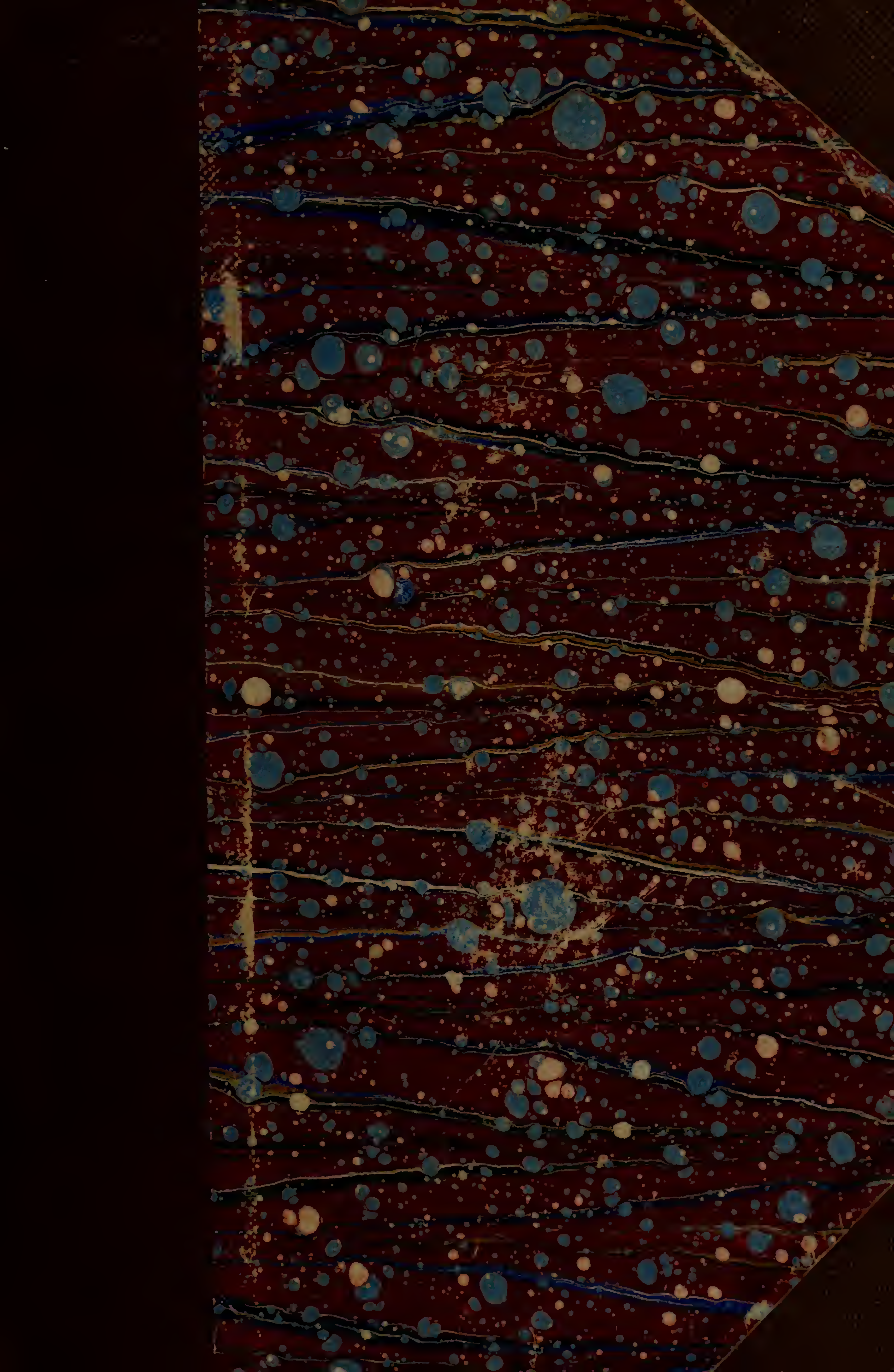

VERHANDELINGEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

VERHANDELINGEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

Deel XLI.

BATAVIA,
W. BRUINING & Co. | 's HAGE,
M. NIJHOFF.
1881.

INHOUD.

D. Gerth van Wijk. De geschiedenis van Prinses Balkis, een Maleische vertelling.

E. Netscher. Padang in het laatst der XVIII[e] eeuw.

F. J. Rothenbuhler. Rapport van den staat en gesteldheid van het Landschap Sourabaija; met de daarin gevonden wordende Negorijen en Dorpen, item velden, bevolking enz., enz., zoodanig als het een en ander bevonden is bij de daarvan gedanen opneem.
Appendix. Levensbericht van F. J. Rothenbuhler door E. Ketjen.

R. D. M. Verbeek en E. Th. van Delden. De Hindoe-ruïnen bij Moeara-Takoes aan de Kampar-Rivier, met aanteekeningen van W. P. Groeneveldt.

Alphabetisch Register op de 41 eerste deelen der Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen, 1779—1881.

VERHANDELINGEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

Deel XLI,

1e Stuk.

BATAVIA,
W. BRUINING & Co.

's HAGE,
M. NIJHOFF.

1880.

DE GESCHIEDENIS

VAN

PRINSES BALKIS,

EEN MALEISCHE VERTELLING,

DOOR

D. GERTH VAN WIJK.

VOORBERICHT.

Onder de geschriften, die men op Sumatraas Westkust aantreft zijn er weinige zoo algemeen bekend bij de inlanders als de geschiedenis van prinses Balkis of, zooals de Maleïers aldaar haar noemen, Baloekih, de schoone koningin van Sjaba, van wie het oude Testament ons meedeelt, dat zij optoog naar Jeruzalem om de wijsheid van Salomo op de proef te stellen. Ontmoet men van andere letterkundige produkten, zooals de Malin Deman, de Tjindoer Mata enz., slechts brokstukken en zelden of nooit een volledig exemplaar, met de hikajat poeti Baloekih is dit wel het geval, terwijl op kleine afwijkingen na, hoofdzakelijk het gevolg van slordigheid des afschrijvers of veroorzaakt door het invoegen of veranderen van pantoens, de verschillende handschriften vrij wel met elkaar overeenkomen en dus blijken min of meer nauwkeurige kopieën van een zelfde oorspronkelijk stuk te zijn. Geheel anders is het met de geschiedenis van Malin Deman en andere dergelijke verhalen, welke niet zoo zeer overgeschreven als wel telkens weer door dezen of genen, die met zulk een geschiedenis bekend is, opgesteld worden, zoodat al komen zij in hoofdtrekken en in vele bijzonderheden met elkaar overeen, de redaktie van twee exemplaren zoo geheel verschillend is, dat men letterlijk met twee geheel verschillende werken te doen heeft.

Zooals van de meeste Maleische geschriften is het onmogelijk den naam op te geven van den schrijver der hikajat poeti Maloekih; ook de juiste tijd, waarin dit verhaal opgesteld is, laat zich niet bepalen. Oud is het niet en blijkens de inleiding is de schrijver de een of andere vrome geloovige geweest, wiens bedoeling het was de heidensche lektuur, zooals de Malin Deman, te verdringen door stichtelijke, dat wil zeggen door lektuur gegrond op de eene of andere vertelling uit de heilige overleveringen en waarin dus God, de profeet enz. kunnen te pas gebracht en de wondermacht van den Islam kan verheerlijkt worden. Misschien dagteekent het wel van het eerste gedeelte dezer eeuw, toen ten gevolge van de Padri woelingen meer werk gemaakt werd

van de godsdienst, althans van de uitwendige waarneming der voorschriften van den Islam.

Omtrent den vorm van dergelijke Menangkabansche geschriften valt op te merken, dat zij altijd metrisch zijn, dichtstukken met of zonder rijm. Iedere regel moet bestaan uit 9 lettergrepen als normaal getal; dikwijls evenwel vergenoegt men zich met 8, terwijl even dikwijls het getal wordt uitgebreid tot 10; minder dan 8 of meer dan 10 mag in geen geval, zulke regels zijn *djanggal*. Het verhaal zelf gaat, zoowel bij beschrijvingen als bij gesprekken, dikwijls in den vorm van *pantoen* over, terwijl men bij afwisseling weer geheele stukken *sjair* ontmoet en even als dan de volgende *pantoen* niet zelden begint met de tweede lijn der voorgaande en zij op deze wijze aan elkaar verbonden zijn, zoo loopen somtijds twee *sjairs* door elkaar, twee lijnen van de eene worden afgewisseld met twee lijnen van de volgende. Het behoeft nauwelijks herinnerd, dat de eerste twee lijnen van de pantoen op zich zelf meestal geen beteekenis hebben en in ieder geval in geen verband staan tot de twee volgende, waarin de eigenlijke gedachte is uitgedrukt ([1]). Of dit altijd zoo geweest is, betwijfel ik; oorspronkelijk zal, naar ik acht, in de eerste helft wel een toespeling op de tweede gelegen hebben; hoe dit echter zij, tegenwoordig behoeft er tusschen de twee helften geen ander verband dan dat van het rijm te bestaan. Gelijk bekend is, zijn twee lijnen rijmend *sasoeai*, *sakoepoe* ([2]), wanneer de laatste lettergreep van beide gelijkluidend is; ondertusschen is het sierlijk als twee lijnen meer klankovereenkomsten vertoonen, b. v:

Tidak ka-sadang diranggoeängkan
bao kapoelan Bilang-Bilang;
tidak goenono dimanoeängkan
bao bagoerau naˢnjo hilang.

Bij de bewerking dezer hikajat stonden mij twee handschriften ten dienste, een afkomstig van Kota Gedang nabij Fort de Kock, het door mij gevolgde, dat ik A noem, het andere, B, uit de nagelaten manuscripten van den Heer v. d. Wall in de bibliotheek van het Bat. Gen. berustende, is blijkens de laatste pagina afgeschreven door iemand uit de kampoeng Balei Goerah, negeri Ampat Angkat, eveneens in de nabijheid van Fort de Kock. In de aanteekeningen heb ik nagenoeg alle verschillen tusschen de twee exemplaren opgegeven.

De transscriptie is in het dialekt, zooals het in Agam, althans in hoofdzaak in die geheele afdeeling wordt gesproken. Waar reeds in verschillende geschriften de voornaamste regels zijn opgegeven, die de uitspraak in de West-Sumatraansche dialek-

---

([1]) In de vertaling heb ik die eerste twee regels tusschen haakjes ( ) geplaatst.

([2]) *sasoeai*, wat bij elkaar hoort of past; *sakoepoe* (كَفَأَ), id. Dit woord komt o. a. voor in de geschiedenis der Padri oorlogen, uitgegeven door Dr. de Hollander, bl. 40, regel 18; *zij lieten menschen met elkaar trouwen, aan wie dit niet geoorloofd was* b. v. personen uit dezelfde soekoe; *sakoepoe* is het omgekeerde van *soembang*, wat niet bij elkaar hoort, dus b. v. van verzen, die niet behoorlijk rijmen. (Op diezelfde pag. komt het woord *siar* voor, dat niet het arab. سَعِير *strooptcht* is, maar *branden* beteekent).

ten beheerschen, heb ik gemeend met een enkele opmerking daaromtrent te kunnen volstaan; door vergelijking van tekst en transscriptie zal men die regels trouwens gemakkelijk zelf kunnen opmerken.

In de aanteekeningen eindelijk heb ik mij tot regel gesteld die woorden te verklaren, welke niet in Prof. Pijn. woordenb. 2de uitg. voorkomen, onverschillig of ze elders te vinden zijn of niet; een enkele maal heb ik verwezen waar het woordenb. van den Heer v. d. Wall., zooals het uitgegeven wordt door Dr. v. d. Tuuk, in wiens Bat-woordenb. die woorden te vinden zijn, welke ik uit het Bat. heb aangehaald. Bij die verklaring van woorden heb ik vooral hulp gehad van den inlandschen onderwijzer aan de kweekschool te Fort de Koek, si Daoed galar Radja Medan, terwijl waar bij mij nog onzekerheid bestond, de Heer Habbema aldaar steeds bereid was met de meeste nauwgezetheid op nieuw te onderzoeken en mij de uitkomst zijner nasporingen mee te deelen. Beiden mijn hartelijke dank.

Batavia, Augustus 1879.

D. GERTH VAN WIJK.

حکايت ڤتري بلقس

بسم الله الرحمن الرحيم وبه نستعين بالله انيله حکايت ڤد مڽتاکن ڤتري بلقس لاڬ کچل لال کڤد بسرڽ لال کڤد نبي الله سليمان مک د کلورکن معلم صغير دالم حديث٢ نن ملي٢ هندق منمبالي معلم ديمن ادڤون حکايت معلم ديمن تيدق کلور دالم حديث مک ترکنل دالم هاتي باݢيک کڤربوت ساتو خبر کڤليڠه٢ ڤواس اد کورڠ اد برتمبه٢ سديکت دالم ڤاتب بارڠ نن ڤاتب ڤد راج بارڠ نن ڤاتب ڤد ڤتري کارن کيت مملياکن سڤاي براهي اورڠ مود حکايت لي برڤڠکل٢ن ڤات دالم حديث٢ سليمان نبي الله مک اد دالم بذوا يمن سبوه نݢري امت تڠه لاڬ برکوت٢ کچل لاڬ برڤارت تانه باٴت برلبه برڤتنو ݢدڠ برتنتو اورڠ نن کماسق ڤنتو برکاول هلبالڠ هلامن چران باسه اوري ترتابر تيدق هيلڠ د سينڠله اورڠ کاي٢ بودق برماين٢ ريل اورڠ بوجڠ برماين امس اورڠ توا برديم ديري برساڠ توا برتمبه ڤکق د سينڠله اورڠ سڠ٢ نݢري برنام کوت شبا رجان برنام راج شرخي راج نن قوة ݢدڠ ڤنجڠ راج ممونس رنتي بسي تيدق ڤرنه د لاون اورڠ کڤندقن تيدق ترهلڠڠ مڤاي انق مود٢ مهاڠسکن هاتي ايبو باڤق ممندڠ انق د باو راج تيدق بوله د جاڤت لاڬ ملاينکن دڠن رضان ممبونه تيدق برتان مندند تيدق بوله کورڠ ساله سديکت کن بونه تيدق ترتڠݢڠ دي رمڤت رنتي باڤق مڤمڠه دالم هاتي٢ نن تيدق بوله سڠڠ جکلو انق برکاين دو هاتي نن روسه٢ جو د ڤرسوميکن انق تيدق بوله هابسله ڤادڠ کير٢ بڬيکن ڤنده جاوه٢ ڤنده نن تيدق بوله لڤس هابسله تاهن برݢنتي تاهن هابسله موسم برݢنتي موسم هابسله زمان برݢنتي زمان د مکين جو ظالمن اد سئورڠ منتري بسر منتري برنام اذو شرح لاݢڤون چردق چنداکي براني نن بوکن الڠ٢ بوه هاتي کسيهن راج توبه نن باݢي سدرهان ڤرجلان نن باݢي ڤينڠ٢ نن د همبس اڠن لڤڠڠ ممونس کايو انق منتري نن ماين٢ مات منتري ڤرماينن اورڠ د کمڤڠ عيب سديکت اورڠ ڤربورو نامن برکات اذو شرح مناله کيت اورڠ ڤربورو بواله انجڠ نن ڤليهن لماله کيت تيدق بربورو لماله تيدق مماکن روس منڠر کات د مکين لال برجالن اورڠ فربورو باڤق نن دو کالي توجه مڠيرڠکن منتري اذو شرح هابس ڤادڠ برݢنتي ڤادڠ باڤقله ڤادڠ د للوي هابس رمب برݢنتي رمب

HIKAJAT[1] POETI[2] BALOEKIH[3]

Bismillahi 'rrahmani 'rrahimi; wabihi nastainoe billahi. Inilah hikajat pado[4] manjatokan poeti Baloekih lai[5] katjië laloe kapado basano[6], laloe kapado nabi Allah Soeleiman. Moengko dikaloeakanlah Malin Sagië[7] dalam hadih nan molië-molië handaʼ manimbali Malin[8] Deman. Adopoen hikajat Malin Deman tidaʼ kaloea dalam hadih. Moengko takana[9] dalam hati: "baiëʼ koepaboeëʼ satoe kaba akan palengah-lengah poeaso." Ado koerang, ado batambah-tambah sadikiʼ dalam patoeiʼ, barang nan patoeiʼ pado radjo, barang nan patoeiʼ pado poeti; karano kito mamoliëkan, soepajo birahi oerang moedo. Hikajat lai bapangka, pangkano njato dalam hadih, hadih Soeleiman nabi Allah.

Moengko ado dalam banoeă Jaman saboeah nagari amèʼ tagoehă, lai bakoto-koto katjië, lai bapariʼ tanah bato[10], balaboehă bapintoe gadang, batantoe oerang nan kamasoeăʼ pintoe bakawa hoeloebalang, halaman tjarano basah[11], oerai[12] tataboeă tidaʼ hilang. Disènanlah[13] oerang kajo-kajo, boedaʼ bamain-main ria, oerang boedjang bamain amèh, oerang toeo badiam diri, basarang[14] toeo batambah pakaʼ, disènanlah oerang sanang-sanang. Nagari banamo koto Saba,[15] radjo banamo radjo Saraki, radjo nan koeat gadang pandjang, radjo mamoetoeiʼ rantai basi, tidaʼ panah dilawan oerang, kahandaʼno tidaʼ tahalintang[16], manjajo anaʼ moedo-moedo; mahangoeiʼkan hati iboe bapaʼ mamandang anaʼ dibao radjo, tidaʼ boelihë didjapoeiʼ lai malainkan dangan rilano; mamboenoehă tidaʼ batanjo, mandando[17] tidaʼ boelihë koerang; salah sadikiʼ kanai boenoehă; tidaʼ tatanggoeăng di roempoeiʼ rantai[18]; banjaʼ manjoempah dalam hati, hati nan tidaʼ boelihë sanang. Djokalau anaʼ bakain doeo[19] hati nan roesoehă-roesoehă[20] djoeo, dipasoeamikan anaʼ tidaʼ boelihë; habihlah padang kiro-kiro[21]; bagaikan pindah djaoehă-djaoehă, pindah nan tidaʼ boelihë lapèh. Habihlah tahoen baganti tahoen, habihlah moesin baganti moesin, habihlah djaman baganti djaman, damikian djoeo lalinno.

Ado soerang manti basa, manti banamo Azoe Sarah, laipoen tjadiëʼ tjandakio[22], barani nan boekan alang-alang, boeah hati kasihan radjo; toeboehă nan bagai sadarhano, padjalanan nan bagai pinang, pinang nan dihamboeiʼ angin, lenggang[23] mamoetoeiʼ kajoe anaʼ[24]; manti nan main-main mato[25], manti pamènan[26] rang dikampoeăng; aiʼ sadikiʼ[27] rang[28] paboeroe. Namoen[29] bakato Azoe Sarah: "manolah[30] kito oerang paboeroe, baolah andjiëng nan pilihan, lamolah kito tidaʼ baboeroe, lamolah tidaʼ mamakan roeso." Mandanga kato damikian, laloe badjalan oerang paboeroe, banjaʼ nan doeo kali toedjoehă, mairiëngkan manti Azoe Sarah. Habih padang baganti padang, banjaʼlah padang dilaloei; habih rimbo baganti rimbo, banjaʼlah rimbo dilaloei;

باپقله رمب دللوي لال بربابن بوله داڠغ هابس مالم برڬنتي مالم هابس سيغ برڬنتي
سيغ بڠيكن لوف جالن ڤولغ سمڤي بائكات ڤنتن اورغ برجالن سارڠكن باجو ملڠكه
تورن كباوه بريرت برسام٢ تقدير سده تردهولو انتغ سراتن اذو شرح هيلغ لنيڤ كرمب
راي جاوه نن بوكن الغ٢ هابسله بكل دالم دكوڠن هان مماكن بوه كايو لال مماكن
امبت ڤوته ڤلڠتن برس نائترسيس اكن دتانق ادغ٢ هريله ڤنتي تڠه تورن لال كلور
منچاري ايبر هندق برتانڤمله ڤول نامن بركات سام ديري منااله كيت اورغ سريكة باڬي
كدڠارن بون ايبر بايئكله ايت كيت تورت برجالنله اورغ سمهان لال دجلغ اير ايت
ڤادغ ستمڤق رمڤت مانس اير كدغ منڠه ڤادغ اير جرنه تڤيئن سوچي ڤاتب برماين
ڤتغ٢ تمڤت منجمر٢ كاين باتو كدغ جوجغ برجوجغ باتو بولت سوسن برسوسن باتو ڤيڠه
تنده برتنده تبغ ايبر سيكو برسيكو كيلت كميلت. كرسك بولن باتو كچل بائدكارغ
انق بريڠن ريرت فايغ ڤاتب برهنتي انق داڠغ سكين لام ديري برماين تيدق مليهت
ججق اورغ دودق برمنغ اذو شرح بڠيكن چوچر اير مات تندان بدن كهيلغ جالن ڤولغ
ڤون تيدق داڤت سمڤي بائكات ڤنتن اورغ تيدق كسدغ دڠكڠكن باو كڤولو بيلغ٢
تيدق ڬنان دمنڠكن باو برڬورو نائن هيلغ نامن بركات اذو شرح مان كيت كاون
شريكت مريله كيت تانق ماكن هاتي نن اوسه دڤروسه نامن له سده ميڠم ماكن لال
بركات اذو شرح كات نن اوبت٢ ديم كات ڤليڠه٢ هاتي كات ڤننتي هاري مالم بوكنله
كيت ساله كات كوئ بذر سڤنتن همڤر دوسن همب نن ڤاتب ديم سيكت سمڤي بائ
ڤنتن جان اورغ بواله ڬلق كيت ڤي منڈي جنجغ لابو ڤيكل ڤرين بير برامق دالم
هاتي دموك تيدن كليهاتن دڠركن سبوه لاڬ درس ريبت دڤنچن ڬونغ ربهله باتغ
ماسق كولم اصل سابت نائن تراڤغ اصل باتو نائن تڠڬلم نامن برڬتامله كاون كمڠغ
سياف كوله ايك اتوله كمڤغ هنتو راي همب نن تاكت٢ باس سيڠاكه اورغ كماتي
نامن بركات اذو شرح اورغ نن چردق بجڤسان منااله كيت اورغ شريكة تيدرله تون
سمهان بيرله همب برجاڬ سئورغ لال ترچمڤغ متهاري هاري چواچ اون سيره دودق
برڤوسو سام ديري مالمله هاري اپلاي لال بركات اذو شرح منااله كيت كاون شريكة
للڠله تون سمهان بيرله همب برجاڬ سئورغ كيت برڬنتي٢ للڤ انته دمان موسه
كداتغ كيت تيدر درمب راي اوسهله كيت سياه٢ سديكت ڤول انتران للڠله اورغ
سمهان دهادف اوله اذو شرح هريله لرت تڠه مالم هريله ديڠن٢ باسه بربون سيامغ
دالم رمب بربون ڠيغ٢ رمب بربون روق٢ بڠكي بركوتت ڤلامله تدغ مڠوكه ڤول
بورغ هلغ باڬي نن تاكت اذو شرح دموك تيدق كلهاتن لماله ڤول انتران له سده ڤول

laloe bababan boelihĕ[31] dagiĕng. Habih malam baganti malam, habih siang baganti siang, bagaikan loepo djalan poelang. Laloelah sasèʼ karimbo rajo djaochă nan boekan oelah-oelah, tidaʼ panah didjadjaʼ oerang[32], sampai baʼkato pantoen oerang: "badjalan saroeăngkan badjoe, malangkah toeroen kabawah, baririʼ[33] basamo-samo; takadiĕ soedah tadahoeloe oentoeăng soerèʼan Azoe Sarah hilang lanjoʼ karimbo rajo." Djaoehă nan boekan alang-alang, habihlah baka dalam doekoeengan, hanjo mamakan boeah kajoe, laloe mamakan oemboeiʼ poetihĕ[34] palantan[35] barèh naʼ tasiso ka[36]--ditanaʼ adang-adang.[37] Harilah pantai[38] tangah toeroen, laloe kaloea mantjari aiĕ handaʼ batanamalah poelo. Namoen bakato samo diri: "manolah kito oerang sarikat, bagai kadangaran boenji aiĕ, baiĕʼlah itoe kito toeroeiʼ"[39]. Badjalanlah oerang samohonjo, laloe didjalang aiĕ itoe[40]; padang satoempaʼ roempoeiʼ manjih[41], aiĕ gadang manangah padang, aiĕ djanihĕ tapian soetji patoeiʼ bamain patang-patang, tampèʼ mandjamoeă-djamoeă kain; batoe gadang djoedjoeăng badjoedjoeăng[42], batoe boelèʼ soesoen basoesoen, batoe pipihĕ tindihĕ batindihĕ, tabiĕng aiĕ sikoe basikoe, kilèʼ koemilèʼ[43] kasiĕʻ boelan, batoe katjiĕ baʼ dikarang[44], anaʼ baringin iriʼ pajoeăng, patoeiʼ bahanti anaʼ dagang.

Sakian lamo diri bamain, tidaʼ malihèʼ djadjaʼ oerang, doedoeăʼ bamanoeăng Azoe Sarah, bagaikan tjoetjoeă aïĕ mato, tandono badan ka-hilang, djalan poelang poen tidaʼ dapèʼ[45], sampai baʼkato pantoen oerang: "tidaʼ ka-sadang diranggoeăngkan,[46] bao kapoelau Bilang-Bilang [47]; tidaʼ goenono dimanoeăngkan, bao bagoerau naʼnjo[48] hilang." Namoen bakato Azoe Sarah: "mano kito kawan sarikat, marilah kito tanaʼ makan, hati nan oesah diparoesoehă[49]." Namoen lah soedah minoen makan, laloe bakato Azoe Sarah, kato nan oebèʼ-oebèʼ diam, kato palengah-lengah hati, kato pananti hari malam: "boekanlah kito salah kato, koʼ[50] bana sapantoen[51] hampiĕ doesoen, hambo nan patoeiʼ diam siko[52], sampai baʼpantoen djanjo oerang: baolah galoeăʼ kito pi mandi, djèndjèng laboe pikoeă perian[53]; bia baramoeăʼ dalam hati, dimoeko tidaʻ kalihèʻan. Dangakan saboeah lai: darèh riboeiʼ dipoentjaʼ goenoeăng, rabahlah batang masoeăʻ kolam; asa saboeiʼ naʻnjo tarapoeăng, asa batoe naʼnjo tinggalam "[54].

Namoen bakatamalalah[55] kawan: "kampoeăng siapo kolah iko? Itoelah[56] kampoeăng hantoe raja, hambo nan takoeiʼ-takoeiʼ baso siapokoh oerang[57] ka-mati." Namoen bakato Azoe Sarah, oerang nan tjadiĕ bidjaʼsano: "manolah kito rang sarikat, tidoeălah toean samohonjo, bialah hambo badjago soerang." Laloe tatjampoeăng[58] matohari, hari tjoeatjo awan sirah[59]; doedoeăʼ bapoesoe[60] samo diri; malamlah hari anjolai. Laloe bakato Azoe Sarah: "manolah kito kawan sarikat, laloʻlah[62] toean samohonjo, bialah hambo badjago soerang, kito baganti-ganti laloʼ; antah dimano moesoehă ka-datang; kito tidoeă dirimbo rajo, oesahlah kito sio-sio"[63]. Sadikiʼ poelo antarono laloʼlah oerang samohonjo, dihadoʼ oelihĕ Azoe Sarah; harilah laroeiʼ[64] tangah malam, harilah dingin-dingin basah; baboenji siamang dalam rimbo, baboenji ngéang-ngéang[65] rimbo, baboenji roeaʼ-roeaʼ bangkai, bakotèʼ [66] poelomalah tadoeăng [67], mangokoh[68] poelo boeroeăng halang[69]. Bagai nan takoeiʼ Azoe Sarah, dimoeko tidaʼ kalihèʼan[70].

دمكين ديمله ڤول سمڤان داتڠله ڤول ڤنداغارن باڬي نن اورڠ هيرق ڤارق باڬي نن
ݢندڠ دان ممونڠن باڬي هدف تاوڠ٢ باڬي ربب دان كچاڤي باڬي سالڠ دان سروني
باڬي چچق دان لمڤاري نامن بركات اذو شرح مناله ايس رمب راي مريله داتڠ
ساله سئورڠ بريله كامي ميدم ماكن كامي نن سست اورڠ ڤربورو كامي كهبيسن برس بكل
بايئك سكال دو كال بايئك تيڠك امڤت كال ساتو ڤون تيدق نن مڤاهت لام سكيتيء
انتران داتڠ سئورڠ ڤرمڤون ايلق نن بوكن اوله٢ موك نن باڬي بولن ڤنه ڤكاين نن
تيدق ترهرڬاي رڤان اورڠ سدڠ مود باڬي نن بلم برسوامي د تبڠ باتڠ مرڤلم ربڽن كدالم
ڤادي رمبت نن هيتم باڬي مالم موك نن بنتر داون بودي اله موه كمبڠ بوڠا كاڤس
سلاسه برڤاڬر بوڠا نن جيڠق تڠكيلڠ لڤس نن ڤايه لڠكندي مود اورڠ بردو ڤي كلادڠ نن
سئورڠ ڤرڬي كڤكن تليڠ باڬي بوڠ كمبڠ باون سباڬي بوڠ ڤندن بايئك نن بوكن الڠ٢
بڠيكن كابر بيج مات باڬي نن هيلڠ ڤڠل عقل اوله مليهت باكه ڤتري تيدقله كات
تركتاكن دو كال مات ممندڠ ايڽ لي تڠق٢ جو چوكڤ كتيڠك ايڽ هيلڠ ڤيكرله ڤول
دالم هاني مات ممندڠ تيدق لڤس اورڠ نن باڤق للڤ جو سكيتيء ڤول انتران لال
مڽمبو اذو شرح مناله تون ايس رمب جكلو اد لاك٢ مريله كيت برهداڤن بايئكله
سنتن دداڠڠ سست بايئك سكال دو كال بايئك تيڠك امڤت كال هڠك كڤد ليم كال
داتڠله سئورڠ لاك٢ لاكڤون سوكه ݢدڠ ڤنجڠ لاك باوق لاك رمباين باڬي نن روڤ راج
قطب لال بركات اذو شرح مناله تون ايس رمب بريله همب كات بنر انق سياڤ
نن كماري بايئك نن بوكن الڠ٢ جاد بركات راج رمب مناله تون اورڠ مود بوكن
سياڤ بودق ايت هڤاله انق كندڠ همب٢له برنام راج جڽن تيدقله جڽن ملبيهي سامڤون
تيدق جو همب نامن هتين اذو شرح باڬي كوڤت كن كاڤر باڬي نن بورڠ كن ݢته اين
سده دباو انتڠ كات نن تيدق تربيڤكن اله مندڠر كات جڽن لال بركات اذو شرح مناله
تون راج جڽن همب نن داڠڠ كورڠ باس كوئلي سنتن د داڠڠ سست همب برتان
برتاي سياڤ نام ڤتري ننتن هندق كتاكن ڤد همب مندڠر كات دمكين لال بركات
راج جهن مناله تون اورڠ مود اتوله انق كندڠ همب انق ڤرماين سيڠ مالم انق
برنام سحمزه انق نن بايئك بودي باس منڠر كات دمكين لال برمڠ اذو شرح كايو
كلت تمبه د لوره د بله لال د همڤيكن د كرت تارك كڤڠكالي هاتي لكت ڤندڠله
سده الله كوء تيدق مڤمڤيكن تمڤنله بدن لارت سكال سماست منجالن لتني راج
عادل منمبق اڠكڠ نن د مقصود كوء تيدق سمڤي حرام الله كمبال فوڠ الله سماست
ڤي بربنه مندافت تلر بواي نن د مقصود كوء تيدق بوله تمڤن مهوڤي رمب راي

Lamolah poelo antarono lah soedah poelo damikian[71], diamlah poelo samohonjo; datanglah poelo pandangaran bagai nan oerang hiroeăʾ paroeăʾ, bagai nan gandang dan momongan[72], bagai hadoʾ tawang-tawang[73], bagai rabab dan koetjapi, bagai saloeăng[74] dan saroenai, bagai tjètjèʾ[75] dan lampari[76]. Namoen bakato Azoe Sarah: „manolah isi rimbo rajo, marilah datang salah soerang, barilah kami minoen makan, kami nan sasèʾ oerang paboeroe, kami kahabihan barèh baka"[77]. Baiĕʾ sakali, doeo kali, baiĕʾ tigo, ampèʾ kali[78], satoepoen tidaʾ nan manjahoeiʾ; lamo sakètèʾ antarono datang soerang parampoean eloʾ[79] nan boekan oelah-oelah, moeko nan bagai boelan panoehă[80], pakaian nan tidaʾ tahagoi[81], roepono oerang sadang moedo[82], bagai nan baloen basoeami. Ditabang batang marapalam[83], rabahno kadalam padi; ramboeiʾ nan hitam bagai malam, moeko nan boenta daoen bodi. Alah moh[84] kambang boengo kapèh, soelasihĕ bapaga boengo; nan djinaʾ tanggiliĕng lapèh[85], nan pajoehă[86] langgoendi moedo. Oerang badoeo pi kaladang, nan soerang pai kapakan; talingo bagai boengo kambang, baoen sabagai boengo pandan. Baiĕ nan boekan alang-alang, bagaikan kaboeă bidjo[87] mato, bagai nan hilang poelo aka, oelihĕ malihèʾ bakèh[88] poeti; tidaʾlah kato takatokan, doea kali mato mamandang, injo lai tagaʾ-tagaʾ[89] djoeo, tjoekoeiʾ[90] katigo injo hilang. Pikiĕlah poelo dalam hati: „mato mamandang tidaʾ lapèh"[91].

Oerang nan banjaʾ laloʾ djoeo. Sakètèʾ poelo antorono laloe mahimbau Azoe Sarah: „manolah toean isi rimbo, djokalau ado laki-laki, marilah kito bahadoʾan, baiĕʾlah santoen didagang[92] sasèʾ"[93]. Baiĕʾ sakali, doeo kali, baiĕʾ tigo, ampèʾ kali, hinggo kapado limo kali datanglah soerang laki-laki, laipoen sokah[94] gadang pandjang, lai baoeăʾ lai rambaian[95], bagai nan roepo radjo koetoeiʾ[96]. Laloe bakato Azoe Sarah: „manolah toean isi rimbo, barilah hambo kato bana, anaʾ siapo nan kamari, baiĕʾ nan boekan alang-alang?" Djadi bakato radjo rimbo: „manolah toean oerang moedo, boekan siapo boedaʾ itoe, hanjolah anaʾ kandoeăng[97] hambo; hambolah banamo radjo djihin, tidaʾlah djihin malabihi, samopoen tidaʾ djo hambo." Namoen hatino Azoe Sarah bagai koenjiʾ kanai kapoeă, bagai nan boeroeăng kanai gatah[98]; injo soedah dibao oentoeăng, kato nan tidaʾ taboenjikan. Alah mandanga kato djihin, laloe bakato Azoe Sarah: „manolah toean radjo djihin, hambo nan dagang koerang baso, koʾ lai santoen didagang sasèʾ, hambo batanjo baritoi[99], siapo namo poeti nantoen, handaʾ katokan pado hambo."

Mandanga kato damikian, laloe bakato radjo djihin: „manolah toean oerang moedo, itoelah anaʾ kandoeăng hambo, anaʾ pamĕnan siang malam, anaʾ banamo si Hamizah, anaʾ nan baiĕʾ bodi baso." Mandanga kato damikian, laloe bamanoeăng Azoe Sarah:[100] „kajoe kalèʾ toemboehă diloerah, dibalah laloe dihampaikan[101], dikarèʾ tariĕʾ[102] ka-pangali[103]; hati lakèʾ pandanglah soedah, Allah koʾ tida manjampaikan[104], tampanlah[105] badan larèʾ sakali. Si Masoeiʾ mandjalin lantai, Radjo Adiĕ manemba anggang; nan dimaʾsoeiʾ koʾ tidaʾ sampai, haramlillah[106] koembali poelang. Alah Si Masoeiʾ pi babanihĕ, mandapèʾ taloeă boeajo; nan dimaʾsoeiʾ koʾ tidaʾ boelihĕ, tampan mahoenji[107] rimbo rajo. Manolah toean radjo djihin, dangakan djoeo sambah hambo, boelihĕkoh hambo masoeăʾ koto, bia pangadjoeiʾ-ngadjoeiʾ hajam, bia panjapoe-

منداله تون راج جين دڠركن جو سمبه همب بواهکه همب ماسق كوت بير ڤڠجت٢
هايم بير ڤڤاڤو٢ رومه بير جاد سروهن ڤنتري مندڠر كات دمكين لال بركات راج جين
جاڠنله كات ترلال٢ كامي نن اورڠ ايسن رمب ديري نن انق چوچو ادم كات سبوه
دتكوهي مندڠر كات دمكين تمبهله مالو اذو شرح لال بركات اذو شرح تورن برجالن
ڤي مندي باو ݢلق فيکل ڤرين نامن نن انق لاك٢ كسورت دجالن دڤنتڠكن نامن
بركات راج جين منداله تون اورڠ مود كامي برومه كايو هار كامي مماكن بوه كايو مسكين
نن بوكن اوله٢ جاڠن مڤسل اخر كودين لال بركات اذو شرح اورڠ نن چردق بجقسان منداله
تون راج جين خاطب ڤڠڤيلن ككندوري سڠكه كڠكن ممبلي بادر ڤتاله تون ماين بودي
تاكت ككن دي نن سوكر سلاسه برڤاكر بوڠ٢ برفاكر بوڠ ڤكن جكك تون كاسه
دهمب باو همب كرومه تون ڤي مليهت لڠكم دسيني همب نن سده مادو ڤرت
همب نن تيدق چتس اڤي اد ڤبيسڤ لاك سباتڠ مندڠر كات دمكين لوف سكيتيء راج
جين لال دباو اذوشرح لال برايڠ كدوان لال ماسق كدالم كمڠڠ كوت نن تڠه كمڠڠ دالم
لڠكب نن لڠكب كلڠكاڤن ساتو ڤون تيدق ككراڠن راج نن كاي بوكن اوله للوله حيران اذو
شرح تيدق جاد منت اڤي لال بركتاله اڤلاي منداله تون راج جين مان ݢارن كات نن
چاكو ليكه بوله كهندق همب٢ نن منتري راج بسر همب ناء بوله كتنتوءن همب ناء
بوله هيتم ڤوته ماتي دان هيلڠ تيدق دسڠك اورڠ نن ݢيل٢ باس مكان ميره٢ ڤادم
اورڠ بياس ڤرڠ جاد سمڤي باء ڤنتن جان اورڠ بوڠ ملر بوڠ چمڤاك كتيڠك بوڠ
ڤندق كاكي بير لبر بير بناس اصللي بوله كهندق هاتي رمباهي رمب لوبق جمبي
اورڠ ملاك ككجاو اصللي بوله كهندق هاتي رضاله همب ماتي سيكت مرمبڠ دتڠه
ڤادڠ سناك دتڤي رمب كوءلي انتڠ كمبالي ڤولڠ كوء تيدق هيلڠ دسيكت چكوكن كامي
كمبڠ ڤادڠ بري برتالي بنڠ سترا كسيهي كامي انق داڠڠ كتمبه اورڠ بومي ڤترا مندڠر كات
دمكين لال بركات راج جين منداله تون اورڠ مود جديله تون ديم سيكت جكلو تون
ݢوسر٢ تيدقله عادة فد كامي كلو برومه باڤق٢ تيدقله عادة فد كامي سكدودق دتبڠ تڠك
وهن باڤق ماسق٢ اداله بورق عادة كامي برومه تيدق بوله باڤق سناك باتڠ سناك
دفاته امبل فتانق كلو تون ناء لام سيكت اوسه برومه باڤق٢ كتان جو راج جين نامن
بركات اذو شرح منداله تون راج جين دڠركنله كات همت٢ لال دفنجمورن برسوا جو اورڠ
بركود هاتي نن بولت سڠليڠن تيدق لي مندو تيك نامن بركات راج جين سڠڠهله
تون ديم سيكت باءمان كاون كلورك اف بچار هاني تون لال منجواب اذو شرح تنتاڠن
كاون سريكة تولڠله دي تون مهنتركن سدهله سلسي بچار ايت لال كمبالي اذوشرح كڤد
كاون سريكة ددفاتي للف جو لال بركات اذو شرح منداله تون كاون شريكة جڠاله كام در تيد

njapoe roemah, bia djadi soerochan poeti?" Mandanga kato damikian[108], laloe bakato radjo djihin: „djanlah[109] kato talaloe-laloe, kami nan oerang isi rimbo, diri nan[110] anaʼ tjoetjoe Adam, kato saboeah ditagoehi"[111]. Mandanga kato damikian, toemboehãlah maloe Azoe Sarah, laloe bakato Azoe Sarah: „toeroen badjalan pi mandi, bao galoeăʼ pikoeă parian; namoen nan anaʼ laki-laki, soeroeiʼ didjalan[112] dipantangkan." Namoen bakato radjo djihin[113]: „manolah toean oerang moedo, kami baroemah kajoe haro, kami badjandjang[114] aka mati[115], diam disangkaʼ[116] rimpang kajoe, kami mamakan boeah kajoe, mikin nan boekan oelah-oelah, djan manjasa akiĕ koedian." Laloe bakato Azoe Sarah, oerang nan tjadiĕʼ bidjaʼsano:„ manolah toean radjo djihin[117]: Katib panggilan ka-kandoeri, singgah kapakan mambali bada; njatolah toean main bodi, takoeiʼ ka-kanai di nan soeka. Soelasihĕ bapaga boengo, boengo bapaga boengo pakan; djokoʼ toean kasihĕ dihambo, bao hambo karoemah toean, pi malihĕʼ langgam[118] disènan, hambo nan soedah madoe[119] paroeiʼ, hambo nan tidaʼ tjatoeiʼ api[120], ado pahisoʼ[121] lai sabatang"[122].

Mandanga kato damikian, loepa sakètèʼ radjo djihin, laloe dibao Azoe Sarah, laloe bairiĕng kadoeono, laloe masoeăʼ kadalam kampoeăng[123], koto nan tagoehă kampoeăng dalam, langkoʼ nan langkoʼ kalangkoʼan, satoepoen tidaʼ kakoerangan, radjo nan kajo boekan oelah[124]. Laloelah heran Azoe Sarah, tidaʼ djadi minto api, laloe bakatolah anjolai: „manolah toean radjo djihin, mano garan kato nan tjako[125]? laikoh boelihĕ kahandaʼ hambo[126]? hambo nan manti radjo basa, hambo naʼ boelihĕ[127] katantoean, hambo naʼ boelihĕ hitam poetihĕ, mati dan hilang tidaʼ disangko." Oerang nan gilo-gilo baso, moekono merah-merah padam, oerang biaso parang djadi, sampai baʼpantoen djanjo[128] oerang: „boengo maloeă, boengo tjampago, katigo boengo pandaʼ kaki [129]; bia laboeă, bia binaso, asalai boelihĕ kahandaʼ hati. Rambahi[130] rimbo Loeboeăʼ Djambi, oerang Malako ka-ka-Djao; asalai boelihĕ kahandaʼ hati, rilalah hambo mati siko. Marimbang[131] ditangah padang, sitako[132] ditapi rimbo; koʼ lai oentoeăng koembali poelang, koʼ tidaʼ hilang disiko. Tjakaukan[133] kami koembang padang[134], bari batali banang soeto; kasihi kami anaʼ dagang, ka-tambah oerang boemi poeto"[135]. Mandanga kato damikian, laloe bakato radjo djihin: „manolah toean oerang moedo, djadilah toean diam siko[136]; djokalau toean goesa-goesa[137], tidaʼlah adat pado kami[138]; kalau baroemah banjaʼ-banjaʼ, tidaʼlah adat pado kami. Sikadoedoeăʼ ditabang tinggi, boealmo banjaʼ masaʼ-masaʼ; adolah boeroeăʼ adat kami, baroemah tidaʼ boelihĕ banjaʼ. Sitako batang sitako[139], dipatah ambiĕ patanaʼ[140]; kalau toean naʼ lamo siko, oesah baroemah banjaʼ-banjaʼ", katono djoeo radjo djihin. Namoen bakato Azoe Sarah: „manolah toean radjo djihin, dangakanmalah kato hambo[141]: hambo laloe dipandjamoeran, basoeo djo oerang bakoedo; hati nan boelèʼ sagilingan[142], tidaʼ lai mandoeo tigo." Namoen bakato radjo djihin: „soenggoehãlah toean diam siko, baʼmano[143] kawan kaloerago[144], apo bitjaro hati toean?" Laloe mandjawab Azoe Sarah[145]: „tantangan kawan sarikat tolonglah ditoean mahantakan."

Soedahlah salasai[146] bitjaro toe, laloe koembali Azoe Sarah kapado kawan sarikat, didapèʼi laloʼ djoeo. Laloe bakato Azoe Sarah: „manolah toean kawan sarikat,

تيمر بڠكس هريله سيڠ لال باڠنله سمبهڽ لال بركات اذو شرح مناله تون كاون شريكة فولڠله تون سمبهڽ اداله تون مڽندتركن همب نائسلال ديم سيكت همب دامبل راج جڠن دامبلن كبننتون كتاكن فول فد راج جاڠنله تون كبراڠن سمبهكن فول باءيكت٢ كتاكن همب له بروسه مندڠر كات دمكين لال بركات اورڠ باڽق مناله تون اذو شرح ڤاو برچري حوبدن تون تڠڬل كامي كفولڠ افاله فول بريت كامي لال بركات اذو شرج مناله تون ادق كاكق همب دباو انتڠ بدن انته كباءيكت انته كجاهت تيدق تركات انتڠ ديري يا باءكات فذتن اورڠ بوكن تڠكارڠ نن ترتمف ڬنتڠ ترسيسف تائبرهولو بوكن سكارڠ نن ترمنت سراتن سده تردهولو برجالن سارڠكن باجو بركاين براندڠ٢ سراتن سده تردهولو ماس درحم بندكندڠ مندڠر كات دمكين لال مهافس اير مات دهنتركن فول اوله جڠن للوله بتل جالن فولڠ تيدق ترهمبت ترهلنتڠ اله تيب چند دروسه مشهورله خبر اذو شرح تيدق دهارف٢ لاڬ برخبرله اورڠ فد راج مناله تونكو راج كامي دتوته داهن مرنسي دامبل فلنتڠ فاوه دامبل بوه كلاڤن كوءدبونه كامي كماتي كوء دجول هان كجاوه تونكو جو كڤلاڤن ادفون منتري اذو شرح سده دامبل راج جڠن دامبل كبننتون سده كهندق اذو شرح تيدقله داي ڤد كامي اورڠ براج دهتين مندڠر كات دمكين لال برهنتي راج ايت ڤيهق كفد اذو شرح سدهله اين جاد كاوين بسرله جامو راج جڠن للوله حيران اذو شرح مليهت لاكو جامو ايت بلم دليهتله دليهت بلم ددڠرله دددڠربكيكن رنته كايو هاربكيكن تربن ڬونڠ تڠڬي باڬي لاڠ ڤهوڤي رمب توجه هاري برجامو بسر برهمفن كسيدن راج جڠن ڤيهق كفد كلڠكافن تيدق ترتيرو فد اورڠ اورڠ مناره تمبڠ اوري اورڠ مناره سوڠي امس اورڠ نن لڠكمب كلڠكافن تيدق مناره ككراڤن اورڠ بن كاي راي لماله فول انتران جديله كتوجو باس تسيدن اورڠ فون تيدق مڤاي ماكن دانس هاتي تاڠن كاسه نن بوكن اوله٢ دبري ڤڠيدڠ بدق ڬادس باڬي نن ڬادس دسرك راس هتين اذو شرح تيدق تركنل فولڠ لاڬ تيدق تركنل دڠكري لماله فول انتران تمبهله انق فرمفون باءيك نن بوكن اوله٢ انق نن فوته چمفر سيره مربت فول ورن كونڠ مڤل فول ورن هيجو موك نن بنتر داون بودي مات اڬي بنتڠ تيمر هيدڠ نن باڬي داسن تڠڬل ڬيڠس بركيلت چرمن چين تليڠ باڬي بوڠ كمبڠ رمبت نن هيتم باڬي مالم ليهر نن باڬي كندي فيرق لڠن باڬي هنتارن هاڤت جاري نن باڬي سوڬي لندق بتس نن باڬي فرت فادي تومت نن باڬي تلر بورڠ همفو كاكي بڠكل ستاهل باڤقله روف مهنسي تيدق نن سام زمان ايت عيت سديكت بولو بتس دنماي فول فتري بلقس اورڠ بربت نائمڠكويو اورڠ نن ڬدڠ دالم تاڠن باءيك باس باءيك فراڠي فرهمفونن انق كچل٢ تندان انق باءيك٢ جك نن سيره هان ساڬ جك نن هيتم هان كندي جك نن اندة هان باس جك نن باءيك هان بودي

pjagolah kamoe dari tidoeă, timoeă boengkèh[147] harilah siang." Laloe bangoenlah samohonjo, laloe bakato Azoe Sarah: „manolah toean kawan sarikat, poelanglah toean samohonjo, adolah toean mahantakan[148], hambo naʼ salaloe diam siko, hambo diambiĕ radjo djihin, diambiĕno ka-binantoeno[149]; katokan poelo pado radjo, djanlah toean kabérangan[150], sambahkan poelo baiĕ-baîĕʼ, katokan hambo lah baroemah." Mandanga kato damikian, laloe bakato oerang banjaʼ: „manolah toean Azoe Sarah, njao batjarai djo badan, toean tingga kami ka-poelang, apolah poelo barito kami?" Laloe bakato Azoe Sarah: „manolah toean adiĕʼ kakaʼ, hambo dibao oentoeăng badan, antah ka-baiĕʼ antah ka-djahèʼ, tidaʼ takato oentoeăng diri[151]". Io baʼkato pantoen oerang: boekan tingkarang[152] nan tatimpo, goentiĕng tasisiʼ[153] taʼ bahoeloe; boekan sakarang nan taminto, soerèʼan soedah tadahoeloe. Badjalan saroeăngkan badjoe, bakain baoendoeăng-oendoeăng[154]; soerèʼan soedah tadahoeloe, maso dirahim boendo kandoeăng.

Mandanga kato damikian[155], laloe mahapoeiʼ aiĕ mato, dihantakan poelo oelihĕ djihin, laloelah batoeă djalan poelang, tidaʼ tahambèʼ[156] tahalintang. Alah tibo tjando[157] diroemah, masahoeălah kaba Azoe Sarah tidaʼ diharo-haroʼ lai. Bakabalah oerang pado radjo: „manolah toeankoe radjo kami, ditoetoehă dahan maransi, diambiĕ palantiĕng paoehă, diambie boeah kilangan[158]: koʼ diboenoehă kami ka-mati, koʼ didjoea hanjo ka-djaoehă, toeankoe djoeo kahilangan[159]. Adopoen manti Azoe Sarah soedah diambiĕ radjo djihin, diambiĕno ka-binantoeno; soedah kahandaʼ Azoe Sarah, tidaʼlah dajo pado kami, oerang baradjo dihatino." Mandanga kato damikian, laloe bahanti radjo itoe.

Pihaʼ kapado Azoe Sarah soedahlah injo djadi kawin, basalah djamoe radjo djihin; laloelah heran Azoe Sarah, malihèʼ lakoe djamoe itoe, baloen dilihéʼ lah dilihèʼ, baloen didanga lah didanga[160]; bagaikan roentoehă kajoe haro, bagaikan taban[161] goenoeăng tinggi, bagai langang[162] pahoenji rimbo, toedjoehă hari badjamoe basa, bahimpoen kasènan radjo djihin. Pihaʼ kapado kalangkoʼan tidaʼ tatiroe pado oerang, oerang manaroehă tambang oerai, oerang manaroehă soengai amèh, oerang nan langkoʼ kalangkoʼan, tidaʼ manaroehă kakoerangan, oerang nan kajo rajo. Lamolah poelo antarono djadilah katoedjoe[163] baso sènan, oerang poen tidaʼ manjajo, makan diatèh hati tangan[164], kasihĕ nan boekan oelah-oelah, dibari panginang anaʼ gadih, bagai nan gadih disaroego. Raso hatino Azoe Sarah, tidaʼtakana poelang lai[165],tidaʼ takana di nagari.

Lamolah poelo antarono toemboehălah anaʼ parampoean baiĕʼ nan boekan oelah-oelah, anaʼ nan poetihĕ tjampoeă sirah, maraboeiʼ poelo warno koenjiĕng, manjalo[166] poelo warno hidjau; moeko nan boenta daoen bodi, mato nan bagai bintang timoeă[167], hidoeăng nan bagai dasoen tongga[168], gigih [169] bakilèʼ tjamin tjino, talingo bagai boengo kambang, ramboeiʼ nan hitam bagai[170] malam, lihiĕ nan bagai kèndi peraʼ[171], langan bagai hantaran hanjoeiʼ[172], djari nan bagai soegi[173] landaʼ[174], batih nan bagai paroeiʼ padi, toemiʼ nan bagai taloeă boeroeang[175], hampoe kaki boengka satahiĕ; banjaʼlah roepo mahanoesiĕ[176], tidaʼ nan samo djaman itoe[177], aiʼ sadikiʼ boeloe batih [178], dinamoi poelo poeti Baloekih. Oerang baraboeiʼ naʼ manggoejoe[179], oerang nan gadang dalam tangan, baiĕʼ baso baiĕʼ parangai, pahimpoenan anaʼ katjiĕ-katjiĕ[180], tandono anaʼ baiĕ-baiĕʼ[181]. Djokoʼ nan sirah hanjo sago, djokoʼ nan hitam hanjo

سمفيله فول بركاين دومتيله فول بندكندغ بڠيكن كيل راج جبن مالغ كمان دكتاكن تقدير
سده ترده‌وله دظاهركن هان سكارڠ ممندغ چوچو كفيتوئن تيدقله فوتس اير مات لال بركات
راج جبن مان بلقس چوچو كندغ براجراه منولس منكت براجراه مقايم لاير براجر
مپورت تائ‌بربارس جاڠن مڠوفه جورو تولس چوچو نن تيدق لي برايبو سمبل بركات
نينق كندغ باڠي نن چوجر اير مات لماله فول انتران تمبه بچار دالم هاتي لال بركات
فتري بلقس منالة تون نينق كندغ چريكن همب دايڠ٢ باڠايو سقدر توجه اورڠ كفليڠه٢
هاتي كفرنتڠ٢ مات كلاون بركلق٢ توبين سام٢ كدغ رفان بائ‌ايت فول جك تڠكي
سام تڠكي اوسه فول ايه كورڠ سماكن فول فكاينن سفاي سوك هاتي همب مندڠر كات
دمكين دچريمله دايڠ٢ لام سكيتي انتران بوله دايڠ توجه اورڠ جك كونڠ سام كونڠن
فكاين نن تيدق برلاينن باڠي نن راڠو فمنداڠن لماله فول انتران لال بركات اذو شرح منالة
تون راج جبن لماله زمان همب سيك رندوله همب هندق فوانڠ بڠيكن پات روف راج بڠيكن
پات كمفڠ ديري تيدق فوس داڠن٢ افاكه حو كئوبتن مندڠر كات دمكين لال بركات
راج جبن جك له فوانڠ انق كندغ سمفي فياتو چوچو همب سياف فول كمموجق اتوله فول
جاوه دوسن جك تراڠق چوچو كندغ سيفاله فول مهمبوكن دالم بركات٢ ايت لال مندڠر
فتري بلقس لال مناڠس اپلاي منالة تون ايه كندغ همب نن تيدق امه نڠكل دفچتكنن
هوجڠ كاين ستافق تيدق دچريكن لال بركات اذو شرح منالة بلقس انق كندغ بيرله همب
اكس فوانڠ لي سكيتي همب جاڠت ڤوسله فول منجناكي بلقس نن تيدق امه تڠكل
ملاينكن اين نائفي جو لال بركات فتري بلقس منالة تون نينق كندغ جكلو ايه كندغ
كفوانڠ همب نن تيدق امه تڠكل لال بركات اذو شرح مان بلقس انق كندغ تيدقله
جاد همب باو راج فپاي انق مود جاد مروسه هاتي همب مندڠر كات دمكين
لال بركات راج جبن مان بلقس چوچو كندغ جكلو ايت ظالم راج جاڠنله منورت چوچو
كندغ لال منجواب فتري بلقس منالة تون نينق كندغ اوسه بركات دمكين تيدق ترحكم
انتڠ ديري جك فنجڠ تيدق كفاته جك ملي تيدق كبين اوسه نينق بروسه هاتي
همب نن تيدق ترتهاني ممب نائماسق چوچو ادم ممب نائ‌برتوبه كاسر باڠي
نن مالو دالم هاتي لال بركات راج جبن مان بلقس چوچو كندغ ايبوله هيلڠ انق كهلڠ
سياف فول كفڠكنيكو لال بركات فتري بلقس منالة تون تينق كندغ عادة فساك راج٢
هاتي نن باڠي لاوت لفس جك نينق رندو دهمب جلڠله تيف٢ بولن مندڠر كات
فتري بلقس تيدقله جنس ترتهاني دلفسكن جو نن فانبن مك بركات فتري بلقس
منالة تون ايه كندغ فربوتكن همب رومه كدغ ديريكن دلور كوت شبا دتقه فادڠ فلمفات

koendi [182]: djoko' nan endah hanjo baso, djoko' nan baië hanjo bodi. Sampailah poelo bakain doeo matilah poelo boendo kandoeăng; bagaikan gilo radjo djihin, malang kamano dikatokan; takadië soedah tadahoeloe, dilahiëkan hanjo sakarang. Mamandang tjoetjoe kapiatoean [183], tida'lah poetoei' aië mato [184]; laloe bakato radjo djihin: „mano Baloekih tjoetjoe kandoeăng, baradjalah manoelih manakè', baradjalah maajam [185] laië, baradja manjoerè' ta' babarih, djan maoepah djoeroe toelih, tjoetjoe nan tida' lai baiboe." Sambië bakato injië' kandoeăng, bagai nan tjoetjoeă aië mato.

Lamolah poelo antarono toemboehă bitjaro dalam hati, laloe bakato poeti Baloekih: „manolah toean injië' kandoeăng, tjarikan hambo dajang-dajang, bagio [186] sakada toedjoehă oerang ka-palengah-lengah hati, ka-parintang-rintang mato [187], kalawan bagala'-gala', toeboehăno samo-samo gadang, roepono ba' itoe poelo; djoko' tinggi samo tinggino, oesah poelo labihë koerang; samokan poelo pakaianno, soepajo soeko hati hambo." Mandanga kato damikian, ditjarimalah dajang-dajang; lamo sakètè' antarono boelihë dajang toedjoehă oerang, djoko' koenjiëng samo koenjiëngno, pakaian nan tida' balainan, bagai nan ragoe pamandangan [188].

Lamolah poelo antarano laloe bakato Azoe Sarah: „manolah toean radjo djihin, lamolah djaman hambo siko, rindoelah hambo handa' poelang, bagaikan njato roepo radjo, bagaikan njato kampoeăng diri, tida' poeèh [189] diangan-angan; apokoh djoeo ka-oebè'no?" Mandanga kato damikian [190], laloe bakato radjo djhin: djoko' lah poelang ana' kandoeăng, sampai piatoe tjoetjoe hambo; siapo poelo ka-mamoedjoeă'? Itoelah poelo djaoehă doesoen, djoko' taraga' [191] tjoetjoe kandoeăng, siapolah poelo mahimbaukan?" Dalam bakato-kato itoe, laloe mandanga poeti Baloekih, laloe manangih anjolai: „manolah toean ajah kandoeăng, hambo nan tida' amoehă [192] tingga." Dipatji'kanno [193] hoedjoeăng kain, satapa' tida' ditjaraikan. Laloe bakato Azoe Sarah: „manolah Baloekih ana' kandoeăng, bialah hambo lakèh poelang, lai sakètè' hambo djapoei'." Poeèhlah poelo mandjina'i, Baloekih nan tida' amoehă tingga, malainkan injo na' pi [196] djoeo; laloe bakato poeti Baloekih: „manolah toean injië' kandoeăng djokalau ajah ka-poelang, hambo nan tida' amoehă tingga" [197]. Laloe bakato Azoe Sarah: „mano Baloekih, ana' kandoeăng, tida'lah djadi hambo bao, radjo panjajo ana' moedo, djadi maroesoehă hati hambo" [198]. Mandanga kato damikian, laloe bakato radjo djihin: „mano Baloekih, tjoetjoe kandoeăng, djokalau itoe lalin radjo, djanlah manoeroei' tjoetjoe kandoeăng." Laloe mandjawab poeti Baloekih: „manolah toean injië' kandoeăng, oesah [199] bakato damikian, tida' tahoekoen oentoeăng diri; djoko' pandjang tida' ka-patah, djoko' molië tida' ka-hino, oesah injië' baroesoehă hati, hambo [200] nan tida' tatahani, hambo na' masoeă tjoetjoe Adam, hambo na' batoeboehă kasa [201], bagai nan maloe dalam hati." Laloe bakato radjo djihin: „mano Baloekih, tjoetjoe kandoeăng, iboe lah hilang ana' ka-hilang; siapo poelo ka-panggantikau?" Laloe bakato poeti Baloekih: „manolah toean injië' kandoeăng, adat poesako radjo-radjo hati nan bagai laoei' lapèh, djoko' injië rindoe dihambo, djalanglah tio'-tio' boelan."

Mandanga kato poeti Baloekih, tida'lah djinih tatahani, dilapèhkan djoeo nan

بري بركوت کچل۲ بري ؛ ڤارت تانه بات تنامي ڤول هاورکونڠ لمڤيسي ڤول انجلوڠ
نامن بركات راج جهن جکلو ايت رڤان کرج بيراه همب منلوڠي همب مڤوره اورڠ
باڤق مرامو کايو دالم رمب براڤ جو ککدڠن کتاکن اوله اذو شرح لال بركات اذو شرح
ادڤون ڤيهق ݢدڠ رومه بندلن ڤنجڠ بارڠ ڤاتب سلاڤن ڤوله هست عرب هلنتڠن ڤول
بارڠ ڤاتب امڤب ڤوله هست يمن تڠکين توجه کال تکق سقدر تيڠݢ ڤوله هست
ڤرسي لال مڤوره راج جهن کڤد رعية نن باڤق مرامو کايو دالم رمب بکيکن لڠڠ کايو درمب
ممبله کايو ڤنجڠ۲ ممبله کايو لورس۲ داڠکت ڤول بولن ترڠ تيدق مليهت انق ادم
برتکق رومه بولن ترڠ بولن نن سدڠ ترڠ ڤنجڠ سمڤيله تيڠݢ کالي ترڠ سدهله ڤول رومه
ايت تيدق ساتو کتڠکالن سڠکه بربوت اذو شرح سرت اورڠ دسورهن تيدق براڤ تڤربوت
هڤاله رومه سده مالم لال ڤيکر اورڠ ݢبال سڠکه بربوت اذو شرح رومه نن سده سنديري
اڠکه برݢنتي راج کيت تيدق دليهت له دليهت باڤقله خبرڤد راج اورڠ بربوت رومه ݢدڠ
د ديريکن دڤادڠ ڤلمڤات سڠکهڤون ايت ڤندڠارن تيدق مڠاڤ ڤد راج اذو شرح اورڠ لي
بتل بلم لي ڤرنه کلڤاتن جاهتن اوسه کلين باڤق کات اورڠ نن لورس سجق کچل جديله
ديم راج ايت ڤيهق کڤد ڤتري بلقس الله مندڠر رومه سده لال بركات ڤتري بلقس
منااله ڤول نيڠق کندڠ رومه له سده همب دڠر هنترکنمله ديري همب سڤاي مليهت
چوچو ادم لال بركات راج جهن منااله بلقس چوچو کندڠ مڠاڤ بركات دمکين ننتيکن
جو باڤق کندڠ بايݢ کرج ڤرلاهن۲ مندڠر کات دمکين حديله ديم ڤتري بلقس لمانه
ڤول انترن داتڠله ڤول اذو شرح لال برڤلق ڤتري بلقس باݢي نن کوچڠ جو انقن اورڠ
نن منج۲ باس اورڠ برکچل۲ ديري منااله نيڠق کندڠ همب نامن له سده رومه ݢدڠ
هنترکن همب کسيڤن سرت جو کلڠکاڤن لڠکب جو تيري کلمبون سرت جو لاڠت۲ لڠکب
همڤارن لاڤق ڤورن لڠکب کرسي بنتل ݢدڠ لڠکب جو کاسر تيلم ڤندق لڠکب تراوڠ
ڤرمداني تيدق ترکير باڤق ڤرکاکس بارڠ نن ڤاتب دالم هاتي عادة ڤکاين راج۲ عادة
ڤکاين ڤتري۲ دمان نيڠق کلوڤ عادة۲ بياس ڤتڠ ڤاݢي مندڠر کات دمکين لال برديري
راج جهن لال برکتامله ڤول منااله رعية سمهان هنترکنمله چوچو همب بيربرجالن ترڠ
ڤنجڠ بير کودين کامي کداتڠ بير اين نائدهولو مندڠر کات دمکين لال برجالن اذو شرح
دايرڠکن ڤتري بلقس ڤد ماس ديواس ايت منڠسله اورڠ سمهان ممندڠ ڤتري له برجالن
بکيکن ݢيل نيڠق کندڠ بکيکن مابق دالم هاتي مان چوچو ڤرماينن مات چوچو ڤراݢو۲ هاتي
چوچو برجالن کامي کتڠݢل ملڠکهله ڤتري سمڤي۲ سمبل برتورن اير مات برجالنله ڤتري

patoei’no. Moengko bakato poeti Baloekih: „manolah toean ajah kandoeäng, paboeè’kan hambo roemah gadang, dirikan diloea koto Saba, ditangah padang Palimpato; bari bakoto katjiĕ-katjiĕ, bari bapari’ tanah bato, tanami[202] poelo haoeä koenjiĕng, lampihi poelo andjiloeang"[203]. Namoen bakato radjo djihin: „djokalau itoe roepono karadjo, bialah hambo manolongi, hambo manjoeroehă oerang banja’ maramoe kajoe dalam rimbo, barapo djoeo ka-gadangno, katokan oelihĕ Azoe Sarah." Laloe bakato Azoe Sarah: „adopoen piha’ gadang roemah, bandoeäno pandjang barang patoei’ salapan poeloehă hèto Arab, halintangno poelo barang patoei’ ampè’ poeloehă hèto Jaman, tinggino toedjoehă kali taga’, sakada tigo poeloehă hèto Parsi."

Laloe manjoeroehă radjo djihin kapado raajat nan banja’, maramoe kajoe dalam rimbo; bagaikan langang kajoe dirimbo, mamilihĕ kajoe pandjang-pandjang, mamilihĕ kajoe loeroei’-loeroei’, diangkoei’ poelo boelan tarang, tida’ malihè’ ana’ Adam. Bataga’ roemah boelan tarang, boelan nan sadang tarang pandjang; sampailah tigo kali tarang soedahlah poelo roemah itoe, tida’ satoe katinggalan. Soenggoehă baboeè’ Azoe Sarah sarato oerang disoeroehăno, tida’ barapo tapaboeè’, hanjolah roemah soedah malam. Laloe pikiĕ oerang goebalo: „Soenggoehă baboeè’ Azoe Sarah, roemah nan soedah sandiri, angkoehă[204] baganti radjo kito, tida’ dilihè’ lah dilihè’." Banja’lah kaba pado radjo, oerang baboeè’ roemah gadang, didirikan dipadang Palimpato. Soenggoehăpoen itoe pandangaran tida’ mangapo pado radjo: „Azoe Sarah oerang lai batoeă, baloen lai kalihè’an djahè’no, oesah kalian banja’ kato; oerang nan loeroei’ sadja’ katjiĕ." Djadilah diam radjo itoe.

Piha’ kapado poeti Baloekih, alah mandanga roemah soedah, laloe bakato poeti Baloekih: „manolah poelo injiĕ’ kandoeäng, roemah lah soedah hambo danga, hantakanmalah diri hambo, soepajo malihè’ tjoetjoe Adam." Laloe bakato radjo djihin: „manolah Baloekih tjoetjoe kandoeäng, mangapo bakato damikian, nantikan djoeo bapa’ kandoeäng, baiĕ’ karadjo palahan-lahan." Mandanga kato damikian, djadilah diam poeti Baloekih. Lamolah poelo antarono datanglah poelo Azoe Sarah, laloe bapaloeă’[205] poeti Baloekih, bagai nan koetjiĕng djo ana’no, oerang nan mandjo-mandjo[206] baso, oerang bakatjiĕ-katjiĕ diri: „manolah injiĕ’ kandoeäng hambo, namoen lah soedah roemah gadang, hantakan hambo kasènan sarato djo kalangko’an, langko’ djo tirai[207] kalamboeno sarato djo langi’-langi’[208], langko’ hamparan lapiĕ’ poerin[209], langko’ koerisi banta gadang, langko’ djo kasoeă tilam panda’, langko’ tarawang[210] paramadani"[211]. Tida’ takiro banja’ pakakèh, barang nan patoei’ dalam hati, adat pakaian radjo-radjo, adat pakaian poeti-poeti; dimano injiĕ’ ka-loepo adat biaso patang pagi. Mandanga kato damikian, laloe badiri radjo djihin, laloe bakatomalah poelo: „manalah raajat samohonjo, hantakanmalah tjoetjoe hambo, bia badjalan tarang pandjang, bia koedian kami ka-datang, bia injo na’ dahoeloe."

Mandanga kato damikian, laloe badjalan Azoe Sarah, diiriĕngkan poeti Baloekih. Pado maso dewaso itoe manangihlah oerang samohonjo, mamandang poeti lah badjalan, bagaikan gilo injiĕ’ kandoeäng, bagaikan maboeă’ dalam hati: „mano tjoetjoe pamènan mato, tjoetjoe paragoe-ragoe hati, tjoetjoe badjalan kami katingga"[212]. Malangkahlah

اكس سمڤي منجلغ رومه دڤادغ رات تباله ڤتري درومهن لال دهاڤس اير مات ڤتري
بلقس سوك هتين مليهت رومه سده سمڤان نايك بلقس كاتس رومه باڬي ڤاسغ
ماسق موار انيله رومه جاد مانه ڤاتباله جاد بوغ مات لام سكيتي انتران داتڠله ڤول
مات بند سرت جو كلڠكاڤن ساتوڤون تيدق ككراڠن سرت همب اورغ دڠن سرت دايڠ
توجه اورغ سرت بلنج برس ڤادي ڤيهق كڤد سيڤت رومه بركارغ بركوت كچل بر
ڤارت برتاته بات برتنامي ڤول هاور كونغ برلمڤيسي ڤول انجلوغ برڤكاري ڤودغ اير امس
برلبوه برڤنتو ڬربغ برتنتو اورغ ني كماسق ڤنتو بركاول هلبالغ هلامن چران باسه دتابركن
اوري تيدق هيلغ ڤيهق كڤد بايڠ رومه بربندل برڬادغ٢ دالم جورق برجورق ڤول اوكر
رومه بوكن كڤالغ اكرچين بركلاين براوكر بربوه٢ بركاتق برڬلغ ڤويه برڤڠكت برتنجو كارغ
تمڤت برماين٢ ڤتغ سڤاي ڤات موسه داتغ رومه ڬدغ بردندغ ڤاڤن برتورب ڤول جو
كافر برتاته جو سدالڠكم برسلا جو اير امس اتڤ برتورب جو تيمه ڤيهق كڤد اوكر
رومه٢ داوكر توكڠ جهن كلق بركلق اكرجين٢ برنام چين كارم سلا مڤلا تڠكي بوڠ٢
برنام بوغ چڠكس سلق برسلق ڤاكو اجي برتولس لاڬ براكم روڤ چرمن بركلاتن باڤق
ڤرمات برڬنديڠن باڬي ني فندده متهاري ڤيهق دالم رومه ڬدغ مالڬي ڤول توجه
ڤڠكت ڤرتام برتماڤ لويغ كدو برتمڤ، تمباڬ كتيڬ برتمڤ كڤس كامڤت برتمڤ
كاچ كليم برتمڤ فيرق كانم برتمڤ اس٢ كتوجه برتمڤ امس اتوله تمڤت ڤتري بلقس
ڤيهق كڤد اوكر فنتو برتاته برميڬ٢ برتكت بردامر تيرس ڤيهق كڤد ني كدو برتاته
برداون٢ برجمبر برمبي٢ بربوغ ساري مچاري برتولسكن تالغ ڤرندو بارغ ني رندو ماري
كماري ڤيهق كڤد ني كتيڬ بركارغ برتالي اير برتورغ بركاڤق٢ براڬمكن ڤول چرمن
چين باڬي ني بنتغ بركلاتن همبر مهمبر چهيان ڤيهق كڤد ني كامڤت لبه ڤلامله
رفان براوكر بربولن٢ مڤلا ڤول ڤوچق ربغ ڤيهق كڤد ني كليم براوكر برڬنده٢ برڤوچق
بترجن بلت جيل برجيل تولس چندي مڤيرغ ڤول بايم باج ڤيهق كڤد ني كانم براوكر
بركلمنتغ بربنتق برتالي اير لاڬ براوكس برڬمبارن برسورت جو اير امس ڤيهق كڤد
ني كتوجه برتمڤ ڤول امس اوري دسيندله انتن جو ڤودي دسلا نيلم بدروي ڤيهق كڤد
روڤ ڤنتو الله اعلم ني كتاهو تيدقله اد ترنماي هابسله توكڠ راج جهن تيدق مالڬي مڤماي
تمڤن ني داڤت دالم ممڤي تيدق داڤت دتيرو لاڬ رومه برتڠكڤ كاتس لاڠت جكڠ
دبوكڠ سيڠ هاري فندده چهاي متهاري جكڠ دبوكڠ تڠه مالم اڤ ڤندده چهاي بولن
ڤيهق كڤد دالم رومه برڤكاين تابر ڬدغ تابر كچل تابر ڤنجڠ هوبغ برهوبغ لاڠت٢
لمڤس برلمڤس بنتل كچل تندده برتندده بنتل ڬدغ سوسن برسوسن تيلم ڤندق تيلم
ڤنجڠ بائيت ڤول براڤ ڤول لاڤق تراوغ لاڤق ڤداني باڤق ترکمبغ لاڤق همڤارن بائيت

poeti sampai-sampai, sambië batoeroen aië mato; badjalanlah poeti lakèh sampai [213], mandjalang roemah dipadang rato. Tibolah poeti diroemahno, laloe dihapoei' aië mato; poeti Baloekih soeko hatino malihè' roemah soedah samohonjo. Naië' Baloekih katèh roemah, bagai pasang masoeă' moearo: „inilah roemah djadi manah, patoei'lah djadi boengo mato" [214]. Lamo sakètè' antarono datanglah poelo mato bando sarato djo kalangko'an, satoepoen tida' kakoerangan, sarato hambo oerang dangan, sarato dajang toedjoehă oerang, sarato balandjo barèh padi. Piha' kapado sipat roemah bakarang bakoto katjië, bapari' batanah bato, batanami poelo haoeă koenjiëng, balampihi poelo andjiloeang, bapagari poediëng aië amèh, balaboehă bapintoe gabang; batantoe oerang nan kamasoeă' pintoe bakawa hoeloebalang; halaman tjarano basah, ditaboeăkan oerai tida' hilang. Piha' kapado baië' roemah babandoeă bagadiëng-gadiëng [215], dalam djoro' badjoro' [216] poelo; oekië roemah boekan kapalang, aka tjino bakoelaian [217], baoekië baboeah-boeah [218], bakata' bagalang poejoehă [219], bapangkè' batindjau karang [220], tampè' bamain-main patang [221], soepajo njato moesoehă datang. Roemah gadang badindiëng papan, batoerab poelo djo kapoeă, batatah djo sadalinggam [222] basalo djo aië amèh, hato' batoerab djo timah [223]. Piha' kapado oekië roemah, roemah dioekië toekang djihin, kaloeă' bakaloeă' [224] aka tjino, tjino banamo tjino karam [225], salo manjalo tangkai boengo, boengo banamo boengo tjangkèh, saloeă' basaoeă' [226] pakoe adji, batoelih lai barakam [227], roepo tjamin bakilè'an, banja' paramato bagèndèngan [228], bagai nan pindah matohari. Piha' dalam roemah gadang maligai poelo toedjoehă pangkè'; paratamo batampo [229] lojang, kadoeo batampo tambago, katigo batampo kanso [230], kaampè' batampo katjo, kalimo batampo pera', kaanam batampo aso-aso [231], katoedjoehă batampo amèh, itoelah tampè' poeti Baloekih. Piha' kapado oekië pintoe, batatah bamego-mego, batakè' badama tirih [232]; piha' kapado nan kadoeo batatah badaoen-daoen, badjamboeă baroembai-roembai, baboengo sari moedjari [233], batoelihkan talang parindoe [234]; barang nan rindoe mari kamari [235]. Piha' kapado nan katigo bakarang batali aië, batoerang bakapoeă-kapoeă' [236], baragamkan poelo tjamin tjino, bagai nan bintang bakilè'an hamboeă mahamboeă tjahajano. Piha' kapado nan kaampè' labihë poelomalah roepono [238], baoekië baboelan-boelan, manjalo poelo poetjoeă' raboeăng. Piha' kapado nan kalimo baoekië bagando-gando, bapoetjoeă batadjoen balè' [239], djèlo badjèlo toelih tjandai, mairiëng poelo bajam badjo [240]. Piha' kapado nan kaanam baoekië bakalimantang [241], babantoeă' batali aië, lai baloekih bagambaran, basoerè' djo aië amèh. Piha' kapado nan katoedjoehă batampo poelo amèh oerai, disènanlah [242] intan djo podi, disalo nilam bidoeri. Piha' kapado roepo [243] pintoe, allahoe alam nan ka-tahoe, tida'lah ado tanamoi, habihlah toekang radjo djihin; tida' maligai manjamoi, tampan nan dapè' dalam mimpi, tida' dapè' ditiroe lai, roemah batingko' katèh langi'; djoko' diboeko siang hari pindah tjahajo matohari, djoko' diboeko tangah malam alah pindah tjahajo boelan [244]. Piha' kapado dalam roemah, bapakaian [245] tabië gadang, tabië katjië, tabië pandjang, hoeboeăng bahoeboeăng langi-langi', lampih balampih banta katjië [246], tindihë batindihë banta gadang, soesoen basoesoen tilam panda', tilam pandjang ba'itoe poelo, barapo poelo lapië' tarawang, lapië' padani banja' takambang,

ڤول كيفس چين ترلتق جو بارغ نن ڤالق ناءُ بركيفس ميڤق دان سيكت ترلتق جو
بارغ برهيس ناءُ برسيكت اتوله تندد اورغ كاي ڤيهق كفد الت ماكن ڤاهل كريكل باڤق
ڤول ڤڠكن هالس سوسن برسوسن جنس چاون برتمبن تمبن چيريءْ دان كندي برتمبن٢
تيدق تربيلڠ الت رومه نامن له ماكن ڤتري بلقس چاون نن دو كالي توجه مكانن
ڤتري باڤق ڤول باڤقله راڠم دتارهن تيدق نن كورڠ فد ڤتري٢ برنيڽك راج جين بارڠ
نن كورڠ د جاڤت جو ڤيهق كفد مكانن ڤتري ناسي دكاكر ميڤس٢ ڤيهق كفد منوسن ڤتري
برباڬي٢ لي رڤان سچاون تلر بواي هيدق ددنيا تيدق ككل سام جو مسكين دان كاي جكلو
ماتي تيدق ميسل امفت بلس چاون بركاكر دڤيله بارغ سوك دهاتي كاي ددنيا تيدق ككل
تيدق ترهڠك وقت ماتي ماكنله دايغ برسام٢ برايرغ تمبلكن ناسي باڤقله راج ناءُ سمند هان
سليمان نن بجاد ڤيهق كفد ميڤق ڤتري ميڤق هارم ميڤق كستوري كتيڠك حو ميڤق
جده دهولو ميمبه متهاري كمدين ميمبه الله ڤيهق كفد تمفت ڤتري كاسر ڤندن كاسر مڠڠال
كتيڠك كاسر برسولم ڤيدقله راج كجدون هان سليمان دالم عالم تندد برتندد بنتل ڬدڠ
داتسن بنتل ڤربغ داري كچل سمڤيله ڬدڠ هان سليمان نن ڤون انتڠ ڤيهق كفد
كاين ڤتري كاين نن ملي٢ ساج كاين سترا ڤنڠ ڤاڬي تيدق سياڤ دجنجيكن هڤاله
سءورڠ بدن ديري ڤيهق كفد نام كاينن اجڠ سارت كاين مڠڠال كتيڠك مڠڠال مابق
ڤتري بلقس لام مرند انته سليمان ڤون ايسق كاين كچل كاين دڠڠڠ كتيڠك كاين
سليمت داري كچل سمڤيله ڬدڠ تكه ڤڠاڠن تيدق لوفت باجو ڤنجڠ باجو تڬوا كتيڠك
باجو بلودو باڤله راج نن برسوا هڤاله سليمان نن كجودو ڬلڠ برڬنت ڬلڠ تاڠن دكاكي
ڤول ڬلڠ ڤيرق سڠكيڠفون باڤق اورغ دڠن تمڤت ڤرچاي بورڠ مرق چنچن ڤيرق چنچن
سواس كتيڠك چنچن چنت٢ هي مرق جاڠن بردست ملاينكن بتل سمات٢ اڤبيل
هاري سدهله مالم ڤليت نن دو كالي توجه باڤقله راج دالم عالم هان سليمان لبه
جوجه سنڠله ڤتري دمالكي اڤام اورغ دالم سرڬ دالم بولن نن سبولن لارڠله ڤتري
تورن كتانه دمكين ڤول سوڤن ڤتري ڤيهق كفد هلامن ڤتري باڤقله ڤول كبن بوڠ ڤد ماس
ديواس ايت هرين سدڠ تڠه هاري سدڠ لڠڠ اورغ ڬبال لال بركات ڤتري بلقس منله انق
دايغ٢ مريله كيت جاڤت بوڠ هبسله بوڠ نن كفتڠ مريله كيت سايرغ شريكة تورن كتانه
ڤتري بلقس برسيكت ڬادڠ انق دايغ برسيكت كاره لارڠله راج نن كبندڠ ملاينكن
سليمان نبي الله لال برايرغ ماسق كبن دايرڠكن دايغ نن برتوجه باڬي بولن دايرڠكن
بنتڠ لال دڤوڤرڤاله بوڠ بڬيله بوڠ دالم كبن دهولو بتل اورغ رمب كيڤي بتل اورغ
شبا دبڠكس دكاين هالس باڤقن سليلت دستر دهولو برتوبه هالس كودين برتوبه كاسر

lapièʼ hamparan baʼitoe poelo; kipèh tjino talataʼ djoeo, barang nan palaʼ naʼ bakipèh, minjaʼ dan sikèʼ talataʼ djoeo, barang bahièh naʼ basikèʼ [248]; itoelah tando oerang kajo. Pihaʼ kapado alat makan, paha karika banjaʼ poelo, pinggan haloeiʼ soesoen basoesoen, djinih tjawan batamboen-tamboen, tjèrèʼ [249] dan kèndi batamboen-tamboen, tidaʼ tabilang alat roemah. Namoen lah makan poeti Baloekih tjawan nan doeo kali toedjoehă [250], makanan poeti banjaʼ poelo, banjaʼlah ragam ditaroehăno; tidaʼ nan koerang pado poeti, poeti barinjiëʼ radjo djihin [251], barang nan koerang didjapoeiʼ djoeo. Pihaʼ kapado makanan poeti, nasi dikaka [252] mipih-mipih; pihaʼ kapado minoeman poeti, babagai-bagai lai roepono. Satjawan taloeă boeajo; hidoeiʼ didoeniĕ tidaʼ kakaka; samo djoeo mikin dan kajo, djokalau mati tidaʼ manjasa; ampèʼ balèh tjawan bakaka; dipilihĕ barang soeko dihati; kajo didoeniĕ tidaʼ ka-kaka, tidaʼ tahinggo wakatoe mati [253]; makanlah dajang basamo-samo, bairiĕng tamboeăkan nasi; banjaʼlah radjo naʼ samando [245], hanjo Soeleiman nan ka-djadi. Pihaʼ kapado minjaʼ poeti, minjaʼ haroen, minjaʼ kastoeri, katigo djo minjaʼ Djoedah [255]; dahoeloe manjambah matohari, kamoedian manjambah Allah. Pihaʼ kapado tampèʼ poeti, kasoeăʼ panda,ʼ kasoeă manggalo [256], katigo kasoeă basolam; tidaʼlah [257] radjo ka-djodoeno, hanjo Soeleiman dalam alam; tindihĕ batindihĕ banta gadang, diatèhno banta paraboeăng [258]; dari katjiĕ sampailah gadang hanjo Soeleiman nan poenjo oentoeăng. Pihaʼ kapado kain poeti, kain nan moliĕ-moliĕ sadjo, kain soeto patang pagi; tidaʼ siapo didjandjikan hanjolah soerang badan diri. Pihaʼ kapado namo kainno, adjoeăng saréʼ kain manggalo, katigo manggalo maboeăʼ [259]; poeti Baloekih lamo marando [260], antah Soeleiman poenja isoeăʼ; kain katjiĕ, kain dipinggang, katigo kain salimoeiʼ; dari katjiĕ sampailah gadang tagoehă pagangan tidaʼ loepoeiʼ; badjoe pandjang, badjoe taʼoeo, katigo badjoe biloedoe; banjaʼlah radjo nan basoeo, hanjolah Soeleiman nan ka-djodoe Galang baganto [261], galang tangan, dikaki poelo galang peraʼ; soenggoehăpoen banjaʼ oerang dangan, tampè pitjajo [262] boeroeăng moeraʼ; tjintjin peraʼ, tjintjin soeaso, katigo tjintjin tjinto-tjinto [263]; hai moeraʼ djangan badoeto, malainkan batoeă samato-mato. Pabilo hari soedahlah malam, palito nan doeo kali toedjoehă; banjaʼlah radjo dalam alam, hanjo Soeleiman labihĕ djoedjoehă [264]. Sananglah poeti dimaligai oepamo oerang dalam saroego; dalam boelan nan saboelan laranglah poeti toeroen katanah, damikian poelo sopan poeti. Pihaʼ kapado halaman poeti, banjaʼlah poelo kaboen boengo. [265]

Pado maso dewaso itoe harino sadang tangah hari, sadang langang oerang goebalo, laloe bakato poeti Baloekih: „manolah anaʼ dajang-dajang, marilah kito djapoeiʼ boengo, habihlah boengo nan kapatang; marilah kito sairiĕng sarikat toeroen katanah.” Poeti Baloekih basikèʼ gadiĕng, anaʼ dajang basikèʼ karah: laranglah radjo nan ka-bandiĕng, malainkan Soeleiman nabi Allah. Laloe bariri̋ĕng masoeăʼ kaboen, diiriĕngkan dajang nan batoedjoehă, bagai boelan diiriĕngkan bintang [267]. Laloe dipoepoeănolah boengo, bagailah boengo dalam kaboen; dahoeloe batoeă oerang rimbo, kini batoeă oerang Saba. Diboengkoeiʼ dikain haloeiʼ, banjaʼno saliliʼ dèta; dahoeloe batoeboehă haloeiʼ

لال دتاركمله بوڠ٢ دكاڠ وقت مالم٢ دهولو دالم رمب كيڽي له مانق چوچو ادم اد سئورڠ٢ ڬبال برلندڠ ڤانس٢ هاري تيدق تركندل اوله دايڠ لال ممندڠ اورڠ ڬبال دليهتڽ ڤتري سده تورن للوله حيران اورڠ ڬبال بڬيكن لفس تالي انت بڬيكن هيلڠ كير٢ تيدق تركندل كبراڠن اوله مليهت ايلق ڤتري لال بركات دالم هاتي انيله انق اذو شرح كوءُ منداڠر راج شبا سدهله ڤتري دامبلن اله سده بوڠ دتارك كمبليله ڤتري نايك رومه اورڠ ڬبالڤون جرجالن نامن له ڤتڠ٢ هاري برخبرله اين ڤد راج منااله تونكو تونهمب اد ساتو ڤلهاتن تيدقله همب كفتنة اداله انق اذو شرح بايءُك تن بوكن اوله٢ اڤام بولن امڤت بلس تيدقله ڤرنه ترجدوي لاڠ جدون دالم عالم دڠركنمله دي تونكو همب خبركن سڠڬه٢ تارك بڠڬل امبل تراجو كيت هندق ڤي كڤكن ادڤون رڤان بودق ايت ايلق دتولس دڬمبركن دڠركنمله دي تونكو تتكال همب مليهت دتانم كاڤس دبات كاڤس كمنجاد لولي٢ كمنجاد بڠڠ لڤسله ڤول ڬارن انت اوله كارن ايلق ڤتري همب ڤون ترچڠڠ٢ تاركله ڤادي جو بوهن كدماكن دالم ڤواس٢ دبولن حاج نايكله ڤتري كروم‌هن تركندل همب دانت كران انت اندق لي مندڠر كات دمكين لال بركات راج شبا منااله كامو اورڠ مود تيدقكه دست كات نڽتن براڤ ڬدڠن بودن تو كتاكن جو ڤد همب لال بركات اورڠ ڬبال منااله تونكو. تونهمب بزبون ڬنت راج بسر برتالن بڤين اڬڠ جك دست همب بزخبر اڤ حكم همبڤون تڠڬڠ ادڤون ڬدڠن بودو تو ايلقله كڤولڠ كرومهن اله سده مندڠر خبر هاتي نن تيدق سڠڠ لاڬ لال بركات راج شبا مان رعيه سمهان ايرڠكن اكو برسام٢ اكو منوني اذو شرح لال برجالن اڤلاي سلام لمبت دجالن له تيب دكمڤڠ اذو شرح لال بركبات راج شبا منااله منتري اذو شرح سياڤ بربوت رومه ايك بايءُك نن بوكن اوله٢ سياڤ نن توكڠ رومه ايك كتاكن جو ڤد همب للوله حيران راج شبا مليهت اندهن رومه ايت لال مجواب اذو شرح منااله تون راج كام رومه بواتن توكڠ جهن همب دتولڠ راج جهن چچون كچل همب باو ايكاله رومه انق همب بواتن توكڠ راج جهن مندڠر كات دمكين نامن بركات راج شبا منااله منتري اذو شرح مڠاڤ بركات دمكين كتاكن جو كات بنر مڠاڤ انق دبڤيكن همب براهي ناءُ سمند لال بركات اذو شرح منااله تون راج كام سسڠڬهن انق لاڬ كچل بلم تاهو دباس٢ لال بركات راج شبا منااله منتري اذو شرح تيدقله همب كنتولون بلم درساي لاكو همب لال بركات اذو شرح منااله تون راج كام سڠڬهڤون كات دمكين بريله جنجي تيڬ هاري بير دتوني انق كندڠ مندڠر كات دمكين لال برجنجي تيڬ هاري جديله ڤولڠ راج شبا نايك ڤول اذو شرح هاتي نن تيدق

koedian batoebochă kasa. Laloe ditariĕˢmalah boengo, boengo dikarang wakatoe malam; malam dahoeloe dalam rimbo, kini lah masceă tjoetjoe Adam.

Ado soerang oerang goebalo balindoeăng panèh-panèh hari, tidaˁ takana oelihĕ dajang; laloe mamandang oerang goebalo, dilihèˢno poeti soedah toeroen, laloelah heran oerang goebalo, bagaikan lapèh tali oento, bagaikan hilang kiro-kiro[268], tidaˢ takana kabérangan. oelihĕ malihèˢ eloˁ poeti. Laloe bakato dalam hati: „inilah anaˢ Azoe Sarah, koˢ mandanga radjo Saba, soedahlah poeti diambiĕno." Alah soedah boengo ditariĕˢ[269], koembalilah poeti naiĕˢ roemah, oerang goebalo poen badjalan. Namoen lah patang-patang hari bakabalah injo pado radjo: „manolah toeankoe toean hambo, ado satoe palihèˢan, tidaˢlah hambo ka-pitanah[270]; adolah anaˢ Azoe Sarah, baiĕˢ nan boekan oelah-oelah, oepamo boelan ampèˁ balèh, tidaˢlah panah tadjodoei, larang djodoeno dalam alam[271]. Dangakanmalah di toeankoe, hambo kabakan soenggoehă-soenggoehă: tariĕˢ boengka ambiĕ taradjoe, kito handaˢ pi kapakan; adopoen roepono boedaˢ itoe, eloˢ ditoelih digambakan. Dangakanmalah ditoeankoe, tatakalo hambo malihèˢ: ditanam kapèh dibato, kapèh ka-mandjadi loeli[272], loeli ka-mandjadi banang; lapèhlah poelo garan oento, oelihĕ karano eloˁ poeti hambo poen tatjangangtjangang. Tariĕˢlah padi djo boeahno, ka-dimakan dalam poeaso, poeaso diboelan hadji[273]; naiĕˢlah poeti karoemahno, takana hambo dioento, kirono oento indaˢ lai." Mandanga kato damikian, laloe bakato radjo Saba: „manolah kamoe[274] oerang moedo, tidaˢkoh doeto kato nantoen? barapo gadangno boedaˁ toe? katokan djoeo pado hambo." Laloe bakato oerang goebalo: „manolah toeankoe toeanhambo, baboenji ganto radjo basa, bataloen[275] boenjino agoeăng; djokoˢ doeto hambo bakaba, apo hoekoen hambo poen tanggoeăng, adopoen gadangno boedaˢ toe eloˢlah ka-poelang karoemahno."

Alah soedah mandanga kaba, hati nan tidaˢ sanang lai[276], laloe bakato radjo Saba: „mano raajat samohonjo, iriĕngkan akoe basamo-samo[277], akoe manoenai[278] Azoe Sarah." Laloe badjalan anjolai; salamo lambèˢ didjalan lah tibo dikampoeăng Azoe Sarah, laloe bakato radjo Saba: „manolah manti Azoe Sarah, siapo baboeèˢ roemah iko, baiĕˢ nan boekan oelah-oelah, siapo nan toekang roemah iko? katokan djoeo pado hambo." Laloelah heran radjo Saba malihèˢ endahno[279] roemah itoe. Laloe mandjawab Azoe Sarah: „manolah toean radjo kami, roemah boeèˢan [280] toekang djihin, hambo ditolong radjo djihin, tjoetjoeno katjiĕ hambo bao; ikolah roemah anaˁ hambo, boeèˢan toekang radjo djihin." Mandanga kato damikian, namoen bakato radja Saba: „manolah manti Azoe Sarah, manga bakato damikian, katokan djoeo kato bana, mangapo anaˢ diboenjikan, hambo birahi naˢ samando." Laloe bakato Azoe Sarah: „manolah toean radjo kami, sasoenggoehăno [281] anaˢ lai katjiĕ, baloen tahoe di baso-baso." Laloe bakato radjo Saba: „manolah manti Azoe Sarah, tidaˢlah hambo ka-talawan, baloen dirasoi lakoe hambo?" Laloe bakato Azoe Sarah: „manolah toean radjo kami, soenggoehăpoen kato damikian, barilah djandji tigo hari, bia ditoenai anaˢ kandoeăng."

Mandanga kato damikian, laloe badjandji tigo hari, djadilah poelang radjo Saba. Naiĕˢ poelo Azoe Sarah, hati nan tidaˢ soeko lai, moekolah poetjèˢ karoesoehan [282]:

سوكڠ لاڬ مكاله ڤچت كرسوهن لال ترسنڤم ڤتري بلقس مليهت باڤق سده تاكت لال بركات باڤق كندغ مان بلقس انق كندغ اڤ بچار انق كندغ راج شبا داتغ برتان تيدقله داڤت دتولقكن مندغر كات دمكين لال بركات ڤتري بلقس منداله ايه كندغ همب براڤ لام جنجي تون بيرله همب بچراكن اوسه روسه ايه كندغ بركات ڤول اذو شرح اكو برجنجي تيڬ هاري تيدقله جنجي لام٢ لال بركات ڤتري بلقس منداله ڤول ايه كندغ بايئڬ همب بركيرم سورت جكڠ تريم اتو تيدق لال مپورت ڤتري بلقس داتس مالكي نن ترتڠڬي منتار ڤتري مپورت تباله ڤول سورت راج دمكين كات دالم سورت انيله سورت راج شبا هندق سنمد ڤد بلقس كهندق نن جاڠن دتولقكن جكڠ اكو بوله مالو هان اكو رمڤس روممه تو اكو براهي ڤد اڠكو اڤ كهندق اكو بري سدهله ڤول سورت ڤتري دمكين ڤول كات سورت منداله تون راج كام جكلو لي سسڠڬهن بواكن هرت باڽق٢ كڠموجق بودق٢ كارن همب بودق كچل بارڠ نن ڤا تب كڠرماينن سرت ڤكاين سلڠكڠن ڤكاين انق راج٢ ڤكاين انق ڤتري٢ توجه ڤوله اورڠ برباين راج جو هپاكن ڤون كتان ڤول سورت ڤتري مندڠر كات دالم سورت هارڤ هاتي بوكن كڤالڠ ديري ناۓ بوله رومه ݢدڠ هارڤ برتمبه توه ديري سورت بربا لس جنجي سمڤي لال بركات راج شبا منداله كامو رعية باڽق برهمڤنله كامو سمهان ايرڠكن اكو ڤي برومه جاد بننتو اذو شرح بواله ڤول الت ڤرڠ جكلو اڠكن اورڠ ايت لاون برڤرڠ اذو شرح ماس سبلم راج تيب لال بركات ڤتري بلقس منداله تون ايه كندغ هاتي نن اوسه دڤروسه تريماله كات راج ايت بيرله نايكڠ سورڠن اوسه دبري باڽق٢ كتاكن اورڠ هابس تاكت بيرله همب ڤون عقل سده بركات ڤتري بلقس راجڤون تيب اڤلاي ڤنهله ڤول تڠه ڤادغ لڠكڤ جو الت سنجتان لڠكڤ جو ݢاله دان تمبق لڠكڤ جو بدل دان سناڤغ بريبو ڤول باڽق ڤانه باڽقله ڤول برباجو بسي باڽقله ڤول ݢليوڠ ڤدغ براڤ ڤول ڤرمڤون ممڠڠ سابت سمهان براڤ ڤول كانق٢ ممڠڠ كرسكڠ سكلين بڠيكن لبه باڽق اورڠ مليهت روڤ دمكين لال ݢمنتر اذو شرح بڠيكن هيلڠ ڤول عقل لال بركات راج شبا منداله منتري اذو شرح سدهله سمڤي جنجي كيت كاوينكنمله توبه ديري كتان ڤول راج شبا لال بركات اذو شرح منداله تون راج كام دڠركنمله سمبه همب جكلو راج هندق كاوين اوسه بركاون نايكڠ رومه كارن بودق هابس تاكت مندڠر كات دمكين لال بركات راج شبا منداله منتري اذو شرح مڠاڤ بركات دمكين بوكنله همب راج بسر مڠاڤ همب منڠ دحكم دالم برهرڬ٢ كات داتڠ ڤسوره ڤتري بلقس لال بركات اورڠ ايت منداله تونكو راج كام همب دسوره. ڤتري بلقس كوٴ تونكو نايكڠ باڽق٢ هان كتربڠ ڤتري بلقس اورڠ برنينڬ راج جهن مندڠر كات دمكين لال برمڠڠ راج شبا بارڠ سقدر لام برمنڠ دالم برمنڠ راج شبا تمبه بچار ڤتري بلقس لال بركتاملة

laloe tasanjoen poeti Baloekih, malihè' bapa' soedah takoei' [282]. Laloe bakato bapa' kandoeăng: „mano Baloekih, ana' kandoeăng, apo bitjaro ana' kandoeăng, radjo Saba datang batanjo, tida'lah dapè' ditoela'kan." Mandanga kato damikian, laloe bakato poeti Baloekih: „manolah ajah kandoeăng hambo, barapo lamo djandji toean; bialah hambo bitjarokan, oesah roesoehă ajah kandoeăng." Bakato poelo Azoe Sarah: „akoe badjandji tigo hari, tida'lah djandji lamo-lamo." Laloe bakato poeti Baloekih: „manolah poelo ajah kandoeăng, baiĕ' hambo bakirim soerè', djoko' tarimo atau tida'." Laloe manjoerè' poeti Baloekih diatèh maligai nan tatinggi. Mantaro [284] poeti manjoerè', tibolah poelo soerè' radjo, damikian kato dalam soerè': „inilah soerè' radjo Saba handa' samando pado Baloekih, kahanda' nan djan ditoela'kan; djoko' akoe boelihĕ maloe, hanjo akoe rampèh roemah toe; akoe birahi pado angkau [285], apo kahanda' akoe bari." Soedahlah poelo soerè' poeti, damikian poelo kato soerè': „manolah toean radjo kami, djokalau lai sasoenggoehăno, baokan harato banja'-banja' ka-pamoedjoeă' boeda'-boeda', karano hambo boeda' katjiĕ, barang nan patoei' ka-pamènan sarato pakaian salangko'no, pakaian ana' radjo-radjo, pakaian ana' poeti-poeti, toedjoehă poeloehă oerang bababan; radjo djoea hanjokan poenjo," katono poelo soerè' poeti.

Mandanga kato dalam soerè', haro' hati boekan kapalang diri na' boelihĕ roemah gadang, haro' batambah toeah diri. Soerè' babalèh, djandji sampai, laloe bakato radjo Saba: „manolah kamoe raajat banja', bahimpoenlah kamoe samohonjo, iriĕngkan akoe pi baroemah, djadi binantoe Azoe Sarah; baolah poelo alat parang; djokalau anggan oerang itoe, lawan baparang Azoe Sarah." Maso sabaloen radjo tibo, laloe bakato poeti Baloekih: „manolah toean ajah kandoeăng, hati nan oesah diparoesoehă, tarimolah kato radjo itoe, bialah naiĕ' soerangno, oesah dibari banja'-banja'; katokan oerang habih takoei', bialah hambo poenja aka."

Soedah bakato poeti Baloekih, radjo poen tibo anjolai [286], panoehălah poelo tangah padang, langko' djo alat sandjatono, langko' djo galah dan tomba', langko' djo badiĕ dan sinapang [287], bariboe poelo banja' panah, banja'lah poelo babadjoe [288] basi, banja'lah poelo gelewang padang [289], barapo poelo parampoean mamagang sabi' samohonjo, barapo poelo kana'-kana' mamagang kasiĕ' sakalian, bagaikan labah banja' oerang. Malihè' roepo damikian, laloe goemanta Azoe Sarah, bagaikan hilang poelo aka. Laloe bakato radjo Saba: „manolah manti Azoe Sarah, soedahlah sampai djandji kito, kawinkanmalah toeboehă diri," katono poelo radjo Saba. Laloe bakato Azoe Sarah: „manolah toean radjo kami, dangakanmalah sambah hambo [290], djokalau radjo handa' kawin, oesah bakawan naiĕ' roemah, karano boeda' habih takoei'." Mandanga kato damikian, laloe bakato radjo Saba: „manolah manti Azoe Sarah, manga bakato damikian, boekanlah hambo radjo basa, manga hambo moengko dihoekoen?" Dalam bahariĕ'-hariĕ' [291] kato, datang pisoeroehă poeti Baloekih, laloe bakato oerang itoe: „manolah toeankoe radjo kami, hambo disoeroehă poeti Baloekih, ko' toeankoe naiĕ' banja'-banja', hanjo ka-tabang poeti Baloekih, oerang barinjiĕ' radjo djihin." Mandanga kato damikian, laloe bamanoeăng radjo Saba; barang sakada lamo bamanoeăng, dalam bamanoeăng radjo Saba, toemboehă bitjaro poeti Baloekih, laloe bakatomalah

ڤول منال دايڠ توجه اورڠ چريله ٢ببل توجه بوه اسيڠن اوري ڤنه٢ چريله ميڤق هارم٢ چاري جوادە توجه چيڤر سرت اير ميڽمن كسنڠاڽن راج شبا اڬهله ديري سؤورڠ٢ جكلو اله نايك راج تو ميڤقكن ڤول ميڤق ايت تابركن ڤول امس اوري كجاكن راج شبا بريكن جوادە نن سچيڤر كمكان راج شبا ڤرمليكن جو ڤد عادة سدهله حاصل ڤكاين رومه ساتوڤون تيدق كتڠڬالن تابز تركمبڠ سمهان لڠكب جو ڤيري لاڠت٢ تيلم تربنتڠ سمهان له٢س برلمڤس ڤرمداني سوسن برسوسن بنتل كچل هوبڠ برهوبڠ تيلم ڤندق ايرڠ برايرڠ تيلم ڤنجڠ تيدق تركير الت رومه تيدق دليهت له دليهت سدهله حاصل كلڠكاڤن لال بركات راج شبا منال منتري اذو شرح جديله همب نايك رومه اوسه دڬنتڠ لام٢ هريله رمبڠ تڠه هاري لال بركات اذوشرح منال تون راج كام نايكله راج سؤورڠ ديري اوسه بركاون راج نايك مندڠر كات نن باكين لال برديريله راج اڤام ڬاجه اين رڤان لڠكب ڤكاين راج شبا انتن جو ڤودي برڬنديڠن براڤ ڤول چنچن دجاري لام سديكت انتران لال ملڠكه راج شبا دودق دايڠ بربيلڠ ڤنتو ددڤاني ڤنتو ترتوتڤ لال بركات راج شبا مڠاڤ ڤنتو دتوتڤكن بوكنكه اكو راج كامو لال دتولقكن ڤنتو ننتي بردرڠماه بوڽ ڤنتو لال تربوك، اڤلاي لال ملڠكه راج شبا لال مهمبت سؤورڠ دايڠ دسڠكان ايت ڤتري بلقس لال تڠق برديري بتل چاون كچل ڤد كاندڠ چيڤر كچل ڤد كريڠ دامبلمله كاين راج لال دلومر جو ميڤق٢ نن هارم بوكن كڤالڠ لال بركات دايڠ ايت دودقله دهولو راج كام ماكن سبنترمله راج هريله رمبڠ تڠه هاري همڤرله ليتق توبه راج للوله دودق راج شبا لال دماكنمله جوادە ديري له لاڤر٢ باس هابس جوادە نن سچيڤر باڬي نن كنڽڠ راس ڤرت تمبهله عقل راج شبا لال برديري راج ايت تمبهله بچار دايڠ دتابركن اوري نن سكمبل تمڤت جاكن راج شبا لال ملڠكه راج شبا دتولقكن ڤنتو نن كدو لال تڠق برديري دايڠ دتاڠن كان ميڤق هارم دتاڠن كيري چيڤر كچل لال دڤڠڠكن كاين راج لال دلومر جو ميڤق لال بركات دايڠ ايت منال تون راج كام دودق دهولو راج كام ايك جوادە لي سكيتيء سنتاڤن تون راج كام للوله دودق راج شبا دمكنمله جوادە هابس جوادە دو چيڤر هيلڠله ڤول عقل راج دليهت دايڠ سام ڬدڠ باڬي نن راڬو هاتي راج ايكاله اڠكه اورڠ كمبر سكيتيء تيدق نن براوبه ڤكاينڤون سام ڤول لال برديري راج شبا لال تمبه بچار دايڠ دتابركن ڤول امس اوري كجاكن راج شبا لال ملڠكه راج شبا باڤق تركڠڠ ڤد كاكي باڬي نن حيران راج شبا جديله ڤيكر اورڠ ايت ايكاله كاي ڤتري بلقس لال ملڠكه راج شبا دتولقكن ڤنتو نن كتيڬ تڠق ڤول سؤورڠ دايڠ تاڠن برايس كيري كاڽن نامن اله ماسق راج ايت دامبلن ڤول كاين راج لال دلومر جو ميڤق

poelo: „manolah dajang toedjoehă oerang, tjarilah kamba [292] toedjoehă boeah, isikan oerai panoehă-panoehă, tjarilah minjaʼ haroen-haroen, tjari djoeadah [293] toedjoehă tjipië sarato aië minoenno [294] ka-santoʼan radjo Saba, agihělah [295] diri soerang-soerang; djokalau lah naiëʼ radjo toe, minjaʼkan poelo minjaʼ itoe, taboeăkan poelo amèh oerai ka-djadjaʼan radjo Saba, barikan djoeadah nan satjipië ka-makanan radjo Saba, pamoliëkan djoeo pado adat."

Soedahlah hasië pakaian roemah, satoepoen tidaʼ katinggalan, tabië takambang samohonjo, langkoʼ djo tirai langi-langiʼ, tilam tabantang samohonjo, lampih balampih paramadani, soesoen basoesoen banta katjië, hoeboeăng bahoeboeăng tilim pandaʼ, iriëng bairiëng tilam pandjang, tidaʼ takiro alat roemah, tidaʼ dilihèʼ lah dilihèʼ. Soedahlah hasië kalangkoʼan, laloe bakato radjo Saba: „manolah manti Azoe Sarah, djadilah hambo naiëʼ roemah, oesah digantoeăng [296] lamo-lamo, harilah rambang tangah hari." Laloe bakato Azoe Sarah: „manolah toean radjo kami, naiëʼlah radjo soerang diri, oesah bakawan radjo naiëʼ." Mandango kato nan baʼkian, laloe badirilah radjo, oepamo gadjah injo roepono [297]; langkoʼ pakaian radjo Saba, intan djo podi bagèndèngan, barapo poelo tjintjin didjari. Lamo sadikiʼ antarono laloe malangkah radjo Saba; doedoeăʼ dajang babilang pintoe; didapèʼi pintoe tatoetoeiʼ, laloe bakato radjo Saba: mangapo pintoe ditoetoeiʼkan, boekankah akoe radjo kamoe?" Laloe ditoelaʼkan pintoe nantoen, badariëngmalah [298] boenji pintoe, laloe taboeko anjolai; laloe malangkah radjo Saba, laloe mahambèʼ soerang dajang, disangkono itoe poeti Baloekih. Laloe tagaʼ badiri batoeă, tjawan katjië pado kananno, tjipië katjië [299] pado kèrino; diambiëmalah kain radjo, laloe diloema [300] djo minjaʼ, minjaʼ nan haroen boekan kapalang. Laloe bakata dajang itoe: „doedoeăʼlah dahoeloe radjo kami, makan sabantamalah radjo, harilah rambang tangah hari, hampiëlah litaʼ [301] toeboehă radjo." Laloelah doedoeăʼ radjo Saba, laloe dimakanmalah djoeadah, diri lah lapa-lapa baso; habih djoeadah nan satjipië, bagai nan kanjang raso paroeiʼ.

Toemboehălah aka radjo Saba, laloe badiri radjo itoe; toemboehălah bitjaro dajang, ditaboeăkan oerai nan sakamba, tampéʼ djadjaʼan radjo Saba. Laloe malangkah radjo Saba, ditoelaʼkan pintoe nan kadoeo, laloe tagaʼ badiri dajang, ditangan kanan minjaʼ haroen, ditangan kèri tjipië katjië; laloe dipagangkan kain radjo, laloe diloema djo minjaʼ, laloe bakato dajang itoe: „manolah toean radjo kami, doedoeăʼ dahoeloe radjo kami, iko djoeadah lai sakètèʼ santoʼan toean radjo kami." Laloelah doedoeăʼ radjo Saba, dimakanmalah djoeadah, habih djoeadah doeo tjipië; hilanglah poelo aka radjo, dilihèʼ dajang samo gadang, bagai nan ragoe hati radjo: „ikolah angkoehă oerang kamba, sakètèʼ tidaʼ nan baoebah, pakaianno poen samo poelo." Laloe badiri radjo Saba, laloe toemboehă bitjaro dajang, ditaboeăkan poelo amèh oerai ka-djadjaʼan radjo Saba; laloe malangkah radjo Saba, banjaʼ tagoenggoeăng [302] pado kaki, bagai nan heran radjo Saba, djadilah pikië oerang itoe: „ikolah kajo poeti Baloekih."

Laloe malangkah radjo Saba, ditoelaʼkan pintoe nan katigo, tagaʼ poelo soerang dajang, tangan baisi kèri kanan. Namoen lah masoeăʼ radjo itoe, diambiëno poelo kain radjo, laloe diloema djo minjaʼ, laloe bakato dajang itoe: „manolah toean radjo kami,

لال بركات دايغ ايت منالة تون راج كام دودق دهولو راج كام ايكت جوادة لي سكيتيء
كسنتاقن راج كام للوله دودق اڤلاي لال دماكنمله جوادة هابس جوادة تيكت چيڤر
بڠيكن حيران عقل راج مليهت دايغ سام كدڠ باڬي نن راڬو هاتي راج ايكاله اورڠ
اڠكة كمبر سكيتيء تيدق نن براوبه ڤكايڠڤون سام ڤول لال برديريمله راج لال تمبه بچار
دايغ دتابركن امس نن سكمبل كجاكن راج شبا لال ملڠكه راج شبا باڤق ترڬڠكڠ ڤد
كاكي جديله ڤيكر راج شبا ايكاله كاي ڤتري بلقس لال ملڠكه راج شبا دتولقكن ڤنتو
نن ݢامڤت تڠق ڤول سورڠ دايغ تاڠن برايس كيري كانن نامن له ماسق راج شبا
دامبلن ڤول كاين راج لال دلومر جو ميڤق لال بركات دايغ ايت منالة تون راج كام
اد جوادة لي سكيتيء سنتاقن تون راج كام للوله دودق راج شبا دبريكن جوادة سچيڤر
لال دماكن راج ايت هابس جوادة امڤت بوه هابسله اڤم تيكت بوه لال ترچڠڠ راج
شبا مليهت اورڠ امڤت سروف باڬي نن كمبر كامنتن لال برديري راج شبا لال
تمبه بچار دايغ دتابركن اوري سكمبل كجاكن راج شبا باڤق ترڬڠكڠ ڤد كاكي للوله
حيران راج شبا امڤت كمبل اوري ترتابر جديله ڤيكر راج شبا ايكاله كاي ڤتري بلقس
دتولقكن ڤنتو نن كليم ماسقله ڤول راج شبا تڠق ڤول برديري دايغ دسڠسڠن راج همڤر
ڤنتو دڠڠكن ڤول هوجڠ كاين ميڤق سچڠكر دتاڠنن هارم نن بوكن الڠ٢ بڠيكن ڤنڠ راس
كڤال لال بركات دايغ ايت دودقله تون راج كام ايكت سنتاقن اي سكيتيء همڤرله ليتق
راج كام ايكاله جنس تڠڬي هاري لال دودق راج شبا دهنتركن ڤلامله چيڤر للوله ماكن راج
شبا هابس جوادة ليم ديدس هابسله اڤم دو بوه للوله ڤيكر راج ايت لال ممندڠ كبلاكڠ نن
برامڤت لي سينن جو اورڠ سروف كلمان ساتوڤون تيدق برلاين ڤيكرله راج دالم هاتي ايكاله
اورڠ سام جو اڠكهكن كمبر كلمان لال برديري راج شبا تمبه ڤول بچار دايغ دتابركن
امس نن سكمبل كجاكن راج شبا لال ملڠكه راج شبا باڤق لكت ڤد كاكي لال برتمبة
حيران راج ليم كمبل برتابر اوري جديله ڤيكر راج شبا ايكاله كاي ڤتري بلقس
دتولقكن ڤنتو نن كانم تڠق برديري سورڠ دايغ مڠڠكم ميڤق تاڠن كانن چيڤر
دڠڠكم تاڠن كيري مليهت راج سدة تيب داتڠله ڤول دايغ ايت دجابتن ڤول تڠي
كاين دلومرن ڤول جو ميڤق٢ هارم نن بوكن اوله جاد برتمبة٢ ڤنڠ بڠيكن ݢويه ڤرجلانن
لال بركات ڤول دايغ منالة تون راج كام دودق سبنتر راج كام اڠكهكن ليتق
راج كام ايكت سنتاقن لي سكيتيء اي سنتاقن راج كام ڤڠڠنتي ناسي تڠة هاري
منڠر كات دمكين للوله دودق راج شبا داڠكت هداڠن راج شبا للوله ماكن اڤلاي
هابسله روتي نن سبوة سرت اڤم نن سبوة سدهله ماكن راج شبا هندق برديريمله
ڤول لال برتمبه حيران راج اورڠ برانم نن سروف سكيتيء ڤون تيدق برلاينن اڠكة

doedoeă´ dahoeloe radjo kami, iko djoeadah lai sakètè´ kasanto´an radjo kami." Laloelah doedoeă´ anjolai, laloe dimakanmalah djoeadah, habih djoeadah tigo tjipiĕ [303]. Bagaikan heran aka radjo malihè´ dajang samo gadang, bagai nan ragoe hati radjo: „ikolah oerang angkoehă kamba, sakètè´ tida´ nan baoebah, pakaian poen samo poelo. Laloe badirimalah radjo, laloe toemboehă bitjaro dajang, ditaboeăkan amèh nan sakamba ka-djadja´an radjo Saba, laloe malangkah radjo Saba, banja´ tagoenggoeăng pado kaki [304], djadilah pikiĕ radjo Saba: „ikolah kajo poeti Baloekih."

Laloe malangkah radjo Saba, ditoela´kan pintoe nan ka-ampè´, taga´ poelo soerang dajang tangan baisi kèri kanan; namoen lah masoeă´ radjo Saba, diambiĕno poelo kain radjo, laloe diloema djo minja´, laloe bakato dajang itoe: manolah toean radjo kami, doedoeă´ dahoeloe radjo kami, ado djoeadah lai sakètè´ santo´an toean radjo kami." Laloelah doedoeă´ radjo Saba, dibarikan djoeadah satjipiĕ, laloe dimakan radjo itoe, habih djoeadah ampè´ boeah, habihlah apam tigo boeah. Laloe tatjangang radjo Saba, malihè´ oerang ampè´ saroepo, bagai nan kamba kaampè´no. Laloe badiri radjo Saba, laloe toemboehă bitjaro dajang, ditaboeăkan oerai sakamba ka-djadja´an radjo Saba, banja´ tagoenggoeăng pado kaki; laloelah heran radjo Saba, ampè´ kamba oerai tataboeă, djadilah pikiĕ radjo Saba: „ikolah kajo poeti Baloekih."

Ditoela´kan pintoe nan kalimo, masoeă´lah poelo radjo Saba, taga´ poelo badiri dajang, disonsongno [305] radjo hampiĕ pintoe, dipagangkan poelo hoedjoeăng [306] kain, minja´ satjangkiĕ ditanganno haroen nan boekan alang-alang, bagaikan paniĕng raso kapalo. Laloe bakato dajang itoe: „doedoeă´lah toean radjo kami, iko santo´an lai sakètè´, hampiĕlah [307] lita´ radjo kami, ikolah djinih tinggi hari." Laloe doedoeă´ radjo Saba, dihantakan poelomalah tjipiĕ [308], laloelah makan radjo Saba, habih djoeadah limo didih, habihlah apam doeo boeah. Laloelah pikiĕ radjo itoe, laloe mamandang kabelakang, nan baampè´ lai sènan djoeo, oerang saroepo kalimono, satoepoen tida´ balainan. Pikiĕlah radjo dalam hati: „ikolah orang samo djoeo, angkoehăkan kamba kalimono." Laloe badiri radjo Saba, toemboehă poelo bitjaro dajang, ditaboeăkan amèh nan sakamba ka-djadja´an radjo Saba; laloe malangkah radjo Saba, banja´ lakè´ pado kaki, laloe batambah heran radjo, limo kamba tataboeă oerai, djadilah pikiĕ radjo Saba: „ikolah kajo poeti Baloekih."

Ditoela´kan pintoe nan ka-anam, taga´ badiri soerang dajang, manggganggam minja´ tangan kanan, tjipiĕ diganggam tangan kèri; malihè´ radjo soedah tibo, datanglah poelo dajang itoe, didjabè´no poelo tapi kain, diloemano poelo djo minja´, minja´ haroen nan boekan oelah, djadi batambah-tambah paniĕng, bagaikan goejah [309] padjalanan [310]. Laloe bakato poelo dajang: „manolah toean radjo kami, doedoeă´ sabanta radjo kami, angkoehăkan lita´ radjo kami, iko santo´an lai sakètè´, io santo´an radjo kami pangganti nasi tangah hari". Mandanga kato damikian, laloelah doedoeă´ radjo Saba; diangkè´ hèdangan radjo Saba, laloelah makan anjolai, habihlah roti nan saboeah sarato apam nan saboeah [311]. Soedahlah makan radjo Saba, handa´ badirimalah poelo, laloe batambah heran radjo, oerang baanam nan saroepo, sakètè´poen tida´ balainan: „angkoehă ka-kamba kaanamno; dimano oerang kamba anam, kamba badoeo lai adono."

ككمبر كئانمن دمان اورڠ كمبر انم كمبر بردو لي اداڽ سدڠ ڤون راج. لاڬ برديري
لال تمبه بچار دايڠ دتابركن امس نن سكمبل باڤقنه لكت ڤد كاكي لال تمبه ڤول
ڤيكر ايكاله كاي ڤتري بلقس انم كمبل اوري ترتابر سدهله كاي ڤتري بلقس لال ملڠكه
راج شبا دتولقكن ڤنتو نن كتوجه تباله راج دمالݢي دودق ڤول سڠورڠ دايڠ دودق
نن سوڤن لاڬ ڤاتب دودق دچندي متيار دودق دلاڤق امس اوري امڤس
برلمڤس روڤ چندي كاين ترسمڤي سوسن سيره كاين برلاڤه رام٢ تابر تربنتڠ اون
سنج تيري تركمبڠ بنتڠ مالم جمبر برماين كن اڠن همڤارن برنام لاڤق ڤورن داتسن
ايت لاڤق تراوڠ ايكاله راج هلڠ موسم مڤمبر بوڠ جوڠ كمبڠ دودقله راج داتس تيلم
داتس لاڤق نن برلمڤس هاري سيڠ دسڠكڬ مالم تيدق دليهت ڤتري بلقس دودقلة
دايڠ نن برتوجه مڠهادڤ راج مرڤولي هاتي هارڤ برچمڤر روسه تندان مقصود
تيدق كسمڤي كرسي ڤول دو ترلتق نن سبوه ايت تمڤت راج هاتي ددالم سده
بردتق تيدق كسمڤي نن دسڠهاج رڬوله راج ددالم هاتي اورڠ سروڤ كتوجهن
دودقله دايڠ نن توجه اورڠ ممڠڠ كمبل سبوه سڠورڠ باڬي ترسنڽم رڤان. دايڠ راج ڤون
داتڠ ڤتري ڤون هيلڠ داڠكت هداڠن جوادة هاتي راج ددالم سوسه توجه دايڠ سام
ڤلنته ڤتري بركورڠ دڤنچق روڤه دودق دايڠ برحارڠ٢ داتس كرسي سبوه سڠورڠ بيلڠ
تاڠن مڠڠكم لنچڠ رڬوله راج مات ممندڠ ميڽم ماكن انوله كرج ڤتري بلقس ممندڠ ساج
ممابقكن راج ايت سڠهاج تيدق ترحسب باڤق بلنج هاتي راج تيدقله سون سبوه كرسي
تيدق برهون ڤتري سكارڠ دالم تربون رجاله راڬو لارغ بربون باڬي جوادة باڤق دماكن
باڬي منومن باڤق دميڽم ڤتري نن تيدق كلهاتن دايڠ برتوجه باڤق ترسنڽم دودق راج
دانس كرسي برسندر ڤول كبنتل كدڠ هابسله ڤول عقل جو بودي ڤوتهله مات ممندڠ
دايڠ راج شبا لماله دودق ميڽم دان ماكن جديله مابق منومن جهن جكڬ ماسق تيدق
بربيذ بايڬ دان بورق لماله ڤول انتران تورنله ڤول ڤتري بلقس كلور داري كمبل
كاچ سرت الت ڤكاينن ايلق نن بوكن الڠ٢ موكڬ نن باڬي منهاري بردرڠ ڤول ڬنت
ڬلڠ منڠكه ڤول ڬنت چنچن لوتر ملوتر جمبر كاين٢ برجمبر متيار بردرن ڤول تڤي
كاين٢ بلودق ماكن كوكو برلمڤس ڤول اجڠ سارت منچمق ڤول ايكت ڤڠكڠ ايكت
برنام چندي هالس ترجنتي ڤول مانكڬ دليهر مانكڬ اڤام انتن جو ڤودي لكت دكنڠ
سربوان بوان تربت تيكڬ هاري لكتله ڤول تاته كندي برنام كندي انق دار لكتله ڤول
ليلت سڠكل لكتله ڤول سوبڠ امس٢ برنام امس جاتي سكڤڤون ڤتري باڤق امس
لارغله امس بكل ماتي لكتله ڤول چنچن انتن بواتن توكڠ داري جاو بايڬله ڤول روڤ
بدن تيدق بدن دمان كڤاو لكتله چنچن ڤرمات تواڠن امس داري چين عادة ددنيا
باڤق هرت كورڠ هات لارغ برڬون دودقله ڤتري همڤر راج سڠوله بوان متهاري تيدق

Sadang poen radjo lai badiri, laloe toemboehă bitjaro dajang, ditaboeăkan amèh nan sakamba, banjaʼlah lakèʼ pado kaki. Laloe toemboehă poelo pikië: „ikolah kajo poeti Baloekih, anam kamba oerai tataboeă, soedahlah kajo poeti Baloekih."

Laloe malangkah radjo Saba, ditoelaʼkan pintoe nan katoedjoehă, tibolah [312] radjo dimaligai, doedoeăʼ poelo soerang dajang, doedoeăʼ nan sopan lai patoeiʼ, doedoeăʼ ditjandai moetiaro, doedoeăʼ dilapiëʼ amèh oerai, lampih balampih roepo tjandai, kain tasampai soesoen sirih, kain balapihë [313] ramo-ramo, tabië tabantang awan sandjo, tirai takambang bintang malam, djamboeă bamain kanai angin, hamparan banamo lapiëʼ poerin, diatèhno toe lapië tarawang; ikolah radjo halang moesin manjimba boengo djolong kambang. Doedoeʼlah radjo diatèh tilam, diatèh lapiëʼ nan balampih, hari siang disangko malam, tidaʼ dilihèʼ poeti Baloekih; doedoeăʼlah dajang nan batoedjoehă mahadoʼ radjo marapoelai, hati haroʼ[314] batjampoeă roesoehă, tandono maʼsoeiʼ tidaʼ ka-sampai. Koerisi poelo doeo talataʼ, nan saboeah itoe tampèʼ radjo; hati didalam soedah badataʼ [315], tidaʼ ka-sampai nan disangadjo. Ragoelah radjo didalam hati, oerang saroepo katoedjoehăno [316]; doedoeăʼlah dajang nan toedjoehă oerang, mamagang kamba saboeah soerang; bagai tasanjoen roepono dajang, radjo poen datang poeti poen hilang. Diangkèʼ hédangan djoeadah, hati radjo didalam soesah; toedjoehă dajang samo palèntah [317], poeti bakoeroeăng dipoentjă roemah; doedoeăʼ dajang badjarang-djarang diatèh koerisi saboeah soerang, bilang tangan mangganggam lantjang [318], ragoelah radjo mato mamandang. Minoen makan itoelah karadjo, poeti Baloekih mamandang sadjo, mamaboeăʼkan radjo toe sangadjo, tidaʼ tanisab[319] banjaʼ balandjo. Hati radjo tidaʼlah soenji, saboeah koerisi tidaʼ bahoenji; poeti sakarang dalam taboenji, radjolah ragoe larang baboenji. Bagai djoeadah banjaʼ dimakan, bagai minoeman banjaʼ diminoen, poeti nan tidaʼ kalihèʼan, dajang batoedjoehă banjaʼ tasanjoen. Doedoeă radjo diatèh koerisi, basanda poelo kabanta gadang; habihlah poelo aka djo bodi, poetihëlah mato mamandang dajang. Radjo Saba lamolah doedoeăʼ minoen dan makan djadilah maboeăʼ; minoeman djihin djokoʼ masoeăʼ, tidaʼ babezo baiëʼ dan boeroeăʼ.

Lamolah poelo antorono toeroeanlah poelo poeti Baloekih, kaloea dari kamba [320] katjo sarato alat pakaianno, eloʼ nan boekan alang-alang, moeko nan bagai matohari, badariëng poelo ganto galang [321], maningkah [322] poelo ganto tjintjin, lota malota [323] djamboeă kain, kain badjamboeă moetiaro; badaroen poelo tapi [324] kain, kain biloedoe makan koekoe [325], balampih poelo adjoeăng sarèʼ [326], mantjamoeă [327] poelo ikèʼ pingpang, ikéʼ banamo tjandai haloeiʼ; tadjoentai poelo maniëʼ dilihië [328], manië oepamo intan djo podi; lakèʼ dikaniëng [329] sariboelan [330], boelan tabiʼ tigo hari; lakèʼlah poelo tatah kandai, [331] banamo kandai anaʼ daro; lakèʼlah poelo liliʼ sanggoeă; lakèʼlah poelo soebang [332] amèh, amèh banamo amèh djati; soenggoehăpoen poeti banjaʼ amèh laranglah amèh baka mati; lakèʼlah poelo tjintjin intan, boeèʼan toekang dari Djao; baiëʼlah poelo roepo badan, tidaʼ badan dima ka-njao; lakèʼlah tjintjin paramato, toeangan amèh dari Tjino; adat didoenië banjaʼ harato, koerang harato larang bagoeno. Doedoeăʼlah poeti hampië radjo saoelah boelan djo matohari, tidaʼ siapo ka-santiëno.

سياڤ كسنترن لال ممندغ راج شبا بڬيكن ساكت بيج مات مليهت دايغ لي ادان كوكونن مليهت بلقس عيب سديكت بولو بتس٢ بربالت جو ستر٢ برنام ديوغڽ دودق برسوسن ڤتري بلقس سوڤن مڠهادڤ راج شبا سمبل بركات ڤد دايغ منال دايغ نن برتوجه امبل سنتاڤن راج كيت سنتاڤن انق راج٢ سنتاڤن اورغ ملي٢ اد هداڠن سبوه لي تراسغ كسنتاڤن راج مندغر كات نن باكين لال برديري دايغ٢ لال داڠكت هداڠن دلتقكن دتڠه٢ ڤاهل برتمڤ جو ڤيرق ڤڠڬن برتمڤ جو امس دلامق برتكت جو انتن اڤام بننغ چهيان نامن دبكاله دلامق ڤيهق كڤد باڤق راڬم جواده برڤڠكت٢ بوله ممبله دالم هاتي جواده باڬمبر بوڠ ستڠه باڬمبر بوغ رمڤي ستڠه باڬمبر بوغ چين ستڠه باڬمبر بوغ تنجغ جكڽ لمق برچمڤر مانس٢ سباڬي منيس لبه جكڽ هاڠت برچمڤر ديڠن٢ سباڬي اير ماور جكڽ ڤدس برچمڤر هارم٢ سباڬي بوغ كماين باڤقله راڬم نن ترسوا هابسله راڬم دالم عالم ڤربواتن دايغ بجڠسان عيب سكيتي٢ هان ڤمابق للوله ماكن راج شبا لال برهورغ سمهان مڠهادڤ راج مينم ماكن نامن له سده مينم ماكن لال ڤنڠمله كڤال جديله توبه ڤانس ميغ سكين باڤقن ماكن هان نن مابق راج سوروغ لال ترسندرمله راج ترسندر كبنتل ڬدغ لال جاتهمله مڠكوت لال ترسنڤم دايغ٢ جديله ڬلق سمهان سڠكهڤون ڬلق دايغ٢ دامبلله ڤول كيڤس چين داڬه سبوه سوروغ كيڤس برسابغ كيري كانن عادة برسوڤن ڤد راج عادة سكيتي٢ باس٢ راج نن اوسه دهناكن لام سكيتي٢ انتران لال بركات ڤتري بلقس منال ادق دايغ٢ امبلله كاين دالم ڤيتي كاين برنام كاين بلا كاين نن تيدق جاد دڤاكي كاين ڤساكڽ راج جهن جكڽ دڤاكي ماتي بدن مندغر كات دمكين جاد دامبل كاين بلا دسليمتكن ڤول ڤد راج للوله ڤڠسن راج نتن لال ترڬولغمله ڤول مليهت راج له ترڬولغ لال بركات ڤتري بلقس مان سكل دايغ٢ سكين ڤڠيدم نن برايڠه ترلتق دالم جواده راج شبا ككيت بونه امبل مندم تمڠغله داره ماري بركمڠغله كلين تاڠن دان كاكي كامو ڤڠغ سده انتغ سده ڤمنت سده بهڬين سوروغ٢ دامبلن سكين ڤڠيدم لال دكرت ليهر راج داره دتمڠغ جو مندم كڤال برچري جو بدن لام سديكت انتران ملك دامبل كاين كونغ لال دتڠكس كڤلان بركات ڤول ڤتري بلقس مان كلين دايغ٢ بوڠكنمله توبه راج هنتركن ڤول جاوه٢ لال برچاكڤ دايغ٢ دبوڠكن فول توبه راج تيدق مليهت مهنسي لال مڤوره ڤتري بلقس مڤوره نايكڽ ايه كندغ مكڽ بركات اورغ اينت منال تون اذو شرح نايكله تون كئانس رومه تون ڤتري هندق برسوا للوله نايكڽ اذو شرح دليهت كڤال برڬولت لال ترسنڤم اذو شرح لال ڤول مڠڬيڠكت تنجق لال ترمنغ اذو شرح سوكڽ برچمڤر جو روسه ڤيهق كڤد راج ماتي بايكڽ سديكت دالم هاتي ڤيهق كڤد اورغ باڤق بلم لي تنتو بچران انتهن بڠس انته

Laloe mamandang radjo Saba, bagaikan saki' bidjo mato; malihè' dajang lai adono ko' koenoen [334] malihè' Beloekih, ai' sadiki' boeloe batih, batih babaloei' djo soeto, soeto banamo diwanggo. Doedoeă' basoesoen [335] poeti Baloekih sopan mahado' radjo Saba, sambië bakato pado dajang: manolah dajang nan batoedjoehă, ambië santo'an radjo kito, santo'an ana' radjo-radjo, santo'an oerang molië-molië; ado hédangan saboeah lai tahasiëng [336] kasanto'an radjo." Mandanga kato nan ba'kian, laloe badiri dajang-dajang, laloe diangkè'lah hédangan dilata'kan ditangah-tangah paha batampo djo pera', pinggan batampo djo amèh, dalama' [337] batakè' djo intan, oepamo bintang tjahajono. Namoen diboekolah dalama', piha' kapado banja' ragam djoeadah bapangkè-pangkè', boelihë mamilihë dalam hati, djoeadah ba'gamba boengo, satangah ba'gamba boengo rampai [338], satangah ba'gamba boengo tjino, satangah ba'gamba boengo tandjoeăng; djoko' lama' [339] batjampoeă manjih, manjih sabagai manjihan labah [340]; djoko' hangè' batjampoeă dingin, dingin sabagai aië mawa; djoko' padèh batjampoeă haroen, haroen sabagai boengo koemajan [341]; banja'lah ragam nan tasoeo, habihlah ragam dalam alam, paboeè'an dajang bidja'sano, ai' sakètè' hanjo pamaboeă'. Laloelah makan radjo Saba, laloe bahoeroeăng [342] samohonjo mahado' radjo minoen makan; namoen lah soedah minoen makan, laloe paniëngmalah kapalo, djadilah taboehă panèh miang; sakian banja'no makan, hanjo nan maboeă' radjo soerang; laloe tasandamalah radjo, tasanda kabanta gadang; laloe djatoehămalah mangkoeto, laloe tasanjoen dajang-dajang, djadilah gala' samohonjo; soenggoehăpoen gala' dajang-dajang, diambiëlah poelo kipèh tjino, diagihë saboeah soerang, kipèh basaboeăng kèri kanan; adat basopan pado radjo, adat sakètè' baso-baso, radjo nan oesah dihinokan.

Lamo sakètè' antarono laloe bakato poeti Baloekih: "manolah adië' dajang-dajang, ambiëlah kain dalam pèti, kain banamo kain bala"; kain nan tida' djadi dipakai, kain poesako radjo djihin, djoko' dipakai mati badan. Mandanga kato damikian, djadi diambië kain bala, disalimoei'kan poelo pada radjo, laloelah pansan radjo nantoen, laloe tagoeliëngmalah poelo. Malihè' radjo lah tagoeliëng, laloe bakato poeti Baloekih: "mano sagalo dajang-dajang, sakin pangidam [343] nan baipoehă talata' dalam djoeadah, radjo Saba ka-kito boenoehă; ambië moendam, tampoeănglah darah; mari bakampoeănglah kalian [344], tangan dan kaki kamoe pagang; soedah oentoeăng, soedah paminto, soedah bahagian soerang-soerang." Diambiëno sakin pangidam, laloe dikarè' lihië radjo, darah ditampoeăng djo moendam, kapalo batjarai djo badan. Lamo sadiki' antarono moengko diambië kain koenjiëng, laloe ditoengkoei' [345] kapalono; bakato poelo poeti Baloekih: "mano kalian dajang-dajang, boeangkanmalah toeboehă radjo, hantakan poelo djaoehă-djaoehă." Laloe batjakap dajang-dajang, diboeangkan poelo toeboehă radjo, tida' moelihè' mahanoesië. Laloe manjoeroehă poeti Baloekih, manjoeroehă naië' ajah kandoeăng; moengko bakato oerang itoe: manolah toean Azoe Sarah, naië'lah toean katèh roemah, toean poeti handa' basoeo."

Laloelah naië' Azoe Sarah, dilihè' kapalo tagolè', laloe tasanjoen Azoe Sarah, laloe poelo manggigi' toendjoeă' [346], laloe tamanoeăng Azoe Sarah, soeko batjampoeă djo roesoehă; piha' kapado radjo mati, baié' sadiki' dalam hati; piha' kapado oerang banja', baloen

تيدق ممندڠ ايه برمنڠ لال ترسنڽوم ڤتري بلقيس منالة تون ايه كندڠ مڠڤاله ايه روسه
هاتي انته كباءيكن انته كجاهتن تيدقله تنتو انتڠ ديري منالة تون ايه كندڠ بريله
ماكن اورڠ باڽق اورڠ اه لاڤر سمهان اورڠ نن بلم لاڬي مكن للوله تورن اذو شرح لال د سوره
تاتڠ جمبر لڠكيله ڤول ماس ايت براق ڤاهل دان كريكل لڠكب جو لنجڠ دان ڤوانڽ
لڠكب جو سيره ڤيڠڬن تيدق ساتو ككراڠن تيدق ترحسب باڽق اورڠ ڤنه روسه ڤنه هلامن
ڤنه ڤادڠ كليلڠ سكاله هاتي اورڠ باڽق مليهت كاي ڤتري بلقيس سءورڠ ڤون تيدق نن
مڠوڤت هان مموجي سمهان لارڠله جامو نن باءكين اورڠ نن كاي بوكن اوله اورڠ برنيڠك
ارج جبن تيدق ترلاون اوله كيت اذو شرح اورڠ لي موجر نامن له سده اورڠ مكن تورنله
ڤول ڤتري بلقيس تڠڬق برديري ڤتري ايت بركات د بالك تانر ميڠس مان ڤڠهولو دولاڤن
مان منتري دوبلس مان سڬل هلبالڠ مان سڬل اورڠ باڽق راج كيت سده منيته
مڤوره كسيكن ڤرمڤون٢ كامو سمهان دان انق كامو سمهان كدجديكن راج دايڠ بارڠسياڤ
تيدق امه تڠڬڠله مرك ڤد كامو منديغر كات دمكين باڬي نن رنته اير موك لال
بركات اورڠ توا منالة كيت اورڠ باڽق كاسهكه كامو ڤد ڤاو اتو كاسهكه ڤد راج راج كيت
برتمبه ظالم اڤاله ڬون كيت هيدڤ تڠڬي رمڤت داري ڤادي امبل سڠڠكم كيت برته
انق د دالم چاون ڤوته ڤد هيدڤ بايءكله ماتي ڤد مات هڤاكن ڤوته بايءكن تولڠ نائن
ڤوته منديغر كات د مكين لال مڠهرك هلبالڠ ڬادهله اورڠ سمهان دامبل سنجت سءورڠ٢
لال بركات اورڠ توا منالة كيت اورڠ باڽق جكن كيت ماتي سڠردو همڤرله ماجل ڤدڠ راج
منديغر كات د مكين سورق نن باڬي بوڽي ڬوره برماين ڤدڠ نن ڤنديكر ملمڤت برماين
ڤريسي برليڬر برماين ڤندهن مڠهمبر برماين ڬليوڠ برتلت ملڤس بدل ڤرمڤون مڠڬڠكم
سابت كانق٢ مڠڬڠكم كرسكن باڬي لبه باڽقن اورڠ٢ برهاني دندم لام لال بركات اورڠ
توا منالة اچق ڤتري بلقيس جكلو سڠكه كات راج سورهله تورن اين كباوه اتو كام نايكن
كرومه منديغر كات د مكين لال منجواب ڤتري بلقيس مان سڬل اورڠ باڽق ادفون راج
دالم للڤ سوكر دهمب منجڬاكن اڤ ڬارن كهندق كام كتاكن جوا ڤد همب منديغر كات
د مكين لال بركات اورڠ توا منالة اچق ڤتري بلقيس كام ناءي ماتي سمهان ڤد ريبت
بايءكله ڤادي اوسه ڤندن برجيل٢ ڤد هيدڤ بايءكله ماتي اوسه بدن مڠڠكڠ سڤس منالة اچق
فتري بلقيس بريله كام جالن نايكن لال بركات ڤتري بلقيس منالة تون اورڠ باچق اوسهله
كامو نايكن روسه بوكنله اكو ڤون اوله هان برواه راج كامو جكلو كامو نايكن روسه بناس
هان روسهكن لورڠ كهندق تون٢ هندق ممبونه راج كامو تيدقاه راج كتربونه انتهكه كامو كن
مرك منالة كامو اورڠ باڽق سكاكه كامو اكو ڬنتي اكو چريكن راج عادل٢ نن بوكن اوله٢ منديغر

jai tantoe bitjarono, antahnjo bangih antah tida'. Mamandang ajah bamanoeäng, laloe tasanjoen poeti Baloekih: „manolah toean ajah kandoeäng, mangapolah ajah roesoehă hati, antah ka-baië' antah ka-djahè', tida'lah tantoe oentoeäng diri; manolah toean ajah kandoeäng, barilah makan [347] oerang banja', oerang lah lapa samohonjo, oerang nan baloen lai makan." Laloelah toeroen Azoe Sarah, laloe disoeroehă tatiëng [348] djamba [349]. Langko'lah poelo maso itoe barapo paha dan kariha, langko' djo lantjang dan poeanno, langko' djo sirihë pinangno [350], tida' satoe kakoerangan, tida' tanisab banja' oerang, panoehă roemah, panoehă halaman, panoehă padang koeliliëng: soekolah hati oerang banja' malihè' kajo poeti Baloekih, soerang poen tida' nan mangoepè [351] hanjo mamoedji samohonjo: „laranglah djamoe nan ba'kian, oerang nan kajo boekan oelah, oerang barinjië' radjo djihin, tida' talawan oelihë kito, Azoe Sarah oerang lai moedjoeă [352]."

Namoen lah soedah oerang makan, toeroenlah poelo poeti Baloekih, taga' badiri poeti itoe, bakato dibalië' tabië mipih: „mano panghoeloe doeolapan, mano manti doeo balèh, mano sagalo hoeloebalang, mano sagalo oerang banja', radjo kito soedah manitah, soeroehă kasiko parampoean-parampoean kamoe samohonjo dan ana' kamoe samohonjo, ka-didjadikan radjo dajang; barang siapo tida' amoehă, tanggoeänglah moerko pado kamoe." Mandanga kato damikian, bagai nan roentoehă aië moeko, laloe bakato oerang toeo: „manolah kito oerang banja', kasihëkoh kamoe pado njao atau kasihëkoh pado radjo? radjo kito batambah lalin, apolah goeno kito hidoei'. Tinggi roempoei' dari padi, ambië saganggam kito batihë, lata' didalam tjawan poetihë; pado hidoei' baië'lah mati, pado mato hanjokan poetihë, baië' toelang na'njo poetihë." Mandanga kato damikian, laloe maharië' hoeloebalang, gadoehălah oerang samohonjo, diambië sandjato soerang-s oerang; laloe bakato oerang toeo: „manolah kito oerang banja', djoko' kito mati sapadoeo [353], hampiëlah madja padang radjo." Mandanga kato damikian, sora' nan bagai boenji goeroehă, bamain padang nan pandèka, malompè' bamain parisai, balèga [354] bamain pandahan, mahamboeă bamain galewang, bataloei' malapèh badië [355]; parampoean manggangga̋m sabi', kana-kana' manggangga̋m kasië'; bagai labah banja'no oerang, oerang bahati dandam lamo.

Laloe bakato oerang toeo: „manolah atjië' [356] poeti Baloekih, djokalau soenggoehă kato radjo, soeroehălah toeroen injo kabawah atau kami naië' karoemah [357]." Mandanga kato damikian, laloe mandjawab poeti Baloekih: „mano sagalo oerang banja' adopoen radjo dalam lalo', soeka di hambo mandjagokan; apo garan kahanda' kamoe, katokan djoeo pado hambo." Mandanga kato damikian, laloe bakato oerang toeo: „manolah atjië' poeti Baloekih, kami na' mati samohonjo [358]; pado riboei' baië'lah padi, oesah pandan badjèlo-djèlo; pado hidoei' baië'lah mati, oesah badan manang-goeäng si'so. Manolah atjië' poeti Baloekih, barilah kami djalan naië'." Laloe bakato poeti Baloekih: „manolah toean oerang banja', oesahlah kamoe naië' roemah, boekanlah akoe poenjo oelah [359], hanjo baoelah radjo kamoe; djokalau kamoe naië' roemah, binaso hanjo roemahkoe; lorong [360] kahanda' toean-toean, handa' mamboenoehă radjo kamoe, tida'lah radjo ka-taboenoehă; antahkoh kamoe kanai moerko; manolah kamoe oerang banja', soekokoh kamoe akoe ganti, akoe tjarikan radjo adië, adië nan

کات دمکين لال منجواب اورڠ باڤق مناله اچق ڤتري بلقس جک ني سڠکه کات
ايت سکالي کبڽقن اچق سريبو کالي کامي سوک جک بوله بچارا اچق کات مستحيل
ڤد عقل راج دکنتي هيدڤ٢ لال برکات ڤتري بلقس مناله تون اورڠ باڤق جک
سنتان ڤد راج٢ ددالم تاڠن همب نامن برکات اورڠ باڤق مناله اچق ڤتري بلقس
جک بودق جاد راج جک لي عادل حکم راج اڤاله ڤول کساڽن جلک ڤومڤون جاد
راج تيدق مڠاف ڤد کام جک حکمن لي عادل لال برکات ڤتري بلقس مناله ڤول
اورڠ باڤق اکو منارة ڤتري عادل ڤاتبله ڤول جاد راج جک ظالم جاد دکنتي اوسهله
ڤول سڠک وهم جک سنتان راج شبا سده د دالم کير همب جک ناٴ ماتي همب
بونه جک ناٴ هيدڤ همب کورڠ لال برکات اورڠ باڤق مناله اچق ڤتري بلقس سبوله٢
منت کام بيرله متي جوا راج لال برکات ڤتري بلقس جک سڠکه کات کامو ايت
برهمڤنله همبان سڤاي کدڠر کات کامو نامن برکات اورڠ باڤق مناله اچق ڤتري بلقس
نامن له ماتي راج شبا بارڠ نن ڤاتب ڤد ڤتري ڤاتبله ڤول ڤد کام تيدقله کام نن کمنوڠ
لال برکات ڤتري بلقس اکو نن ڤاتب جاد راج سيڤاله کامو تيدق سوک کتاکن جوا
برهداڤن لال برکات اورڠ باڤق مناله اچق ڤتري بلقس جکلو اچق جاد راج سکاله کام سمبان
کام برسمڤه سمبان لال برکات ڤتري بلقس جک سسڠکهن کامو سوک برسمڤهله کامو سمبان
منڠر کات دمکين لال برسمڤه سمبان لال کڤد انق بوه لال کڤد برس ڤادي للوله
يقين ڤتري بلقس لال] برکات ڤتري بلقس مناله تون اورڠ باڤق ننتي سساعت سکتيک
اد بارڠ همب جاڤت للوله نايک ڤتري بلقس سديکت ڤول انترانن تباله ڤول
ڤتري بلقس لال ممباو کاين کونڠ دالمن کڤال راج شبا لال برکات ڤتري بلقس مان
سکل اورڠ باڤق برکمڤڠله کامو سمبان بکاله اين کاين کونڠ منڠر کات دمکين لال دبوک
کاين کونڠ ترسوا کڤال راج شبا لال مڠهرک هلبالڠ مناڤس بارڠ نن هيمب للوله کلق اورڠ
باڤق لال برکات ڤتري بلقس مناله کارن کات چاکو جک سڠکه اکو جاد راج ديريکن
عادت راج٢ منڠر کات دمکين لال برچاکڤ هلبالڠ برتمڠک اورڠ نن باڤق لال د ڤالو
کندڠ نوبة دکوکه ڤول تابه براڤن دديريکن ڤول تول بسر دکور رباب تاوڠ٢ بربون کندڠ
دان ممڤن دلقس ڤول بدل بسر سرت جو بدل کچل بدل کچل برکمڤڠ٢ بدل بسر
بربيلڠ٢ ڤتري بلقس بوله انتڠ راج شبا نن برله مالڠ لال برتمڠک هلبالڠ باکي قيامة
راس عالم دتوتف تليڠ جو کاڤس سڤاي تليڠ جاڠن تولي توجه هاري توجه مالم تيدق
برهنتي اورڠ باڤق برسوک٢ سمبان کيت براج ڤرمڤون تيدقله اين ناٴ منندن اورڠ کاي
برتمب امس تيدق نن کورڠ ڤد ڤتري جديله راج ڤتري بلقس سکاله اورڠ سمبان تيدق لاک

boekan oelah-oelah." Mandanga kato damikian, laloe mandjawab oerang banjaʼ: "manolah atjiëʼ poeti Baloekih, djokoʼ lai soenggoehă kato itoe, sakali kahandaʼ atjieʼ, bariboe kali kami soeko, djokoʼ boelihë bitjaro atjiëʼ: kato moestahië pado aka, radjo diganti hidoeiʼ-hidoeiʼ."

Laloe bakato poeti Baloekih: "manolah toean oerang banjaʼ, djokoʼ santano pado radjo, radjo didalam tangan hambo." Namoen bakato oerang banjaʼ: "manolah atjiëʼ poeti Baloekih, djokoʼ boedaʼ djadi radjo, djokoʼ lai adië hoekoen radjo, apolah poelo ka-salahno: djokoʼ parampoean djadi radjo, tidaʼ mangapo pado kami, djokoʼ hoekoenno lai adië [361]." Laloe bakato poeti Baloekih: "manolah poelo oerang banjaʼ akoe manaroehă poeti adië, patoeiʼlah poelo djadi radjo; djokoʼ lalin djadi diganti, oesahlah poelo sangko waham. Djokoʼ santano [362] radjo Saba, soedah didalam kiro hambo, djokoʼ naʼ mati hambo boenoehă, djokoʼ naʼ hidoeiʼ hambo koeroeăng [363]." Laloe bakato oerang banjaʼ: "manolah atjiëʼ poeti Baloekih, saboelihë-boelihë minto kami, bialah mati djoeo radjo." Laloe bakato poeti Baloekih: "koʼ soenggoehă kato kamoe itoe, bahimpoenmalah samohonjo, soepajo koedanga kato kamoe." Namoen bakato oerang banjaʼ: "manolah atjiëʼ poeti Baloekih, namoen lah mati radjo Saba, barang nan patoeiʼ pado poeti [364], patoeiʼlah poelo pado kami, tidaʼlah kami nan kamanoepang [365]." Laloe bakato poeti Baloekih: "akoe nan patoeiʼ djadi radjo, siapolah kamoe tidaʼ soeko, katokan djoeo bahadoʼan." Laloe bakato oerang banjaʼ: "manolah atjiëʼ poeti Baloekih, djokalau atjiëʼ djadi radjo, soekolah kami samohonjo, kami basoempah samohonjo." Laloe bakato poeti Baloekih: "djokoʼ sasoenggoehăno kamoe soeko, basoempahlah kamoe samohonjo." Mandanga kato damikian, laloe basoempah samohonjo laloe kapado anaʼ boeah, laloe kapado barèh padi; laloelah jakin poeti Baloekih, laloe bakato poeti Baloekih: "manolah toean oerang banjaʼ, nanti sasaat sakatiko, ado barang hambo djapoeiʼ." Laloe naieʼ poeti Baloekih.

Sadikiʼ poelo antarono tibolah poelo poeti Baloekih, laloe membao kain koenjiëng, dalamno kapalo radjo Saba. Laloe bakato poeti Baloekih: "mano sagalo oerang banjaʼ, bakampoeănglah kamoe samohonjo, boekolah ini kain koenjiëng." Mandanga kato damikian, laloe diboeko kain koenjiëng, tasoeo kapalo radjo Saba; laloe mahariëʼ hoeloebalang, manangih barang nan hibo, laloelah galaʼ oerang banjaʼ. Laloe bakato poeti Baloekih: "manolah garan kato tjako, djokoʼ soenggoehă akoe djadi radjo, dirikan adat radjo-radjo." Mandanga kato damikian, laloe batjakap [366] hoeloebalang, batampiëʼ oerang nan banjaʼ, laloe dipaloe gandang nobat, digoegoehă [367] poelo taboehă larangan [368], didirikan poelo toea [369] basa, digoea [370] rabano tawang-tawang, baboenji gandang dan momongan, dilapèh poelo badië basa [371] sarato djo badië katjië, badië katjië bakampoeăng-kampoeăng, badië basa babilang-bilang; poeti Baloekih boelihë oentoeăng, radjo Saba nan boelihë malang. Laloe batampiëʼ hoeloebalang, bagai kiamat raso alam [372], ditoetoeiʼ talingo djo kapèh, soepajo talingo djan toeli. Toedjoehă hari toedjoehă malam tidaʼ bahanti oerang banjaʼ basoeko-soeko samohonjo [373]: "kito baradjo parampoean, tidaʼlah injo naʼ mandando, oerang kajo batimbo amèh, tidaʼ nan koerang pado poeti." Djadilah radjo poeti Baloekih, soekolah oerang samohonjo,

هرهار جديله ݢمڤق بارڠ نن كورس سڠڠ منچاري كهدوڤن چردق نن تيدق مڤاي قوة نن تيدق
لي ملندڠ باڤقله اورڠ نن ممرجي مشهورله خبر دالم يمن راج شبا سدهله ماتي٢ دبونه ڤرمڤون٢
برنام بلقس٢ ايت انق منتري٢ برنام اذو شرح اتوله جاد راج كيڠي عادل نن بوكن اوله٢
اله ݢمڤق بارڠ نن كورس اله سڠڠ بارڠ نن سوكر هيلڠ مودق لڤس برجالن تيدق ترهمبت
ترهالڠڠ جلك حكم سده دڤوتڠ هان دڤوتڠمله جو حكم بونه دبونه جو تيدقله بوله دتمباڠي
جديله تاكت اورڠ منچوري ڤنتو رومه تيدق بركنچي ڤنتو كندڠ تيدق برساور ڤكاكس
ساوه د ساوه جو تيدق ڤرنه دباو ڤولڠ انت جيڠق دتڠه هلامن انت لير دتڠه ڤادڠ
تيدقله جاد كهلاڠن جك هيلڠ برچاري جو انق رند برجالن سئورڠ داڤق جاوه داتڠ
مڠݢالس لي راج باڤق د بنر يمن هابسله تندق سمهان ڤتري نن چردق بجقسان
تيدق ترسڠسڠ دي اورڠ ڤندي سده بچار كڤنتاس باڤقله اورڠ نن منجالڠ دودقله
ڤتري اتس تيلم٢ برلمڤس توجه لمڤس لڠكبله دواة جو قرطاس لڠكبله سترا بنڠ
امس لڠكبله ڤول جارم چين دودق د هادف دايڠ٢ باكي بولن د ڤاكر بنتڠ اتوله كرج
سيڠ مالم بوكنله مقصود كدجول هان كئاوبت٢ ديم هان ڤڠاجر انق مود٢ لماله بلقس
جاد راج سمڤي سمبيلن بلس تاهن٦ن ايت تاهن موسم ساتوڤون تيدق نن برچلا
ملاينكن حكم تڠه جو تاكت اورڠ برتمبه٢ كاسه اورڠ برتمبه ڤول باڤقله راج ناٴ سمند
كات نن تيدق تركتاكن بلقس ڤاتت جو سوڤن٢ نن بوكن اوله٢ عيب سكيتيٴ لي
كاڤر اورڠ ميمبه منتهاري مك اد سئايكر بورڠ مرق بورڠ ڤرمايڠن ڤتڠ ڤاكي بورڠ نن
سمڤي بجقسان چردق نن بوكن اوله٢ ماسق اجارن ڤتري بلقس بورڠ نن عارف لاڠك
بديمن بورڠ نن ڤندي بودي باس بورڠ نن هابس مموتس راكم بورڠ بنر بوكن كڤالڠ
بورڠ نن ميره بوڠ دادف ڤاره برسمبڠ جو امس كوكو برسمبڠ جو ڤيرق مرق نن تاهو
دباس٢ ڤيهق كڤد تمڤت مرق برسڠكر برݢنتڠ تڠكي تيدق برچري جو ڤتري ڤيهق كڤد
بايئك سڠكر تيدقله ڤول كسنترن سڠكرن ڤيرق برهيل لاوق٢ امس برتمڤ تڠكيرن ڤول اس٢
ڤيهق كڤد مكانن مرق برس ڤوته برس بائهمبت برس نن هارم كوات مانس برس رندڠ
برچمڤر برته ݢنتي برݢنتي تيدق هابس اير ماور اير ستمبل اتوله منومن بررڠ مرق جك
ڤتري كبوله مالو اف ݢنان. بورڠ مرق هابس مالم برݢنتي مالم ڤليث نن تيدق بوله ڤادم
جك ڤادم د سالي جو اتوله عادة ڤتري بلقس ڤيهق كڤد نن جدون هان سليمان نن
ڤاتبن اي سليمان نبي الله اتوله راج دالم عالم كاي نن بوكن الڠ٢ سامت سمست
جاد رعية اڠن برهمبس جاد رعية بورڠ درمب جاد رعية بناتڠ د هوتن جاد رعية ايكن

tidaʼlah lai hiroeharo, djadilah gapoeăʼ barang nan koeroeiʼ, sanang mantjari kahidoei-an; tjadiĕʼ nan tidaʼ manjajo, koeat nan tidaʼ lai malando [374], banjaʼlah oerang nan mamoedji [375].

Masahoeălah kaba dalam Jaman radja Saba soedahlah mati, mati diboenoehă parampoean, parampoean banamo Baloekih, Baloekih itoe anaʼ manti, manti banamo Azoe Sarah, itoelah djadi radjo kini, adiĕ nan boekan oelah-oelah, alah gapoeăʼ barang nan koeroeiʼ, alah sanang barang nan soeka [376], hiliĕ moediĕ lapèh badjalan, tidaʼ tahambèʼ tahalintang; djokoʼ hoekoen soedah dipotong, hanjo dipotongmalah djoeo; hoekoen boenoehă diboenoehă djoeo, tidaʼlah boelihĕ ditimbangi [377]; djadilah takoeiʼ oerang mantjoeri; pintoe roemah tidaʼ bakoentji, pintoe kandang tida basawa [378], pakakèh sawah disawah djoeo, tidaʼ panah dibao poelang; oento djinaʼ [379] ditangah halaman, oento lia ditangah padang, tidaʼlah djadi kahilangan, djokoʼ hilang batjari djoeo [380]; anaʼ rando badjalan soerang, dagang djaoehă datang manggalèh [381]. Lai radjo banjaʼ dibanoeă Jaman, habihlah toendoeăʼ samohonjo [382]; poeti nan tjadiĕʼ bidjaʼsano, tidaʼ tasonsong di oerang pandai [383], soedah bitjaro kapintèhan. Banjaʼlah oerang nan mandjalang [384]; doedoeălah poeti atèh tilam, tilam balampih toedjoehă lampih, langkoʼlah dawat djo karatèh, langkoʼlah soeto banang amèh, langkoʼlah poelo [385] djaroen tjino; doedoeăʼ dihadoʼ dajang-dajang, bagai boelan dipaga bintang; itoelah karadjo siang malam, boekanlah maʼsoeiʼ ka-didjoea, hanjo ka-oebèʼ-oebèʼ diam, hanjo pangadja anaʼ moedo-moedo. Lamolah Baloekih djadi radjo sampai sambilan balèh tahoen, tahoenno itoe tahoen moesin [386], satoepoen tidaʼ nan batjalo [387], malainkan hoekoen tagoehă djoeo, takoeiʼ oerang batambah-tambah, kasihĕ oerang batambah poelo; banjaʼlah radjo naʼ samando, kato nan tidaʼ takatokan. Baloekih patoeiʼ djo sopan, sopan nan boekan oelah-oelah; aiʼ sakètèʼ lai kapiĕ, oerang manjambah matohari.

Moengko ado saikoeă boeroeăng maraʼ, boeroeăng pamènan patang pagi, boeroeăng nan sampai bidjaʼsano, tjadiĕʼ nan boekan oelah-oelah, masaʼ adjaran poeti Baloekih, boeroeăng nan arih lai bodèman, boeroeăng nan pandai bodi baso [388], boeroeăng nan habih mamoetoeiʼ ragam, boeroeăng bana boekan kapalang, boeroeăng nan merah boengo dadoʼ, paroehă [389] basamboeăng djo amèh [390], koekoe basamboeăng djo peraʼ [391], maraʼ nan tahoe dibaso-baso [392]. Pihaʼ kapado tampèʼ maraʼ basangka bagantoeăng tinggi, tidaʼ batjarai djo poeti; pihaʼ kapado baiĕʼ sangka, tidaʼlah poelo ka-santiĕno, sangkano peraʼ bahelo, lawaʼ-lawaʼ [393] amèh batampo, tinggiranno poelo aso-aso; pihaʼ kapado makanan moeraʼ, barèh poetihĕ, barèh baʼoemboeiʼ [394], barèh nan haroen koeliʼ manjih, barèh randang batjampoeă batihĕ, ganti baganti tidaʼ habih, aiĕ mawa, aiĕ Stamboel [395], itoelah minoeman boeroeăng maraʼ; djokoʼ poeti ka-boelihĕ maloe, apo goenono boeroeăng maraʼ. Habih malam baganti malam, palito nan tidaʼ boelihĕ padam, djokoʼ padam disalai [396] djoeo; itoelah adat poeti Baloekih [397].

Pihaʼ kapado nan djodoeno hanjo Soeleiman nan patoeiʼno, io Soeleiman nabi Allah, itoelah radjo dalam alam, kajo nan boekan alang-alang, samèʼ samèto [398] djadi raajat, angin bahamboeiʼ djadi raajat, boeroeăng dirimbo djadi raajat, binatang di-

دلاوت حاد رعية جهن دڤواو جاد رعية اتوله بسر راج ايت اڤون سليمان نبي الله بوله برجالن د اتس اون جاد د باو اڠن بارت جکت سليمن ناٸ نايک د همڤرکن ڤول لاڤق اويغ دودق سليمان د اتسن براتس ڤول باڤق اورڠ د همڤرکن لاڤق تڠه ڤادڠ نايک سليمان نبي الله نايک سرت کلڠکاڤن براتس ڤول نايک اورڠ داتڠله اڠن صلصري مري دتيوڤن لاڤق کٸاتس لاڠت راج سليمان برماين٢ نامن سبولن ڤرجلانن سمڤي سهاري جو اڠن نامن ستاهن ڤرجلانن سمڤي سبولن جو اڠن اتوله بسر کرجاٸنن نامن ڤرمايڽن نبي الله سٸايکر ڤول بورڠ مرق بايٸک نن بوکن اوله ٢ سڤرت مرق بلقس تيب سليمان دادار کات سليمان ڤد مرق مناله ڤول بورڠ مرق هريله رمبڠ تڠه هاري چريله اير بارڠ د مان همڤرله ظهر هاري ايک اکو برهنتي ناٸ سمبهيڠ منداڠر کات دمکين تربڠله بورڠ کٸادار بربڠ نن تيدق کلهاتن لماله تربڠ دادار برتموله مرق سام مرق سٸايکر مرق ڤتري بلقس سٸايکر مرق تون سليمان مرق نن سام کدوان سام عارڤ بجڤسان مليهت مرق تون سليمان لال برکات مرق ڤتري مناله تولن بورڠ مرق ٢ سياڤ تون ايک نامن منجوات بورڠ مرق همب نن بورڠ راج عالم راج سليمان نبي الله منداڠر کات دمکين لال برکات مرق ڤتري مناله تولن بورڠ مرق اڤ سڠهاج کٸادار لال برکات مرق راج همب منچاري٢ اير تمڤت تونکو ناٸ سمبهيڠ سرت رعية سمهان لال منجواب مرق ڤتري مناله مرق نن بديمن اڤ سڠهاج راج ايت تربڠ ممبوبڠ کٸادار لال منجواب مرق راج سڤدر برماين٢ ساج مليهت عالم سمهان لال برکات بورڠ ڤتري مناله تولن بورڠ مرق دمان برتمو جو اير همب ناٸ تاهو د تمڤتن منداڠر کات نن باٸکين لال برکات بورڠ راج اڤ ڬنان اير ايت منجواب ڤول مرق ڤتري همب د سوره ڤتري بلقس منچاري اير ڤرهنتيٸن٢ اورڠ بنياک لال برکات بورڠ راج مناله تولن بورڠ مرق اڤ سيڤتن ڤتري بلقس کتالن جو ڤد همبب لال برکات مرق ڤتري اداله سيڤت ڤتري بلقس راج د دالم بنريمن نامن سلوبق بنر يمن اتوله راج نن د سمبه اتوله .راج نن د اتس چردق نن بوکن اوله٢ کاي نن بوکن الڠ٢ حکم نن عادل بوکن کڤالڠ سده سمبيلن بلس تاهن بلقس منجاد راج بسرلال برکات بورڠ راج مناله تولن بورڠ مرق بواله اکو مليهتن سڤاي ناٸ يقين هاتي همب لال برکات بورڠ ڤتري جک تولن ناٸ مليهت لبه بايٸکن ڤد همب للوله تربڠ کدوان لال برتوتر سمبل تربڠ باڤقله رندڠ جو ڤڤارن باڤقله خبر دان بريت مرق نن عارڤ کدوان لال برکات مرق ڤتري مناله تولن بورڠ مرق دڠرکنمله خبر همب ڤيهق کڤد سيڤت ڤتري مڠارڠ د اتس تيلم ڤيهق کڤد بايٸک ڤتري لارڠ جدون دالم عالم ڤيهق کڤد هلامن هلامن چران باسه ڤيهق کڤد رومڤن سڤرت چرمن سده تراسه رومه ڬدڠ برندڠ ڤاڤن

hoetan djadi raajat, ikan dilaoei' djadi raajat, djihin dipoelan [399] djadi raajat, itoelah basa radjo itoe. Adopoen Soeleiman nabi Allah boelihĕ badjalan diatèh awan, djadi dibao angin barat; djoko' Soeleiman na' naië', dihampakan poelo lapié' lojang, doedoeă' Soeleiman diatèhno baratoei' poelo banja' oerang; dihampakan lapië' tangah padang, naië' Soeleiman nabi Allah, naië' sarato kalangko'an, baratoei' poelo naië' oerang datanglah angin salasari [400], ditioei'no [401] lapië' katèh langi', radjo Soeleiman bamain-main. Namoen saboelan padjalanan, sampai sahari djo angin: namoen satahoen padjalanan, sampai saboelan djo angin; itoelah basa karadjaanno. Namoen paménan nabi Allah, saikoeă poelo boeroeăng mara', baië' nan boekan oelah-oelah, saparati mara' Baloekih. Tibo Soeleiman dioedaro, kato Soeleiman pado mara': „manolah poelo boeroeăng mara', harilah rambang tangah hari, tjarilah aië barang dimano, hampiëlah loehoeă hari iko, akoe bahanti na' sambahjang." Mandanga kato damikian, tabanglah boeroeăng kaoedaro, tabang nan tida' kalihè'an; lamolah tabang dioedaro, batamoelah mara' samo mara', saikoeă mara' poeti Baloekih, saikoeă mara' toean Soeleiman, mara' nan samo kadoeono, samo arih bidja'sano.

Malihè' mara' toean Soeleiman, laloe bakato mara' poeti: „manolah tolan boeroeăng mara', mara' siapo toean iko?" Namoen mandjawab boeroeăng mara': „hambo nan boeroeăng radjo alam, radjo Soeleiman nabi Allah." Mandanga kato damikian, laloe bakato mara' poeti: „manolah tolan boeroeăng mara', apo sangadjo kaoedaro?" Laloe bakato mara' radjo: „hambo mantjari-tjari aië, tampè' toeankoe na' sambahjang sarato raajat samohonjo." Laloe mandjawab mara' poeti: „manolah mara' nan bodéman, apo sangadjo radjo itoe tabang memboeboeăng kaoedaro?" Laloe mandjawab boeroeăng radjo: „sakada bamain-main sadjo, malihè' alam samohonjo." Laloe bakato boeroeăng poeti: „manolah tolan boeroeăng mara', dimano batamoe djo aië, hambo na' tahoe ditampè'no." Mandanga kato nan ba'kian, laloe bakato boeroeăng radjo „apo goenono aië itoe?" Mandjawab poelo mara' poeti: „hambo disoeroehă poeti Baloekih mantjari aië pahantian, pahantian oerang baniago." Laloe bakato boeroeăng radjo: „manolah tolan boeroeăng mara', apo sipè'no poeti Baloekih? katokan djoeo pado hambo." Laloe bakato mara' poeti: „adolah sipè' poeti Baloekih, radjo didalam baboeă Jaman, namoen saloeboeă' [402] banoeă Jaman itoelah radjo nan disambah, itoelah radjo nan diatèh, tjadië' nan boekan oelah-oelah, kajo nan boekan alang-alang, hoekoen nan adië boekan kapalang [403]; soedah sambilan balèh tahoen Baloekih mandjadi radjo basa." Laloe bakato boeroeăng radjo: „manolah tolan boeroeăng mara', baolah akoe malihè'no, soepajo na' jakin hati hambo." Laloe bakato boeroeăng poeti: „djoko' tolan na' malihè', labihĕ [404] baië'no pado hambo."

Laloelah tabang kadoeono, laloe batoetoeă sambië tabang, banja'lah roendieng djo paparan [405], banja'lah kaba dan barito, mara' nan arih kadoeono Laloe bakato mara' poeti: „manolah tolan boeroeăng mara', dangakanmalah kaba hambo; piha' kapado sipè' poeti mangarang diatèh tilam; piha' kapado baië' poeti, larang djodoeno dalam alam: piha' kapado halamanno, halaman tjarano basah; piha' kapado romanno, saparati tjamin soedah taasah. Roemah gadang badindiĕng papan, boeè'an toekang

بواتن توكڠ راج جين ايلق د تولس دڠمبركن توبه هالس اڤم چرمين نامن له دودق
ڤتري بلقيس دايڠ برتوجه بركليليڠ مڠڠکم كيڤس كيري كانن نامن داتڠمله منتري
داتڠن بلبير٢ لارڠله ڤول مليهت رومن منديڠر خبر مرق ڤتري ڽلوله حيران مرق سليمان
منداله تولن بورڠ مرق ڤيهق كڤد راج سليمان اين سليمان نبي الله برجالنله داتس
اڠن سرت رعية سمهان ڤيهق كڤد كاي راج سراتس انت بربابن ممباو انق كنچي
ساج ايكن دلاوت دبرين مكن تيدقكن اوسق هرتان باڤقله خبر ترخبركن سمبل تربڠ كدوان
تربڠ نن تڠڬي٢ رنده لماله ڤول ماس انتران لوله سمڤي كمالڬي لال بركات مرق
ڤتري ايكاله مالڬي راج كام نامن ممندڠ بورڠ راج حيران سكيتي٢ بورڠ ايت
دڤاتي ڤتري سدڠ دودق٢ برجنتي اتس تيلم كاكي ترجنتي كدوان دهادڤ دايڠ
نن برتوجه دالم مڠارڠ٢ بورڠ ستڠه منولس٢ جو ستڠه منجابت سترا هالس ستڠه ممبورت
دقرطاس ستڠه مڠاڤر سيره ڤيڠڠ ستڠه ممكڠ كيڤس اتوله كرج تيڤ٢ هاي حيرانله
بورڠ نبي سليمان مليهت ڤلنته ڤتري ايت تمبهله عقل بورڠ مرق لال براڠم اڤلاي
منداكس٢كن ڤاره مڠيري٢كن ساييڤ مڠاكس٢كن كوكو باڬي ربب دان ڬجاڤي لال
ممندڠ ڤتري بلقيس دليهتن مرق دو ايكر لال ترچڠڠ ڤتري بلقيس لال بركتامله ڤول منداله
ادق بورڠ مرق٢ سياڤ ادق ايكت لال منجواب مرق راج منداله ڤول تون ڤتري همب
نن مرق راج عالم اي سليمان نبي الله بركات ڤول ڤتري بلقيس منداله ادق بورڠ
مرق براڤ بسرن راج ننتن براڤ تڠڬي دالم تاڠن بواڤ كيان راج تو لال بركات
مرق . راج مان تون ڤتري تونهمب اوسهله همب؛ باڤق خبر جكت تون ڤتري
ناءٔ تاهو تيڤاكن جو ڤد اورڠ لال بركات ڤتري بلقيس اڤ سڠهاج ادق كماري لال منجواب
مرق راج مان تون ڤتري تونهمب كام برتمو دادار جو بورڠ مرق تون ڤتري باڤقله
خبر جو بريت جديله لال همب كماري دڠركنمله دي تون ڤتري تون برسندر اتس
بنتل انق دايڠ تڠق برديري مڠڠکم سبوه لنچڠ تون ڤتري روسه كتڠڬل همب ناءٔ
تربڠ اڤلاي تون سليمان كوئت بيرڠ هلبالڠ ممكڠ ڬاله مڠڠکم ڤون ساڤو تاڠن كڤياڤو
موكت مالم جكت دتقديركن الله ايسق ناءٔ همب ڤرسواكن جو تونكو راج عالم اير ترالتق
دالم چاون سبوه برايس اير مادو سنتاڤن ڤتري تڠه هري همب ڤندڠ دالم ڤدومن تون
ڤتري جو توبكو اڤام بولن جو متهاري مندڠر كات نن باءٔكين لوله سوكت ڤتري بلقيس
لوله تربڠ بورڠ مرق تربڠ ممبوبڠ كئادار هاري ترڬيلي٢ اول ظهر لال برهنديله سليمان
برهنتي دتڠه ڤادڠ راي لال ممندڠ كيري كانن تيدق جو مليهت مرق لال بركات
سليمان كمان غيب بورڠ مرق اين برجنجي اكس ڤولڠ سكارڠ سده ظهر ڤنجڠ لال
بركات٢ سئورڠ اڤاكه كرج مرق ايكت ملك اين تيدق اكس بالق تيدق اير اڤاله عقل

radjo djihin, elo' ditoelih digambakan; toeboehă haloei' oepamo tjamin; namoen lah doedoeă' poeti Baloekih, dajang batoedjoehă bakoeliliĕng mangganggam kipèh kèri kanan; namoen datangmalah manti, datangno baliriĕng-liriĕng, laranglah poelo malihè' roman." Mandanga kaba mara' poeti, laloelah heran mara' Soeleiman: "manolah tolan boeroeăng mara', piha' kapado radjo Soeleiman, injo Soleiman nabi Allah, badjalanlah diatèh angin sarato raajat samohonjo; piha' kapado kajo radjo saratoei' oenta bababan mambao ana' koentji sadjo; ikan dilaoei' dibarino makan, tida'kan oesa' [406] haratono." Banja'lah kaba takabakan sambiĕ tabang kadoeono, tabang nan tinggi-tinggi randah. Lamolah poelo maso tabang, laloelah sampai kamaligai, laloe bakato mara' poeti: "ikolah maligai radjo kami." Namoen mamandang boeroeăng radjo, heran sakètè' boeroeăng itoe; didapè'i poeti sadang doedoeă', doedoeă' badjoentai atèh tilam, kaki tadjoentai kadoeono, dihado' dajang nan batoedjoehă, dalam mangarang-ngarang boengo; satangah manoelih-noelih djoeo, satangah mandjabè' soeto haloei', satangah manjoerè' dikaratèh, satangah mangapoeă sirihĕ pinang, satangah mamagang kipèh, itoelah karadjo tio-tio' hari; heranlah boeroeăng nabi Soeleiman, malihè' palentah poeti itoe.

Toemboehălah aka boeroeăng mara', laloe baragam anjolai, mandakoei-dakoei'kan [407] paroehă, mangirai-ngiraikan [408] sajo', mangakèh-ngakèhkan koekoe, bagai rabab dan koetjapi. Laloe mamandang poeti Baloekih, dilihè'no mara' doea ikoeă, laloe tatjangang poeti Baloekih, laloe bakatomalah poelo: "manolah adiĕ' boeroeăng mara', mara' siapo adiĕ iko [409]?" Laloe mandjawab mara' radjo: "manolah poelo toean poeti, hambo nan mara' radja alam, io Soeleiman nabi Allah." Bakato poelo poeti Baloekih: "manolah adiĕ' boeroeăng mara', barapo [410] basano radjo nantoen, barapo nagari dalam tangan, barapo kajano radjo toe?" Laloe bakato mara' radjo: "mano toean poeti toeanhambo, oesahlah hambo banja' kaba, djoko' toean poeti na' tahoe, tanjokan djoeo pado oerang." Laloe bakato poeti Baloekih: "apo sangadjo adiĕ' kamari?" Laloe mandjawab mara' radjo: "mano toean poeti toeanhambo, kami batamoe dioedara djo boeroeăng mara' toean poeti, banja'lah kaba djo barito, djadilah laloe hambo kamari [411]. Dangakanmalah di toean poeti: toean basanda atèh banta, ana' dajang taga' badiri mangganggam saboeah lantjang; toean poeti roesoehă ka-tingga, hambo na' tabang anjolai, toean Soeleiman ko'njo bérang. Hoeloebalang mamagang galah, mangganggam poelo sapoe tangan ka-panjapoe moeko malam, djoko' ditakadiĕkan Allah, isoeă' na' hambo pasoeokan djo toeankoe radja alam. Aiĕ talata' dalam tjawan, saboeah baisi aiĕ madoe, santo'an poeti tangah hari; hambo pandang dalam padoman [412] toean poeti djo toeankoe oepamo boelan djo matohari."

Mandanga kato nan ba'kian, laloelah soeko poeti Baloekih, laloelah tabang boeroeăng mara', tabang mamboeboeăng kaoedaro. Hari tagèlè' [413] awa loehoeă, laloe bahantilah Soeleiman, bahanti ditangah padang rajo, laloe mamandang kèri kanan tida' djoeo malihè' mara'; laloe bakatolah Soeleiman: "kamano gai' boeroeăng mara' injo badjandji lakèh poelang [414], sakarang soedah loehoeă pandjang." Laloe bakatokato soerang: "apokah karadjo mara' iko, moengko njo tida' lakèh balie'; tida' aiĕ,

كتيڠݢل ڤول سمبهيڠ منتهاري له ڤنتي جو سديکيت ڤرل انتران لالوله ڤول سئيکر ݢاݢق اله برديري د هداڤن لال بركتاله سليمان منااله اڠکو بورڠ ݢاݢق اکو برتان ڤد اڠکو اد برتمو بورڠ مرق وقت ظهر سده ڤنجڠ چاري اوله بارڠ کمان جک کمبالي مرق ايت اکو سمبله جو بايئکن اتو کچابت ڤول بلون اتو ککورڠ دالم سڠکر اتو کڤوکل ڤول جو کايو ساله ساتو ڤراس هنديک منداڠر کات د مکين لالوله تربڠ بورڠ ݢاݢق تربڠ ممبوبڠ کئادار داري مشرق کمغرب داري کيري لال ککانن تيدق مليهت بورڠ مرق سلام لمبت د مکين لال برتمو بورڠ مرق لال بركات ݢاݢق ايت منااله توان بورڠ مرق توان سليمان سده ماره هاريله لرت ظهر ڤنجڠ سده کداڠر کات راج اڠکوله منکر جو جنجي راج سليمان نائ سمبهيڠ کلو کمبالي بورڠ مرق ننتي کسمبله ليهرن اتو کچابت ٢ بلون اتو ککورڠ دالم سڠکر منداڠر کات نن بائکين روسهله هاتي بورڠ مرق لالوله تربڠ الکس ٢ ددڤاتي راج دالم دودق لال مڠهرم کهداڤنن د همڤرکن ڤلامله سايڤ د جولرکن ڤلامله ڤره لال د تڠکڤ بورڠ مرق مرق د تڠکڤ سده داڤت مقصود ڤرل نائ منداڤ لال بركات مرق ايت مان توان جنجوڠن همب فتوي سده همب داڠر اداله ساتو ڤلهاتن همب ايت سبب همب ترلالي منداڠر کات د مکين د لڤسکن ڤلامله مرق لال بركتاله سليمان کتاکنمله ڤکرجائن سڤاي نائ ڤات اوله اکو ملک بركتاله مرق ايت منااله توان جنجوڠن همب ٢ برتمو دادار جو بورڠ مرق راج يمن يائيت راج ڤرمڤوان مرق منچاري ٢ اير د سوره راج ڤرمڤرن تمڤب برهنتي انق داݢڠ ڤولڠ برجالن بنياک اتوله کرج مرق تو لال بركات لام ٢ باڤقله خبر جو بريت مڠخبرکن راج ڤرمڤوان بايئک نن بوکن اوله ٢ کاي نن بوکن الڠ ٢ چردق نن ساڠت بياڤري همب منداڠر خبر ايت انتهاک بنر انته تيدق لالوله همب ڤي مليهت سڠݢهله ڤول خبر ايت جديله حيران هاتي همب مليهت ڤلنته ڤتري تو مالݢين ايت امت بايئک تيدق مالݢي مڽماي ڤد ماس زمان کيني انته بواتن توکڠ مان بݢيکن لالي انق داݢڠ رومه نن ڤات ڤد جالن مالݢي تو توجه ڤڠکت ڤيهق ݢڤد بسر رومه ڤنجڠ سلان ڤوله هست لنتڤن امڤت ڤوله هست تڠݢين تيݢ ڤوله هسب ڤاتب کروه راج ٢ ڤيهق کڤد دايڠ ڤتري توجه اورڠ سام کداڠن سکيتيئ تيدق برلاينن اي ڤڠيڠ ڤتري ايت جک هيتم سام هيتمن جک کونڠ سام کونڠن جک ڤوته سام ڤوتهن ڤکاينن ڤون سام ڤول جديله راݢو اورڠ ممندڠ ڤيهق کڤد باڤق رعيت سريبو ڤول باڤق منتري سريبو ڤول باڤق ڤڠهول نامن سئورڠ ٢ منتري تيدق ترببلڠ باڤق اورڠ مان توکو راج عالم سڠݢهڤون باڤق نن مليغه هڤاله دايڠ نن برتوجه همب تيلک ڤول دالم هاني ڤاتبله راج بسر ٢ جک اسلام اورڠ ايت تيدقله داڤت سنتيرنن کايو بسر ماسق سرمڤن تيدقله ساتو

apolah aka, ka-tingga poelo sambahjang, matohari lah pantai djoeo." Sadikiʼ poelo antarono laloelah poelo saikoeă gagaʼ; alah badiri dihadoʼan, laloe bakatolah Soeleiman: "manolah angkau boeroeăng gagaʼ, akoe batanjo pado angkau [415], ado batamoe boeroeăng maraʼ? wakatoe loehoeă soedah pandjang, tjari oelihĕmoe barang kama: djokoʼ koembali maraʼ itoe, akoe soembalihĕ [416] djoeo baiĕʼno, atau koetjaboeiʼ poelo boeloeno, atau koekoeroeăng dalam sangka, atau koepoekoeă poelo djo kajoe, salah satoe paraso hatikoe." Mandanga kato damikian, laloelah tabang boeroeăng gagaʼ, tabang mamboeboeăng kaoedaro; dari masariĕʼ kamagariʼ, dari kèri laloe kakanan, tidaʼ malihèʼ boeroeăng maraʼ. Salamo lambèʼ damikian laloe batamoe boeroeăng maraʼ, laloe bakato gagaʼ itoe: "manolah tolan boeroeăng maraʼ, toean Soeleiman soedah marah, harilah laroeiʼ loehoeă pandjang, soedah koedanga kato radjo, angkaulah moenkiĕ [417] djo djandji, radjo Soeleiman naʼ sambahjang [418]: kalau koembali boeroeăng maraʼ, nanti koesoembalihĕʼ lihiĕno, atau koetjaboei-tjaboeiʼ boeloeno, atau koekoeroeăng dalam sangka."

Mandanga kato nan baʼkian, roesoehălalah hati boeroeăng maraʼ, laloelah tabang lakèh-lakèh, didapèʼi radjo dalam doedoeăʼ, laloe maharam [419] kahadoʼanno, dihampakan poelomalah sajoʼ, didjoeloeăkan [420] poelomalah paroehă [421]; laloe ditangkoʼ boeroeăng maraʼ, maraʼ ditangkoʼ soedah dapèʼ, maʼsoeiʼ poelo naʼ mandabihĕ. Laloe bakato maraʼ itoe: "mano toean djoendjoengan hambo, pitoea [422] soedah hambo danga [423]; ado satoe palihèʼan hambo, itoe sabab hambo talalai." Mandanga kato damikian, dilapèhkan poelomalah maraʼ [424], laloe bakatolah Soeleiman: "katokanmalah pakadjoan [425], soepajo naʼ njato oelihĕ akoe." Moengko bakatolah maraʼ toe: "manolah toean djoendjoengan hambo, hambo batamoe dioedaro djo boeroeăng maraʼ radjo Jaman, jaitoe radjo parampoean, maraʼ mantjari-tjari aiĕ, disoeroehă radjo parampoean, tampèʼ bahanti anaʼ dagang poelang badjalan baniago: itoelah karadjo maraʼ toe. Laloe bakato lamo-lamo, banjaʼlah kaba djo barito, mangabakan radjo parampoean baiĕʼ nan boekan oelah-oelah, kajo nan boekan alang-alang, tjadiĕʼ nan sangèʼ biopari. Hambo mandanga kaba itoe, antahkoh bana antah tidaʼ, laloelah hambo pi malihèʼ: soenggoehălah poelo kaba itoe, djadilah heran hati hambo malihèʼ palentah poeti toe. Maligai itoe amèʼ baiĕʼ, tidaʼ maligai manjamoi pado maso djaman kini, antah boeèʼan toekang mano; bagaikan lalai anaʼ dagang, roemah nan njato pado djalan, maligai toe toedjoehă pangkèʼ. Pihaʼ kapado basa roemah pandjang salapan poeloehă hèto, lintangno ampèʼ poeloehă hèto, tinggino tigo poeloehă hèto, patoeiʼ ka-roemah radjo-radjo. Pihaʼ kapado dajang poeti toedjoehă oerang samo gadangno [426], sakètè tidaʼ balainan, io panginang poeti itoe, djokoʼ hitam samo hitamno, djokoʼ koenjiĕng samo koenjiĕngno, djokoʼ poetihĕ samo poetihĕno, pakaianno poen samo poelo, djadilah ragoe oerang mamandang. Pihaʼ kapado banjaʼ raajat, sariboe poelo banjaʼ manti, sariboe poelo banjaʼ panghoeloe; namoen soerang-soerang manti tidaʼ tabilang banjaʼ oerang. Mano toeankoe radjo alam, soenggoehăpoen banjaʼ nan malengah, hanjolah dajang nan batoedjoehă. Hambo tiliĕʼ poelo dalam hati, patoeiʼlah radjo basa-basa: djokoʼ isilam oerang itoe, tidaʼlah dapèʼ santiranno, kajoe basa masaʼ saroempoen,

ککراڠن باڤقله خبر مرق ايت خبر نن بنر ڤد هاتي سنڠله ڤول هاتي راج لال
برکتامله راج مان ڤرماينن بورڠ مرق اکو برهنتي تڠه ڤادڠ هاريله وقت ظهر ڤنجڠ
دمان کيت کداڤت اير منداڠر کات دمکين لال برکات بورڠ مرق مان تونکو
تونهمب تيدقله داڤت اير بسر ڤوسله همب منجلاني تيدقله داڤت اير سوڠي تتاڤي
دسيکت اد اير اي دباوه ڤادڠ نڠکڠ بير دکالي جو ڤاره لال ملمڤت بورڠ مرق
مڠاکس٢کن کوکو دکالي ڤول جو ڤاره لال تربت مات اير دتواڠ ڤول اوله جن لال
مڠمبيله انق سوڠي مڠمبل وضوء تون سليمان سرت اورڠ سمبهان لال سمبهيڠ اڤلاي سرت اورڠ
سمبهان للوله سوکڤ نبي الله سده ڤول نبي سمبهيڠ داتڠله اڠن صلصري تربڠله ڤول کأدار لماله
سکيتيء انتران سمڤيله ڤول کنڤري ترکنل جو کات مرق لال مڤورتله سليمان دمکين بون
سورتن بسم الله الرحمن الرحيم براڤ ڤول ڤرکتاءن يڠ امة ملي٢ مڤوره السلام اکن ڤتري جلك
اسلام ڤتري بلقس برتمبه٢ کرجاءنن جك اڠکن ڤتري بلقس نسچاي بناس نڠرين
تيدق کترلوان دي ڤتري جلك اسلام ڤتري بلقس سڤوله درجة نايك کأتس سده
مڤورت تون سليمان لال دبڠکسمله سورت دڤالت ڤول جو امبر سرت ميڤق هارم
لال برکات ڤد مرق منااله ڤرماينن بورڠ مرق هنترکن سورت ڤد بلقس دڠرکن ڤلامله
کتان اوسهله اڠکو باڤق لوڤ سورتکن نائن دالم هاتي منداڠر کات دمکين لال تربڠ بورڠ
مرق دڠڠڠمله سورت ايت تربڠ ممبوبڠ کأدار لال دکندڠ اون ڤوته سکالي ممبوبڠ کأتس
سمڤيله اين کأدار سکالي منوکڠ کباوه سمڤيله اين کبنريمن تيب دماڠکي بلقس لال
هڠڠڤ دکنچڠ رومه دداتي ڤنتو لي تربوك دڤندڠ ڤتري سدڠ الڤ دهداڤي دايڠ نن
برتوجه للوله ماسق بورڠ مرق دجاتهکن ڤول سورت تو تيب دهربأن بلقس لال ترکجت ڤتري
بلقس ترسيرڤ داره دداد لال ترسنيم دايڠ٢ جڠاله ڤتري داري الڤ سرت دودق اڤلاي
لال برکات ڤتري بلقس مان دق کندڠ نن برتوجه سورت دمان سورت ايك سياڤ
ڤول مهنترکن کتاکن جو ڤداك منداڠر کات دمکين لال برکات دايڠ٢ مان تون ڤتري
تونهمب سورت دباو بورڠ مرق انته ڤسوره راج٢ لال برکات ڤتري بلقس مان دق
کندڠ انق دايڠ دمان هڠڠڤ مرق ايت لال منچلك ڤتري بلقس ڤتاله مرق
برتڠڠر داتس چابڠ خرما لال دڤندڠمله مرق ڤتاله مرق نن سئيسق لال دامبلمله
سورت هارم نن بوکن اوله٢ سورت برڤالت جو جبت دلمڤس ڤول جو امبر لاڠ
برميڤق کستوري لال حيران ڤتري بلقس لال برڠنتي ناء مهاوي لال برڠنتي ناء
منچيم اياله دايڠ نن برتوجه لال برکات دايڠ٢ مناله ڤتري تون کام ايکاله سورت
داري راج سورت برڤالت جو امبر ڤيڤق کڤد ڤکيرن کام بوکنن سورت٢ ساج هڤاله
سورت راج بسر لال برکات مرق ڤتري مان تون ڤتري تونهمب اير دواة اير کرمبل

tidaʼlah satoe kakoerangan." Banjaʼlah kaba maraʼ itoe, kaba nan bana pado hati, sananglah poelo hati radjo. Laloe bakatomalalı radjo: "mano pamènan boeroeăng maraʼ, akoe bahanti tangah padang, harilah wakatoe lochoeă pandjang, dimano kito ka-dapèʼ aië?" Mandanga kato damikian, laloe bakato boeroeăng maraʼ: "mano toeankoe toeanhambo, tidaʼlah dapèʼ aië basa, poeèhlah hambo mandjalani, tidaʼlah dapèʼ aië soengai; tatapi disiko ado aië, io dibawah padang nangko, bia dikali djo paroehă." Laloe maloempèʼ boeroeăng maraʼ, mangakèh-ngakèhkan koekoe, dikali poelo djo paroehă, laloe tabiʼ mato aië, ditolong poelo oelihë djihin, laloe mahilië anaʼ soengai; maambië oeloeă [427] toean Soeleiman sarato oerang samohonjo, laloe sambahjang anjolai sarato oerang [428] samohonjo, laloelah soeko nabi Allah. Soedah poelo nabi sambahjang, datanglah angin salasari, tabanglah poelo kaoedaro, lamolah sakètèʼ antarono sampailah poelo kanagari. Takana djoeo kato maraʼ, laloe manjoerèʼlah Soeleiman, damikian boenji soerèʼno: "Bismillahi 'rrhamani 'rrahimi; barapo poelo pakatoan, jang amèʼ molië-molië, manjoeroehă isilam akan poeti; djokoʼ isilam poeti Baloekih, batambah-tambah karadjoanno, djokoʼ anggan poeti Baloekih, nastjajo binaso nagarino, tidaʼ ka-talawan di poeti; djokoʼ isilam poeti Baloekih, sapoeloehă daradjat naiëʼ katèh."

Soedah manjoerèʼ toean Soeleiman, laloe diboengkoeiʼmalah soerèʼ, dipaloeiʼ poelo djo amba sarato minja haroen, laloe bakato pado maraʼ: "manolah pamènan boeroeăng maraʼ, hantakan soerèʼ pado Baloekih; dangakan poelomalah katono, oesahlah angkau banjaʼ loepo, soerèʼkan naʼnjo dalam hati." Mandanga kato damikian, laloe tabang boeroeăng maraʼ, digoenggoeăngmalah soerèʼ itoe, tabang memboeboeăng kaoedaro, laloe [429] dikandoeăng awan poetihë; sakali mamboeboeăng katèh sampailah injo kaoedaro, sakali manoekiëʼ [430] kabawah sampailab injo kabanoeă Jaman; tibo dimaligai Baloekih, laloe hinggoʼ digondjong [431] roemah, didapèʼi pintoe lai taboeko, dipandang poeti sadang laloʼ, dihadoʼi dajang nan batoedjoehă: laloelah masoeăʼ boeroeăng maraʼ, didjatoehăkan poelo soerèʼ toe, tibo dihariban [432] Baloekih. Laloe takadjoeiʼ poeti Baloekih, tasiroʼ darah didado, laloe tasanjoen dajang-dajang: djagolah poeti dari laloʼ sarato doedoeăʼ anjolai, laloe bakato poeti Baloekih: "mano diëʼ [433] kandoeăng nan batoedjoehă, soerèʼ dimano soerèʼ iko, siapo poelo mahantakan, katokan djoeo padokoe." Mandanga kato damikian, laloe bakato dajang-dajang: "mano toean poeti toeanhambo, soerèʼ dibao boeroeăng maraʼ, antah pisoeroehă radjo-radjo." Laloe bakato poeti Baloekih: "mano diëʼ kandoeăng anaʼ dajang, dimano hinggoʼ maraʼ itoe?" Laloe mantjaliëʼ [434] poeti Baloekih, njatolah maraʼ batinggië diatèh tjabang batang karoma, laloe dipandangmalah maraʼ, njatolah maraʼ nan saisoeăʼ [435]: laloe diambiëmalah soerèʼ haroen nan boekan oelah-oelah, soerèʼ bapaloeiʼ [436] djo djabèʼ, dilampih poelo djo amba lai baminjaʼ kasatoeri. Laloe heran poeti Baloekih, laloe baganti naʼ mahawai [437], laloe baganti naʼ mantjioen, iolah dajang nan batoedjoehă [438], laloe bakato dajang-dajang: "manolah poeti toean kami, ikolah soerèʼ dari radjo, soerèʼ bapaloeiʼ djo amba; pihaʼ kapado pikiran kami, boekanno soerèʼ-soerèʼ sadjo, hanjolah soerèʼ radjo basa." Laloe bakato maraʼ poeti: "mano toean poeti toeanhambo: aië

کرمبل دبله٢ ايکت سورت ساعتله ملي داري سليمان نبي الله سورت برقالب جو بدن
لاکي برلومر جو کستوري منداڠر کات بورڠ مرق لال ترسڽومله ڤتري لال برکاب تون
ڤتري بايکله جو کيت بوکت اڤاکه کارن دالم سورت انده کبايکن انده جاهت اوسهله
نامو کلق٢ لال دبوک سورت ايت ڤتاله راکم چنچن راج چنچن برنام چنت٢ اياله چنچن
راج بسر اي سليمان نبي الله نايکله دايڠ کئانس رومه مڠکڤکم سبوه ڤيتي دالمن
باڽق ڤکاين ملييهت سورت نبي الله باکي تربت ڤله سني بايکله سورت کدودقکن
ترن ڤتري دودق منولس سدڠ مڠارڠ٢ بوڠ لال برديري ڤتري بلقس ممليهاکن سورت
راج تيب مڠارڠ بوڠ لمبت٢ باکي نن بوڠ بوه ڤال لال دامبلمله سورت لال دچوچڠ
دکڤال کارن معجزة نبي الله لال تفکور ڤتري بلقس تيدقله تاهو کديرين للوله رومه
دايڠ٢ نامن برکات سام ديري اڤاکه سبب کارنان ڤتري تاءتاهو دديرين لماله ڤول
انترن جديله حيران دالم هاتي تيدق دليهتله دليهت همڤر برڤندا اکمان سده براتن اذن
الله لام سکيتيء انترن لال مڤورت ڤتري بلقس ڤد نکري بسر٢ دڤلوله تابه لراڠن
کلورنه اورڠ سمبهان لال مڠهادڤ کڤد ڤتري تيدق ترحسب باڽق اورڠ ڤنهله ڤادڠ
سمبهان جکت نن توا داتڠ برتڠکت جکت نن بوت داتڠ بريزت داتڠله منتري بريبو٢
برکمڤڠ رعية برلڤس٢ تيدق نن تڠکل دالم رومه تورنله ڤتري دمالکي باکي نن بولن
امڤت بلاس لال برکات ڤتري بلقس مان سکل منتري بسر مناله ڤول اورڠ باڽق اد
سکارڠ سورت داتڠ نن ملي٢ ساج تيدقله جاد دتولقکن نسچاي روسق نکري
کيت تيدقله جنس کترلاون بايکله کيت مڠيکت حکم نن بنر ڤد راج عادل نن
بوکن اوله٢ انوله راج دالم عالم تيدق اد کترلاون اورڠ ممکڠ کبنارن تيدقله کيت
کجاد هين دڠرکنمله کات همب جکت برکاون ڤي کبال هلوکن کربو هيلر٢ جکت
برتولن دڠن راج دنيا اخرة جاد ملي جکت برکاون ڤي کبال هلر٢ هلوکن انت جکت
برلاون دڠن راج دنيا اخرة جاد هين جکت ملاون کيت بناس جکت نن قوة جاد
لمه بوکن سليمان راج ساج هان سليمان نبي الله منداڠر کات نن باءکين لال
برکات اورڠ باڽق مناله تون ڤتري بلقس بايکله کيت لاون جو اڤ نن کورڠ ڤد
کيت لال برکات ڤتري بلقس مباله کامو اورڠ باڽق اڤ کدان کات نڠکت بايکله
اکو دتورتکن برڤاله داڤت ڤد کامو لبه داڤت ڤد اکو منداڠر کات دمکين لال بربله
اورڠ باڽق سڠڠه منورت ڤد ڤتري سڠڠهن اڠکن دالم هاتي دالم ظاهر تيدق برتوڤڠ
حيرانله اورڠ سمبهان مڠاڤ ڤتري دمکين بلم برلاون سده تاکت لال برکات ڤتري
بلقس مناله ڤول اورڠ باڽق دڠرکنمله کات همب کلاوت منجال ايکن٢ ترسلت دالم
باتو بوکن اکو تاکت برلاون اکمان بنر دهنديکت جکت کڤکن بليله سنت جکت کڤولڠ باو

dawat, aië karambië [439], karambië dibalah-balah; iko soerè sangè lah molië dari Soeleiman nabi Allah, soerè bapaloei djo bada lai baloema djo kasatoeri."

Mandanga kato boeroeäng moera, laloe tasanjoenmalah poeti, laloe bakato toean poeti: „baië lah djoeo kito boeko, apokoh garan dalam soerè, antah ka-baië antah djahè, oesahlah kamoe gala-gala." Laloe diboeko soerè itoe, njatolah rakam tjintjin radjo, tjintjin banamo tjinto-tjinto, iolah tjintjin radjo basa, io Soeleiman nabi Allah. Naië lah dajang katèh roemah, manggaanggam saboeah pèti, dalamno banja pakaian; malihè soerè nabi Allah, bagai tabi paloeha sani: „baië lah koedoedoeä kan". Toean poeti doedoeä manoelih, sadang mangarang-ngarang boengo; laloe badiri poeti Baloekih, mamoliëkan soerè radjo tibo. Mangarang boengo lambè-lambè, bagai nan boengo boeah palo [440]; laloe diambiëmalah soerè, laloe didjoedjoeäng [441] kakapalo. Karano maadjizat nabi Allah laloe tapakoeä [442] poeti Baloekih, tida lah tahoe ka-dirino, laloelah roesoehä dajang-dajang, namoen bakato samo diri: „apokoh sabab karanono poeti ta tahoe didirino?"

Lamolah poelo antarono djadilah heran dalam hati, tida dilihè lah dilihè, hampië bapindah agamono, soedah soerè an idjin Allah. Lamo sakètè antarono laloe manjoerè poeti Baloekih pado nagari basa-basa, dipaloelah taboehä larangan, kaloealah orang samohonjo, laloe mahado kapado poeti, tida tanisab banja orang, panoehälah padang samohonjo: djoko nan toeo datang batoengkè, djoko nan boeto datang bairi [443] datanglah manti bariboe-riboe, bakampoeäng raajat bala so-la so [444], tida nan tingga dalam roemah. Toeroenlah poeti dimaligai, bagai nan boelan ampè balèh, laloe bakato poeti Baloekih: „mano sagalo manti basa, manolah poelo oerang banja, ado sakarang soerè datang, soerè nan amè molië-molië, tida lah djadi ditoela kan, nastjajo roesa nagari kito [445]; tida lah djinih ka-talawan, baië lah kito ka-mangikoei, hoekoen nan bana [446] pado radjo, adië nan boekan oelah-oelah, itoelah radjo dalam alam: tida ado [447] ka-talawan, oerang mamagang [448] kabanaran, tida lah kito ka-djadi hino [449]. Dangakanmalah kato hambo: djoko bakawan pigoebalo, halaukan kabau hilië-hilië; djoko batolan djo radjo, doenië akirat djadi molië. Djoko bakawan pi goebalo, hilië-hilië halaukan oento; djoko balawan djo radjo, doenië akirat djadi hino. Djoko malawan kito binaso, djoko nan koeat djadi lamah; boekan Soeleiman radjo sadjo, hanjo Soeleiman nabi Allah."

Mandanga kato nan ba kian, laloe bakato oerang banja: „manolah toean poeti Baloekih, baië lah kito lawan djoeo; apo nan koerang pado kito?" Laloe bakato poeti Baloekih: „manolah kamoe oerang banja, apo goenono kato nangko, baië lah akoe ditoeroei kan; barapolah dapè pado kamoe, labihë dapè pado akoe." Mandanga kato damikian, laloe babalah oerang banja, satangah manoeroei pado poeti, satangahno anggan dalam hati, pado lahië tida batoepang. Heranlah oerang samohonjo, mangapo poeti damikian, baloen balawan soedah takoei. Laloe bakatoe poeti Baloekih: „manolah poelo oerang banja, dangakanmalah kato hambo: kalaoei mandjalo ikan, ikan tasalè dalam batoe; boekan akoe takoei balawan, agamono bana di hatikoe. Djoko kapakan balilah santo [450], djoko ka-poelang bao ikan; djoko balawan djo radjo, ka-

ايكن برلاون جو راج كمڤل اخر كودين جك كڤكن بلي سنت٢ دتاهل دتراجو صبرله
كامو سكتيك بير كچوب راج ايت لام سكيتي انتران تمبه بچار ڤتري بلقس نائ
منچوب نبي الله دچرين اورڠ نن سراتس دبريث برباين امس سرت كود نن سراتوس لڠكڤ
ڤول جو ڤكاينن مڠكوت ڤول لي سڤوچق كڤسمبه ڤد راج لال. بركات ڤتري بلقس
جك ڤسمبه بتريم علامت راج اورڠ ننتن ڤاتبله ڤول كيت لاون اتوله عادة ڤد راج
جك ڤسمبه بتولقكن علامت نبي اورڠ ننتن تيدقله ڤاتب كيت لاون اورڠ بنر دتولڠ
الله جكلو اكو ڤتورتكن كيندق اورڠ باڤق ننتن سمڤي بناس بدن اكو اد سئورڠ ڤڠكتوا
لاڬيڤون امت بجقسان اتوله د ايرڠ اورڠ باڤق لال بركات ڤتري بلقس مان سكل اورڠ
باڤق هنتركنمله هدية كو ليهتله لاكو راج ايت بير ڤرچاي هاني كامو منداڠر كات
دمكين برجالنله اورڠ نن بريبو مڠيرڠكن اورڠ نن سراتس سرت ڤكاين ملي٢ سروهن راج
ڤتري بلقس لال بركات ڤتري بلقس منانه كامو سمهان اوسهله كامو كورڠ باس ننتيكن
ڤلنته بياڤري كنلله اولهم تڠكي رنده كنلله ڤول هين ملي اوسهله كامو اورڠ حيران منداڠر
كات دمكين برجالنله اورڠ سمهان باڬي نن سمت باڤق اورڠ برجالن دڤادڠ ڤلمڤات
هاري نن ڤانس بوكن كڤالڠ باڬي نن هاڠس راس كاكي بڬيكن بڠكس بوبن٢ اوله
كارن ڬارڠ ڤانس لڠس ڤادڠ برڬنتي ڤادڠ لڠس رمب برڬنتي رمب سمڤي سهاري دو
هاري سمڤي كڤد توجه هاري لال بركات ڤتري بلقس مان. دق كندوڠ بورڠ مرق
ڤرڬيله ڤول ادق كندڠ دهلوي ڤول اورڠ باڤق تورتله ڤول راج ايت كتاكن اكو نن مڤوره
اڬيهكن سورت ڤد راج جاتيكن ڤول سورت ايك ڤد هرباءن راج ننتن سده دڤالت
جو كاڤر سده دلوهر جو ميڤق٢ برنام ميڤق هارم٢ نن بوكن اوله٢ سده دبڠكس جو امبر
دبريكن ڤول ڤد مرق٢ نن عارف بجقسان لال دڠڬمله سورت تربڠ ممبوبڠ كئاتس
لاڠت لال د كندڠ اون ڤوته سكالي اين ممبوبڠ سمڤي سكالي كئادار لال برسڠڬڠ
تورن كباوه سمڤي سكالي ڤد راج لال ترچڠڠمله راج لال بركتامله اين مان دق كندڠ
بورڠ مرق٢ سياڤ اڠكو ايك كتاكن جو ڤد اكو لال بركات بورڠ مرق مان تونكو
تونهمب همب نن مرق ڤتري بلقس همب منجلڠ تونهمب همب مڠهنتركن سورت ايك
لال دامبل راج سورت برڤالت جو امس هارم نن بوكن اوله٢ سورت بلاسن سورت
دهولو لال دبوك اوله راج ڽتاله راكم ڤتري بلقس سورت برسورت اير امس لال دباچ
سورت ننتن حاصل بلاڠن دالم سورت باڤق ڤسمبه ڤتري بلقس امس اوري سراتس
باين دايڠ٢ سراتس اورڠ سرت جو كلڠكاڤنن كنتيك كود سراتس ايكر سرت لڠكڤ
ڤكاينن كئامڤت مڠكوت نن سڤوچق ڤسمبه ڤاتب ڤد راج الله سده سورت دباچ

manjasa akië koedian. Djoko2 kapakan bali santo, santo ditahiè ditaradjoe; sabalah kamoe sakatiko, bia koetjoebo radjo itoe."

Lama sakètè2 antarano toemboehă bitjaro poeti Baloekih, na2mantjoebo nabi Allah; ditjarino oerang nan saratoei2, dibarino bababan amèh [431], sarato koedo nan saratoei2, langko2 poelo djo pakaianno, mangkoeto poelo lai sapoetjoeă2, ka-pasambah [452] pado radjo; laloe bakato poeti Baloekih: „djoko2 pasambah batarimo, alamat radjo oerang nantoen, patoei2lah poelo kito lawan, itoelah adat pado radjo; djoko2 pasambah batoela2kan, alamat nabi oerang nantoen, tida2lah patoei2 kito lawan, oerang bana ditolong Allah; djokalau akoe patoeroei2kan kahanda2 oerang banja2 nantoen, sampai binaso badan akoe."

Ado soerang pangkatoeo [453] laipoen amè2 bidja2sano, itoelah diiriëng oerang banja2. Laloe bakato poeti Baloekih: „mano sagala oerang banja2, hantakanmalah hadiah ko, lihĕ2lah lakoe radjo itoe, bia pitjajo hati kamoe." Mandanga kato damikian, badjalanlah oerang nan bariboe, mairiëngkan oerang nan saratoei2 sarato pakaian moliĕ-moliĕ, soeroehan radjo poeti Baloekih. Laloe bakato poeti Baloekih: „manolah kamoe samohonjo, oesahlah kamoe koerang baso, nantikan palentah biopari [454], kanalah oelihèmoe tinggi randah, kanalah poelo hino moliĕ, oesahlah kamoe oerang heran." Mandanga kato damikian, badjalanlah oerang samohonjo, bagai nan samoei2 banja2 oerang, badjalan dipadang Palimpato; hari nan panèh boekan kapalang, bagai nan hangoei2 raso kaki, bagaikan boengkèh boeboen-boeboen [455] oelihĕ karana garang panèh; lapéh padang baganti padang, lapèh rimbo baganti rimbo, sampai sahari doeo hari, sampai kapado toedjoehă hari. Laloe bakato poeti Baloekih: „mano diĕ2 kandoeăng boeroeăng mara2, pailah poelo adiĕ2 kandoeăng, dahoeloei poelo oerang banja2, toeroei2lah poelo radjo itoe, katokan akoe nan manjoeroehă agihĕkan, soerè2 pado radjo, djatoehăkan poelo soerè2 iko pado [456] hariban radjo nantoen." Soedah dipaloei2 djo kapoeă, soedah diloema djo minja2, minja2 banamo minja2 haroen, haroen nan boekan oelah-oelah, soedah diboengkoei2 djo amba, dibarikan poelo pado mara2, mara2 nan arih bidja2sano; laloe digoenggoeăngmalah soerè2, tabang mamboeboeăng katèh langi2, laloe dikandoeăng awan poetihĕ; sakali injo mamboeboeăng sampai sakali kaoedaro, basitoenggiëng [457] toeroen kabawah sampai sakali pado radjo [458]. Laloe tatjangangmalah radjo, laloe bakatomalah injo: „mano diĕ2 kandoeăng boeroeăng mara2, mara2 siapo angkau iko? katokan djoeo pado akoe." Laloe bakato boeroeăng mara2: „mano toeankoe toeanhambo, hambo nan mara2 poeti Baloekih, hambo mandjalang toeanhambo, hambo mahantakan soerè2 iko." Laloe diambiĕ oelihiĕ radjo soerè2 bapaloei2 djo amèh [459], haroen nan boekan oelah-oelah, soerè2 balèhan soerè2 dahoeloe; laloe diboeko oelihĕ radjo, njatolah rakam poeti Baloekih, soerè2 basoerè aiĕ amèh; laloe dibatjo soerè2 nantoen. Hasiĕ bilangan dalam soerè2 banja2 pasambah poeti Baloekih, amèh oerai saratoei2 baban, dajang-dajang saratoei2 oerang sarato djo kalangko2anno, katigo koedo saratoei2 ikoeă sarato langko2 pakaianno, ka-ampè2 mangkoeto nan sapoetjoeă2, pasambah patoei2 pado radjo. Alah soedah soerè2 dibatjo, laloe tasanjoen toean Soeleiman, malihĕ soerè2an Baloekih.

لال ترسڽوم توان سليمان مليهت سرتا بلقيس لام سكيتث انتران دتڠله ڤول اورڠ
باڽق ممباو ڤسمبه بلقيس لال برهنتي دتڠه ڤادڠ بلم برسڠسڠ اورڠ ايت لال بركتاله
سليمان منڠاله كامو راج جين چريكن همب انت ماجوج٢له داتڠ داري جاوه سوروهن
راج ڤتري بلقيس باوله لاڠكه امس اوري باوله تابر اس٢ لمڤيسي ڤول جو ڤيرق بري
برتاته انتن جو ڤودي بري برجمبر جر مانكم كيت ماياكن اورڠ نڠتن تيدق ترحسب
الت جامو تيدق تركير ݢدڠ جامو جاد دسڠسڠ اورڠ ايت حيرانله ڤول اورڠ داتڠ
مليهت كاي توان سليمان باݢي ترچڠڠ اورڠ ايت مليهت ڤكاين ملي٢ لبه سڠوله ڤول
ݢند لال بربيسك سام ديري سنديرا كام كتندييڽ دي كاي توان سليمان حيران ڤول
مليهت رعيتڽ سامت سمست جاد رعيتڽ لال بركات ڤڠكتوا مان توانكو توانهمب
كام دسوره ڤتري بلقيس مڠهنتر ڤسمبه لي سكيتث هان علامت چندرمات تند نن
ملي سام ملي كيرم بركيرم عادت هيدق دهنتركن ڤول كهداڤن برتنبن٢ امس اوري
سوسن برسوسن ڤول كود ڤوسو برڤوسو ڤول اورڠ ايك ڤسمبه سمهان بارڠ سكيتث ڤون
سكالين مندڠر كات دمكين لال بركتاله سليمان مان ڤسوره داري جاوه بايكله ڤول
كات ايت سڤرت كات نن دهولو تند نن ملي سام ملي اين ڤرسمبه داورڠكن دڠركن
ڤول كات همب سڠݢه لورس كات ايت عادت ڤسمبه بتريم نامن ممبري سده سوك
نن منجاوت ڤرن سده سوك بايكله عادة ددنيا دڠركن ڤول كات همب بواله كمبالي
امس ايك همب لي برامس سكيتث مان اتوسن بجقسان باو كتاك ڤد ڤتري جك لي
سوك بركنالن همت كداتڠ جوا بايكن اتو لي اين نن كداتڠ اتو اڤ نن بچران سورهله ڤول
بورڠ مرق مندڠر كات دمكين كمبليله اورڠ سمهان دباو بربالك امس ايت بورڠ مرق تربڠ
دهولو اورڠ نن باڽق لاڠك دجالن بورڠ مرق سدهله تيب لال بركات بورڠ مرق مان توان
ڤتري توانهمب اورڠ دسوره له كمبالي ڤسمبه تو ببا سورت سكيتث ڤون تيدق بتريم راج نن
كاي بوكن اوله بايك باس بوكن كڤالڠ تيدقله اورڠ نن باكين سكلين عالن مرجاكن بڠاتڠ
درمب مرجاكن ايكن دلاوت مرجاكن جين دڤولو مرجاكن سامت سمست جاد رعية بوكنله
اوله باڽق رعية تيدق ترجدوي اوله‌كيت اوله بسرن راج ايت مندڠر كات مرق ايت لال
بركات ڤتري بلقيس لبهله اورڠ داري اك جاد دايهت دالم تنڠ سڠݢهله بڠر كات ايت لام
سكيتث انترن داتڠله اورڠ باڽق لال مڠهادڤ ڤتري بلقيس لال بركات بياڤري منڠاله
ڤتري توان كامي ڤسمبه تيدق بتريم هان كمبالي سمهان راج نن انده بايك باس ڤاتبله
اين راج عالم راج نن كاي بوكن اوله اورڠ برلاڤك امس اوري تابر سواس برتمبن٢
تيري برتاته جو انتن حيرانله كام سمهان ناسي دڠڠكن تيدق ترماكن منڠاله ليڠه دي
ممندڠ ڤكاين نن ملي٢ ساج تيدقله ڤرنه نن دليهت بڠاتڠ درمب ڤون مڠهادڤ
هريمو دان كمبڠ تاك برموسه هلڠ دان هايم تاك برموسه دالم مڠهادڤ راج ايت اتوله

Lamo sakètè^s antarono datanglah poelo oerang banja^s, mambao pasambah Baloekih, laloe bahanti ditangah padang, baloen basonsong oerang itoe. Laloe bakatolah Soeleiman [460]: „manolah kamoe radjo djihin, tjarikan hambo alat djamoe, djamoe lah datang dari djaoehă, soeroehan radjo poeti Baloekih, baolah lapië^s amèh oerai, baolah tabië aso-aso, lampihi poelo djo pera^s, bari batatah intan djo podi, bari badjamboeă djo manikam [461], kito moliĕkan oerang nantoen." Tida^s tanisab alat djamoe, tida^s takiro gadang djamoe [462]; djadi disonsong [463] oerang itoe [464], heranlah poelo oerang datang malihè^s kajo toean Soeleiman, bagai tatjangang oerang itoe malihè^s pakaian moliĕ-moliĕ, labihĕ sapoeloehă poelo gando. Laloe babisië^s samo diri: „soedahlah kami katindihan [465] di kajo toean Soeleiman." Heran poelo malihè^s raajatno, samè^s samèto djadi raajatno. Laloe bakato pangkatoeo: „mano toeankoe toeanhambo, kami disoeroehă poeti Baloekih mahanta pasambah lai sakètè^s, hanjo alamat tjindoeă mato, tando nan moliĕ samo moliĕ, kirin bakirin adat hidoei^s." Dihantakan poelo kahado^san, batamboen-tamboen amèh oerai, soesoen basoesoen poelo koedo, poesoe bapoesoe poelo oerang: „iko pasambah samohonjo, barang sakètè^s poen soekokan." Mandanga kato damikian, laloe bakatolah Soeleiman: „mano pisoeroehă dari djaoehă, baië^slah poelo kato itoe saparati kato nan dahoeloe, tando nan moliĕ samo moliĕ, ini pasambah diorongkan [466]. Dangakan poelo kato hambo, soenggoehălah loeroei^s kato itoe, adat pasambah batarimo, namoen mambari soedah soeko, nan mandjawè^s poen soedah soeko; baië^slah adat didoeniĕ. Dangakan poelo kato hambo: baolah koembali amèh ko, hambo lai baamèh sakètè^s; mano oetoesan bidja^ssano, bao katokoe pado poeti: djoko^s lai soeko bakanalan, hambo ka-datang djoeo baië^sno atau lai injo nan ka-datang, atau apo nan bitjarano, soeroehălah poelo boeroeăng mara^s."

Mandanga kato damikian, koembalilah oerang samohonjo, dibao babalië^s amèh toe; boeroeăng mara^s tabang dahoeloe, oerang nan banja^s lai di djalan, boeroeăng mara^s soedahlah tibo. Laloe bakato boeroeăng mara^s: „mano toean poeti toeanhambo, oerang disoeroehă lah koembali, pasambah toe babao soeroei^s, sakètè^s poen tida^s batarimo, radjo nan kajo boekan oelah, baië^s baso boekan kapalang, tida^slah oerang nan ba^s kian, sakalian alam maradjokan, binatang dirimbo maradjokan, ikan dilaoei^s maradjokan, djihin dipoelau maradjokan, samè^s samèto djadi raajat, boekanlah oelah banja^s raajat, tida^s tadjodoei oelihĕ kito [467] oelihé basano radjo itoe." Mandanga kato mara^s itoe, laloe bakato poeti Baloekih: „labihĕlah oerang dari akoe." Djadi dilihè^s dalam tanoeăng, soenggoehălah bana kato itoe.

Lamo sakètè^s antarono datanglah poelo oerang banja^s, laloe mahado^s poeti Baloekih, laloe bakato biopari: „manolah poeti toeankami, pasambah tida^s batarimo, hanjo koembali samohonjo; radjo nan endah baië^s baso, patoei^slah injo radjo alam, radjo nan kajo boekan oelah, oerang balapië^s amèh oerai, tabië soeaso batamboen-tamboen, tirai batatah djo intan; heranlah kami samohonjo, nasi dipinggan tida^s tamakan, matolah lengah di mamandang pakaian nan moliĕ-moliĕ sadjo, tida^slah panah nan dilihè^s; binatang dirimbo poen mahado^s, harimau dan kambiĕng ta^s bamoesoehă, halang dan hajam ta^s bamoesoehă dalam mahado^s radjo itoe; itoelah heran hati kami." Banja^slah

حيران هاتي كام باڽقله خبر دخبركن جك بابن برتمبن٢ تڠڬق برديري اورڠ مڠاول تاڠن
مڠڬڠڬم سنجات جو جك نن تاجم جاد ڤنڤن جلك نن بيس منجاد تاور اوله كارن
عادل راج لال برمڠ ڤتري بلقس لال دسمڤنمله هرت اورڠ نن باڽق برچري٢ ڤولڠ
كرومه سئورڠ٢ لماله ڤول انترن تمبه بچار ڤتري بلقس لال دهمڤنكن اورڠ باڽق لال
بركات ڤتري بلقس منال تون اورڠ باڽق اداكه ڤرچاي هاتي كامو بوكنكه عادل راج
ايت بوكنكه اين نبي الله ادڤون اين سده بركات اڠكه كداتڠ اين كماري جك
تيب اين كماري كيت نن اعكه بوله برت ڤتاله ڤول مسكين كيت اتوله حنس
بسر راج تيدق ترحامو اوله كيت بايئكله اكو ڤي منجلڠ تيدقله كيت كجاد هين كارن
اين راج عادل منال تون اورڠ باڽق اريڠي اكو سام٢ اكو منجلڠ راج ايت سڤاي
جاڠن اين كماري دجاري اورڠ ڤي بربورو دباو ڤدڠ جو ݢاله تون ڤتري سدهله رندو
ناءُ منجلڠ نبي الله دچاري اورڠ ڤي بربورو دباو لمبڠ جو ڤنداهن تون ڤتري سدهله
رندو تمڤن شبا كدنڠݢلكن لام سكيتيءُ انترن حاصلله كونن سمهان لال بركوكه ڤتري
بلقس باݢي روف راڬم ڤكاين انده نن بوكن الڠ٢ لال دلڠكڤمله ڤتري داوسڠ داتس
ڤراراكن لڠكب كلمبو لاڠت٢ لڠكب جو بنتل ڤسنداارن دهادڤ دايڠ نن برتوجه كيڤس
برسابڠ كيري كانن اير ماور ترلتق جو كڤڤاڤو توبه ڤتري دباو ڤول تند راج برڤايڠ برڤنجي٢
برتڠكل٢ بركليمنتڠ برجالن برڤوسو٢ الله رب باڽقن اورڠ ماسڠ٢ ڤول جباتن ستڠه
ممڠڠ لنچڠ ستڠه ممڠڠ ڤايڠ ستڠه ممڠڠ ڤدڠ ستڠه ڤول برڬليوڠ ستڠه ڤول لي برتمبق
ڤيهق كڤد اورڠ مود براڤ ڤكاين ملي٢ دسيسڤكن ڤلاملم كرس ڤيهق كڤد ڤرمڤون
برباجو براندڠ٢ برسلندڠكن كاين چندي دڬڠڬم ڤول ساڤو تاڠن هاري نن ڤانس لاڠت
بلودو اڠن نن تيڤ٢ الڠ اورڠ نن باڽق باݢي سمت مڠيرڠكن راج ڤرمڤون سلام لمبت
نن باءُكين تمبه بچار ڤتري بلقس لال بركتامله ڤول مان ككاسه بورڠ مرق ڤرݢيله اڠكو ناءُن
دهولو سڤاي ناءُ تاهو راج تو كتاكنله اكو همڤر تيب منداغر كات دمكين للوله تربڠ
بورڠ مرق تيب سكالي ڤد راج لال مڠهرم دهداڤنن سمبل بركات بورڠ مرق مان
تونكو تونهمب ادڤون همب دسوره ڤتري ممبري تاهو كتونكو ڤتري سكارڠ تڠه جالن
ناءُ منجاڠ تونهمب سرت. جو كلڠكاڤن براڤ اورڠ مڠريڠي منداغر كات دمكين لال
بركتامله راج منال ادق بورڠ مرق براڤ لام اين كتيب بركات ڤول مرق ايت دالم
نن تيك هاري ايك تباله ڤول ڤتري دسيك جك منداكي ڤي كرمب كرمب
برلاري٢ جكلو ڤتري سمڤي تيب برتمو بولن جو متهاري دتمبق ڤادي بله٢ ساكم منچاد

kaba dikabakan [468]; „djoko' baban batamboen-tamboen, taga' badiri oerang mangawa, tangan manggangam sandjato djoeo; djoko' nan tadjam djadi poenpoen [469], djoko' nan biso mandjadi tawa oelihĕ karano adiĕ radjo." Laloe bamanoeăng poeti Baloekih, laloe disimpanmalah harato; oerang nan banja' batjarai-tjarai poelang karoemah soerang-soerang.

Lamolah poelo antarono toemboehă bitjaro poeti Baloekih, laloe dihimpoenkan oerang banja', laloe bakato poeti Baloekih: „manolah toean oerang banja', adokoh pitjajo hati kamoe. boekankoh adiĕ radjo itoe, boekankoh injo nabi Allah? Adapoen injo soedah bakato, angkoehă ka-datang injo kamari; djoko' tibo injo kamari, kito nan angkoehă boelihĕ barè', njatolah poelo mikin kito; itoelah djinih basa radjo, tida' tadjamoe oelihĕ kito; baiĕ'lah akoe pi mandjalang, tida'lah kito ka-djadi hino, karano injo radjo adiĕ. Manolah toean oerang banja', iringi akoe samo-samo, akoe mandjalang radjo itoe, soepajo djan injo kamari [470]." Ditjari oerang pi baboeroe, dibao padang djo galah; toean poeti soedahlah rindoe na' mandjalang nabi Allah. Ditjari oerang pi baboeroe, dibao lambiĕng djo pandahan; toean poeti soedahlah rindoe, tampan Saba ka-ditinggakan.

Lamo sakètè' antarano hasiĕlah koenoen samohonjo, laloe bakokoh [471] poeti Baloekih, bagai roepo ragam pakaian, endah nan boekan alang-alang; laloe dilingkoeăngmalah [472] poeti, diosong diatèh parara'an, langko' kalamboe langi'-langi', langko' djo banta pasandaran, dihado' dajang nan batoedjoehă, kipèh basaboeăng kèri kanan, aiĕ mawa talata' djoeo ka-panjapoe toekoehă poeti; dibao poelo tando radjo, bapajoeăng bapandji-pandji, batoenggoeă-toenggoeă bakalimantang; badjalan bapoesoe-poesoe [473], allahoe rabi banja'no oerang, masiĕng-masiĕng poelo djabatanno, satangah mamagang lantjang, satangah mamagang pajoeăng, satangah mamagang padang, satangah poelo bagalewang, satangah poelo lai batomba'. Piha' kapado oerang moedo, barapo pakaian moliĕ-moliĕ, disisi'kan poelomalah karih; piha' kapado parampoean, babadjoe baoendoeăng-oendoeăng, basalendangkan kain tjandai, diganggam poelo sapoe tangan. Hari nan panèh, langi' biloedoe, angin nan tioei'-tioei' alang, oerang nan banja' bagai samoei' mairiĕngkan radjo parampoean.

Salamo lambè' nan ba'kian toemboehă bitjaro poeti Baloekih, laloe bakatomalah poelo: „mano kakasihĕ boeroeăng mara', pailah angkau na'njo dahoeloe, soepajo na' tahoe radjo toe, katokanlah akoe hampiĕ tibo." Mandanga kato damikian, laloelah tabang boeroeăng mara', tibo sakali pado radjo [474], laloe maharam dihado'anno, sambiĕ bakato boeroeăng mara': „mano toeankoe toeanhambo [475], adopoen hambo disoeroehă poeti mambari tahoe katoeankoe poeti sakarang tangah djalan na' mandjalang toeanhambo sarato djo kalangko'an, barapo oerang mairingi." Mandanga kato damikian, laloe bakatomalah radjo: „manolah adiĕ' boeroeăng mara', barapo lamo injo ka-tibo?" Bakato poelo mara' itoe: „dalam nan tigo hari iko tibolah poelo [476] poeti disiko." Djoko' mandaki pi karimbo, karimbo balari-lari, djokalau poeti sampai tibo, batamoe boelan djo matohari. Ditoemboeă' padi balah-balah, sakam mendjadi hampo barè' [477]; djoko' dioedji samo merah, djoko' ditahiĕ samo barè'.

همڤ برت جک داوجي سام ميره جک د تاهن سام برت مندڠر کات د مکين لال
برکات تون سليمان مان سݢل راج جين برهمڤنله کامو سمهان لي ڤکرجاءن کسورهکن
لام سکيتي انتران داتڠله ڤول راج جين اي جين برنام عفريت لال مڠهادڤ سمهان
جاد برکات ڤڠکتوا مان سليمان نبي الله اڤ کرج دهمبرکن لال منجواب ڤول راج مناله
کامو راج جين اد سؤرڠ جامو کداتڠ جامو نن داتڠ د بنريمن راج برنام ڤتري بلقس اد
ساتو کرج کيت نامن سبلم اين داتڠ جاڤتله ڤول مالکين اوسهله کيت لاک سوسه مندڠر
کات دمکين برکات سؤرڠ راج جين جک لي کام کمنجاڤت تباله سهاري سمالم برکات
ڤول نن لاينن جک لي کام کمنجاڤت سڠݢل هاري تيب سيک برکات ڤول نن
لاينن اياله اڤ اتو برخيا جک لي کام کمنجاڤت بير سکاڤر ماکن سيره تيب
د سيک مالکي ايت لال برکتاله سليمان جاڤت اولهم لکس٢ منتار اين بلم تيب
مندڠر کات د مکين لال برجانڠله اڤ ايت سکير٢ سکاڤر سيره لال ممندڠ کݢاتس لاڠت
سدهله ڤول کلماتن انتار سبنتر ايت جو سدهله تيب مالکي ايت د هداڤن راج نبي الله
برکات ڤول تون سليمان مناله ڤول راج جين جاڤتکن کاچ لوس٢ کڤنوتڤ موک کولم
ايک سڤاي د ليهت ايکن باڤق کتتيسن ڤتري بلقس مندڠر کات د مکين لال برجالن راج
جين باڤقن توجه ڤوله اورڠ منچاري تتيسن کاچ لام سديکت انتران تباله ڤول ڤاڤن
کاچ لال د توتڤکن اڤلاي تمڤتله ايکن براڠکاڠن بݢيکن ايکن رادي امس ايکن نن جنيق
ݢدڠ٢ ايکن ڤرماينن راج د توتڤ ڤول کولم ݢدڠ رڤان ايکن باݢي کيلت ڤتري بلقس همڤر
داتڠ منجلڠ سليمان تولن اخرة ڤيهق ݢڤد بايک کولم٢ نن جرنه اير مات جک ڤاݢي
بربايڠ هيجو تڠه هاري برباين کونڠ ڤتڠ٢ برباين سيره جک مالم برتمنه هيتم کولم براڠکر
برکايلڠ لال برکات تون سليمان مان سݢل راج جين ترهمڤنله کامو سمهان مناله بورڠ
ايس کايو سرت سݢل ڤنوڤي رمي برهمڤله کامو سکلين مناله اورڠ ايس عالم برهمڤنله
کامو سمهان سڤاي د ليهت اوله ڤتري کيت مملياکن ڤتري بلقس برهمڤنله اورڠ سمهان
کلور بناتڠ دالم رمب داتڠله بورڠ داري کايو داتڠله جين داري ڤراو ڤنهله ڤول ڤادڠ
لاوس لال برکات تون سليمان مناله رعية سمهان چرياله الت ڤرجموءن ڤتري بلقس
همڤر داتڠ همڤاري ڤول تڠه ڤادڠ لبيهي ڤول نن د هواو تمڤت رعية ڤتري بلقس مندڠر
کات دمکين لال د ڤربوت ڤرجموءن سرت تيکر دان همڤارن سرت تابر لاڠت سرت الت
مينم ماکن ستله سده الت جامو برکات ڤول تون سليمان مناله رعية سمهان برصف
ڤول کامو سمهان اوسهاله ڤول برچمڤر٢ جک بورڠ ناءي سام بورڠ جک هريمو ناءي
سام هريمو جک اولر ناءي سام اولر جک لات ناءي سام لات جک کيجڠ ناءي سام
کيجڠ جک روس ناءي سام روس جک ݢاجه ناءي سام ݢاجه جک سيامڠ سام سيامڠ جک

Mandanga kato damikian, laloe bakato toean Soeleiman: „mano sagalo radjo djihin, bahimpoenlah kamoe samohonjo, lai pakadjoan koesoerochăkan." Lamo sakètè' antarano datanglah poelo radjo djihin, io djihin banamo Apai', laloe mahado' samohonjo, djadi bakato pangkatoeo: „mano Soeleiman nabi Allah, apo karadjo dihimbaukan [478]?" Laloe mandjawab poelo radjo: „manolah kamoe radjo djihin, ado soerang djamoe ka-datang, djamoe nan datang dibanoeă Jaman, radjo banamo poeti Baloekih; ado satoe karadjo kito, namoen sabaloen injo datang, djapoei'lah poelo maligaino, oesahlah kito lai soesah." Mandanga kato damikian, bakato soerang radjo djihin: „djoko' lai kami ka-mandjapoei', tibolah sahari samalam"; bakato poelo nan lainno: „djoko' lai kami ka-mandjapoei', sapangga hari tibo siko"; bakato poelo nan lainno, iolah Azap ana' Barkaia: „djoko' lai kami ka-mandjapoei', bia sakapoeă makan sirihĕ tibo disiko maligai itoe." Laloe bakatolah Soeleiman; „djapoei' oelihĕmoe lakèh-lakèh, mantaro injo baloen tibo."

Mandanga kato damikian, laloe badjalanlah Azap toe; sakiro-kiro sakapoeă sirihĕ [479] laloe mamandang katèh langi', soedahlah poelo kalihé'an; antaro sabanta itoe djoeo soedahlah tibo maligai itoe dihado'an radjo nabi Allah, bakato poelo toean Soeleiman: „manolah poelo radjo djihin, djapoei'kan katjo lawèh-lawèh [480] ka-panoetoei' moeko kolam iko, soepajo dilihè' ikan banja', ka-titihan poeti Baloekih." Mandanga kato damikian, laloe badjalan radjo djihin, banja'no toedjoehă poeloehă oerang, mantjari titihan katjo; lamo sadiki' antarono tibolah poelo papan katjo [481], laloe ditoetoei'kan anjolai, tampa'lah ikan balenggangan [482], bagaikan ikan radai amèh, ikan nan djina' gadang-gadang, ikan paménan-ménan radjo [483]. Ditoetoei' poelo kolam gadang, roepono ikan bagai kilàt; poeti Baloekih hampiĕ datang, mandjalang Soeleiman tolan akirat. Piha' kapado baiĕ' kolam, kolam nan djanihĕ aiĕ mato; djoko' pagi babajang hidjau, tangah hari babajang koenjiĕng, patang-patang babajang sirah, djoko' malam batambah hitam; kolam balingka [484] bakoelihiĕng. Laloe bakato toean Soeleiman: „mano sagalo radjo djihin, bahimpoenlah kamoe samohonjo; manolah boeroeăng isi kajoe sarato pahoenji rimbo, bahimpoenlah kamoe sakalian; manolah oerang isi alam, bahimpoenlah kamoe samohonjo, soepajo dilihè' oelihĕ poeti, kito moliĕkan poeti Baloekih."

Bahimpoenlah oerang samohonjo, kaloea binatang dalam rimbo, datanglah boeroeăng dari kajoe [485], datanglah djihin dari poelau, panoehălah poelo padang lawèh. Laloe bakato toean Soeleiman: „manolah raajat samohonjo, tjarilah alat padjamoean, poeti Baloekih hampiĕ datang, hampari poelo tangah padang, labihĕ poelo nan dahoeloe, tampè' raajat poeti Baloekih." Mandanga kato damikian, laloe dipaboeè' padjamoean sarato tika dan hamparan, sarato tabiĕ langi'-langi', sarato alat minoen makan. Satalah soedah alat djamoe, bakato poelo toean Soeleiman: „manolah raajat samohonjo, basap [486] poelo kamoe samohonjo, oesahlah poelo batjampoeă-tjampoeă [487]; djoko' boeroeăng na' samo boeroeăng, djoko' hariman samo harimau, djoko' oela na' samo oela, djoko' lato na' samo lato, djoko' kidjang na' samo kidjang, djoko' roeso na' samo samo roeso, djoko' gadjah na' samo gadjah, djoko' siamang samo siamang, djoko' bada' na' samo bada', djoko' hajam na' samo hajam, djoko' samoei' na' samo samoei' [488],

بادق ناٴ سام بادق جک هايم ناٴ سام هايم جک سمت ناٴ سام سمت جک جين
ناٴ سام جين اوسهله ڤول برتکارن سڤرتي ظاهر عادل کام جک سدهاله د مکين سڠسڠله
ڤول ڤتري بلقس کيت مکياکن اورڠ ايت اورڠ ناٴ ماسق اڬام کيت ايلق اڬام کبکل
متي کوٴ تيدق لعنة الله باٴيک ڤول بهکين ڤتري دنيا اخرة جاد راج بارو منداڠر کات
راج لال برجالن همب رعية تيدق ترحسب باڽقن رعية ڤنهله ڤادڠ کيري کانن ڤادڠ
لاڤڠ منجاد سمڤت سمڤيله ڤول کڤد ڤتري جديله تاکت ڤتري بلقس مليهت هريمو
جو اولر چندان اولر برجلورن حيرانله ڤول ڤتري بلقس مليهت عادل نبي سليمان هريمو
دان کمبڠ تاٴ برموسه هلڠ جو هايم باٴکين ڤول لام سکيتيٴ انتران تباله ڤتري اڤلاي داتڠله
ايکن سمهان مليهت ڤتري مڤبرڠ ڤتري بلقس سمڤيله تيب د کندڠ انق داتڠ٢ ديمله
ڤتري د ڤراراکن دايڠ برتوجه د کيري کانن ڤتري باقس برسوک هاتي سوکت برتمو جو
سليمان تيب ڤتري همڤر کولم د سڠدڠ ڤول اوله ايکن سرت مولتن دڠاکن ايکن بياس
د بري ماکن ايکن نن جيڠق٢ ساج ماکن د اتس تاڤق تاڠن ڤتري نن سوک٢ هاتي
سوک برتولن جو سليمان للوله تاکت ڤتري بلقس تاکت دايکن کمڠکيکت لال برکات
تون سليمان منااله ڤول ڤتري بلقس للواه ڤتري مڤبرڠ منداڠر کات د مکين جديله تربت
ڤله سني اورڠ باڽق ترسنيم جو لبه برتمبه کملوٴن کبرکات لي مالو انته برلاين٢
باس لماله تڠق سيڠن جو لال برکتااله سليمان مناله راج ڤتري بلقس للواه ڤتري مڤبرڠ
کولم نن تيدق لي دالم رساي دهولو جو کاکي منداڠر کات د مکين تيدق ڤرچاي دالم
هاتي سکين باڽق اورڠ مليهت تيدق مڠتاکن تتيسن هان ناٴ مليهت لام٢ لال برکتااله
سليمان للوله راج ڤتري باقس تتيسن ايت تتيسن کاچ مڠاڤ تيدق کامو کتاکن کامو
نن باڽق اوالق٢ تمبهله عقل ڤتري بلقس ترکنل ڤول دالم هاتي تيدقله راج کدرهاک
لال د لڠکهکن کاکي کانن درنچڠ ڤلامله کاين٢ کباسه کنا اير لال تربکامله بتس لال
ترسنيم٢ سليمان ڤات سديکت بولو بتس لاٴله ڤتري کسبرڠ کران تتيسن کاچ سمڤيله
ڤول کسبرڠ د نايکي ڤلامله تڠک ترسيرف داره د داد باڬي نن تڠک رومه ديري لال
برکات دالم هاتي مالڬي ايک نن سروڤ جو ماللي اکو جو لال تڠکورله ڤتري تڠق
برديري سکتيک سمبل برڤيکر دالم هاتي لال برکات تون سليمان مناله راج ڤتري بلقس
مڠاڤ ڤتري تڠق برڤيکر ليکه مالکي سروڤ ايک لال برکات ڤتري بلقس سڠڠه ايکاله
مالڬيک سياڤ ڬارن ممبوات لال منجواب تون سليمان مناله راج ڤتري بلقس مالڬي
د جاڤت اوله جين برنام اذڤ انق برخيا للواه نايک ڤتري بلقس باڬي کرس ماسق
سارڠن جاد بربله هاتي ڤتري سبله برهاتي سوک سبله برهاتي هيب نايکاله اورڠ سمهان
سرت جو دايڠ٢ ڤتري بلقس سوک، هتين ناٴ نايک کرومه ڬدڠ د ڤرچڤتمله لڠکه سرت
همب اورڠ دڠن ڤتري بلقس سدهله ڤندە منڠڬلکن بذر يمن د ليهت ڤلامله ڤرکاکس

djokoʼ djihin naʼ samo djihin, oesahlah poelo batoekaran, soepajo lahië adië kami; djokoʼ soedahlah damikian, sonsonglah poelo poeti Baloekih, kito moliëkan oerang itoe, oerang naʼ masoeäʼ oegamo kito, eloʼ oegamo kabaka mati; koʼ tidaʼ laanat Allah, baiëʼ poelo bahagian poeti, doeniё akirat djadi radjo."

Baroe mandanga kato radjo, laloe badjalan hambo raajat, tidaʼ tanisab banjaʼno raajat, panoehälah padang kèri kanan, padang lapang mandjadi sampiʼ [489]." Sampailah poelo kapado poeti, djadilah takoeiʼ poeti Baloekih, malihèʼ harimau djo oela, tjandono oela badjoeloeran; heranlah poelo poeti Baloekih, malihèʼ adië nabi Soeleiman, harimau dan kambing taʼ bamoesoehä, halang djo hajam baʼkian poelo. Lamo sakètèʼ antarono tibolah poeti anjolai, datanglah ikan samohonjo malihèʼ poeti manjoebarang. Poeti Baloekih sampailah tibo, dikandoeäng anaʼ dajang-dajang, diamlah poeti diparaʼan dajang batoedjoehä dikèri kanan; poeti Baloekih basoeko hati, soeko batamoe djo Soeleiman. Tibo poeti hampië kolam, disonsong poelo oelihë ikan sarato moeloeiʼno dingangokan, ikan biaso dibari makan, ikan nan djinaʼdjinaʼ sadjo, makan diatèh tapaʼ tangan; poeti nan soeko-soeko hati, soeko batolan djo Soeleiman. Laloelah takoeiʼ poeti Baloekih, takoeiʼ di ikan ka-manggigiʼ, laloe bakato toean Soeleiman: „manolah poelo poeti Baloekih, laloelah poeti manjoebarang." Mandanga kato damikian, djadilah tabiʼ paloeha [490] sani; oerang banjaʼ tasanjoen djoeo; labihë batambah kamaloean, ka-bakato lai maloe, antah balain-lain baso. Lamolah tagaʼ sènan djoeo, laloe bakatolah Soeleiman: manolah radjo poeti Baloekih, laloelah poeti manjoebarang, kolam nan tidaʼ lai dalam, rasoi dahoeloe djo kaki." Mandanga kato damikian, tidaʼ pitjajo dalam hati; sakian banjaʼ oerang malihèʼ, tidaʼ mangatokan titihan, hanjo naʼ malihèʼ lamo-lamo. Laloe bakatolah Soeleiman: „laloelah radjo poeti Baloekih, titihan itoe titihan katjo; mangapo tidaʼ kamoe katokan, kamoe nan banjaʼ oloʼoloʼ."

Toemboehälah aka poeti Baloekih [491], takana poelo dalam hati, tidaʼlah radjo ka-doerhako; laloe dilangkahkan kaki kanan, dirindjiëng poelomalah kain, kain kabasah kanai aië, laloe taboekomalah batih, laloe tasanjoen-sanjoen Soeleiman, njato sadikiʼ boeloe batih. Laloelah poeti kasoebarang, kirono titihan katjo; sampailah poelo kasoebarang, dinaiki poelomalah tanggo; tasiroʼ darah didado, bagai nan tanggo roemah diri, laloe bakato dalam hati: „maligai iko nan saroepo djo maligai akoe djoeo." Laloe tapakoeälah poeti, tagaʼ badiri sakatiko, sambië bapikië dalam hati. Laloe bakato toean Soeleiman: manolah radjo poeti Baloekih, mangapo poeti tagaʼ bapikië, laikoh maligai saroepo iko?" Laloe bakato poeti Baloekih: „soenggoehä ikolah maligaikoe, siapo garan mambaono?" Laloe mandjawab toean Soeleiman: „manolah radjo poeti Baloekih, maligai didjapoeiʼ oelihë djihin banamo Azap anaʼ Barkaia." Laloelah naiëʼ poeti Baloekih, bagai karih masoeäʼ saroeängno; djadi babalah hati poeti, sabalah bahati soeko, sabalah bahati hibo. Naiëʼlah oerang samohonjo sarato djo dajang-dajang; poeti Baloekih soeko hatino, naʼ naiëʼ karoemah ·gadang, dipatjapèʼmalah langkah sarato hambo oerang dangan; poeti Baloekih soedahlah pindah, maninggakan banoeä Jaman. Dilihèʼ poelomalah pakakèh sadio djoeo samohonjo, tidaʼ satoe katinggalan, didjabèʼ pakakèh soerang-soerang. Lamo sakètèʼ antarono datanglah kato toean

سدي جو سمهان تيدق جو ساتو كتڠڠالن دجابت ڤركاكس سؤورڠ٢ لام سكيتي٢ انتران داتڠله
كات تون سيلمان مان راج ڤتري بلقس بايئكله اڠكر باو ايمان٢ د دنيا اخرة سدهله
ڤول ڬرق لله اوسهله ڤول دتكاري سده بيڠكيئن سؤورڠ٢ كودين مك دكاوينكنله ڤتري
بلقس جو سليمان اڤام بولن دان متهاري جاد اسلام ڤتري بلقس لماله ڤول انتران
بربله ڤول هاتي بلقس ستڠه هاتي نائتتڤ د سيڠن ستڠه هاتي نائ ڤولڠ جو برڤيكرله
اين دالم هاتي جك تتڤ اكو د سيك تيدقله اكو منجاد راج تتڤي اڬام جاد تڠه
جك اكو كمبالي جو نتڤله اكو منجاد راج تتڤي ايمان جاد بناس جك اكو ديم
د سيك دنيا اخرة جاد ملي جك هان اكو كمبالي د دنيا ساج اكو نن ملي داخره هان
جاد هين لماله هاتي راڬو جو لال بركتاله سليمان مان دق كندڠ ڤتري بلقس اڤ بپار
دالم هاتي تركنلكه ككوت شبا اڤ ڤايدة ديم سيڠن اڤ ڬنان منجاد راج جكلو
كورڠ هان ايمان للوله ديم ڤتري بلقس سمبل برڤيكر دالم هاتي سڠكنله بنر كات
جندوڠن سيڠن بركات اڤلاي مان تونكك تونهمب اد مراس دالم هاتي تنتاڠن اورڠ
بنر يمن هڤاكن كاڤر اورڠ ايت جديله هيب هاتي همب منداڠر كات نن باكين
لال بركات راج سليمان مان دق كندڠ ڤتري بلقس جكلو ايت نن مروسه بيرله اكو
ممبچراكن اكو اسلامكن اورڠ ايت مڽاله كامو اورڠ باڤق همڤركن تيكر تڠه ڤادڠ كيت
كڤي كبنر يمن مڠسلامكن اورڠ ايت منداڠر كات د مكين لال د همڤركن تيكر لويڠ
نايك سليمان اتس تيكر سرت جو اورڠ نن باڤق برهمبس اڠن صلصري تربڠ ممبوبڠ
كئاتس لاڠت سڤرت عادة نن بياس سكيتي٢ ڤول انتران تباله د بنر يمن تركجت
اورڠ بنر يمن لال بركات اورڠ باڤق سكارڠ راج اله تيب اي سليمان نبي الله اڤ
جو بپار كام لال برهمڤن اورڠ باڤق لال بركتاله سليمان مان سڬل اورڠ باڤق اسلامله
كامو سمهان جاڠن مپمبه متهاري جو منداڠر كات د مكين جديله تاكت اورڠ نڠتن
اياله اورڠ بنر يمن مڠهادڤ سليمان ساڠت ڬنتر تيدقله كتان نن ترجواب اورڠ مماكي
كبنارن عادل نن بوكن اوله٢ جديله اسلام سمهان تيدقله تڠڬل سؤورڠ جو لام سكيتي٢
انتران كمبليله تون سليمان سرت رعية سمهان لام سكيتي٢ انتران تباله ڤول دڠرين لال برتان
تون ڤتري مان تونكو تونهمب سكارڠ تونكوله كمبالي بائڤ بچار اورڠ يمن بربله ڤول
همب خبر سڠاي سنڠ هاتي لال بركتاله سليمان مان تون ڤتري بلقس ادڤون اورڠ
بنو يمن اله اسلام سمهان حكم لي عادل٢ جو لماله ماس انتران سدڠ تو كونن ڤتري
بلقس للوله كتوجو باس سيڠن اورڠ اه جوجه سمهان رومه ڬدڠ دو سسايڠ سام بواتن
راج جهن رڬوله ڤول اورڠ مايهت انته مان مالڬي داتڠ انته ڤول مالڬي لام سام داڠكڠ
كولم بسر ڤڠكت مالڬي سام توجه سام بواتن توكڠ جهن بوكن بواتن ادق ادم هلامن
باتو بركارڠ لي برلومر ڤول جو كاڤر دتابركن اوري تيدق هيلڠ كولم برتوڤ جو كاج

Soeleiman: „mano radjo poeti Baloekih, baiëˁlah angkau bao iman [492], iman didoenië akirat; soedahlah poelo garaˁ [493] Allah, oesahlah poelo ditoekai [494], soedah bahagian soerang-soerang." Koedian moengko dikawinkanlah poeti Baloekih djo Soeleiman, oepamo boelan dan matohari; djadi isilam poeti Baloekih.

Lamolah poelo antarano babalah poelo hati Baloekih, satangah hati naˁ tatoˁ disènan, satangah hati naˁ poelang djoeo. Bapikiëlah injo dalam hati: „djoko tatoˁ akoe disiko, tidaˁlah akoe mandjadi radjo, tatapi oegamo djadi tagoehă; djokoˁ akoe koembali djoeo, tatoˁlah akoe mendjadi radjo, tatapi iman djadi binaso. Djokoˁ akoe diam disiko, doenië akirat djadi molië; djokoˁ hanjo akoe koembali, didoenië sadjo akoe nan molië, diakirat hanjo djadi hino." Lamolah hati ragoe djoeo, laloe bakatolah Soeleiman: „mano diëˁ kandoeăng poeti Baloekih, apo bitjaro dalam hati, takanakoh ka-koto Saba? apo paedah diam sènan, apo goenono mandjadi radjo, djokalau koerang hanjo iman?" Laloelah diam poeti Baloekih, sambië dalam hati: „soenggoehălah baiä kato djoendjoengan." Sènan bakato anjolai: „mano toeankoe toeanhambo, ado maraso dalam hati, tantangan oerang banoeă Jaman, hanjokan kapië oerang itoe, djadilah hibo hati hambo." Mandanga kato nan baˁkian, laloe bakato radjo Soeleiman: „mano diëˁ kandoeăng poeti Baloekih, djokalau itoe nan maroesoehă, bialah akoe mambitjarokan, akoe isilamkan oerang itoe. Manolah kamoe oerang banjaˁ, hampakan tika tangah padang, kito ka-pi kabanoeă Jaman, maisilamkan oerang itoe." Mandanga kato damikian, laloe dihampakan tika lojang; naiëˁ Soeleiman atèh tika sarato djo oerang nan banjaˁ; bahamboeiˁ angin salasari, tabang mamboeboeăng katèh langiˁ, saparati adat nan biaso Sakètèˁ poelo antarano tibolah dibanoeă Jaman. Takadjoeiˁ oerang banoeă Jaman, laloe bakato oerang banjaˁ: „sakarang radjo alah tibo, io Soeleiman nabi Allah, apo djoeo bitjaro kami?" Laloe bahimpoen oerang banjaˁ, laloe bakatolah Soeleiman: „mano sagalo oerang banjaˁ, isilamlah kamoe samohonjo, djan manjambah matohari djoeo."

Mandanga kato damikian, djadilah takoeiˁ oerang nantoen, iolah oerang banoeă Jaman, mahadoˁ Soeleiman sangèˁ ganta, tidaˁlah katono nan tadjawab, oerang mamakai kabanaran, adië nan boekan oelah-oelah; djadilah isilam samohonjo, tidaˁlah tingga soerang djoeo. Lamo sakètèˁ antarano koembalilah toean Soeleiman sarato raajat samohonjo; lamo sakètèˁ antarano tibolah poelo dinagarino, laloe batanjo toean poeti: „mano toeankoe toeanhambo, sakarang toeankoe lah koembali, baˁa bitjaro oerang Jaman? barilah poelo hambo kaba, soepajo sanang hati hambo. Laloe bakatolah Soeleiman: „mano toean poeti Baloekih, adopoen oerang banoeă Jaman alah isilam samohonjo, hoekoem lai adië-adië djoeo." Lamolah maso antarano sadang toe koenoen [495] poeti Baloekih, laloelah katoedjoe baso sènan, oerang lah djoedjoehă samohonjo. Roemah gadang doeo sasaiëng samo boeèˁan radjo djihin, ragoelah poelo oerang malihèˁ, antah mano maligai datang, antah poelo maligai lamo; samo dilingkoeăng kolam basa, pangkèˁ maligai samo toedjoehă samo boeèˁan toekang djihin, boekan boeèˁan anaˁ Adam; halaman batoe bakarang [496] lai baloema poelo djo kapoeă, ditaboeăkan oerai tidaˁ hilang; kolam batoetoeiˁ djo katjo, takoeiˁ ka-djatoehă kanaˁ-kanaˁ; malihèˁ ikan dalam kolam, ba-

تاكت كجاته كانق٢ مليهت ايكن دالم كولم برباڬي٢ روڤ ايكن باڬي نن روڤ رادي امس ايكن برماين توجه لمڤس ايكن ڤرماينن ڤتري بلقس مڤكاكن هاتي كانق٢ ايكن نن ماكن دهاتي تاڠن ايكن ڤرماينن تون سليمان سڠڬيڤون ايكن كدماكن هڤاله ايكن كڤرماينن ڤيڤيق كڤد تون ڤتري سنڠله هاتي سيڠ دان مالم كارن يمن له اسلام هان سكيتيء نن رڠوكن تيدقله راج نن داڠكتكن هڤاله وكيل دتڠڬلكن سڠڬه ماڬيله دباو سكيتيء باكه هتين هيب تڠڬلله كمڤڠ تڠڬل هلامن تڠڬلله تڤيءن تمڤت منديي تڠڬل نڬري تڠڬل بندر تڠڬلله كبن بوڠ تڠڬلله ڤول كوت سبا تڠڬلله رعية اڤام لاوت باڽق منتري تيدق تربيلڠ دمات ڤتري سڠڬيڤون لوڤت دهاتي نن تيدق كنجڠ هيلڠ منتري نن تيدق داڤت دبيلڠ ممرنتهكن رعية بركمڤڠ كوء تيدق سليمان نن مرنتڠ سڬرا ڤتري تربڠ ممبوبڠ دودق بلقس برسندڠ دو اجڠ دان كڤل ڤي كجاو بولن متهاي چهاي دو دنيا. اخرة منت برسام دودق بلقس دتيلم ڤنجڠ مات تركنتق تيدر بردو سڠڬيڤون ڤتري برهاتي سنڠ نامن نكري تركنل جو جكڤ تيدق كارن الله بيرله ڤولڠ جو بايءكن جكڤ تيدق لاڤكڤ ڤراده هياسي جو لاڤكڤ همڤارن جكڤ تيدق كارن الله حرام برتمو جو سليمان ڤوتسله لاڤكڤ همڤارن دتمڤ لاڤكڤ ڤرمداني ڤتري نن بايءك بهكيءن بولن برسنتر جو متهاري دايڠ٢ دودق منولس ستڠه مڤارڠ بوڠ كمبڠ دايڠ٢ دودق برلمڤس باڬي بولن دڤاڬر بننتڠ نامن برجالن ڤي كڤكن كڤكن ممباو ساڤو تاڠن نامن تون ڤتري ناء ماكن دايڠ برتوجه ممباسه تاڠن جكڤ تڬق تون ڤتري انق دايڠ برلاوس٢ نامن ڤلق تون ڤتري انق دايڠ مڠيڤس٢ استري سليمان نبي الله دو بلس راتس اين نكاح ستڠه ڤولڠ كرحمة الله مان نن هيدف داڤت نفقة ستڠهن چري اذن الله سبب تقدير دمكينله تتڤ بلقس دودق سمبهيڠ بربوت عمل مالم دان سيڠ ڤرمڤون باڽق كاسه سايڠ اڤام بوڠ سمڤرن كمبڠ دو ايكر مرق برتولن سءيكر مرق تون ڤتري توجه تاهن بلقس دسينن همڤرله ڬارن اجلن ڤتري تورن ماڬي ڤتريڤون لارڠ برجالن كتانه اين بربيلڠ منچاري اير هڤاله دايڠ اتس ماڬي هان سمبهيڠ دودق ڤتري اتس ماڬي كاكي ترجنتي كدوان سدڠ ددنيا لي برباڬي كوءكونله داخرة ڤول برسندر ڤتري دبنتل ڬدڠ راج سليمان دكانن ايكاله ڤول لاوسن ڤادڠ ڤنهله ڤول اوله رعيتن دايڠ ڤون باڽق دكيري كانن ستڠه مڠاڤركن سيرهن ستڠه مڠينتركن هداڠن بربتله اين ناء سسان داين ڤليت اد بلاكڤ كلو مالم هاري دسالي باڤقله رعيت تيدق برسوا ڤتري برلورڠ اتس ماڬي ميڽق كستوري ددالم لنچڠ ليمو دان كاسي اتس چران سڠڬيڤون رعية باڽق منجالڠ لارڠله ڤول مليهت روڤ جكڤ ڤتري ناء برليمو ستڠهن منچوچركن اير جكڤ رعية ناء مڤيلو اوله سوڤن تاكت مڠهمڤر جكڤ ڤتري ناء مڤورت دامبل ڤلامله قرطاس سڠڬه منجلڠ سڬل رعيت لارڠله ڤول نايكڤ

bagai-bagai roepo ikan, bagai nan roepo radai amèh, ikan bamain toedjoehǎ lampih, ikan paménan poeti Baloekih, manjoekokan hati kana-kanaʼ, ikan nan makan dihati tangan, ikan paménan toean Soeleiman; soenggoehǎpoen ikan ka-dimakan, hanjolah ikan ka-paménan.

Pihaʼ kapado toean poeti, sananglah hati siang dan malam, karano Jaman lah isilam; hanjo sakètèʼ nan ragoekan, tidaʼlah radjo nan diangkèʼkan [497], hanjolah wakiĕ ditinggakan. Soenggoehǎ maligai lah dibao, sakètèʼ bakèh hatino hibo [498], tinggalah kampoeǎng, tingga halaman, tinggalah tapian tampèʼ mandi [499], tingga nagari, tingga banoeǎ, tinggalah poelo kaboen boengo, tinggalah poelo koto Saba, tinggalah raajat oepamo laoeiʼ, banjaʼ manti tidaʼ tabilang; dimato poeti soenggoehǎpoen loepoeiʼ, dihati nan tidaʼ koendjoeǎng [500] hilang. Manti nan tidaʼ dapèʼ dibilang mamarentahkan raajat bakampoeǎng; koʼ tidaʼ Soeleiman nan marintang [501], sagiro poeti tabang mamboeboeǎng. Doedoeǎʼ Baloekih basandiĕng doeo, adjoeǎng dan kapa pi ka-Djao; boelan mantari tjahajo doeo; doeniĕ akirat minta basamo. Doedoeǎʼ Baloekih ditilam pandjang, mato takantoeǎʼ [502] tidoeǎ badoeo [503]; soenggoehǎpoen poeti bahati sanang, namoen nagari takana djoeo. Djokoʼ tidaʼ lapiĕʼ paradah [504], lapiĕʼ tarawang lai banjaʼ poelo; djokoʼ tidaʼ karano Allah, bialah poelang djoeo baiĕʼno [505]. Djokoʼ tidaʼ lapiĕʼ paradah, hiasi djo lapiĕʼ hamparan; djokoʼ tidaʼ karano Allah, haram batamoe djo Soeleiman. Poetoeiʼlah lapiĕʼ hamparan, ditimpo lapiĕʼ paramadani; poeti nan baiĕ bahagian, boelan basantiĕ djo matohari. Dajang-dajang doedoeǎʼ manoelih, satangah mangarang boengo kambang, dajang-dajang doedoeǎʼ balampih, bagai boelan dipaga bintang. Namoen badjalan pi kapakan, kapakan mambao sapoe tangan; namoen toean poeti naʼ makan, dajang batoedjoehǎ mambasoehǎ tangan. Djokoʼ tagaʼ toean poeti, anaʼ dajang balawèh-lawèh [506]; namoen palaʼ toean poeti, ana dajang mangipèh-ngipèh. Istiri Soeleiman nabi Allah doeo balèh ratoeiʼ injo nikah; satangah poelang karahmat Allah; mano nan hidoeiʼ dapèʼ napakah; satangahno tjarai idjin Allah, sabab takadiĕ damikianlah. Tatoʼ Baloekih doedoeǎʼ sambahjang, baboeèʼ ama malam dan siang; parampoean banjaʼ kasihĕ sajang oepamo boengo samporno kambang. Doeo ikoeǎ maraʼ batolan, saikoeǎ maraʼ toean poeti; toedjoehǎ tahoen Baloekih disènan, hampiĕlah garan adjano poeti. Toeroen maligai poeti poen larang, badjalan katanah njo babilang, mantjari aiĕ hanjolah dajang, atèh maligai hanjo sambahjang. Doedoeǎʼ poeti atèh maligai kaki tadjoentai kadoeono; sadang didoeniĕ lai babagai, koʼ koenoenlah diakirat poelo. Basanda poeti dibanta gadang, radjo Soeleiman dikananno; ikolah poelo lawèhno padang, panoehǎlah poelo oelihĕ raajatno. Dajang poen banjaʼ dikèri kanan, satangah mangapoeǎkan sirihĕno, satangah mahantakan hédangan, baraboeiʼlah injo naʼ sisono. Dajan palito ado balako, kalau malam hari disalai; banjaʼlah raajat tidaʼ basoeo, poeti balorong [507] atèh maligai. Minjaʼ kasatoeri didalam lantjang, limau dan kasai atèh tjarano; soenggoehǎpoen raajat banjaʼ mandjalang, laranglah poelo malihèʼ roepo. Djokoʼ poeti naʼ balimau, satangahno mantjoetjoeǎkan aiĕ; djokoʼ raajat naʼ manjilau [508], oelihĕ sopan takoeiʼ mahampiĕ. Djokoʼ poeti naʼ manjoerat, diambiĕ poelomalah karatèh; soenggoehǎ mandjalang sagalo raajat, laranglah poelo naiĕʼ katèh.

كڤاتس دامبل ڤلامله قلم دڤڠچڠ جول جو سراوت جكڠ رعية مڠهادڤ مالم ننتيكن
سيڠ بلم سورت جكڠ ڤتري مڠارڠ بوڠ ڤندي ممانب امت جوهري ماسقكن اڤم جرڠ
بلاڠ سنتاڤن ڤتري ڤانس هاري جكڠ ڤتري ناء سمبهيڠ تلكڠ دسارڠكن دو جكڠ ڤتري
سده برڤولڠ سڠڠڠكن دعاكن جو جكڠ تون ڤتري ناء تفكر نامن مسبحة دڤڠڠ جو
جكڠ تون ڤتري اله كقبور نامن تمڤتن دجاڠ جو جكڠ ڤتري سمبهيڠ تهجد نامن
دامر دسالي جو جكڠ ڤتري سدهله لوڤت نامن دروم‌ه مڠاجي جو جكڠ تون
ڤتري ناء ماكن دايڠ برسوچي سڠڠه ڤڠكن توجه تاهن توجه بولن ڤتري بلقس دديم
دسيني ملك الموت دسوره توهن منجاڤت ڤتري نن برايمان جكڠ ڤتري سدهله وفات
نبي سليمان هيدڤ جوا ڤتري بلقس سده برتمڤت نبي سليمان بوله ڤساكڠ*

تمت

Diambiĕ poelomalah kalam, dipantjoeăng [509] poelo djo siraoeiʿ; djokoʿ raajat mahadoʿ malam, nantikan siang baloen soeroeiʿ. Djokoʿ poeti mangarang boengo, pandai mamatoeiʿ amèʿ djoehari; masaʿkan apam djarang balango, santoʿan poeti panèh hari. Djokoʿ poeti naʿ sambahjang, tilakoeăng disaroeăngkan djoeo; djokoʿ poeti soedah bapoelang, sapaninggano doakan djoeo. Djokoʿ toean poeti naʿ tapakoeă, namoen moesabah dipagang djoeo; djokoʿ toean poeti lah kakoeboeă, namoen tampèʿno [510] didjalang djoeo. Djokoʿ poeti sambahjang tahadjoeiʿ [511], namoen dama disalai djoeo; djokoʿ poeti soedahlah loepoeiʿ, namoen diroemah mangadji djoeo. Djokoʿ toean poeti naʿ makan, dajang basoedji [512] sapanoehă pinggang. Toedjoehă tahoen toedjoehă boelan poeti Baloekih diam disènan, malak al maoeiʿ disoeroehă Toehan mandjapoeiʿ poeti nan baiman. Djokoʿ poeti soedahlah wapat, nabi Soeleiman hidoeiʿ djoeo; poeti Baloekih soedah batampat, nabi Soeleiman boelihĕ poesako.

TAMMAT.

GESCHIEDENIS VAN PRINSES BALKIS.

In naam van den barmhartigen en goedertieren god, tot wien ik om hulp roep. Dit is de geschiedenis van prinses Balkis van haar jeugd af, tot zij volwassen was en huwde met Soeleiman, den profeet gods. Ik heb ze getrokken uit de heilige overleveringen om de geschiedenis van Malim Deman te vervangen; deze toch is niet uit de overleveringen gehaald. Ik dacht bij mij zelf, laat mij een vertelling opstellen om den vastentijd door te brengen. Er is wat weggelaten en wat bijgevoegd, maar alleen wat betamelijk is tegenover een koning en een prinses; ik heb het verhaal wat opgesierd, opdat het in den smaak zou vallen der jongelieden. Men kan den oorsprong er van vinden in de overleveringen van den profeet Soeleiman.

Er was in het landschap Jaman een zeer sterke stad, met kleine kotaas, met een aarden omwalling, met wegen en een groote poort en opdat men zou weten, wie er binnen kwamen, werd de poort bewaakt door krijgslieden; de erven waren effen en netjes onderhouden, zoodat als men er stofgoud uitstrooide, dit niet verloren raakte. Daar waren rijke menschen, de knapen speelden met geld, de jongelieden speelden met goud, de oude lieden hielden zich stil, want met hun ouderdom nam hun hardhoorigheid toe; daar leefde men gelukkig en tevreden. De stad heette Saba en haar koning Saraki; de vorst was zwaar gebouwd en zoo sterk, dat hij een ijzeren ketting kon doorbreken; nooit durfde iemand zich tegen hem verzetten of zijn wenschen weerstreven; hij deed de jonge maagden geweld aan, zoodat het hart der ouders verbitterd werd, als zij zagen, dat hun dochters door den vorst werden weggevoerd, terwijl zij niet mochten teruggehaald worden zonder zijn toestemming; hij liet ter dood brengen zonder behoorlijk onderzoek en telkens legde hij boeten op; voor den geringsten misslag werd men ter dood veroordeeld; zelfs het gras kon zijn dwingelandij niet langer verduren; de menschen vervloekten hem in hun hart en waren niet meer opgeruimd. Als de maagden huwbaar waren, dan maakten de ouders zich ongerust, want zij mochten hun dochters niet uithuwen; zij waren ten einde raad, zij wilden ver van daar verhuizen, maar kregen geen vergunning om weg te gaan. Zoo verving het eene jaar het andere, maar zijn dwingelandij bleef dezelfde.

De koning had een hoofd-mantri Azoe Sarah genaamd, een man verstandig,

buitengewoon dapper en de lieveling van zijn vorst: hij was welgemaakt, in zijn gang was hij als een pinangboom, die door den wind wordt heen en weer bewogen, terwijl hij een weinig met de armen zwaaide als iemand, die jonge takjes afbreekt; een mantri, die gaarne de vrouwen toelonkte en van wien iedereen veel hield; jammer maar dat hij een jager was. Eens op een zekeren dag sprak hij: „medejagers, neemt uw beste honden mee, reeds lang hebben wij niet gejaagd, reeds lang hebben wij geen hertevleesch gegeten." Toen zij deze woorden gehoord hadden, gingen de jagers tweemaal zeven in getal met Azoe Sarah op weg. Van de eene vlakte kwamen zij aan de andere en doorliepen zoo vele vlakten: zij gingen bosch in bosch uit en trokken een aantal wouden door, terwijl zij overvloed van wild vingen. Zoo ging het dag en nacht door, zoodat zij den terugweg niet meer konden vinden. Zij waren afgedwaald naar een groot, zeer ver verwijderd woud, dat nog nooit door een mensch was betreden, zoodat het was als het liedje luidt: „(op weg gaande een baadje aantrekken en dan met elkaar naar beneden loopen); het was van vroeger voorbeschikt, dat het lot van Azoe Sarah zou zijn in een groot woud verdwaald te raken." Zij waren reeds zeer ver, zoodat de meegebrachte voorraad opraakte en zij slechts vruchten en jonge uitspruitsels aten om de rijst uit te sparen, opdat er iets zou overblijven om van tijd tot tijd te koken. De zon helde reeds naar het westen, toen zij het bosch verlieten om water te zoeken, ten einde hun maal te bereiden. Nu spraken zij tot elkaar: „o makkers, het is mij of ik het geruisch van water hoor, laat ons daarheen gaan." Zij begaven zich allen op weg naar dat water en kwamen aan een vlakte geheel begroeid met malsch gras, doorsneden door een breede rivier met helder water, een schoone badplaats waar men zich 's avonds kon vermaken en tevens een plaats geschikt om er goed te droogen; de groote steenen waren er opgestapeld, de ronde steenen geregeld op hoopen, de platte steenen lagen netjes op elkander; de oevers der rivier waren vol kronkelingen bedekt met schitterend fijn wit zand en als geplaveid met kleine steentjes; waringinboomen stonden in rijen als zonneschermen, zoodat het een geschikte plaats was voor reizigers om er uit te rusten.

Toen zij zich eenigen tijd daar hadden opgehouden zonder een menschelijk voetspoor te zien, zette Azoe Sarah zich in gepeins verzonken neer: het was of hij tranen stortte, alsof hij een voorgevoel had, dat hij niet weer in zijn land zou terugkomen, daar hij den weg huiswaarts zelfs niet terug kon vinden; zooals het liedje zegt: „(als het niet geschikt is om er een vischtuig van te maken, breng het dan naar de Bilang-bilang eilanden): het is nutteloos in treurig gepeins verzonken te blijven, laten wij ons vermaken, opdat onze droefgeestigheid verdwijne." Nu sprak Azoe Sarah: „makkers, laten wij ons maal koken en ons niet ongerust maken." Nadat zij gegeten en gedronken hadden, sprak Azoe Sarah om hen in afwachting van de duisternis gerust te stellen en op te beuren: „ik vergis mij niet, het is of wij waarlijk bij een bewoonde plaats zijn en dan zal ik hier moeten blijven; zooals het liedje zegt: (neem een waterschepper, wij gaan baden, neem een pompoen in de hand en een bamboe om water in te dragen op den schouder); al zijn we inwendig ongerust, laat het op ons

gelaat niet zichtbaar zijn. Luister verder: (de storm waait hevig op den top van den berg, de boomstammen storten neer in den waterplas); als het ons lot is, zullen wij naar onze woonplaats terugkeeren en zoo niet, dan zullen wij hier omkomen."

Nu sprak een der jagers: „wiens woonplaats is dit? het is zeker de woonplaats van een grooten geest, ik voel mij beangst; wie weet, wie onzer hier zal sterven? Toen antwoordde de verstandige en schrandere Azoe Sarah: „makkers, gaat gij allen slapen, ik zal alleen blijven waken." Inmiddels ging de zon onder en gouden wolkjes vertoonden zich aan den helderen hemel; zij gingen dicht bij elkaar zitten en weldra viel de duisternis in. Daarop sprak Azoe Sarah weer: „welaan makkers, gaat allen slapen, ik zal alleen blijven waken en dan zullen wij om beurten slapen; wij weten niet van waar ons gevaar dreigt, wij vernachten in een groot woud en moeten dus niet zorgeloos zijn. Kort daarna vielen allen in slaap, terwijl Azoe Sarah tegenover hen bleef zitten; het was reeds diep in den nacht en het was vochtig en koud; de siamang gilde in het woud, de ngéang-ngéang rimba schreeuwde, de gier kraste, de tedoeng kakelde en de sperwer liet zich hooren. Het was of Azoe Sarah bevreesd werd, maar aan zijn gelaat was niets te zien.

Nadat dit eenigen tijd geduurd had, werd alles stil en nu liet zich weer een verward rumoer hooren als van menschen, van trommen en tamboerijnen, violen en luiten, fluiten en klarinetten en van allerlei bekkens. Nu sprak Azoe Sarah: „bewoners van dit groote woud, laat een van u hier komen en mij eten en drinken geven; ik ben een verdwaald jager en mijn voorraad rijst is op." Een, twee, drie, viermaal riep hij, maar niemand antwoordde hem; eindelijk vertoonde zich een buitengewoon schoone vrouw, haar gelaat was als de volle maan, haar kleeding was kostbaar, zij zag er uit als een maagd, als of zij nog niet gehuwd was. (De marapalam wordt omgehouwen en valt in de padi); heur haar was zwart als de nacht, haar gelaat rond als een bodiblad. (De kapasbloem is ontloken, de soelasih is omringd van bloemen); zij was mak als een losloopende tanggiling en slank als een jonge langgoendi. (Twee man gaan naar het land, de eene vangt visch); haar ooren waren als ontloken bloemen, zij was welriekend als de pandanbloem. Zij was onvergelijkelijk schoon; het was of zijn oogen begonnen te schemeren, het was of hij zijn bezinning verloren had, toen hij de prinses aanzag, zoodat hij geen woord kon spreken; toen hij haar voor de tweede maal aanstaarde, stond zij nog daar, maar toen hij voor de derde maal naar haar zag, was zij verdwenen. Toen dacht hij bij zich zelf: „mijn oogen kunnen zich niet verzadigen haar aan te zien."

De anderen bleven maar slapen en na een oogenblik riep Azoe Sarah weer: „boschbewoners, als er een man onder u is, hij kome dan te voorschijn; weest wellevend tegens een verdwaalden vreemdeling." Een, twee, drie, viermaal riep hij, maar eerst toen hij voor de vijfde maal geroepen had, vertoonde zich een man van een heldhaftig voorkomen, breed gebouwd, met een sik en een baard en die er uitzag als een aanzienlijk vorst. Toen sprak Azoe Sarah: „O bewoner van dit woud, zeg mij de waarheid, wiens dochter is die buitengewoon schoone vrouw, die hier is geweest?"

Terstond antwoordde de vorst van het woud: "jongeling, dat kind is van niemand anders dan van mij; ik ben de koning der geesten, geen geest is machtiger dan ik, geen zelfs is mijn gelijke." Azoe Sarah stond versteld, [hij veranderde van kleur] even als koenjit, die in aanraking komt met kalk; [hij wist niet wat te doen] evenals een vogel, die aan den lijmstok blijft kleven; zijn noodlot had hem daarheen gevoerd en nu kon hij geen woord uitbrengen. Toen hij de woorden van den geest gehoord had, sprak hij eindelijk: "koning der geesten, ik ben een vreemdeling en onbeschaafd, maar als gij welwillend wilt zijn jegens een vreemdeling, geef mij dan antwoord op mijn vraag, hoe heet die prinses; wees zoo vriendelijk het mij te zeggen."

Op deze woorden antwoordde de vorst der geesten: "jongeling, zij is mijn dochter, mijn vreugd bij dag en nacht, zij heet Hamizah en is zedig en welopgevoed." Nu verzonk Azoe Sarah in gepeins: "(de kelat-boom groeit in het dal, hij wordt door midden gekloofd en te droogen gelegd en dan wordt er een stuk afgenomen voor den steel van een spa); nu ik haar gezien heb, ben ik door haar bekoord en als god mijn wensch niet vervult, dan zal ik zeker ongelukkig worden. (Si Masoet vlecht een rottingvloer, Radja Adil schiet een rhinocerosvogel); als ik niet krijg, wat ik verlang, dan zweer ik, dat ik niet van hier ga. (Si Masoet gaat uit om te planten en vindt een krokodillenei); als ik niet verkrijg, wat ik verlang, dan zal ik in dit woud blijven, [tot mijn wensch vervuld is]. O koning der geesten, luister naar mijn verzoek; mag ik in uw woonplaats komen, al is het om de kippen uit het huis weg te jagen of om het huis te vegen, of als bediende van de prinses?" Op deze woorden hernam de koning der geesten: "wees niet te voorbarig met uw woorden, ik ben een geest, gij zijt een mensch en wat gij ook maar zegt, gij moet uw woord gestand doen." Toen Azoe Sarah deze woorden hoorde, werd hij beschaamd en zei: "(als men gaat baden, neemt men een waterschepper mee en een bamboe, om er water in te dragen, op den schouder); wanneer men een man is, mag men zijn woord niet breken." "Welnu jongeling, hernam de vorst, mijn woning is een araboom, luchtwortels dienen mij tot trap, ik huis tusschen de takken der boomen en voed mij met de vruchten van het woud, want ik ben zeer arm; moogt gij dus later geen berouw hebben." De verstandige en schrandere Azoe Sarah hervatte daarop: "o koning der geesten: (Katib is uitgenoodigd om feest te vieren, hij gaat naar de markt om badar te koopen); blijkbaar zoekt gij een uitvlucht, omdat gij bang zijt door mij in ongelegenheid te zullen komen. (De soelasih is omheind met bloemen en deze zijn weer omringd door pakanbloemen), indien gij mij een gunst wilt bewijzen, breng mij dan naar uw huis, opdat ik kan zien, hoe het daar toegaat; ik moet een behoefte doen en ik heb wel een sigaar, maar geen vuurslag."

Toen de koning dit hoorde, dacht hij niet meer aan wat hij gezegd had en nam Azoe Sarah mede; deze volgde hem en zoo kwamen zij in de goed versterkte verblijfplaats van den vorst, die voorzien was van al het noodige en waaraan niets ontbrak, daar de koning schatrijk was. Azoe Sarah stond verbaasd en vroeg niet om vuur, maar sprak: "o koning der geesten, wat hebt gij straks gezegd? kan mijn

wensch vervuld worden? ik ben de mantri van een machtigen vorst, ik wil zekerheid hebben, ik wil zwart op wit hebben, het deert mij niet, al moet ik ongelukkig worden en het leven verliezen." Het was of hij gek was, zijn gelaat werd vuurrood; hij was een man die geen vrees kende, zooals het liedje luidt: „(de melati, de tjampaga en de pandak-kakiblóem): laat mij omkomen, laat mij ellendig worden, mits de wensch van mijn hart vervuld wordt. (Houtkappen in het bosch van Loeboek Djambi; de lui van Malaka gaan naar Djawa); mits ik verkrijg, wat mijn hart verlangt, wil ik gaarne hier sterven. (Rimbang plukken op de vlakte en sitaka aan den zoom van het woud): als het mijn lot is, zal ik naar mijn land terugkeeren en zoo niet, dan zal ik hier sterven. (Grijp mij een koembang padang, bind hem een zijden draad aan); schenk mij vreemdeling uw genegenheid, opdat ik het getal uwer onderdanen vermeerdere." Toen antwoordde de koning der geesten: „welnu jongman, gij kunt hier blijven; maar als gij wispelturig zijt [en telkens naar een andere vrouw verlangt], dat is bij ons niet geoorloofd; als gij er meer vrouwen op na wilt houden, dat is geen gebruik bij ons. (De sikadoedoek wordt omgehouwen, als hij groot is en veel rijpe vruchten heeft); wij hebben eenvoudige zeden, met meer dan één vrouw trouwen is niet geoorloofd. (De sitaka wordt in stukken gebroken en de stukken worden tot brandhout gebruikt); wanneer gij voor goed hier wilt wonen, dan moogt gij slechts één vrouw hebben," sprak de koning der geesten. „O koning der geesten, hervatte nu Azoe Sarah, luister naar mijn woorden: (ik ben naar de droogplaats gegaan en heb een man te paard ontmoet); mijn hart is onveranderlijk, ik zal mijn liefde niet aan een tweede of derde schenken." „Al blijft gij hier, hernam daarop de vorst der geesten, hoe moet het dan met uw medgezellen, hoe denkt gij daarover?" „Wat mijn makkers aangaat, antwoordde Azoe Sarah, verleen gij hulp om hen naar huis terug te geleiden."

Nadat zij zoo met elkaar gesproken hadden, keerde Azoe Sarah naar zijn makkers terug en vond hen nog slapende. „Makkers, sprak hij, ontwaakt, de dageraad is reeds aangebroken, het is reeds licht." Nu stonden allen op en daarop sprak Azoe Sarah: „makkers keert gij allen naar huis terug, daar is iemand die u zal geleiden; ik zal voor goed hier blijven wonen, want de vorst der geesten heeft mij tot zijn schoonzoon gekozen; zegt het den koning, zegt het hem beleefd, opdat gij zijn toorn niet ondervindt, zegt hem dat ik gehuwd ben." Toen antwoordden zijn makkers: „O Azoe Sarah, onze ziel wordt van ons lichaam gescheiden, nu gij hier blijft en wij alleen terugkeeren; wat moeten wij verder berichten?" „Vrienden, antwoordde Azoe Sarah, mijn noodlot heeft mij hierheen gevoerd, ik weet niet of het ten goede of ten kwade zal afloopen, want niemand kan zeggen, wat zijn lot zal wezen. Het liedje toch zegt: (de potscherf is het niet, die gevallen is; de schaar, die in den wand gestoken is, heeft geen handvat); mijn lot is niet nu bepaald, het was reeds van vroeger vastgesteld. (Op reis gaande een badjoe aandoen en een doek over het hoofd slaan); mijn levenslot was reeds van vroeger bepaald, toen ik nog in den schoot mijner moeder was."

Toen wischten zij zich de tranen af, een geest geleidde hen op den goeden weg naar

huis en er was niets, dat hen ophield of in hun reis belemmerde. Nadat zij te huis waren gekomen, verspreidde zich het gerucht, dat Azoe Sarah niet zou terugkeeren. Zij brachten het bericht aan den vorst: „O onze koning (de takken van den maransi worden gesnoeid en men werpt er mee naar de wilde mangga, men neemt de vruchten van de kilangan); als gij ons verkoopt zullen wij ver van hier raken, als gij ons om het leven brengt, zullen wij dood zijn, maar gij zelf zult er schade door lijden. Uw mantri Azoe Sarah is door den koning der geesten tot schoonzoon gekozen; het was Azoe Sarah's eigen wensch, hij laat zich altijd door zijn hartstochten regeeren." Toen de koning deze woorden hoorde, hield hij zich stil.

Wat nu Azoe Sarah betreft, toen zijn huwelijk plaats had, gaf de koning der geesten een groot feest; Azoe Sarah was verbaasd, toen hij de toebereidselen van het feest zag, [zoo schitterend] als hij het nooit gezien of gehoord had; het was of de araboomen omvielen en de hooge bergen instortten, het was of de dieren van het woud verdwenen [zoo luidruchtig ging het toe]; zeven dagen duurde het feest, waarop alle aanzienlijke geesten bijeengekomen waren. Wat de regeling van het feest aangaat, niemand kon er een dergelijk geven; de vorst toch bezat goudmijnen en rivieren met goud, hij had al wat hij noodig had, niets ontbrak hem, daar hij schatrijk was. Na verloop van eenigen tijd beviel het Azoe Sarah daar uitstekend, niemand deed hem kwaad, men zorgde goed voor hem, hield veel van hem en gaf hem tot dienstmaagden meisjes zoo schoon als hemelsche maagden. Het was Azoe Sarah, als of hij er niet aan dacht om terug te keeren, als of hij niet meer naar zijn land terug verlangde.

Na eenigen tijd werd hem een buitengewoon schoone dochter geboren, geelachtig blank van tint, waar het rood van het bloed en het blauw der aderen doorheen schemerde; haar gelaat was rond als een bodiblad, haar oogen schitterden als de morgenster, heur neus was rond als een uitje, haar tanden glinsterden als een chineesche spiegel, haar ooren waren als ontloken bloemen, heur haar zwart als de nacht, haar hals als een zilveren waterkruik, haar armen rond, haar vingers fijn als de stekels van een stekelvarken, haar kuiten als padi die vrucht heeft gezet, haar hiel als een vogelei, haar groote toon als een stukje goud van het gewicht van een tahil; er zijn menschen van allerlei voorkomen, maar in dien tijd was er geen zoo schoon als zij; zij had slechts een klein gebrek, zij had haar aan haar kuiten; men gaf haar den naam van prinses Balkis. Iedereen was er op uit om met haar te spelen, groote menschen deden al wat zij wilde, zij was wellevend en lief, de kleine kinderen verzamelden zich gaarne bij haar, een bewijs, dat zij een lief kind was. (Niets is zoo rood als de sago, niets zoo zwart als de koeudi); niets was innemender dan haar manieren en niets overtrof haar verstand. Toen zij nu een huwbare maagd was geworden, stierf haar moeder; de koning der geesten was als krankzinnig van droefheid, zijn ongeluk was niet uit te spreken; het was reeds vroeger door het noodlot bepaald maar nu eerst geschiedde dit. Toen hij zag, dat zijn kleindochter een wees was geworden, weende hij zonder ophouden; eindelijk sprak hij: „O mijn kleindochter, Balkis,

leer borduren en met gouddraad stikken, leer matten vlechten voor zeilen, leer schrijven zooals het behoort, opdat wij geen schrijver behoeven te bekostigen, want gij hebt geen moeder meer." Terwijl haar grootvader zoo sprak, stortte hij tranen.

Na eenigen tijd kreeg Balkis een inval en sprak: „grootvaderlief, zoek mij dienstmaagden, het behoeven er maar zeven te zijn om mijn hart op te vrolijken, om mijn oogen te verlustigen en met mij te lachen; zij moeten even groot zijn en er geheel gelijk uitzien; zij moeten even lang zijn, de een niet grooter of kleiner dan de ander; ook moeten zij gelijke kleeren dragen, opdat ik weer opgeruimd worde." Toen hij deze woorden gehoord had, zocht hij de dienstmaagden en na korten tijd vond hij er zeven, geheel gelijk van uiterlijk, terwijl ook haar kleeding niet verschilde, zoodat men ze niet van elkaar kon onderscheiden.

Na eenigen tijd sprak Azoe Sarah: „o koning der geesten, ik ben reeds lang hier, ik brand van verlangen om terug te keeren, het is mij of het gelaat van mijn vorst mij is verschenen, of ik mijn kampoeng heb gezien, ik houd niet op er aan te denken; wat moet ik er aan doen?" Op deze woorden antwoordde de koning der geesten: „als mijn zoon heengaat, dan zal mijn kleindochter geheel ouderloos zijn; wie zal haar dan liefkozen? Uw woonplaats is zoo ver van hier, als mijn kleindochter naar u verlangt, wie zal u dan roepen?" Terwijl zij zoo spraken, hoorde Balkis hen en begon te weenen: „vader, ik wil niet hier blijven." Zij greep hem bij de punt van zijn kleed en wilde zich geen voet van hem verwijderen. Toen sprak Azoe Sarah: „mijn kind, Balkis, ik moet dadelijk weggaan, ik heb iets te halen." Hij deed, wat hij kon om haar tevreden te stellen, maar Balkis wilde niet blijven, zij wilde met alle geweld mee en zei: „grootvaderlief, als mijn vader heengaat, wil ik niet hier blijven." Daarop hernam Azoe Sarah: „mijn kind, ik neem u niet mee, want de koning doet de jonge maagden geweld aan, daarover zou ik mij ongerust maken." Toen hij Azoe Sarah zoo hoorde spreken, hervatte de koning der geesten: „mijn lieve kleinkind, als die koning zoo'n dwingeland is, ga dan niet mee." Maar Balkis antwoordde: „grootvaderlief, spreek niet zoo, niemand kan zijn lot vooruit weten; wat bestemd is om lang te worden, zal niet breken en wat bestemd is om aanzienlijk te zijn, zal niet gering worden; maak u niet ongerust, grootvader, ik laat mij niet terug houden, ik wil onder de menschen verkeeren, ik wil een menschelijke gedaante aannemen, ik ben beschaamd [dat ik nog een boschgeest ben]." Toen hernam de koning der geesten: „o Balkis, mijn kleinkind, uw moeder is reeds gestorven en nu wil ook haar kind weggaan; wie zal u vervangen?" „O grootvader, antwoordde Balkis, het is van ouds de plicht der vorsten een hart te hebben ruim als de open zee [zich niet over kleinigheden te bekommeren]; als gij naar mij verlangt, dan kunt gij mij iedere maand bezoeken."

Toen hij uit deze woorden van Balkis bemerkte, dat het niet mogelijk was haar terug te houden, vond hij het beter haar maar te laten gaan. Nu sprak zij weer: „grootvader, bouw mij een groot huis buiten de stad Saba op de vlakte van Palimpata; zet er kleine gebouwen voor de onderhoorigen bij, omring het

met een aarden omwalling, beplant die met gele bamboe doeri en omgeef die weer met andjiloeang." De vorst der geesten antwoordde: "als het zoo iets betreft, welnu dan zal ik u helpen; ik zal mijn onderdanen gelasten hout in het bosch te gaan vellen; Azoe Sarah moet maar zeggen, hoe groot het moet zijn." "Wat de grootte van het huis aangaat, zei nu Azoe Sarah, het moet tachtig Arabische hastaas lang zijn, veertig hastaas van Jaman diep en zeven manslengten (nagenoeg dertig Perzische hastaas) hoog.

Nu gaf de koning der geesten aan zijn volk last hout te gaan kappen in het woud en het was of al het hout in het bosch opraakte; zij kozen zeer lange, rechte stammen uit en droegen die bij lichte maan weg, opdat de menschen het niet zouden zien. Het huis werd opgezet bij lichte maan, nl. bij volle maan, en na drie nachten was het gereed, zoodat er niets aan ontbrak. Ofschoon Azoe Sarah het met zijn werklieden gebouwd had, beteekende het niet veel, wat hij er aan gedaan had, want het huis was des nachts [door de geesten] afgemaakt. De herders dachten: "ofschoon Azoe Sarah het huis gebouwd heeft, het is van zelf ontstaan; het is alsof onze koning zal vervangen, worden." Nu kwamen er allerlei berichten bij den koning, dat Azoe Sarah een groot huis had gebouwd op de vlakte van Palimpata; maar al kwamen deze geruchten den koning ter oore, hij gaf er niet om: "Azoe Sarah is een eerlijk man, ik heb nog nooit kwaad van hem gezien; praat er maar niet meer over, hij is van jongs af een eerlijk man geweest." Daarop zweeg de koning.

Wat nu Balkis aangaat, toen zij vernam dat het huis gereed was, sprak zij: "grootvaderlief, ik hoor dat het huis al klaar is, breng er mij dus heen, opdat ik de menschen kan zien." "Mijn lieve kleinkind, antwoordde daarop de koning der geesten, waarom spreekt gij zoo, wacht toch op uw vader, het is niet goed zich te overhaasten." Op deze woorden zweeg Balkis. Niet lang daarna kwam Azoe Sarah terug; Balkis ging op zijn schoot zitten en zij speelden met elkaar zooals een kat met haar jong, zij liefkoosde hem en deed of zij nog een klein kind was: "grootvaderlief, nu het huis klaar is, geleid er mij heen met het noodige huisraad, gordijnen, falbalaas, hemels, vloermatten, fijne biezen zitmatten, stoelen met groote kussens, bultzakken en kleine matrassen, opengewerkte zitmatten en voetkleeden." Ontelbaar was het huisraad, dat zij meekreeg; zij kreeg al wat haar wenschelijk dacht, zooals vorsten en vorstinnen het gewoon zijn; haar grootvader zou immers niets vergeten, wat zij 's avonds of 's morgens noodig had. Nu stond de koning der geesten op en sprak: "welaan gij allen mijne onderdanen, geleidt mijn kleindochter, gaat met volle maan op weg, ik zal later komen, laat haar vooruitgaan."

Op deze woorden begaf Azoe Sarah zich op weg, gevolgd door prinses Balkis. Allen weenden, toen zij de prinses zagen vertrekken; het was of haar grootvader krankzinnig werd en niet meer wist, wat hij deed: "o mijn kleindochter, lust mijner oogen, vreugd van mijn hart, gij gaat heen en ik moet hier blijven." De prinses liep voort onder het storten van tranen; zij ging op reis naar het huis op de uitgestrekte vlakte en kwam daar spoedig aan. En toen zij nu aan haar huis kwam, wischte zij haar

tranen weg en was verheugd te zien, dat haar woning geheel gereed was. Balkis trad vlug het huis binnen, evenals met den vloed het zeewater in de riviermonding stroomt: „dit huis zal een erfstuk worden, het zal de lust van mijn oogen zijn." Kort daarop kwam al het huisraad met al wat er verder noodig was, niets ontbrak er aan, haar dienaren en slaven, haar zeven dienstmaagden, geld voor de huishouding en rijst. Wat nu de gesteldheid van haar huis aangaat, er waren de noodige bijgebouwen bij, het was omringd door een aarden omwalling, beplant met gele bamboe doeri en daaromheen met andjiloeang, omheind met poeding ajar emas, met een breeden weg en een groote poort en om zich te verzekeren, wie er binnenkwamen, werd deze bewaakt door krijgslieden; het erf was zoo schoon en zoo netjes onderhouden, dat als men er stofgoud op strooide, dit niet verloren raakte. Het huis was zeer fraai, de kozijnen waren voorzien van lijstwerk en het had uitspringende kamers; het snijwerk was buitengewoon fraai, men zag er figuren als neerhangende akar tjina en allerlei lofwerk, het paalwerk was gedraaid, het had verdiepingen en een uitkijk, waar men 's avonds een luchtje kon scheppen en van waar men kon uitzien, of er een vijand naderde. Het was een groot huis met een planken omwanding, bestreken met kalk, afgezet met rood en afgewisseld met verguldsel, terwijl de ribben van het dak belegd waren met blik. Overigens was het snijwerk van het huis gemaakt door geesten, figuren als verward aaneengeschakelde akar tjina, afgewisseld met kruidnagelbloemen en dooreengestrengelde takken van varens, beschreven en gegraveerd met spreuken, terwijl overal spiegeltjes flikkerden en edelgesteenten tegen elkaar in schitterden als de zon. Wat het inwendige van het paleis aangaat, het had zeven verdiepingen, de eerste belegd met geel koper, de tweede met rood koper, de derde met tin, de vierde met glas, de vijfde met zilver, de zesde met soeasa, de zevende met goud; hier nu was het vertrek van prinses Balkis. Ook de deuren waren voorzien van snijwerk, versierd met lofwerk en met goud ingelegd; de tweede was versierd met snijwerk als bladeren, franjes en kwasten, met sari-moedjaribloemen, met figuren als talang perindoe; (wie verlangt het te zien moet er maar heen gaan). Op de derde waren allerlei lijnen en strepen, ronde en vierkante figuren gegraveerd, hier en daar waren chineesche spiegeltjes aangebracht, schitterend als sterren en overal heen stralende. Op de vierde waren nog meer verschillende figuren gegraveerd, ronde figuren als manen afgewisseld met snijwerk in den vorm van jonge bamboe-uitspruitsels. De vijfde was versierd met allerlei snijwerk, gekruld lofwerk, figuren als neerhangende slangen, afgewisseld met bajam badja. De zesde was bedekt met arabesken, gebogen en rechte lijnen en beschilderd met allerlei vergulde figuren. De zevende eindelijk was ingelegd met goud, diamanten en brillanten, afgewisseld met saffieren en katoogen. God alleen weet hoe schoon de deuren waren, haar schoonheid was onbeschrijfelijk, alle werklieden van den koning der geesten hadden er aan gewerkt; geen paleis kon er mee vergeleken worden, het was zoo schoon, als men het zich slechts in den droom kan voorstellen, en het had zijn evenbeeld niet; het had ramen in het dak, werden zij over dag geopend, dan schitterden zij als de zon; werden zij des nachts geopend, dan schitterden zij als de maan. Het

huis was van binnen behangen met groote en kleine muurkleeden, stukken doek waren als hemels naast elkaar gespannen, er lagen stapels kleine en groote kussens, kleine bultzakken waren geregeld op elkaar gelegd en eveneens groote bultzakken; er waren een aantal opengewerkte zitmatten, voetkleeden lagen uitgespreid en eveneens vloermatten; ook waren er chineesche waaiers klaar gelegd, opdat wie het te warm had, zich zou kunnen afkoelen; olie en kammen waren eveneens gereed gezet, opdat als men zich wilde kappen, men een kam zou hebben; dat is een bewijs van rijkdom. Wat het eetservies betreft, er waren een aantal presenteerbladen en bakken, stapels fijne schotels, allerlei kopjes, trekpotten en waterkannen in menigte, kortom wat er in huis was, was ontelbaar. Als prinses Balkis at, dan werden er twee maal zeven schaaltjes klaar gezet met allerlei spijzen er op; niets ontbrak haar, want zij had den koning der geesten tot grootvader; mocht er iets ontbreken, dan werd het maar gehaald. Wat het eten der prinses aangaat, haar rijst werd netjes op haar bord uitgespreid; ook had zij verschillende soorten van dranken. (Een schaaltje met krokodilleneieren: het leven op aarde is niet bestendig); rijk of arm is eigenlijk hetzelfde; zijn we dood, dan deert het ons niet meer; (veertien schaaltjes worden klaargezet, dan kan men uitkiezen, wat men het liefste heeft); de rijkdom op aarde is niet bestendig en het stervensuur kan men niet bepalen; (de dienstmaagden aten gezamenlijk en dischten zich om beurten nog meer rijst op); vele vorsten wilden met haar huwen, maar alleen Soeleiman was bestemd haar echtgenoot te worden. De prinses had allerlei welriekende oliën, muskusolie en olie van Djoedah; vroeger aanbad zij de zon, maar later den eenigen god. In haar vertrek had zij kleine en vierkante en verder geborduurde bultzakken; geen vorst op aarde was bestemd tot haar echtgenoot dan Soeleiman; groote kussens lagen op elkaar en daarboven driekante kussens; van haar jeugd af, tot zij volwassen was, was zij slechts aan Soeleiman toebedacht. Verder had zij niet dan overschoone kains, zijden kains voor 's morgens en 's avonds; voor niemand was zij bestemd dan voor hem alleen. Zij had kain adjoeng sarat, kain manggala en kains met allerlei figuren er op; lang bleef zij ongehuwd, misschien zou zij spoedig de vrouw worden van Soeleiman; bovenkains, onderkains en verder dikke kains; van haar jeugd af tot zij volwassen was, hielden zij hun woord; bovenbaadjes, onderbaadjes en verder fluweelen baadjes; vele vorsten kwamen haar bezoeken, maar alleen Soeleiman was bestemd tot haar echtgenoot. Zij had holle armbanden en bracelet-ten en boven haar enkels zilveren ringen; ofschoon zij vele slavinnen bezat, was haar vertrouweling een pauw; zij had zilveren ringen en ringen van soeasa en verder ringen, die een geheime tooverkracht bezaten; hei pauw, lieg haar niet voor; maar zeg haar steeds de waarheid. Wanneer de avond gevallen was, dan werden tweemaal zeven lampen aangestoken; er zijn vele vorsten in de wereld, maar Soeleiman was haar het meest genegen. De prinses had het in haar paleis zoo aangenaam, of zij in den hemel was; gedurende een geheele maand verliet zij somtijds geen enkele maal het huis om naar het erf te gaan, zoo ingetogen zedig was zij. En wat haar erf aangaat, daar waren vele bloemperken.

Eens nu midden op den dag, toen de herders reeds naar huis waren gegaan, sprak de prinses: „komaan mijne dienstmaagden, laat ons bloemen gaan plukken, de bloemen van gisteren zijn verwelkt, laat ons met elkaar naar den tuin gaan." (Prinses Balkis had een ivoren kam, de dienstmaagden een van schildpad); geen vorst was waardig haar echtgenoot te worden behalve Soeleiman, de profeet Gods. Nu gingen zij gezamenlijk naar den tuin, de prinses gevolgd door haar zeven dienstmaagden, evenals de maan omringd is door de sterren. Zij plukten allerlei bloemen in den tuin; vroeger leefde zij inderdaad in het bosch, nu woonde zij werkelijk te Saba. Zij wikkelden de bloemen, zooveel als er noodig waren voor een krans, in een fijnen doek; vroeger had zij het lichaam van een geest, later dat van een mensch. Daarop namen zij de bloemen mee om er kransen van te vlechten, als de avond zou gevallen zijn; kort geleden hield zij nog haar verblijf in het woud en nu verkeerde zij onder de menschen.

Er was een herder, die schuilde voor de warmte der zon en niet door de maagden bemerkt was; de herder keek op en zag de prinses, die naar den tuin was gegaan; hij stond verbaasd, toen hij de schoonheid der prinses zag, zoodat hij het touw losliet, waaraan hij zijn kameel vast had; hij wist niet wat hij deed en dacht er niet aan, of zijn heer vertoornd op hem zou zijn. Toen dacht hij bij zich zelf: „dit is de dochter van Azoe Sarah, als de koning van Saba het hoort, dan zal hij de prinses zeker voor zich nemen." Nadat de prinses de bloemen geplukt had, keerde zij naar huis terug en ook de herder ging weer op weg en toen het avond was geworden, gaf hij den koning bericht: „o heer, mijn meester, ik heb iets gezien en zal geen onwaarheid vertellen; Azoe Sarah heeft een dochter, die buitengewoon schoon is, schoon als de volle maan; nooit heeft zij haar gelijke gehad, haar evenbeeld bestaat niet op aarde. Luister o vorst, ik vertel u de waarheid: (neem een gewicht en een weegschaal, wij willen naar de markt gaan); die maagd is zoo schoon, of zij geschilderd was. Luister o vorst, toen ik haar zag: (er wordt katoen geplant op het dijkje, van de katoen wordt een klos gemaakt en hiervan garen); mijn kameel is losgeraakt, zoo verbaasd was ik over de schoonheid der prinses. (Neem padi, die reeds vrucht draagt, om die in de vasten te eten, de vasten in de boelan hadji); toen de prinses in haar huis teruggekeerd was, dacht ik aan mijn kameel, maar die was er niet meer." Toen de vorst deze woorden hoorde, sprak hij: „jongeling, hebt gij geen onwaarheid gesproken? hoe groot is die maagd? zeg het mij." Daarop antwoordde de herder: „o vorst, mijn meester: (de groote klok van den vorst wordt geluid en ook het geluid van de gong weergalmt); indien ik u onwaarheid vertel, dan onderwerp ik mij aan iedere straf, die gij mij oplegt; wat den leeftijd dier maagd betreft, zij ziet er uit, of zij reeds huwbaar is."

Toen de vorst dit bericht gehoord had, werd hij onrustig en sprak: volgt mij allen, mijn onderdanen, ik wil Azoe Sarah om de hand zijner dochter vragen." Nu begaf hij zich op weg, weldra kwam hij aan de woning van Azoe Sarah en sprak: „wie heeft dit buitengewoon fraaie huis gebouwd, mijn mantri Azoe Sarah, wie is de bouwmeester

van dit huis, zeg het mij." De koning van Saba toch was verbaasd, toen hij de schoonheid van het huis zag. „O mijn vorst, antwoordde Azoe Sarah, dit huis is gebouwd door geesten, de koning der geesten heeft mij geholpen; ik heb zijn jeugdige kleindochter meegebracht, dit is het huis van mijn dochter, door geesten gebouwd." „Wel Azoe Sarah, hernam de koning, waarom spreekt gij zoo? zeg mij de waarheid, waarom houdt gij uw dochter verborgen, ik wil met haar huwen." Toen antwoordde Azoe Sarah: „O mijn vorst, het meisje is waarlijk nog jong, zij kent nog geen manieren." „Bedenk, mijn mantri Azoe Sarah, hervatte de koning, dat ik mij niet laat weerstreven; hebt gij nog niet ondervonden, hoe ik ben?" Toen zei Azoe Sarah: „O mijn koning, ofschoon gij zoo vertoornd spreekt, geef mij drie dagen uitstel, dan kan ik mijn dochter polsen."

Toen hij deze woorden gehoord had, keerde de koning van Saba terug, nadat hij een uitstel van drie dagen had toegestaan. Nu ging Azoe Sarah weer in zijn huis ontstemd van gemoed en met een gelaat bleek van onrust; de prinses glimlachte, toen zij haar vaders vrees zag. „Balkis, sprak nu deze, o mijn kind, wat raadt gij mij, de koning van Saba is uw hand komen vragen en zijn aanzoek kan niet worden afgewezen." Op deze woorden antwoordde Balkis: „vaderlief, hoelang hebt gij uitstel gekregen; ik zal wel raad schaffen, maak u niet ongerust, vader." Toen hernam Azoe Sarah: „ik heb maar drie dagen uitstel gekregen, hij wilde mij geen langer toestaan." „Welaan vader, sprak Balkis weer, ik zal hem een brief schrijven, of ik zijn aanzoek wil aannemen of niet." Nu ging Balkis naar de bovenste verdieping van het paleis om te schrijven en terwijl zij daarmee bezig was, kwam er een brief van den koning van den volgenden inhoud: „deze brief komt van den koning van Saba, die met prinses Balkis wil huwen; wijs mijn aanzoek niet af, indien gij mij teleurstelt, zal ik uw huis verwoesten; ik brand van begeerte naar u, al wat gij verlangt, zal ik u geven." Ondertusschen kwam ook de brief der prinses gereed, die aldus luidde: „O mijn vorst, indien gij het werkelijk meent, breng mij dan velerlei schoone dingen, waarmee men kinderen kan vleien, want ik ben nog een klein meisje, dingen geschikt om mij te vermaken en kleeren zooals vorstenzonen en prinsessen ze dragen; zend mij zooveel als zeventig man kunnen dragen, het blijft toch alles het uwe;" zoo stond er in den brief.

Toen de vorst vernam, wat er in den brief geschreven was, werd hij vervuld van hoop, dat hij het groote huis krijgen en nog gelukkiger zou worden. Nadat de brief beantwoord en de bepaalde dag gekomen was, sprak de koning van Saba: „verzamelt u, al mijne onderdanen en volgt mij, ik ga huwen met de dochter van Azoe Sarah; neemt ook uwe wapenen mee en als Azoe Sarah weigert, gebruikt dan geweld tegen dien man." Voor nog de koning was aangekomen, sprak Balkis: „vaderlief, maak u niet ongerust, laat den vorst beloven, dat hij alleen zal binnenkomen; sta niet toe, dat hij met zijn gevolg naar binnen gaat; zeg, dat ik anders bang word, ik zal wel een uitweg vinden."

Nauwelijks had Balkis gesproken, of de vorst kwam; de geheele vlakte raakte bedekt met menschen toegerust met allerlei wapenen, met stokken en pieken, met geweren

en snaphanen, duizenden waren gewapend met bogen, velen droegen ijzeren maliënkolders, velen hadden sabels en zwaarden; er waren een aantal vrouwen met sikkels in de hand, terwijl de kinderen de handen vol zand hadden; het was een menigte talrijk als een zwerm bijen. Azoe Sarah begon te beven, toen hij dit zag en wist niet wat te doen. Toen sprak de koning van Saba; „welnu, mijn mantri Azoe Sarah, de afgesproken dag is daar, laat mij nu huwen." „O mijn koning, antwoordde Azoe Sarah, luister naar mijn verzoek, indien gij wilt huwen, ga dan niet met uw gevolg naar binnen, anders zal het meisje bang worden." Op deze woorden hernam de koning van Saba: „hoe is het Azoe Sarah, waarom spreekt gij zoo, ben ik niet een machtig vorst, waarom wilt gij mij de wet stellen?" Terwijl hij dit toornig zeide, kwam er een zendeling van Balkis, die sprak: „O koning, prinses Balkis heeft mij gezonden, als gij met uw gevolg binnenkomt, dan zal de prinses wegvliegen, zij is de kleindochter van den koning der geesten." Op deze woorden bleef de koning in gepeins verzonken; toen dit een oogenblik geduurd had, bedacht Balkis een list, terwijl de koning nog stond te peinzen en sprak: „mijn zeven dienstmaagden, haalt zeven mandjes, vult ze met stofgoud, neemt welriekende olie en zeven borden met lekkernijen benevens water, om den koning te onthalen; gaat ieder afzonderlijk staan en wanneer de koning binnenkomt, giet dan die olie op hem, strooit het stofgoud uit, waar de koning den voet moet zetten, geeft hem een bord gebak te eten en bewijst hem de eer, die hem verschuldigd is."

Ondertusschen werd alles in huis gereed gemaakt, niets werd vergeten; de muurkleeden waren alle neergelaten, het verhemelte van doek was versierd met falbalaas, bultzakken waren overal uitgespreid, voetkleeden waren op elkaar gelegd, kleine kussens waren netjes opgestapeld, kleine matrassen lagen naast elkaar en groote in een rij langs den wand; men kan zich geen denkbeeld maken van wat er al in huis was; wat men nooit gezien had, zag men daar. Toen nu alles gereed was, sprak de koning van Saba: „welnu Azoe Sarah, ik zal naar binnen gaan, houd mij niet langer op, want het is reeds middag." Nu antwoordde Azoe Sarah: „O mijn koning, ga dan alleen naar binnen, maar niet met uw gevolg." De vorst stond op, ontzagwekkend als een olifant; hij was rijk gekleed, overal schitterden diamanten en brillanten en zijn vingers waren bedekt met ringen. Na een oogenblik ging de koning naar binnen; de dienstmaagden zaten ieder voor een deur; toen nu de koning de deuren gesloten vond, sprak hij: „waarom zijn de deuren gesloten, ben ik niet uw vorst?" Nu duwde hij tegen de deur, deze kraakte en vloog open; de koning van Saba trad binnen en terstond hield hem een dienstmaagd staande, die hij voor prinses Balkis hield. De dienstmaagd bleef staan met een bakje in de rechter- en een bordje in de linkerhand; zij nam den koning bij zijn kain en begoot die met wonderwelriekende olie. Toen sprak zij: „ga een oogenblik zitten, o koning, eet eerst wat, het is middag en gij schijnt honger te hebben." „De koning van Saba zette zich neer en at van het gebak; het was of hij werkelijk honger had. Hij at een bord gebak leeg en nu scheen hij verzadigd te zijn.

De koning bedacht zich een oogenblik en stond op; nu herinnerde de dienst-

maagd zich den last der prinses en strooide haar mandje met stofgoud leeg, waar de koning den voet moest zetten. De vorst ging verder, duwde de tweede deur open en zie daar stond weer een dienstmaagd, in de rechterhand met welriekende olie, in de linker met een klein bord; zij nam de kain van den koning, bestreek die met olie en sprak: „o mijn vorst, ga hier een oogenblik zitten, mijn koning, hier is een weinig gebak om u tot versnapering te dienen." De koning zette zich neer en at het gebak op; zoo had hij twee borden met gebak op. De vorst was verbaasd en wist niet wat te denken, toen hij zag, dat de beide dienstmaagden even groot waren: „dit lijken wel tweelingen, zij verschillen niets, ook haar kleeren zijn geheel gelijk." Toen stond de koning op, de dienstmaagd dacht aan den opgedragen last en strooide het stofgoud uit, waar de koning van Saba den voet moest zetten; deze deed een schrede en er bleef veel goud aan zijn voeten kleven, zoodat hij verbaasd bij zich zelf dacht: „die prinses Balkis is toch heel rijk."

De koning van Saba ging weer verder en duwde de derde deur open en weer stond daar een dienstmaagd, wier beide handen gevuld waren. Zoodra de koning binnen getreden was, nam zij zijn kain, begoot die met olie en sprak: „o mijn vorst, ga een oogenblik zitten, hier is een weinig gebak om u tot spijs te dienen." Hij ging zitten en at van het gebak; nu had hij reeds drie borden op. De koning was verwonderd en stond versteld, toen hij de dienstmaagden zag, die alle even groot waren: „dit schijnen wel drielingen, er bestaat geen het minste verschil tusschen haar en ook haar kleeren zijn geheel gelijk." De koning stond nu op, de dienstmaagd dacht aan den opgedragen last en strooide het stofgoud, waar de koning van Saba den voet moest zetten. Deze deed een stap en weer bleef er veel goud aan zijn voeten kleven, zoodat hij bij zich zelf dacht: „prinses Balkis moet toch heel rijk zijn."

Nu schreed de koning weer voort en duwde de vierde deur open; weer stond een dienstmaagd daar, wier beide handen gevuld waren; toen nu de koning was binnen getreden, nam zij zijn kain, begoot die met olie en sprak: „mijn koning, zet u een oogenblik neder, ik heb hier wat gebak om u tot spijs te dienen." De koning ging zitten, hij nam een bord met gebak en at het leeg; nu had hij vier borden met gebak en drie poffertjes op. De koning stond verbaasd, toen hij de vier dienstmaagden zag, die geheel gelijk waren, als waren zij vierlingen. Hij stond op, de dienstmaagd dacht aan het bevel, dat haar gegeven was en strooide het stofgoud uit, waar de koning van Saba den voet moest zetten; veel goud bleef aan zijn voeten kleven, zoodat hij verwonderd was, omdat er reeds vier bakjes met goud waren leeg gestrooid en hij dacht bij zich zelf: „wat is prinses Balkis rijk."

Nu stootte hij de vijfde deur open en trad het vertrek binnen; daar stond op nieuw een dienstmaagd, die den koning tot bij de deur te gemoet kwam en de punt van zijn kain nam, terwijl zij een schaaltje buitengewoon welriekende olie in de hand hield, waarvan de koning bedwelmd begon te worden. Nu sprak de dienstmaagd: „ga een oogenblik zitten, o koning, hier is een weinig spijs, gij schijnt honger te hebben, het is reeds laat." De koning van Saba zette zich neer, de dienstmaagd plaatste een bord

voor hem en hij at er van, hij at vijf sneden gebak en twee poffertjes. De vorst bleef een oogenblik in gedachten verzonken, toen keek hij naar achter, daar stonden de vier andere dienstmaagden en alle vijf waren zij geheel gelijk, zonder het minste verschil. Toen dacht hij bij zich zelf: „deze vrouwen zijn geheel gelijk, het schijnen wel vijflingzusters." Nu stond hij op, de dienstmaagd dacht aan den haar opgedragen last en strooide een mandje met stofgoud neer, waar de koning den voet moest zetten; deze stapte voort en er bleef veel goud aan zijn voetzolen kleven; zijn verbazing nam nog toe, nu er vijf mandjes met goud uitgestrooid waren en hij dacht bij zich zelf: „die prinses Balkis is heel rijk."

Hij duwde de zesde deur open, daar stond weer een dienstmaagd, die olie in de rechter- en een bord in de linkerhand hield; toen zij den koning zag komen, naderde zij hem, begoot hem met welriekende olie, waardoor de koning nog meer bedwelmd werd, zoodat hij onder het gaan waggelde. Toen sprak de dienstmaagd: „O mijn koning, ga een oogenblik zitten, het schijnt, dat gij honger hebt, hier is een weinig spijs voor u in plaats van de middagrijst." Op het hooren van deze woorden ging de koning zitten, het eten werd voor hem gereed gezet en hij at een brood en een poffertje. Nadat hij gegeten had, wilde hij opstaan en nu nam zijn verbazing nog meer toe, toen hij zag, dat er zes geheel gelijke dienstmaagden waren, die niets hoegenaamd verschilden: „het lijken wel zeslingzusters; maar hoe is dat mogelijk, tweelingen ja dat kan." Terwijl nu de koning opstond, dacht de dienstmaagd aan wat haar opgedragen was en strooide haar mandje stofgoud uit, waarvan veel aan 's konings voeten bleef kleven en deze dacht bij zich zelf: „die prinses Balkis is zeker heel rijk, zes mandjes met goud zijn er uitgestrooid, zij is werkelijk rijk."

De koning van Saba liep nu door en duwde de zevende deur open; zoo kwam hij in het verblijf van Balkis; ook daar zat een dienstmaagd, zedig en ingetogen op een kleedje met paarlen bezet, op een zitmatje met goud doorweven; allerlei zijden kleeden lagen op elkander, andere kains hingen boven elkander, zoodat de randen uitstaken, evenals sirihbladeren op elkaar gelegd worden; weer andere waren dooreengestrengeld tot guirlandes. Er hingen muurkleeden [goudkleurig] als de avondwolken [bij ondergaande zon] met falbalaas [schitterend] als de sterren in den nacht, waarvan de kwasten heen en weer slingerden, als de wind er mee speelde; er lagen vloermatten van fijne biezen en daarop opengewerkte zitmatjes; (de koning was als een sperwer, die op een pas ontloken bloem neerschiet). De koning zette zich neer op een bultzak, waarop zitmatjes boven elkaar gelegd waren; het was hem, of de dag nacht was geworden, maar hij zag prinses Balkis niet; de zeven dienstmaagden zaten tegenover den vorstelijken bruidegom, terwijl zijn hart dobberde tusschen hoop en vrees, een bewijs dat hij zijn doel niet zou bereiken. Er waren twee stoelen gereed gezet, de eene voor den koning; zijn hart klopte hevig van vrees dat, wat hij zich voorgenomen had, niet zou gelukken. De koning wist niet, wat te denken, want alle zeven waren geheel gelijk; alle zeven zaten zij daar en hielden ieder een mandje in de hand; het was of de dienstmaagden glimlachten, want de koning was gekomen, maar de prinses verdwenen. Er werd gebak voor hem

opgedischt, maar de koning was ongerust; de zeven dienstmaagden deden alle hetzelfde, terwijl de prinses zich boven in het huis verborgen had; de dienstmaagden zaten ver van elkaar ieder op een stoel, terwijl zij ieder een sirihdoos in de hand hadden en de koning raakte geheel verward, als hij haar aanzag. Hij deed niets dan eten en drinken, terwijl Balkis slechts naar hem keek; haar plan was den koning te bedwelmen en zij rekende de onkosten niet. Het hart van den koning was niet gerust, daar de eene stoel onbezet bleef; de prinses hield zich schuil en de koning sprak in zijn verlegenheid geen woord. Hij had allerlei gebak gegeten en allerlei dranken gedronken, maar de prinses liet zich niet zien en de zeven dienstmaagden glimlachten voortdurend. De koning zat op een stoel tegen een groot kussen geleund; hij wist niet meer, wat hij deed, de oogen schemerden hem van het zien naar de dienstmaagden. Lang zat de koning van Saba daar, hij was bedwelmd geraakt door het eten en drinken; wanneer dranken door geesten bereid gedronken worden, dan wordt ieder zonder onderscheid er bedwelmd door.

Na eenigen tijd daalde de prinses neer, zij kwam te voorschijn uit haar schuilplaats, rijk gekleed, onvergelijkelijk schoon, haar gelaat was als de zon, het gerammel van haar holle armbanden weerklonk, begeleid door het geluid van haar holle ringen; de paarlen kwasten van haar kain sloegen tegen elkaar en de zoom van haar fijn fluweelen kleed ritselde over den grond; over die fluweelen kain had zij een kain adjoeng sarat en de franjes aan haar buikband, een fijne zijden sjerp, sloegen tegen elkaar; kraalsnoeren hingen los neer langs haar hals, kralen als diamanten en brillanten; op haar voorhoofd had zij een gouden sieraad, sariboelan geheeten, in den vorm van de maan, als zij drie dagen oud is; nog had zij een hoofdversiersel, kandai anak dara genaamd; een gouden haarband was om de haarwrong gevlochten, zij had gouden soebangs in de ooren, soebangs gemaakt van zuiver goud; (wel had de prinses veel goud, maar het goud heeft geen nut na den dood); zij had diamanten ringen gemaakt door Javaansche werklieden; (haar lichaam was zeer schoon, als zij geen lichaam had, hoe zou zij dan kunnen leven); zij had juweelen ringen van Chineesch maaksel; (op aarde is rijkdom noodig, is men arm, dan heeft het leven geen waarde). De prinses ging naast den koning zitten evenals de maan naast de zon en geen vrouw kon met haar vergeleken worden. De koning van Saba zag op en zijn oogen begonnen te schemeren; toen hij de dienstmaagden zag, was dit reeds het geval, hoeveel te meer nog nu hij Balkis zag; zij had maar een gebrek, zij had haar op haar kuiten, maar deze waren omwonden met rood zijden damast. Prinses Balkis zat eerbiedig met de handen gevouwen tegenover den vorst en zei tot de dienstmaagden: „haalt spijzen voor den koning, mijn zeven dienstmaagden, spijzen zooals ze gebruikt worden door vorsten en edelen; er is nog een gerecht klaar gezet om door den koning gegeten te worden." Op deze woorden stonden de dienstmaagden op en brachten de gerechten; zij plaatsten bladen met zilver en schotels met goud belegd in het midden en over de schotels lagen dekkleedjes bezet met diamanten schitterend als sterren. Toen de dekkleedjes weggenomen waren, zag men er allerlei gebak opgestapeld, waaruit men naar hartelust kon kiezen; gebak in den vorm van bloemen, bloemen van allerlei

kleuren, boenga tjina en tandjoengbloemen, aangenaam van smaak en zoet als honig, gedeeltelijk warm, gedeeltelijk koud en verfrisschend als rozewater, prikkelend en geurig als de koemajanbloem; er waren alle soorten, die men bedenken kan; dat gebak was gemaakt door de verstandige dienstmaagden en het had maar één gebrek, het bedwelmde. De koning van Saba at er van en allen verzamelden zich om hem, terwijl hij at en dronk; toen hij nu gegeten en gedronken had, raakte hij geheel bedwelmd, terwijl hij een branderig gevoel kreeg over zijn geheele lichaam; allen aten zij er van, maar alleen de koning was bedwelmd; nu gleed de koning achterover tegen een groot kussen, zoodat zijn kroon afviel; de dienstmaagden begonnen eerst te glimlachen en lachten daarna hardop; ofschoon zij lachten, toch haalden zij Chineesche waaiers, namen er ieder een en waaiden er rechts en links mee, want men moet eerbiedig zijn jegens een vorst, men moet een weinig beleefd zijn en een vorst niet met minachting behandelen.

Na eenige oogenblikken sprak nu prinses Balkis „mijn dienstmaagden, haalt uit de kist den dood aanbrengenden doek;" die doek werd nooit gebruikt, hij was een erfstuk van den koning der geesten, wie hem omsloeg, moest sterven. Op dit bevel haalden zij den noodlottigen doek en sloegen hem over den vorst; deze verloor zijn bewustzijn en rolde neer. Toen zij dit zag, sprak Balkis; „mijn dienstmaagden, mijn vergiftigd dolkmes ligt tusschen het gebak, wij zullen den koning van Saba dooden, haalt een kom en vangt zijn bloed op; komt bij elkaar staan, houdt gij zijn armen en beenen vast; dit is het hem toebeschikte deel, ieder toch ondergaat het lot, dat voor hem vastgesteld is." Nu nam zij haar dolkmes en sneed den koning het hoofd af; het bloed werd in een kom opgevangen, toen het hoofd van den romp gescheiden was. Een oogenblik later namen zij een gelen doek, wikkelden het hoofd daarin en nu sprak de prinses; „werpt het lijk van den koning weg, gij mijn dienstmaagden, brengt het ver van hier." De dienstmaagden maakten zich gereed om dit bevel uit te voeren en wierpen het lijk van den koning weg, zonder dat iemand het zag en nu gaf Balkis last, dat haar vader zou boven komen; die zendeling sprak: „ga naar binnen, Azoe Sarah, de prinses verlangt, u te ontmoeten."

Toen nu Azoe Sarah het huis was binnengetreden en het afgehouwen hoofd zag, begon hij te glimlachen, maar beet zich terstond op den vinger en bleef in gedachten verzonken staan, niet wetende of hij verblijd dan ongerust zou zijn; dat de koning dood was, vond hij goed, maar het was nog niet zeker hoe de menigte er over zou denken, of men er boos over zou zijn of niet. Balkis zag haar vader peinzen en begon te glimlachen: „vaderlief, waarom maakt gij u ongerust, wij weten niet of het goed of kwaad zal afloopen, niemand weet, wat hem boven het hoofd hangt; kom vader, geef de menschen te eten, zij hebben honger, zij hebben nog niet gegeten." Azoe Sarah ging nu weer naar beneden en beval eten op te dragen; een aantal bladen en schalen werden gereed gezet, voorzien van bakjes en betelschaaltjes met sirih en pinang, zoodat er niets aan ontbrak; de menigte was ontelbaar, huis en erf waren vol, de geheele vlakte was overal vol. Zij werden opgeruimd van hart, toen zij den rijkdom

der prinses zagen; niemand was er, die een aanmerking maakte, allen roemden haar: „nog nooit is zulk een feestmaal aangericht, de prinses is schatrijk, haar grootvader is de koning der geesten, wij kunnen ons niet met haar gelijk stellen, Azoe Sarah is een gelukkig man."

Nadat zij gegeten hadden, ging Balkis naar beneden, zij bleef staan en sprak van achter een doorschijnend gordijn: „gij allen, de acht penghoeloes, de twaalf mantris, gij allen krijgslieden en anderen, onze koning gelast, dat al uw vrouwen en dochters hier zullen komen om dienstmaagden van den koning te worden, wie uwer onwillig is, die zal den toorn van den koning ondervinden." Toen zij deze woorden hoorden, verdween hun opgeruimdheid en een der oudsten sprak: „mannen bemint gij uw koning meer dan uw leven? Onze koning wordt hoe langer hoe meer een dwingeland, wat hebben wij zoo aan ons leven? (Het gras groeit hooger dan de padi, neem een handvol [korrels], dan zullen wij die poffen, doe ze in een wit kommetje); het is beter te sterven, dan zoo te leven, beter dat ons geheele gebeente verbleekt [in het graf], dan dat alleen onze oogen dof worden [van het weenen]. Op deze woorden begonnen de krijgslieden luid te schreeuwen, er ontstond een algemeen rumoer, ieder greep naar de wapenen en de oudste sprak: mannen, als de helft van ons gedood is, dan zal het zwaard van den vorst bijna stomp zijn." Nu hieven zij een geschreeuw aan luid als het gerommel van den donder, zij die konden schermen, zwaaiden met hun zwaarden, zij sprongen met hun schilden heen en weer, zij drilden hun lansen in een kring, dansten met hun klewangs rond en schoten in menigte hun geweren af; de vrouwen hadden haar sikkels in de hand, de kinderen namen steenen; talrijk als een zwerm bijen waren die mannen, die een ouden wrok koesterden.

Nu sprak de oudste: „o prinses Balkis, indien de koning dat werkelijk bevolen heeft, laat hem dan hier komen of laat ons het huis binnengaan." Mannen, antwoordde daarop Balkis, de koning slaapt, het is mij onmogelijk hem te wekken; wat gij echter verlangt, zegt het mij." Toen hernam de oudste: „o prinses Balkis, wij willen allen sterven; (padi is beter dan storm; de pandan moet niet omvallen); beter te sterven, dan te leven in ellende. Welaan, prinses, geef ons gelegenheid om naar binnen te gaan." „Mannen, hervatte Balkis weer, gaat het huis niet binnen; het is niet mijn doen, maar dat van uw koning; indien gij allen naar binnen komt, zal mijn huis vernield worden; en wat uw begeerte aangaat, uw koning te dooden, de koning kan niet [door u] vermoord worden, misschien zoudt gij gods toorn ondervinden; maar wilt gij dat ik uw koning vervange, dan zal ik u een uitstekend rechtvaardig vorst zoeken." Toen antwoordden allen: „o prinses, wanneer gij wezenlijk meent wat gij zegt, ons is één wensch van u duizendmaal welkom, als gij er een middel op weet; maar wat gij gezegd hebt, dunkt ons onmogelijk, den koning te vervangen, terwijl hij nog leeft."

Daarop sprak Balkis: „mannen, wat uw koning aangaat, hij is in mijn macht." „O prinses, was het antwoord der menigte, al werd ook een kind koning, mits hij rechtvaardig regeert, wat zouden wij er tegen hebben; al zou een vrouw over ons

heerschen, dat is ons onverschillig, als zij maar rechtvaardig is in haar bestuur.” „Welnu dan mannen, hervatte Balkis, ik heb een rechtvaardige prinses in mijn huis, die waardig is vorstin te worden; is zij onrechtvaardig, dan worde zij vervangen, aarzelt dus niet. Wat den koning van Saba betreft, die is voor mijn verantwoording, als hij moet sterven, dan zal ik hem dooden; moet hij blijven leven, dan zal ik hem in de gevangenis werpen.” Toen riep de menigte: „o prinses, dan vragen wij, als het mogelijk is, dat hij sterve.” „Als gij werkelijk meent, wat gij zegt, sprak daarop de prinses, komt dan allen bijeen, opdat ik uwe woorden hoore.” Nu riep de menigte: „indien de koning van Saba dood is, dan zal alles, wat gij goed vindt, ook ons goed zijn, wij zullen ons niet verzetten.” Toen sprak prinses Balkis: „ik behoor uw vorstin te worden, wie uwer het niet goedvindt, die zegge het ronduit.” „Indien prinses Balkis onze koningin wordt, hernam weer het volk, dan zal dat ons allen aangenaam zijn, dat zweren wij allen.” Daarop zei Balkis weer: „indien gij het werkelijk goed vindt, zweert dan allen.” Op het hooren van deze woorden zwoeren zij allen bij hun kinderen en nakomelingen en bij hun oogst, zoodat Balkis overtuigd was en sprak: „welaan mannen, wacht een oogenblik, dan zal ik iets halen.” Daarop ging zij naar binnen.

Na een oogenblik kwam de prinses terug met den gelen doek, waarin het hoofd des konings was, en sprak: „komt gij allen bij elkander en opent dezen gelen doek.” Op deze woorden opende men den gelen doek en ontdekte het hoofd des konings; de krijgslieden hieven een vrolijk gejuich aan, wie medelijden hadden weenden, maar de groote hoop lachte luid. Nu sprak de prinses: „wat hebt gij zoo even gezegd? indien gij werkelijk verlangt, dat ik uw koningin word, huldigt mij dan in zooals de gewoonte is.” Toen zij deze woorden gehoord hadden, maakten de krijgslieden zich gereed, het volk juichte luidkeels, de rijkstrom werd geslagen, de groote paal [met de rijksinsigniën] werd opgericht, de handtrommen werden geroerd, pauken en bekkens weerklonken, kanonnen en geweren werden afgevuurd, de geweren gezamenlijk, de kanonnen stuk voor stuk; (prinses Balkis had gewonnen en de koning van Saba verloren). Nu schreeuwden de krijgslieden en maakten rumoer, of het de dag des oordeels was, zoodat men de ooren met watjes dichtstopte om niet doof te worden. Zeven dagen en zeven nachten bleef het volk feestvieren: „wij hebben nu een koningin, die ons geen boeten zal opleggen, zij heeft het geld voor het scheppen, niets is er, wat haar ontbreekt.” Zoo was dan Balkis koningin geworden en iedereen was tevreden, nergens hadden meer ongeregeldheden plaats; wie mager was, werd vet, rustig kon men den kost verdienen; de slimmen onderdrukten de anderen niet, de machtigen deden niemand geweld aan, zoodat men haar om strijd prees.

Weldra verspreidde zich in Jaman het gerucht, dat de koning van Saba om het leven gekomen was, gedood door een vrouw Balkis genaamd, de dochter van een mantri Azoe Sarah geheeten en dat zij nu koningin was geworden, dat zij hoogst rechtvaardig regeerde, zoodat wie mager was vet en wie in moeielijkheden verkeerde welvarend werd; men kon ongehinderd overal heen gaan; wie veroordeeld was onthoofd

te worden, die werd onthoofd, wie ter dood veroordeeld was, werd ter dood gebracht; de straf kon niet veranderd worden; zoo werd men bang om te stelen, de huisdeuren werden niet op slot gedaan, de hekken der veekralen werden niet afgesloten,het landbouwgereedschap bleef op het veld liggen en werd nooit naar huis gebracht; de kameelen, die te huis werden verzorgd, bleven op het erf, die op het veld graasden, bleven buiten en nooit raakten zij weg; gebeurde dit al eens, dan zocht men ze terug; de ongetrouwde vrouwen gingen gerust alleen over den weg en vreemden kwamen van verre handel drijven. Er waren veel koningen in Jaman, maar allen onderwierpen zich aan haar; en de prinses was schrander en voorzichtig en als zij een vonnis velde, weerspraken de verstandigsten haar niet, want zij begreep de zaken dadelijk. Velen kwamen haar bezoeken; de prinses zat dan op haar zitmat, waarvan er zeven op elkaar gestapeld waren; zij had inkt en papier, zijde en gouddraad en chineesche naalden bij de hand, tegenover haar zaten haar dienstmaagden, evenals de maan omringd is door de sterren; dag en nacht hield zij zich zoo bezig, niet met het doel om [haar werk] te verkoopen, maar tot tijdverdrijf en om de jonge meisjes te leeren. Negentien volle jaren regeerde Balkis, zonder dat zij iets deed, dat verkeerd was; haar bestuur was krachtig, zoodat niet alleen het ontzag, maar ook de liefde voor haar bij haar onderdanen toenam; vele vorsten wilden met haar huwen, maar durfden het niet te zeggen. Zij was uiterst zedig en ingetogen, jammer dat zij een ongeloovige was en de zon aanbad.

De prinses had een pauw, waarmee zij zich van 's morgens tot 's avonds bezig hield, beleidvol, buitengewoon schrander, in alles door Balkis volleerd, verstandig, wijs, bekwaam, welgemanierd, een vogel die allerlei [moeielijkheden] kon oplossen en altijd de waarheid sprak; hij was rood als de dadapbloem, hij had een gouden rand boven om zijn snavel en zilveren bandjes om de pooten en was zeer beschaafd. Hij hield zijn verblijf in een hoog opgehangen kooi en verwijderde zich nooit van de prinses; de kooi was zoo fraai, dat zij haars gelijke niet had, zij was gemaakt van zilverdraad, het bakje voor het eten en drinken was van goud en het roeststokje van soeasa; zijn voedsel bestond uit goed witgestampte rijst, geurig als kaneel, geroosterde en gepofte rijstkorrels, die telkens vernieuwd werden, zoodat zij nooit opraakten; rozewater, zuiver, frisch water, dat was de drank van den pauw; (als de prinses beschaamd gemaakt werd, waartoe zou haar dan de pauw nut zijn). Nacht in nacht uit bleven de lampen branden, gingen zij uit, dan werden zij weer aangestoken; zoo was de gewoonte van prinses Balkis.

Wat haar echtgenoot betreft, alleen Soeleiman was waardig dat te worden, Soeleiman de profeet gods, de beheerscher der wereld, die rijk was boven alle beschrijving en aan wien alles onderworpen was; de ruischende wind gehoorzaamde hem, de wilde vogels, de dieren des wouds, de visschen in de zee, de geesten op de eilanden waren hem onderdanig, zoo machtig was die vorst. Soeleiman kon op de wolken wandelen, daartoe werd hij door den wind opgevoerd; wanneer hij wilde opstijgen, dan werd een geelkoperen zitmat voor hem uitgespreid; hij steeg er op met de rijkssieraden en honderden menschen, dan kwam er een gunstige wind, die de zit-

mat hoog in de lucht opvoerde en zoo vermaakte Soeleiman zich. Een weg van een maand legde hij af in een dag met behulp van den wind en een weg van een jaar in een maand, zoo groot was zijn macht. Ook Soeleiman had tot gunsteling een pauw, die buitengewoon schoon was evenals de pauw van Balkis. Eens kwam Soeleiman zoo hoog in het luchtruim en sprak toen tot zijn pauw: „de zon heeft haar hoogste standpunt bereikt, het is middag, zoek dus water, waar gij het maar vinden kunt, het is bijna tijd voor het middaggebed, ik wil hier stil houden om te bidden." Op deze woorden vloog de vogel de lucht in en was weldra verdwenen; nadat hij eenigen tijd rondgevlogen had, ontmoette hij een anderen pauw, de eene was van prinses Balkis, de andere die van Soeleiman, beide geheel gelijk, beide even verstandig en knap.

Toen de pauw van Balkis dien van Soeleiman, zag, sprak hij: „he, makker, wie zijt gij?" „Ik ben, antwoordde de ander, de pauw van den beheerscher der wereld, van koning Soeleiman, den profeet gods." Op deze woorden hernam de pauw der prinses: „he, makker, met welk doel zijt gij opgestegen?" „Ik zoek overal water, antwoordde de pauw van Soeleiman, waar de koning met zijn gevolg kan bidden." Toen vroeg de pauw der prinses weer: „wel, verstandige pauw, waartoe is die vorst naar boven gevlogen?" „Alleen voor zijn vermaak, om de geheele wereld te zien", was het antwoord van 's konings pauw. Daarop hervatte de pauw der prinses weer: „welnu mijn vriend, waar hebt gij water aangetroffen, ik zou die plaats graag weten." Op deze woorden vroeg de pauw van Soeleiman: „waartoe hebt gij dat water noodig?" „Ik ben uitgezonden, antwoordde de pauw der prinses weer, door prinses Balkis om water te zoeken, waar de kooplieden een rustplaats kunnen vinden." Nu vroeg 's konings pauw weer: „wie is die prinses Balkis toch, zeg het mij, als gij wilt." Daarop sprak de pauw der prinses: „prinses Balkis is koningin van Jaman, het geheele land Jaman erkent haar als koningin, zij is er de oppervorstin van, zij is buitengewoon verstandig, rijk boven alle verbeelding en hoogst rechtvaardig in haar bestuur; reeds negentien jaar lang is zij een machtige koningin." „Welnu, mijn vriend, hernam de pauw des konings, breng mij daarheen, opdat ik haar zie en overtuigd zij." „Als gij haar verlangt te zien, was het antwoord van den vogel der prinses, dan zal mij dat zeer aangenaam zijn."

Nu vlogen beide al pratende weg, zij hadden allerlei te spreken, te vragen en te vertellen, daar beide verstandig waren. „Vriend, sprak nu de pauw der prinses, luister naar mijn woorden, de prinses houdt zich altijd bezig met het een of ander werk, als zij op haar mat gezeten is; en wat haar schoonheid aangaat, zij heeft haar evenbeeld niet in de geheele wereld; haar erf is keurig netjes onderhouden en effen als een gepolijste spiegel. Zij heeft een groot planken huis, door de werklieden van den koning der geesten gebouwd, met fraai snij- en schilderwerk; zij is zoo fijn als een spiegel; wanneer zij zit, is zij omringd door haar zeven dienstmaagden met waaiers in beide handen; wanneer haar mantris voor haar verschijnen, dan komen zij in lange rijen, maar nooit zien zij haar gelaat." Toen hij deze berichten hoorde

was de pauw van Soeleiman verbaasd: „wat koning Soeleiman betreft, mijn vriend, zoo sprak hij, Soeleiman, de profeet gods, wandelt met al zijn onderdanen op de winden, hij is zoo rijk, dat zijn sleutels alleen honderd kameelvrachten zijn, hij geeft aan de visschen der zee hun voedsel, zonder dat zijn schatten verminderen." Zoo vertelden zij elkander heel veel onder het vliegen, terwijl zij nu eens hoog en dan weer in de laagte vlogen. Nadat zij eenigen tijd gevlogen hadden, kwamen zij aan het paleis en nu zeide de pauw der prinses: „dit is het paleis van mijn koningin." Toen de vogel des konings het paleis zag, was hij een beetje verbaasd. Zij troffen de prinses aan met de beide beenen neerhangende op haar matras gezeten, bezig met bloemkransen te maken, terwijl de zeven dienstmaagden tegenover haar zaten; de eene maakte figuren [op kains], een andere werkte met fijne zij, een derde schreef op papier, een vierde maakte sirih gereed, weer een andere had een waaier in de hand; dit was haar dagelijksch werk. De vogel van koning Soeleiman was verbaasd, toen hij zag, hoe de prinses alles geregeld had.

De pauw bedacht zich een oogenblik en begon nu allerlei te doen, hij klepperde met zijn bek, klapwiekte met zijn vlerken, krabde met zijn pooten, het was of men een viool en een luit hoorde. Prinses Balkis keek op en zag de twee pauwen; zij ontstelde en sprak: hei, pauw, wie zijt gij?" Daarop antwoordde de pauw van den koning: „o prinses, ik ben de pauw van Soeleiman, den profeet gods, den beheerscher der wereld." Nu vroeg de prinses: „wel mijn vriend, hoe groot is de macht van dien vorst, hoeveel landen zijn aan zijn bestuur onderworpen, hoe rijk is hij?" O mijn meesteres, hernam de pauw, ik zal daarvan maar niet veel zeggen, indien gij het wilt weten, vraag het dan maar aan wien ook." Daarop vroeg Balkis weer: „met welk doel zijt gij hier gekomen?" „O mijn meesteres, was het antwoord van den pauw, ik heb in de lucht uw pauw ontmoet, wij hebben elkaar veel verteld en zoo ben ik hierheen gevlogen. Luister, o prinses: (de vorstin is geleund tegen een kussen, de dienstmaagden staan rechtop en houden een doos in de hand); gij zijt verdrietig, dat gij achterblijft, als ik wegvlieg, maar misschien zal koning Soeleiman boos worden. (De krijgslieden hebben groote stokken in de hand, ook hebben zij een doek om het gelaat af te vegen); als god dit besloten heeft, dan zal ik u eerlang met den koning der wereld samenbrengen. (Er is water klaar gezet in een kommetje, een ander is gevuld met honig, om door de prinses midden op den dag gebruikt te worden); ik zie in mijn geest u met mijn vorst vereenigd evenals de maan met de zon."

Toen zij deze woorden hoorde, werd prinses Balkis opgeruimd en nu vloog de pauw hoog in de lucht weg. De zon begon reeds schuin te staan, het begin van den tijd voor het middaggebed; nu hield Soeleiman stil midden op een uitgestrekte vlakte, hij keek rechts en links, maar zag den pauw niet; toen sprak hij: „waarheen is de pauw toch verdwenen, hij heeft beloofd spoedig terug te keeren en nu is het reeds tijd voor het middaggebed." Toen zei hij bij zichzelf: „wat doet die pauw toch, dat hij niet spoedig terugkeert; er is geen water, wat moeten wij beginnen, wij zullen het gebed moeten verzuimen, de zon begint reeds te hellen." Niet lang daarna kwam

er een kraai aangevlogen, die voor hem bleef stilstaan en nu sprak Soeleiman: „hei, kraai, ik vraag u, hebt gij den pauw ontmoet? het is reeds meer dan tijd voor het middaggebed, zoek den pauw, waar gij hem maar vinden kunt; indien hij terugkomt, dan zal ik hem slachten, of zijn veeren uittrekken, of hem in zijn kooi opsluiten, of met een stok slaan, wat mij maar goed dunkt." Toen de kraai deze woorden hoorde, vloog zij hoog in de lucht weg; van het oosten naar het westen, van links naar rechts vloog zij, maar zag den pauw niet. Na eenigen tijd ontmoette zij hem en sprak: „mijn vriend, koning Soeleiman is vertoornd, het is reeds meer dan tijd voor het middaggebed, ik heb den koning hooren zeggen, dat gij uw belofte niet zijt nagekomen en dat, terwijl hij het gebed wil verrichten; als de pauw terugkomt, [zoo sprak hij] dan zal ik hem den hals afsnijden, of zijn veeren uittrekken, of hem in een kooi opsluiten."

Toen hij deze woorden hoorde, werd de pauw ongerust en vloog weg, zoo snel hij kon; hij vond den koning zittende, zette zich voor hem neer, spreidde zijn vlerken uit en stak den snavel vooruit; nu greep de koning den pauw en toen hem dit gelukt was, wilde Soeleiman hem dooden. Maar nu sprak de pauw: „o, mijn gebieder, uw woorden heb ik vernomen; maar ik heb iets gezien, daarom ben ik zoo lang weggebleven." Op deze woorden liet Soeleiman den pauw los en zei: „zeg mij dan wat gij gedaan hebt, opdat ik het wete." Daarop hernam de pauw: „o, mijn gebieder, ik heb onder het vliegen den pauw ontmoet der koningin van Jaman; hij zocht op last der vorstin water, waar de kooplieden zouden kunnen uitrusten, als zij terugkeeren; dat was het, wat die pauw te doen had. Toen hebben wij lang en veel met elkaar gesproken; hij vertelde, dat zijn koningin bijzonder schoon, buitengemeen rijk en zeer verstandig is. Ik hoorde die berichten aan, misschien waren zij juist, misschien niet, dus ging ik mee om eens te zien; wat hij mij verteld had, was de waarheid, zoodat ik verbaasd was, toen ik de pracht en den luister der prinses zag. Haar paleis is zoo fraai, dat geen ander in dezen tijd er mee te vergelijken is; ik weet niet, wat voor werklieden het gemaakt hebben; de voorbijgangers blijven er naar staan kijken, want het huis is zichtbaar van den weg, het paleis heeft zeven verdiepingen. Het huis is tachtig hastaas lang, veertig diep en dertig hoog en is geschikt voor een vorstelijke woning. De prinses heeft zeven dienstmaagden, die even groot zijn en in het geheel niet verschillen, dat zijn de hofdames der prinses; zij zijn geheel gelijk van voorkomen en kleeding, zoodat men haar niet van elkaar kan onderscheiden, als men haar aanziet. En wat het aantal harer onderdanen betreft, zij heeft duizend mantris en duizend penghoeloes en het aantal onderhoorigen van iederen mantri is ontelbaar. O, mijn heer, vorst der wereld, zij heeft veel om zich te vermaken, maar bovenal die zeven dienstmaagden. Ik heb bij mij zelf gedacht, dat zij waardig is een machtige vorstin te zijn; als zij een geloovige was, dan zou haar gelijke niet te vinden zijn, [zij zou zijn als] een groote boom, waarvan alle vruchten rijp zijn en niets zou haar ontbreken." Zoo vertelde de pauw veel aan den koning, die zijn berichten voor waar hield en weer opgeruimd werd. Nu sprak Soeleiman: „mijn lieveling, ik heb midden op deze vlakte

stilgehouden, het is reeds lang tijd voor het middaggebed, hoe zullen wij water krijgen? Op deze woorden antwoordde de pauw: „ik heb geen water gevonden, mijn meester, ik ben overal heen gegaan, maar ik heb geen rivier aangetroffen; maar hier is water, hier onder deze vlakte, ik zal er met mijn bek naar graven." Terstond sprong de pauw op, begon met zijn pooten te krabben en met zijn bek te graven en dadelijk ontsprong er een bron; de geesten kwamen hem nu helpen en weldra vloeide er een beek; Soeleiman en al zijn volgelingen namen daarop water om zich te reinigen en gingen vervolgens bidden en nu was de koning weer tevreden. Toen nu de profeet het gebed verricht had, kwam er een gunstige wind, zoodat hij weer naar boven steeg en kort daarna kwam hij aan zijn woonplaats terug. Nu herinnerde Soeleiman zich de woorden van den pauw en schreef een brief van den volgenden inhoud: „In naam van den barmhartigen en goedertieren god; daarop volgden vele eerbiedige uitdrukkingen om de prinses aan te sporen het ware geloof te omhelzen; indien gij een geloovige wordt, dan zal uw macht toenemen, maar indien gij weigert, dan zal uw rijk te gronde gaan, zonder dat gij het kunt verhinderen; omhelst gij het ware geloof, dan zult gij tienmaal hooger stijgen."

Nadat koning Soeleiman dezen brief geschreven had, deed hij dien in een omslag met amber en welriekende olie en sprak tot den pauw: „kom, mijn geliefkoosde pauw, breng dezen brief aan prinses Balkis, luister goed naar wat zij zegt, vergeet niets, schrijf haar woorden in uw hart op." Toen hij deze woorden gehoord had, vloog de pauw met den brief weg, hij vloog hoog in de lucht weg en verdween in de witte wolken; met één vlucht was hij boven in de lucht en in één slag daalde hij neer in het rijk Jaman; toen hij aan het paleis van Balkis kwam, ging hij op een hoorn van het dak zitten; hij vond de deur open en zag, dat de prinses sliep terwijl de zeven dienstmaagden tegenover haar zaten; hij ging nu naar binnen en liet den brief vallen, die op den schoot van Balkis terecht kwam. De prinses ontstelde, haar hart klopte van schrik, terwijl de dienstmaagden glimlachten; nu werd de prinses geheel wakker, ging zitten en sprak: „o mijn zeven zusters, van waar is deze brief gekomen, wie heeft hem hier gebracht? zegt het mij toch." Op deze woorden antwoordden de dienstmaagden: „o onze meesteres, deze brief is gebracht door een pauw, misschien is hij de zendeling van een vorst." Daarop vroeg Balkis weer: „hei, mijn dienstmaagden, waar zit die pauw?" Nu keek Balkis op en zag den pauw op den tak van een dadelpalm zitten en toen zij hem goed bekeek, bemerkte zij dat het de pauw van onlangs was. Zij nam den brief, die zeer welriekend was, gewikkeld in een omslag met muskus doortrokken, en daaromheen een omslag met amber en muskusolie. Balkis bekeek den brief verbaasd en nu namen de zeven dienstmaagden hem om beurten in handen en roken er aan, terwijl zij zeiden: „o, onze meesteres, dit is een brief van een vorst, het omslag is doortrokken met amber; naar onze meening is het niet een gewone brief, maar de brief van een groot vorst." Daarop sprak haar pauw: „o, mijn meesteres: (inkt, klapperwater, de klapper wordt in tweeën gedeeld); dit is een vorstelijke brief van Soeleiman den profeet gods; de brief is gewikkeld in een omslag bestrooid met geurig rijstpoeder en gedoopt in muskusolie."

Toen zij deze woorden van haar pauw hoorde, begon de prinses te glimlachen en sprak: „in ieder geval zal ik den brief openen, [om te weten] wat er in staat; ik weet niet, of het iets goeds of iets kwaads zal zijn; maar gij moet niet lachen." Nu opende zij den brief en zag, dat hij gezegeld was met 's konings zegelring, een ring met geheime tooverkracht, een ring van een groot vorst, van Soeleiman, den profeet gods. (De dajangs gingen naar boven en namen een kist, waarin veel kleeren waren); toen Balkis den brief van den profeet gods zag, brak haar het zweet uit [en zij dacht]: „ik zal dien brief een behoorlijke plaats geven." (De prinses zat figuren te teekenen en bloemkransen te maken); nu stond zij op om eer te bewijzen aan den brief, die van den koning gekomen was. (Zij maakte langzaam bloemen, bloemen als ingelegde muskaatnoten); nu nam zij den brief en hief hem op boven haar hoofd. Door de wondermacht van den profeet verviel de prinses in gepeins, zoodat zij geheel buiten zich zelve raakte; de dienstmaagden maakten zich ongerust en spraken onder elkander: „wat mag de reden zijn, dat de prinses buiten zich zelve is?"

Een oogenblik bleef zij verbaasd staan, er was iets buitengewoons gebeurd, reeds wilde zij bijna door de beschikking van god van godsdienst veranderen. Kort daarna schreef zij naar al de groote steden, de staatsietrom werd geslagen en allen kwamen op om voor de prinses te verschijnen; de menigte was ontelbaar, de geheele vlakte was vol, de ouden kwamen op krukken, de blinden werden geleid, de mantris kwamen bij duizenden, het volk bij tienduizenden, niemand bleef in huis. De prinses daalde neer uit haar paleis, [schoon] als de volle maan en sprak: „gij allen mantris en gij allen mijn onderdanen, er is een brief gekomen, een vorstelijke brief, aan wiens inhoud wij ons moeten onderwerpen, anders zal ons land verwoest worden; wij kunnen ons niet tegen hem verzetten, laten wij dus gehoorzamen, want die vorst regeert eerlijk en zeer rechtvaardig; hij is een deugdzaam man, wij zullen ons daardoor niet vernederen. Luistert naar mijn woorden: (als men te zamen karbouwen gaat weiden, dan drijft men ze naar beneden); indien wij bevriend zijn met den koning, dan zullen wij nu en hiernamaals verheerlijkt worden. (Gaat men gezamenlijk kameelen hoeden, dan drijft men ze benedenwaarts); indien wij ons tegen den koning verzetten willen, dan zullen wij nu en hiernamaals vernederd worden. Als wij hem weerstaan, zullen wij ongelukkig worden; al waren wij sterk, wij zouden zwak worden, want Soeleiman is niet alleen koning, maar hij is een profeet gods."

Op deze woorden sprak het volk: o vorstin, laten we hem toch weerstand bieden, wat ontbreekt ons [daartoe]?" Toen hernam Balkis: „mannen, waartoe dienen die woorden, gehoorzaamt mij, hoe verstandig gij ook zijt, ik zie verder dan gij." Nu raakten de mannen verdeeld, sommigen wilden de vorstin gehoorzamen, anderen waren wel onwillig in hun hart, maar toonden het niet openlijk. Allen waren verbaasd, waarom de prinses zoo deed en reeds vreesde, voor zij nog weerstand had geboden. „Welaan mannen, sprak toen Balkis, luistert naar mijn woorden: (in zee vangt men visschen met het net, de visschen zijn in het nauw geraakt tusschen de steenen); ik ben niet bevreesd om weerstand te bieden, maar naar mijn meening is zijn godsdienst de ware.

(Als gij naar de markt gaat, koop dan tabak, de tabak wordt op de weegschaal gewogen); houdt u voorloopig rustig, ik zal den koning op de proef stellen."

Eenigen tijd daarna schoot prinses Balkis een list te binnen om den profeet op de proef te stellen; zij zocht honderd mannen en belaadde hen met goud en honderd paarden met hun tuigen, daarenboven een kroon tot geschenk aan den koning; nu sprak zij: "als het geschenk wordt aangenomen, dan is het een bewijs, dat die man [maar] een [gewoon] koning is en het past ons hem te beoorlogen, want dit is de plicht der vorsten; maar als hij de geschenken weigert, dan is het een bewijs, dat die man een profeet is en het zou onbehoorlijk zijn ons tegen hem te verzetten, want dan wordt hij werkelijk door god geholpen; indien ik den wensch van de menigte volgde, dan zou ik in het verderf gestort worden."

Er was een verstandig hoofd, die hun aanvoerder zou zijn. "Mannen, sprak de vorstin, brengt deze geschenken aan den vorst, ziet hoe hij zich gedraagt, opdat gij overtuigd wordt." Op deze woorden gingen duizenden mannen in het gevolg van die honderd, met hun fraaiste kleederen, als gezantschap van prinses Balkis op weg. Nu sprak deze weer: "mannen, gedraagt u niet onbeschaafd, wacht de bevelen van uw aanvoerder af, bedenkt wat behoorlijk en wat verkeerd, wat wellevend en wat onwellevend is, en staat niet verbaasd [of gij niet weet, hoe u te gedragen]." Toen zij deze woorden gehoord hadden, begaven zij allen, talrijk als mieren, zich op reis over de vlakte van Palimpata; het was ontzettend warm, hun voeten verschroeiden en het was, of hun kruin barstte door de vreeselijke warmte; zij trokken de eene vlakte na de andere over en het eene bosch na het andere door en zoo ging het een, twee tot zeven dagen. Toen zei prinses Balkis: "mijn pauw, ga naar den koning, maak dat gij er voor die mannen zijt, zeg dat ik u gezonden heb, geef den koning dezen brief, laat dien op zijn schoot vallen." Toen nu de brief in een omslag met kamfer, welriekende olie en amber gewikkeld was, gaf zij hem aan den scherpzinnigen pauw; deze nam den brief in den bek, vloog naar boven en verdween weldra in de witte wolken; in één vlucht was hij boven in de lucht en in één slag streek hij neer voor den koning. De koning stond verbaasd te kijken: "wel pauw, sprak hij, wie zijt gij? zeg het mij toch." "Ik ben, antwoordde de vogel, de pauw van prinses Balkis, ik kom u bezoeken om u dezen brief te brengen." De vorst nam den brief, die in een heerlijk riekend verguld omslag was gewikkeld en een antwoord was op den brief van vroeger; de koning opende hem, zag het zegel van Balkis en las nu den brief, die met gouden letters geschreven was. In dien brief waren de geschenken der prinses opgesomd, honderd vrachten stofgoud, honderd dienstmaagden met al wat zij noodig hadden, ten derde honderd paarden met hun tuigen, ten vierde een kroon, een geschenk een vorst waardig. Toen koning Soeleiman den brief gelezen had, glimlachte hij.

Kort daarna kwamen de mannen aan met de geschenken van Balkis en bleven op de vlakte wachten, tot men hen kwam inhalen. Nu sprak Soeleiman: "koning der geesten, haal mij alles wat noodig is voor een feestmaal, er zijn gasten gekomen van verre, een gezantschap van de vorstin prinses Balkis, brengt gouden zitmatten,

kleeden van soeasa en zilver, versierd met edelgesteenten en met kwasten van robijnen, ik wil die mannen eer bewijzen." Ontelbaar was alles wat gereed gemaakt werd voor het gastmaal, dat buitengewoon groot was en nu haalde men de mannen plechtstatig in, die verwonderd waren, toen zij den rijkdom van Soeleiman zagen; zij stonden verbaasd op het gezicht van al die prachtige zaken, tienmaal meer [dan van Balkis]. „Koning Soeleiman overtreft ons in rijkdom", fluisterden zij tot elkander. Ook waren zij verbaasd te zien, dat alle schepselen hem gehoorzaamden. Nu sprak de aanvoerder: „O vorst, mijn meester, wij zijn gezonden door prinses Balkis om u eenige geschenken te brengen, als een gedachtenis, als een teeken dat zij even aanzienlijk is, want die zijn gewoon elkaar geschenken te zenden." De geschenken werden nu voor den vorst gebracht, het goud op hoopen, de paarden in rijen, terwijl de menschen dicht bij elkaar stonden: „dit zijn al de geschenken, al is het maar weinig, gelief het aan te nemen." Toen hij deze woorden gehoord had, antwoordde Soeleiman: „O, afgezant, die van verre komt, wat gij daar gezegd hebt, is zeer juist, het is een teeken, dat wij even aanzienlijk zijn en toch moet ik deze geschenken weigeren. Luister verder naar mij: uw woorden zijn werkelijk goed, een geschenk behoort aangenomen te worden; wanneer hij die geeft, dit gaarne doet, dan moet die ontvangt, dit ook aangenaam vinden; dat behoort zoo in het leven. Luister verder naar wat ik te zeggen heb: neem dat goud weer mee, ik heb zelf een weinig goud; o verstandige afgezant, breng mijne woorden over aan de prinses: indien zij met mij kennis wil maken, dan zal ik wel komen, of laat haar hier komen, of wat haar maar goeddunkt, laat zij den pauw maar zenden."

Nu keerden de mannen terug en namen de geschenken weer mede; de pauw vloog vooruit, zoodat de mannen nog op weg waren, toen de pauw te huis kwam. „Vorstin, mijn meesteres, sprak hij, het gezantschap is weer op den terugweg, zij brengen de geschenken weer mee, de vorst heeft er niet het geringste van aangenomen, hij is zelf schatrijk, hij is vriendelijk en wellevend, niemand is hem gelijk de geheele wereld erkent hem als koning, de dieren in het woud, de visschen in de zee, de geesten der eilanden erkennen hem als koning, alles is hem onderworpen, ontelbaar is het aantal zijner onderdanen, wij kunnen ons niet met hem vergelijken, zoo machtig is die vorst." Op deze woorden hernam prinses Balkis: „die man is machtiger dan ik." En nu zag zij in haar gedachte, dat dit werkelijk zoo was.

Kort daarna kwam het gezantschap terug en verscheen voor de prinses, waarop de aanvoerder sprak: „Vorstin, de geschenken zijn niet aangenomen, maar wij brengen alles terug; de koning is vriendelijk en wellevend, hij is waardig de koning der wereld te zijn, hij is onmetelijk rijk, hij heeft gouden zitmatten, stapels kleeden van soeasa, gordijnen en falbalaas zijn met diamanten afgezet; wij waren allen verwonderd, zoodat wij de rijst op de schotels onaangeroerd lieten, onze oogen konden zich niet verzadigen met te zien naar al die kostbare voorwerpen, nooit hadden wij zoo iets gezien; de dieren van het woud verschijnen in vrede voor hem; daarover waren wij verbaasd." Zoo had hij allerlei berichten mee te deelen: „(als er veel vrachten zijn, dan staan de wachters er om heen met de wapenen in de hand); wat scherp is wordt bot, wat

vergiftig is wordt onschadelijk door de rechtvaardigheid en macht van den koning." Nu verviel prinses Balkis in gepeins en borg haar schatten weer weg, terwijl de menigte uiteen ging en ieder naar zijn huis terugkeerde.

Na eenigen tijd maakte Balkis een plan, zij riep haar onderdanen bijeen en sprak: „mannen, gelooft gij nu, is die koning niet rechtvaardig? is hij niet een profeet gods? Hij heeft gezegd, dat hij misschien hier heen zal komen; als dat gebeurt, dan zal ons dat misschien zwaar vallen en onze armoe zal aan het licht komen; die vorst is zoo groot, dat wij hem niet als gast kunnen ontvangen; welaan ik zal hem gaan bezoeken, dat zal ons niet vernederen, want hij is een rechtvaardig koning. Welnu mannen, vergezelt mij allen te zamen naar dien koning, opdat hij niet hier kome." (Men zoekt iemand om te gaan jagen en neemt een zwaard en een langen stok mee); de prinses brandt van verlangen om den profeet gods te bezoeken. (Men zoekt iemand om te gaan jagen en neemt een speer en een werpspies mee); de prinses brandt van begeerte, zij zal werkelijk Saba verlaten.

Na verloop van eenigen tijd was alles klaar en nu maakte Balkis zich gereed om te vertrekken en nam allerlei prachtige kleederen mee; nu werd zij [door haar gevolg] omringd op haar draagzetel weggedragen, die voorzien was van een hemel, gordijnen en kussens; tegenover haar waren haar zeven dienstmaagden, die rechts en links met haar waaiers waaiden; ook was er rozewater bij de hand om de prinses mee te besprenkelen; ook de rijksinsigniën werden meegenomen, het zonnescherm, de vaandels en wimpels; zij liepen dicht bij elkaar, lieve hemel, wat waren er een menschen en ieder had zijn eigen werk; sommigen hielden een beteldoos in de hand, anderen droegen een pajoeng, de een droeg een zwaard, de ander een klewang en weer een ander een lans. De jonge mannen hadden fraaie kleederen aan en droegen de kris op zij; de vrouwen hadden baadjes aan en droegen sluiers op het hoofd, zij hadden kain tjandai tot salendangs en hielden een zakdoek in de hand. Het was warm, de hemel was onbewolkt en er waaide slechts een flauw windje, terwijl de menigte, talrijk als mieren, de koningin vergezelde.

Nadat zij eenigen tijd op weg geweest waren, bedacht Balkis zich en sprak: „ga gij maar vooruit, mijn pauw, en zeg den koning, dat ik spoedig zal aankomen, opdat hij dit wete." Op deze woorden vloog de pauw weg; in een oogenblik kwam hij bij den koning, ging voor hem zitten en sprak: „ik ben door de prinses gezonden om u kennis te geven, dat zij met vorstelijken luister naar u op weg is, vergezeld van een talrijk gevolg." „Over hoeveel tijd zal zij hier komen?" vroeg daarop de koning. De pauw hernam: „binnen drie dagen zal zij hier zijn." (Als men den berg beklimt, komt men in het woud, men loopt daar hard heen); als de prinses is aangekomen, [dan zal het zijn of] de maan en de zon elkaar ontmoeten. (De rijstkorrels worden stuk gestampt, de zemelen zien er uit als leege korrels, zooveel zijn er); worden zij op den toetssteen beproefd, dan zijn zij beide even rood, worden zij gewogen, dan zijn zij even zwaar.

„Koningen der geesten, sprak nu Soeleiman, verzamelt u allen, ik heb u iets

optedragen." In een oogenblik kwamen de vorsten der geesten, Afrit genaamd, voor hem en hun aanvoerder sprak: „Soeleiman, profeet gods, waartoe hebt gij ons geroepen?" De koning antwoordde: „er zal hier een gast komen, een gast die van Jaman komt, de koningin prinses Balkis geheeten; nu heb ik iets voor u te doen, haalt mij haar paleis, voor zij hier is en zorgt, dat ik geen moeite heb." Toen hij deze woorden gehoord had, sprak een der geesten: „als ik het moet halen, dan kan het in één dag en nacht hier zijn"; daarop hernam een ander: „als ik het moet halen, kan het in een halven dag hier zijn"; weer een ander, Azaf de zoon van Barkaia zei: „als ik het moet halen, dan kan het in tien minuten hier zijn." Toen beval Soeleiman: „welnu haal het dan terstond, voor zij hier is."

Terstond ging nu Azaf op weg; na tien minuten keek Soeleiman naar boven en bemerkte het paleis en toen dit nu een oogenblik later voor den profeet gods aangekomen was, sprak deze: „geesten, haalt mij nu nog een zeer groot glas om dezen vijver te dekken en tot brug te dienen voor prinses Balkis, opdat zij de visschen kan zien. Zeventig geesten gingen nu op weg om een glazen brug te halen en weldra kwamen zij terug met het glas, waarmee zij den vijver overdekten, zoodat men de visschen kon zien heen en weer zwemmen met vinnen schitterend als goud, groote tamme visschen, die tot uitspanning van den koning dienden. De vijver werd overdekt en overal schitterden visschen als het weerlicht; prinses Balkis zou weldra bij Soeleiman komen, die voor altijd haar echtgenoot zou zijn. De vijver was fraai en helder als een bron; 's morgens had het water een blauwen weerglans, des middags geel, des avonds rood, des nachts werd het geheel zwart en rondom den geheelen vijver was een heining. Nu sprak Soeleiman: „geesten, vogels en andere dieren van het woud en menschen, verzamelt u allen, opdat prinses Balkis kan zien, dat ik haar met luister ontvang."

Alle menschen kwamen daarop bijeen, de dieren verlieten het woud, de vogels kwamen uit de boomen, de geesten kwamen van de eilanden, zoodat de uitgestrekte vlakte geheel vol raakte. Daarop beval Soeleiman weer: „mijn onderdanen, haalt wat noodig is voor een feestmaal, prinses Balkis zal weldra komen, spreidt matten uit op de vlakte, nog meer dan vroeger, tot zitplaats voor Balkis gevolg. Nu maakte men een plaats voor het feestmaal gereed, spreidde zitmatten en vloerkleeden uit, spande een hemel en gordijnen [als een tent] en alles werd klaar gezet, wat voor den maaltijd noodig was. Toen nu alles gereed was, sprak Soeleiman: „gaat nu allen geregeld staan, mijn onderdanen, vermengt u niet met elkander, vogels bij vogels, tijgers bij tijgers, slangen bij slangen, kruipend gedierte bij kruipend gedierte, reeën bij reeën, herten bij herten, siamangs bij siamangs, neushoorns bij neushoorns, kippen bij kippen, mieren bij mieren, geesten bij geesten, gaat niet door elkander staan, opdat mijn macht blijke; wanneer gij zoo geregeld zijt, gaat dan prinses Balkis te gemoet, wij willen haar luisterijk ontvangen, want zij wil onze godsdienst aannemen, de godsdienst die teerkost is in den dood; als zij niet door god vervloekt is, dan heeft de prinses een gelukkig lot, zij zal hier en hiernamaals koningin zijn."

Nauwelijks hadden zij de woorden van den koning gehoord, of het volk ging op weg, de menigte was ontelbaar, de vlakte was overal bezet, de uitgestrekte vlakte werd te klein. Toen zij bij de prinses kwamen, werd Balkis bang op het zien van de tijgers en de voortschuifelende slangen; Balkis was verbaasd, toen zij de macht van Soeleiman zag, [die zoo groot was, dat] tijgers en geiten in vriendschap leefden en eveneens de roofvogels met de kippen. Kort daarna kwam de prinses aan den vijver en nu kwamen al de visschen aanzwemmen om haar dien te zien over trekken. Prinses Balkis kwam aan omringd door haar dienstmaagden, zij zat op haar draagzetel met de zeven dienstmaagden rechts en links; zij was verheugd van hart, omdat zij Soeleiman zou ontmoeten. Toen zij dicht bij den vijver was gekomen, zwommen de visschen haar te gemoet met geopenden bek, want zij waren gewoon gevoerd te worden, zij waren volstrekt niet schuw en kwamen uit de hand eten; de Prinses was verheugd van hart, omdat zij zou huwen met Soeleiman. Balkis werd bang, dat de visschen haar zouden bijten en nu sprak koning Soeleiman: „Prinses Balkis, steek toch den vijver over." Op deze woorden brak haar het zweet uit; de menigte lachte voortdurend en nu werd Balkis nog meer verlegen, zij was verlegen om te spreken, want misschien spraken zij daar een andere taal. Toen zij eenigen tijd zoo gestaan had, sprak de vorst: „ga toch den vijver over, prinses Balkis, hij is niet diep, beproef het maar met uw voet." Balkis hoorde deze woorden wel, maar geloofde ze niet; er waren zooveel menschen, die haar zagen, maar niemand zei, dat er een brug was, omdat men haar zoo lang mogelijk wilde zien. Eindelijk sprak Soeleiman: „ga toch het water over, prinses, het is een brug van glas; waarom zegt gij het haar niet, gij drijft maar den spot met haar."

Balkis bedacht zich een oogenblik en nu begreep zij, dat de koning haar niet zou bedriegen; zij deed een stap met haar rechtervoet en tilde haar kain een weinig op, omdat die anders nat zou worden, als hij in het water kwam; zoo raakten haar kuiten ontbloot en Soeleiman begon te glimlachen, want hij zag dat er wat haar op was. De prinses liep nu naar den overkant [en bemerkte, dat het] wezenlijk een glazen brug was; toen zij aan den overkant gekomen was, klom zij de trap op en ontstelde, want het leek haar eigen huis wel, terwijl zij bij zich zelf sprak: „dit paleis is geheel gelijk aan het mijne." Zij hield stil en bleef een oogenblik staan in gedachten verzonken. Nu sprak Soeleiman: „Vorstin, prinses Balkis, waarom blijft gij daar staan peinzen, is uw paleis gelijk aan dit?" „Dit paleis is werkelijk het mijne, was het antwoord van Balkis, wie heeft het hierheen gebracht?" Daarop hernam Soeleiman: „Vorstin, het paleis is gehaald door een geest, Azaf den zoon van Barkaia." Nu ging Balkis naar binnen, als een kris in haar schede; zij raakte in strijd met zich zelf, aan den eenen kant was zij verheugd, aan den anderen kant was zij bedroefd. Toen kwam haar gevolg met haar dienstmaagden binnen; Balkis werd opgeruimd van hart, toen zij het groote huis zou binnentreden; zij verhaastte haar stap met haar dienaren en slaven; prinses Balkis was reeds verhuisd en had Jaman verlaten. Zij zag nu, dat al het huisraad aanwezig was en dat niets was achtergelaten, zoodat iedereen

zijn eigen zaken terugvond. Kort daarna kwam Soeleiman en sprak: "Vorstin, omhels nu het ware geloof, dat op aarde en in de eeuwigheid gelukkig maakt; het is gods beschikking, verzet u niet daartegen, niemand kan het lot ontgaan [dat hem toebeschoren is]." En toen nu prinses Balkis met Soeleiman gehuwd was [en zij vereenigd waren] als de maan en de zon, omhelsde Balkis het ware geloof.

Na eenigen tijd geraakte zij weer in tweestrijd met zich zelf; nu eens wilde zij daar blijven, dan weer wilde zij naar haar land terugkeeren. Zij dacht bij zich zelf: "indien ik hier blijf, dan zal ik geen koningin meer zijn, maar ik zal onwankelbaar zijn in mijn godsdienst; indien ik echter terugkeer, dan zal ik voortdurend koningin zijn, maar mijn geloof zal er onder lijden. Als ik hier blijf, dan zal ik hier en hiernamaals verheerlijkt worden; maar als ik naar mijn land terugkeer, zal ik alleen op aarde aanzienlijk zijn, maar in de eeuwigheid zal ik vernederd worden." Geruimen tijd verkeerde zij zoo in onzekerheid, totdat Soeleiman sprak: "Balkis, mijn liefste, wat overlegt gij toch bij u zelf, verlangt gij naar Saba terug? wat zou het u baten daar te wonen, wat zoudt gij er aan hebben koningin te zijn, als uw geloof daardoor verminderde?" Balkis zweeg, terwijl zij bij zich zelf dacht: "wat mijn heer zegt, is waar." Eindelijk antwoordde zij: "mijn vorst, ik heb iets op het hart; de inwoners van Jaman namelijk zijn nog ongeloovigen, dat maakt mij bekommerd." Toen Soeleiman haar zoo hoorde spreken, antwoordde hij: "mijn liefste, als gij u daarover bekommerd maakt, welnu dan zal ik raad schaffen, ik zal hen bekeeren. Mannen, spreidt een zitmat uit op de vlakte, ik wil naar Jaman gaan om de inwoners te bekeeren." Terstond werd nu een koperen zitmat uitgespreid, Soeleiman nam er plaats op met zijn gevolg, er verhief zich een gunstige wind en nu steeg Soeleiman naar boven volgens zijn gewoonte. Kort daarna kwam hij in Jaman aan. De inwoners van dat land ontstelden en zeiden: "koning Soeleiman, de profeet gods, is gekomen, wat zullen wij nu doen?" Zij kwamen nu bij elkander en Soeleiman sprak daarop: "mannen, omhelst allen het ware geloof en aanbidt de zon niet langer."

Toen zij deze woorden gehoord hadden, werden de inwoners van Jaman bevreesd, zij beefden voor Soeleiman en zwegen allen, want de koning was deugdzaam en uiterst rechtvaardig; zij bekeerden zich allen zonder uitzondering. Spoedig daarop keerde Soeleiman met zijn gevolg terug en kwam eerlang in zijn land; toen vroeg de prinses: "mijn vorst, nu zijt gij weergekeerd, wat hebben de mannen van Jaman gedaan? vertel het mij toch, opdat mijn hart gerust zij." "Balkis, zoo antwoordde Soeleiman, de inwoners van Jaman zijn allen bekeerd, ik heb hun tevens rechtvaardige wetten gegeven." Na verloop van eenigen tijd beviel het Balkis daar uitstekend en allen waren haar genegen. De beide groote huizen stonden naast elkaar, beide gebouwd door geesten, zoodat men niet kon onderscheiden, welk paleis pas gekomen en welk het oude was; beide waren zij omringd door een grooten vijver, beide hadden zij zeven verdiepingen, beide waren gemaakt door geesten en niet door menschen: de voorpleinen waren netjes geplaveid met gewitte steenen en als men er stofgoud strooide, raakte het niet verloren; de vijvers waren bedekt met glas uit vrees, dat de kleine

kinderen er in zouden vallen; in de vijvers kon men allerlei visschen zien, visschen met gouden vinnen, die daar in menigte rondzwommen; zij dienden Balkis tot tijdverdrijf en de kinderen vermaakten er zich mee; zij aten uit de hand en waren de lievelingen van Soeleiman; wel dienen de visschen tot voedsel, maar deze waren alleen tot tijdverdrijf.

Wat overigens de prinses aangaat, zij was altijd tevreden, omdat de inwoners van Jaman bekeerd waren; het eenige wat haar een weinig bekommerd maakte, was dat er geen koning was aangesteld, maar alleen een plaatsvervanger achtergelaten. Ofschoon haar paleis was overgebracht, speet het haar toch, dat haar buurt, haar erf, haar badplaats, haar stad, haar land, haar bloemperken, het versterkte Saba, haar onderdanen talrijk als [de druppels van] de zee en de ontelbare menigte van haar mantris waren achtergebleven; ofschoon zij uit het oog der prinses verdwenen waren, toch kon zij die niet zoo spoedig vergeten. Een ontelbare menigte mantris bestuurde het geheele volk; als Soeleiman zich niet voortdurend met haar had bezig gehouden, dan was de prinses spoedig weggevlogen. Balkis zat altijd naast Soeleiman; (jonken en schepen zeilen naar Java); zij schitterden als de zon en de maan, en hoopten altijd bij elkaar te zullen blijven. Balkis zat op haar langen bultzak en werd zij vakerig, dan ging zij met Soeleiman slapen; ofschoon zij tevreden was, dacht zij toch met verlangen aan haar land terug. Waren er geen gouden zitmatjes, dan waren er toch veel opengewerkte; als het niet door gods beschikking was geweest, dan zou zij graag naar haar land terug gekeerd zijn. Als er geen gouden zitmatjes waren, dan werden er vloermatten klaar gelegd; als het niet door gods beschikking was geweest, dan zou zij nooit Soeleiman ontmoet hebben. De vloermatten raakten stuk door het gewicht der voetkleeden; de prinses had een gelukkig lot, de maan was vereenigd met de zon. De dienstmaagden zaten figuren te teekenen en sommige maakten ruikers van ontloken bloemen; de dienstmaagden zaten in kringen rondom de prinses, evenals de maan omringd is door de sterren. (Als men wandelt, gaat men naar de markt en neemt een zakdoek mee); als de prinses wilde eten, dan waschten de zeven dienstmaagden haar de handen. Als de prinses opstond, dan gingen de dienstmaagden uit elkaar; als de prinses het warm had, dan waaiden de dienstmaagden met haar waaiers om haar te verkoelen. Soeleiman had twaalf honderd vrouwen gehuwd; sommige waren gestorven, die nog in leven waren, werden door hem onderhouden; van andere was hij wettig gescheiden, omdat dit door god zoo beschikt was. Balkis zat altijd te bidden en deed dag en nacht goede werken; de vrouwen beminden haar en hadden haar lief als een schoone ontloken bloem. De twee pauwen leefden als vrienden, de eene was van Balkis; toen zij daar zeven jaar had doorgebracht, naderde haar sterfuur. Nooit verliet de prinses haar paleis, slechts een enkele keer ging zij naar den tuin; de dienstmaagden haalden water voor haar, want zij deed haar gebeden altijd in haar paleis. Zij zat in haar paleis met de voeten op den grond; reeds op aarde had zij allerlei genot, hoeveel te meer nog in de eeuwigheid. De prinses zat tegen een groot kussen geleund met Soeleiman aan haar rechterhand; hoe groot ook de vlakte was, deze was vol van haar

onderdanen. Vele dienstmaagden omringden haar rechts en links, sommige maakten de sirih gereed, andere droegen de gerechten op en wedijverden om het overschot te krijgen. Er waren kaarsen en lampen, die des nachts werden aangestoken; vele van haar onderdanen zagen haar nooit, omdat zij altijd in haar paleis bleef. Muskusolie stond bij de hand in een bakje, limoenen en rijstpoeder op een schaal; ofschoon vele onderdanen haar kwamen bezoeken, nooit zagen zij het gelaat der prinses. Als de prinses ging baden, dan goten eenige dienstmaagden water over haar; indien haar onderdanen haar wilden zien, dan durfden zij haar niet naderen, omdat zij zoo ingetogen zedig was. Als zij wilde schrijven, werd er papier gehaald; ofschoon al haar onderdanen haar kwamen bezoeken, nooit gingen zij het paleis binnen. Men haalde een pen en vermaakte die met een mesje; wanneer haar onderdanen haar des avonds kwamen bezoeken, dan keerden zij niet terug voor het dag was geworden. Wanneer zij bloemruikers en kransen maakte, dan was zij handig om die te schikken; men zette de pan op het vuur om poffertjes te bakken, die de prinses at, als het warm was. Als de prinses wilde bidden, dan sloeg zij haar bidsluier over het hoofd; wanneer zij gestorven is, moet men altijd voor haar bidden. Wanneer zij zich bezighield met stichtelijke overpeinzingen, dan had zij een rozekrans in de hand; wanneer zij begraven is, moet men altijd haar graf bezoeken. Als zij het nachtgebed deed, werden er kaarsen opgestoken; als de prinses gestorven is, moet men toch in haar huis den koran lezen. Wanneer de prinses wilde eten, dan schikten de dienstmaagden de schotels netjes in orde. Zeven jaren en zeven maanden had Balkis daar geleefd, toen god den doodsengel last gaf de geloovige prinses af te halen. Al was de prinses gestorven, toch bleef Soeleiman nog leven, en toen Balkis begraven was, ontving Soeleiman haar nalatenschap.

AANTEEKENINGEN.

1. De uitgang *at* verandert in de uitspraak in *è*ˢ (het teeken op de *e* stelt hier denzelfden klank voor, als door het *accent grave* in het Fransch wordt aangeduid; de *hamza* toont, dat de *è* kort afgebroken wordt, als het ware een *k*, die in de keel teruggehouden wordt). Gelijk de Heer van der Tuuk in zijn Tobasche spraakkunst, 1ste st, bl. 1 van de inleiding, heeft opgemerkt zijn hiervan de overgenomen woorden uitgezonderd, althans in de Bovenlanden (*darat*), waar men dus zegt: *hikajat*, *raajat*, *sarikat;* hierbij valt dan aan te teekenen, dat die sluitende *t* minder scherp wordt uitgesproken en overhelt naar *d*, zoodat een bovenlandsche Menangkabauer in der tijd voor mij transscribeerde *sarikad*, *raajad* enz. Een enkel woord wordt zoowel met *at* als met *è*ˢ uitgesproken, zoo *tampat* en *tampè*ˢ, *bakotat* en *bakotè*ˢ enz. Te Padang en over het algemeen in de Benedenlanden (*pasisir*) gaat ook in overgenomen woorden *at* in *è*ˢ over, zoodat men daar zegt *hikajè*ˢ, *adè*ˢ, *koeè*ˢ enz.
2. Gaat de *r* als sluiter in den regel in de uitspraak verloren, ook in woorden op *tra*, *tri* (*tera*, *teri*) verdwijnt zij: poetra, *poeto;* mantra, *manto;* tjeritera, *tjoerito;* poetri, *poeti;* mantri, *manti*.
3. Ook de sluitende *l* verdwijnt in de uitspraak: tinggal, *tingga;* bakal, *baka* evenals boentar, *boenta;* kabar, *kaba*. Om de *l* en *r* als zij sluiters van een lettergreep zijn te behouden, wordt er soms een klinker achter geplaatst; zoo Balkis, *Baloekih;* serta, *sato* en *sarato;* kerdja, *kadjo* en *karadjo;* koersi, *koerisi*. Hetzelfde geschiedt ook met andere sluiters, zoo: maksoed, *ma*ˢ*soei*ˢ of *makasoei*ˢ*;* takdir, *takadiè;* magrib, *magari*ˢ*;* masjrik, *masariè*ˢ*;* miskin, *mikin* of *misikin* enz.
   De uitgang *is* wordt *ih*.
4. De *a* aan het eind van een woord heeft denzelfden klank als de Javaansche *å* en behoudt dien ook in de afleidingen. Arabische woorden op *a* veranderen niet van

klank: *rila*, *karoma* (*koerma*). In woorden op *wa* gaat deze lettergreep over in *o* (*ă*): bawa, *bao;* njawa, *njao;* sewa, *seo.* De uitgang *ia* wordt in de uitspraak *iĕ:* moelia, *moliĕ;* manoesia, *manoesiĕ;* doenia, *doeniĕ*, als of zij uitgingen op *ir* of *il.* De *r* en *l* achter *i* en *oe* nl. worden in de uitspraak *è* of *ă* en zoo vindt men dan ook weer in pl. v. *satia*, *benoea* geschreven ساتر بنور, wat de uitspraak *satiĕ*, *banoeă* teruggeeft.

5. *Lai* is een samentrekking van *lagi*, zooals hier, of het is gelijk *ada*, wordt dan geschreven لي en ook wel uitgesproken en getransscribeerd *lé* (*accent aigu*).
6. *nja* wordt *no* (Benedenlanden *njo*, Tanah Datar *o*); zoo *katono* (*katonjo*, *katoo*).
7. De *l* en *r* achter een *i* geef ik terug door *ĕ*, achter de hardere *oe* door *ă;* zoo ook *ik* door *iĕ*, *oek* door *oeă;* *ing* door *iĕng*, *oeng* door *oeăng;* *ih* door *ihĕ*, *oeh* door *oehă.*

   De غ wordt uitgesproken als de gewone Polynesische *g.*
8. *im* en *oem* veranderen in *in* en *oen:* *hakin*, *hoekoen*, *baloen.*
9. *takana* (*terkenal*) = *teringat*, dikwijls ook = *terkenang.*
10. *tanah bata*, graszode. (Bat. *tano bato*, opgeworpen aarden wal).
11. *tjerana basah*, een nat gemaakte schaal, dus zonder oneffenheden, vlak, netjes onderhouden.
12. *oerai* = *emas oerai.*
13. *n* wordt als sluiter achter sommige woorden geplaatst: *sinèn* (sini), *sanan*, *roemin* (roemi) = van Roem en zooals alles, wat uit Arabië of Turkije heet te komen, *fraai*, *fijn;* *ramin* = rami, de bekende ramiplant, *dewan*, *baoen.*
14. *basarang* (*bersarang*) = *bertambah;* b. v. *bersarang tinggi bertambah dingin.* Geheel onnoodige en in den samenhang onbeteekenende, door schrijver of afschrijver ingevoegde zinnetjes, treft men dikwijls aan. Het behoeft nauwelijks opgemerkt, dat een Maleische vertelling als deze zeer veel bij een vertaling verliest; vooral komt dit uit niet alleen bij de pantoens, maar ook waar het verhaal den vorm aanneemt van een sjair, waarbij rijm hoofdzaak is. Er ontbreekt een lijn, misschien door een onoplettenden afschrijver vergeten, fluks wordt er een bijgemaakt, die alleen behoeft te voldoen aan de eischen van het rijm en zoo ontstaat er een gedicht onberispelijk in het Maleisch, maar volstrekt niet beantwoordende aan onze opvatting van poezie. Zoo ergere men zich er ook niet aan, dat Jaman een gelukkig land wordt genoemd en onmiddellijk daarna zonder eenigen overgang gezegd, dat het geregeerd wordt door een dwingeland, die zijn onderdanen het leven ondragelijk maakt.
15. De beschrijving van Saba luidt in B. als volgt: (adalah dalam benoea Jaman saboeah negeri [a]) amat tegoeh, lagi berkota-kota batoe, lagi berpintoe djo tembaga, lagi bertoerap tanah karang, lagi berparit, lagi berdjorong[b], lagi berpintoe, lagi bertangga, lagi berpapan kasat-kasat[c], hoeloebalang banjak didalam; radjanja bernama Saraki, penghoeloe nan doea kali toedjoeh, mantri nan doea kali delapan, lalim nan boekan oelah-oelah[d], orang menjembah matahari, kaja nan

boekan alang-alang, boedak-boedak bermain rial, orang boedjang bermain oerai, orang nan toea berdiam, bersarang toea bertambah pekak; disananlah orang senang-senang, negeri bernama kota Saba, radjanja bernama Saraki, oelar pon tidak dalam kota, kala pon tidak dalam kota; toema pon tidak poela, boeah-boeahan dalam kota tidak termakan oleh boedak; negeri senang, padi mendjadi, djoeal-berdjoeal tidak adat, pakaian tinggal ditapian, barang mendapat poelang [e] djoea. Radjanja bernama enz. gelijk A.

a. deze zin is door den afschrijver vergeten; *b. berdjorong* of *berdjorok*, van bastions voorzien; *c. kasat*, ruw, ongeschaafd (Pijn. *kasap*); *d. boekan oelah-oelah*, buitengewoon; *e. poelang* in pl. v. *memoelangkan*.

16. Woorden met *l* of *r* beginnende krijgen dikwijls den voorslag *ha:* lintang, *halintang;* loeloeng, *haloeloeng;* rinai, *harinai;* ringèh, *haringèh;* daar nu woorden met ا of ع beginnende alleen de lettergreep *ma* zonder neusklank voor zich nemen (en zoo ook het substantiveerende voorvoegsel *pa*), b. v. *maambil*, *mahimpoenkan*, *pahela*, zoo krijgen ook de werkwoorden, van deze met *ha* verlengde stammen gevormd, eenvoudig het voorvoegsel *ma* voor zich: *mahalintang* (en zoo ook *dihalintangkan*, *terhalintang*); *mahaloeloeng*, huilen van honden en dergelijke; *maharinai*, neuriën (*rinai* = zacht, fijn; *hoedjan rinai* = *hoedjan rintik-rintik*); *maharingèh*, hinneken. Die voorslag *ha* wordt ondertusschen geheel willekeurig gebruikt of weggelaten; zoo noemt men den heuvel te Padang Pandjang *Goegoek Malintang* (heuvel dwars in den weg); men zegt *maroending*, keuvelen enz.

17. *mandando* (*mendenda*) ook *manando*.

18. *roempoet rantai*, allerlei grassoorten met lange, moeielijk uit te trekken wortels, onder verschillende benamingen: *seligoeri*, *poeloet-poeloet*, *roempoet keras*, *roempoet saroet;* het beste gras voor voer heet *banto*.

19. *bakain doeo*, verbloemde uitdrukking voor *huwbaar zijn*.

20. *roesoeh*, ongerust, bekommerd, treurig. (Bat. *roesak*, zich ongerust maken, niet op zijn gemak zijn; vergl. [Batak script] en [Batak script])

21. In plaats van deze uitdrukking, die beteekent *tidak dapat akal lagi*, ontmoet men dikwijls: *angan laloe paham tertoemboek*.

22. *tjandakia* (Riou: *dubbelhartig?*) vindt men altijd in verbinding met *tjerdik*, waarvan het een versterking is. In de reeds genoemde geschiedenis der Padri onlusten komt deze uitdrukking voor o. a. op pag. 19. r. 7: *sa-orang jang tjerdik tjandakia jang lebih* [dari pada] *Tjati Pandai Bilang;* een man nog schranderder en vindingrijker dan Tjati Pandai Bilang. Deze welbekende raadsman van Datoek Katoemenggoengan en Datoek Perpatih Sabatang is de patroon der goudsmeden.

23. Hard slingeren met de armen onder het loopen is een bewijs van verwaandheid (*okah*, *gadoeh*, *bondè*[5]), bij een deftigen gang mogen de armen slechts een weinig bewogen worden; van daar de hier opgegeven beeldsprakige uitdrukking, wijl voor het afbreken van jonge takjes geen groote inspanning of sterke beweging der armen vereischt wordt.

24. B heeft hier nog: *dèta* (destar) *nan bagai akan djatoeh*, hij droeg zijn hoofddoek op een oor. De Maleiers maken van hun hoofddoek een muts in verschillende vormen, die zij als een pet opzetten en afnemen; de geurmakers onder hen dragen die muts graag wat schuin op het hoofd.
25. *main-main mato* ook in het algemeen: *vriendelijk zijn*.
26. *paménan*, uitspr. van *permainan*.
27. In pl. v. *aib sadikit* heeft B *tjatjat saboeah*, zijn eenige gebrek was; *tjatjat* = *tjela; mentjatjat*, aanmerkingen maken. *Boeah* wordt bij het tellen van verschillende dingen gebruikt, waar geen meer karakteristiek woord kan aangewend worden; zoo b. v. *kata*, *pantoen saboeah; sambang roko*ˢ *saboeah*, een sigarenkoker.
28. *rang* gewone verkorting van *oerang* (*orang*). Jager zijn wordt voor een minder prijselijk iets gehouden, omdat een jager veel in de bosschen rondzwerft en zoo overeenkomst met een vagebond (*risau*) vertoont.
29. *namoen*, een inleidingswoordje met dezelfde beteekenis als *maka*, *adapon*. Bat. id.
30. *mana*, nag. gelijk *mari*, inleidingswoord bij het aanspreken, *kom*, *welaan*. Bat. id.
31. *boleh* = *beroleh*, dat men zelden ontmoet; daarentegen van *esoek* b. v. nooit de samentrekking *besoek*, altijd *barisoeă*ˢ.
32. De hier volgende pantoen ontbreekt bij B.
33. *ririt*, rij; *berdjalan beririt*, op een rij naast elkander gaan. Bij de veelvuldige verwisseling van *l* en *r* vindt men *belirit* = *béririt*, zooals *beliring* = *beriring*, achter elkander.
34. *oemboet poetih*, jonge uitspruitsels, het onderste nog witte gedeelte daarvan. (Bat. *ombot*, het jongste van een plant,).
35. *melantan*, sparen, uitsparen.
36. *akan* wordt weer verkort tot zijn oorspronkelijken vorm *ka* (Tanah Datar: *ken*); om de prepositie en het voorvoegsel van dit *ka* te onderscheiden, verbind ik het laatste door middel van een — aan het woord, waarbij het behoort.
37. *adang-adang* (= *kadang-kadang*), somtijds, nu en dan. (v. d. W.).
38. B heeft *petang* inpl. v. *pantai; pantai*, zacht hellend, glooiend als het strand; *hari* (= *matahari*) *pantai tengah toeroen*, tusschen 3 en 4 uur 's namiddags.
39. *menoeroet*, ook zich begeven naar; *itoelah negeri jang ditoeroetnja; menoeroeti*, naloopen, trachten in te halen.
40. In pl. v. *laloe didjalang ajar itoe* heeft B *dapatlah poelo ajar itoe. Mandjalang* (*mendjelang*), bezoeken, een bezoek brengen, zich begeven naar; evenals *mendapatkan*, *menoedjoe* dikwijls overeenkomende met het voorzetsel *naar*. Vooral ook de bezoeken na het eindigen van de poeasa worden door *mandjalang* uitgedrukt.
41. Niet alleen blijft in Agam de *nj* voor *i* behouden, maar ook de *n* verandert voor *i* in *nj; zoo boenji*, *njioer;* manis, *manjih;* koening, *koenjiëng; nenek* wordt met wegwerping der eerste letter *injiё*ˢ.
42. *djoedjoeng berdjoedjoeng*, op elkaar gestapeld, niet geregeld zooals *soesoen bersoesoen;*

dit laatste gebruikt men b. v. van kisten, kussens, die trapsgewijze op elkaar gestapeld worden, van schotels, borden enz.

43. B *kilat berkilat.*

44. Bij B volgt hier nog: *kersik loemat bagai ditinting; kersik boelan*, het fijne, witte zand; *kersik loemat*, het gewone donkere zand; *meninting*, zeven; *ditinting* hier *zonder steentjes.* (vdW *tintingan*, zeef).

45. In pl. v. de hier volgende pantoen heeft B: doedoek bermenoeng Azoe Ṣarah, hati bertjampoer karoesoehan, tambah peroet lagi lapar, dimoeka tidak kalihatan. Lama sadikit antaranja laloe berkata Azoe Sarah: „mana enz. gelijk A.

46. *ranggoeng*, dat ik door *vischtuig* vertaald heb, is een werktuigje van hoorn, dat aan het hengelsnoer wordt gebonden; het bestaat uit een spilletje en een armpje, dat door de beweging van het water om het spilletje kan ronddraaien; onder aan het spilletje hangt het zinklood, terwijl aan het armpje de vischhaken verbonden worden.

47. *bilang-bilang*, een plant waarvan twee soorten: *bilang-bilang darat*, dat overal als onkruid groeit en *bilang-bilang laoet*, een boompje of struik van hoogstens een manslengte.

48. *na*^{5} (ook *ma*^{5}, maar dit meer in Tanah Datar) = *hendak; na*^{5}*njo* = *hendaknja.*

49. B heeft hier nog: *disabarkan djo nan patoetnja*, wij behooren in ons lot te berusten. *Djo* is niet alleen gelijk *dengan*, maar ook zooals hier de gewone uitspraak voor *djoea.*

50. *ko*^{5} de gewone verkorting voor *djoko*^{5}, als, misschien.

51. *pantoen*, gelijk; *sapantoen* = *saperti* (Pijn. *pantan*, *sapantan*).
B heeft *sakira-kira* in pl. v. *sapantoen.*

52. B heeft *mehentikan* in pl. v. *diam siko* en daarna: *sambil tergelak dikajaikan*, terwijl hij zich inspande, zijn best deed om te lachen. (Pijn. Men. Mal. samenspr. *kajai*, door wilskracht beproeven). De volgende pantoens tot aan: *namoen bakatomalah* enz. ontbreken in B.

53. *perian*, bamboe om water of olie in te dragen.

54. Dit spreekwoord, waarvan ik in de vertaling alleen den zin heb teruggegeven, luidt in de Hik. Abd. Moensji: *oentoeng saboet timboel*, *oentoeng batoe tinggelam*, de vezelige bast van de kokosnoot drijft, de steen zinkt; ieder ondervindt, wat zijn lot meebrengt of met zijn aard overeenkomt.

55. *malah* = *lah*, op sommige plaatsen nog uitgebreid tot *malaha*, wordt vooral in den imperatief gebruikt, maar als aanvulling ook in den indicatief.

56. B *injkah.*

57. B *kita.*

58. *mentjampoeng*, onder water gaan, zich indompelen; *tertjampoeng* (= *terbenam*), ondergaan van de zon. (verg. (ꦱꦶꦭꦼꦩ꧀)); mentjampoengkan, (iets) indompelen.

59. Die roode avondwolkjes heeten ook *bidadari.*

60. *poesoe*, hoop, verzameling; *berpoesoe*, dicht bij elkaar.

61. In pl. v. *anjolai* heeft B *nan dewasa.*

62. *lelap*, geheel gelijk *tidoer*, slapen.

63. *sia-sia*, onverschillig, zorgeloos, roekeloos.

64. *laroet*, ver heen zijn; laat, van den tijd. (Pijn. Men. Mal. samenspr.)

65. *ngéang-ngéang* of *ngéa*[s]*-ngéa*[s]*;* welk dier hieronder te verstaan is, laat zich moeielijk bepalen; een Padanger vertelde mij, dat het een *setan* is, waarmee kinderen worden bang gemaakt; in de Bovenlanden zei men een soort van krekel. Ook spreekt men van een *kangkoeng ngéa*[s]*;* onecht geboren kinderen, wier vader onbekend was, werden gedood en in het bosch geworpen en dan werden zij *kangkoeng ngéa*[s]*;* het komt, naar mij dunkt, overeen met ons *weerwolf*. *Anak ngéang-ngéang rimbo* is een scheldwoord en beteekent nagenoeg hetzelfde als *anak gampang*, hoerekind.

66. *berkotat*, kakelen van een hen.

67. *tedoeng;* het gaat hiermee als met de *ngéang-ngéang;* sommigen verklaren, dat het een vliegende, zeer vergiftige slang (zie v.d.W.), anderen meenen, dat het een eveneens vergiftige hagedis is. Op de vraag of men het dier wel eens gezien had, kreeg ik altijd een ontkennend antwoord, evenals dit met de *ngéang-ngéang* het geval was. De *tedoeng* wordt gezegd een geluid voort te brengen overeenkomende met het gekakel van een kip. — *Ajam tedoeng* is de benaming van een soort van kippen.

68. *mengokok* (*mangoko*[s]), schreeuwen, krassen van een *elang*, klokken van een hen.

69. B heeft hier nog: mengaoeng poela harimau, mendangkang [a] sirangkak [b] dalam batoe, mentjerètjèh [c] poelamelah simpai, mengotjèh-ngotjèhmelah [d] toepai, mendaring [e] salindit djantan, bagai tersoea balang [f] tjatjing.

a. mendangkang, klanknabootsend om het geluid weer te geven van de krab; *b. sirangkak* (*merangkak*, kruipen), *de kruiper*, naam van een soort van landkrab; *c. mentjerètjèh* of *mentjeratjah*, eveneens klanknabootsend voor het geschreeuw (*tjè*, *tjè*, *tjè*) van den simpai-aap; *d. mengotjèh*, het geluid van den eekhoorn; *e. mendaring* (*dering*), wordt behalve zooals hier voor het gekras van den parkiet of voor het geschreeuw van den krekel (*sidjantoe*, *pindaring*), gebruikt om een rammelend geluid uit te drukken, b. v. van geldstukken, die men laat vallen; borden, die opgestapeld worden: *mangapo dipadiringkan pinggan toe*, *ko*[s] *patjah-patjah baiko;* zoo ook van een bel, *genta berdaring*, *giring-giring berdaring; f. balang*, hetzij voor *bilalang*, hetzij voor *balang-balang.*

70. B heeft hier nog: *orang nan banjak lelap djoea.*

71. In pl. v. *poelo damikian* heeft B: *helang beboenji.*

72. *momongan* (= *mongmong*), een kleine goeng.

73. *hadap tawang-tawang*, een groote rebana, trom, tamboerijn. *hadap* = *edap; tawang-tawang* = *tawa*[s]*-tawa.*

74. *saloeng*, een soort van fluit.

75. *tjètjè*[s], bekkens die tegen elkaar geslagen worden.

76. *lampari* of *lapari*, een koperen bekken, waarop met een *penggoear* geslagen wordt. B heeft na *saroenai: bagai nan bangsi dan negara*, *bagai nan loedangan dan serdam.* *Negara* misschien voor *nobat* of *saroenai negara* (zie Pijn. s. v.); *loe-*

dangan moet, naar men mij heeft opgegeven, een soort van tamboerijn zijn; het instrument schijnt echter weinig bekend.

77. B heeft hier nog: *patoetlah poela dihibakan.*

hiba (zie v.d.W. *iba*) = *belas*, in plaats waarvan het meestal met *kasihan* wordt verbonden: *djikalau toean ada hiba kasihan.* Meursinghe en de Hollander hebben ten onrechte dit woord veranderd in *heibat;* de plaats, waar het voorkomt (gesch. der Padri onlusten, pag. 22, r. 95), beteekent: maak u niet bekommerd, wees niet bedroefd over de moskeeën, die verwoest zijn.

78. B *laloe kapada lima kali.*

79. B *baik* in pl. v. *elok.*

80. B *moeka nan boelan pernama.*

81. B *terperikan* in pl. v. *terhargai.*

82. In pl. v. *moeda*, *bagai* heeft **B** *patoet*, *patoet.* De volgende pantoens tot *baik nan boekan alang-alang* ontbreken in B.

83. *marapalam* = *mampelam*, zoo ook *marapoelai* = *mampelai.*

84. *woh*, interjectie, verwondering uitdrukkende: *wel*, *wel.*

85. Aangezien de *tanggiling* (schubdier, miereneter) schuw is, hebben wij hier te doen met een ironische uitdrukking (*dipakoek djo poenggoeng lading*, zooals de Maleiers dit noemen).

86. *pajoeh*, buigzaam, tenger; hetzelfde als *pinggang lemah* of zooals elders: *pinggang saring* (dun, fijn) *satjakap tangan; pajoeh* ook *dajoek* (Bat. id.).

87. Men zegt beide *bidja* en *bidji mata;* voor *bidji*, korrel, *bidja.* Vooral in de Benedenlanden vermijdt men het woord *bidji*, dat aldaar voor *clitoris* gebruikt wordt; de pit van een vrucht heet *intjè*ʾ (*intjat*)*; intjè*ʾ *limau*, *manggis* en zoo ook *intjè*ʾ *mato.*

88. *bakèh* = *pada*, *kapada;* (andere voorzetsels met dezelfde beteekenis zijn: *andji*ʾ, *oentoek*)*; ko*ʾ *lapang toean*, *baiko patang hambo na*ʾ *batandang bakèh toean*, als het u gelegen komt, zal ik u in den vooravond een bezoek brengen.

89. In pl. v. *tegak* heeft B altijd *tago*ʾ (*tegap*) of *tako*ʾ (تاكوء); beide is foutief; het moet zijn *tegak*, overeind, rechtop; *tegak berdiri*, rechtop staan. (Pijn. geeft *tega;* een drukfout?)

90. B *genap* in pl. v. *tjoekoep.*

91. *lepas.* Lees in den tekst *poeas;* B heeft *lepas.*

92. *di* wordt dikwijls gebruikt in de beteekenis van *akan*, *pada* (*tahoe di adat*, *soekar di hamba*), ook van *dari* (*toean tibo dima* = *dari mana*)*;* verder is het de Agamsche uitspraak van *dè*ʾ = *oleh.*

93. B heeft hier nog: *kami nan sesat orang perboeroe.*

94. *sokah*, flink, dapper, heldhaftig, ook mild, royaal. (= *sekah*, سكاه?)

95. *rambaian*, met haar begroeid (in het gezicht) i. e. met een bakkebaard (*gerambèh*, *djambè*ʾ). (Pijn. *roembaian;* Bat. *rombejan* of *rombajan*).

96. *radja koetoeb* = *radja semporna.* B heeft hier nog: *itoelah roepa radja itoe.*

97. *kandoeng* wordt bij alle namen van bloedverwantschap geplaatst: *injiè*ʾ, *iboe*,

bapaʼ of *bapa* (*bapo*), *soedara kandoeng* en komt dan meestal overeen met ons *echt*, *eigen*, *vol* of zooals ik het af en toe vertaal, *lief.*

98. B heeft hier nog: *hati nan tidak tertahani*, hij kon zijn verlangen niet bedwingen.

99. B *djikalau toean lai santoen*, *dagang bertanja beritai* (*santoen* niet alleen *beleefd* maar ook nag. = *kasihan*).

100. De volgende pantoens tot aan: *manalah toean radja djihin*, ontbreken in B.— In pl. v. *bermenoeng* heeft B *berkata.*

101. *hampai* (*ampai*); *mengampai* te droogen hangen of leggen; *lah pangapan hari?— tarampai djamoeă* (*djemoer*); hoe laat is het? — (de geschikte tijd om het goed te droogen te hangen) 8 à 9 uur.

102. *menarik*, nemen, gebruiken (Pijn. Men. Mal. samenspr.)

103. *pengali* (*kali*) = *penggali;* veranderingen van *g* in *k* en omgekeerd komen dikwijls voor: *galewang*, *tjampaga.*

104. nl. *kahendak* of *maksoed hamba.*

105. *tampan*, vorm, voorkomen; *tampannja* = *roepanja;* ook heeft *tampanlah* dikwijls, zooals hier, de beteekenis van *sasoenggoehnja.*

106. *haram*, zeer dikwijls gelijk *tidak; lai batambakau ang agaʼ sabatang?* — *haram;* hebt gij tabak voor een sigaartje voor mij? — neen.— *Haram lillah*, zeer sterke ontkenning: ik mag verdoemd zijn, zoo ik van hier ga, voor mijn wensch vervuld is.

107. *mehoenji* (*mehoeni*), bewonen; *koersi nan tidak berhoenji*, een onbezette stoel; *pehoenji*, bewoner; *tampat beperhoenji*, een plaats waar zich geesten of spoken ophouden.

108. B heeft hier nog: *djihin pon arif bidjaksana, ditangkapnja poela hoedjoeng kata, soedah bitjara kapintasan;* hij viel hem in de rede, daar hij vooruit begreep, wat Azoe Sarah zeggen wilde.

109. *Djanlah* = *djanganlah.*

110. In pl. *diri nan* heeft B *toean lai.*

111. In pl. v. *ditegoehi* heeft B *bertegoeh* en verder *mana ka-boleh dilepasi.*

112. In pl. v. *djalan* heeft B. *kata;* de eerste twee regels van dezen pantoen ontbreken daar.

113. *djihin* = *djin;* die inschuiving van *h* heeft ook in eenige andere woorden plaats: *Roehoem* = *Roem; mahanoesia.*— B heeft hier nog: *mentjoba hati Azoe Sarah.*

114. *djandjang*, trap.

115. *akar mati*, luchtwortel; wortel, *oerat.*

116. *sangkak*, kegelvormige mand of korf in het kippenhok om eieren in te leggen; (Bat. id.); *sangkak rimpang*, de hoek gevormd door stam en tak. B heeft *sakah* of *sakat* (سكة) in pl. *sangkak; sakah*, gebroken, losgescheurd (b. v. een tak van den stam); *sakat*, een parasiet (*boenga loemoet*), die voor een verblijfplaats van geesten gehouden wordt

117. Het volgende tot aan: *bao hambo karoemah toean*, ontbreekt in B.

118. Deze lijn ontbreekt in B; *langgam*, gewoonten, inrichting.

119. *madoe peroet*, een behoefte moeten doen, ook ziek, pijn in den buik; *sianoe soe-*

dah doea hari madoe peroet; bij wijze van verwensching (*persoempahan*): *ditoemboek madoe.*

120. *tjatoes* (Bengk. *tjetoes*); *mentjatoes*, een slag geven, slaan; *batoe api ditjatoes besi; tjatoes api*, vuurslag.

121. *penghisab*, strootje; een gewone sigaar, *tjoeroet*, ook *tjoeroet Manila*, ook wel *seroetoe.*

122. B. heeft *saboeah* in pl. v. *sabatang.*

123. In pl. v. *kadalam kota* heeft B: *kapintoe kota.*

124. In pl. v. *boekan oelah* heeft B *raja.*

125. *tjako* of *tako*, straks (*tadi*).

126. In pl. v. dit zinnetje heeft B: *boleh garangan pinta hamba.*

127. In pl. v. *hamba na^s boleh* heeft *berilah hamba.*

128. *djanjo* (= *oedjarnja* v.d.W.) = *katanja.*

129. Naam van een kleine bloem.

130. In pl. v. *rambahi rimba* heeft B: *ramilah bandar.*
merambah, hout kappen.

131. *marimbang* (*barimbang*), *rimbang* halen, plukken; *rimbang*, een kleine boom met bittere vruchten. Er kan ook gelezen worden *meramboeng* Pijn. *meroemboeng*).

132. B *sitarak*, meer *sitjèrèk*, evenals *sitaka* een kleine plant.

133. B heeft *tangkapkan* in pl. v. *tjakaukan; mentjakau*, grijpen.

134. *koembang padang*, een groene tor.

135. *boemi poeto* (*poetra*), inboorling.

136. B heeft hier: *dengarkan djoea sembah hamba, berganti hamba akan membalas: poelau Pandan dilaoet besar, laboehan bidoek ka-Batawi.*

137. *goesar-goesar*, wispelturig, veranderlijk.

138. Bij B volgen hier weer twee pantoen regels: *sikadoedoek* [a] *dahannja rampak, masak boeahnja garan* [b] *kini* [c].
a. sikadoedoek (= *sendoedoek*), een plant waarvan de bladeren gebruikt worden in de *goelai* (alle natte toespijzen bij de rijst) *b. garan* (*garangan*) = *agaknja; c. kini*, nu.

139. *sitaka batang sitaka*, er zijn veel sitakastruiken.

140. *kajoe petanak*, brandhout.

141. De twee volgende pantoen regels ontbreken in B.

142. *gilingan*, het uit een schijf bestaande rad van een vrachtkar; zoo'n schijfrad is *boelat, tidak bertjabang*: zoo ook het hart van Azoe Sarah, die zijn liefde niet zal verdeelen.

143. *ba^s* = *bagai; ba^s mana* (gewoonlijk *ba^s a*) = *bagaimana* (*bagai apa*).

144. *kaloerago* = *koelawarga.*

145. B heeft hier: „djikalau ada toean lai benar, soeroehlah poela mehantarkan, tidak bitjara pada hamba." Djika berkata radja djihin: „baiklah poela mehantar itoe, nantilah hari sampai siang, biarlah hamba poenja akal." Laloe koembali radja djihin; berdjalanlah poela Azoe Sarah mendjagakan kawan lagi tidoer, laloe berkata enz. gelijk A.

146. *salesai* wordt gewoonlijk met *dari pada* gebruikt = *kamoedian dari pada.*

147. *boengkas*, gebarsten (≍ *rekah*, *rengkah*); zoo later *boengkas oeboen-oeboen*, het hoofd barst (van de warmte); *boengkas timoer*, zoo wat 5 uur s'morgens.

148. In pl. v. deze vier woorden heeft B: *bolehlah poela mehantarkan.*

149. *binantoe* ≍ *menantoe;* B heeft hier nog: *tidaklah daja pada hamba.*

150. *bérang* ≍ *amarah*, ook *opvliegend*, (minder dan *bengis*).

151. De volgende pantoens tot aan *mendengar* ontbreken in B.

152. *tingkarang* (≍ *tambikar*, *tambingkar*), potscherf.

153. Wat zoo'n *goenting tersisip* eigenlijk beteekenen moet, heb ik niet te weten kunnen komen; ik heb gedacht aan een toovermiddel, misschien tot afwering van booze geesten (Bat. *manisipi*, iemand heimelijk betooveren), maar dit werd ten stelligste ontkend.

154. *oendoeng-oendoeng*, doek dien de vrouwen zich over het hoofd slaan, om zich tegen de zon te beschermen; *padoesi* (vrouw) *ko*[5]*badjalan ba-oendoeng-oendoeng.* De *tikoeloek* is een doek, een soort *salendang*, dien de vrouwen sierlijk om het hoofd slaan, zoodat een slip in den nek hangt; mooie *tikoeloeks* zijn met helderrood afgezet en met gouddraad doorweven.

155. Bij B volgt hier nog: *laloe menangis bertimbal balik* (van weerskanten), *laloelah tjerai toelak belakang* (namen zij afscheid van elkander).

156. B heeft: *tidak dihambat sasoeatoe.*
mehambat (*mengambat*), ophouden, tegenhouden, aanhouden b. v. een voorbijganger.

157. *tjanda* ≍ *roepa;* een woordje, dat evenals *poela*, *garan*, dikwijls tot aanvulling van een regel gebruikt wordt. — B heeft: *tiba diroemah orang itoe.*

158. *kilangan*, een doornstruik. — B heeft: *diambil bao kakilangan* (naar de suikerrietpers.)

159. Een dergelijke inleiding van een *sembah* neemt in het Men. dikwijls de plaats in van het gewone *ampoen* enz.; de bedoeling is: doe ons geen leed, al brengen we u een onaangenaam bericht, want de schade zal op u zelf neer komen. B heeft *karoegian* in pl. v. *kahilangan* en verder: *adapon djaroem lah patah, betapa mendjahit kain; adapon manti Azoe Sarah soedah diambil radja djihin; betapa mendjahit kain, dikili-kili tepinja; soedah diambil radja djihin, diambilnja akan menantoenja; dikili-kili tepinja, lah tjabik poela ditengah; sebabnja djadi menantoenja, karana kahendak Azoe Sarah; tidaklah* enz. gelijk A.
kili (≍ *kilim*), zoom.

160. Zeer gebruikelijke uitdrukking voor iets buitengewoons.

161. *taban* (≍ *terban*), instorten (vdW). (Bat. *torban*).

162. *langang*, ook verdwijnen, zich niet vertoonen. (Bat. *langa*).

163. *katoedjoe*, bevallen; *saja soedah katoedjoe tinggal disini; pilihlah permainan nan katoedjoe olehmoe; lai katoedjoe parampoean nantoen di ang?* bevalt u die vrouw? — *kain saroeng itoe tidak dikatoedjoeinja.*

164. *hati tangan*, de muis van de hand; uit de hand te eten krijgen fig. voor goed verzorgd worden.

165. De volgende drie woorden ontbreken in B, dat daarentegen de volgende pantoen heeft: pai ka-Tikoe ka-Piaman, ilir poela ka-Indragiri; sabab katoedjoe basa sanan, tidak tertjinta poelang lai; ilir poela ka-Indagiri, ka-poelang laloe ka-Padang; sabab loepa dikampoeng diri, sabab sanang dikampoeng orang; moedikkan djoea di-Bandar Padang, na* singgah ka-Indagiri; baiklah djoea hamba poelang, si-Hamizah hampirlah mati," katanja (djoea Azoe Sarah. Lamalah poela antaranja) toemboehlah enz. gelijk A. Het tusschen haakjes geplaatste is door mij bijgevoegd.
bandar, zeer zelden zooals in deze pantoen *stad;* de gewone beteekenis is *waterleiding; membandarkan ajar ka-sawah.*
166. *sela*, tusschenruimte; *menjela*, tusschen twee in; *sela menjela*, afgewisseld, om den ander; *dipasalokan* (gesch. Padri Onl. pag. 2 reg. 10), afgewisseld.
167. B: *matanja intan dalam karang.*
168. *dasoen toenggal*, St. Jansuitje; bij B volgt nu: *moeloet nan bagai boengkas timoer*, haar mond was als de dageraad.
169. Eenige woorden, die in 't gewone Maleisch op *i* uitgaan, worden in het Men. uitgesproken met *h* en met een sluitende *s* geschreven, b. v:

gigi — ڬيڬس, uitspraak *gigih*
lidi — ليدس, " *lidih*
peneti — ڤنيتس, " *panitih*
titi — تيتس, " *titih*,

zoo ook *bangi* (*wangi*) — باڠس in اير باڠس, uitspr. *aiĕ Bangih*, zooals de Europeeanen het noemen *Ajar Bangis;* zoo vindt men gewoonlijk *Atjeh* geschreven اچس, *tjingkeh* — چڠکس. Ik schrijf het gebruik van die sluitende *s* daaraan toe, dat na *a* en *i* de *s* wordt uitsproken als *h* (*èh*, *ih*, *panèh*, *toelih*); schreef men ڬيڬه, اير باڠه, dan zou dit aanleiding geven tot een uitspraak *gigihĕ*, *Aiĕ Bangihĕ*. (vergl. het in 4 aangeteekende omtrent *satia*, *benoea*).
170. In pl. v. *hitam bagai* heeft B *bagai amboen*, zacht als de nachtdauw.
171. B heeft hier nog: *bahoe nan bagai toelang lajar.*
172. In pl. v. *hantaran hanjoet* heeft B *tiang* (liever *tonggak*) *kintjir;* de beteekenis van beide is *rond als een cilinder;* de *hantaran* is een rolrond stuk hout, ter lengte van nagenoeg een arm, dat bij het weven gebruikt wordt. — *tiang*, alleen voor *mast.*
173. *soegi landak*, stekel van een stekelvarken; *sasoegi timbakau*, een pruimpje tabak.
174. B heeft hier nog: *toeboeh nan bagai handjelai.* (= *djelai*, *kedelai*).
175. Bij B volgt hier nog: *tapak nan bagai kipas tjina;* een *kipas tjina* wordt dikwijls als beeld gebruikt om *fijn*, *mooi* uit te drukken.
176. In pl. hiervan heeft B: *habis poela elok orang.*
177. B *kini* in pl. v. *itoe;* een opmerking dus van schrijver of afschrijver, dat er tegenwoordig geen zoo schoone vrouw meer gevonden wordt.

178. B heeft hier nog: *djawat berdjawat dalam tangan.*
179. Deze en de volgende regel ontbreken in B.
menggoejoe, lastig vallen, plagen, ook zich bezig houden met, spelen; *ajo baboe, goejoe-goejoe anak itoe, soepaja ia tidoer lagi. Djangan digoejoe* (hinderen) *orang jang bekerdja itoe.*
180. B heeft hier nog: *kakasihan orang moeda-moeda.*
181. B nog: *tandanja anak tjoetjoe radja.* De hier volgende pantoen ontbreekt in B.
182. *koendi*, een klein vruchtje, half rood, half zwart, gebruikt als goudgewicht, een derde van een *saga.*
183. B: *lah piatoe.*
184. B heeft hier nog: *bagai manik poetoes talinja, bagai intan poetoes pengarangan, djatoeh nan doea, djatoeh tiga, djatoehnja berderai-derai.*
185. *maajam* (*mengajam*) = *menganjam.*
186. *bagio* of *bago* = *maski*, zooals B heeft. (Bat. *agija*).
187. Deze en de volgende regel ontbreken in B.
188. B heeft *orang melihat* in pl. v. *pemandangan.*
189. B: *poetoes.*
190. B: *namoen berkata Azoe Sarah* in pl. v. *mendengar kata demikian.*
191. *teragak*, verlangend denken aan, verlangen naar; *padoesi dalam tian* (zwangere vrouwen) *manaragaki makanan nan asam; ana^ء nantoen lah lamo badagang* (is reeds lang weg), *ditaragaki di iboe bapa^ءno.*
192. *amoeh*, willen; *maoe*, vechtlustig zijn, vooral van vogels gebruikt. (Bat. id.) *pamoeh* (*paamoeh*), gehoorzaam, volgzaam; *anak itoe pamoeh banai* (*benar*)*; sipamoeh*, echo.
193. *mematjit*, vasthouden.
194. *mendjapoet*, halen, nemen (vergl. *djempoet*).
195. *mendjinaki*, vriendelijk toespreken, met vleiende woorden tevreden stellen, bedaren, temmen; *mendjinaki binatang.*
196. *pergi* wordt zoowel *pi* als *pai;* in den imperatief altijd *pai.*
197. Hier heeft B het volgende: „dengarkan ibarat hamba sapatah: baik hari boelan ka-terang, lah tampak bintang Kadjoran; baik hati toean ka-poelang, anak betapa ditinggalkan," katanja djoea poeti Baloekih; als het goed weer is, zal de maan schijnen, reeds is de avondster zichtbaar; gij zijt opgeruimd, omdat gij naar uw land terug keert, maar hoe kunt gij uw kind achterlaten. *Bintang kadjoran* (= *Zoehara*), de avondster.
198. B heeft hier nog: mendengar kata demikian, berkata poeti Balkis: „batang paoeh, batang tjoebadak, dibalik batang kasoemba; ajah djaoeh, hamba teragak, hari dimana ka-bersoea; dibalik batang kasoemba, meramboeng dikampoeng dalam; tidak lagi boleh bersoea, djaoeh kampoeng berlain diam; meramboeng dikampoeng dalam, sitarak dipendakian[a]; djaoeh kampoeng berlain diam, soekar hamba beroelang kian[b]," katanja garan poeti Balkis.
a. pendakian, helling; *b. kian*, daarheen.

199. *oesah* = *djangan* (nooit in de beteekenis van *noodig*, *nuttig*).
200. B: *hati* inpl. v. *hamba*.
201. *toeboeh kasar*, een stoffelijk, menschelijk lichaam, staat tegenover *toeboeh haloes*, het onstoffelijk lichaam van een geest.
202. B: *tanamkan* en *lampiskan*.
203. *andjiloeang*, een boompje met dunnen stam en een kruin van lange, smalle, bruine bladeren. B heeft hier nog: pagarkan poeding ajar emas, beri berlaboeh berpintoe gerbang, na' bertentoe orang nan masoek, djangan sembarangan laloe sadja, soepaja soeka hati tamba.
204. *angkoeh*, alsof, gelijk.
205. *berpeloek*, op den schoot zitten; *memeloek*, op den schoot nemen; (omhelzen, *memagoet*).
206. *mandja*, niet enkel *gehecht*, maar ook *speelsch*, *vleiend*, ook *bedorven*, *verwend*; *koeda mandja*, een dartel paard.
207. *tirai*, de van franjes voorziene randen b. v. van den hemel van een bed, falbala.
208. *langit-langit*, gekleurde stukken goed, die in de *soerambi* en de *andjoeng* als een gehemelte uitgespannen worden; vooral gebeurt dit bij feesten.
209. *poerin*, een fijne biessoort (Pijn. *poeroen*).
210. nl. *tikar terawang*.
211. B heeft hier nog: *langkap djo pahar dan karikal*.
212. B heeft: *tjoetjoe toenggal*, *tjoetjoe perménan*, *tjoetjoe nan main-main mata*, *kami tinggal engkau berdjalan. Senang berdjalan dipadang rata*, *melangkahlah* enz. gelijk A.
313. In pl. v. *badjalan poeti lakéh sampai* heeft B: *berdjalan djaoeh lai kan sampai*, ofschoon zij ver moest loopen, kwam zij toch aan.
214. B *patoetlah sini memboeang mara*.
215. *gading-gading*, lijstwerk van kozijnen (*bandoel*), enz.
216. *mendjorok*, uitsteken; *tandjoeng mendjorok kalaoet*.
217. *koelai; berkoelaian*, neerhangend; *telinga gadjah terkoelai* (zie Pijn. s. v.).
218. *boetoen*, een vrucht; *boeah boetoen*, naam van een versiersel (hier een snijwerk) in den vorm van die vrucht. (v. d. W.).
219. *berkatak bergelang poejoeh;* de palen van het huis (*tonggak*) en die tusschen de planken van den wand waren gedraaid; *katak* is het dunne, inspringende, *gelang poejoeh* (de krans van veeren om den nek van den kwartel), het uitspringende van het gedraaide.
B heeft hier nog: *berdjandjang berandjoeng-andjoeng*.
220. *tindjau karang*, een uitkijk,
221. B heeft *senang* inpl. v. *petang*.
222. Ik heb geschreven سدلڠݢم; de Menangkabauer spelt سده لڠݢم, zooals zoowel A als B heeft, en stelt deze uitdrukking samen uit *linggam*, rood en *sadah*, de kalk, die bij de sirih gebruikt wordt. (Bat. *soda;* verg. [illegible]).
223. B heeft hier nog: *tempat bermain parapati*

224. *kaloek* (*keloek*, *loek*, *eloek*), of zooals B heeft *kèlok*, bocht, gekromd, schroefvormig; *toengkat berkaloek*, *djalan berkèlok*, *keris tiga kèlok*.

225. *Tjina karam*, verward, zonder vast patroon: *marika itoe hiroek sadja ba' Tjina karam*, zij maken een verward lawaai.

226. *saloek* (*seloek*); *bersaloek*, dooreengestrengeld, zooals b. v. de schakels van een ketting.

227. *rakam*, zegel, schrift; *merakam*, drukken, insnijden.

228. *gèndèng*, meestal verbonden met *èrèng*, scheef, schuin: edelgesteenten flikkeren, wanneer zij schuin gehouden worden, van daar *bergèndèngan*, fonkelen, schitteren van edelgesteenten: *djikalau karbau hendak berlaga bergèndèngan letaknja*, dan staan zij met den kop schuin tegenover elkaar; het frequentative *menggerèndèng*, een vechtende, dreigende houding aannemen van dieren, schuin naderen b. v. van een haan, die het hof maakt aan een hen, *indoek hajam digerèndèngi hajam djalak*.

229. *tampa; menampa*, beleggen (smeden, *menapa*); *saroeng keris bertampa emas* = *berpaloet emas*.

230. *kansa* (*gangsa*), blik.

231. *asa-asa* = *soeasa*.

232. *damar tiris*, figuren van bladgoud of verguld snijwerk.
B heeft hier nog: *berdinding berama-rama* (geschulpt), *oekir bernama akir salam* (?); de laatste twee woorden zijn onduidelijk geschreven en laten zich moeielijk bepalen, daar het een fantasienaam is aan een snijwerk gegeven, waarschijnlijk een bijvoegsel van den afschrijver.

233. *sari-moedjari*, een kleine struik met geurige bladeren, die bij de sirih gebruikt worden.

234. *talang perindoe;* een volgens het volksgeloof op den top der bergen groeiende kleine bamboe, die niet hooger wordt dan een span en herkenbaar is aan de doode vogels, die er onder liggen; alleen *orang bertoeah* vinden hem; wie zulk een *talang perindoe* bezit, kan alles krijgen, wat hij verlangt.

235. B heeft hier nog: *oekir bernama pintoe* (?) *iman*.

236. *kapoek*, een ronde rijstschuur van gevlochten bamboe, gewoonlijk in een vierkant raam van houten of bamboezen stijlen; het is hier de naam van een snijwerk.

237. B nog: *ditoeliskan poela boenga emas*, *oekir bernama toeloes napsoe* (?); even als *pintoe* (?) *iman* een fantasienaam, niet de naam van een zeker patroon of figuur van snijwerk en daarom voor ieder ander dan schrijver (of afschrijver) ten gevolge van het onduidelijke schrift moeielijk te bepalen.

238. B: pihak kapada nan kaempat, beroekir bereka-reka intan, berboelan bagai dipagar bintang, bertoelis berkalamkari, disamboet poela poetjoek reboeng, reboeng bernama haoer léman, ditoeliskan poela boenga raja, oekir bernama bodi bajan.
léman, verkorting van *Soeleiman;* zoo ook *tapak léman* = *tapak Soeleiman*, naam van een plant (v. d. W.).

239. *berpoetjoek beterdjoen belat; belat*, een soort van zeil van rotan of dun gesneden reepen bamboe gemaakt, algemeen bekend onder den naam van *keré;* ook een vensterluik, valluik; het met deze uitdrukking bedoelde figuur bestaat uit twee geschulpte in een punt samenkomende lijnen (als een neervallend luik); *membelat*, spalken; *membelat kaki nan patah.* B heeft hier nog: *bersilang bersorong dajoeng*, *beroekir salipoet dalil* (geheel beschreven met koranspreuken), *berganda-ganda toelis tjandai*, *lebih poela boeroeng merak*, *mengiring poela bajam badja*, *oekir bernama toekang radja.*

240. *bajam badja*, een plant waarvan de stengel wordt gebrand om er zwartsel voor de tanden van te maken.

241. *kalimantang*, een lange witte wimpel; *mengalimantang*, een lange, gekronkelde, witte of lichtgele streep vertoonen; *milit destarnja mengalimantang tjahajanja*, de met goud geborduurde rand van zijn hoofddoek schittert; *tjahajanja kalimair, kalau diboenoeh*, *mengalimantang didinding;* zoo ook *oelar mangindo*, *oelar mangiang* (beide namen van den regenboog) *mengalimantang; kilat mengalimantang.* (Bat. *halimottang.* phosphorische glans van paddestoelen). Het schitteren als een zwarte streep, *mengalimbadjo.*

B heeft hier nog: bersiap bertoelang ajar[a], berloekis lagi bersoerat, soerat nan tidak terpahamkan[b], orang berdawat ajar emas, ragoelah orang memandang, sampai kadiri tjahajanja[c], boekan boeatan toekang Saba, entahkah toekang dari mana; oekir bernama djatoeh kaatas.

a. toelang ajar = *tali ajar* strepen, lijnen, die tot versiering dienen, zooals b. v. op boekbanden (v.d.W.); *bersiap bertali ajar*, hier en daar met zulke strepen en lijnen versierd; *b.* tooverspreuken, die een ander niet kon ontcijferen; hiertoe worden b. v. de lettergrepen der verschillende woorden door elkander geschreven of de zin wordt doorspekt met woorden, die hem geheel onbegrijpelijk maken; *c.* de glans straalde terug naar den toeschouwer.

242. In pl. v. *disènanlah* enz. heeft B *ditjampoerkan intan dengan podi*, *manikam sela menjela*, *moetiara betoerang-toerang*, *dihiasi poela dengan djohor* (uitspr. v. *djauhar*).

243. B *oekir* in pl. v. *roepa.*

244. B heeft hier nog: *itoelah poela sipat roemah.*

245. B *berpakaian saisi roemah gedang* (de meubelen waren kompleet, zooals in een groot huis past), *kedjar berkedjar tabir pandjang*, *hoeboeng* enz.

246. In pl. v. *bantal ketjil* heeft B *lapik poerin*, *permadani poela diatas.*

247. *padani* = *permadani.*

248. B heeft hier nog: *minjak haroem terletak djoea*, *barang na*[s] *haroem berminjaklah*, *tidak siapa menegahkan*, *itoe poesaka orang kaja*, *itoelah adat orang moelia.*

249. *tjèrè*[s], trekpot (met een tuit, *tjeratan*, en een oor, *tangkai*).

250. Als een maaltijd geheel in orde is, moeten er 14 schaaltjes met toespijzen zijn.

251. B heeft nog: *orang kaja bertimba emas*, *orang menaroeh tambang oerai*, *orang menaroeh soengai emas.*

252. *kakar; mengakar*, dun uitspreiden.
253. In pl. v. deze lijn heeft B: *barang jang boleh banjak dipoedji.*
254. B *bermaksoed* in pl. v. *samando.*
255. *Djoedah* beteekent in het algemeen *Arabisch*, *uitheemsch*, *fijn*, *geurig.*
256. *kasoer menggala*, dikke vierkante bultzak.
257. In pl. v. *tidaklah* heeft B *laranglah; larang* is niet enkel gelijk *djarang* zeldzaam, moeielijk te krijgen, maar ook *volstrekt niet.*
258. *bantal pereboeng;* boven op een stapel kussens ligt er een, dat den vorm heeft van een driehoekig prisma; dit kussen heet *bantal pereboeng* (puntig als *reboeng*).
259. *kain menggala*, een met gouddraad gewerkte kain van 9 hastaas lengte; *maboek*, zonder vast patroon.
260. *randa*, niet alleen weduw, maar ook een vrouw, die van haar man gescheiden is; een bruid, wier bruigom sterft, voor het huwelijk voltrokken is; Balkis heet hier *randa*, omdat, gelijk uit het vervolg blijkt, zij met den koning van Saba zou huwen, welk huwelijk evenwel geen doorgang had.
261. *gelang bergenta*, holle armbanden, waarin een stukje ijzer of iets dergelijks, dat bij iedere beweging van den arm een gerammel veroorzaakt, welk geluid met dat van een bel vergeleken wordt.
262. Het voorvoegsel *pe*, *per*, wordt somtijds *pi* in pl. v. *pa: pisoeroeh*, *pitaroeh*, *pisawat;* zoo ook *pitjajo*, alsof hier *per* het Maleische voorvoegsel was.
263. *tjintjin tjinta-tjinta*, een ring met tooverkracht, zoodat de bezitter alles kan bekomen, wat hij verlangt.
264. *djoedjoeh*, genegen.
265. B heeft hier: boenga karangan poeti Balkis, tentang anak dajang-dajang menoeelis lagi meneekat, menjoerat-njoeratkan kata. Dalam hari arba' tengah hari sedang lai langang enz. gelijk A.
266. *kapetang*, gisteren; *kalamari*, eergisteren.
267. Het volgende tot aan *ada saorang goebala* ontbreekt in B.
268. In pl. v. *kira-kira* heeft B *akal boedi.*
269. B: *soedahlah poeti mengambil boenga.*
270. *pitanah* (فتنة), ook *onwaarheid*, *leugen.*
271. De volgende pantoens tot aan *mendengar kata demikian*, ontbreken in B.
272. *loeli*, klos ongesponnen katoen. (Bat. id.).
273. Djoe'lkaidah.
274. In pl. v. *kamoe* heeft B *bapa*[5], gewoon aanspraakwoord, vooral jegens kleine kinderen. (v. d. W.)
275. *bertaloen*, doorklinken, weergalmen.
276. B: *jakinlah poela radja Saba.*
277. Hier heeft B nog: *langkap djo alat dan sendjata*, *akoe menoeroet Azoe Sarah.*

278. *menoenai*, polsen, in het geheim vragen of onderzoeken; *saksi ditoenai kalau benar atau tidak; hei mandai, tjobalah mandai toenai perampoean itoe, maoekah ia kawin dengan saja atau tidak.*

279. B: *boeatan* in pl. v. *endahnja.*

280. B. *diboeat.*

281. B: *karana.*

282. B heeft hier nog: *adapon anak kandoeng diri namoen melihat bapaʿ takoet.*

283. B: *katakoetan* in pl. v. *soedah takoet.*

284. *mantara* = *samantara;* dikwijls ook verkort tot *taro.*

285. B heeft hier nog: *angkoehnja* (waarsehijnlijk) *engkau djadi radja.*

286. In pl. v. *anjalai* heeft B *sama-sama*, *tidak terbilang mahanoesia.*

287. B spelt *djenapang;* bij wijze van aardigheid zegt men ook wel *tjinapang* (*tjina pa ang*).

288. B: *rantai.*

289. B. heeft: *berapa gelewang pedang tjotai;* dit laatste woord, dat weinig bekend sehijnt en misschien verouderd is, moet *ontbloot* (*tersintak*) beteekenen.

290. Hier heeft B de volgende pantoen: „koemboek ajar[a] main-main, simboerkan menakiʿ getah; djikalau radja hendak kawin, djangan berkawan naik roemah; simboerkan menakiʿ[b] (menakang) getah, getah diambil ka-pemoeloet; oesah berkawan naik roemah, karana boedak habis takoet; getah diambil ka-pemoeloet, pemoeloet oenggas limboekan[c]; karana boedak habis takoet, baik djoega dipeliharakan," katanja djoea Azoe Sarah. Een aarden pot voor water om er mee te spelen, het water wordt (tegen den boom) gegoten, als men de gom wil aftappen; als gij, o koning, wilt huwen, ga dan niet met uw gevolg naar binnen; het water wordt (tegen den boom) gegoten, als men de gom wil aftappen, de gom wordt gebruikt als vogellijm; ga niet met uw gevolg naar binnen, anders zal mijn dochter bang worden; de gom wordt gebruikt als vogellijm om limboekans te vangen; anders zal mijn dochter bang worden, het is beter haar te ontzien.

a. koemboek ajar, een aarden potje voor water, met een tuit; *b.* wanneer men *getah* gaat inzamelen, wordt de boom schoon gemaakt, waar men de inkepingen wil maken (*menakiʿ*). Wanneer de gom uit zoo'n inkeping vloeit, draait men er een stokje in rond (*memoeloet getah*) en zoo'n stokje wordt dan gebruikt om vogels te vangen (*pemoeloet oenggas*). *Menakang*, dat ik tusschen haakjes geplaatst heb, daar het met het oog op het aantal lettergrepen te veel en blijkbaar uit onoplettendheid door den afschrijver bijgevoegd is, wordt niet op zich zelf staand gebruikt, maar altijd in verbinding met *menakiʿ*, waarvan het een versterking is; *c. limboekan*, misschien dezelfde vogel, die bij Pijn. *limboek* heet.

291. *mengherik*, hard, ruw, schreeuwend spreken (zie Pijn. *erik*).

292. *kambal*, mandje, doosje.

293. *djoeadah*, gebak, lekkernij, snoeperij.

294. *serta ajar minoemnja* heeft B niet; daarentegen na *radja Saba: tjarilah poela toedjoeh moendam, isikan poela ajar mawar.*

295. *agih; mengagih*, geven; *mengagih-agih* verdeelen; *agihlah diri saorang-saorang*, verdeelt u, zoo dat ieder afzonderlijk staat; *kadoea bala tantera itoe beragihlah*, gingen uiteen.

296. *gantoeng; menggantoeng*, ook ophouden; *kalau ada bitjaramoe apa-apa hal, katakanlah dengan sigera, djangan digantoeng lama-lama; kalau orang ka-berdjalan djaoeh, djangan digantoeng-gantoeng.*

297. In pl. v. het volgende heeft B: boekan lai oelah pakaiannja, entah berentah[a] banjak emas, perak soeasa tidak bergoena[b], melainkan emas intan podi; langkap mangkoeta beroembai-roembai, berapa poela kain badjoe, berapa poela ikat pinggang, berapa poela tjintjin didjari, berapa poela kambal emas.
a. entah berentah, ontelbaar; *b. bergoena* = *dipakainja.*

298. *berdaroen* of *berdarik* zou beter zijn om het geluid der opengaande deur uit te drukken dan *berdering* (zie 69), tenzij er aan de deur een bel is.

299. B: *gedang.*

300. *meloemar*, bestrijken; *berloemar darah; pintoe diloemari tjat* (Pijn. *loemoer*).

301. *litak*, vermoeid, krachteloos, hongerig; *lah litak peroet saja.*

302. *tergoenggoeng* hier in pl. v. *terlekat; menggoenggoeng*, ook overdrachtelijk *meenemen, wegnemen; barang saja digoenggoeng orang itoe dibawanja lari.* In pl. v. *tergoenggoeng pada kaki* heeft B telkens *tergoenggoeng emas oerai.*

303. B: habis djoeadah tiga didis, habislah apam tiga boeah, laloe tertjengang radja itoe melihat orang tiga saroepa, tidak berlain katiganja, bagai nan kambar katiganja. Laloe berdiri enz. gelijk A.
didis, snede; *boeah dididis; didis*, van wat met een zachten druk wordt gesneden; *sait* b. v. van vleesch.

304. In pl. v. het volgende heeft B: *laloe heran radja Saba, tiga kambal emas oerai, tiga gantang nan banjaknja.*

305. *menjonsong*, te gemoet gaan om af te halen; ook zich verzetten, tegenspreken, brutaal zijn, (in rechten) appelleeren; *tidak takoet ang doerhaka, lai bapa ang kadisonsong-sonsong djoea; anak itoe koeat sakali menjonsong goeroe.*
sonsong = *songsong;* voor *s* gaat *ng* over in *n: bansat, lansat, kansa.*

306. B: *tepi.*

307. B: *angkoehkan.*

308. In pl. v. *dihantarkan poelamalah tjipir* heeft B: *diangkat hedangan hampir radja: santaplah toeankoe radja kami, djoeadah diniatkan ka-santapan.*

309. *goejah*, wankelend, b. v. de gang van een oud mensch (*goejah loetoetnja*); een tafel met ongelijke pooten; een oud, vervallen huis.

310. In pl. v. *bagaikan goejah perdjalanan* heeft B: *bagaikan hilang pemandangan.*

311. In pl. v. *saboeah* heeft B *sabelah, boekan lai oelah kenjang peroet, tidak dimakan maloe poela, bagai nan takoet pada orang.*

312. B *melihat.*

313. *lapih; melapih*, plat vlechten b. v. het haar, touw; *tali itoe lapih tiga; kain berlapih rama-rama*, draperiën als bogen en groote strikken.

314. In pl. v. *harap* heeft B *réwan* = *ragoe.*

315. B *bergerak* in pl. v. *berdatak; berdatak* (*detak*), kloppen; *bergerak*, een voorgevoel hebben.

316. Hier zijn door den afschrijver twee regels vergeten, die bij B luiden: *poetri berkoeroeng didalam péti*, *maloe bertanja sipat baiknja.* (*peti*, Men. ڤيتي *péti.*)

317. *palentah* = *parentah.*

318. *lantjang*, sirihdoos.

319. *tanisab*, uitspr. van *terhisab.*

320. *kambal katja; kambal*, een kistje van rotan ca. een halve meter lang en een kwart hoog: zulk een *kambal katja*, ook *keranda katja* (no. 316 *péti*), komt meer in verhalen voor in de beteekenis van *schuilplaats*, *plaats van afzondering.* Anderen lezen *gambal katja*, hetgeen *doorschijnend gordijn* zou beteekenen.

321. In pl. v. dezen regel heeft B: *simbai menjimbai genta gelang*, *berdering poela gelang kaki.* — *Simbai menjimbai*, van geluiden *onafgebroken;* het eene volgt onmiddellijk op het andere.

322. *meningkah*, accompagneeren (v. d. W.).

323. *melotar*, slaan.

324. In pl. v. *tepi* heeft B *toerap*, geborduurde rand.

325. *kain biloedoe dimakan koekoe*, fluweel waarop de indruk van den nagel achterblijft, zwaar en fijn.

326. *kain adjoeng sarat* is een zwaar met goud doorwerkte kain (als een volgeladen jonk). B heeft hier nog: *sarat bertenoen ajar emas.*

327. *mentjemoek*, slaan; *bertjemoek*, vechten.

328. In pl. v. den volgenden regel heeft B: *banjak permata allahoe rabi*, groote god, lieve hemel, wat had zij veel edelgesteenten.

329. *kening*, voorhoofd; *alis* wenkbrauw.

330. *sariboelan* (*sahari boelan*), een gouden hoofdversiersel in den vorm van de maan, als zij drie dagen oud en dus pas zichtbaar is.

331. *tatah kandai*, haarnaald met bloemen van goud of zilverdraad; *kandai*, versiersel; *mengandai*, versieren; *ramboet dikandai djo amèh; djari dikandai djo tjintjin*, *djo tjanggai.*

332. *soebang*, oorknop; *soebang-soebang*, franjes voor gordijnen gemaakt van bolletjes mergpit (*basoeng*).

333. *santir*, weerga, gelijke.

334. *ko' koenoen*, des te meer (Bat. *hoenoeng*).

335. *doedoek bersoesoen*, de handen gevouwen en het hoofd gebogen, onderdanig, cerbiedig.

336. *menghasingkan* (*asing*), gereed zetten.

337. *delamak*, dekkleedje over de *toedoeng sadji*.

338. *boenga rampai*, *bladeren* van verschillende bloemen dooreengemengd; het uittrekken, losplukken van die bladeren, *meroentih*.

339. *lemak*, niet enkel *vet*, maar in het algemeen *smakelijk*, *lekker toebereid* van spijzen, hetzelfde als [illegible].

340. *manisan lebah*, honig. B heeft *ajar madoe*.

341. De *koemajan*, een geurige, kleine, witte bloem.

342. *hoeroeng; berhoeroeng*, zich verzamelen, bijeenkomen; *mehoeroengi*, omgeven, omringen; *bangkai koeda dihoeroengi langau*.

343. *sakin pengidam*, een mes, dat in sommige streken de Maleische vrouwen altijd bij zich dragen, als zij op weg zijn (om er mee te snijden, waarop zij belust zijn, *mengidam*).

344. *kalian*, *gij*, van een meerdere tot zijn minderen, ouders tot hun kinderen, een onderwijzer tot zijn leerlingen.

345. *toengkoes* = *boengkoes; menoengkoes*, inwikkelen.

346. B: *hoedjoeng toendjoek*.

347. B: *nasi*.

348. *tating; menating*, opnemen, dragen, opdragen; *tolong menating medja ini kasanan; tatinglah makanan itoe kamedja* [*tèting; menèting*, voorzichtig opnemen en wegdragen; b. v. *nambè̊ ditèting ditèting*, *nambè̊ ditèting toean dèn*, draagt (het lijk van) mijn man niet weg; *nambè̊* = *djangan*].

349. *djambar* (= *hédangan*), gerecht; *sadjambar*, wie te samen eten. Als het geheel in orde is, moeten er zes personen te samen aanzitten, nooit meer, wel minder, zoo er toevallig geen zes bij elkander te brengen zijn; bij feesten (*perdjamoean*, *perhalè̊an*) moet de ceremoniemeester (*djoeara*) er nauwkeurig op letten, dat bij elkaar zitten, wie bij elkaar hooren (*sama tegaknja*). De Menangkabauer ziet zeer streng toe, dat hem de plaats gegeven wordt, die hem toekomt; de hoogste plaatsen zijn voor de *penghoeloe adat*, den *toeankoe* en den *katib* of *labai*. Heeft er een vergissing te dezen plaats gehad, dan verwijderen zich de gasten eerst, om den *djoeara* gelegenheid te geven de begane fout te herstellen, waarna zij terugkeeren.

350. B heeft hier nog: *langkaplah minjak setangginja*.

351. *mengoempat* (= *mengoepat*), niet alleen *kwaadspreken*, ook *aanmerkingen maken*, *op iemand wat te zeggen hebben*.

352. *moedjoer*, gelukkig.

353. B: *samahanja* in pl. v. *saperdoea*.

354. *légar* = *koeliling; moesoeh melégari negeri; berdjalan berlégar-légar*.

355. *taloet*, in menigte, gezamenlijk; *bertaloet datang orang kapakan*. B heeft: *berbelah melepas panah*.

356. *atjik*, *moeder;* gewoon aanspraakwoord aan vrouwen in de Benedenlanden; in de Bovenlanden zegt men: *biai*, *andai*, *mandai*, *må*, *ati̊*, moedertje, vrouwtje.

357. B: *soeroehlah radja pada kami soepaja didengar kata radja.*

358. De volgende pantoen ontbreekt bij B.

359. *oelah*, werk, daad; *mengoelah*, doen. Dit woord schijnt alleen in minder gunstigen zin gebruikt te worden, met het bijbegrip van slecht, onbeduidend; *apa oelah toean sahari-hari?* wat voert gij toch iederen dag uit? (*zeker niet veel bijzonders*). (Bat. *oela*, *mangoela*, zich met iets bezig houden; [illegible]).

360. *lorong*, wat betreft.

361. B: *djika mehoekoem hoekoem adil.*

362. *djika sentana*, wat aangaat.

363. *koeroeng; mengoeroeng*, opsluiten, in de gevangenis zetten; *pendjara*, alleen in de beteekenis van val om wilde dieren te vangen.

364. In pl. v. het volgende heeft B: *itoelah djadi radja kami.*

365. *toepang*, stut met vorksgewijze inkeping (ook *arang babi*, varkenssnoet), gaffel (ook *kajoe bertoepang*, *kajoe bersangkak*); *beri bertoepang anak djawi itoe*, zet het kalf een knip op den neus; *menoepang*, stutten, maar ook zich verzetten, tegenwerken, niet eensgezind zijn.

366. B *beragih*, zij verdeelden zich (nl. om de toebereidselen voor het huldigingfeest gereed te maken).

367. *menggoegoeh*, slaan op een trom of een dergelijk instrument (Bat. *goegoe* id.)

368. *taboeh larangan*, de *taboeh*, waarop slechts bij enkele gelegenheden geslagen wordt.

369. *toeal*, paal, staak, waaraan de vlag geheschen wordt. B heeft *toenggoel*, vlag, wimpel.

370. *menggoear* (of *goeal*) = *menggoegoeh.* (Bat. *goewal*, stok waarmee op de *edap* wordt geslagen). Daar de *l* en *r* als sluitletters in de uitspraak beide verdwijnen, is het dikwijls moeielijk te bepalen, op welke van die twee letters een woord uitgaat; zoo kan de uitspraak *goea* evenzeer door *goeal* als door *goear* teruggegeven worden. Ook in het schrift worden die twee letters veelvuldig met elkaar verwisseld; zoo heeft B b. v. voortdurend *kambar*, *sangkal*, *bedir* in pl. v. *kambal*, *sangkar*, *bedil.*

371. *bedil besar*, kanon.

372. Men zegt ook: *hiroek pakoek bagai kiamat.*

373. B: *ramilah orang boekan oelah*, *bakata orang samahanja*: »*kita* enz. gelijk A.

374. *melanda* (= *melanggar*), (tegen iemand) aanloopen, tegen het lijf loopen, duwen, (de wetten) overtreden, anderen geweld aandoen. B. *koeat nan tidak dilandakan*, de menschen maakten geen gebruik van hun kracht om anderen kwaad te doen.

375. *banjak memoedji orang miskin.*

376. B: *siksa* in pl. v. *soekar.*

377. *menimbangi*, (van een straf) verminderen, veranderen; appelleeren. B heeft: djika dihoekoem soedah berpantjoeng, nan tidak djadi ditawari, hoekoem bergantoeng bergantoeng djoea, djika berboenoeh berboenoeh djoea, tidak boleh ditimbangi.

378. *sawar*, takken, bamboe, bladeren, *sarap*, tot afsluiting (van een kraal b. v.); *me-*

njawar, op die wijze afsluiten; *penjawar*, een tak of iets dergelijks, dienende tot waarschuwing op den weg. Bij B volgt hier nog: *pekakas ladang diladang djoea.*

379. *djinak* beteekent hier: die op het erf gestald worden, in tegenoverstelling van *liar*, die op het veld blijven rondloopen.

380. In pl. v. de volgende twee regels heeft B: *boedak bermain berpakaian, orang boeta berdjalan djaoeh, anak randa berdjalan saorang, tidak bersanda goerau lai.* — *Berpakaian* nl. met hun mooie kleeren.

381. *menggalas*, rondventen, handeldrijven; *orang penggalas*, marskramer.

382. B heeft hier nog: *tidak terbilang banjak kota, dalam doesoen berbagai-bagai, dalam bagai berbagai poela, samahanja itoe hoekoem poeti.* De kotaas waren ontelbaar en er behoorden allerlei verschillende doesoens toe, die alle weer verschillend ingericht waren: dat alles stond onder het bestuur der prinses.

383. Hier heeft B nog: *tidak terdoega oleh arif.*

384. B heeft hier nog: oepama semoet beriring, laki-laki berbadjoe gedang, perampoean berkain sèrong[a]; banjaklah dara mehantar boenga, beladjar poela mengarang soenting. Soenggoehlah poeti pandai patoet, patoet nan tidak boleh banding; banjaklah orang pai bertanja, dihoekoem poela barang silang[b]; dari ketjil lai adanja, ko' koenoen toeboeh gedang.

a. berkain sèrong, bijzondere manier van de kain om te slaan, zoodat de eene slip wat lager hangt dan de andere; *b. silang*, twist (gesch. der Padri onlusten, bl. 8 reg. 16: *er ontstonden veel twisten* enz.).

385. In pl. v. *poela* heeft B *tipoe*, een schrijffout misschien voor *tjoepoe*, doosje; *tjoepoe-tjoepoe*, doosjes in den vorm van verschillende vruchten, zooals die te Palimbang gemaakt worden. (ꤸꤼꥈ).

386. *tahoen moesim*, een jaar van 12 maanden.

387. B: *katjelaan* in pl. v. *bertjela.*

388. B: *berkabar* (= *berkata*) in pl. v. *bodi basa.*

389. B: *anak paroeh.*

390. B heeft hier nog: *bersamboeng bertali ajar.*

391. B heeft hier nog: *itoelah adat radja-radja, maski tidakkan dipakai.*

392. B nog: *merak nan tahoe akan pangkat.*

393. *lawa'-lawa'*, eet- en drinkbakje (in een kooi), ruif.

394. *ba' oemboet*, wit en glimmend als *oemboet* (zie 34).

395. *ajar Stamboel*, zuiver, frisch water. *Stamboel* dient alleen om het buitengewoon zuivere enz. uit te drinken.

396. *salai; menjalai*, niet alleen *roosteren*, maar het gewone woord voor *aansteken van licht; salailah palita, lilin.* B heeft *dinjalai*, wat evenwel meer voor *vuur aanmaken* gebruikt wordt.

397. Hier heeft B. nog: *inilah hikajat poeti Baloekih.*

398. *samat samasta*, alles.

399. B heeft *boekit* in pl. v. *poelau;* zoowel eilanden als bergen, bosschen, grenssteenen

(*batoe sipadan*) enz. zijn de verblijfplaatsen van geesten, *tampat sati* (*sakti*) of *beperhoenji*.

400. *angin selasari*, gunstige wind.

401. B: *diboeboengnja* (in pl. v. *diboeboengkannja*); *boeboeng*, hoog; *memboeboeng*, opstijgen; *lah boeboeng matahari*.

402. *loeboek* ook gelijk *loehak*, gebied, landschap; *loeboek Agam* = *loehak Agam*.

403. B: *hoekoem nan betoel siang malam*.

404. B: *sapoeloeh* in pl. v. *lebih*.

405. *papar; memapar*, vertellen, uitleggen; *paparan* = *tjeritera; sapapar*, eenstemmig. B heeft: *banjaklah kata terkatakan*, *banjaklah roending teroendingkan; meroending* (= *mengètjè*), praten, babbelen. Het volgende tot aan *laloelah sampai kamalegai* ontbreekt in B.

406. *oesak* = *koerang; mengoesaki*, verminderen, van iets afnemen; *tebat ini beloem dikeringi*, *balaroe sahasta oesak ajarnja; siapa poela mengoesaki goela itoe*.

407. *mendakoes*, klepperen, de tanden tegen elkaar slaan.

408. B: *mehampar-hamparkan*.

409. B: *siapa tolan kadoea ini*.

410. B: *manalah*.

411. De volgende pantoens tot aan *laloelah terbang boeroeng merak* ontbreken in B, dat in pl. daarvan heeft: *soedah berkata dengan poetri*, *laloe berkata nan sapatah: mana poetri toean saja*, *saja na*' *terbang anjalai*.

412. *padoman* fig. voor *pikiran*.

413. *gèlèk*, schuin; *hari* (= *matahari*) *tergèlèk*, de zon staat schuin, het is al over twaalven.

414. In pl. v. den volgenden regel heeft B: *sakarang hari lah loehoer*, *karana djandji lah terlampau*, *hari lah laroet loehoer pandjang*.

415. B heeft hier: *boeroeng merak beloem koembali*, *ada bertemoe dengan dikau*.

416. De ĕ verandert in het algemeen in *a;* uitgezonderd is b. v. *benas*, *bernas*, vol, bevrucht, dat ook in Agam *bonèh* wordt uitgesproken volgens het dialekt van Tanah Datar; de ĕ van de eerste lettergreep in drielettergrepige woorden wordt meestal *oe: koelamboe*, *koelaboe*, *tjoerito* en zoo ook *soebarang*, (*saberang*); eveneens wordt *merak: marak*, maar ook *moerak;* daarentegen verandert de *a* van sommige woorden in *i: simbar*, *pintjoeran*. Opmerkelijk is de uitspraak *Minangkabau*, daar men voor *menang* altijd *manang* zegt en de uitspraak dus niet overeenkomt met de legende omtrent den oorsprong van dien naam.

417. *moengkir*, liegen, draaien, niet rechtuit de waarheid spreken.

418. In pl. v. het volgende heeft B: *bagai ka-mati djoea engkau*, *atau diadjab salah satoe*, *atau dikoeroeng dalam sangkar*. عذاب, straf.

419. *meharam* = *mengeram*.

420. B: *dihantarkan* in pl. v. *didjoeloerkan*.

421. Hier volgt bij B: menengar Soeleiman soedah marah; datanglah hati nabi Allah

hendak menangkap boeroeng itoe, ditangkoepkan tangan kadoeanja, laloe dapat merak itoe, maksoed poela hendak mendabih.
In pl. v. *ditangkoepkan* zou *dirahapkan*, *hij lei zijn beide handen op den pauw*, beter zijn; *merahap* ≍ *meniarap*.

422. *pitoea* hier gelijk *sabda*, zooals B. heeft.

422* *tersirap darah didada*, *het bloed hield stil in haar borst*, of zooals men even dikwijls ontmoet, *tersimboer darah didada*, *het bloed stijgt naar de borst*, is een zeer gewone uitdrukking voor *ontstellen*, *schrikken*.

423. In pl. v. de volgende twee regels heeft B: *djika berboeat sasoeatoe hendaklah njata dalam alam.*

424. Bij B volgt hier nog: *laloe meharam poela merak.*

425. In pl. v. den volgenden regel heeft B: *soepaja senang hatikoe.*

426. In pl. v. *pihak gedangnja* heeft B: *pihak kapada anak dajang*, *dajang ka-pisoeroeh keri kanan*, *toedjoek orang banjaknja*, *dajang nan sama-sama gedang.*

427. *oeloeaʾ* Men uitspraak voor وضوء, *reinigingswater voor het gebed;* zoo ook *oelajat* voor ولاية enz.

428. In pl. v. *serta orang* heeft B: *laloe menoeroet.*

429, *hilang* inpl. v. *laloe.*

430. *toekik*, schuin, van boven naar beneden; *menoekik*, mikken op iets dat lager is, naar beneden vliegen; *ditoekikkannja tombaknja kababi itoe; boeroeng helang menoekik menjimbar anak ajam.*

431. *gondjong*, de horens van een Maleisch dak. B heeft *poentjak.*

432. *hariban* ≍ *riba* (no. 16); *a* met het achtervoegsel *an* wordt dikwijls, zooals in *hariban*, samengetrokken tot één lettergreep: *pakadjan* (pekerdjaan), *paliman.*

433. *dik* verkorting van *adik*, zoo *joeng* van *boejoeng*, knaap, *piʾ* van *oepiʾ*, meisje.

434. *mentjelik*, zien; *pentjelikan*, gezicht, uitzicht.

435. *saesoek*, vroeger.

436. B: *berbeloet* of *berbelit.*

437. *mehawai* (≍ *mendjawat*, *mendjabat*), aannemen, in de hand nemen, behandelen, uitoefenen (een bedrijf); *a nan dihawai kini? — hamba mahawai sawah; hambo mahawai karadjo goeroe samiëngno; samiëng* (≍ *sahadja*), slechts, alleen.

438. Het volgende tot: *laloe berkata toean poetri* ontbreekt in B.

439. *kerambil*, klapper (Jav. id.; Bat. *harambir*)*; kalapa* alleen in *kalapa njioer gading*, een fabelachtige klapperboom.

440. *boenga boeah pala;* hiermee wordt bedoeld de gekonfijte muskaatnoot, die keurig netjes gesneden wordt als een bloem.

441. *mendjoedjoeng*, boven het hoofd houden, enz. (zie Pijn. *djoendjoeng*)*; mendjoendjoeng*, steunen, stutten; *djoendjoengan katjang*, boonestaak.

442. *tepakoer* ≍ *tepoekoer*, Pijn.

443. *mengirit* (≍ *menoentoet*), bij de hand leiden; *koeda diirit-iritkan* (*dipadjalankan*), afleiden.

444. B: *mantri sariboe lah berkampoeng*, *raajat berlaksa lah berhimpoen.*

445. B: *nistjaja hantjoermalah kita.*

446. In pl. v. *hoekoem nan benar* heeft B *agama nan.*

447. B: *pernah* in pl. v. *ada.*

448. B: *memakai.*

449. De volgende pantoens ontbreken in B.

450. *santo*, tabak. ([illegible])

451. In pl. v. *diberinja berbaban emas* heeft B: *samahanja berat dengan harta akan persembah pada nabi*, *dibawanja poela koeda saratoes* enz. gelijk A.

452. B: *akan mangkoeta;* de volgende woorden van *Baloekih* tot *ada saorang* ontbreken in B.

453. *pangkatoea* = *pentoea*, *pengetoea.*

454. *biaperi*, wijze, geleerde.

455. *boeboen-boeboen* = *oeboen-oeboen.*

456. B: *katengah* in pl. v. *pada.*

457. *bersitoengging*, met den kop naar beneden; *menoegging-noengging dalam ajar*, duiken.

458. B heeft hier nog: didapati radja lagi doedoek dihadap oleh orang banjak; soedjoedlah merak pada radja, didjatoehkan poelamalah soerat, djatoeh kariban radja itoe.

459. B: *ajar emas* in pl. v. *dengan emas.*

460. Bij B volgt hier nog: *disoeroeh raajat radja djihin*, *laloe berhimpoen samahanja.*

461. Bij B nog: *barang nan ada bawa djoega.*

462. B: *soedah hasil alat djamoe.*

463. B: *dipanggil.*

464. B nog: *dimasoekkan poela masoek djamoe*, *djamoe nan tidak terkirai.*

465. *katindihan*, overtroffen worden. (Bat. *masitindijan*, elkaar zoeken te overtreffen; *toemindi*, voortreffelijker zijn).

466. *orong*, mislukken, afspringen; *diorongkan*, hier *afgewezen*, *niet aangenomen worden;* ([illegible]).

467. In pl. v. *oleh kita* heeft B *tepengakan* (*terpengapakan*).

468. De hier volgende pantoen ontbreekt in B.

469. *poenpoen* of *poempoen*, bot, stomp.

470. De volgende pantoens ontbreken in B.

471. *berkokoh*, zich gereed maken; *pekokohilah barang itoe* = *perkemasi barang itoe.* B heeft *berangkat.*

472. *melingkoeng*, omringen. B heeft *dikandoeng*, gedragen worden.

473. In pl. v. het volgende heeft B: berdjalan berpoesoe-poesoe, beratlah pedati barang, kaledai mehela poela, banjak orang dibelakang megang pajoeng, megang kaimah, megang tetampan [a] kain koening, megang lantjang, megang tjerana, megang kain lapik-lapik [b], itoelah kerdja anak dajang. Pihak kapada sakai poetri megang bedil, megang djenapang, megang galewang pedang tjotai; djaoeh dan hampir

biar didjalang, maksoed hatikoe ko'lai sampai [c]; megang tombak, megang pandahan, megang sikoedjoer [d] dan parisai; orang banjak lambat didjalan, djika lai moedjoer lekas sampai. Pihak kapada orang moeda tambat keris, tambat terapang, diganggam poela sapoe tangan; berdjalan djaoeh menampoeh padang mendjalang nabi Soeleiman. Pihak kapada perampoean berbadjoe beroendoeng-oendoeng, salendang toeboeh kain tjandai, berdjalan berkèndang-kèndang [e], lekat dikening tatah kandai. Pisang kelat [f] ditebing ngarai [g], poetjoeknja kambar mengambari; lekat dikening tatah kandai, bertapoek lontar dipipi [h]; poetjoeknja kambar mengambari, mari ditoerih [i] djo radawan [k]; betapoek lontar dipipi, hari panas boekan berawan. Soekar bersidang ditengah padang, hari panas langit kemarau, angin nan sapai-sapai [l] basa; banjak raajat bagai dihalau berdjalan ditengah padang; orang nan banjak bagai semoet, allahoe alam banjak orang, dikeri kanan padang pon lioek [m], poetri ditengah dikandoeng orang; bagai lebah banjaknja orang meiringkan poetri Balkis; inilah lawas lebar padang, penoeh di raajat poetri Balkis.

a. telampan, schouderdoek (zie Pijn.), schijnt in de Bovenlanden niet bekend; *b. kain lapik-lapik*, met randen van goud en kasoemba; *c. of het ver is of dicht bij, ik wil er heen, als ik maar mijn doel bereik* (woorden Balkis in den mond gelegd); *d. sikoedjoer* = *koedjoer*, lans (zie Pijn.); *e. kèndang* = *salendang; f pisang kelat*, een soort van pisang (*kelat* = *sepat*, wrang); *g. ngarai*, diepte, afgrond, (een zeer diepe, nauwe afgrond, *koerintjing*); het zoogenaamde Karbouwengat bij Fort de Kock wordt door de inlanders nooit anders dan *ngarai* genoemd; *h. lontar*, een gouden sieraad aan de *tatah kandai* hangende en dat dus bij de minste beweging van het hoofd tegen de wangen slaat (*tepoek*); *i. toerih* = *toeris*, insnijding (Pijn); *k. radawan* of *ladawan*, een mes; *l. sapai-sapai*, zacht van den wind, een zuchtje; *m. lioek*, platgetrapt, nl. de planten op de vlakte.

474. In pl. v. dezen regel heeft B: *laloe sakali kaoestana, didapati radja lai doedoek.*

475. B heeft in pl. v. het volgende: *adalah poeti kian hari, toean serta dengan kalangkapan. Mendengar* enz. gelijk A. *De prinses zal binnen kort met haar gevolg hier zijn.*

476. B: *dapatlah tiba poeti Baloekih.* De volgende pantoens ontbreken in B.

477. *hampa berat; hampa padi*, padikorrels, die niet *bonèh*, gevuld, zijn; *hampa berat*, padikorrels, waarin slechts een klein korreltje, dus toch onbruikbaar; bij het wannen (*tampi, tinting*) valt de *sekam* (de zemelen) neer in zoo'n groote hoeveelheid, dat men zou denken heele doppen (*hampa berat*) te zien; *hampa berat* zijn ook de zemelen, waaraan bij het stampen nog stukjes rijst blijven; *sekam mendjadi hampa berat* kan dus ook vertaald worden: er is zooveel rijst, dat ze niet eens zorgvuldig behoeft gestampt te worden en het er niet op aan komt, of er met de zemelen ook wat rijst verloren gaat.

478. B: *ka-kami boeat.* — *Mehimbau* (geheel gelijk *memanggil*), roepen, noemen. (v. d. W. مهيمباو).

479. B: radja segira memakan sirih, masaklah sirih nan sakapoer, memandanglah

poela kaatas langit, dilihat poelamelah malegai, laloe memandangmelah soeroet (*naar beneden*), maka terdiri dihadapan.

480. B nog: *tagoʼ* (*tegap*) *ditampoeh orang banjak*, sterk genoeg dat de menigte er op loopen kan. *Menampoeh*, loopen, gaan, naderen, bereiken; *orang itoe berani menampoehi lawan; djalan itoe dapat ditampoehi koeda; djalan itoe tiada ditampoeh-tampoeh orang lagi; kampoeng itoe dapat ditampoeh dengan tiga djam perdjalanan.*

481. In pl. v. den volgenden regel heeft B: *didinding poela keri kanan*, *titihan poela papan katja*, *dingdingnja poela papan katja*. *Dinding*, hier *leuning*.

482. *berlenggangan*, zich heen en weer bewegen, ronddartelen.

483. B: *paménan orang patang pagi.* Ook in de Bovenlanden treft men hier en daar huizen aan omringd door zulk een vijver, waarin visschen gekweekt worden, die tevens tot uitspanning en vermaak van den eigenaar dienen. In andere vijvers is het verboden de visschen te vangen, b. v. te Baso; de visschen in dien vijver zijn volgens de legende van menschelijke afkomst; vandaar dat zij bij duizenden sterven, wanneer de menschen door een epidemie bezocht worden, zooals voor eenige jaren door de pokken. Het vangen en eten van zulk een visch brengt stellig ongeluk, zoo niet den dood aan den vermetele, die zich daaraan vergrijpt.

484. B: *berpagar* in pl. v. *berlingkar*, omheind.

485. B: *dioedara.*

486. *bersap* (صف), in rijen, geregeld.

487. In pl. v. *oesahlah—tjampoer* heeft B: *baoel berbaoel sama diri*, allen van dezelfde soort bij elkaar. *Baoel* (= *baoer* in *tjampoer baoer*); *memperbaoelkan*, verzamelen; *pebaoelan*, verzameling.

488. In pl. v. *djokoʼ badaʼ—semoet* heeft B: *djokoʼ beroek naʼ sama beroekʼ*, *djokoʼ kera naʼ sama kera*, *djokoʼ tenoek naʼ sama tenoek*, *djokoʼ simpai naʼ sama simpai.* *Tenoek*, tapir (v. d. W.).

489. In pl. van wat bij A volgt heeft B hier: lama sadikit antaranja laloe bertemoe doea pihak, bagaikan penoeh boemi Allah, djadilah lajoer [a] roempoet rantai oleh banjaknja hamba Allah. Namoen melihat raajat itoe, djadi gementar poetri Balkis melihat harimau berangkaʼan [b], melihat oelar beloentjoeran [c], melihat kidjang berlompatan, melihat roesa pandjang tandoek; gagai menggagai [d] siamang, lompat melompatmelah kera, dorong mendorongmelah [e] gadjah, hamboer mehamboermelah beroek, hoeboeng mehoeboengmelah [f] tenoek, hamboer mehamboermelah simpai, kedjar mengedjarmelah toepai, simbar menjimbarmelah helang, tampar menamparmelah [g] sikoʼ [h], sakalian bersap sama diri, sadikit pon tidak bertoekaran. Pihak kapada roepa djihin tidak terkira banjak roepa, satengahnja tidak berkapala, satengahnja tidak nan berkaki, satengahnja kaki nan sabelah, satengahnja tidak nan berhidoeng, satengahnja hidoeng nan sabelah, satengahnja poela pandjang lidah, satengahnja poela patah pinggang, satengahnja poela gedang gigi, satengahnja poela gedang mata, satengahnja mata nan sabelah. Laloe takoet poeti Balkis, laloelah pikir dalam hati: "harimau dan kambing berdjinaʼan [i], helang dan hajam

berdjina^{s}an, oelar dan lata berdjina^{s}an masa menghadap radja itoe; tidaklah djadi anjaja oleh karana adil radja." Toemboeh bitjara poeti Balkis: „mengapalah akoe akan takoet, harimau dan kambing berdjina^{s}an, helang dan hajam berdjina^{s}an, helang dan hajam berdjina^{s}an, koetjing dan tikoes berdjina^{s}an, oelar dan lata berdjina^{s}an, ko^s koenoenlah orang jang moelia." Laloe berdjalan poeti Balkis diosong orang diosongan; datang harimau na^s melihat boesoeknja moeloet boekan oelah, datanglah oelar na^s mendjengoek hangitnja toeboeh boekan oelah, datanglah kambing melihat hamisnja toeboeh boekan oelah, tidak lai takoet poeti Balkis. Hampirlah masoek pintoe gerbang, toeroenlah poeti di osongan, laloe bersiap orang banjak, laloe berhimpoen tengah padang. Pihak kapada poeti Balkis jakinlah poela dalam hati: „soenggoeh ini radja besar, soenggoeh ini radja alam, patoet ditoeroet agamanja." Memandang Soeleiman dimalegai, melihat poeti sangat sopan serta berkain dalam-dalam, lebarlah poela oendoeng-oendoeng, lekatlah poela badjoe dalam, tidak soeatoe aibnja, poeti nan arif bidjaksana. Hampirlah poela pada kolam, laloe berkata biaperi: „laloelah toean poeti Balkis, tidaklah orang nan dahoeloe, hanja toean poeti nan dahoeloe." Mendengar kata demikian, laloe berdiri poeti Balkis, ragoe sadikit dalam hati, melihat kolam lagi lawas, titian tidak terentang; maloe sadikit poeti Balkis, mengapalah diri na^s dahoeloe, loepa diadat radja-radja, oentoengkan[k] datang kamaloean; orang berseroe disaberang: „manalah radja poeti Balkis, laloe kasini menjaberang, djanganlah poeti maloe-maloean." Mendengar kata demikian, dihampirilah kolam itoe, dirindjing[l] poelamelah kain, kain ka-basah kena ajar, dihoeloer[m] poelamelah kaki, laloe terboekamelah betis, laloe tersenjoem Soeleiman, njata sadikit boeloe betis. Datanglah ikan samahanja melihat poeti menjaberang, disonsong poela oleh ikan, diboekakannja poela moeloetnja, ikan biasa diberi makan; djadilah takoet poeti Balkis, takoet ada menggigit. Laloe berkata toean Soeleiman: „manalah poeti Balkis, laloelah poeti menjaberang enz. gelijk A.
a. lajoer (= *lajoe*), *verwelkt*, hier *vertrapt; b. berangka^{s}an*, langzaam, poot voor poot verzetten; *c. beloentjoeran*, voortschuifelen; *d. gagai*; *menggagai* (ook *gabai*, *gajai*), zich optrekken zooals apen bij het klimmen van den eenen tak naar den anderen of zooals bij het klimmen tegen een ladder in de gymnastiek; hier dus het zwaaiend slaan met de armen, zooals de siamang onder het loopen doet; *e. mendorong*, vooruitloopen; *dorong mendorong*, elkaar verdringen, de een voor den ander; *terdorong* = *terlaloe*, altijd in ongunstigen zin; *f hoeboeng mehoeboeng*, vlak achter elkaar; *g. tampar menampar*, klapwieken; *h. siko^s* (*sikap*), een roofvogel, soort van *helang; i. berdjina^{s}an*, met elkaar in vrede, vriendschappelijk; *k. oentoengkan*, er was niets aan te doen, zij moest wel verlegen worden; *l. merindjing*, opstroopen; *m. dihoeloer* in pl. v. *dihoeloerkan*.

490. *palak*, warm. (deze noot had tusschen 247 en 248 moeten staan).

491. In pl. v. het volgende heeft B: diletakkan poelamelah sarap, saoelah-oelah memberi makan ikan, terserampang poelamelah sarap; terkenal poela dalam hati, tidak

radja ka-doerhaka; soedah didengar kata nabi, moestahillah nabi ka-doerhaka. Om te beproeven of het werkelijk een glazen brug was, nam zij *sarap* (bladeren enz.) en legde die er op, als om de visschen te voeren, maar de *sarap* bleef op het glas liggen. — *Serampang; menjerampang*, tegenhouden, verhinderen; *doeri-doeri itoe menjerampang djalan; halang-halang* (vlieger) *terserampang dibatang kajoe; terserampang*, blijven hangen, liggen.

492. B: *baiklah akoe djadi imam*, *imam didoenia akirat.*

493. *gerak Allah*, goddelijke beschikking, ingeving.

494. *toekar*, ook: niet eensgezind; *perkataan orang itoe bertoekaran* (in strijd) *dengan kawan-kawannja; menoekari*, tegenspreken, zich verzetten.

495. *sedang toe koenoen p. B.*, wat prinses Balkis betreft.

496. B: *beliniang.*

497. In pl. v. de voorgaande twee regels heeft B: *sadikit hanja diri djaoeh*, *tidak lai djadi akan mehoekoem.*

498. In pl. v. *dibao—hibo* heeft B: *berpindah*, *rindoe sadikit tolan djaoeh.*

499. B heeft nu de volgende pantoen: telampoeng [a] tengah halaman, diambil kakiliran tadji; tinggal kampoeng, tinggal halaman, tinggal tapian tampat mandi. Orang Kwantan pai ka-Bansal, singgah ka-Loeboek Rama-rama; kota Saba soedahlah tinggal, tinggallah poela kebon boenga. Singgah ka-Loeboek Rama-rama, ka-poelang mendapat ka-Kwantan [b]; tinggallah poela kebon boenga, tinggallah tampat permainan. Malah dibandar-bandarkan djoea [c], elok mendaki pintjoeran; malah dikenal-kenal djoea, malam hari djadi rasian [d].

a. telampoeng of *kelampoeng*, de kiem van een klapper; (hetzelfde, wat bij Pijn. *toemboeng* en bij v. d. W. *tombong* heet, welk woord alleen gebruikt wordt in de eveneens bij v. d. W. opgegeven beteekenis van *uitzakking van den uterus en zwelling van de clitoris*); *b. om terug te keeren doet men Kwantan aan; c. als de waterleiding gemaakt is*, *dan moet hij verder gemaakt worden*, *graaf hem dan door; malah* ≍ *mari*, *ajo; d. zij dacht er voortdurend aan*, *zoodat zij er 's nachts van droomde; rasian*, ominense droom (v. d. Tuuk, Bat. woordenb. *rasi*).

500. *koendjoeng* (≍ *koenjoeng*), snel, spoedig, eensklaps.

501. *merintang*, zich bezig houden met; *merintang berdjalan; karadjo hambo saharihari marintangi anak samiëng.*

502. *kantoek* (≍ *antoek*); *mengantoek*, knikkebollen; *lah takantoek mato ang*, *tandono malam tjako ang batanggang*, uw oogen zijn vakerig, omdat gij van nacht niet geslapen hebt.

503. In pl. v. dezen regel heeft B: *mata terkantoek hendak beradoe* en daarop rijmende: *soesah sadikit di banjak madoe* (*medevrouwen;* alleen in de Benedenlanden in die beteekenis gebruikt; in de Bovenlanden *sambajan; po oerang sambajan kau? — baampès sambajan dèn; dèn* ≍ ik; aan een man zou men vragen: *po oerang sambajan bini ang*).

504. *peradah*, Men. in pl. v. *perada.*

505. Bij B volgt nu: poeti Baloekih beroemah toenggal (*afzonderlijk*), madoe jang lain beroemah sarikat (*met elkaar*, *te samen*); kota Saba soedahlah tinggal, mengikoet Soeleiman tolan akirat.

506. *berlawas-lawas*, uit elkaar gaan.

507. B: *berkoeroeng*.

508. *menjilau* zien, kijken.

509. *memantjoeng*, eig. in eens schuin afhakken; *merantjoeng* (ook *memapat*) *kalam*, een pen vermaken; *meroentjingkan*, aanpunten; *roentjingkanlah pensil itoe*, maak een punt aan dat potlood.

510. *tampat* wordt vooral gebruikt in de beteekenis van *graf*, *heilig graf; tampat orang itoe kiramat*.

511. *tahadjoed*, verdienstelijk gebed na middernacht.

512. *bersoedji* inpl. v. *bersoedjikan*.

OPGEMERKTE DRUKFOUTEN.

Pag.	1	reg.	18.	Maloekih	*lees*	Baloekih.
〃	11	〃	1. v. o.	*Strooptcht*	〃	*Strooptocht.*
〃	١	〃	3	حديث٢	〃	حديث
〃	1	〃	5	akan	〃	ka-
〃	٢	〃	2 v. o.	مڠوكه	〃	مڠوكق
〃	2	〃	12 〃 〃	bakatamalah	〃	bakatomalah
〃	〃	〃	2 〃 〃	mangokoh	〃	mangokoˀ
〃	٣	〃	3	چچق	〃	چيچق
〃	〃	〃	3	بوڠا	〃	بوڠ
〃	〃	〃	7 〃 〃	برتاي	〃	برتائي

(ook bij eenige andere woorden z. a. مڤماى enz. is de ء weggelaten.)

Pag.	〃	reg	10	ka-kandoeri	*lees*	kakandoeri
〃	٥	〃	6	يا	〃	اي
〃	〃	〃	16	اڠڠ	〃	لاڠڠ
〃	5	〃	1	pjagolah	〃	djagolah
〃	٦	〃	6	باݢايو	〃	باݢيو
〃	8	〃	18	basaoeă	〃	basaloeă
〃	٩	〃	3	ڤڠكن	〃	ڤڠݢن
〃	〃	〃	5 v. o.	سايڠ	〃	سئيڠ
〃	12	〃	18	ditoela-ˀkan	〃	ditoelaˀkan
〃	١٣	〃	9 v. o.	برتابر	〃	ترتابر
〃	13	〃	8	ka-ampèˀ	〃	kaampèˀ
〃	〃	〃	11 v. o.	ka-anam	〃	kaanam
〃	١٤	〃	1 v. o.	هات	〃	هرت
〃	١٥	〃	5	لي	〃	لاݢ
〃	〃	〃	3 v. o.	برݢولت	〃	ترݢولت
〃	15	〃	18	pèti	〃	péti
〃	١٦	〃	8	مكن	〃	ماكن
〃	〃	〃	14 v. o.	سنجت	〃	سنجات
〃	16	〃	16 〃 〃	balèga	〃	baléga
〃	١٩	〃	2	سليمن	〃	سليمان

Pag.	٢	reg.	11	هاي	*lees*	هاري
〃	〃	〃	13	ڬچاڨي	〃	کچاڨي
〃	١١	〃	12	ڨره	〃	ڨاره
〃	٢٢	〃	10	السلام	〃	اسلام
〃	٢٣	〃	1	ساعتله	〃	ساڠتله
〃	〃	〃	15	برلقس	〃	برلقس
〃	〃	〃	10 v. o.	هلر	〃	هيلر
〃	٢٤	〃	1 *na*	ايکن	〃	جکث
〃	٢٥	〃	1	دتڠله	〃	داتڠله
〃	〃	〃	3	ماجوره	〃	جاموره
〃	٢٦	〃	10	دجاري	〃	دچاري
〃	٢٧	〃	11 v. o.	ترهمڠله	〃	برهمڠله
〃	〃	〃	10 〃 〃	رمي	〃	رمب
〃	〃	〃	9 〃 〃	مملياکن	〃	ملياکن
〃	٢٨	〃	4	متي	〃	هاتي
〃	〃	〃	11 v. o.	درنچڠ	〃	درنجڠ
〃	٢٩	〃	1	تيدقجو	〃	تيدق
〃	19	〃	13 *na*	sambil	〃	berpikir
〃	٣٠	〃	7 〃	تڠکله	〃	ڨول
〃	٣١	〃	1	جول	〃	ڨول
〃	〃	〃	7	ڨڠکن	〃	ڨڠکن
〃	31	〃	9	pinggang	〃	pinggan
〃	35	〃	18 v. o.	(en elders) als of	〃	alsof
〃	52	〃	9	en de	〃	de
〃	58	〃	1 v. o.	brengt	〃	breng
〃	68	〃	9 〃 〃	sa-orang	〃	saorang
〃	71	〃	13 〃 〃	dipadiringkan	〃	dipadaringkan

Erratum.

Bl. 73, reg. 9. *Staat:* (de geschikte tijd om het goed te droogen te hangen).
Lees: (de geschikte tijd om de padi te droogen te leggen).
8 a 9 uur. — djemoer, padi die in de zon gedroogd wordt.
(Bat. djomoer id.).

VERHANDELINGEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

Deel XLI.

2e Stuk.

BATAVIA, W. BRUINING & Co. | 's HAGE, M. NIJHOFF.

1880.

VERHANDELINGEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

Deel XLI.

Tweede Stuk.

C.

BATAVIA,
W. BRUINING & Co.

's HAGE,
M. NIJHOFF.

1880.

PADANG

in het laatst der XVIIIe eeuw

DOOR

E. NETSCHER.

INLEIDING.

Nadat Padang gedurende ruim eene eeuw het hoofdkantoor der Oost-Indische Compagnie op Sumatra's Westkust was geweest en gedurende vele jaren, door bloei van den handel, niet onbelangrijke voordeelen voor dat ligchaam had afgeworpen, deelde die plaats in het laatste vierde van de XVIII[e] eeuw ruimschoots in de gevolgen van het algemeen verval der Compagnie.

Meer dan eenige andere plaats in Nederlandsch Indie moest zij ondervinden de rampen, welke de oorlogen van de Republiek der Vereenigde Nederlanden met Engeland en Frankrijk over deze gewesten bragten, zoodat zij haren geheelen ondergang als Europesche vestiging te gemoet ging, welk lot alleen daardoor werd voorkomen, dat de Engelschen in 1795 de plaats voor den Stadhouder in bewaring namen en haar bezet hielden, totdat zij in 1819 aan Nederland werd teruggegeven.

Het was toen een tijd van vertwijfeling voor de Indische Regering.

Niet bij magte hare uitgestrekte bezittingen tegen buitenlandsche of binnenlandsche vijanden te beschermen, overwoog zij zelfs het denkbeeld de zoogenaamde buitenposten op te offeren ter wille van het behoud der hoofdbezittingen, Java en Ceilon.

In April 1792 bragt het extra-ordinair Lid van den Raad van Indie, G. J. Welgevare, ter tafel van de Hooge Regering een rapport, behelzende consideratiën en advies over Malakka, waarin o. a. het volgende voorkomt:

„Ik zal derhalve mijne consideratiën en advies maar alleen vestigen op het „politieke mercantiele wezen van Pera en Malakka, en dit, meen ik, kan ik te meer „doen, omdat ik Ceijlon en Java alleenig beschouw als twee établissementen, die de „hartader van de Maatschappij uitmaken, en van welker behoud, al vervielen al de „anderen, ook het behoud van de Maatschappij finaal afhangt, en welke twee perels „aan hare kroon derhalve door dezelve bestendig met eene genoegzame magt, zoowel „tegen Europesche als inlandsche vijanden, in hare volle glans en luister dienen ge„conserveerd te worden, want niets is doch waaraehtiger, dan dat, zoo wij die of maar „alleen Java kwijt geraken, dat alsdan alles hoegenaamd verloren is.

. . . .

„Een wijs en verstandig zeeman, het onweer ziende aankomen, bergt in tijds „zijne zeilen; hetzelve daar zijnde en hand over hand toenemende, zoodanig dat hij in „gevaar is van onder de golven te zullen versmoren, werpt alsdan direct een gedeelte „van zijn te ontberen omslag van kanonnen, enz. buiten boord, om zijn schip te be„houden.

„De Compagnie is thans in diezelfde omstandigheden. Laten wij den wijzen „en verstandigen zeeman navolgen. Ons gevaar is vrij groot. Laten wij cordaat, „zonder eenig uitstel, zonder eenige verdere consideratien, ons ontdoen van ruim de „helft van onzen zeer gemakkelijk te ontberen omslag. Dan, ja dan zullen wij het „scheepje van de Nederlandsche Maatschappij boven water houden en anders, dit is „gewis, wordt hetzelve door de golven van lasten overweldigd en het gaat te gronde, „waarvoor de Hemel hetzelve genadig behoede, inzonderlijk om het belang van ons „lieve Vaderland, dat aan dit behoud zoo krachtig geattacheerd is."

Wel werd door de Regering niet dadelijk besloten Malakka prijs te geven, maar toch werd het voor die plaats noodig geachte garnizoen zoodanig besnoeid, dat zij bij den eersten vijandelijken aanval zich zou moeten overgeven.

Ook het verlaten van Makassar kwam in 1795 ter sprake. En, als men er aan dacht twee zulke belangrijke vestigingen als Malakka en Makassar op te offeren, dan laat het zich begrijpen, dat men nog veel minder gewigt hechtte aan het behoud van een kantoor als Padang, dat reeds gedurende verscheidene jaren geene baten had afgeworpen.

Alles wat Padang betrof, werd dan ook met de karigste hand uitgemeten. De middelen zelfs om de rust op de plaats te bewaren werden haar onthouden; en toen er sprake was een nieuw fort te bouwen, dat vijandelijke aanslagen van buiten zou kunnen keeren, werd betoogd, dat het voor de Compagnie eene voordeeliger speculatie zou zijn geen fort op te rigten, vermits men berekende gedurende slechts tien jaren vrede te zullen behouden, al zou na ommekomst daarvan Padang in vreemde handen overgaan.

Alles werd opgeofferd aan koopmans berekening. Daar, waar de Regering moest erkennen, dat staatkundige belangen vóór het beschermen van Padang pleitten, werd dit toch ondergeschikt gemaakt aan de vraag naar winst en verlies; nimmer vindt men overwogen de indirecte gevolgen, welke het behouden of het prijs geven van Padang voor het aanzien of de handelsbelangen der Compagnie zou kunnen hebben.

Het faalde de toenmalige Regeering geheel aan den ruimen blik, waarmede Sir Thomas Stamford Raffles begaafd was, toen hij schreef: „our discoveries in Menangkabu enhance the value of Padang town: it is the key of that place, and of „all which is valuable in Sumatra." (1)

Gelukkig hebben latere Regeringen de waarheid van deze woorden gevoeld.

Zooals hier verder zal blijken, is het verlaten van Padang herhaaldelijk ter sprake geweest en alleen de vertoogen der gezaghebbers hebben de Regering weerhouden daartoe over te gaan

Geheel vrij van eigenbelang zijn waarschijnlijk die gezaghebbers niet geweest, want, terwijl Padang voor de Oost-Indische Compagnie een lastpost was geworden, schonk de handel, welken de Compagnies dienaren geregtigd waren aldaar te drijven, hun ruime winsten.

(1) Memoir etc. bladz. 365.

Het opperhoofd von Erath vergaderde in zes jaren een groot vermogen; en toen aan zijn vervanger Chassé, bij diens terugkomst te Batavia in 1795, werd medegedeeld, dat het de aandacht had getrokken, dat hij te Padang aanzienlijke sommen geld had overgewonnen, schreef hij rondweg aan de Regering, dat hij, als Compagnies dienaar, te veel verstand van den handel had om daarmede te Padang geene goede zaken te maken.

Voor zich zelven en voor hunne Meesters waren de Compagnies dienaren boven al handels-agenten. Zoo min mogelijk bemoeiden zij zich met de zaken des lands, ten gevolge waarvan men in de geschriften van dien tijd eene onbegrijpelijke onkunde betreffende de eenvoudigste zaken van inlandsch bestuur opmerkt.

Van het democratisch beginsel, dat daarin op Sumatra's Westkust voorheerscht, schijnt men zich geen duidelijke voorstelling te hebben kunnen maken.

Men meende, zooals in andere gedeelten van Indië, in elk landschap één persoon als algemeen hoofd, als: „Koning" te moeten zoeken, en aan dat wanbegrip zijn zeker in groote mate de vele onlusten te wijten, waarmede het Europeesch bestuur van Padang ook in het laatst der vorige eeuw te kampen had. Voor één persoon, dien men te vriend kreeg door met hem als hoofd te handelen, maakte men telkens een groot aantal ontevredenen onder hen, die gelijke regten hadden, maar op den achtergrond werden geschoven.

Daar de Opperhoofden hun meeste werk maakten van het behartigen hunner eigen belangen en zij daarenboven zeer weinig magt en bijkans geen middelen bezaten om iets tot verbetering of verfraaijing van de plaats te doen, is het niet te verwonderen, dat Padang een onaanzienlijk plaatsje bleef.

Volgens het plan, overgenomen op de als bijlage hierbij gevoegde kaart, bestond Padang in 1781 uit eene rei, meest door Europeanen bewoonde, huizen, zich uitstrekkende langs de rivier van het spruitje Poeloe Karam (nagenoeg ter hoogte, waar thans de fraaije woning van den Kapitein der Chinezen, Lie Saaij, staat) tot aan de tegenwoordige Kerkstraat.

Ongeveer ter halver wege van deze rei liep een straat noordelijk, zich oostelijk ombuigende en thans de Chinesche Kerkstraat vormende.

Aan het einde der eerste rei, waarin zich ook het kerkje met een spits toeloopend dak bevond, stond het fort, waarvan de plaats thans geheel is ingenomen door Chinesche woningen; en een klein eind verder begon de pasar of de wijk, waar voornamelijk de inlandsche handelaars woonden.

Aan de overzijde der rivier vond men een hospitaal, peper-pakhuizen, een speelhuis van het Opperhoofd, en eenige kleine woningen van burgers en inlanders.

Vlak achter de boven omschreven reiën huizen begon de wildernis, begroeid met nipah- en kokos-palmen en hier en daar een klein plekje ontgonnen grond vertoonende, waar de Padangsche burgers groenten, turksche tarwe en andere eenjarige gewassen teelden.

Het drassige terrein, dat thans nog bestaat langs de Nipah-laan en achter de rei

duinen, welke Padang van de zee scheiden, strekte zich toen nog veel verder uit en werd afgewisseld door met ilalang (hoog gras) begroeide plekken.

Groote wegen waren er toen niet. Ook was, volgens de kaart, de spruit Kali Mati niet overbrugd.

Het is dus niet aan te nemen, dat in die dagen het Opperhoofd „beschikte over eene koets met vier paarden ten laste der Compagnie," zooals men leest in de Stuers, Vestiging en Uitbreiding der Nederlanders ter Westkust van Sumatra, deel 1 bladz. 21. Zelfs in 1818, toen Padang reeds twee en twintig jaren onder Engelsch bestuur had gestaan, — en het is bekend, dat de Engelschen veel werk maken van rijwegen op de plaatsen, waar zij zich vestigen, — kon men Sir Thomas Stamford Raffles en zijne echtgenoote, op hun terugreis uit de Bovenlanden, van uit Padang geen geschikter voertuig te gemoet zenden om hen af te halen van het op vijf palen van de plaats gelegene Oedjoeng Karang, dan een *buggy*, wat wij noemen een bendi of chais op twee wielen. (¹)

In 1824 hing de Kolonel Nahuijs (²) het volgende, ongunstige tafereel van Padang op: „Padang, met betrekking tot deszelfs woningen. bouworde en zindelijkheid „beschouwd, is wel het onaanzienlijkste en ongeregeldste plaatsje, door Europeanen „bewoond, dat ik immer in Indiën bezocht heb, en ik kan U naar waarheid zeggen, „dat ik in gansch Padang geene drie goede huizen gevonden heb.

. . . .

„De bruggen en wegen zijn zeer onregelmatig en slecht onderhouden; op de „meeste plaatsen hebben dezelve geene genoegzame doorspeling van wind, en schijnen „niet anders te zijn dan paden door hooge nipa-en allang-allang-velden."

Wie zou in deze schildering een spoor herkennen van het tegenwoordige Padang met zijne aanzienlijke bevolking, vele fraaije wegen, waar voortdurend een druk verkeer plaats heeft, flinke openbare gebouwen, en zijne, hoewel in tegenstelling van de Javasche bouworde zich vreemd voordoende, nette en doelmatige woningen? (³)

Welk eene tegenstelling met den toestand ongeveer honderd jaar geleden!

Armoedig, zwak, een prooi voor elken vijand, was toen de plaats, welke nu aan

(¹) Memoir, bladz. 362.

(²) Brieven over Bencoolen, Padang, enz. 1827.

(³) De bevolking binnen de grenzen der stad Padang bedroeg, met inbegrip der kinderen, op 1 Januarij 1879

	Mannen.	Vrouwen.	Te zamen.
Europeanen	537	526	1063
Chinezen	1824	806	2630
Arabieren	54	58	112
Kling	353	219	572
Inlanders	11932	11662	23594
	14700	13271	27971

De cijfers der inlanders berusten niet op zuivere telling en zijn stellig veel te laag, daar de inlandsche hoofden het aantal hunner bevolking veel minder opgeven dan het werkelijk is.

Op dezelfde dagteekening bedroeg het aantal partieuliere rijtuigen van alle soort 183 en dat der huurrijtuigen 384.

vele duizenden welvaart schenkt in gerustheid en vrede; eene plaats, welke voor de meeste Europeanen, die haar eenigen tijd bewonen, een lievelingsoord wordt, waarheen zij immer met genoegen hunne gedachten terugbrengen.

Waarlijk, zeer onverdiend is de schimpnaam van „hoofdplaats eener bedelaarskolonie", welke onlangs aan Padang werd gegeven. (1)

Het moge waar zijn, dat er geene schitterende fortuinen worden gemaakt en Padang daarom in het oog van den geldman slechts van ondergeschikte waarde is, — allen, die er eenige jaren hebben doorgebracht, gevoelen zich aan Padang gehecht.

Ook met mij is dit zoo en daarom was het mij een genoegen door raadpleging van officiële gegevens, te trachten eenig licht te verspreiden over de geschiedenis van die plaats, in het meest belangrijke tijdperk van haar bestaan, namelijk dat van de laatste twintig jaren der vorige eeuw, toen zij tot drie malen in vreemde handen overging en herhaaldelijk op het punt stond van door het Nederlandsch gezag te worden verlaten. Dat tijdperk werd door de grootouders van verscheidene, thans nog levende Padangsche burgers in angst en vertwijfeling, maar ook met mannenmoed doorgeworsteld.

Dat Padang zal toenemen in bloei, mag, bij de verdere ontwikkeling van Sumatra, met vertrouwen worden aangenomen en daardoor zal, althans in den geest, bewaarheid worden de gunstige opinie, welke het Opperhoofd C. H. von Erath reeds in 1789 van die plaats had, toen hij schreef in zijne „Consideratiën nopens den handel, benevens eenige aanmerkingen en ophelderingen over de tegenwoordige gesteldnisse daarvan in de bezittingen van de Nederlandsche Oost-Indische Compagnie op Sumatra's Westkust:"

„Het eiland Sumatra is een werelddeel op zijn eigen, dat geen hulp van een „vreemdeling noodig heeft om daardoor geriefd te worden.

. . . .

„Enfin, de ongelukken van den wispelturigen aard der inlanders aan een kant „gezet, is het (Padang) een plaats, die van ieder een benijd wordt, en daar, wanneer „een ongelukkig noodlot wilde, dat de Hoogst gerespecteerde Heeren Meesters mogten „overgaan tot het besluit van dezelve te verlaten, een ieder reikhalzen zoude om al„daar de possessie te mogen overnemen."

---

(1) Nederlands politiek tegenover Indië. Brief aan den Heer Mr. J. van Gennep. Door Mr. N. P. van den Berg. Bl. 21.

INHOUD.

Bladzijde.

Inleiding. I.

I.

Verwachting van oorlog met Engeland. Aanschrijving dienaangaande naar Padang. Berigt van den oorlog en voorschriften, naar aanleiding daarvan, naar Padang. Voorstel van het bestuur te Benkoelen om op Sumatra neutraal te blijven. Komst van vijf Engelsche schepen te Benkoelen. Last van het bestuur te Madras om Padang c. a. op te eischen of te nemen en te verwoesten. Expeditie te Benkoelen uitgerust. Poeloe Tjinko overgegeven. Verdedigings-middelen van Padang. Capitulatie van Padang. Verbolgenheid der Regering deswege. Redenen, waarom het aanbod van hulp van de inlandsche bevolking te Padang niet werd aangenomen. Voorbarig oordeel van den Gouverneur Generaal Alting. Vertrek der Engelsche expeditie van Padang en overvoering van 's Compagnies dienaren naar Engeland. Verantwoording van het opperhoofd J. van Heemskerck. Zijn terugkeer naar Batavia, geregtelijke vervolging en vrijspraak. 1

II.

Vrede met Engeland en teruggave van sommige door de Engelschen genomen Nederlandsche bezittingen, waaronder die op Sumatra's Westkust. Heeren XVII stellen daarop weinig prijs, maar de Indische Regering besluit tot de overname. Voorstellen van den Raad van Indië, J. Siberg, tot vermindering van den omslag. C. H. von Erath benoemd tot Opperhoofd van Padang. Zijne instructie voor de overname en beheer. Zijn vertrek opgeschort door weigering van het bestuur te Benkoelen om Padang over te geven, zonder bevel der Engelsche Regering. Vertrek van von Erath. Overname van Padang en onderhoorigheden. Vervallen staat van den handel aldaar. Toestand der inlandsche maatschappij. Verbanning van den panglima van Padang, Radja Djohan. Zijne vervanging door Soetan Gambo en diens ontslag. Toestand der Europesche maatschappij gedurende het tijdelijk verlaten van Padang door de Engelschen. Toestand van Priaman en Poeloe Tjinko. Regelingen van bestuur, justitie en versterking. Redenen van voorloopige aanhouding van Padang. Bezwaren van Heeren XVII daartegen. Ellendige toestand van 's Compagnie's bezittingen en de bovenlanden. Voorstellen van von Erath. Vrijstelling van den handel te Padang en Poeloe Tjinko. 21

III.

Aarzeling van Heeren XVII en van de Indische Regering omtrent het aanhouden of verlaten der bezittingen op Sumatra's Westkust. Krachtige vertoogen van von Erath tegen het verlaten. Verhouding tot de bovenlanden. Verloop van den handel met de bovenlanden naar Poeloe Pinang en Natal. Vruchtelooze voorstellen van von Erath. Zijn aftreden en zijne vervanging door P. T. Chassé. Toestand van den handel te Padang . . 41

IV.

Vrees voor oorlog met Frankrijk. Fransche kapers van Ile de France en Réunion. François Le Même. Hij neemt de Goede Verwachting en de Willem de Vierde, en besluit Padang aan te vallen. Verdedigingsmiddelen der plaats. Landing der Franschen. Flaauwe verdediging en voorloopige capitulatie van Padang. Ruwe handelwijze der Franschen. Brandschatting. Capitulatie. Planten van den Vrijheidsboom. Laf gedrag der Chinezen. Gunstige getuigenis omtrent het karakter van Le Même. Vertrek der Franschen. Verantwoording van Le Même jegens het publiek op Ile de France 56

V.

Toestand van Padang na het vertrek der Franschen. Weigerachtigheid der inlanders om de Compagnie bij te staan. Vijandelijke houding der Ommelanders. Trouwe pligtsvervulling der Europesche ingezetenen. Hun verzoek aan de Regering om van Padang niet op te breken. Beschikking van Kommissarissen Generaal daarop. Verlaten van Poeloe Tjinko door den resident Zugel, tijdens het aanwezen der Franschen te Padang. Oproeping naar Batavia van den Heer Chassé. Zugel provisioneel belast met het gezag ter Westkust van Sumatra. Verantwoording en vrijspraak van Chassé, die benoemd wordt tot geassumeerd lid van den Raad van Justitie te Batavia 72

VI.

Hulpelooze toestand van Padang. Stremming der gemeenschap met Batavia. Gebrekkige staat der verdedigingsmiddelen. Komst van den Kommissaris E. Coles van Benkoelen te Padang. Voorstel om Padang aan de Engelschen over te geven, in bewaring voor den Stadhouder. Gevoelen der burgers en der Compagnies dienaren daaromtrent. Overgave van Padang ter bewaring aan de Engelschen. Terugkeer van het provisioneel opperhoofd D. ter Hoeff naar Batavia en zijne aanstelling tot geassumeerd lid in den Raad van Justitie aldaar 78

I.

Reeds in het begin van 1781 was de Indische Regering, naar aanleiding van berigten uit Nederland omtrent den gespannen toestand tusschen de Vereenigde Nederlanden en Engeland, bedacht op de gevolgen, welke eene openlijke vredebreuk tusschen de beide staten voor de Compagnie's bezittingen zou kunnen hebben.

Men was beducht, dat Batavia door eene Engelsche vloot zoude worden aangetast en dat de Engelsche bezittingen op Sumatra's Westkust, — Benkoelen, Natal en Tapanoeli, — voor eene uitrusting dier vloot punten van verzameling en versterking zouden opleveren.

Daarom werd bij geheimen brief van 24 April 1781 de provisionele opperkoopman en gezaghebber of opperhoofd te Padang, Jacob van Heemskerck, aangeschreven met de meeste naauwkeurigheid de bewegingen der Engelschen na te gaan en van alles met den meesten spoed aan de Regering verslag te doen.

Op den 12den Junij 1781 kwam de oorlogsverklaring van Engeland aan de Vereenigde Nederlanden, op 20 December van het vorige jaar gedaan, ter kennisse van de Indische Regering (¹). Zij haastte zich, bij geheime missive van den volgenden dag,

---

(¹) De tijding daarvan werd aangebragt door het fregat de Hersteller, den 1 April te voren daartoe afgezonden door den gouverneur van de Kaap de Goede Hoop, van Plettenberg, die met het Fransche Koningsfregat la Sylphide, het berigt van den oorlog had ontvangen door een brief van den Nederlandschen gezant te Parijs, Lestevenon van Berkenrode. Regtstreeksche kennisgave van Nederland was nog niet ontvangen. De Regering besloot daarop, in hare geheime zitting van 12 Junij, het volgende:

»Hierna door den Heer Gouverneur-Generaal in deliberatie gebragt wordende, wat maatregelen men »diende te beramen, ten einde 's Compagnies etablissementen in deze hagchelijke omstandigheden, op de best »doenlijke wijze naar vermogen tegen vijandelijke aanvallen te beveiligen, en inzonderheid mede hoedanig men »zich omtrent de Engelschen zal gedragen, hetzij om die natie, als vijanden van den Nederlandschen staat, bij »voorkomende occasie, alle mogelijke afbreuk te doen, dan wel, zoo als Zijn Edelheid raadzaamst oordeelde, »vooreerst niet anders dan defensief te werk te gaan en alleen de noodige schikkingen te maken, om, bij ver»schijn van eene vijandelijke vloot, naar mate van de geringe magt, die men aan handen heeft, een' dapperen »tegenweer te kunnen bieden; zoo is over dat gewigtig onderwerp in het breede gesproken, en daarbij in over»weging genomen zijnde, dat het berigt, door den Heer Lestevenon van Berkenrode, wegens de ontstane vrede»breuk tusschen Engeland en den Staat der Vereenigde Nederlanden aan den Heer van Plettenberg gegeven, »van veel aanbelang voor deze gewesten moet worden geconsidereerd en men geen reden kan vinden om aan de »echtheid van Zijn Hoog Eds. brief te twijfelen, men echter tot dato dezes geen de minste communicatie of »aanschrijving van dit evenement uit Nederland heeft bekomen, en men niet bevoegd is, om, op het enkel af-

welke met een Chineesch vaartuig werd verzonden, daarvan berigt te doen aan den heer van Heemskerck, met last om al de gestatueerde orders der O. I. Compagnie op het stuk van buitenlandschen oorlog na te komen en alle correspondentie en handeling met de Engelschen te doen ophouden.

Uitdrukkelijk werd verboden aan hen de minste adsistentie, zelfs niet in de onverschilligste zaken, te verleenen. Zij moesten worden behandeld als openbare vijanden, aan wie alle mogelijke afbreuk moest worden toegebragt, zoo de middelen dit, met hoop van slagen, toelieten, terwijl men zich anders defensief behoorde te gedragen en naar vermogen moest trachten te bewaren wat men had, te meer daar, zooals de Regering schreef, zij van Batavia „vooreerst geen de minste assistentie kon „verleenen en ook met geen de minste zekerheid eenige toezegging doen, of en wan-„neer zij daartoe in staat zou geraken." Alleen werd den gezaghebber magtiging gegeven zooveel inlandsche militairen in dienst te nemen, tegen eene billijke bezoldiging, als hij, om zich tegen vijandelijke aanvallen te dekken, zou noodig oordeelen

Het al of niet opbreken van de posten te Ajer-adji, Poeloe Tjinko en Priaman werd overgelaten aan het beleid van den gezaghebber.

Het berigt van den oorlog werd te Padang ontvangen op den 6den Augustus 1781. Dadelijk werd hiervan per expresse mededeeling gedaan aan de kantoren te Priaman, Poeloe Tjinko en Ajer-adji; maatregelen van verdediging werden besproken en den 16den werd een reglement op het alarm vastgesteld.

Intusschen waren de Engelschen te Benkoelen ook niet zonder vrees voor de gevolgen van den oorlog. Op de tijding van de waarschijnlijkheid van het uitbreken

---

»schrift van zoodanig een brief, zonder dat de inhoud van dien door nadere en secure informatie, die men meent »te mogen vaststellen eerlang van de Heeren Majores te zullen erlangen, wordt geconformeerd, tot dat uiterste »over te gaan om de Engelschen vijandelijk aan te tasten, mitsgaders men buiten des, door gebrek aan volk, »zich niet in staat bevindt, om, met hoope van succes, tegen een Europeschen vijand of deszelfs bezittingen in »dit werelddeel iets te kunnen ondernemen, maar de voorzigtigheid des niet te min vordert, allezins waakzaam en »op hoede te zijn en zich steeds tot eene manmoedige defensie gereed te houden; — Uithoofde van al die rede-»nen en motieven, goedgevonden en verstaan, vooralsnog tot geen besluit te treden, om offensief tegen de En-»gelschen te werk te gaan, maar deze hoofdplaats, onder inwachting van de bevelen der Heeren Majores, bij »provisie in het meest mogelijke posture van defensie te brengen en van de voorschreven aangelegen tijding »intusschen, bij een circulairen brief, ten allereerste kennis te geven aan de ministers en bedienden op de res-»pectieve kantoren van de Compagnie in Indie, onder recommandatie om zich, een ieder in den haren, tegen alle »onverhoopte ondernemingen en vijandelijke aanslagen in staat van tegenweer te houden, zonder nogtans voor-»eerst tot eenige offensieve middelen of hostiliteiten over te gaan, dan wel anders als defensief te ageren, in »gevalle zij vijandig overvallen of geattakeerd mogten worden, en toezegging tevens, dat zoo haast men nopens »den toedragt der zaken in Europa positieve informatie van de Heeren Majores ontvangt, hen daarvan dan »desgelijks ten spoedigste de noodige advertentie zal laten toekomen."

Den 6en Julij 1781 werd door de Regering behandeld de brief van den Nederlandschen consul generaal te Lissabon, Daniel Gildemeester, dd. 27 Januarij te voren, waarbij hij, op uitnoodiging van de Heeren Bewindhebbers, door een vertrekkend Portugeesch China-vaarder kennis gaf van de oorlogsverklaring op 21 December 1780 (dus een dag later dan volgens het berigt van den Heer Lestevenon). Hierop besloot nu de Regering ook offensief jegens de Engelschen te werk te gaan en gaf in dien geest bevelen aan de gezaghebbers der buitenkantoren.

Eerst den 27 Augustus 1781 werd, met een Zweedsch schip, door de Regering de regtstreeksche mededeeling van den oorlog van de Bewindhebbers ontvangen, waaraan toen bij publicatie openbaarheid werd gegeven.

daarvan hadden zij, ondershands, aan den heer van Heemskerck het voorstel gedaan om, in geval van oorlog, op Sumatra's Westkust neutraal te blijven en een cartel te sluiten om elkander in de wederzijdsche bezittingen met rust en vrede te laten. De Regering, hiervan berigt ontvangende, twijfelde er echter aan, of het bestuur te Benkoelen daartoe wel bevoegd was en of de bevelhebbers van Engelsche vloten zulk eene overeenkomst wel zouden eerbiedigen, waardoor voor de Regering eene onzekerheid zou ontstaan, welke nadeelig moest werken op de verdediging.

Daarom werd geen de minste grond gevonden, om zich met eene onderhandeling van dien aard in te laten.

Meer dan waarschijnlijk zou zulk eene schikking spoedig zijn verbroken, daar de Engelschen onverwachts versterking kregen, welke hen in staat stelde aanvallenderwijs te werk te gaan.

Zie hier, wat gebeurd was.

In de maand Julij 1781 ankerden in straat Sunda vijf Engelsche Oost-Indische Compagnie's China-vaarders.

Het waren de Glatton, onder den kapitein-kommandeur, J. Clements, de Lord Holland, kapitein S. Williams, de Pigot, kapitein R. Morgan, de Van Sittard, kapitein R. Young, en de Mansfield, kapitein W. Fraser.

Zij waren gewapend elk met 36 stukken van 9 tot 12 pond en bemand met 110 tot 127 koppen, allen Europeanen, behalve de Van Sittard, die 84 Europeanen en 40 Chinezen en inlanders aan boord had.

De equipagiën waren goed geoefend in den wapenhandel.

Deze schepen hadden den wil naar Engeland en waren voornemens Bantam of Batavia aan te doen om ververschiug en drinkwater in te nemen.

Gelukkig voor hen ontmoetten zij den 20den Juli 1781 een uit Europa komend Portugeesch schip, dat hun de tijding mededeelde van het uitbreken van den oorlog tusschen de Republiek der Vereenigde Nederlanden en Engeland.

Zij haasten zich dus het anker te ligten en zeilden, tot het inwinnen van nadere berigten, naar Benkoelen, waar zij op 1 Augustus aankwamen, na, aan den uitgang van Straat Sunda, vijf man te hebben genomen uit den Nederlandschen boeijer, die daar op onze aankomende schepen kruiste. Waarschijnlijk wilden zij die lieden als loodsen gebruiken.

Te Benkoelen was het berigt van den oorlog reeds bekend. Het was daar den 17den Julij aangebragt door de snaauw (¹) Elisabeth, gevoerd door William Kerton, gewapend met 14 stukken en bemand met 60 koppen, Europeanen en inlanders, die op 26 Mei van Madras was afgezonden om de tijding naar Benkoelen over te brengen.

Twee dagen na de vijf China-vaarders (3 Augustus) kwam daar nog aan de snaauw Ranger, kapitein Jervis, op dezelfde wijs gewapend als de Elisabeth, maar met eene meerdere bemanning van 20 Bombay-mariniers.

(¹) Een snaauw is een thans weinig bekend vaartuig. Volgens oude afbeeldingen van schepen was het een brik zonder scheg. Nog lang is de naam bewaard gebleven in »snaauwsmast", zijnde een verticale spier achter de mast om de rijders van een gaffelzeil langs te doen loopen.

Dit schip bragt nadere instructiën over.

Zij behelsden den last om, zoo de magt toereikende was, met den meesten spoed Padang en de overige Nederlandsche bezittingen op Sumatra's Westkust op te eischen, — deze, zoo noodig, gewapender hand te nemen, en ze daarna te verwoesten en de Compagnie's dienaren naar Europa over te brengen.

Blijkbaar was het bestuur te Madras bekend met den hulpeloozen toestand dier plaatsen, want het kon geen kennis dragen van de aanwezigheid der China-vaarders te Benkoelen, zoodat, tot de uitvoering van den last, de twee brikken, met de weinige hulp die Benkoelen kon verleenen, waarschijnlijk voldoende werden geacht.

Het geheime comité van het bestuur te Benkoelen, bestaande uit den gouverneur Stewart en de twee oudste leden van den Raad, Edward Coles en Henry Botham, benevens de kommandeur en de kapiteins der schepen, besloot daarop van het aanwezen der China-vaarders gebruik te maken om, met versterking van troepen en geschut, aan den het bestuur opgedragen last gevolg te geven.

De China-vaarders zouden daarvoor ontvangen twintig pond sterling ieder per dag en de helft van den buit.

Tot hoofd der expeditie werd aangewezen het raadslid Botham, aan wien als prijsmeesters werden toegevoegd de schrijvers der schepen Glatton en Lord Holland, Patterson en Morgan, en als secretaris de klerk van Benkoelen, Harris.

De heer Botham kreeg in last van het geheim comité Padang onvoorziens aan te vallen, dan wel op discretie op te eischen; na de overgave het fort te doen springen en slechten; al de Compagnie's gebouwen te plunderen en onder den voet te halen, en alle ingezetenen naar Benkoelen over te voeren ([1]).

Van de bezetting van Benkoelen werden ingescheept 110 man uitgezochte Europesche en Sipaische infanteristen en 25 Europesche artilleristen, met twee veldstukken van 6 pond, twee koningstukken (?) en een Coehoorn-mortier. Eene groote hoeveelheid ammunitie, waaronder $6\frac{1}{2}$ duim bommen, benevens handgranaten, werden medegenomen.

De militairen stonden onder bevel van den kapitein der artillerie, Frederik Mandeville, en van drie mindere officieren.

Mandeville was een Pruis van geboorte en had, kort voor den oorlog, eenigen tijd te Padang doorgebragt, waar hij veel beleefdheid genoten en zich met den toestand der plaats volkomen bekend gemaakt had.

Ook een groot aantal Boegis en andere inlanders, die te Padang bekend waren, gingen mede als vrijwilligers.

De toebereidselen werden met de grootste geheimhouding uitgevoerd en alle vaartuigen zonder onderscheid werden, tot acht dagen na het vertrek der expeditie, te Benkoelen aangehouden, opdat men Padang niet zou kunnen waarschuwen.

([1]) Aan dezen barbaarschen last heeft de heer Botham geen gevolg gegeven, uit consideratie voor de goede diensten, welke de Engelschen steeds van het bestuur te Padang hadden genoten.

Het eskader vertrok op den 8sten Augustus 1781 van Benkoelen en kwam den 16den d. a. v. voor Poeloe Tjinko, een eilandje aan den ingang der kleine baai van Painan, in de tegenwoordige zuidelijke afdeeling der Padangsche benedenlanden.

Er was een nietig fortje, bemand met elf Europesche en zeven inlandsche militairen. Van de eersten waren drie onbekwaam en van de laatsten drie afwezig, zoodat het gansche beschikbare garnizoen bestond uit twaalf man ([1]). Aan het hoofd van den handel en als chef der bezetting stond de onderkoopman, Thomas van Kempen Jansz., met den wijdschen titel van Resident.

Niettegenstaande de onbeduidendheid van dit postje te Benkoelen niet onbekend kon zijn, achtten de Engelschen het niet te min geraden de bezetting te verschalken. Zij naderden dus onder vreemde kleuren, hebbende de Lord Holland en de beide brikken de Hollandsche en de andere schepen de Fransche vlag, geus en wimpel geheschen.

Van Kempen, die nog geen berigt had van het uitbreken van den oorlog, meende dus een vereenigd Hollandsch-Fransch eskader voor zich te zien, dat ververssching noodig had, en zond een klein vaartuig af om te informeren, terwijl hij met een expresse over land van het verschijnen der schepen kennis gaf aan het opperhoofd te Padang.

Hij bleef echter niet lang in het onzekere omtrent de bedoeling van het eskader.

Eene groote, met draaibassen en donderbussen gewapende sloep, bemand met dertig Europeanen, bij welke de heer Botham zich bevond, en voerende eene witte vlag, stak van het kommandeurschip af en naderde den wal.

Onderweg hield zij het vaartuigje van van Kempen aan en liet het terugkeeren, terwijl, toen de sloep ongeveer een vierde mijl van de schepen af was, de Hollandsche en Fransche vlaggen gestreken en Engelsche daarvoor in de plaats geheschen werden.

Dadelijk riep van Kempen zijn secunde, zijnde de boekhouder Zacharias Bastensz, en de voornaamsten van zijne onderhoorigen, namelijk de beide korporaals der bezetting, bij een om te beraadslagen, wat er gedaan moest worden, aangezien het nu duidelijk was, dat het eskader vijandelijke bedoelingen had, ook omdat de brikken onder zeil waren gegaan en den wal naderden.

([1]) Volgens de legenda van de kaart van Padang (1782), behoorende tot de »Collection of Plans of Ports »in the East Indies" door A. Dalrymple, 3e uitgaaf, was Poeloe Tjinko in 1781 bewapend met acht zes-ponders in batterij en twee metalen drie-ponders voor de poort.

Eene naauwkeurige opname door de heeren de Groot en Axel, ambtenaren van het mijnwezen, van de bouwvallen op Poeloe Tjinko heeft tot het resultaat geleid, dat alles te veel verbrokkeld en verspreid is om met eenige zekerheid het beloop der versterkingen na te gaan.

Op 's Rijks archief te 's Gravenhage berust eene kaart van het eiland uit het laatst der 17e of het begin der 18e eeuw (zij is in 1709 naar Nederland gezonden), waarvan mij bereidwillig eene kopij is gegeven. Volgens deze had het fortje den vorm van een langwerpig hoefijzer, waarvan de beide uiteinden waren verbonden door eene regte muur. De eene arm van het hoefijzer had vier embrasures; de andere drie; en de verbindingmuur een. Het is niet waarschijnlijk, dat dit fortje, hetgeen op den top van een heuvel lag, later is uitgebreid. Overigens was toen het eilandje vol gebouwen en hier en daar eene kleine versterking. Naar mate de peper-handel afnam, schijnt men de meeste gebouwen te hebben afgebroken of laten vervallen.

Aan tegenweer tegen zulk een overmagt viel natuurlijk niet te denken, zoodat eenparig besloten werd, bij de te verwachten sommatie tot overgave, te trachten de best mogelijke voorwaarden te bedingen.

Inmiddels liet van Kempen de voornaamste papieren, op den handel betrekking hebbende, verbranden om onze wijze van handel drijven te verduisteren.

Botham maakte zich aan van Kempen bekend als de chef der expeditie en gaf hem een geschrift over, houdende sommatie om het eiland en het fort met al de effecten en papieren van de Nederlandsche Oost Indische Compagnie aan Zijne Groot-Brittannische Majesteit over te geven, onder beding, zoo dit onmiddelijk geschiedde, van behoud der bijzondere bezittingen, terwijl al de Europesche dienaren, zoo civiele als militaire, krijgsgevangen werden verklaard en naar Engeland zouden worden overgevoerd.

Van Kempen vroeg eenigen tijd van beraad, maar dit werd geweigerd, zoodat hij niets anders kon doen dan de capitulatie te onderteekenen, waarop onmiddelijk de Hollandsche vlag van het fortje door de Engelsche vervangen werd, het garnizoen de wapenen aflegde en eenige Engelsche militairen van de poort bezit namen.

Botham vergunde niet eens aan van Kempen om, op zijn woord van eer, te Poeloe Tjinko te blijven ten einde toezigt op zijne eigendommen te houden, totdat het eskader van Padang zoude terugkeeren, noch om zijne vrouw daartoe achter te laten. Hij gaf hem vijf minuten om, onder zijn toezigt, eenige kleedingstukken in een kistje te pakken, waarop hij hem met zijne sloep naar het kommandeur-schip bragt.

Het eskader zeilde onmiddellijk om de Noord en in den avond van den 17den Augustus werd in een raad besloten, dat men met eene magt van ongeveer 300 man en twee mortieren zou landen in de Boengoesbaai, de Brandewijnsbaai of bij Ajer Manis, gelegen achter het gebergte, dat Padang ten zuiden begrenst, welk gebergte men zou beklimmen om van daar uit het kruidmagazijn in het fort in brand te schieten en te doen springen, ten einde dan van de verwarring gebruik te maken om de plaats te vermeesteren.

Dit helsche plan, dat een groot aantal ingezetenen het leven zou hebben gekost, werd voorgesteld door den kapitein Mandeville, die het ook ten uitvoer zou brengen.

Gelukkig verhinderde eene hevige noordwestelijke bui aan dit voornemen gevolg te geven en den volgenden dag zeilde het eskader door naar de reede van Padang bij Poeloe Pisang, waar het des avonds te 7 uur ankerde.

De op de schepen gereed gehouden debarkements-magt bestond uit 330 geoefende matrozen, 110 Engelsche en Sipaische infanteristen en 25 Europesche artilleristen.

Volgens eene beschrijving van dien tijd was het te Padang gesteld, als volgt.

Op het vlakke terrein langs den regter-oever van de Padang rivier vond men, van het zeestrand af, eerst zware klapper- en nipah-bosschen, daarna eenige huisjes en tuinen, zich uitstrekkende tot Poeloe Karang en de daar door loopende spruit, welke de scheiding uitmaakte tusschen den Compagnie's grond en dien der Maleijers.

Van daar begon de stad, bestaande, langs de rivier, uit 22 meest planken met atap gedekte huizen en eenige kleine tuinen.

Daaraan grensde het fort.

Dit bestond uit een steenen vierkant, waarvan elke face ongeveer 95 meters lang was en de muren ruim 6 meters hoog waren. Inwendig was het vol woon- en pakhuizen. Het was voorzien van vier bastions en bewapend met 27 stukken, waarvan twee zes- en de overigen twee- en drieponders, die echter zeer weinig uitwerking konden hebben, daar het fort de riviermonding niet bestreek en, behalve aan de rivierzijde, van alle kanten naauw ingesloten werd door woningen, tuinen en kampongs ([1]).

Op elk bastion stond een groote klapperboom, waarvan de wortels het metselwerk hadden ondermijnd en een groot stuk van den muur doen instorten. Daar bovendien het fort werd beheerscht door het aan de overzijde der rivier gelegen gebergte, dat gemakkelijk van uit Ajer Manis te beklimmen was, had het niet de minste waarde als verdedigings-middel tegen eenen van geschut voorzienen vijand.

Aan de monding der rivier, mede aan den regteroever, was eene halve-maan batterij opgeworpen van klei en zoden, bewapend met zeven stukken, terwijl in den zadel van het gebergte aan den linkeroever, tot het beheerschen van het pad naar Ajer Manis, een kleine post of uitkijk bestond met vier stukken. ([2])

Tijdens de verschijning van het Engelsche eskader bestond het garnizoen te Padang uit:

1 vaandrig, kommandant,
55 Europesche,
21 Sipaische en
10 Boegische militairen.

---

87 te zamen, onder welke slechts één kannonnier.

Het was eene tuchtelooze bende, bestaande voor twee derden uit matrozen, die wegens ziekte achtergebleven en daarna als soldaat ingelijfd waren om in de vacatures door overlijden of vertrek te voorzien.

Van al dat volk was slechts een 50tal geschikt ter defensie, zijnde de overigen, „door ziekten en continueele debauches in het drinken van soeri (palmwijn) al „meest niet in staat een geweer te dragen." De tucht onder hen was zoo gering, dat, toen de Engelsche expeditie voor Padang kwam, zij eenparig weigerden dienst te doen,

---

([1]) Dit is de opgave van het opperhoofd van Heemskerck. Volgens de legenda van het plan van Padang (zie bijlage I) in Dalrymple's Collection was de bewapening, tijdens de overgave, als volgt:

Zuid-Ooster bastion, op elke face 3, op elke flank 1 stuk.
Noord-Wester en
Noord-Ooster bastion, „ „ „ 2 „ „ „ 1 „
Zuid-Wester bastion, op zuider face 3, op wester face 1, op elke flank 1 stuk.
Totaal 26 stukken.

([2]) Volgens het plan bij Dalrymple was er nog eene batterij van zeven stukken op den linker oever nabij de monding der rivier.

zoo hun niet de te goed staande soldij over eene halve maand werd uitbetaald. Hoewel dit tegen het gebruik was, moest daaraan worden toegegeven.

Toen dus den 17den Augustus te Padang werd vernomen, dat eene vijandelijke vloot de plaats naderde, was het duidelijk, dat aan verdediging, met eenige kans van slagen, niet viel te denken. Alles, wat men kon beproeven, was het verkrijgen van eene gunstige capitulatie, waarvan de termen bij voorbaat in geschrifte werden gebragt. Maar ook dit baatte niet, zooals den volgenden dag bleek, toen de heer Botham, onder eene parlementaire vlag, aan den wal kwam en onmiddelijk tot de vergadering van het bestuur toegelaten werd, waar hij de volgende sommatie overgaf:

„To the Governor of the Fort and Town off Padang.

„Sir,

„I summon you to surrender to the king off Great Brittain the Fort and Town „off Padang, and all the Forts and Factories on the West Coast off Sumatra belonging „to the Neterlands Comp[ie].

„The persons off all Europians, wo become Prisoniers, must be send to Europe; „private property, whether off the Neterlands Companys servants, the Chineese, Malays, „or other Free in Habitants, shall be inmolested, on condition off your immediate and „unreserved deliverey off all the Neterlands Comp[ie]. property and their records, both at „Padang and its subordinate Factories. There is a counsil on Board the Ships now in „the roads, consisting off Henry Botham Esq. and commodore John Clements to rectify „(ratify?) the capitulation, I now have the honour to offer you.

„I have the honour to be

„Sir

„Your most obedient, humble servant,

„Fredrick Mandeville.

„Captain and Commander off the British Troops on the Expedition.

„On Boord the Glatton the 18 August 1781.

Aan de keerzijde was dit, in zonderling Engelsch geschreven, document in het Fransch vertaald.

Het Opperhoofd en de Raad vertoonden daarop hun ontwerp, luidende in het kort, als volgt:

Inleiding, met aanbod om de plaats acht dagen na dato over te geven en intusschen geen vijandelijkheden te plegen.

Art. 1. Het garnizoen zal met vaandel, trom en geweer uit het fort rukken.

Art. 2. 's Compagnies dienaren worden, met hunne gezinnen, eigendommen, bedienden en slaven, kosteloos naar Batavia overgevoerd.

Art. 3. De gezaghebber en de leden van den Raad zullen tot hun vertrek hunne woningen mogen blijven betrekken, zonder meer dan een of twee Engelsche dienaren te logeren.

Art. 4. Geen soldaten of matrozen mogen worden gedwongen of uitgenoodigd in Engelsche dienst over te gaan.

Art. 5. Het onderhoud van 's Compagnies dienaren, tot aan hun aankomst te Batavia, komt voor rekening der Engelschen.

Art. 6. Krijgsvoorraad en alle goederen en effecten der Compagnie worden door wederzijdsche commissarissen volgens inventaris overgegeven en overgenomen

Art. 7. Het fort en de daarin staande gebouwen en de huizen der ingezetenen zullen niet worden gesloopt.

Art. 8. De godsdienstoefening en het schoolonderwijs in het Hollandsch zullen voortgang hebben.

Art. 9. Alle Compagnies onderdanen, die te Padang blijven, zullen dezelfde bescherming genieten als Britsche, en in het bezit hunner eigendommen en in het regt om zich elders te begeven blijven.

Art. 10. Zij zullen niet worden gemolesteerd, omdat zij onder de wapens zijn geweest.

Art. 11. Alle politieke- en handelspapieren worden naar Batavia medegenomen. De justiciële en de notariële acten blijven achter.

Art. 12. Wees- en armen-administratiën worden aan commissarissen overgegeven.

Art. 13. Deze capitulatie strekt zich ook uit tot Poeloe Tjinko, Ajer Adji en Priaman.

Art. 14. De militairen, uit het fort trekkende, zullen zich naar hunne op te rigten kazernes begeven en daar de wapenen aan hunne officieren overgeven.

Art. 15. Partijen refereren zich aan de latere uitspraak van de oorlogvoerende mogendheden.

Het slot van dit ontwerp luidt als volgt:

„Welke geresumeerd en geapprobeerd zijnde, werd besloten dezelve aan ge-„committeerden van het eskader, die ons uit naam en van wegen Zijne Groot-Brit-„tannische Majesteit mogten komen sommeren, aan te bieden. Terwijl ons geen ander „middel ter behoudenis van veler zielen en goederen overbleef.

„Wordende echter te gelijk geresolveerd, indien het onze vijanden mogt gelusten, „ons, zonder eenige voorafgaande sommatie, te bestormen, zich tot den laatsten man „toe te verdedigen, en ten dien einde een wakend oog op de beweging onzer geduchte „vijanden te houden."

Wat de Engelschen bewoog om ten opzigte van de ongelukkige Padangers met eene aan wreedheid grenzende gestrengheid te werk te gaan en aan de reeds zoo zwaar beproefde Compagnie's dienaren niet te willen vergunnen op hun eerewoord naar Batavia te vertrekken, maar hen naar Engeland over te voeren, waar zij als krijgsgevangenen geene waarde hadden, is ons niet bekend, doch de heer Botham wilde van geen der hem voorgehouden punten iets weten. Hij zeide strikte orders te hebben om geene andere voorwaarden hoegenaamd, dan die, welke in de door hem voorgelegde capitulatie vervat waren, aan te nemen, zoodat hij een dadelijk en categorisch antwoord verwachtte. Slechts schoorvoetend stond hij toe, dat de Raad daarover eerst delibereerde.

Geene mogelijkheid ziende om de plaats tegen de magt, die haar op het onverwachtst kwam bespringen, met eenige vrucht te verdedigen, besloot de Raad de aangebodene sommatie aan te nemen.

Dit werd den heer Botham medegedeeld, nogmaals met de dringende bede om niet naar Europa, maar naar Batavia te worden gezonden.

Botham verwaardigde zich niet daarop antwoord te geven, maar schreef aan de keerzijde der sommatie het volgende:

„To Capt. Fredrick Mandeville.

„Sir,

„We accept the Terms of capitulation you propose, and engage to fulfill every „part of it faithfully; that is to surrender to the arms of His Brittanic Majesty the „Fort and Town of Padang and all the Forts and Factories on the West Coast of Su-„matra, and faithfully to deliver all the Netherlands Company's property and their „records.

„Padang, the 18 August Ao. 1781."

Dit door den gezaghebber en den raad onderteekend zijnde, schreef de heer Botham daar onder:

„Padang, the 19 August A° 1781.

„We the Councel for the Expedition against Padang etc., hereby ratify and „confirm the capitulation of the Fort and Town of Padang and all the Forts and „Factories on the West Coast of Sumatra.

„Granted under our orders by Captain Fredrick Mandeville.

„To the Governor of Padang".

Dienzelfden dag (den 19den) namen 40 Europeanen en 100 Sipajers van de Engelsche magt bezit van het fort.

Een sergeant, een korporaal en drie soldaten der Europeanen en al de Sipajers van onze zijde, gingen onmiddelijk in Engelsche dienst over.

De te Padang blijvende Compagnie's dienaren en burgers wilde de aangewezen Engelsche resident, John Marsden, den eed van trouw aan de Britsche kroon doen afleggen. Op vertoog van den heer van Heemskerck werd dit echter gewijzigd in een eed van neutraliteit gedurende den loopenden oorlog.

Reeds den volgenden dag begon het inventariseren van 's Compagnies eigendommen.

Volgens de daarvan opgemaakte lijsten bedroeg de waarde, waarvoor de Engelschen kwitantie gaven, voor Padang, met inbegrip van Priaman ƒ 275.880.17.8
voor Ajer Adji. . . . . „ 22.700.1.8

Van het op Poeloe Tjinko buit gemaakte werd geene aanteekening gehouden.

Onder deze sommen bevond zich te Padang	aan goud	ƒ 93.763.—
	aan contanten	„ 67.243.—
te Ajer Adji	aan goud	„ 45.20.—
	aan contanten	„ 24.72.—

Nadat deze overgave had plaats gehad, ontving de heer van Heemskerck het volgende algemeen bewijs tot zijne décharge:

"This is to certify, that we have received from the Governor and counsil of "Padang all the Netherlands Companys Treasure aan Effects, that appeared to be on "their books at the capture of the place.

"Padang Sept. 18, 1781.

(get.) Henry Botham,
J. Clements,
Step. Williams,
Robert Morgan.
Rob. Young,
W. Fraser.

Alzoo was Padang, zonder dat er een schot gelost werd, voor de O. I. Compagnie verloren gegaan.

Het is niet zonder belang na te gaan of de omstandigheden dit overgeven van de plaats ten volle wettigden.

Eerst den 23 November 1781 ontving de Hooge Regering te Batavia het berigt van het overgaan van Padang door den schipper van het fluitschip de Hoop, dat zonder van den toestand kennis te dragen, te Padang had willen binnen loopen. Op het gezigt van de Engelsche vlag van den Apenberg kwam hij buiten de reede ten anker, waar hij een brief ontving van den Engelschen resident, John Marsden, die hem sommeerde zijn schip over te geven. Schipper Borch kapte echter des nachts zijn kabel en wist naar straat Sunda te ontsnappen, waar hij van het te Padang voorgevallene kennis gaf aan den daar met vijf Compagnie's oorlogschepen kruisenden kommandeur, Jan Diederik Schrijver.

Zonder nog eenig juist berigt te hebben van hetgeen in de daad was voorgevallen, aarzelde de Regering niet de overgave van Padang te noemen: "eene nooit "verwachte lachiteit," en, zooals wij later zullen zien, heeft zij den ongelukkigen gezaghebber, J. van Heemskerck, deswege tot het uiterste vervolgd.

Waarschijnlijk was deze verbolgenheid gegrond op overschatting van de hulp, welke men te Padang van de inlandsche bevolking zou kunnen ondervinden. Maar, hoewel die hulp den heer van Heemskerck werd aangeboden, durfde hij er geen gebruik van te maken. Men vertrouwde de Maleijers niet en meende reeds kenteekenen van een slechten geest onder hen waar te nemen, waarvan onder anderen het in brand steken, in den nacht van 17 op 18 Augustus, van eene inlandsche woning, nabij de Compagnie's gebouwen, een bewijs werd geacht.

Het is niet zonder belang hier op te nemen, wat de heer van Heemskerck, zoo omtrent den aard der Maleijers, als aangaande hunne aanbieding van hulp schrijft.

"Deze beschrijving, hoe gebrekkelijk dezelve ook zijn mag, vertrouwende ge-

„noeg doende te zullen zijn, om UHoogEdelheden een waar denkbeeld van de gelegen-„en gesteldheid van de stad en het fort Padang te geven en de weer- of onweerbaar-„heid van zoodanig een fort tegen een Europeeschen vijand met alle nederigheid aan „het kundig en onpartijdig oordeel van UHoogEdelheden onderwerpende, zoude ik ter „verantwoordinge van het door mij en mijnen Raad gehouden gedrag zoo voor, bij „als na de gedwongene overgave van het weerlooze Padang moeten overgaan.

„Doch vinde mij verpligt, schoon zulks bij mijne eerste verantwoordinge niet „gedaan hebbe, om reden ik oordeelde, dat de aard en inborst der Sumatranen door „vroegere en latere schrijvers genoeg bekend was, alvorens eene korte beschrijvinge, „zoo van de inwoonders van Padang, als der bij de komst der Engelschen bij gele-„genheid der Poeassa of vasten in menigte tegenwoordig zijnde berg-sumatranen „te geven.

„De minste inwoonderen van Padang zijn gewonnen en geboren Padangers; „maar bestaan uit volkeren van het rondsom gelegen gebergte, die zich om de wille „van den koophandel daar nederzetten en om twee reden weder van daar vertrekken, „namelijk: wanneer zij in hunnen handel eenige jaren wel geslaagd hebben, gaan zij „weder na hunne geboorteplaats en verkrijgen door hunne overgewonnen middelen een „Panghoeloe- of Regentschap of koopen de Regenten van de Tigablas Kotas of dertien „steden, die men, onder de ressorten van de Comp. bij hunne natien kan aanmerken „als kleine dwingelanden, om, hun een regentschap van Padang te bezorgen; of wan-„neer zij aan de hanenvechterijen, het dobbelen en diergelijke te zeer zijn overgegeven, „eenige schulden, bij de administrateurs gemaakt hebben en die hun wat sterk tot de „betalinge aanmanen, vertrekken zij met een stille trom, zonder dat men ooit eenig „verhaal op hen heeft.

„De Koning, Bandara en overige regenten van Padang zijn meest altijd Tiga-„blas Kotaërs uit twee huizen: Kota Piliang en Tjeniago. De voornaamste kooplieden „zijn ook doorgaans Tigablas Kotaërs, doch men vindt er ook van Kota Baroe, Doewa-„poeloe Kota, Sembilan Kota, Toedjoe Kota en andere; de goud- en zilversmeden „zijn Agammers; dus is Padang een verzameling van volkeren uit het rondsom ge-„legen gebergte.

„Van hun aard en inborst en wel voornamelijk van die van den Panglima of „Koning van Padang en van den Panghoeloe of Regent van Pau, in mijne verant-„woording zullende voorkomen, zal ik de vrijheid nemen alleen datgeene hier ter neder „te stellen, hetgeen ik daarvan ondervonden heb.

„Naauwelijks had de WelEdelGestr. heer Siberg den steven naar Batavia gewend, „of de Panglima deed bij mij verzoek om een panggong of stellage tot een groote „hanevechterij op te rigten, onder een schoon schijnend voorwendsel, dat dit een menigte „kooplieden uit het gebergte naar Padang zoude lokken; hetgeen ik echter dien tijd „van de hand wees, zeggende: dat het nu tijd werd om padi of rijst te planten, doch „dat ik het hem, wanneer de padi geplant en gesneden was, voor eenigen tijd zoude „toestaan.

„De padi gesneden en ingezameld zijnde, herhaalde hij zijn verzoek, wanneer ik „hem hetzelve voor de maanden Januarij, Februarij en Maart toestond; deze maanden „verloopen zijnde, gaf ik hem te kennen, dat het thans tijd was om padi te planten „en dat ik hem dus verzocht om zijne groote haneveehterij te staken en de panggong „of stellage af te breken, hetgeen hij met een enkel „baik Toean kommandeur", of „„goed, heer kommandeur" beantwoordde, zonder het echter ten uitvoer te brengen.

„In het begin van de maand April zettede ik, volgens eene oude gewoonte, de „ploeg in de padivelden van den Panglima, genaamd *sawah sapoeloeh*, hem en de „overige regenten tevens vermanende om nu met allen ijver aan het bebouwen hunner „padivelden te gaan, hun voorstellende, dat het welzijn van hen en hunne onderdanen „zulks vorderde; doch alle verzoeken en vermaningen waren te vergeefs, hebbende hij, „Panglima, bij de komst der Engelschen nog geen ploeg in de padivelden gezet en „daardoor de overige inlanders, die, volgens hunne gewoonte, niet eerder dan de „Panglima beginnen, in hun werk terruggehouden, hebbende hij, Panglima altijd „d'eene of andere frivole voorwendselen van feestdagen, bruiloften van dochters, klein„dochters, niehten of diergelijke.

„Met het beplanten en cultiveeren der pepertuinen ging het op denzelfden voet, „niettegenstaande hij en de overige Regenten Hun hoogEdelheedens bij eene missive, „in xber 1780 pr. het schip het Buitenleven afgezonden, aller ernstigst beloofd had„den, den handel van de Compagnie met alle magt te zullen helpen bevorderen.

„In het begin van den jare 1781, ziende hoe weinig werk de Panglima en „Regenten van hunne pepertuinen maakten, koeht ik, om hen meer en meer aan te „moedigen, eene eerst aangelegde tuin van twaalfhonderd staken en vermaande hen „ernstig, zich op de peper eulture toe te leggen; doch ziende, dat mijne vermaningen „te vergeefs waren, ontzeide ik twee der nalatigste Panghoeloes of Regenten, om hen „te toonen, dat het de Compagnie ernst was den peperhandel voort te zetten, de „vergadering, tot tijd en wijle zij hunne verwaarloosde pepertuinen zouden in orde „gebragt hebben en gaf aan ieder der regenten een parang of hakmes en een patjol of „spade, denkende, dat de Panglima door dit een en ander zoude worde aangezet om „zijne reeds lange jaren verwaarloosde pepertuin in orde te brengen; doch hij was de „laatste, die zijn tuin een weinig begon schoon te maken, houdende zich volstrekt „nergens anders mede bezig dan met hanevechterijen, dobbelen en diergelijken.

„Gedurende zijne aanhoudende feesten verzocht hij mij van tijd tot tijd om „eenig kruid; hetgeen ik hem eindelijk, om te zien of zulks een einde aan zijne „feesten maken zoude, weigerde; doch toen deed hij verzoek om een vaatje pr. or„donnantie te mogen hebben, zooals in vroegere tijden meermalen geschied was; het„geen ik hem, dewijl hij verscheiden voorbeelden aanhaalde, niet konde weigeren.

„Ondertusschen verkeerde ik in vertrouwen, dat hij hetzelve alleen tot zijne „feesten gebruikte, totdat mij door den secunde Challier werd gewaarschuwd, dat de „oud oppermeester Stolten hem gezegd had, dat ik veel te goed was met hem een en „andermaal kruid en nu nog een vaatje pr. ordonnantie af te geven; dat de Panglima

„hetzelve altijd voor het grootste gedeelte aan zijn broeder op Poeloe Batoe gezonden „had en het nu nog aan Radja di Ilier gaf om zijne onlusten op Bajang met die van „Troesan voort te zetten, waarover ik den Panglima, bij mij komende, ernstig on- „derhield en verzocht zijne feesten te staken, mij de reeds zoo lang gebruikte kamer- „stukjes terug te zenden en de reeds zoo lang verzuimde padivelden te doen bebouwen, „waarop hij antwoordde, dat zulks alles niet waar was, en, of ik kwaad werd of niet, „hij zijne feesten nog niet konde opschorten, dewijl hij nog een klein- of voordochter „moest uittrouwen.

„De WelEdelGestr. heer Siberg, had, gedurende zijn gebied, twee Panghoeloes „of Regenten van Padang, welker een de broeder van den Panglima was, naar Poeloe „Batoe gezonden, om den toen regerende Panghoeloe af te zetten en een ander, door „Zijn WelEdelGestrenge aangesteld en medegezonden, daar aan te stellen, doch wat „was het gevolg? Zij, op Poeloe Batoe komende, maakten geen werk om den nieuwen „Panghoeloe aan te stellen, maar verkozen de partij van den ouden Panghoeloe en „misbruikten hun gezag om de arme ingezetenen te rooven en te plunderen, De „WelEdelGestrenge heer Siberg, dit vernemende, liet hen meer dan eens opontbieden, „doch vruchteloos.

„Onder mijn gebied kwam de nieuw verkoren Panghoeloe van Poeloe Batoe „naar Padang vlugten, klagende, dat zij hem niet wilden voorstellen, maar dat zij „geheel Poeloe Batoe ruineerden; wanneer ik den Panglima verzocht hun en voor- „namelijk zijn broeder ernstig aan te schrijven om naar Padang terug te keeren, „doch instede van zulks te doen, zond hij, zooals ik naderhand vernam, kruid en „andere benoodigdheden om hunne geweldenarijen verder voor te zetten, totdat ik „resolveerde den nieuw verkoren Panghoeloe weder derwaarts te zenden met een brief, „niet aan de Panghoeloes van Padang, maar aan de gezamelijke inwoners van Poeloe „Batoe, met order om denzelven op de barang-barang of marktplaats, in presentie van „al het volk, te openen en te lezen.

„Deze missive behelsde hoofdzaekelijk, dat de Compagnie in 't geheel geen „genoegen nam in de handelwijze van de Regenten van Padang, maar dat zij hen van „nu voortaan niet meer voor hare Regenten erkende en hun alle magt en gezag ont- „nam, hetgeen van dat goed gevolg was, dat zij wel haast de vlugt moesten nemen „en naar Padang terugkeeren.

„Die Panghoeloes op Padang arriverende, wilde ik dezelven niet in de verga- „dering permitteeren, doch de Panglima zeide mij, indien gij die Panghoeloes en „voornaemelijk mijn broeder niet in de vergadering wilt laten komen, dan wil ik ook „niet meer in vergadering verschijnen. Zoodat ik wel tegen wil en dank genoodzaakt „was, die twee eerloose schurken in vergadering te permitteren, uit vrees, dat de „Panglima weder, evenals ten tijde van den heer Palm, de Compagnie mogt verlaten „en eenige onlusten verwekken.

„Radja Djohan en de overige Regenten van Pau had ik, gedurende mijn gebied, „van tijd tot tijd ernstig doch vruchteloos aangemaand, om dertien à veertien belha-

"mels in de negorij Pau, die zich al eenigen tijd lang, wanneer er padi moest geplant "worden, van de velden van andere ingezetenen meester hadden gemaakt, zonder echter "dezelven te bebouwen, voor mij te doen komen, om hunne geschillen over die velden "uit den weg te ruimen: totdat ik het eindelijk zoo verre bragt, dat hij, Radja "Djohan, en de overige Regenten bij mij in vergadering op hunne krissen zwoeren "gezamelijk hun best te zullen doen, om die Usurpateurs voor mij te brengen; doch "naauwelijks was hij, Radja Djohan, in de negorij Pau teruggekeerd, of nam hen "onder zijne bescherming en belette de andere Regenten aan hunne belofte gestand "te doen.

"De Berg-Sumatranen, die, zooals nader zal gezegd worden, bij de komst der "Engelschen in eene groote menigte op Padang waren, zijn orang Bangsats of koeli- "jongens, bij ons het graauw of gepeupel genaamd, die door de kooplieden uit het "gebergte, naar mate zij lijnwaten bij de Compagnie denken te koopen, worden mede- "gebragt, en welke zooveel rijst en andere provisien uit het gebergte medebrengen, "als zij gedurende hun verblijf genoegzaam oordeelen, en die onder geen koning of "Regenten van Padang staan, maar tegen wiens strooperijen de koning, Regenten en "kooplieden zelfs gedurig moeten waken; hebbende de Panglima mij het laatste jaar "tot drie verscheiden reizen verzocht, 's nachts, eenige Europeezen op de barang-barang "of woon- en handelplaats der Padangsche kooplieden, te willen laten waken, hetgeen "ik hem echter altijd heb van de hand gewezen, als nimmer in gebruik geweest zijnde "en met groot gevaar voor de Europeezen verzeld gaande; moetende bij die gelegen- "heid van de Poeasa of vasten wel bekende moordenaars in zijne tegenwoordigheid zien "en dulden, zonder dezelven te durven aantasten, wegens die verfoeijelijke en nooit "gehoorde wet der Sumatranen, dat men een gepleegde moord voor eene kleine som- "me gelds of een weinig stofgoud, waarvan de grootste helft door de Regenten en de "andere door de vrienden van den vermoorde wordt getrokken, kan afkoopen.

"Deze Berg-Sumatranen waren, door het niet opdagen van de chaloep, die in "vorige jaren in de maand Junij of op zijn langst in het begin van Julij met de tot "de Poeasa of vasten en hun daarop volgende Nieuwejaar benoodigde lijnwaten arri- "veerde, onvergenoegd, ja, durve met een gerust gemoed zeggen, oproerig en roofziek, "dewijl hunne medegebragte rijst en andere provisien door het lang vertoeven reeds "waren geconsumeerd en de rijst op Padang, schoon ik den uitvoer van dezelve reeds "eenige maanden verboden had, zoo door de menigte der bergvolkeren als door de "nalatigheid van den Panglima tot een hoogen prijs gestegen was. Van hun moord- "en roofzucht zal ik alleen twee gevallen kortelijk aanhalen. Ten tijde van den Wel- "EdelGestr. heer Siberg werden er twee van zijne lijfeigenen op de barang-barang of "handelplaats der Maleijers, geen half kwartier van het fort, zoo men mij verhaald "heeft om fraaije neusdoeken. die zij om het hoofd hadden, deerlijk vermoord.

"Onder mijn gebied werd een mijner Europeesche soldaten, in schemeravond, "op diezelfde marktplaats, op een moorddadige wijze om het leven gebragt. Ik daar- "van berigt krijgende zond een korporaal en zes man om het lijk te halen, doch zij

„moesten zonder hetzelve terugkeeren, wilden zij zich niet door de Berg-Sumatranen „laten steenigen; latende de Panglima mij het lijk naderhand door eenige Maleijers, „op mijn verzoek, voor het fort brengen. Edoch wat behoef ik meer bewijzen voor „hunne lafhartigheid, trouwloosheid, moord- en roofzucht bij te brengen? Men leze „de Padangsche resolutien en afgaande brieven van Sumatra's Westkust; men door-„bladere slechts de vroegere en latere geschiedschrijvers, en men zal volkomen van de „waarheid overtuigd worden.

„Wat zegt ons Valentijn, Sumatra's westkust beschrijvende?

„„Wat hun aart en inborst betreft, de Sumatraanen zijn bloohartige, geveinsde „„en moorddaadige schelmen, waarvan zij veele bewijzen aan ons volk gegeeven heb-„„ben, ook zijn wij doorgaans, op hun betrouwende, bedroogen geweest, en wat zouden „„zij ons of andere Europeërs getrouw zijn? Zij handelen even eens met elkanderen „„en leggen geduurig te zaemen overhoop."

„Wat zeggen latere schrijvers?

„Wat zegt Abt Rainal?

„„Wat kan men zig belooven van een verwarden hoop slegte lieden (sprekende van „„de indiaansche troepen), welker optogten altoos veraarten in plonderingen en bestendig „„uitloopen op een verhaaste en schandelijke vlugt.""

„Eindelijk wat zegt het Bataviasche Genootschap, waarvan ik de eer gehad heb „een correspondeerend lid te zijn?

„„Deese volkeren zijn onbeschaafd (sprekende van de berg-Sumatranen) meest „heidenen, of liever zonder Godsdienst, de Grooten uitgezonderd, die voor Mahome-„„taanen willen gereekent worden; voorts zijn zij moorddaadig, roofziek en verraaderlijk, „„dog tevens lafhartig en bevreest."

. . . .

„Op ditzelfde oogenblik [1] verscheen de Panglima of Koning van Padang, Ra-„dja Djalil, en de hoofd-Panghoeloe of Regent van Pau, Radja Djohan, niettegenstaande „zij anders altijd gewoon waren met de overige regenten te zamen te komen, alleen „in vergadering, zekerlijk omdat de overige regenten al te wel in hun gemoed over-„tuigd waren, dat zij geen kloekmoedigheid genoeg hadden om een Europeesche vijand „tegenstand te bieden en nog te veel redelijk- en menschelijkheid bezaten om mij en „mijnen Raad met een Judas-kus te verraden, boden hunne hulp aan en verzochten „geweren; waarop ik, als gedurende mijn kort aanwezen op Sumatra's Westkust van „nog geen drie en twintig maanden en nog geen twintig maanden het gezag in handen „gehad hebbende, den secunde Challier, drie en dertig jaren, den fiscaal Ehrentraut „en den vaandrig kommandant Scheffer, twaalf jaren, en den secretaris de Raeff, zes „jaren daar geweest zijnde, hunne ernstige adviesen afvroeg, of het raadzaam zoude „zijn hun lieden te hulp te nemen en hen geweren af te geven? hetgeen HunEds.

---

[1] Namelijk toen de heer van Heemskerck en zijn Raad overlegden, wat hun te doen zoude staan, indien Padang door de Engelschen werd aangevallen.

„eenparig afraadden, zeggende: laten wij zulks in Godsnaam niet doen, Achtb. Heer! „Zij doen het alleen maar om geweren, kruid en lood magtig te worden en met dezelven „naar het gebergte te gaan. Tot staving hunner gezegdens verscheide gevallen hunner „lafhartig- en trouwloosheid bijbrengende.

„Om alle welke consideratien wij hen, vooralsnog, voor hunne aangeboden „hulp bedankten, hen ernstig verzochten hunne onderhoorige Sumatranen in eene goede „orde te houden."

Waarlijk, in de omstandigheden waarin Padang zich toen bevond, kan aan het bestuur aldaar niet verweten worden, dat het de aanbiedingen van hulp van de zijde der hoofden, die zoo weinig ondergeschikt waren, niet aannam.

De gegrondheid hiervan wordt bevestigd door het onder aanbod van eede op 6 Mei 1785, voor eene commissie uit den Raad van Justitie des kasteels Batavia gegeven relaas van het tijdens de expeditie tegen Padang voorgevallene, door den kommandant van de Engelsche snaauw Elisabeth, William Kerton, en den aan boord van dat vaartuig als supercarga zich bevindenden secretaris van het bestuur te Benkoelen, John Griffiths. Daarbij wordt het volgende verklaard.

„Wanneer het eskader voor Poeloe Moaro verscheen, begon de inlander zich „rondom Padang te verzamelen. Sommigen kwamen bij ons aan boord, af en aan „de bij Padang gelegen eilanden, en schenen zeer vergenoegd, wanneer wij hen van „ons vijandelijk voornemen tegen Padang kennis gaven en dat wij niets van hen te „vreezen hadden.

„En ik ben wel overtuigd, dat de inlanders in den nacht van de capitulatie, „zoo omtrent de stad als de bezetting, veel onrust zouden hebben veroorzaakt, ingeval „geen order gesteld was, dat de booten van het eskader dien nacht aan den wal zouden „blijven tot bescherming van dezelven, als zijnde eene menigte van het garnizoen meerendeels dronken en schenen meer geneigd tot muiten te zijn dan tot verdediging der plaats."

Bij de ontvangst van de eerste berigten omtrent de overgave van Padang waren, wel is waar, de aangehaalde verantwoording van den gezaghebber, van Heemskerck, noch het relaas van Kerton en Griffiths aan de Regering bekend, maar toch mag als zeer voorbarig aangemerkt worden het gevoelen, door den Gouverneur-Generaal, mr. Willem Arnold Alting, aangeteekend in de geheime resolutie van 28 Mei 1782, naar aanleiding van het volgende.

De kapitein der Chinezen te Padang, Louw Tjoanko, had met een Chineesch vaartuig, uitgeklaard voor Benkoelen, maar doorgezeild naar Batavia, een brief geschreven aan den Gouverneur-Generaal, waarin de gezaghebber van Heemskerck werd beschuldigd, niet alleen de hulp van een leger van zes à zeven duizend Maleijers tegen de Engelschen te hebben geweigerd, maar zelfs de Engelschen te hebben uitgenoodigd de plaats in bezit te nemen.

Waarschijnlijk was dat schrijven van den kapitein der Chinezen niet geheel onbaatzuchtig. Hij meldde immers ook, dat de Engelschen het fort vernield en slechts één gewapend vaartuig achtergelaten hadden, dat weder naar Benkoelen was opge-

roepen om in Bengalen buskruid te halen, zijnde het buskruidmagazijn in het fort Marlborough, door den bliksem getroffen, in de lucht gesprongen en al het te Padang aanwezige kruid naar Benkoelen overgebragt; dat wijders de Panglima van Padang, Radja Djalil, en de hoofden van Paoe en Kota Tengah, van de magteloosheid der Engelschen gebruik makende, de wapens hadden opgevat om hunne onderlinge geschillen te beslechten, waardoor natuurlijk de handel der Chinezen gevoelig moest lijden.

De kapitein schijnt daardoor op het denkbeeld te zijn gekomen, aan den Gouverneur-Generaal voor te stellen een schip naar Padang te zenden om de Chinezen en Europesche burgers naar Batavia over te brengen. En om dat voorstel te gereeder ingang te doen vinden werd 's Compagnies. vertegenwoordiger, de heer Van Heemskerck, beschuldigd van lafhartigheid en ontrouw en, bijgevolg, van aanleiding te zijn van het ongeluk, aan Padangs ingezetenen overkomen.

Afgaande op dezen brief kwam de Gouverneur-Generaal tot de gevolgtrekking, dat 's Compagnies dienaren te Padang „zich niet alleen aan een aller strafwaardigst „gedrag en, zooals ook niet onduister schijnt, ook aan konkelarijen en geheime ver-„standhouding met den vijand hadden schuldig gemaakt, mitsgaders 's Compagnies „possessien op Sumatra's Westkust, buiten noodzaak en zonder eene attaque af te „wachten of zich zelfs eens in eenen behoorlijken staat van defensie te stellen, aan de „Engelschen overgegeven zouden hebben."

Zijne HoogEdelheid stelde daarom voor, den brief van den kapitein der Chinezen te stellen in handen van den advocaat fiskaal van Indië, met last om tegen de betrokken dienaren zijn ambt en pligt te betrachten.

De leden van den Raad van Indië waren echter bezadigder, zoodat, „in „aanmerking genomen zijnde met hoeveel onzekerheden dergelijke inlandsche berigten, „die doorgaans op loutere gissingen of hooren zeggen van anderen steunen, meestal „verzeld gaan, en dat men tot heden geen de minste directe tijding heeft bekomen „van een der te Padang bescheiden gelegen hebbende dienaren der Maatschappij", werd besloten den brief vooreerst te deponeren (geheime resolutie van 28 Mei 1782).

Den 10den September 1781 was het Engelsche eskader, met achterlating van een der brikken, van Padang vertrokken.

Op de verschillende schepen verdeeld, bevonden zich als krijgsgevangenen:

de gezaghebber Jakob van Heemskerck,	opperkoopman,
de 1e administrateur Joseph Challier,	koopman,
de fiscaal Jesajas Ehrentraut,	onderkoopman,
het opperhoofd van Poeloe Tjinko, Thomas van Kempen, met zijne vrouw,	„
de secretaris Jacob Samuel de Raaff,	„
de 2e administrateur Jacques Texier,	„
de vaandrig Johan Marten Scheffer,	„
de resident van Ajer Adji, Johan Fredrik Zeegel,	boekhouder,
de vaandrig kommandant van Priaman, Elias Christiaan Dalstroom;	

benevens 25 soldaten.

Den 24sten September werd het kantoor Ajer Adji overgenomen en den volgenden dag kwamen de schepen te Benkoelen.

Den 15den October werd de reis naar Europa aanvaard en op 9 Maart 1782 kwamen al de schepen behouden in Plymouth binnen, van waar de heer van Heemskerck een verslag van het te Padang voorgevallene aan Bewindhebberen der O. I. Compagnie zond.

Zeer spoedig werd aan de krijgsgevangenen verlof en gelegenheid gegeven naar Nederland te vertrekken.

In Junij 1782 diende van Heemskerck eene verantwoording in wegens het overgeven van Padang, welke door de Gecommitteerde Bewindhebberen ter Haagsche besoigne gunstig werd opgenomen. Maar de Heeren Zeventienen, intusschen ontvangen hebbende het zeer harde en slechte, op onvolledige berigten steunende rapport van de Indische Regering van 29 December 1781, konden zich met dat gunstige oordeel niet vereenigen, zoodat zij niet wilden besluiten de Padangsche dienaren van schuld vrij te spreken, maar hen, op hun uitdrukkelijk verzoek, toestonden zich naar Batavia te begeven om zich daar te verantwoorden.

Heeren Zeventienen schreven dienaangaande, bij brief van 7 December 1782, aan de Indische Regering:

„UE. zullen voorsz. personen bij derzelver komst in Indië moeten stellen in „handen van de Justitie, ten einde die zaak met dien ernst, welke dezelve vereischt, „worde overwogen en daarin gehandeld, zooals naar regten zal worden geoordeeld te „behooren.

„Wij begeren, dat in dit onderzoek de regter in het oog houde de ernst, welke „deze zaak vereischt, en dat alle andere considératien worden ter zijde gesteld; maar „wij begeren ook aan den anderen kant, dat, wanneer begrepen wordt, dat de be„dienden tot de overgave zijn genoodzaakt en zich aan geen pligtverzuim hebben schuldig „gemaakt, dezelven terstond weder zullen worden gesteld in de qualiteiten, bij hen te „voren gehad, terwijl wij ons reserveren in dat geval nader te disponeren omtrent de „gagien van den dag, dat zij door den vijand genomen zijn, tot tijd en wijle zij weder „in hunne posten zijn hersteld."

De Indische Regering, die, op grond nog altijd van niet zeer vertrouwbare verklaringen, zooals het boven aangehaalde schriftuur van den kapitein der Chinezen te Padang en opgaven van een gewoon soldaat en van een eenvoudig burger van Padang, de overgave der plaats een „lachieus, schandelijk en trouwloos stuk" noemde, stelde al de uit deze bron ontvangen papieren in handen van den advocaat fiskaal van Indië, Mr. Jacob de Meijer, ten fine van ambt- en pligtbetrachting, welke regtsgeleerde de stukken echter niet van voldoende geloofwaardigheid en gewigt achtte om daarop te ageren.

Hiermede was echter de zaak voor van Heemskerck c. s. nog niet afgeloopen. De Regering vereenigde zich niet met de zienswijze van den advocaat fiskaal; en, op Haren last, werd hij bij zijne komst te Batavia, op 26 April 1784, door een deur-

waarder van den Raad van Justitie, voorzien van een mandament crimineel met clausule van apprehentie en incarceratie, van boord afgehaald en in 's Compagnies boeijen overgebragt, terwijl al zijne papieren en goederen in beslag werden genomen.

Hij bleef daar, zonder toegang, tot den 28sten December, toen hem, op grond van verklaringen van den stadsgeneesheer, dat het belang zijner gezondheid eischte, dat hij uit de gevangenis werd ontslagen, onder cautie van zijn zwager, Cornelis Sinkelaar, werd toegestaan in diens tuin te logeren.

Toen de advocaat fiskaal, na de nieuwe instructie der zaak, bij eisch had geconcludeerd, dat van Heemskerck zou worden schuldig verklaard aan verraad en deswege gestraft met het zwaaijen van het zwaard boven het hoofd, verbanning voor 25 jaren en schadevergoeding voor de door zijn gedrag aan de Compagnie toegebragte schade, verzocht de heer Sinkelaar van zijn borgtogt te worden ontheven, en daar van Heemskerck geen anderen borg kon aanwijzen, werd, omdat men zijn leven niet in gevaar wilde brengen door hem te gijzelen, in October 1785 toegestaan, dat hij op vrije voeten zou blijven, onder gewone cautie juratoir, terwijl de procedure tegen hem zou worden geschorst, totdat de Heeren Bewindhebbers zouden hebben beschikt op zijn verzoek om intrekking der vervolging, met magtiging om zich bij de Regering te verantwoorden.

Zelfs werd hem toegestaan zich naar Cheribon te begeven, waar hij bleef tot September 1786.

Intusschen hadden de vrienden van van Heemskerck in Nederland aan de Bewindhebbers der O. I. Compagnie kennis gegeven van de behandeling, die hij in Indië had ondervonden. Bewindhebbers schreven daarop, den 25sten April 1786, een vrij krassen brief aan de Indische Regering, waarbij werd afgekeurd, dat van Heemskerck met zooveel meer gestrengheid was behandeld dan de overige bedienden van Padang, die niet gevangen gezet en reeds voor lang vrij gesproken waren. Zij wilden daarom, dat de langdurige gevangenschap van van Heemskerck en het nadeel, dat hij had geleden, in aanmerking zouden worden genomen, en dat door de Regering geheel in den geest van Hunne aanschrijving van 7 December 1782 zou worden gehandeld, waaruit toch bleek, dat de Bewindhebbers à priori volstrekt niet van de schuld van van Heemskerck overtuigd waren en in elk geval gelijke behandeling van al de bedienden ten opzigte der overgave van Padang was voorgeschreven.

Hierop besloot de Regering, bij secreete resolutie van 20 April 1787, de tegen den heer van Heemskerck gevoerde procedures te staken en hem te vergunnen eene schriftelijke verdediging aan Haar in te dienen.

Hij voldeed daaraan, onder dagteekening van 29 Junij. Zijne voornaamste argumenten zijn reeds hiervoren aangeduid, en hij deed daarbij het verzoek, dat de Regering zoodanige middelen mogt beramen, als tot een wezenlijk soulaas zijner geleden tegenspoeden en tot veiligheid, rust en genoegen in zijne verdere levensdagen zouden kunnen strekken.

Eerst bij de Resolutie van 29 November 1787 werd deze treurige zaak beëindigd en verklaard: „dat Jacob van Heemskerck en de overige bedienden, die bij de

"overgave van Padang waren tegenwoordig geweest, voor zoover die overgave betreft, "aan geen pligtverzuim schuldig waren." Voorts werd van Heemskerck te Batavia als burger geadmitteerd; en wel, uit consideratie van de door hem bevoren bekleede hoedanigheid, met den rang van Oud-schepen.

De regeling van zijne achterstallige gage en die van den gewezen secretaris van politie de Padang, Jacob Samuel de Raaff, als de eenige der Padangsche bedienden, die nog in leven te Batavia was en die weder employabel werd verklaard, werd overgelaten aan de Heeren Meesters, doch, tot aan de ontvangst daarvan of totdat hem eenig passend emplooi in den burgerstaat zou worden opgedragen, werd hem toegelegd 150 rijksdaalders 's maands tot zijn onderhoud.

De procedures in deze zaak werden vervallen verklaard en "gemortificeerd."

De motieven van deze beschikking zijn in de resolutie niet vermeld, hetgeen te bejammeren is, want het zou niet onbelangrijk zijn te weten, waarom de heftige vervolging van den heer van Heemskerck eensklaps eene voor hem zoo gunstige wending nam. De ongelukkige man had er intusschen zes jaren lang onder geleden.

Hij overleed te Batavia in 1796, als Opperkoopman buiten emplooi, geassumeerd lid in den achtbaren Raad van Justitie des Kasteels en Stads-vendumeester.

II.

Na deze uitwijding omtrent het lot van Padang's gezaghebber van Heemskerck keeren wij terug tot de beschrijving van hetgeen met de plaats zelve voorviel. Van Engelsche zijde hebben wij dienaangaande geen berigten, maar in algemeene trekken is het op te maken uit de papieren, welke betrekking hebben op de wederovername van onze bezittingen op Sumatra's Weskust, zoodat wij hier onder het een en ander daaromtrent zullen vermelden.

De oorlog met Engeland, waarin wij zoo vele van onze bezittingen hadden verloren, werd, in dat opzigt, tot een voor ons vrij bevredigend einde gebragt.

Bij het onderhandelen daarover te Parijs, in de maand Augustus 1783, had de Engelsche gevolmagtigde gesteld het beding, dat "de Staten Generaal der Vereenigde "Nederlanden cederen en zullen garanderen aan Zijne Majesteit den Koning van Groot "Brittannie de bezittingen van de Nederlandsche Oost Indische Compagnie op de "Westkust van Sumatra, alsmede hun kantoor te Sûrate." Gelukkig wisten de Nederlandsche gevolmagtigden dezen eisch verminderd te krijgen, zoodat bij de Preliminairen van den vrede, aangenomen te Parijs op 2 September 1783, en bij art. 5 van het Vredes-tractaat, op 20 Mei 1784 aldaar gesloten, werd overeengekomen, dat:

"de Koning van Groot Brittanje zal aan de Staten Generaal der Vereenigde "Nederlanden weder teruggeven Trinconomale, even als alle Steden, Forten, Havens "en Bezittingen, die gedurende den tegenwoordigen oorlog veroverd zijn geworden

„door de wapens Zijner Groot Brittannische Majesteit, of door die der Engelsche „Oost Indische Maatschappij, en welke Hoogstdezelven in bezitting mogten hebben, „alles in den staat, waarin zij zich zullen bevinden" ([1]).

De praeliminairen hadden de heeren bewindhebbers der O. I. Compagnie aanleiding gegeven om, bij brief van 13 October 1783, de Indische Regering op te dragen, reeds dadelijk de door de Engelschen veroverde bezittingen over te nemen, maar op het wederbezit van Sumatra's westkust, dat weinig of niet winstgevend was geweest, waren zij niet bijzonder gesteld.

Zij lieten dus het hervatten van het bezit van Padang aan de Regering over, doch deze oordeelde, dat zij dienaangaande geene keus had, maar zich behoorde te rigten naar de praeliminaire vredes-artikelen, waarom zij dan ook dadelijk op het herstel van het kantoor Padang, met een matigen omslag, order had gesteld.

Te meer voelde zij zich daartoe gedrongen, omdat zij meende de ingezetenen van Padang niet aan hun lot te kunnen overlaten, terwijl het uitstellen later haar regt tot wederbezetting zou kunnen doen betwijfelen.

Dadelijk trad de Gouverneur Generaal in overleg omtrent hetgeen voor Padang moest worden gedaan, met den Extra-ordinair Raad van Indië en Gouverneur van Java's Noordkust, J. Siberg, die vroeger het ambt had bekleed van Opperhoofd van Sumatra's Westkust.

Reeds bij brief van 30 November 1781 hadden de Bewindhebbers aan de Indische Regering ter overweging gesteld de vraag, of het, wegens de geringe winsten, niet mogelijk was den omslag van 's Compagnies bezittingen ter Westkust van Sumatra te verminderen.

De heer Siberg meende, dat, hoewel reeds vóór de overgave van Padang aan de Engelschen het établissement aldaar tot een minimum was gebragt, de omslag, bij de weder in bezitneming, toch nog zou kunnen worden ingekrompen door het hoofdkantoor te vestigen op Poeloe Tjinko, welk nietig eilandje gemakkelijk als een „tweede Gibraltar" zou zijn te versterken (de heer Siberg had waarschijnlijk Gibraltar nimmer gezien): en alsdan Padang, Priaman en Ajer Adji ([2]) te behouden slechts als uitkijkpostjes, met een boekhouder als resident of posthouder, die daar dan tevens de peper zou opkoopen en kleinhandel drijven in 's Compagnies goederen.

Hij ontkende echter niet, dat dit zeer hard en onbillijk zou zijn ten opzigte van de te Padang gevestigde Europeanen en van de omliggende bevolking, wier hoofden, mondeling en schriftelijk, den wensch hadden te kennen gegeven, dat de Compagnie zich weder te Padang mogt nederzetten.

([1]) Zie Nederlandsche Jaarboeken.

([2]) De kampong Ajer Hadji ligt in de tegenwoordige Zuidelijke afdeeling van de Padangsche Benedenlanden, aan de weinig beteekenende rivier van denzelfden naam, die zich een weinig verder in zee ontlast. De groote weg tusschen Painan en Indrapoera loopt er door. De kampong ligt 60 paal van de eerste — en 15 paal van de laatst genoemde plaats. Even ten zuiden van de kampong vindt men, nabij den rivieroever, de overblijfselen van de aarden wallen van het fortje uit 's Compagnies tijd. Het was een langwerpig vierkant, lang 150 en breed 125 meter. Vlak er bij is een gewezen vijver te herkennen en eene vrij uitgestrekte sawah grenst er aan, die vroeger door het garnizoen werd bewerkt, thans nog heet „Sawah Padang" en door de bevolking niet benut wordt.

Ook vreesde hij, dat bij de verplaatsing van het bestuur naar Poeloe Tjinko, de handel van Padang geheel zou vallen in handen der Engelschen, te eerder omdat de gemeenschap met de bergvolken zich daar reeds gevestigd had en het voor dezen hoogst bezwarend zou zijn door het moeijelijke bergterrein naar Poeloe Tjinko ten handel te gaan.

Daar bovendien op al de vroeger door de Compagnie bezette plaatsen de Engelschen de versterkingen en de pakhuizen hadden vernield, zoodat, waar men zich ook vestigde, er toch gebouwd moest worden, gaf de heer Siberg in overweging om Padang als hoofdplaats te behouden en daar een nieuw fort, meer rivier afwaarts dan het vorige, te bouwen, terwijl zou kunnen worden onderzocht of niet, — zooals vroeger ook door den gezaghebber Seuff was voorgesteld, — op den Apenberg versterkingen zouden kunnen worden aangelegd, waardoor ook dat punt een „tweede Gibraltar" zou worden.

Het personeel zou gebragt kunnen worden op een koopman als gezaghebber met eenige weinige ondergeschikten en ongeveer honderd militairen onder een vaandrig, voor al de posten.

In het algemeen vereenigde zich de Regering met de voorstellen van den heer Siberg. Zij benoemde tot Opperhoofd te Padang den koopman Christiaan Hendrik von Erath, provisioneel kassier op het kostgeld-kantoor te Batavia, en stelde voor hem, onder dagteekening van 24 Augustus 1784, eene instructie vast, waarvan het voornaamste op het volgende nederkwam.

De heer von Erath zou uit handen van de kommissarissen, die het bestuur te Benkoelen tot de overgave zou aanwijzen, overnemen al de plaatsen, welke de Compagnie vroeger op Sumatra's Westkust had bezeten en daarover het bestuur voeren met Padang als zetelplaats.

Hij zou daartoe met het schip de Vrede regtstreeks van Batavia naar Benkoelen stevenen, om met het bestuur aldaar overeen te komen omtrent de wijze en volgorde der overgave van de verschillende posten.

Voor de bezetting van Padang zouden worden medegegeven een vaandrig, 1 Europeesch en 1 inlandsch sergeant, 2 Europesche korporaals, 1 dito tamboer en 1 pijper, 24 Europesche en 9 inlandsche soldaten, benevens 4 kanonniers en 4 handlangers onder een onderofficier, terwijl te Poeloe Tjinko, Ajer Adji en Priaman zouden geplaatst worden een inlandsch korporaal met vier inlandsche manschappen „tot bewijs onzer possessie", tot tijd en wijle de daar vernielde gebouwen weder zouden kunnen worden opgerigt.

Voorloopig zou het opperhoofd betrekken den tuin en de woning van den kapitein der Chinezen, Louw Tjoean Ko, die daartoe werd gehuurd en moest worden omringd door een pagger van niboeng-boomen, voorzien van eenig geschut op de hoeken. Voorts moest door een ingenieur worden opgenomen de gelegenheid om een nieuw fort aan de rivier en versterkingen op den Apenberg op te rigten.

Tot narigt van den heer von Erath werden hem medegegeven afschriften van

alle door de O. I. Compagnie met de hoofden en volken der Westkust gesloten contracten, waarvan echter, werd er bijgevoegd: "in den tegenwoordigen tijd als overtollig "zouden kunnen worden aangemerkt de contracten met de regenten der landen be-"noorden de Ajer Bangies gelegen, als daar zijn, Singkel, Baros, Sorkam, Korlang, "Tapanoeli, Taboejong, Natal, etc., alzoo wij om de brutaliteiten der Engelschen die "landen hebben ontruimd en niet genegen zijn die vooreerst weder te occuperen."

De contracten zouden behooren te worden herzien en in die met Oelakan, Priaman, XII Kota, VII Kota, V Kota, Tikoe, IX Kota ([1]), Kota Tengah en Ajer Bangies, zou de grens van de vaart en van den handel om de Noord moeten worden beperkt tot Ajer Bangies, instede van tot Baros, zooals bij het vernieuwde contract van 1755 was geschied.

Op den handel zou worden gelegd een inkomend regt van 6 pCt., zooals vroeger ook werd geheven en waarvan de inning jaarlijks zou worden verpacht.

Voorts bevatte de instructie uitgebreide voorschriften betreffende het hervatten van den handel, het geven van credieten en het onthouden van inmenging in de twisten en geschillen der inlanders.

Aan den panglima en de twaalf panghoeloe's van Padang werd een brief geschreven om hen van het weder in bezit nemen der plaats kennis te geven en hunne medewerking te verzoeken tot het herbouwen van het fort en van de pakhuizen, terwijl hun ook de zorg voor de pepertuinen en de rijstvelden bijzonder werd aanbevolen.

Van de zending van den heer von Erath werd bij brief van 12 Julij 1784 kennis gegeven aan het bestuur te Benkoelen, maar, voordat hij derwaarts was vertrokken, kwam het antwoord, dat men daar nog geene bevelen van de Britsche Regering had ontvangen en mitsdien de Westkust niet aan de Nederlandsche Compagnie kon teruggeven.

De zaak moest nu worden uitgesteld en het duurde tot het volgende jaar, eer men te Benkoelen tot de overgave kon overgaan.

Zoodra deze hinderpaal was opgeheven, werd aan von Erath opgedragen zich met het schip Spaarn naar de Westkust te begeven om zijne vroegere instructie ten uitvoer te leggen.

Hem werden nog toegevoegd de koopman Mr. Philippus Johannes van der Steng als secunde, de vaandrig ingenieur Balthazar Fredrik Wilhelm baron von Lutsow, de boekhouders Jan Frederik Zeegel (vroeger te Ajer Adji) bestemd als hoofd op Poeloe Tjinko, Zacharias Bastensz, de opperchirurgijn Johannes Commeus en een onderchirurgijn, benevens eenige pennisten.

De militaire magt werd ook versterkt en vermeerderd met 3 Europesche korporaals voor Poeloe Tjinko, Ajer Adji en Priaman, waar, instede van 4, 6 soldaten werden bescheiden, terwijl het aantal inlandsche soldaten te Padang werd gebragt op 30, onder een vaandrig. Ook het materieel der artillerie werd vrij belangrijk vermeerderd.

([1]) Al de voren genoemde districten behooren tot de tegenwoordige adsistent-residentie Priaman. Kota Tengah sorteert onder Padang.

Behalve eene goede voorraad koopmanschappen werd met de Spaarn medegegeven 20.000 rijksdaalders in verschillende muntsoorten.

In de ampliatie, vastgesteld op 1 Julij 1785, van de instructie voor den heer von Erath komt omtrent de wijze van overname nog het volgende voor:

„Ten opzigte der instructie omtrent het overnemen van de plaats en nadere „explicatie nopens de vrede-tractaten, mitgaders wat er onder verstaan wordt om de „plaatsen terug te geven, zooals die tegenwoordig zijn, en of daar onder begrepen is, „dat alle de presente amunitie goederen of snaphanen niet weggevoerd mogen worden, „item zoo er gebouwen of kazernen voor het volk opgerigt zijn, of die moeten blijven „staan dan wel of de Engelschen die voor de overgave mogen ruineren, wordt tot UE. „narigt genoteerd:

„dat al wat in den oorlog genomen is aan de Engelschen behoort en hun vrij „staat om mede te nemen; moetende UE. in den overneem met alle inschikkelijkheid „met de Engelschen handelen en om geringheden alle hakketering en verwijderingen ver-„mijden, terwijl het aan hen staat om met de door hen opgerigte gebouwen naar derzelver „goedvinden te handelen; en in geval zij zich bij UE. mogten adresseren om restitutie „der ongelden aan onze dienaren uitgereikt, moeten UE. hen aan ons renvoijeren."

Tot ons zeer groot leedwezen is het ons niet gelukt meester te worden van het rapport, dat door den heer von Erath aan de Regering is ingediend omtrent de wijze, waarop de overdragt van Sumatra's Westkust heeft plaats gehad, omtrent hetgeen daar door de Engelschen gedaan was, en omtrent den toestand, waarin Padang zich bij de overname bevond.

Wij moeten ons dus behelpen met hetgeen daaromtrent in verschillende papieren voorkomt.

De heer von Erath was den 17 Julij 1785 te Benkoelen aangekomen en moest daar wachten tot den 23sten, wanneer het Engelsche O. I. Compagnies schip Asia zou gereed zijn, om het voor de overgave van wege het Britsch bestuur gecommitteerde raadslid Miller over te voeren en de Engelsche goederen en militairen (wier aantal 150 man zou bedragen) van Padang terug te brengen.

Geenerlei papieren van Padang waren, volgens zeggen, te Benkoelen aanwezig, zelfs omtrent het beheer der wees- en administratie-gelden kon men niet de minste inlichting geven.

De kantoren Poeloe Tjinko, Ajer Adji en Priaman waren nimmer door de Engelschen bezet, die er zelfs hunne vlag niet hadden geheschen. Wel hadden zij de gebouwen en versterkingen op Poeloe Tjinko grootendeels vernield, evenals zij het fort te Padang geheel hadden afgebroken. Het bestuur van Benkoelen bepaalde er zich dus toe om aan de regenten schriftelijk kennis te geven van de teruggave dier plaatsen aan de Nederlandsche Compagnie.

Hoe het er op de voormalige bezittingen der Compagnie op Sumatra's Westkust uitzag, is eenigszins af te leiden uit de volgende uittreksels uit de generale missive van de Indische Regering aan de Heeren Zeventienen van 31 December 1786.

De rubriek „Sumatra's Westkust" van dezen brief vangt aan met klagten over den slechten staat van den handel.

De Engelschen hadden hunne waren zóó goedkoop verkocht, dat de inlanders thans niet meer te bewegen waren de vroeger door de Nederlandsche Compagnie geëischte prijzen voor de Koromandelsche lijnwaden te betalen.

Die prijzen waren dan ook vrij hoog.

Het was een handelsbeginsel van de Compagnie om al de goederen, die naar de verschillende kantoren werden gezonden, boven den inkoopsprijs te belasten met al de kosten van vervoer, verpakking, enz. en ze voor dat gezamenlijk bedrag de kantoren aan te rekenen, die dan daarop eene bepaalde avans moesten behalen.

Zoo was op het witte gebleekte kustlijnwaad voorgeschreven eene winst te heffen van 32%. Daartoe zou de corge van 20 stukken moeten behalen 11 tail $8^3/_8$ maas (de betalingen geschiedden toen in stofgoud), maar er was niet meer dan 7 t. 8 m. voor te bedingen; waarom de gansche voorraad naar Batavia werd teruggezonden om een voordeeliger markt te zoeken.

Door elkander was op de verkochte kust-lijnwaden geen 40% te behalen, terwijl de winst vroeger meer dan 60% had bedragen.

De Regering moest daarin berusten, hetgeen zij deed „in het vertrouwen, dat „nu de Engelschen verhuisd zijn en de kooplieden weder bij de Compagnie moeten „terugkomen, de bedienden alle ijverige pogingen zullen aanwenden, om de Compag„nie aanzienlijker winsten op de lijnwaden te bezorgen, wijl dit het eenigste oogmerk „is geweest om Padang te restabileeren en ook het eenigste zal moeten zijn van ons „continuerend verblijf aldaar, ter goedmaking der lasten en om de Compagnie aldaar „te doen bestaan."

Men hoopte, dat het verjagen der Atjehers van de Westkust de Rauwenaars en Niassers weder den weg vrij zou laten om te Padang ten handel te komen.

Ook werd aan de bedienden toegestaan den handel aan te moedigen door bij den verkoop, tot het bereiken van den vastgestelden avans „eenige handligting te „gebruiken, echter altoos in het oog houdende het ware belang der Maatschappij, „om zooveel te bedingen als maar eenigzins zal mogelijk zijn."

De heer von Erath had in de vier laatste maanden van het jaar 1785 voor ongeveer *f* 30.000 aan goud en 79715 ponden zwarte peper ingekocht (¹), hetgeen, met het oog op de omstandigheden, vrij bevredigend werd geacht.

De peperkultuur was schromelijk achteruit gegaan, — zooals de Regering het in hare boven bedoelde missive van 31 December 1786 uitdrukte — „gemerkt „het geheele land door binnenlandsche onlusten is opgevreten, alzoo de Engelschen er „mede gediend waren, dat het eene land het andere ruineerde om zelven secuurder „te zijn, waardoor ze het zoo verre gebragt hebben, dat er bijna in het geheel geen „pepertuinen meer zijn, zijnde er geen een vorst, die met ons in verband staat, of

(¹) Hiervan was 46318 ℔ verzameld te Padang en 33397 te Poeloe Tjinko en Ajer Adji.

„hij heeft geoorlogd, zijn land is verwoest en de inwoners zijn verloopen, door de „staatkunde der Engelschen, die wel begrepen, dat zij Padang niet in bezit zouden „houden en dus de inlanders met elkander lieten oorlogen, dat telkens geschiedt, wan„neer zij niet in teugel gehouden worden."

In de districten Padang, Kota Tengah en Pau waren in alles nog geen zestig vruchtdragende pepertuinen overgebleven, waarvan de grootste niet meer dan 800 ranken telde.

De heer von Erath had het niet mogelijk gevonden van het geringe, hem medegegeven personeel iemand af te zonderen om uitsluitend de inkomende en uitgaande regten te innen, daar het niet doenlijk was geweest „in zulk een land van verwarring „alles alleen te beheeren, alzoo de verbasterde gemoederen van het geheele land en „de door de kracht van het geld der Engelschen bedorvene en aan duizenden van „schelmerijen en ongeregeldheden overgegeven inwoners hem aanstonds deden onder„vinden, dat hij zoo schielijk geen dienaren zoude bekomen om de belangen van de „Compagnie te kunnen vertrouwen."

Hij had dus aan den kapitein der Chinezen het genot dier regten gegund, mits alle onkosten voor zijne rekening nemende, voor 1000 rijksds, over het tijdvak van medio Augustus tot ultimo December 1785, terwijl voor het volgende jaar dat middel werd verpacht voor 2000 rijksdaalders.

De toestand der inlandsche maatschappij te Padang was allertreurigst geworden. Die plaats en omstreken was „vol van twistende menschen, verraderlijke moordenaars, „ten eenemale ontaarde en van ons afgetrokken gemoederen, Voornamelijk hadden de „vele geldsommen, door de Engelschen gedurende hun verblijf telkens gespendeerd „om daarvoor rust en vrede te koopen en hun lijf en leven te bewaren, den inlander „zoo verbasterd, dat ze niet anders deden dan stelen, rooven, moorden, brandstich„ten en wat voor roekeloosheden anders in den ouden Sumatraan ooit regeren kunnen.

„De bergvolken en kooplieden, voor hun eigen landslieden aan het strand „bang zijnde, waren de eenigsten, die naar onze terugkomst verlangden, hoewel er „ook al enkelen onder waren, die aan het waggelen geweest zijn."

Dit werd voornamelijk toegeschreven aan den door het Engelsche bestuur aangestelden panglima of hoofdregent van Padang, Radja Djohan, die voortdurend uitbazuinde, dat de Nederlandsche Compagnie niet zou terugkeeren, welk begrip door den tijd meer en meer veld won.

Hij kon daardoor als een oppermagtig dwingeland te werk gaan. Zijne woning was het algemeene toevlugtsoord van moordenaars, waaruit hij zich een lijfwacht had gevormd, welke hij tot het uitvoeren van allerhande schelmstukken bezigde.

Zijne geweldenarijen waren zoo verregaand, dat de volken der XIII Kota's, in de bovenlanden, weigerden naar Padang ten handel te komen, zoolang hij niet zou zijn ontslagen.

Zijn voornaamste handlanger was zijn oudste broeder, Si Doekoeroe galar Maharadja Besar.

De heer von Erath nam aanvankelijk eenige maanden tijd om de bewijzen van de wandaden dezer broeders te verzamelen en, daarin geslaagd zijnde, nam hij hen, op 25 November 1785, in arrest en zond hen naar Batavia, waar zij „de „insolentie hadden om hunne herstelling te verzoeken.” In stede hiervan werden zij naar Ceilon verbannen.

Tot panglima van Padang werd aangesteld Soetan Gambo galar Radja Mangsoer, behoorende tot het geslacht van den voormaligen panglima van dien naam, en tot bandahara Radja di Ilir, die vroeger ook die waardigheid bekleed had.

Veel goeds was van dien bandahara niet te verwachten. Hij was altijd een twistziek en lastig man geweest, en de Regering waarschuwde den heer von Erath, bij den brief van 16 Mei 1786, waarbij zijne handelingen ten opzigte van Radja Djohan c.s. werden goedgekeurd, om een waakzaam oog te houden op Radja di Ilir, „zoowel als op zijn boos en kwaadaardig doch over hem heerschend en onze natie „hatend wijf.”

De panglima Radja Mangsoer viel echter ook niet in den smaak der bevolking van XIII Kota. Zij eischte zijne afzetting, sloot de handelswegen, en de gezaghebber was genoodzaakt toe te geven, zoodat Mangsoer in het laatst van 1787 werd ontslagen.

Hoe diep de magt der Compagnie te Padang gezonken was, blijkt ook daaruit, dat de Regering, terwijl zij het ontslag van Radja Mangsoer goedkeurde, den gezaghebber schreef, dat zij hoopte, dat hij „die van de Tiga-blas Kotas zal kunnen „overtuigen, dat de Compagnie niet steeds haar waardigheid en autoriteit zal kunnen „laten krenken en dat zij ook den aangestelden panglima bestendig als zoodanig zullen „erkennen, zoo lang hij zich wel gedraagt en geen billijke reden ten contrarie zal „geven, zonder met nieuwe verzoeken tot verandering te voorschijn te komen, die „men niet zou kunnen inwilligen”; — en mogt dit niet helpen, dan werd de gezaghebber gemagtigd den hoofden van XIII Kota „onder protestatie tegen de gevolgen, „voor te houden, dat, indien men op die manier, tegen verbanden en gebruiken, van „de Compagnie wil handelen, zij genoodzaakt zal wezen van daar op te breken.” (¹)

De christen maatschappij had te Padang ook bittere tijden te doorworstelen gehad.

Het Engelsche bestuur had de wreedheid gehad bij schriftelijke overeenkomst, al de christen en Europesche ingezetenen te stellen onder het uitsluitend gezag van den panglima, „die zich dan ook zoodanig heeft doen gelden, dat de meeste „burgers zich de herinnering daaraan schamen.” Verscheidene meisjes van Europesche afkomst werden in dien tijd gedwongen tot het mohamedaansche geloof over te gaan en daarna tot bijzitten (enkele tot wettige vrouwen (²)) genomen door Padangsche

(¹) Missive 30 Junij 1788.

(²) Zulke huwelijken hebben te Padang meer plaats gehad. De beide thans nog levende weduwen van den in 1867 overleden panglima of hoofd-regent, Soetan Iskander, zijn afstammelingen van Europeanen, evenals de moeder van den tegenwoordigen radja van Troesan, die, op grond daarvan, beweert een Rotterdammer te zijn.

hoofden, terwijl ook menig christenkind gestolen en als slaaf naar de bovenlanden gezonden werd [1].

Deze stand van zaken schijnt ontstaan te zijn gedurende den tijd, dat de Engelschen Padang hebben verlaten. Hun eerste gezaghebber was de heer Christie, die in 1783 werd vervangen door den heer Millard.

Volgens *Begin en Voortgang van onzen handel en bezittingen op Sumatra's Westkust*, opgenomen in het Tijdschrift voor Nederlandsch Indië, negende jaargang, vierde deel, en *De Vestiging der Nederlanders ter Westkust van Sumatra* in deel V van het Tijdschrift voor Indische Taal- Land- en volkenkunde, hebben de Engelschen in 1784 Padang en de burgerij aan hun lot overgelaten, met medeneming van alles, wat maar eenigszins tot hunne verdediging zou hebben kunnen dienen.

De burgers Zacharias Bastensz, Boudewijns en P. Oland namen, met den panglima en de panghoeloe's in rapat vergaderd, het gezag op zich, maar moesten zich natuurlijk geheel naar den wil der inlanders schikken.

Waar de ongelukkige Europeanen al aan onderworpen waren, verhalen de genoemde Tijdschriften in de volgende woorden:

„En werkelijk, in dien tijd, toen de Engelschen de christen bewoners van Pa-„dang zonder eenige middelen van tegenweer aan hun eigen lot hadden overgelaten, „vatte een binnenlandsch priester, genaamd Toeankoe Aphier (2), het voornemen op, „om al die verlatenen tot het Islamismus te bekeeren en bij weigering door geweld „daartoe te dwingen.

„Hij kwam ten dien einde met 3 à 4 duizend bergbewoners in de nabijheid „van Padang. Maar de christen bevolking, wie geen ander middel overbleef om dit „lot voor te komen, dan eene eensgezinde zelfverdediging, sloeg de handen ineen „en riep de hulp in van eenige daar gevestigde en ten handel zijnde Chinezen, die „eenige kleine stukken geschut in hun bezit hadden. Deze leende men, en plantte „dezelven op vlugtig opgeworpen batterijen, die op den ouden bazaar achter het „oude fort waren aangelegd en van waar de bekeerder komen moest. Hij werd er „nu zoo hartelijk ontvangen, dat hem de lust tot bekeeren in eens verging en zij „weldra met bebloede koppen de vlugt namen. Te gelijker tijd vertoonden zich aan „den zeekant een dertigtal Atjinsche vaartuigen, die eene landing wilden beproeven „om gemelden priester in zijn doel behulpzaam te zijn, doch de burgers, de handen „aan den wal ruimer gekregen hebbende, bemanden onderling eene kleine Chinesche „brik en een wangkang, en staken daarmede in zee, ontmoetende de vijandelijk „gezinde praauwen in de nabijheid van Poeloe Saoe, ongeveer $^1/_2$ mijl van Padang.

---

(1) Wij hebben niet gevonden, hoe groot toenmaals het aantal christen burgers te Padang was, doch het moet gering zijn geweest, daar hun aantal, in 1790, toen er weder orde en regel was teruggekeerd, bestond uit 33 mannen, 44 vrouwen, 38 jongens en 69 meisjes.

Onder hen vinden wij genoemd de volgenden, wier afstammelingen thans nog op Sumatra's Westkust bestaan: van Moschel, Londt, Alexander, Krijgsman, Lautrehr, Theuvenet, Wijshijer, van Daalen, van Lier.

(2) Deze zonderlinge naam zal misschien moeten luiden: „Arief."

„Hier leverde men slag; de Atjinezen delfden het onderspit; tien of twaalf werden in „den grond geschoten of overzeild en de overigen redden zich door de vlugt, waarop „de burgers, naar hunne haardsteden teruggekeerd, van dezen bekeerder geen overlast „meer hadden, hoewel men in dien onrustigen, door willekeur zich kenmerkenden „toestand bleef, totdat men, na het eindigen van den oorlog, te Batavia besloot „weder bezit van Padang te nemen....."

Wij hopen, dat het om de wille der menschlievendheid was, dat het bestuur van Benkoelen heeft besloten Padang weder te bezetten.

Ook buiten Padang was de toestand allerongelukkigst. De Atjehers waren meesters van Priaman en Tikoe, waar zij hun invloed bevestigden door de hoofden te dwingen hunne dochters aan hen tot vrouwen te geven. Hun voornaamste bedrijf was rooven en moorden, vooral ter zee, waar zij de bewoners der kleine, nabij de kust liggende eilanden noodzaakten, die voor hen in te ruimen, terwijl zij te land de met goud naar Padang trekkende Rauwenaars en andere ingezetenen der bovenlanden uitplunderden en niet zelden vermoordden.

Daar dus ook van de Noordzijde de gemeenschap met Padang gestremd was, besloot het Opperhoofd toe te geven aan het dringende verzoek der hoofden van Priaman en Tikoe om te trachten, met hunne hulp, de Atjehers van daar te verwijderen.

Daartoe werd op de been gebragt eene magt van vier à vijf duizend man uit Priaman, VII Kota, V Kota, XII Kota en Oelakan, om te beletten, dat de Atjehers landwaarts zouden terugtrekken, terwijl de pantjalang Vesuvius hen van de zee-zijde zou aanvallen.

De Atjehers van Priaman verzochten onmiddelijk vrijen aftogt, maar die van Tikoe wilden zich aanvankelijk verzetten, totdat eenige gelukkige schoten van de pantjalang hen noopten hetzelfde verzoek te doen.

Het garnizoen te Priaman werd gebragt op 12 inlandsche soldaten met een korporaal en een kanonnier, onder bevel van den oud-sergeant Risse, die de expeditie tegen de Atjehers had aangevoerd.

Voor goed verjaagd waren de Atjehers echter niet, want in het begin van 1786 waren zij te Tikoe teruggekeerd en hadden de twee eerste hoofden genoodzaakt aan den posthouder Risse te doen weten, dat zij niet langer verlangden regenten van de Compagnie te zijn. Risse begaf zich tot hen in de wildernis, waar zij teruggetrokken waren, om te trachten hen tot andere gedachten over te halen.

Hij was vergezeld van zes inlandsche militairen, maar bij zijne nadering werd op hem geschoten, waardoor een Boeginees sneuvelde. Men moest overhaast terugtrekken, waarbij nog een geweer verloren ging.

De beide hoofden werden vervallen verklaard en vervangen.

Op 20 Junij 1786 werd Priaman door de Atjehers afgeloopen. De posthouder Risse kon nog levend het fortje verlaten, maar stierf kort daarna aan zijne wonden. De kanonnier werd op het stuk doodgestoken; ook een Boeginees sneuvelde en vijf werden zwaar gekwetst.

Weinige dagen daarna werd de versterking door eene van Padang gezonden magt hernomen, na een scherp gevecht, waarbij 23 Atjehers omkwamen en 27 gevangen genomen werden ([1]).

De Priamansche regenten waren desniettemin door deze gebeurtenissen zoo verslagen, dat zij verzochten zich aan de Atjehers te mogen onderwerpen, indien de Compagnie hen niet afdoende tegen hen kon beschermen, waarom de heer von Erath besloot nog eenige Boeginezen in dienst te nemen, zoodat het garnizoen van Priaman werd gebragt op 20 man, terwijl ook nog een panghoeloe met 30 Maleijers werd aangewezen om op de plaats wacht te houden en „den Koning in het bestuur van het „land te assisteren".

Ook om de Zuid van Padang was het alles behalve rustig en geregeld.

Gedurende de afwezigheid van het bestuur der Nederlandsche O. I. Compagnie was het district Silida door het volk van Bajang en Batang Kapas ten eenemale verwoest, en ook die twee laatstgenoemde landschappen waren onderling zoodanig in twist geraakt, dat gedurende drie jaren de landbouw geheel had stil gestaan.

De hoofden, die dezen ongelukkigen toestand wenschten te doen ophouden, wendden zich onmiddelijk na het weder bezetten van Padang tot het nieuw opgetreden bestuur en beloofden de peperkultuur te zullen doen herleven, mits dat weder een resident op Poeloe Tjinko werd geplaatst.

Aan dit verlangen werd voldaan door de zending van den boekhouder Johan Frederik Zugel, wien een Europeesch korporaal, vier Boegische soldaten en vier slaven werden medegegeven.

Hij bevond, dat de Engelschen het etablissement op Poeloe Tjinko grootendeels hadden vernield, zoodat hij en zijne onderhoorigen bamboezen hutten tot hunne huisvesting moesten opslaan.

Uit vrees, dat ook Poeloe Tjinko, evenals Priaman, door de Atjehers zou worden afgeloopen, zond de Regering nog vier Europesche militairen naar die plaats.

Het bestuur van Padang had ook verzocht om ter beteugeling van de Atjehers ter beschikking te hebben twee kleine, wel bewapende vaartuigen, maar de Regering had dit afgewezen, als zijnde niet genegen „merkelijke ongelden ter versterking te

---

([1]) In A Collection of Plans of Ports in the East Indias, door A. Dalrymple, 3e uitgaaf, 1787, wordt het fort te Priaman, zooals het zich in 1762 bevond, beschreven, als volgt: „Dit fort is een vierkant van ongeveer 60 yard langs elke zijde. De wallen zijn pallisaden van kleine kokosboomen. Het ligt op N. Z. O. en „W. Aan elke hoek is een vierkant bastion, van ongeveer 14 of 16 voet langs elke zijde. Op de beide „oostelijken zijn 9 bronzen stukken (een-ponders); 5 daarvan zijn op rolpaarden en 4 op draaibeugels in houten „poldeds. Zij zijn, naar het voorkomen, in de laatste jaren niet gebruikt. In het midden van het fort zijn „de sporen van een huis van metselsteen, ongeveer 30 voet lang en 20 breed, hetwelk de Hollander zeide, „dat twee jaren geleden door een ongeluk was afgebrand. Om het fort is eene drooge gracht, van boven 10 of „12 voet breed en ongeveer 8 voet diep, met overvloed van kreupelhout, gras en riet, zoodat het moeijelijk „is te zien, dat er eene gracht bestaat. Er is slechts één Europeaan (de kommandant) en 20 Boegische soldaten „Het kruidmagazijn is in het midden van het fort, 12 treden beneden den grond." De kommandant en de soldaten bewoonden een klein huis van kadjang-matten in het midden van het fort.

„doen en dus meer en meer den omslag te vermeerderen." Zij meende, dat de regenten, zoo zij begeerden, dat de Compagnie posten aanhield, ook de middelen moesten beramen om die te verzekeren. Indien zij daartoe niet genegen waren en Priaman gevaar mogt loopen, dan moest die plaats worden verlaten om Poeloe Tjinko te versterken.

Gelukkiger wijze was de militaire bezetting van Padang, buiten toedoen der Regering, eenigzins versterkt.

Toen de heer von Erath zich te Benkoelen ophield, wendden, in het geheim, twaalf Europesche militairen van het krijgsgevangen garnizoen van Padang, die in Engelsche dienst waren overgegaan, zich tot hem met het verzoek om weder in de dienst van de Nederlandsche Compagnie te worden opgenomen, al ware het aanvankelijk maar voor de kost. Ook achttien Sipajers, die zich in hetzelfde geval bevonden, smeekten op hunne knieën om dergelijke verlossing. Von Erath verzocht aan het Engelsch bestuur om die lieden te mogen overnemen, maar na lang onderhandelen, werd dit slechts toegestaan voor de Europeanen, ten getale van 21. Voor de Sipajers werd het geweigerd; die zouden eerst hun verband moeten uitdienen.

Tot herstel der orde droeg ook bij, dat al de oude contracten met de Padangsche hoofden werden vernieuwd. Welke die contracten waren, hebben wij niet kunnen nagaan, daar de geschriften, die op deze zaak betrekking hebben, niet in de archieven bewaard zijn.

Daar men misschien vroeger wel wat spoedig was overgegaan tot het opzenden van lastige inlandsche hoofden naar Batavia had de Regering aan von Erath bij zijne instructie voorgeschreven om daartoe niet over te gaan dan in geval van overtuigend gebleken verraad.

Het Opperhoofd achtte zich daardoor wat te veel gebonden. Hij betoogde, dat de omstandigheden van dien aard konden zijn, dat nog wel niet overtuigend van verraad bleek, maar dat men om gegronde redenen kon onderstellen, dat bij het ontvlugten van den een of ander de nadeeligste gevolgen en gevaarlijke en kostbare oorlogen daaruit zouden kunnen voortspruiten, hetgeen te voorkomen ware, door vroegtijdig de suspecten op te vatten, „voornamelijk daar de inlander en principaal „de kooplieden, zulks zelven kunnen komen te wenschen en het verzoek doen van „zoodanigen, waarop zij suspicie hebben, te laten opligten, alzoo zij de vreesselijke „gevolgen, die de minste ruziemaker onder de eenvoudige bergvolken verwekken „kan, te dikwijls hebben ondervonden."

De Regering beaamde deze zienswijs en magtigde het bestuur te Padang om „in zulke omstandigheden" de kwaadwilligen op te ligten en naar Batavia te zenden, in het vertrouwen, dat het daarin niet minder verstandig als voorzigtig zou te werk gaan en zich ten allen tijde daaromtrent zou kunnen verantwoorden.

Bij ontstentenis van een formeel regts-college te Padang had de Regering bij de instructie van von Erath ook voorgeschreven, dat capitale of zwaar criminele misdadigers met hunne processtukken moesten worden gezonden naar Batavia.

Het Padangsche bestuur bragt echter de Regering onder het oog de volstrekte noodzakelijkheid, dat ter plaatse regt zou worden gesproken in zaken van openbaren moord, brandstichting en diefstal, zoomede ingeval van brutaliteiten der militairen, „die met enkele rottingslagen niet konden gestraft worden, en die, bij opzending der „delinquenten naar Batavia, den gemeenen man zouden doen begrijpen, dat de magt „van den gebieder zich zoo ver niet uitstrekt om justitiële strafoefening te doen."

De Regering overwoog daarop, dat het uiterlijke altoos bij den inlander wordt in aanmerking genomen, zoodat het absoluut noodig was, tot onderhoud van het crediet der Maatschappij, dat het opperhoofd het gezag voor hunne oogen in dien luister hield, waarin het tot dus verre geweest was. En daar ook onder de burgers zaken zich konden voordoen, waarvan het niet de moeite waard was de beschuldigden naar Batavia te zenden, zoo besloot de Regering toe te staan het uitoefenen van eene justitiële magt over openbare moordenaars, brandstichters en dieven.

Het daartoe bestemde college zou bestaan uit het opperhoofd, dan secunde, den vaandrig, den oppermeester (chirurgijn), den essaijeur van het goud, den scriba en een boekhouder, die een bekwaam persoon zouden kunnen kiezen en kwalificeren om te fungeeren als officier van justitie ([1]).

Ook de versterking van Padang werd in overweging genomen.

Zooals hierboven is gemeld, was de vaandrig-ingenieur, baron von Lutzow, met den heer von Erath naar Padang gezonden om na te gaan, op welke wijze Padang tegen vijandelijke aanvallen zou kunnen worden verdedigbaar gemaakt.

Von Lutzow gaf twee plannen aan.

Het eene was om den Apenberg, aan de monding der Padang rivier, 135 voet af te graven en daar een fort te bouwen met groote pakhuizen om, in tijd van oorlog, de kostbaarste goederen der Compagnie in veiligheid te brengen, welk fort ook de woningen voor den gezaghebber en verdere dienaren, benevens kazernes voor het garnizoen zou bevatten. Door een gemetselden trap zou men dat kasteel bereiken, waarvan de bewapening uit 30 achttien- en 12 twaalf-ponders, en het garnizoen uit 250 Europesche infanteristen en 40 artilleristen zouden bestaan.

De kosten van den bouw van dit fort en van de daarin noodige gebouwen werden geraamd op 130.549 rijksds.

Maar bovendien moest nog een kampement van planken gebouwen worden opgerigt aan den voet van den berg, daar het fort werd geacht wegens de hitte en de sterke winden te ongezond te zullen zijn om blijvend te worden bewoond

Aldaar zouden ook de Compagnie's pakhuizen, omringd door een muur en voorzien van eenig geschut, worden gebouwd, waardoor men tevens de rivier zou kunnen verdedigen.

Dit zou kosten 71.936 rijksds, dus voor het geheel 202.485 rijksds, ongerekend het kostende van het ijzerwerk en de steenkolen, waarvan den ingenieur de prijzen niet bekend waren. Daar echter door dit plan de plaats Padang en de hui-

([1]) Resolutie 4 April 1786.

zen der burgers niet beschermd waren tegen vijandelijke aanvallen van de landzijde, stelde de ingenieur voor, twee, door hem op de bouwvallen van het oude fort opgerigte flèches nog wat beter te voorzien en te versterken, en te bepianten met 4 à 5 drie-ponders elk.

De kloof of de zadel in het gebergte achter den Apenberg werd door hem met eene batterij versterkt.

Over het tweede plan van den heer von Lutzow, namelijk om eene versterking aan te leggen in de vlakte achter Padang, werd door hem los heengeloopen, daar dit zeer kostbaar en moeijelijk zou wezen en bovendien de Apenberg toch versterkt zou moeten worden, daar anders een vijand van dat punt steeds de plaats zou kunnen bedwingen.

De heer von Erath was met het eerste plan van den vaandrig von Lutzow wel zeer ingenomen uit een militair oogpunt, maar wegens de groote kosten, aan het bouwen en onderhouden der werken verbonden, was hij van meening, „dat het voor de „Maatschappij, als koopman geconsidereerd, maar niet als eene Mogendheid, wel het „allervoordeeligste zoude uitkomen, wanneer zoodanig eene residentie als Padang zon„der fort was en de Compagnie tien jaren vrede behield, alzoo hetzelve, na verloop van „tien jaren verloren wordende, dit nog zoo veel niet zou bedragen als het onderhoud „van een groot getal militairen en andere dienaren in tien jaren tijds;

„dat het onderhoud der vestingwerken hierbij ook geene geringe reflectie ver„diende, alzoo op die rekening, wegens de menigvuldige aardbevingen, al vrij veel „zou kunnen komen, en het toch altoos door onverwachte gevallen konde gebeuren, „dat eene vaste plaats verloren gaat, en dat de Compagnie dan het importante kapi„taal van den aanleg ook kwijt zou zijn, en dat dit, in de negotie geemploijeerd „zijnde, nog wel 8pct zuiver zoude opbrengen, 't welk in den tijd van tien jaren „geen gering kapitaal zoude uitmaken en enkel aan uitgewonnen renten zooveel zoude „bedragen als om de tien jaren aldaar konde verloren worden, wanneer de plaats eene „residentie was, terwijl dan nog altoos het ware kapitaal van den aanleg in den „schoot der Maatschappij verbleef."

In dit proces tusschen Mars en Mercurius bleef de overwinning aan den laatste. Bij de resolutie van 4 April 1786 werden de beschouwingen van den heer von Erath beaamd door de Regering, die daarbij nog in aanmerking nam: „dat de voornaamste „redenen en het hoofdoogmerk van de restabilering dezer plaats bepaaldelijk zijn ge„weest, om daardoor te voldoen aan het jongste vredestractaat, tot den overneem der door „de Engelschen in den oorlog overmeesterde possessien en wegens de langdurige zeet, die „men op deze plaats heeft gehad; voorts uithoofde van's Compagnies reputatie in het „maintineren der tractaten en verbonden, met 's lands regenten gesloten, zoomede op den „sterken aandrang van s' Compagnies ingezetenen aldaar; doch ook tevens om den handel „aldaar met vrucht te drijven, ten minste zoo veel winsten te behalen, dat die de lasten „ruim te boven gaan, als kunnende de politieke inzigten, welke bij de restabilering mede „in consideratie gekomen zijn, namelijk, dat men Sumatra's westkust missende, Batavia

„genoegzaam geheel afgesneden zoude zijn van alle correspondentie van dien kant en „dat daardoor, in tijd van oorlog, aan de Engelschen de allerfraaiste occasie zou„de geven om in de ongemeen voordeelige baai van Tapanoli de aanzienlijkste toerus„tingen te kunnen maken, zonder dat men daarvan alhier te Batavia de minste ken„nis erlangde, hoe gewigtig die oogmerken op zich zelven ook zijn, echter zoo verre „niet geëxtendeerd worden, om aldaar met schade en verlies te resideren en te nego„tieren, gelijk om die redenen de omslag ook zoo beknopt en min kostbaar als mo„gelijk zij genomen is, het dus in alle opzigten geradenste voorkomt bij dat plan te „persisteren, bijzonder nog, omdat men, buiten staat zijnde de vereischt wordende „groote kosten tot het onderhoud van die fortificatien te dragen en hetzelve bestendig „van eene toereikende bezetting te voorzien, daarenboven niet verzekerd kan zijn van „eene duurzame possessie, doordien de Heeren Meesters, volgens Hoogst Derzelver „missive van 18 November 1784, ook geen gunstig denkbeeld omtrent de Westkust „formeren en het dus ten eenemale onzeker is, welke dispositie Hunne Wel-Edele „Hoog Achtbaren omtrent Padangs restabilering zullen nemen, voornamelijk nog „uithoofde der nadeelige constitutie van Compagnies zaken, — derhalve goedgevonden „en verstaan den voorgestelden aanleg van zulke kostbare forten, gebouwen en pak„huizen ten eenemale te declineren, wijl de importante ongelden, die daaraan zouden „moeten besteed worden, de Compagnie gansch niet convenieren, zoolang men geen „gegronde vooruitzigten kan hebben, dat dezelven uit de winsten en inkomsten te „recouvreren zouden zijn, en daarom de bedienden te recommanderen, om, zoolang „de handel op Padang dus bekrompen blijft en men van hier mede nog niet in staat „is om daarin, door voldoening der lijnwaden, te secunderen, het nog vooreerst „gaande te houden op den presenten voet, namelijk door oprigting hier of daar van „een pakhuis en woning, in dier voege gebouwd en aangelegd, dat het altoos, wanneer „men zich over den aanleg van een fort positief kan verklaren, ten nutte van de „Compagnie, hare dienaren of ingezetenen kan dienen, ten einde, dus doende, betere „tijden af te wachten en te zien of het met 's Compagnies belangen overeenkomt, „om op Padang zulke naamwaardige gebouwen aan te leggen, mitsgaders van het een „en ander aan de Heeren Meesters bij de eerste occasie kennis te geven en Hoogst „Derzelver goedvinden en dispositie zoo spoedig mogelijk te verzoeken."

De Heeren Meesters wilden er niet van hooren, dat Padang een lastpost zou zijn. Zij stelden zelfs de Regering te Batavia aansprakelijk voor al de kosten, welke die plaats zou vorderen, waarop de Regering magtiging vroeg om, wanneer het bleek, dat de inkomsten de uitgaven niet zouden kunnen dekken, het gansche etablissement op te heffen. Er werd dan ook, wat de versterkingen betreft, aan von Erath slechts vergund een versterkte pagger bij zijne woning en een veldschans met een paar batterijtjes op te werpen, welke 800 rijksdaalders zouden kosten (1).

Van het weder oprigten van ons etablissement te Baros en van alle bemoeijenis met de landen benoorden Ajer Bangis werd definitief afgezien. Zelfs wenschte

(1) Generale missive naar Patria van 30 November 1788.

de Regering, zoo het eenigzins mogelijk was, Priaman te verlaten. Alleen te Tikoe mogt een zeer klein uitkijk-postje worden aangehouden (1).

De toestand van Padang bleef onder al die bezuiniging zeer treurig. Zóó treurig zelfs, dat de Indische Regering weldra op nieuw ernstig er aan dacht van daar geheel op te breken.

De weinige handel, welke er nog bestond, verliep meer en meer.

Verschillende oorzaken werkten daartoe mede.

Vooral werd de handel herhaaldelijk tegengewerkt door de voortdurende oneenigheden tusschen de hoofden der XIII Kota's (toenmaals het eenige débouché van Padang naar de bovenlanden) onderling of met de inlandsche hoofden en kooplieden van Padang. Bij het geringste geschil werden de zeer weinige toegangen tot de XIII Kota's afgesloten, zoodat de afvoer van goud en de opvoer van lijnwaden stil stonden.

Die lijnwaden waren alle afkomstig van de kust van Koromandel, maar door den oorlog met de Engelschen en de daardoor ontstane achteruitgang van ons gezag aan die kust was de aanvoer niet voldoende om in de behoefte te voorzien.

De afzet dier lijnwaden, het hoofdartikel van's Comp^s handel en „de eenige „source, waaruit de lasten goed gemaakt moesten worden," welke vroeger jaarlijks 5 à 600 pakken had bedragen, was in de boekjaren $178^8/_9$ en $17^{89}/_{90}$ gedaald tot minder dan 275 pakken; en zelfs deze geringe hoeveelheid werd nog kleiner, want in 1792 kon de Regering, instede van de voor Padang en Poeloe Tjinko geëischte 259 pakken, slechts 60 overzenden.

Ook de niet onbelangrijke handel van de Compagnie in Soeratsche katoen was tengevolge van den toestand in Voor-Indie bijkans geheel te niet gegaan en de opluiking daarvan was niet meer te verwachten, toen de Maleijers, om in hunne behoefte aan dat artikel te voorzien, zelf katoen aanplantten (2), iets, dat het opperhoofd von Erath zoo ontstichtte, dat hij aan de Regering schreef: „dat het bitter „smertelijk was den gemeenen maleijer, onder het hun toebetrouwde bestier, met „opzetting en honende tegen alle contracten aan, te zien doen zaken, die de eer en „het gezag der maatschappij te zeer krenkten."

Waarop de Regering hem echter antwoordde: „dat de eer en het gezag der „Maatschappij, voor zoo verre die met magt en geweld gemaintineerd zouden moeten „worden, in dit geval niet te pas kwam."

Von Erath had ook de aandacht gevestigd op de nieuwe nederzetting der Engelschen op Poeloe Pinang en berigt, dat de bovenlandsche volken zich langs de waterwegen van de Oostkust daar ten handel begaven (3).

---

(1) Missive aan den gezaghebber von Erath van 25 Mei 1787.

(2) Om betere katoen te verkrijgen, dan de inheemsche planten opleverden, zaaiden de Maleijers de zaadkorrels, die zij vonden in de balen, waarin de lijnwaden van Soeratte werden aangebragt. Het van inheemsche katoen vervaardigde fabrikaat was zeer slecht, maar ook zeer goedkoop, waardoor het debiet groot was.

(3) Zie zijn hoogst belangrijk rapport, getiteld: „Consideratien nopens den handel, benevens eenige aanmerkingen en ophelderingen over de tegenwoordige gesteldnisse daarvan in de bezittingen van de Nederlandsche „Oost-Indische Compagnie op Sumatra's Westkust," gedagteekend 22 December 1789.

Dit scheen echter de Regering ongelooflijk toe, die niet kon begrijpen, hoe die lieden met voordeel zulke lange en moeijelijke reizen konden maken.

Zij toch had omtrent den handel op Poeloe Pinang „zulk voordeelig berigt" niet en meende dus, dat de informatiën van het opperhoofd „of gebrekkig of misleidende waren."

Von Erath noemde ook als een der oorzaken van het verval van den Padangschen handel het geringe bezetten van de „frontier postjes", Ajer Hadji ten Zuiden en Ajer Bangis ten Noorden. Daardoor waren de inboorlingen van de omstreken wel verpligt zich met hun handel tot anderen te wenden.

Hij meende, dat om het volkomen gezag op Ajer Bangis weder te krijgen, die post ten minste met 30 militairen en een resident diende bezet te worden, waarop de Regering „tot der bediendens narigt noteerde, dat wij van alle zulke projecten „tot extensie van den omslag en nuttelooze kosten finaal afzien, en dat wij ook, zoolang „de aanhouding van Padang nog zoo onzeker was, vooreerst van alle voorstellen van „herstelling of vermeerdering van den omslag moesten afzien, en dus in 't gedane „voorstel, om de marktplaats op Ajer Bangis te herstellen, niet konden instemmen."

Die stand van zaken, voornamelijk wat de achteruitgang van den lijnwaadhandel betrof, was der Regering intusschen „gansch niet welgevallig en gaf weinig „fundament voor Padangs aanhouding" ([1]).

De heer von Erath deed zijn best om aan te toonen, dat de toestand van Padang niet zoo hopeloos was, als de Regering vermeende. Hij diende, bij brief van 31 December 1790, een nieuw betoog in, waarbij hij een project van etablissement overlag, volgens hetwelk de uitgaven ongeveer *f* 58.500 s'jaars zouden bedragen. Maar hij becijferde tevens, dat dan nog de niet onbelangrijke zuivere winst van *f* 68.575 zou worden behaald, voornamelijk door den lijnwaadhandel ([2]).

Maar het koopsmans-oog van de O. I. Compagnie was te scherp om in zijne beeijferingen geene leemten te vinden.

De Raad van Indie, Johannes Siberg, bragt een rapport uit over de voorstellen van von Erath en „wijl daaruit bleek, niet alleen hoedanig de winsten en lasten, na „eene accurate koopmansrekening zouden moeten worden gecalculeerd, maar ook dat „alsdan, na het geformeerde plan van het opperhoofd von Erath, de lasten van Padang „de winsten verre zouden surpasseren", zoo werd deze gelast op dat rapport te dienen van advies en in het bijzonder „op te geven zijne consideratien op de twee daar bij „voorkomende alternatieve propositien, hetzij om Poeloe Tjinko tot een hoofdkantoor „te maken dan wel de vaart en handel op Sumatra voor 's Compagnies eigen inge„zetenen en vreemdelingen open te stellen, onder betaling van zekere inkomende en „uitgaande regten ([3]).

([1]) Algemeene missive aan HH. XVIInen dd. 31 December 1790.

([2]) Ik heb het niet onbelangrijk geacht voor de kennis der Indische staatshuishouding in het laatst der vorige eeuw een afschrift van deze begrooting hierbij te voegen, als bijlage no. II.

([3]) Missive aan het Opperhoofd en den Secunde te Padang dd. 26 Augustus 1791.

Von Erath had tegen de voorstellen van den heer Siberg gewigtige bedenkingen. Het verplaatsen van het bestuur naar Poeloe Tjinko zou de ondergang zijn van de Europesche ingezetenen van Padang en tevens hoogst onwelgevallig aan de Padangsehe hoofden en handelaren, daar de eersten er eene kleinachting van hunne personen in zouden zien en de laatsten den handel met de XIII Kota's en verdere bovenlanden zouden zien te niet gaan.

Het plan van vrijen handel vond bij von Erath ook geen steun, daar de Compagnies dienaren en de burgers geen geld hadden om eenen eenigzins belangrijken handel te drijven en deze dus geheel in handen van vreemdelingen zou overgaan, waaruit de Nederlandsehe staat dus geen voordeel kon trekken.

Hij had echter een ander voorstel, namelijk om den vrijen handel uitsluitend te gunnen aan het opperhoofd, die zijn eigen besturend en handels personeel uit Compagnies dienaren zou aanstellen en bezoldigen en bovendien jaarlijks te Batavia aan de Regering zou uitkeeren *f* 10.000.

De Regering wilde echter ook dit plan niet beamen en onderwierp de vraag van het opbreken of het aanhouden van Padang ter finale beslissing aan Heeren Zeventienen.

Dat de Regering er slechts noode toe zou overgaan Padang te verlaten, blijkt reeds uit de bovenaangehaalde aansehrijving aan von Erath om de zaak nader te behandelen, en evenzeer uit een brief van dezelfde dagteekening (26 Augustus 1791) aan het opperhoofd en den seeunde, in antwoord op des eersten hier voren reeds aangehaalden brief van 21 December 1790, waarin ook het volgende voorkomt.

„Terwijl wij wijders in het generaal op de eonsideratien van den gezaghebber „dienen, dat hoezeer bij dezelve en in de vertooning der winsten en lasten voorkomen „bedenkingen en gronden, die niet geheel onaannemelijk zijn, om uithoofde derzelven „te kunnen proberen of door een temporeelen aanhouding van Padang, het daarmede „voorgestelde oogmerk zoude kunnen worden bereikt, en dat ook zijne gemoedelijke „voordragt ten faveure van de Christen ingezetenen aldaar en het droevig noodlot, „dat dezelven bij de verhuizing van daar zoude ten deel vallen, eenige eonsideratien „zoude meriteeren, de meermelde consideratien en vertooning echter bijzonder ook „wegens de hier voor gemaakte aanmerkingen en dat de jongste eisch eene zeer „geringe partij lijnwaden bedraagt, niet zoo deeisief en zeker zijn als door de Heeren „Meesters gerequireerd worden, namelijk de garantie, dat, bij aanhouding van Padang, „de lasten de zuivere winsten niet zullen surpasseren, ten minste, dat politieke rede„nen dezen ter zijde gesteld zijnde, het onzeker zal blijven, of de uitkomst aan de „verwaehting zal beantwoorden, en het de Comp. niet te vergen is, om te blijven „resideren op plaatsen, die tot wezenlijk bezwaar zouden strekken en men ingeval „van opbraak van daar voor der Christenen huishouding die voorzorg zoude kunnen „gebruiken, waartoe men na billijkheid zich zoude verpligt oordeelen.

„En wij moeten dus de finale dispositie der Heeren Meesters blijven afwachten „nopens Padangs aanhouding of opbraak, om welke reden en omdat wij die dispositie

"dagelijks verwachten, wij tot hier toe hebben uitgesteld om Padang op te breken, "dewijl er geene garantie gegeven is, zoocals de Heeren Meesters gerequireerd hebben "en die door ons ook niet gegeven kan worden" (1).

Een groot bezwaar tegen de bezuinigings plannen van den heer Siberg vond het Padangsche bestuur in de vermindering van het garnizoen.

De heer von Erath had voorgesteld dat te bepalen op 50 Europeanen en 30 inlanders, maar de heer Siberg had daarop nog 2 korporaals en 12 gemeenen afgedongen.

Met het oog op de tijdsomstandigheden achtten de Padangsche bestuurders deze reductie zeer bedenkelijk, om de volgende redenen: "dat de subordinatie en het "ontzag voor de Europ. Maatschappij onder 's E. Comps. volkeren bij den jongsten "Engelsche oorlog door de verovering van deze kust en de totale verwoesting van "het fort te dezer plaats in een deerlijk verval geraakt is;

"dat het gering vertoon van den staat de E. Maatschappij bij de weder in "bezitneming van deze kust en waarbij dezelve om U Hoog Edelheden genoegzaam "bekende redenen tot hier toe heeft moeten continueren, een zeer groote hinderpaal "is bij den alles naar het uiterlijk beoordeelenden inlander, om de subordinatie, "waaraan zij bevorens subject zijn geweest, te herstellen en op den ouden voet te "brengen;

"dat de zoo naauw bepaalde orders van U Hoog Edelheden omtrent het afzet- "ten en opzenden van inlandsche hoofden, door de weinige tot hiertoe aan handen "geweest zijnde militairen, nog meer heeft moeten ontzien en in het oog gehouden "worden, en dus te minder contribueren kan om den uitgedoofden geest van subor- "dinatie onder deze volkeren weder te doen herleven, dewelke door kwalijk geinten- "tioneerde regenten, die in het donker en straffeloos werken en bij hun een aanzien "hebben weten te krijgen, opgeruid wordende, door geen minnelijke wegen, hoe ook "genaamd, somtijds te bevredigen zijn, maar integendeel, hoe goedaardiger de handel- "wijze zij aan den kant der E. Maatschappij, hoe obstinater de tegenkanting wordt "aan hunne zijde;

"dat dus, wanneer alle middelen van goedheid beproefd en door de gedragingen "van misvergenoegden of kwalijk geintentioneerden vruchteloos gemaakt zijn, het "somtijds tot bevordering van den handel en de peperkultuur en tot voorkoming van "andere nadeelige gevolgen allernoodzakelijkst wordt kommando's van militairen dan "eens naar de Zuider-, dan eens naar de Noorder-districten af te zenden, die door "hun uiterlijk vertoon de minnelijke of ernstige voordragten van den hen vergezellenden "politieken kommissaris bij deze hoogmoedige doch tevens laaghartige en vreesachtige "volkeren eenige kracht en gewigt weten bij te zetten.

"Dit echter moet thans bij gebrek aan gemeene militairen somwijlen worden "achterwege gelaten, daar men dit èn in het geheel niet gedekte èn door de konke-

(1) Missive van de Hooge Regering aan het Opperhoofd en den Secunde te Padang dd. 26 Augustus 1791.

„lareijen van kwalijk gezinde hoofden zoo dikwijls geturbeerd wordende Padang niet „van alle manschappen ontblooten kan.

„Ondertusschen wint de geest van ongehoorzaamheid onder 's E. Comps. volkeren „veld, het ontzag voor de E. Maatschappij vervalt; de subordinatie verliest zich; de „bergman, dien zij ligt weten over te halen, trekt met hen ééne lijn, de wegen „worden gesloten, en de handel ten minste voor een tijd lang gestremd" ([1]).

Wij hebben dit extract zoo uitvoerig genomen, omdat het de gelegenheid geeft een juisten blik te slaan op de verhouding van het Nederlandsch bestuur tot de bevolking van Sumatra's westkust in het laatst der vorige eeuw, en duidelijk doet zien, hoe ons gezag en onze invloed daar bijkans geheel vernietigd waren.

De verdere bedenkingen van den heer von Erath en zijn secunde tegen het reductie plan van den heer Siberg waren grootendeels van commerciëlen aard. Terwijl de laatste de lasten van Padang breed uitmat, vooral door rente-berekening over alle ten behoeve van den Padangschen handel gedane uitgaven en over tijdelijk sluimerende kapitalen, trachtten de anderen de vooruitzigten zoo gunstig mogelijk voor te stellen.

Het mogt hun echter niet gelukken iets tot de verbetering van den toestand gedaan te krijgen.

Het garnizoen werd verminderd tot 45 man. De vaandrig, militaire kommandant, een metselaar, een assistent en een handlanger (te zamen *f* 1571.11 's jaars verdienende) werden ontslagen. De posten Tikoe en Ajer Bangis werden ingetrokken. De huishuur van het opperhoofd en van den secunde werden bepaald op 25 en $12\frac{1}{2}$ rijksdaalders 's maands.

Ja zelfs besloot de Regering, in afwachting der beslissing van Heeren Zeventienen omtrent Padang, zich geheel aan den handel te onttrekken en gevolg te geven aan het door den heer Siberg geopperde denkbeeld om dien vrij te geven, tegen betaling van in- en uitvoer-regten ([2]).

Dit kwam tot stand bij de volgende

PUBLICATIE.

Nademaal in Rade van Indië op den 3den Augustus jl. goedgevonden is om van de Westkust van Sumatra, zoo verre onder de gehoorzaamheid der Nederlandsche Oost Indische Maatschappij gehoort, eene vrije handelplaats te maken en dus de vrije vaart en handel, zonder eenige bemoeijenis van de Compagnie, aan Comps. ingezetenen, zoo alhier als daar en van en op alle andere plaatsen, mitsgaders aan alle vreemdelingen zonder onderscheid, open te stellen, onder betaling van zekere inkomende en uitgaande regten;

Zoo wordt een ieder daarvan bij deze kennisse gegeven en dat derhalve gemelde vrije vaart en handel, zoo aan dienaren, burgers en onderhoorigen van de Compagnie, als vreemdelingen, gepermitteerd wordt onder de volgende bepalingen:

1o. dat ged. vaart en handel, zoo verre Compagnies onderhoorigen aangaat, alleen

([1]) Missive van het opperhoofd en den secunde te Padang aan de Hooge Regering dd. 9 Maart 1792.

([2]) Missive aan het opperhoofd te Padang van 7 September 1792.

bepaald wordt op Padang en Poeloe Chinco, en op geene andere kantoren, en om derwaarts direct te stevenen, zonder Benkoelen aan te doen, hetzij in de heen- of terug-reis, dan bij aangetoonden zeenood;

2o. dat dezelve zal mogen bestaan in den aanbreng en verkoop van alle artikelen van negotie zonder onderscheid, en dus ook van zoodanige goederen, als lijnwaden, amfioen, zout en ijzer, die de Compagnie tot nog toe aan zich gereserveerd heeft gehouden, waartoe de vorige conditien bij deze ingetrokken worden, met uitzondering alleen van de specerijen en allerhande soorten van amunitie en artillerie goederen en mits de amfioen, zooverre die van Batavia wordt aangebragt, van de amfioen-societeit ingekocht zij;

3o. dat de Compagnie om dien particulieren handel te meer te doen opluiken en aan de negocianten eene ongereserveerde vrijheid te laten, van allen handel finaal afziet, met reserve alleen van den handel in peper en van hetgeen tot haar eigen benoodigdheid dient, terwijl men, tot voorkoming van alle monopolien of andere verkeerde middelen, die aan den vrijen handel eene stremming zouden kunnen toebrengen, aan de dienaren van de Compagnie de striktste bevelen daar tegen zal geven;

4o. dat bij den invoer en verkoop van ged(achte) goederen voor inkomende regten een import van 6 procento zal moeten worden betaald, excepto dat van lijnwaden, direct van de West van Indie aangevoerd, 9 procento zal moeten (worden) voldaan;

5o. dat van het goud, bij uitvoer, eene recognitie van een half procento zal moeten worden betaald.

Zullende de voorwaards vermelde tollen en imposten van deze vrije vaart en handel publiek aan den meestbiedende worden afgestaan om een begin te nemen met den aanvang van het jaar 1793.

En opdat een ieder hiervan kennisse bekome, zal deze, na gewone publicatie, behalve in de Nederlandsche, ook in de Maleische, Javaansche en Chinesche talen worden geafficheerd, ter plaatse waar men gewoon is affixie van billetten te doen.

Batavia, in het kasteel den 9 September 1792.

Ter ordonnancie van Hunne Hoog Edelheden den Gouverneur en Raden van Indie

(w. g.) P. VAN DE WEERT *sec*[s].

III.

Bij de kennisgeving van het nemen van den maatregel omtrent het openstellen van den handel te Padang en op Poeloe Tjinko aan Heeren Zeventienen (¹) zeide de Hooge Regering, dat zij er toe was overgegaan als een proef of men het te

(¹) Missive 12 October 1792.

Padang, zonder nadeel voor de Compagnie, zou kunnen gaande houden, "te meer "Padang in zich zelf van eenig nut voor de Compagnie kan zijn en om politieke "redenen kan aangehouden worden, indien zulks buiten prejudice der Compagnie kan "geschieden."

Deze brief kruiste dien van de Heeren Zeventienen van 26 November 1792, waarbij aan de Hooge Regering het ongenoegen van Heeren Meesters werd betuigd, omdat zij nog tot geen bepaald besluit gekomen was ten opzigte van de reductie van Padang, waarop reeds in sterke bewoordingen was aangedrongen bij hunne brieven van 20 December 1787, 11 December 1790 en 7 December 1791.

De Heeren vertrouwden echter, dat eindelijk door Heeren Kommissarissen Generaal zou worden vastgesteld, wat in deze overeenkomstig het belang en den toestand van de Maatschappij behoorde te worden gedaan.

Het is ons niet gebleken, dat in de jaren 1792 of 93 door de Hooge Regering of door de Kommissarissen Generaal, die in November van laatstgenoemd jaar waren aangekomen, eenige nadere maatregelen omtrent Sumatra's Westkust zijn genomen.

De aanleiding tot het aarzelen van de Regering om definitief te adviseren tot het opheffen van het etablissement te Padang, evenals het talmen van Heeren XVII^{en} met daaromtrent eene finale beschikking te nemen, zal wel voor een groot gedeelte zijn gelegen geweest in de krachtige vertoogen, welke von Erath voortdurend daartegen inbragt.

Zooals hiervoren reeds is gebleken, wanhoopte hij niet aan het later te verkrijgen financieel voordeel; tevens verdedigde hij met alle kracht de belangen der burgerij.

Op roerende wijze kwam von Erath in zijne brieven aan de Regering op voor de belangen der burgers.

In zijne Consideratien van 22 December 1789 schreef hij het volgende:

"De algemeene stem van Padang, bezaaid en krielende met het Nederlandsch "christen bloed, wendt zich thans in deze kermende tot U Hoog Edelhedens hooge "barmhartigheid, dat het Hoogst dezelven gunstig behage een oog van ontferming op "hen te werpen en het harte der gerespecteerde Heeren Meesters te vermurwen, dat "zij hen als ongelukkige nazaten, wier voorouders uit hun schoten gesproten zijn, "niet van zich afschuiven of verstoten mogen.

"Het bloed der onmondige christen kinderen schreeuwt tot U Hoog Edelheden "om medelijden; het ijst, wanneer het bedenkt, hoe barbaarsch onder het kort bestier "van eenen vreemden meester hunne vaderen gedeeltelijk van hen afgescheurd, vervoerd, "ontroofd, verkocht, vermoord of door honger ten grave en allemaal in de uiterste "armoede en ongelukken gebragt werden.

"Zoo oud als jong vindt zich thans onder de milde regering van zijne lands-"vaderen weer herleven; getroost zich, onder een nog aanhoudende drukkende armoe-"de, een ieder zijn wijnstok weer te planten; eene aangename kalmte en rust doet "hen langzamerhand alle geleden ongelukken vergeten; zij vleijen zich, dat zij, onder

„de bescherming van hunnen ouden Meester, zich ook schielijk weer zullen hersteld „vinden in den ouden staat van hun eenvoudig en gelukkig leven.

„Dat het dan U Hoog Edelheden gunstig behagen moge, niettegenstaande ook „als nog de commerciele inzigten een weinig verschillende zijn mogten met het hart „van milde lands vaderen, de hooge gerespecteerde Heeren en Meesters te disponeren, „dat dezelven eindelijk door een favorabel besluit de volle gerustheid bij hunne onder„danen alhier herstellen mogen."

Even dringend en nog wat meer bestrooid met bloemen van welsprekendheid was het betoog van von Erath bij zijn brief van 21 December 1790, waarin hij het volgende schrijft:

„Aangemoedigd, zoo wel door het genoegen, dat U Hoog Edelheden hebben „laten blijken over de door den nederigen teekenaar in a°. p°. onder den 22^{en} December „1789 ingediende consideratien nopens de tegenwoordige gesteldheid van den handel „der Nederlandsche Maatschappij op Sumatra's westkust, als ook gevoelig aangedaan „over het formulier, dat de hoog gerespecteerde Heeren en Meesters onder den 15^{e} „December 1788 geschreven hebben aan hare dienaren onder het oog te brengen, 't „welk aantoont den zorgelijken staat, waarin zich een in vroegere dagen zoo bloeijend „ligchaam thans door vele rampspoeden gereduceerd vindt; —

„Daarbij geroerd en in 't binnenste van mijn hart doorgriefd zijnde door den „dagelijkschen aanblik van zoovele arme christen onderdanen der Maatschappij alhier, „gezegend met een rijkdom van kinderen, die aan schoonheid den dageraad trotseren en, „onder een nog maar zuinig genot van rijst en zout, gezegend en weelderig opgroeijen;—

„Geroerd door de angst en vrees, die men ziet heerschen over de gezigten van „jong en oud, oorspronkelijk uit de bekommering, die de publieke geruchten overbrengen, „dat zij zonder medelijden staan van hunne vaderen afgescheurd te worden, van weer „overgelaten te worden aan alle rampspoeden van of te moeten buigen voor den „scepter van een heidensch vorst, of, zoo zij bijzonder gelukkig zijn, weer te komen „onder 't gezag van dien grootschen meester, die alle volkeren, die niet in zijn schoot „geboren zijn, met eene bijzondere minachting aanziet; - -

„Geroerd over dit alles; geroerd en geslingerd door gemoeds bewegingen, die „zoowel voor de belangen van mijn meester waken, als gevoelen den bedrukten staat „dier personen, over welken ik hier mede als burgervader gesteld ben, vind ik mij „verpligt thans de pen weder op te vatten en U Hoog Edelheden eenige nadere ver„toogen voor te leggen, rakende de belangen der Maatschappij alhier, zoowel ten „opzigte van den handel als met betrekking op hare onderdanen, namelijk de christen „burgeren en ingezetenen dezer plaats."

Na op nieuw te hebben aangetoond, hoe de handel te Padang en elders langs de Westkust voor de Compagnie winstgevend zou kunnen worden gemaakt, zoodat „er nog geene noodzakelijke redenen zijn, een zulk heerlijk stuk land te abandone„ren, waarvan het uitzigt op voordeeliger tijden nog op lang na niet hopeloos is", gaat von Erath voort, als volgt:

″Ik kom mij nu bij U Hoog Edelheden vertoonen als een smeekende onder- ″daan, als een gevoelige medeburger van Padangs ingezetenen, als voorspreker voor ″een aanmerkelijk getal arme christen inwoners dezer plaats, wier ongelukkige staat ″mij bekend is en die nu reeds ruim vijf jaren lang tusschen vrees en hoop leven ″over hun te verwachten noodlot.

″Dat mijn voorstel en bede de harten vermurwe van die Landsvaderen, bij ″welken een onderdaan verpligt is een medelijdend gehoor te zoeken."

(Na eene nominatieve opsomming der huisgezinnen vervolgt von Erath aldus)

″Deze beschrijving toont U Hoog Edelheden aan, dat alhier 51 burger Chris- ″ten huishoudingen zijn, bevattende 184 zielen.

″Alle Compagnies dienaren zijn hiervan geëxcipieerd en buiten dit getal ten ″minste nog ruim 40 vrouwen en kinderen, die bij het retablisseren van deze plaats ″suceessivelijk aan nieuw overgezonden dienaren getrouwd en mede aan de bovenstaan- ″de familiën geparenteerd en hier geboren zijn, dan die ik hier niet onder het getal ″der burgers plaatsen wil, alzoo daardoor vrouwen mannen, en kinderen vaders ″verkregen hebben, die in dienst der Maatsehappij en dus gedekt zijn.

″Deze 184 Christen zielen hebben hier allemaal een klein huisje en een stukje ″land, waarvan zij hun sober onderhoud vinden.

″Is het, dat zij die verliezen, dat zij de vruchten daarvan missen moeten, dan ″hebben zij geene ressource om op eene andere manier hun onderhoud te vinden, ″maar staan weer geëxponeerd aan zoodanigen hongersnood, als zij hebben lijden ″moeten, toen zij door de Engelschen onder het gezag van den Heidenschen regent ″alhier gesteld waren; toen deze de oogst uit hunne velden nam, waarvan zij leven ″moesten; toen menig arme ouder honger leed, om dien van zijn kind te stillen; ″toen de zuigelingen schreeuwden; omdat zij in de uitgeteerde borsten van hunne ″moeder geen voedsel meer vinden konden.

″Wat staat dit aanzienlijk getal Christenen wel te verwachten, als de Maat- ″schappij zich thans op nieuw van hen aftrekken zal?

″Wat zal uit deze arme menschen worden? Waar zullen zij heen? Waar ″zullen zij hun onderhoud vinden?

″Hunne geringe landerijen en huisjes, die hun nu een sober bestaan geven, ″zijn dan van geene waarde meer, maar staan weer overgegeven te worden aan alle ″buitensporigheden, verwoestingen en rooverijen der heidenen.

″Hoe lang zullen zij meester daarvan kunnen blijven, als aan dezen eerst ″bekend is, dat zij hunnen beschermer verloren hebben en de Maatschaappij zich van ″hen onttrokken heeft.

″Durfde reeds in 't korte tijdstip van slechts een jaar, toen de Engelschen ″dezelven alhier onder het gezag der Mahomedaansehe regenten gesteld hadden, een ″priester uit de gebergten afkomen en in de plaats te dringen om de ingezetenen te ″besnijden en tot de Mohamedaansehe religie te brengen; durfden zulke schrikkelijke ″ondernemingen reeds toen gesmeed worden, toen de plaats nog maar pas eenige

„maanden zonder beschermer was, en toen de minste reden nog niet was te veron-
„derstellen, dat de Maatschappij hier haar possessie niet weer hervatten of gelegenheid
„genoeg verkrijgen zoude om zulke wrevele gedoenten te bestraffen; durfden toen
„reeds zulke dingen gebeuren; — wat zou er niet van worden, als, zonder oorlog,
„uit redenen, die de Mohamedaan niet inziet en uit dien hoofde geen reden noemt,
„de Maatschappij zich van hen onttrok?

„De Mohamedaan alhier, niet beter wetende als dat de Maatschappij, naast
„God, de eerste mogendheid over het geheel al is, verbeeldt zich niet, dat de
„Maatschappij hier zit als handelaar, maar als een magtig vorst, die slechts zoekt
„uitgestrekte en vreemde landen te beheeren.

„Uit dit gezigtspunt de Maatschappij door hem beschouwd wordende, zoude
„het verlaten der Christen ingezetenen alhier door hen aangemerkt worden als het
„afsnijden van een verrot lid van het ligehaam, en ziende, dat de Maatschappij den
„stap doen kan haar vleesch en bloed zoo te verlaten, wat reden zoude hij dan heb-
„ben hetzelve te ontzien?

„Zijn bekende moorddadige en rooveraehtige aard zoude, zoo ook al niet eens-
„gezind, toch troepsgewijze met sterke strooperijen en geweldenarijen, de Christen in-
„gezetenen zoodanig vexeren, dat dezelven op het kommerlijkste daaronder zouden
„bezwijken moeten of vlugten, de mannen vermoord en vrouwen en kinderen ter
„geilen wellust weggevoerd en ten laatste door geweld, gebrek, honger en onuit-
„staanbare ellende gedwongen worden den Heidenschen Godsdienst te moeten omhelzen.

„Dit is het noodlot, Hoog Edel Groot Achtbare Heeren, daar Padangs Chris-
„tenen voor beven en oordeelen over hun hoofd te zien hangen, zoodra het onherroe-
„pelijke vonnis mogt gesproken zijn de kust te verlaten.

„Bittere tranen zullen dan stroomen uit de oogen van jong en oud; — tranen,
„waarvan ik mij vrij pleiten moet, dat dezelve niet op mijn hoofd nederdalen; —
„tranen, waarvan ik mij zuiveren moet voor God, voor mijn conscientie, voor Padangs
„Christenen, jong en oud; — voor U, Hoog Edel Groot Achtbare Heeren, die het vonnis
„spreken zullen, opdat dezelve niet mogen gestort worden door mijn verzuim, opdat
„men mij niet incumberen moge den waren staat dezer plaats nooit naar pligt onder
„Uw Hoog Edelens oog gebragt te hebben, opdat ik niet beschuldigd, maar moge
„vrij verklaard worden, dat ik, als dienaar en Christen, tot behoud der Christenen
„alhier pogingen gedaan heb, die mij in deze beide betrekkingen zoowel ten opzigte
„van mijnen Meester als mede Christenen incumberen kunnen.

„Dit zijn de redenen, Hoog Edel Groot Achtbare Heeren, dat ik tot voor-
„koming van zulk een treurtooneel alle middelen opgespeurd heb, die, zoo ze wel
„dienen kunnen om naar den tegenwoordig vervallen staat dezer kust onbewimpeld
„de belangen der Maatschappij in deze te ontvouwen en tot wijzere overweging over
„te geven, als ook om de hoog gerespecteerde Heeren en Meesters meer bekend te
„maken met het getal hunner Christen onderdanen alhier, opdat deze beide gronden
„gesteund, de belangen van den handel gepaard met eene Christelijke deelneming in

„de belangen van de buiten schuld ongelukkige onderdanen, te zamen werken, en „eindelijk een vaderlijk besluit en uiteinde ten goede nemen moge, om te doen verdwijnen de vrees voor de dreigende rampen, waarvoor hun nazaten te dezer kust „niet zonder groote reden thans schromen.”

Hoe zwaar ook later nog de beproevingen der Padangsche burgerij zijn geweest, het gevaar van weder aan den inlander te worden overgeleverd werd haar gespaard, daar de Regering niet besloot tot het opbreken van het etablissement. En daarvoor mag men zeker ook von Erath danken, wiens dringende vertoogen wel niet zonder invloed op de besluiten der Regering zullen zijn gebleven. Men stelle zich voor het vreeselijke lot van eene weerlooze Europesche gemeente, overgelaten aan de willekeur en grillen van eene inlandsche bevolking zonder algemeen gehoorzaamd hoofd, en men zal toestemmen, dat de schildering, die von Erath daarvan gaf, niet overdreven was en, met de herinnering aan hetgeen vroeger onder zulke omstandigheden was voorgevallen, niet kon nalaten de Regering ernstig te doen nadenken over de gevolgen van het plan om Padang te verlaten.

De afstammelingen der toenmalige burgers van Padang hebben dus alle reden om met dankbaarheid te gedenken de nagedachtenis van het opperhoofd, Christiaan Hendrik von Erath.

De aangehaalde brieven en vooral de reeds gemelde Consideratien van den heer von Erath bevatten vele, gedeeltelijk hiervoren aangestipte bijzonderheden omtrent de toenmalige gesteldheid van Padang en de verhouding tot de binnenlanden, een toestand, welke zich moeijelijk zal kunnen voorstellen de reiziger, die nu, nog geen eeuw later, de wel geordende, bloeijende en rustige bovenlanden van het Gouvernement Sumatra's Westkust bereist.

De gemeenschap van de binnenlanden met Padang had hoofdzakelijk plaats langs twee wegen, loopende door de negorijen Goegoe en Gantong Tjiri, in de tegenwoordige onder-afdeeling XIII Kota's, en langs een omweg, over Poeloet-poeloet en Bajang, in de tegenwoordige Zuidelijke afdeeling van Padang.

Wel waren er nog eenige voetpaden door de wildernissen van het gebergte, dat de boven- van de beneden-landen scheidt, maar daarvan durfden de handelaren geen gebruik maken, wegens de vele roovers, die zich daar ophielden.

Zelfs de weg over Poeloet-poeloet was gevaarlijk door den slechten aard der bevolking van Bajang, die de reizigers dikwerf beroofde. Te meer had dit daar plaats, omdat de handelaars, die met stofgoud langs dien weg naar Padang trokken, niet te huis behoorden in de XIII Kota's, maar in de aangrenzende oostelijke landen, waar het goud in ruime hoeveelheid werd gevonden, zoodat de roovers niet te duchten hadden voor de wraak dier ver afgelegen volken.

Wanneer nu de wegen, welke uit de XIII Kota's leidden, afgesloten werden, dan stond de handel te Padang geheel en al stil. En dit gebeurde dikwerf.

Het waren niet alleen de hoofden, die daartoe overgingen, maar zelfs de minste geestelijke of eenig aanzienlijk Maleijer, die zich verbeeldde daartoe reden te hebben, deed dit.

Misnoegdheid ten opzigte van den panglima (regent) van Padang of wel een geschil tusschen een paar negerien was voldoende aanleiding om den doortogt te stremmen (1).

De regent van Padang was tegenover de bevolking van XIII Kota in eene zeer moeijelijke positie, tengevolge van den invloed, dien men had toegelaten, dat die bevolking op zijne verkiezing uitoefende.

In het begin der vestiging van de O. I. Compagnie te Padang bestond het inlandsche bestuur uit acht panghoeloes. Dit werd gewijzigd en er werden aangesteld een panglima (hoofdregent) en twaalf panghoeloes. Daar nu het grootste gedeelte der bevolking van Padang afkomstig was uit XIII Kota's, koos het Europeesch bestuur de hoofden uit de afstammelingen daarvan, met uitsluiting van Maleijers van elders.

Dit gaf aanleiding tot veel intrigues, zoowel te Padang, als in de bovenlanden, en met het doel om die te vermijden, voerde het opperhoofd van Staveren (1763-1771) het gebruik in, dat ter vervulling van eene opengevallene plaats van panglima de hoofden der XIII Kota's werden gepolst omtrent den meest gewenschten persoon. Dit maakte het kwaad erger, want nu had elke soekoe, ja bijna elke familie in de XIII Kota's zijn kandidaat, dien men zelfs met geweld van wapenen en andere dwangmiddelen, zooals het sluiten der wegen, aan de meerderheid en aan het Europeesch bestuur wilde opdringen.

Zeer teregt zegt von Erath hieromtrent in zijne Consideratien:

„deze verdeeldheden waren, onder correctie, presumtief nooit zoo sterk gebeurd, „hadde men het stijf doorgehouden bij de oude gemaakte bepaling, te weten altoos „een panglima aan te stellen uit het geslacht der Tigablas Kota's, volgens het aloud „ingevoerde gebruik, zonder op Tjeniago of Kota Piliang of eene personeele keus der „bergvolken reflexie te slaan, maar daartoe te nemen een man uit hun geslacht, die, „volgens het oordeel van een gezaghebber, voor de Maatschappij de onberispelijkste „is." (2)

De benoeming van een panglima van Padang gaf dus steeds aanleiding tot de grootste moeijelijkheden, ontstaande uit het gemis aan centraal bestuur der XIII Kota's.

Von Erath schrijft in het aangehaalde rapport daarover het volgende:

„Was het, dat dezelve (de regering) in hunne landen of op eene souvereine magt „gevormd, dan wel op betere gronden gesteund was, dan was het gemakkelijker „iets met hen te schikken.

(1) Ook natuurlijke oorzaken bemoeijelijkten soms de gemeenschap tusschen Padang en de bovenlanden. In 1788/90 werden door hevige en aanhoudende regens de wegen in de wildernissen ten eenemale voor den bergman onbegaanbaar gemaakt.

(2) Deze woorden mogen wel ter harte genomen worden door hen, die ook thans, bij de benoeming van hoofden te Padang, uitgalmen, dat de oude adat moet worden gehandhaafd, en gaarne daaraan geschiktheid en eerlijkheid zagen opgeofferd. Zij zien niet in, dat die zoogenaamde adat een maaksel is van lateren tijd, dat met de aloude volksinstellingen niets te maken heeft.

"Dan, 13 steden of provincien zijnde, die in eene unie staan, zonder een "hoofd-regent te hebben, die door zijn invloed de zaken telkens ten goede schikken "kan, of dat eene van alle steden eene prefererende of beslissende stem boven "de anderen had, waarbij zich de rest zoude voegen moeten, maar allemaal egaal "in rang zijnde, pleit iedere provincie voor haar wil, naar dat de koppigheid het hen "ingeeft, zonder door bemiddeling van een gedistingeerd hoofd bij eene wel geregu-"leerde en onder een wet en verband staande unie, de een voor den ander te willen "wijken of nageven; waarin zij in de vrijheid, die zij zich nemen, zelfs zoo ver gaan, "dat een gemeene Maleijer doet wat hij wil en het minste ontzag voor zijne regenten "niet heeft, waaruit zoo veel irregulariteiten, die direct den handel stuiten of de "wegen sluiten, dat het bijna het geheele jaar niet stil staat."

Met dat al was de bevolking der XIII Kota's, al ware het slechts uit handelsbelang, de Nederlandsche vestiging te Padang niet ongenegen. Minder scheen zij te hebben opgehad met het Engelsche tusschen-bestuur, want de hoofden hadden steeds geweigerd daarvan de jaarlijksche geschenken aan te nemen, welke zij gewoon waren van de Hollandsche Compagnie te ontvangen en welke zij weder aannamen, zoodra deze op nieuw te Padang gevestigd was.

Deze onthouding van omgang met de Engelschen had, volgens den heer von Erath, hare oorzaak daarin, dat dezen zich volstrekt niet met de inlandsche hoofden of bevolking bemoeiden, veel min als bemiddelaars of raadgevers in hunne geschillen optraden, tengevolge waarvan deze zulk een omvang namen, dat alom oorlog gevoerd en verwoest en geroofd werd.

De noordelijker dan de XIII Kota's wonende inlanders, die te Padang ten handel kwamen. waren die van Rau, XX Kota's (¹), Kota Baroe (²), Goeroen (³) Soemani (⁴), enz. Daar deze lieden een langen en moeijelijken weg hadden af te leggen en al hunne goederen op den rug moesten dragen (⁵), waren hunne inkoopen niet groot en bragt ieder man daardoor gewoonlijk niet meer dan twee tails goud aan. Zij kwamen, bij troepjes van 30 tot 60 man, drie, soms viermalen 's jaars te Padang.

In den laatsten tijd was de opkomst der lieden van XX Kota's en Kota Baroe zeer verminderd, omdat het in 1786 gestichte Engelsche etablissement op Poeloe Pinang hen meer en meer aantrok.

Von Erath noemt daarom Poeloe Pinang "een kanker aan den handel alhier, "die aller gevoeligst is en onherstelbaar blijft, wanneer de Engelschen niet weer daar "van daan opbreken mogten."

De bovenlanders, die veel nadeel hadden ondervonden van den onrustigen toestand van Padang en de overige kustplaatsen tijdens het Engelsche tusschenbestuur, begaven zich meer en meer over Petapahan, langs de Siak-rivier, naar Bengkalis om

(¹) In de tegenwoordige afdeeling Tanah-datar, langs het meer van Sinkarah.

(²) Als boven, in de onderafdeeling Kota VII, nabij de grenzen der onafhankelijke oostelijke landen.

(³) (⁴) Als boven in de onderafdeeling Fort van der Capellen.

(⁵) Al de genoemde plaatsen zijn thans met voertuigen te bereiken.

van waar zij allerhande koopwaar, tegen mindere prijzen dan de Nederlandsche Compagnie eischte, terugbragten en tot zeer nabij de Wester-stranden verspreidden.

Die beweging naar de Oostkust werd bovendien in de hand gewerkt door de groote onveiligheid van de landen van Pasaman en Masang, waar het zoo gevaarlijk was „door het slechte gespuis van Atjinezen, dat daar woont, dat geen koopman het „in zijne gedachten zal nemen om daar te gaan."

Ook de handel met Ajer Bangis was voor de Compagnie geheel verloopen, sedert de post aldaar zoo goed als opgebroken was. In 1789 had men daar slechts een Boegineesch sergeant met twee minderen om de vlag te bewaken; alle handel werd er gedreven met de Engelsche nederzetting te Natal. Wanneer de hoofden werden aangeschreven dit te beletten, antwoordden zij, dat, wanneer de Compagnie hen van het noodige voorzag, zooals dit in de met hen aangegane contracten beloofd was, zij alsdan niet meer bij de Engelschen zouden koopen. Natal voorzag de kustplaatsen tot bij Priaman van lijnwaden en andere goederen.

Voegt men hierbij, dat door het mindere verkeer met Ajer Bangis de zout-aanmaak door de kustbewoners sterk was toegenomen en men de middelen niet had dit te beletten, zoodat het debiet van 's Compagnies zout, hetgeen vroeger ongeveer 500 ptC. winst opbragt, van vier à vijf honderd tot minder dan honderd lasten s'jaars daalde, terwijl ook de katoenteelt, waarvan het product tegen ƒ 48 de pikol aan de bovenlanders werd verkocht, hoewel bij de contracten verboden zijnde, tot groote schade van onzen lijnwaadhandel allerwege toenam, dan kan men nagaan, dat de Compagnie benoorden Padang al zeer geringe zaken maakte.

Von Erath schreef dat gedeeltelijk toe aan de verkeerde zuinigheid, welke er toe had geleid het etablissement te Ajer Bangis, waar vroeger een handels-resident en eene militaire bezetting van 32 man lag, op te breken, toen de winsten van ƒ 10.000 in 1764 waren gedaald tot ƒ 159 in 1774, welk laatste von Erath weet aan de kwade trouw van den toenmaligen resident Kroon.

Het handels-etablissement te Ajer Adji, in de tegenwoordige Zuidelijke afdeeling van Padang, was mede bij de wederbezetting van Sumatra's Westkust niet hersteld, hetgeen von Erath afkeurde, vermits de winsten aldaar in het jaar 1780 nog hadden bedragen ƒ 6678 en de Korintjiërs en de verder Oostelijk (*balik boekit*= aan de overzijde der bergen) wonende volken er telkens op aandrongen, dat hun aldaar weder de gelegenheid zou worden gegeven om te handelen, waardoor zij den veel langeren weg naar Poeloe Tjinko zouden kunnen vermijden, welke groote afstand hen thans noopte om bij de Engelschen te Moko-Moko ter markt te gaan.

Poeloe Tjinko had het voordeel van minder last te hebben van de inmenging der bovenlanders in de landszaken dan Padang.

Het voornaamste hoofd der nabij gelegen negeriën was de panglima van Si Lebar, onder wien stonden acht panghoeloes, van welke vier uit de bevolking van Soengi Pagoe [1] en vier uit Kota Anau, Kinari en Moeara Panas in de XIII Kota's gekozen

[1] Het zuidelijkste deel van de tegenwoordige afdeeling XIII en IX Kota's (Solok).

waren. De bovenlanders lieten gewillig de keus dier personen aan hunne, aan de stranden gevestigde, stamgenooten en aan het Compagnie's bestuur over.

Dat de zaken van de O. I. Compagnie in 1789 ter Westkust van Sumatra allerwege vrij slecht stonden, blijkt uit het vorenstaande voldoende.

Von Erath, zooals wij gezien hebben, schreef dat grootendeels toe aan de onvoldoende bezetting der oude Compagnie's etablissementen, — aan de voortdurende binnenlandsche onlusten, — aan de geweldenarijen der Atjehnezen, — aan de mindere afhankelijkheid der bovenlanders door het openen van de nieuwe markt te Poeloe Pinang.

Om met de zwakke middelen der Compagnie daarin te voorzien deed hij voorstellen, waarvan sommige thans de algemeene afkeuring zouden ondervinden.

Zoo stelde hij voor om, wanneer de bevolking der XIII Kota's weder de wegen sloot, eenigen der voornaamste handelaars van dat land te Padang onverwachts op te ligten, naar Batavia te zenden en hunne terugkomst afhankelijk te maken van het herstel der rust. Ook wilde hij de inlandsche katoen, al ware het met verlies, opkoopen, om den inlander te dwingen de betere Soeratsche katoen van de Compagnie af te nemen, waardoor de inheemsche katoenkultuur weldra zou te niet gaan.

Een beter denkbeeld van von Erath was om los te laten het gebruik om met de bovenlanders alleen te handelen in ruil tegen stofgoud en het aan hunne keus over te laten in muntspeciën te betalen.

Voorgelicht door den heer Johannes Siberg, kon de Regering, zooals wij hierboven reeds vermeldden, zich met al die nieuwigheden niet vereenigen, ter gevolge waarvan alles bij het oude bleef, totdat in 1792 de vrijheid van handel aan particulieren werd gegund.

Reeds in het voorgaande jaar had de heer von Erath zijn ontslag als opperhoofd van Sumatra's Westkust gevraagd, hetgeen hem bij besluit van 20 Junij 1791 op de meest honorabele wijze werd verleend, en bij besluit van 3 Augustus 1792 werd hij, mede op zijn verzoek, naar Nederland „verlost" of met andere woorden, uit 's Compagnies dienst ontslagen. Zijne geldelijke administratie kon echter nog niet worden afgerekend, daar men te Padang had verzuimd de negotieboeken over de twee laatste jaren van zijn bestuur op te maken. Daarom werd geëischt, dat hij een onbepaalden borgtogt zou stellen, welke echter, op zijne vertoogen, spoedig werd veranderd in eene borgstelling van 10.000 rijksdaalders.

Von Erath werd opgevolgd door zijn Secunde, Mr. Philippus Johannes van der Stengh, in wiens plaats van Batavia werd gezonden de Onderkoopman Dirk ter Hoeff.

Het bestuur van dit opperhoofd was zeer kort. Maar viel er onder hem niets van belang voor op politiek of commercieel terrein, zijn aanwezen kenmerkte zich door een ongehoord schandaal. Op klagt en aandrang van het Padangsche garnizoen zag de secunde ter Hoeff zich genoodzaakt zijn chef in de uitoefening zijner bediening te schorsen wegens het plegen van tegennatuurlijke ontucht en het overhalen daartoe van militairen.

Ter Hoeff deed hiervan mededeeling aan de Regering bij brief van 12 Februarij 1793, met het berigt tevens, dat van der Stengh en drie zijner medepligtigen op den 13den der vorige maand gevlugt en te vergeefs opgespoord waren.

Slechts één dezer laatsten kwam, na eenigen tijd, terug. Het was de jongmatroos aan de pen, Nicolaas Bergman, die, zooals wij zullen zien, later ten opzigte van Padang eene belangrijke rol speelde.

Ter Hoeff bleef voorloopig het gezag te Padang voeren en gaf zich veel moeite om als opperhoofd bevestigd te worden, maar de Regering overwoog bij Hare resolutie van 16 Mei 1793, „dat hij, hoewel zeer goed gediend hebbende, nog maar kort in „deze gewesten aanwezig was, en de presente constitutie van Padang, de onzekerheid „in den beginne van het gearresteerde plan van vrijen handel noodzakelijk vordert, dat „aldaar vooreerst een opperhoofd zij van wat meer ervaring, dan hij, ter Hoeff, veron„dersteld kan worden alsnog te bezitten, bijzonder ook bij ziekte of sterfgeval, en het „mitsdien te prefereren is, dat de zaken op Padang alsnog gemanieerd worden door „een opperhoofd en secunde. Zoo is goedgevonden en verstaan, tot Opperhoofd „van Sumatra's Westkust aan te stellen den Opperkoopman en Opperhoofd van Japan, „Petrus Theodorus Chassé, behoudens zijn presente rang, doch met terugschrijving „van gage en emolumenten tot dien van koopman."

Hetgeen den heer Chassé door de Regering met den meesten nadruk werd aanbevolen, was het betrachten van zuinigheid.

Pas waren de negotieboeken van Sumatra's Westkust over de boekjaren 178⁸/₉ tot en met 179¹/₂ onderzocht en de Regering was met het resultaat daarvan weinig tevreden.

Oogenschijnlijk stond de rekening goed; althans de balans was, als volgt:

	Lasten.	Winsten.	Te voren.
178⁸/₉	ƒ 53621,—	ƒ 55403,7	ƒ 1782,7
178⁹/₉₀	„ 45806,10,8	„ 55432,8	„ 9625,17,8
179⁰/₁	„ 34665,2,8	„ 57898,16	„ 23233,13,8
179¹/₂	„ 26990,15	„ 72827,—	„ 45836,5
Te zamen	ƒ 161,083,8	ƒ 241,561,11	ƒ 80,478,3 (¹).

De Regering merkte echter op, dat deze vertooning meer in schijn dan in werkelijkheid bestond en dat, wanneer, naar koopmansstijl, al de posten van bezwaar, waarvan de boeken geen gewag maakten, maar die de Compagnie evenwel droeg, werden in rekening gebragt, de beeijferde voordeelen waarschijnlijk tot een deficit zouden worden teruggebragt.

Zij drong er daarom op aan de meeste uitbreiding te geven aan de peperkultuur, de vrije vaart door alle mogelijke middelen aan te moedigen, en de inkomsten zoodanig op te voeren, dat zij de lasten, die tot ƒ 16898,5 werden toegestaan, ruim zouden dekken, „ten einde langs dien weg onze possessie op de westkust

(¹) Over 179²/₃ bedroegen de lasten ƒ 24006,2. De winsten vinden wij niet vermeld.

„voor de Compagnie dragelijk te maken en als eerlijke en getrouwe dienaren te ver-„hoeden de sedert lang overwogen opbraak van een etablissement, dat de Compagnie „tot een lastpost verstrekt heeft" ([1]).

In het vertoog, dat de heer von Erath, onder dagteekening van 30 Augustus 1792, indiende tegen den eisch der Regering, dat hij, vóór zijn vertrek naar Europa, een ongelimiteerden borgtogt zou stellen, komen de volgende bijzonderheden voor, welke eenig denkbeeld geven van den handel der O. I. Compagnie te Padang in het laatst der vorige eeuw, hoewel gebrek aan specificatie der koopmanschappen en aan vermelding der door de Compagnie daarop behaalde winsten of geleden verliezen niet toelaat daaruit een algemeen besluit omtrent de toenmalige financiële waarde van Padang te trekken.

De aanvoer van lijnwaden bedroeg in:

$178^5/_6$	— 161	pakken,	inkoopprijs	*f*	56,918 ([2])
$178^6/_7$	— 175	„	„	„	70,289
$178^7/_8$	— 272	„	„	„	92,871
$178^8/_9$	— 404	„	„	„	123,747
$178^9/_{90}$	— 112	„	„	„	37,732
$179^0/_1$	— 102	„	„	„	37,866
te zamen....	1226	„	„	*f*	419,423

Hierop is geremitteerd (voornamelijk in goud) in:

$178^5/_6$	*f*	29,572
$178^6/_7$	„	77,503
$178^7/_8$	„	88,091
$178^8/_9$	„	71,654
$178^9/_{90}$	„	82,386
$179^0/_1$	„	69,334
$169^1/_2$	„	108,503
te zamen.....	*f*	527,043

Terwijl op den dag der overgave van de administratie door von Erath aan van der Stengh (31 Januari 1792) nog in voorraad waren:

$242^{35}/_{48}$ pakken, inkoopprijs *f* 75,528

en bovendien eenige pakken naar het kantoor Poeloe Tjinko waren gezonden.

Aan goud, ontvangen in betaling van lijnwaden of tegen zilver geld ingekocht, bedroegen de inkomsten in:

([1]) Aanteekeningen op de bevinding der Negotieboeken van Sumatra's Westkust over $178^8/_9$ tot en met $179^1/_2$.

([2]) Hier en verder zijn de stuivers en penningen achterwege gelaten.

	tail.	mas.
$178^{5}/_{6}$	1230	$5\,^{1}/_{2}$
$178^{6}/_{7}$	1700	$9\,^{4}/_{5}$
$178^{7}/_{8}$	1354	$10\,^{1}/_{2}$
$178^{8}/_{9}$	1495	1
$178^{9}/_{90}$	1212	$^{1}/_{5}$
$179^{0}/_{1}$	1706	$10\,^{3}/_{40}$
5 mnd. $179\,^{1}/_{2}$ tot ult°. Januarij.	447	$4\,^{2}/_{5}$
te zamen . . .	9146	$9\,^{35}/_{80}$.

Aan contanten was ontvangen in:

$178^{5}/_{6}$	rds.	20,125
$178^{6}/_{7}$	"	39,281
$178^{7}/_{8}$	"	55,302
$178^{8}/_{9}$	"	4,887
$178^{9}/_{90}$	"	33,117
te zamen	rds.	152,712

Daarvan was rds. 25,505 in kas gestort door diverse debiteuren. Het overige was naar Batavia gezonden.

De uitgaven waren in:

$178^{5}/_{6}$	te Padang.	rds.	16,125
	naar Poeloe Tjinko	"	4,000
$178^{6}/_{7}$	te Padang.	"	18,158
$178^{7}/_{8}$	" "	"	17,241
	naar Poeloe Tjinko	"	7,947
$178^{8}/_{9}$	te Padang.	"	16.918
	naar Poeloe Tjinko	"	9,000
$178^{9}/_{90}$	te Padang.	"	14,805
$179^{0}/_{1}$	" "	"	17,720
	naar Poeloe Tjinko	"	4,000
	te zamen. . .	rds.	125,914

Het overmaken van geld naar Poeloe Tjinko geschiedde slechts om de kas aldaar te gemoet te komen. De handels- en kas-administratie werd daar afzonderlijk gevoerd en regtstreeks te Batavia verantwoord, zoodat Padang van daar geen inkomsten trok.

De soort der goederen, waarin de Compagnie voornamelijk handel dreef, en de prijzen, waarvoor zij in 1790 geraamd werden het kantoor Padang aangerekend en verkocht te kunnen worden, zijn hieronder vermeld.

	Inkoop.	Verkoop.
Ceilonsche lijnwaden:		
Grof gebleekt Guinees, van verschillende sorteringen, het pak van 30 stuks	*f* 295.	*f* 465.
Grof ruw Guinees, per pak als boven	″ 290.	″ 445.
Gebleekte Salempocris, per pak van 80 stuks	″ 352.	″ 569.
Ruwe idem	″ 335.	″ 520.
Koromandelsche lijnwaden:		
Gebleekt Guinees, Paliacatte, per pak van 30 stuks	″ 366.	″ 594.
Ruwe idem ″	″ 331.	″ 544.
Guinees, bruin blaauw Sadraspatnam, per pak van 40 stuks	″ 549.	″ 745.
Moeris, bruin blaauw Sadraspatnam, per pak van 100 stuks	″ 666.	″ 959.
Roemals, roode geruite met roode hoofden, per pak van 200 stuks	″ 931.	″ 1485.
Bengaalsche lijnwaden:		
Kassa's Hendiaal met honden hoofden (*sic*) per pak van 50 stuks	″ 788.	″ 1175.
Hamans, gemeene, per pak van 100 stuks	″ 700.	″ 1152.
Armozijnen, effeci, dubbele roode, per kist van 100 stuks.	″ 1817.	″ 2475.
Soeratsche lijnwaden:		
Baftas, zwarte breede heele, per pak van 50 stuks	″ 205.	″ 325.
Idem, smalle heele	″ 222.	″ 322.
Gekatoeneerde dekens per pak	″ 225.	″ 396
Karikams, groote roode per pak	″ 466.	″ 711.
Idem, kleine per pak	″ 412.	″ 594.
Kangams, zwarte per pak	″ 218.	″ 297.
Kannekams, per pak	″ 205.	″ 278.
Europesche producten:		
25000 ℔ lang plat ijzer	″ 2419.	″ 4344.
Javasche producten:		
80 lasten zout	″ 1320.	″ 7920.

Von Erath stelde (¹), dat de afzet der lijnwaden 's jaars zou kunnen zijn:

200 pakken Ceilonsche,
14 ″ Koromandelsche,
6 ″ Bengaalsche,
55 ″ Soeratsche,
———
275 ″ te zamen;

(¹) Zie zijn brief aan de Regering van 21 December 1790.

waarvan zou zijn de inkoopprijs.	*f* 86,526
verkoopprijs, 2702 tail goud = ...	〃 133,786.

Het totaal handelsbedrag zou wezen:

Verkoop	〃 146,050.
Inkoop.	〃 90,265.
Winst . .	*f* 55,785

ongerekend: avans op het goud, inkomende regten, avans op soldijen, verkoop van kleine zaken, waardoor de totale winst zou stijgen tot *f* 68,575.

Het goud, dat den inlander tot betaling-middel diende, werd gerekend op *f* 49½ per tail van 21½ karaat, waarop de te behalen winst werd geraamd op *f* 3,10.

De peper werd door de Compagnie ingekocht tegen zilver geld.

De inkoop te Padang (¹) bedroeg in:

1785/6, 1786/7	1585	pikols.
1787/8	1208	〃
1788/9	733	〃
1789/90	1041	〃
1791/2	1416	〃
te zamen.	5983	pikols.
of gemiddeld s' jaars ±	980	〃 (²)

Als inkoopsprijs daarvan vonden wij aangeteekend *f* 15,-- à *f* 16,36 per pikol. Zelfs tegen dezen laatsten prijs had dit product, op de veilingen te Amsterdam, volgens von Erath, „een soeten geur van winst nagelaten."

In dezelfde jaren waren ook ingekocht en verzonden 86613 ℔ sapanhout, waaromtrent wij geene verdere bijzonderheden hebben aangetroffen, evenmin als omtrent den bensoë, die mede van de handelaren uit de Noordelijke havens werd ingekocht.

's Compagnies handel te Padang werd bijkans uitsluitend gedreven door ruiling, in zoo ver, dat geen munt, maar slechts stofgoud in betaling werd aangenomen. Op deze wijze was de eerste handel tusschen de Compagnie en de inlanders begonnen en, wegens onbekendheid van de laatsten met gemunt geld en zoo lang zij onderling vredelievend waren, had dit geen bezwaar ondervonden. Maar de omstandigheden waren veranderd.

De berglieden kwamen in het laatst der vorige eeuw met hun stofgoud naar Padang, waar zij gewoonlijk twee derden er van besteedden aan den inkoop van goederen, voornamelijk lijnwaden van de Compagnie, en een derde om te ruilen tegen koperen munt, die zij naar huis medenamen.

(¹) Wij herinneren, dat onder deze opgaven de buitenkantoren niet begrepen zijn.

(²) De remise van peper in 1790/1 hebben wij niet gevonden. Onder von Erath was de peperkultuur eenigzins vooruit gegaan. Hij schrijft (brief van 3 September 1792), dat „in vroegere en florissante tijden" de remise zelden meer dan 200.000 ponden (1600 pikols) had bedragen.

Dat één-derde kwam op die wijze grootendeels in handen van de ingezetenen van Padang, die daardoor voorzien werden van het middel om bij de Compagnie inkoopen te doen.

Ontstond er onrust in de XIII Kota's of in de daaraan grenzende, goud opbrengende binnenlandsche districten, dan werd de afvoer van goud gestremd en ook de Padangers waren dan verstoken van het middel om met de Compagnie handel te drijven, die eveneens geen afzet van hare waren had.

Niet alleen werd daardoor de plaatselijke handel belemmerd, maar ook de mededinging van Poeloe Pinang in de hand gewerkt, omdat de bergvolken zich daar van alles konden voorzien en niet meer uit nood gedwongen waren hun goud naar Padang te brengen, zoodat het hoog tijd werd, dat de handelsbetrekkingen te Padang gemakkelijker werden gemaakt.

De heer von Erath betoogde bij zijne Consideratiën van 22 December 1789 de noodzakelijkheid daarvan en stelde voor, dat de Compagnie, wegens de veranderde tijdsomstandigheden, als eene proef zou toestaan zilvergeld in betaling aan te nemen, de tail goud gerekend tegen *f* 40,— of 20 Spaansche daalders.

De Regering gaf daartoe hare toestemming, onder waarschuwing aan den gezaghebber om te waken, dat de Compagnie daardoor niet voor een groot gedeelte van den inzaam van goud zou worden uitgesloten, als middel waartegen absoluut niet meer dan een derde van 's Compagnies waren tegen specie mogt worden afgezet, — de tail berekend tegen *f* 40,— of 21½ Spaansche daalder (¹).

Deze laatste koers bleek echter te hoog te zijn, zoodat de Regering bij brief van 26 Augustus 1791 magtiging gaf die te stellen op 20 Spaansche daalders.

IV.

De heer Chassé deed de reis naar Padang met de particuliere snaauw de Goede Verwachting, gevoerd door den oud-kapitein luitenant ter zee, Wilke Lange Renke. Behalve het gezin van den heer Chassé werd daarmede, als diens particuliere koopmanschap, overgevoerd 60 à 70 lasten zout, 30 à 40 corges Java-tabak, 4 pikols kandij- en 6 pikols poeder-suiker.

Naauwelijks was de heer Chassé naar Padang vertrokken, of te Batavia ontstond de vrees, dat die weerlooze plaats weldra op nieuw het voorwerp van een aanval van eenen Europeschen vijand zou kunnen zijn.

Op hunne reis naar Indie de Kaap de Goede Hoop aandoende, vernamen de Kommissarissen Generaal, Mr. S. C. Nederburgh en S. H. Frijkenius, dat in Februarij 1793 door de Fransche Republiek oorlog verklaard was aan den Koning van Engeland en aan den Erfstadhouder der Vereenigde Nederlanden.

Zij zonden daarvan, bij brief van 2 Mei, onmiddellijk berigt aan de Indische

(¹) Missive 29 Junij 1790.

Regering, welk berigt in het begin van Juli te Batavia aankwam en van daar in het laatst dier maand aan Padang werd medegedeeld.

De magt, welke Frankrijk in dien tijd ter zee kon ontwikkelen, was niet aanzienlijk, waarom dan ook een groot deel der Fransche bezittingen in het Oosten achtereenvolgens in handen der Engelschen was overgegaan. Twee belangrijke punten echter hadden de Franschen behouden, namelijk de eilanden Mauritius en Bourbon (toen genaamd Ile de France en Réunion), de vereenigings-punten van de koene Fransche kapers, die weldra de schrik werden van de zeevaarders der natiën, waarmede Frankrijk in oorlog was.

Tot de meest beroemden van die kapers behoorde François Le Même, die, na reeds als knaap ter kaap gevaren te hebben, zich op Ile de France had gevestigd en van daar op de Oostersche zeeën ten handel voer ([1]).

Als eigenaar en kapitein van de brik l'Hirondelle, groot 100 ton ([2]), bezocht hij in het begin van 1793 Batavia ([3]) en keerde van daar terug naar Ile de France, waar spoedig de tijding van den oorlog met Engeland aankwam.

Hij rustte zijn schip ter kaapvaart uit en begaf zich naar den Oost Indischen archipel.

Den 17den Augustus maakte hij zich in straat Sunda meester van de naar Batavia terugkeerende snaauw, de Goede Verwachting, en eene daaraan gepaard gaande omstandigheid zou bijkans doen denken, dat Padang gedoemd was te boeten voor de zonde, bedreven door het voormalige opperhoofd van der Stengh, evenals de steden der oudheid, welke om diezelfde zonde door het vuur des Hemels verdelgd werden.

Onder de medepligtigen van van der Stengh bevond zich Nicolaas Bergman, destijds als jong-matroos aan de pen (d. i. klerk) te Padang werkzaam. Bij het ontdekken van den gepleegden gruwel had hij zich uit de voeten gemaakt en naar de Engelsche bezitting Natal begeven. Maar, vermits men hem aldaar geen verblijf wilde gunnen, werd hij weldra door gebrek genoodzaakt naar Padang terug te keeren. Hij werd gearresteerd en met eenige in de zaak betrokken soldaten naar Batavia gezonden aan boord van de Goede Verwachting.

Bergman sloot zich bij den kaper aan en trachtte zijne gunst te verwerven door hoog op te geven van den rijkdom van Padang en de weinige weerbaarheid van de plaats, terwijl hij aanbood den weg te wijzen om haar met gemak te overrompelen. Als voorwaarde stelde hij, dat Le Même hem te Padang behulpzaam zou zijn om de dochter van eene weduwe Bronnekamp ten huwelijk te krijgen.

Le Même achtte zich echter voor die onderneming niet sterk genoeg en keerde in allerijl naar Ile de France terug, waar hij een grooter en beter bemand schip,

---

([1]) Eene beknopte levensbeschrijving van dezen in zijne soort beroemden persoon is hier bijgevoegd als bijlage no. III.

([2]) Opgave van den equipagemeester te Batavia.

([3]) Hij kwam daar aan op 18 Maart. Bij resolutie van 19 Maart en 9 April 1793 werd hem toegestaan de invoer en verkoop van eenige handelsgoederen en de uitvoer van 280 à 300 kanassers suiker.

genaamd la Ville de Bordeaux, uitrustte ([1]), waartoe hem zeer te stade kwam de kostbare lading van het Compagnies schip, Willem de Vierde, gevoerd door Jacob Thomson en bestemd van Batavia over Ceilon naar Nederland, dat hij mede buiten straat Sunda buit maakte ([2]).

Het verdedigings-vermogen van Padang was toen al zeer gering, niettegenstaande de heer Chassé alle middelen onder zijn bereik had aangewend om dit te verhoogen en de inlandsche bevolking van Padang en de nabij gelegene landschappen Pau en Kota Tengah had aangezegd bij onraad op te komen om de batterijen te helpen bezetten.

Te Ajer Manis, eene kleine post aan den Zuidkant van den Apenberg, stonden in batterij twee 4ponders. In de kloof van het gebergte bezuiden de Padang-rivier, in de verlenging van den Apenberg, waardoor men gemeenschap had tusschen Padang en Ajer Manis, stonden twee 18ponders. Aan de Zuidzijde der rivier, daar waar de weg door de kloof begon, was mede eene batterij van vier 4ponders.

De ingang tot de rivier werd bestreken door twee batterijen aan zee, waarvan de eene bewapend was met vier 18ponders en een 12ponder en de andere met twee 18- en vier 12ponders, welke beide batterijen ook den weg langs het strand naar Oedjong Karang konden bestrijken. Eindelijk was er nog eene batterij aan den noorder oever en nabij de monding der rivier van zes 3ponders.

Al deze batterijen waren bij de komst van den heer Chassé te Padang zeer verwaarloosd en werden met behulp der slaven van de ingezetenen eenigzins hersteld.

De militaire bezetting was ten eenemale onvoldoende en bestond uit eenige weinige Europesche en Boeginesche soldaten ([3]) van het slechtste gehalte, allen onder bevel van den vaandrig J. F. Mercklein, terwijl ook de burgerij zich, op aandringen van den heer Chassé, in den wapenhandel had geoefend.

De voorraad buskruid bestond, met inbegrip van 200 ponden, die van een Chinees geleend waren, uit 1628¼ pond.

([1]) Volgens kolonel Malleson, Final French struggles in India and on the Indian Seas, was dit schip bewapend met 32 stukken en had het eene equipage van 200 man. De heer Chassé zegt echter, in een rapport over het vermeesteren van Padang van 5 Januarij 1794, dat het aantal stukken bedroeg 48 en dat de equipage tusschen de 7 en 800 man, waaronder 61 officieren, sterk was. Hoewel dit cijfer der bemanning misschien eenigzins overdreven is, kan men toch als zeker aannemen, dat zij zeer groot is geweest, want de Ville de Bordeaux was te Ile de France opzettelijk uitgerust met het doel om Padang aan te vallen en niet voor de gewone kaapvaart. Er waren ook hoogstwaarschijnlijk troepen van de Republiek aan boord, want in de stukken van dien tijd vindt men vermeld: de generaal La Garce, de majoor Magarin, de kapitein (tweede gezagvoerder aan boord) La Wiraut, de luitenants Collignon, Wolff en Wierig. Het schip had eene zeer ruime campagne en eene afzonderlijke raad-kamer (chambre de conseil), zoodat het van groot charter moet zijn geweest. In Januarij 1794 rapporteerde de Engelsche kapitein, kommandeur Mitchell, aan de Regering te Batavia, dat hij la Ville de Bordeaux gezien had. Hij beschreef het schip als gewapend met veertig 18 en 9 ponders, „en vol volk".

([2]) Wat uit officiële stukken blijkt omtrent het nemen der Goede Verwachting en Willem de Vierde, is zamengevat in bijlage no. IV.

([3]) Met den heer Chassé waren naar Padang gezonden 2 korporaals en 21 minderen, allen Europeanen, „zijnde de Inlandsche militairen zeer gevaarlijk voor Padang".

Het was onder deze benarde omstandigheden, dat de Ville de Bordeaux, op den 6den December 1793, onder de Engelsche koningsvlag even buiten Poeloe Pisang ten anker kwam.

Reeds den 4den te voren was het schip bij Priaman gezien en had toen voldoende achterdocht opgewekt om den heer Chassé zijne reeds beraamde maatregelen te doen nemen tot het, zoo goed mogelijk, verdedigen van de hem toevertrouwde plaats voor het geval het vreemde schip mogt blijken een vijand te zijn. Hij liet de batterijen bemannen en de Maleijers van Padang en omstreken oproepen om zich aan het strand te verzamelen, waaraan zij slechts schoorvoetend voldeden.

Aan alle burgers waren vaste posten tot beveiliging der Compagnie's gebouwen aangewezen, welke, daar het schip, na geankerd te zijn, geen sloep aan den wal zond, onmiddellijk werden bezet.

Tegen middernacht van 6 op 7 December vernam men kanonschoten in de rigting van Ajer Manis en spoedig kreeg men berigt, dat de Franschen in barkassen, sloepen en inlandsche vaartuigen, die zij op de naburige eilanden hadden genomen, aldaar trachtten te landen. Zij werden als gidsen geleid door een Maleijer van Padang en door een Atjeher, die zij in een praauw nabij Priaman hadden gevangen gemaakt. Bergman had ten sterkste aangeraden met sloepen de rivier in te varen, maar, daar de zee buitengewoon kalm was, was het voorzigtiger bij het weinig verdedigde Ajer Manis te landen. De twee 4ponders, welke daar in batterij stonden, deden hun echter veel kwaad en bezorgden hun een vijftigtal dooden en gekwetsten. In de verwarring, welke daardoor ontstond, raakten de vaartuigen aan den grond, waarop de Franschen te water sprongen en al vurende op de kleine batterij instormden, waarvan de geringe bezetting de vlugt nam. Van de onzen was een man ligt gekwetst. Het aantal der vijanden werd geschat op 150 man. De voortrukkende Franschen werden nog eenigen tijd opgehouden door de 18ponders in de kloof, waarom zij trachtten het gebergte, ter zijde daarvan, te beklimmen om aan den anderen kant naar de Padang-rivier af te dalen.

Dit vernemende trok de secunde, Dirk ter Hoeff (de vaandrig Mercklein ziek zijnde) met eenige manschappen hun te gemoet, doch weinige minuten vóór ter Hoeff hadden de Franschen, in twee divisiën en voorzien van zes veldstukjes à 1 pond, de kruin van den berg reeds bereikt.

Op het zien der Hollanders wenkten en riepen zij hun toe, maar ter Hoeff liet op hen vuren en wilde terugtrekken tot achter de batterij in de kloof.

De Franschen gaven echter een algemeen vuur, zoowel uit hunne geweren, als uit de veldstukken, waarop onze soldaten, met hun korporaal, van den Acker, aan het hoofd, op de vlugt sloegen, hunne geweren in de lucht afschietende of wegwerpende, zonder dat het ter Hoeff mogelijk was hen tot staan of tot bedaren te brengen. De zeer weinige Maleijers, die hen gevolgd waren, vloden op het zien daarvan in allerijl weg en waren spoedig spoorloos verdwenen.

De Franschen trokken daarop verder voort, maar werden door het zware geschut in de kloof voor eenigen tijd teruggedreven.

De heer Chassé, eenige der vlugtende soldaten door de rivier ziende waden, trachtte hen te verzamelen en liet hun nieuwe patronen geven, daar de hunne nat geworden waren, maar het mogt hem niet gelukken hen bij een te houden. De ellendelingen maakten zich naar alle kanten uit de voeten.

Van de Compagnies dienaren en de burgers, die de magazijnen en de woningen der ingezetenen bewaakten, kon tot het keeren van den vijand geen partij worden getrokken, want zij konden hunne posten niet verlaten, daar alsdan Padang door de zamengeschoolde berg-maleijers en andere vagebonden weldra zou zijn uitgeplunderd en in brand gestoken.

Zelfs kon Chassé niet een gedeelte van hen daartoe afzonderen en vervangen door Chinezen, zooals hij wilden beproeven, want alle Chinezen, met hunnen kapitein aan het hoofd, waren, op het hooren van het eerste schieten der Franschen, naar de omliggende rijstvelden en kampongs gevlugt.

Ook van de Maleijers kon het opperhoofd niet de geringste hulp krijgen. De panglima Radja di Ilir had zich met een hoop volk veilig beschut opgesteld achter de woningen aan de rivier-zijde, maar geen aandrang mogt baten om een hunner te bewegen ergens hulp te bieden. Een hunner zelfs trachtte den heer Chassé, die den panglima tot handelen wilde aansporen, van achteren een lanssteek toe te brengen. Gelukkig werd de lans opgevangen door den ordonnans van het Opperhoofd, die ligt gewond werd.

Vergezeld van eenige zijner slaven keerde de heer Chassé troosteloos naar den rivier-oever terug. De Franschen waren reeds tot den Zuider oever doorgedrongen en werden alleen nog in het overtrekken der rivier belemmerd door eenige Boeginesche soldaten, die, gedekt door klapperboomen, op hen vuurden.

Dadelijk liet Chassé drie stukjes van 3pond aanvoeren om de Boegi's te steunen en den Franschen den overtogt te betwisten, maar tot zijn schrik vernam hij toen, dat de voorraad buskruid tot op ongeveer 300 pond was verminderd, en dat ook de Boeginesche soldaten zich van den rivier-kant verwijderden.

Aldus geheel weerloos zijnde en niemand hebbende om de verdediging voort te zetten, terwijl de vijand, 450 man, „eer meer dan min" sterk, reeds de rivier was overgetrokken en eene batterij genomen had, was het voor Chassé in der daad eene uitkomst, dat hem door den Franschen bevelhebber La Garee (Le Même was aan boord gebleven) de majoor Magarin werd gezonden met voorstel om te capituleren.

Dit werd aangenomen en, de capitulatie in schrift gebragt zijnde, werd Padang door de Franschen bezet, die hunne verwondering betuigden, dat zij, behalve den zieken vaandrig Mercklein en een ordonnans, geen enkel militair aantroffen.

Het verlies der Franschen bedroeg ruim 50 dooden en gekwetsten, meest verkregen bij het debarkement. Dat der onzen bedroeg 9 Europesche, 1 papanger en 10 Boeginesche militairen, benevens 3 Compagnies slaven [1]. Van de Europeanen waren eenigen, bij den eersten aanval, tot den vijand overgeloopen.

(1) Hoeveel onzerzijds gesneuveld zijn, blijkt niet.

Van de capitulatie met La Garee bestaat geen afschrift meer, maar uit andere stukken blijkt, dat de inhoud hoofdzakelijk daarop neerkwam, dat Padang met al de daar aanwezige Compagnies-goederen aan de Franschen werd overgegeven, terwijl daarbij ook werd beloofd, dat geene Compagnies dienaren vervoerd en geene vrouwen en kinderen gemolesteerd zouden worden.

La Garee eischte onmiddellijk de sleutels der magazijnen, welke hem werden overhandigd door de verschillende beambten, die met de administratie der daarin voorhanden goederen waren belast en voor eene behoorlijke overgave, overeenkomstig de boeken, zouden zorg dragen. Maar, toen men bij de pakhuizen kwam, bleek het, dat het Fransche gemeen deze reeds had opengebroken en geheel naar welgevallen met de goederen omging. De dienaren werden met bedreigingen weggejaagd, mishandeld en een paar van hen opgesloten, terwijl de vaandrig Mercklein als arrestant werd naar boord gebragt. Niets kon ordelijk worden overgegeven en de Fransche officieren weigerden bewijzen af te geven voor hetgeen zij medenamen. Lijnwaden scheurden zij aan stukken om er hunne naaktheid mede te bedekken of om ze bij de Maleijers tegen eetwaren te ruilen.

Er kwam eerst een weinig orde onder deze woestelingen, toen Le Même in den namiddag aan den wal kwam.

Hoe de ingezetenen van hen te lijden hadden, blijkt, onder meer, uit eene verklaring van den onder-chirurgijn, Carel Frederik Ungerer, waarin men leest:

„den 7den December a° p°, als zijnde de dag van Padangs verovering door de „Franschen, kwam des avonds, circa half 8 ure, een troep van omtrent tien of meer „man dezer natie den declarant zoo *per fas et nefas* in 't huis vallen, gewapend met „snaphanen, pistolen, houwers en hoe die moordgeweren ook anders genoemd worden. „In deze vreesselijke armatuur vroegen dezelven eten en drinken, dat op den oogen„blik moest gereed zijn. Declarant deed alles, wat in zijn vermogen was, om dezen „woesten hoop te vrede te stellen, bezorgde hen, met alle mogelijke discretie gepaard, „het verlangde. Daar mede waren zij ook dezen avond voldaan en zij vertrokken.

„Maar den volgenden morgen, als den 8den December, versehenen deze inva„deurs weder in gelijke armatuur als reeds boven gezegd is, bij geheele troepen, „eischten wederom eten en drinken, etc., dat hen declarant ook wederom zoo goed als „mogelijk bezorgde. Echter waren zij er ditmaal niet mede te vrede. Zij verlangden „bovendien nog kleederen tot verschooning, wijl zij zoo slecht daarmede voorzien waren; „ja ten deele half naakt gingen, of liever als roovers verschenen. En nu was inderdaad „voor hunne roofzucht niets meer veilig. Door dezelve aangedreven snuffelden zij alles „door en namen niet slechts wat van dien aard bij declarant voor de hand kwam weg, „maar dit ondergingen ook de meeste inwoners; daartoe behoort ook de desarmatie die „te gelijker tijd plaats vond.

„De declarant moest verder voor lief nemen met eene inkwartiering, die dan „eens uit tien dan weer uit minder manschap bestond, die zijn huis, onder het pretext „van de wacht te houden, in bezetting hielden, in weerwil van al de vriendelijke

„protestatien die hij hiertegen inbragt, dat zulks onnoodig was, dat zij van ons, die
„onder hunne overmagt reeds hadden bukken moeten, in het geheel niets te vreezen
„hadden.

„Nogtans was dit alles te vergeefs (om) deze gasten te delogeren en het diende „ook tot niets anders als hun wantrouwen te vergrooten. Zij hebben ook hiermede in „de daad niets anders bedoeld als daardoor de inwoners des te beter te kunnen gade „slaan, en hen alle occasie te benemen hunne goederen in veiligheid te brengen, „zooals bij den uitgang genoegzaam bewaarheid is.

„Zij, deze invadeurs, verlieten ook declarants huis niet eerder als toen hen de „vlammen daaruit dreven, die hetzelve met alles wat hunne discretie er had ingelaten „vernielden, wijl dit vuur, in den laatsten nacht voor hun vertrek, in een der naast „gelegene chinesche huizen, doch niet door de Franschen, aangestoken werd.

„De declarant werd welhaast uitgeput van de noodige provisien, wijl hij zulke „gasten in 't geheel niet verwacht had; echter wisten onze invadeurs dit gebrek wel „ras te verhelpen, vermits zij toen meester van de E. Comps. magazijnen waren. Zij „bragten tot dien einde het noodige daaruit in declarants huis, bestaande in rijst, boter, „olie, azijn, arak, etc. De arak haalden zij in lederen brandemmers, zoodat zij toen „volop hadden.

„Ook was declarant aanschouwer, dat zij s' E. Comps. koperen duiten en lijn- „waden, b. v. korikams, roode en blaauwe, etc., onder zich deelden, als mede ver- „scheidene andere zaken, die zij van de inwoners geroofd hadden. Met des E. Comps. „duiten betaalden zij eenige mondbehoeften, die zij van den Maleijer kochten, daar „zij in 't begin zulks zonder geld gedaan hadden.

„In 't kort: met al deze goederen, die meergemelde invadeurs zoowel van de „E. Comp. als andere inwoners geroofd hebben, hielden zij zoo huis als het met der- „zelver verkrijging volmaakt over een kwam.

„Dit was hun gedrag in 't algemeen, zooals hun dit hun dol, enthusiastisch „systema van Liberté et Egalité onvermijdelijk inboezemen moest".

De teugellooze vrijheidszonen konden natuurlijk niet nalaten hunne wijsgeerige minachting aan den dag te leggen voor wat met Godsdienst in betrekking stond. Het zeer nederige kerkje te Padang moest dat ook ondervinden.

Ziehier wat op 10 Mei 1794, onder aanbod van eede, werd verklaard door Jan Krijgsman en Andries Karel, diakenen, Thennis Dedering, krankbezoeker, en Johannis Lopatie, koster:

„dat wij na het vertrek der Franschen van deze plaats de kerk en vensters „hebben open gebroken gevonden, niettegenstaande de eerste declarant, ter ordre van „Zijn WelE. achtb. voormeld, gereed was deszelfs sleutels aan de Franschen direct „over te geven, toen er naar gevraagd werd, — de kerk in hoogste graad bevuild en „tot een paardenstal gemaakt, — de boekenkist met bijlen aan stukken gekapt, als- „mede de daarin geborgen kerkboeken met sabels van elkander gehouwen, — de ban- „ken en zitplaatsen benevens de preekstoel mede door sabelslagen op verscheidene plaatsen

„beschadigd, — de kerk-kussens geroofd, — het dak van de kerk op verscheidene „plaatsen met kogels doorschoten, waarvan drie schoten door den koperen haan, die „boven op het dak op een ijzeren stang staat, gegaan zijn; — ook is het houten „hek, 't welk om de halve kerk getrokken is, door de Franschen aan stukken ge„broken en tot brandhout gebruikt geworden. En over het geheel hebben wij alles „zoodanig ontramponeerd gevonden, dat vele onkosten vereischt werden (om 't) in den „vorigen staat te stellen."

Omstreeks drie ure des namiddags van den 7den December kwam Le Même aan den wal. De heer Chassé deed onmiddelijk zijn beklag over de verregaande teugelloosheid van zijn volk en de door hen veroorzaakte wanorde en verzocht, dat eene behoorlijke overgave van 's Compagnies eigendommen tegen kwitantie zou plaats hebben, — waartoe het toen echter reeds te laat was. Le Même vond de eischen en grieven van Chassé billijk, maar voegde er bij, dat de Fransche constitutie geen gestrenge wetten toeliet, — dat hij bovendien over een kaper, over eene losbandige menigte kapitein was, — dat de aard en levenswijze der kapers en de drijfveeren, die hen tot kapen aanzetten, bekende zaken waren: — en dat bovendien, zelfs bij de strengste krijgstucht, vooral bij eene invasie, in de eerste oogenblikken vele wanbedrijven plaats hadden. Hij beloofde echter, zoo het mogelijk ware, de goederen te inventariseren en daarvoor kwitantie af te geven.

De generaal La Garee, die zich minder om de vormen scheen te bekreunen, voegde daaraan toe, dat de heer Chassé ten strengste zou worden gestraft, indien iets aan de goederen mogt ontbreken; waarop hij als middel van contrôle, de koopmansboeken opeischte, die hem werden gegeven en niet dan met de grootste moeite en op het laatste oogenblik van Le Même's vertrek werden teruggekregen.

Onder vier oogen gaf Le Même eenige dagen later nog aan den heer Chassé te kennen, dat zijn volk niet te regeren was en dat hij zelf niet alleen onvermogend was eenige orde er onder te houden, maar zelfs met al zijne krachten naauwelijks de grootste buitensporigheden kon verhoeden, door met de uiterste voorzigtigheid telkens de belhamels en beleggers van vergaderingen naar boord te zenden, want dat hij, uit vrees voor het gemeen, niet durfde doen blijken, dat hij medelijden met de Padangsche ingezetenen had. De tweede scheepskapitein, La Wuant, bevestigde dit, onder bijvoeging, dat hij alle brave lieden, die het ongeluk hadden van in handen van kapers te vallen, in zijne ziel beklaagde, ja, dat hij, wat meer was, zich zelf en ieder eerlijk man beklagen moest, die in dier voege genoodzaakt was zijn brood te zoeken.

Intusschen gingen de Franschen voort met naar boord te slepen bijna alles, wat zij in de pakhuizen vonden, niet zonder vrees, dat zij door eene sterkere Nederlandsche of Engelsche magt zouden worden overvallen, want, zooals Le Même aan den heer Chassé zeide: „een kaper is bestemd om zich te verrijken, latende het eenvoudig vech„ten voor de oorlogschepen."

Vertoogen tegen dat plunderen hielpen niet. Le Même eischte bovendien de uitkee-

ring door de Compagnie van 100.000 Spaansche matten of eene obligatie tot dat bedrag, af te geven door het opperhoofd Chassée en den seeunde ter Hoeff.

Dit was echter nog niet genoeg. Hij verlangde ook eene opgave van de Europesche ingezetenen en het bedrag van de waarde hunner bezittingen in goederen en geld.

Toen die was afgegeven, ontving de heer Chassé den volgenden brief:

A Mr Chassé.

Vous m'avez remis une liste nominative de tous vos habitans et de leur propriété péeunière laquelle n'est nullement d'accord avee la vérité, et je suis persuadé que plusieurs d'entre eux n'ont pas accusé le tiers de leur riehesse. Je vais dire par eelle-ei ee que j'exige d'un ehaeun et de là d'içi le soir 6 heures.

941	M. M. Housane (?)	accuse	3000	piast	3000	piast
1261	Lantrehr . . . . . . , ...	〃	4000	〃	3000	〃
100	Ongerer (*a*)	〃	300	〃	200	〃
200	Henbaq (*b*)	〃	500	〃	500	〃
50	Bastens (*c*)	〃	500	〃	200	〃
	Children (?)	〃	500	〃	200	〃
	Dedenik (*d*)	〃	100	〃	50	〃
100	J. Kriaman (*e*)	〃	600	〃	400	〃
	Mère	〃	70	〃	50	〃
60	Van Staten	〃	500	〃	300	〃
	W. Kriaman (*f*).	〃	400	〃	200	〃
3000	Garet Kriaman (*g*).	〃	7000	〃	5000	〃
50	Leur mére Mad Kriaman (*h*).	〃	400	〃	200	〃
508	Vogeling	〃	1500	〃	700	〃
	Willem Ham.	〃	100	〃	000	〃
25 1/2	Martin Cotelet (*i*)	〃	300	〃	200	〃
	Paulus van der Mas (*j*)	〃	50	〃	—	〃
500	Mr. Raf (?)	〃	1500	〃	1000	〃
100	Mr. Bodewijn (*k*)	〃	400	〃	200	〃
	J. Nolting et Sadoem (?).	〃	300	〃	100	〃
	M. Siben (*l*)	〃	2500	〃	2000	〃
	M. Screuder (*m*)	〃	2000	〃	1500	〃
	les enfants orphelins	〃	8978	〃	8978	〃
70	Albrum (*n*)	〃	500	〃	300	〃
	Theunis In'tveld.	〃	60	〃	—	〃
	J. Abraham van Messel (*o*)	〃	400	〃	300	〃
	André Cale (*p*)	〃	100	〃	—	〃
293 1/4	Directeur of (?)	〃	4000	〃	4000	〃
1500	Van Bessel (*q*)	〃	3000	〃	3000	〃
	Rens	〃	300	〃	〃	〃
13724	Chassé	〃	3000	〃	15000	〃

Cal fou Masel (*r*)	accuse 350 piast.	300 piast.	
faut qu' aux Chinois je leur somme de me paijé entre eux tous			25000 〃
Md. Stolting (¹).	〃 300 〃		300 〃
			66778 piast.

Il faut que cette somme me soit remise ce soir à 6 h. etc. sans quoi je suivrai la loi qu'approuve la guerre.

Il me faut en sus une rançon pour la place, payable par la Compagnie, qui me sera signée de vous et du chef, me donnant un otage et une reconnaissance au nom de la Compagnie de cent mille piastres.

Padang le 17 Ocbre 1793.
F. LE MÊME.

Deze lijst is eene getrouwe kopij van die, welke in afschrift is overgelegd bij de verantwoording van het opperhoofd Chassé.

Zij is niet geheel duidelijk.

Waarschijnlijk bevat de eerste kolom de cijfers van hetgeen door de Europesche ingezetenen als de waarde van hunne bezittingen is opgegeven, waardoor ook wordt verklaard het woord „benzuin" vóór den naam van den adsistent Willem Krijgsman, die geen geld zal hebben kunnen opgeven. Volgens die opgaaf bedroeg het totaal, van hetgeen Padang's ingezetenen konden bijeen brengen $22481\frac{3}{4}$ rijksdaalders, behalve de partij benzoë.

De grootste moeijelijkheid ligt in het woord *accuse* vóór de cijfers in de voorlaatste kolom, want dat woord heeft geen zin, als het *geaccuseerde* in de eerste kolom is ver-

(¹) De namen der bovengenoemde personen zijn meest naar den klank opgeschreven. Hieronder volgen die, welke wij hebben kunnen verbeteren, met aanteekening der betrekkingen van de personen:

a.	Carel Fredrik Ungerer, onder-chirurgijn.	
b.	Van Steenbach.	
c.	Zacharias Bastensz.	boekhouder
d.	Thennis Dederingh,	krankbezoeker
e.	Jan Krijgsman,	burger.
f.	Willem Krijgsman,	adsistent
g.	Gerrit Krijgsman,	
h.	Weduwe Krijgsman.	
i.	Martijn Gotlieb,	burger
j.	Paulus van de Maas,	burger
k.	Jan Boudewijnsz,	adsistent
l.	Weduwe Sieben,	
m.	Weduwe Schreuder.	
n.	J. G. Alborn.	
o.	Jan Abraham van Moschel.	
p.	Andries Karel,	burger
q.	Frans Lodewijk Alexander van Bessel, scriba en soldij-boekhouder.	
r.	Carel van Moschel.	

meld. De opmerking in den brief van Le Même, dat verscheidenen hunne opgaaf te laag hadden gesteld, doet denken, dat de derde kolom bevat de verhoogde cijfers naar de eerste schatting van Le Même, waarvan het totaal is 47508 rijksdaalders, en dat in de laatste kolom is opgebragt. hetgeen, na doleance van de ingezetenen, is vastgesteld, zijnde voor de Europeanen 51178 rijksdaalders, welk hoog bedrag voornamelijk verkregen werd door de verhooging van den aanslag van den heer Chassé van 3000 tot 15000 rijksdaalders.

Waarom dat cijfer van 3000 aanvankelijk opgebragt werd, daar de opgaaf van den heer Chassé 13723 schijnt te zijn geweest, is niet duidelijk. Het totaal der laatste kolom, waarin de Chinezen voor 25000 rijksdaalders zijn opgenomen, moet zijn 76178 rijksdaalders.

Om welke redenen van dien aanslag werden uitgezonderd eenige betrekkelijk aanzienlijke personen, zooals de secunde Ter Hoeff, de essaijeur Oland, de vaandrig Mercklein, blijkt niet.

Het was Padang ten eenemale onmogelijk aan dezen eisch te voldoen. Vergezeld van den secunde ter Hoeff en den scriba van Bessel, begaf Chassé zich naar Le Même, die hem ontving in gezelschap van den generaal La Garce en eenige andere officieren. Chassé overhandigde hem het volgende stuk:

„Ik protesteer wel solemneel tegen zoodanig met alle regt en rede strijdend „gedrag als de Franschen alhier hebben gehouden, nadat ze Padang door geweld van „wapenen en capitulatie op den 7den December 1793 zijn meester geworden, in het „generaal, en speciaal tegen:

„*A.* den eisch van Een honderd duizend Spaansche realen tot randsoen van „Padang ten laste van de E. Maatschappij, op heden morgen door den kapitein Le „Même gedaan, en weiger dezelve volstrekt te betalen of, zooals bij dien eisch be„kend staat, een verbandschrift daarvoor te passeren, om na dit door gemelde E. Comp. „te worden voldaan.

„*B.* dat dezelve Fransche volk geen behoorlijke overgave van 's E. Comps. „goederen, effecten en koopmanschappen hebben gedoogd, maar hen, die gezonden wa„ren om transport te doen en inventaris naar behooren te formeren, mishandeld en „weggejaagd hebben; door welke wanschikkelijkheid en verdere desordres zij, Franschen, „thans buiten staat schijnen gebragt te zijn mij eene ware specifique quitantie, zooals „mij van den beginne is toegezegd en beloofd, te verleenen, zoo en gelijk zulks had „behoord en thans van de hand gewezen wordt, onder voorgeven, dat zij geen orde, „noch tucht konden houden, — dat zij zelven maar van weinige zaken de juiste hoe„veelheid wisten, welke zij in het schip en vaartuigen afgeladen hadden, — dat de „capitulatie moest dienen tot bewijs, dat zij met de beantwoording aan dezelve waren „voldaan:

„*C.* tegen de brandschatting de in- en op-gezetenen opgelegd, alzoo dezelve „bij geene menschmogelijkheid kan worden voldaan.

„Alle redenen waarom ik, in tegenwoordigheid van den Secunde Dirk Ter Hoeff

„en Seriba Frans Lodewijk Alexander van Bessel, welke ik expresselijk heb geroepen „en medegebragt om te dienen als getuigen bij deze protestatie, den kapitein François „Le Même, den generaal La Garee en verdere Fransche officieren etc. al wijders ver„zoeke en met alle ernst daarop aandringe, dat twee personen, onder conditie van „sauve garde, zoo voor de Nederlandsche E. Maatschappij als in- en op-gezetenen van „deze plaats, voorzien van een adres en protest, met het schip La Ville de Bordeaux „aan de admiraliteit te Mauritius mogen afgevaardigd worden.

„Padang, den 17 December 1793.
(w. g.) P. T. CHASSÉ.
„Aldus geprotesteerd ten onzen bijwezen,
(w. g.) DIRK TER HOEFF.
(„) F. L. A. VAN BESSEL."

Le Même antwoordde eenvoudig, dat het goed was, maar dat hij van het zenden van gecommitteerden naar Mauritius volstrekt niets wilde weten.

Wat den eisch van 100.000 rijksd. ten laste van de Compagnie aangaat, betoogde de heer Chassé, dat hij die som noch betalen, noch belooven kon, aangezien, in de eerste plaats, geen geld voorhanden was, en in de tweede de Compagnie nimmer iets zou betalen voor eene bezitting, die niets dan een lastpost was en zij herhaaldelijk gedacht had te verlaten. De eisch werd dus ingetrokken.

Ook moest Le Même wel toegeven, dat het volstrekt onmogelijk was door de ingezetenen ruim 76.000 rijksds. te doen opbrengen, en eischte thans van hen eene nieuwe opgave, onder aanbod van eede, van de waarde hunner roerende en onroerende goederen, met één woord van alles, wat zij bezaten.

Onder dezen drang, die nog versterkt werd door de houding van het Fransche gemeen, dat telkens vergaderingen hield om aan te dringen op de verwezenlijking van de voorspiegeling der groote schatten, die de verrader Bergman hun had voorgehouden, en zich herhaaldelijk dreigend tot hunne officieren keerde, gaven de ingezetenen alles, zelfs de handelswaren, die zij op crediet hadden, als hun eigendom op. Le Même stelde toen de brandschatting op 82178 rijksds.; maar, daar de Franschen geen onroerende goederen konden medevoeren, noch te gelde maken en zij geen kostbaarheden, zooals juwelen, goud- en zilver-werk, wilden aannemen, moesten zij zich tevreden stellen met eene som van 25000 rijksds., terwijl het den heer Chassé ook gelukte het beslag op de gelden der weeskamer opgeheven te krijgen.

Deze som werd niet alleen betaald door de personen, die op de lijst van Le Même waren vermeld, maar door al de ingezetenen gezamenlijk, naarmate van hun vermogen.

Ter eere van de Franschen moet gezegd worden, dat zij bij het innen van de opgelegde brandschatting, toen die eens voor vast bepaald was, gematigd te werk gingen.

Het Opperhoofd Chassé schrijft in zijn brief aan de Indische Regering van 5 Januarij 1794, waaruit het vorenstaande verhaal gedeeltelijk geput is: „Maar of-

„schoon alle Christenen en de meeste Chinezen onzen vijanden het regt moeten laten „van, wanneer zij ten sterkste betuigden niet meer in kas te hebben als ze betaalden, „of een gering sommetje om hunne huishouding in het eerst te kunnen onderhouden, „men hen niet alleen met dat bedragen te betalen vrij liet, maar aan eenen, die zeer „weinig aanbragt, zijn geld teruggaf".

De brandschatting eindelijk definitief bepaald zijnde, werd door Le Même onmiddelijk eene capitulatie ontworpen, die Chassé wel genoodzaakt was te onderteekenen.

Dit stuk luidde, als volgt:

Capitulatie,

aangegaan tusschen den Franschen burger François Le Même, kommandant van het Fransche fregat La Ville de Bordeaux, ter eenre zijde, en den heer Gouverneur van het Hollandsche kantoor Padang, gelegen op de Westkust van het eiland Sumatra, ter andere zijde.

Art. 1. De heer Chassé zal binnen twee uren aan den kommandant Le Même alle forten en batterijen overleveren en zich zelf met zijn garnizoen op discretie overgeven.

Art. 2. Hij zal vervolgens alle bezittingen der Hollandsche Compagnie overleveren.

Art. 3. Hij zal bij wijze van brandschatting voor de goederen der ingezetenen vijf en twintig duizend piasters betalen, 't zij aan contanten of koopmanschappen.

Art. 4. Diezelfde Chassé verbindt zich, zoowel voor zijn eigen persoon als voor alle ingezetenen om, gedurende dezen tegenwoordigen oorlog, geen wapenen tegen de Fransche natie weder op te vatten, maar daarentegen dezelve bijstand te bewijzen, ingevalle zulks noodig zal hebben.

Art. 5. Het zal ook aan de Fransche natie gepermitteerd zijn, om ten allen tijd in deze kolonie te mogen komen, om aldaar, op zoodanige wijze als zij zulks zal goedvinden, handel te drijven, en de Franschen zullen dezelfde voorregten als de Hollanders genieten.

Art. 6. Ik, Le Même, verbinde mij zelven geen der ingezetenen krijgsgevangen te maken en niet toe te zullen staan, dat aan henlieden eenig geweld of hoon worde aangedaan.

Art. 7. Ik verbinde mij aan henlieden achter te zullen laten de kanons van de plaats, uitgezonderd twee kanons van 4 ℔ op affuiten, twee van 2 ℔, insgelijks op affuiten, twee andere metalen van 1 ℔ en twee metalen mortieren.

Ik zal aan henlieden wijders nalaten twintig snaphanen, zes vaatjes buskruid en twaalf houwers.

Art. 8. Ik geef aan den heer Chassé al de magazijnen, kanons en in 't generaal al de eigendommen der Hollandsche Compagnie, die ik niet heb kunnen medenemen, zijnde mijn wil, dat hij alleen het genot daarvan zal hebben.

Art. 9. De heer Chassé, noch zijne opvolgers vermogen te geener tijd neer te laten kappen den boom, zijnde het zinnebeeld der Vrijheid, dien ik op den 9den dezer

voor het gouvernement heb laten planten; en bijaldien een van hen verwaten genoeg mogt zijn om zulks te ondernemen, zal het eerste Fransche schip, 't welk daar ter reede mogt verschijnen, geautoriseerd zijn den Gouverneur te dwingen denzelven aan het hoofd van het garnizoen wederom op te doen rigten en zelfs over den hoon, de Fransche natie aangedaan, wraak te nemen.

Art. 10. Geen Fransch schip of geallieerde van Frankrijk zal, gedurende den koers van dezen oorlog, eenige contributie van de ingezetenen van Padang vermogen af te eischen; doch in gevalle zich op de reede of in de rivier schepen, toebehoorende aan vijanden der Fransche Republiek, mogten bevinden, zal het Fransche schip de magt hebben om dezelven prijs te maken.

Dubbel tusschen ons gepasseerd, ten einde zoowel aan de eene als de andere natie te bewijzen. dat geene andere schade of nadeel den ingezetenen is aangedaan dan die geene, die door de oorlogswetten werd geautoriseerd.

Te Padang den 9den December 1793, in het 3de jaar van de Fransche Republiek.

(w. g.) F. LE MÊME (1).

Hoewel dit stuk, dat een midden-ding schijnt tusschen eene overeenkomst en een testament, gedagteekend is den 9den December, werd het, zooals hierboven is vermeld, inderdaad opgemaakt en onderteekend den 17den. In een brief aan de Regering van 3 April 1794 noemt de heer Chassé die eerste dagteekening dan ook teregt „valsch".

Misschien heeft Le Même de dagteekening op 9 December gesteld, omdat die dag de voor de Franschen te Padang glorierijke dag was geweest, waarop zij hunne republikeinsche harten hadden verlustigd.

Toen toch hadden zij voor de woning van het Opperhoofd den Vrijheidsboom geplant, waarvan in art. 9 van de capitulatie wordt gewaagd, bestaande uit eene lange staak met eene Phrygische muts er op, waarvoor, bij gebrek aan beter, werd gebezigd een wollen muts, zooals men thans nog vele Niassers te Padang ziet dragen. Een gelijk symbool werd ook op de deur der woning van Chassé geschilderd.

Des morgens te 10 ure waren alle inwoners van Padang tot de plegtigheid opgeroepen. De Franschen waren aanwezig ten getale van 250 man, gewapend met geweren en pistolen, waarschijnlijk om de Padangers, die den aard van het zinnebeeld niet mogten begrijpen, van zijne heerlijkheid te overtuigen.

Zij schaarden zich in twee rijen en plantten den boom onder het zingen van de Marseillaise en het afschieten hunner wapenen, die met scherp geladen waren. Daarna vormden zij een kring, waar binnen de Europesche ingezetenen werden geleid, aan wie de belofte werd voorgelezen, dat zij, gedurende den loopenden oorlog, geene wapenen tegen de Franschen dragen en de aanwezigen, gedurende hun verblijf, van levensmiddelen voorzien zouden.

(1) Het afschrift, waaraan het bovenstaande ontleend is, draagt niet de onderteekening van den heer Chassé, maar is voor „accoord" geteekend door den eersten gezworen klerk ter secretarie van Hun HoogEdelheden, S. D. Olderzeel. Waarschijnlijk was het duplicaat, dat Le Même medenam, door Chassé onderteekend.

Geen hunner gaf daarop eenig antwoord [1] en de Franschen drongen daar niet op aan, waarschijnlijk daaraan niet denkende van wege hunne groote pret: „razende, „tierende en schietende als dolle menschen".

Hoeveel de Chinezen van de brandschatting hebben betaald, vindt men niet afzonderlijk gemeld, maar wel blijkt, dat zij zooveel mogelijk trachtten zich er aan te onttrekken, daarin voorgegaan door hun hoofd, den kapitein. Van den aanvang af hadden zij zich uitermate laf gedragen. Zij waren niet te bewegen geweest het geringste tot de verdediging van Padang bij te dragen en op het minste alarm vlugtten zij naar de ommelanden.

Toen het op betalen aankwam, haasten de voornaamste Chinezen zich hun geld en kostbaarheden in veiligheid te brengen, doch dat kwam hun duur te staan, want niet alleen liet Le Même hunne huizen door zijn volk plunderen, maar ook persoonlijke vijanden van eenige Chinezen stichtten brand in de verlaten woningen, zoodat zij alles verloren, wat zij hadden achtergelaten. Een der brandstichters, een vrijgegeven slaaf van den kapitein der Chinezen, werd op de daad betrapt en, kort voor hun vertrek, door de Franschen in de deur der woning van zijnen voormaligen meester opgehangen.

Intusschen gingen de Franschen, waarvan er steeds drie tot vier honderd aan wal waren, ook na het sluiten der capitulatie en na de betaling der brandschatting, voort met het doorzoeken der pakhuizen en woningen van de Compagnie en van de ingezetenen. De vloeren werden opgebroken en de grond onder de huizen doorwoeld om de gehoopte schatten van Padang te vinden. Zelfs het graf van een Chinees werd geopend en het lijk ter zijde geworpen om kostbaarheden te zoeken. De woning van den vaandrig Mercklein werd geheel geplunderd. En tot beteugeling daarvan was Le Même geheel magteloos. Van hem getuigt de heer Chassé in zijne verantwoording, dat hij „voor zijn persoon, de pligten, aan zijn evenmensch verschuldigd, zooveel heeft „in het oog gehouden en de euveldaden zijner bende tegengegaan, als voor hem mo„gelijk was, en dit regt zal hem geen eerlijk mensch kunnen weigeren, welke hem op „Padang zag, gelijk niemand aldaar zal tegenspreken, dat, ware hij niet tegenwoordig „geweest, geheel Padang was geplunderd en omgekeerd, zoodanig, dat naar allen schijn „de naam slechts van het daar geweest zijnde zoude overblijven en de naneef, op deze „afgrijselijke gebeurtenis terugziende, sidderen."

In een particulieren brief, in 1794 door Chassé geschreven aan den heer N. Engelhard, leest men nog: „geplunderd is er bij geen Europezen, slechts bij eenige „gevlugte Chinezen, welke, toen zij van randsoen betalen hoorden, hun goedje borgen „en voor de tweede of derde keer wegliepen.

„Vrouwspersonen, tot den geringsten graad, hebben ze hand of (noch) vingers

---

[1] Dit is volgens de verantwoording van den heer Chassé. De gewezen resident van Poeloe Tjinko, J. F. Zugel zegt, dat de heer Chassé „in de eerste plaats zijne vingeren had opgestoken onder het uiten der woorden „zoo waarlijk help mij God Almagtig", waarin hij door de geheele gemeente was nagevolgd". Zugel was echter daarbij niet tegenwoordig en den heer Chassé zeer vijandig.

"aangeraakt; de slavenmeiden, eindelijk al wat onder sexe gerekend wordt, is ongemolesteerd "gebleven; gemaakt goud- en zilver-werk hebben zij geweigerd in betaling van randsoen "aan te nemen, zeggende, dat ze geen zee- of andere roovers waren, gevende hetzelve "terug; en wanneer zoo iemand betuigde geen geld meer te hebben, waren ze tevreden."

En toen Chassé een zak met 737 Spaansche realen tot gedeeltelijke betaling van zijn randsoen aan Le Même gaf en betuigde, dat dit het laatste geld was, dat hij bezat, gaf deze het hem terug en liet het hem behouden.

In een adres aan de Regering van November 1799 noemt de heer Chassé zijn overwinnaar Le Même nog "die brave man" en "een eerlijk man, waar voor hem "toch ieder mensch erkent."

Welke achting beide mannen elkander toedroegen, blijkt uit den hierachter gevoegden brief van Le Même aan Chassé van 21 April 1796, thans nog in de archieven te Batavia aanwezig ([1]).

De teleurstelling van Le Même ten aanzien van den buit was zeer groot. Hij had gehoopt te Padang eene aanzienlijke schat te vinden, zooals blijkt, niet alleen uit de kostbare uitrusting zijner expeditie, maar ook uit de herhaalde verhooren, welke hij afnam van den door de Franschen gevangen gezetten waarnemenden boomwachter, François Theuvenet, dien hij tot driemalen vroeg, waar de twintig millioenen livres waren, die Bergman en de bootsman van het scheepje de Goede Verwachting hem hadden verzekerd, dat de heer Chassé van Batavia had medegebragt. Theuvenet had daarop geantwoord, wel gehoord te hebben, dat niemand als opperhoofd naar Padang werd gezonden, dan de zoodanigen, die veel schuldig waren, om gelegenheid te hebben eenig geld te winnen om hunne schulden te betalen, zoodat hij niet geloofde, dat het opperhoofd zooveel geld gehad had.

Toen Padang bleek geheel uitgezogen te zijn en er zelfs geen levensmiddelen meer over waren, zoodat Chassé van Le Même drie zakken rijst moest vragen, die hem door eenige Franschen gebragt werden met het compliment: "tiens, voilà mendiant!" werd het tijd, dat de kapers aftrokken.

Zij scheepten zich den 22[en] December 1793 in en vertrokken den volgenden dag, regt west koersende. De verrader, Nicolaas Bergman met zijne vrouw en hare familie, gingen met hen naar Mauritius mede. Hij is later met een Fransch schip te Batavia gekomen, maar hem werd geweigerd aan wal te komen.

Zoo was Padang eindelijk verlost van eene bende roovers, die Le Même zelf noemt: "des âmes viles, ... des tigres dévorant leur proie, ... des hommes "sans sentiment, sans foi, sans honneur".

([1]) Bijlage V. Le Même genoot later het volle vertrouwen van de Indische Regering. In 1799 te Batavia zijnde met het fregat l'Unie en de korvet la Friponne, de laatste onder bevel van den zich te Padang generaal getiteld hebbenden Le Garce, en beide ter koop varende, werden zijne schepen ingehuurd om de bezetting van Ternate van benoodigdheden te voorzien. Zij waren aldaar ook behulpzaam bij eenen, trouwens mislukten, aanval op Tidore, waarna zij naar Batavia terugkeerden. (Zie de Verdediging van Ternate, 1796—1799, door P. A. Leupe in Bijdragen tot de Taal-, Land- en Volkenkunde van Ned. Indie, nieuwe volgreeks, deel VIII.)

La ville de Bordeaux kwam behouden te Mauritius aan, maar de geldelijke uitslag der expeditie viel zoo zeer tegen, dat Le Même door zijne ondergeschikten werd beschuldigd van zich te hunnen kosten te hebben verrijkt en zijn pligt te hebben verzaakt door met zooveel zwakheid te Padang te hebben te werk gegaan, dat hij er niet had gehaald, wat er te halen was.

Hij zag zich verpligt in een vlugschrift zijne handelingen openbaar te verdedigen. Hoezeer dat geschrift menige onjuistheid bevat, bevestigt het toch ten volle, op welke schandelijke wijze de Franschen te Padang hebben huis gehouden; en wij kunnen begrijpen, dat François Le Même, van wiens betrekkelijke gematigdheid de heer Chassé getuigenis aflegt, van hen spreekt als „des hommes que j'avais le malheur de commander" (1).

V.

De toestand, waarin Padang zich bevond, toen de Franschen het hadden verlaten, was allerongelukkigst. 's Compagnie's magazijnen en kassen waren totaal ledig; de ingezetenen waren beroofd van bijkans alles, wat zij bezaten. En bij dat alles kwam de slechte stemming der inlandsche hoofden en bevolking.

Hiervoren is reeds aangeteekend, dat de Maleijers geen hand hebben uitgestoken tot de verdediging van Padang. Het kwam zelfs den heer Chassé ter oore, dat de panglima (hoofdregent) Radja di Ilir, in den avond van 6 December een briefje had ontvangen van de Franschen, waarin hij werd vermaand niet tegen hen te vechten, wijl zij niet voornemens waren iets tegen de Maleijers te ondernemen. Van daar dan ook, dat dezen niet te bewegen waren om iets ter verdediging bij te dragen. Schriftelijk werd de panglima door de panghoeloe's der XIII Kota's beschuldigd, dat hij de Franschen met aandrang had uitgenoodigd om Padang in bezit te houden en er troepen achter te laten, hopende, zooals hij zoude gezegd hebben, te kunnen bedingen, dat hem de pacht van den boom zou worden gelaten. De heer Chassé zou naar dat alles een onderzoek instellen, maar wat het resultaat daarvan geweest is, weten wij niet.

De inlandsche kooplieden waren overhaast naar de binnenlanden gevlugt en bij hunne terugkomst beweerden zij hunne schulden aan de Franschen te hebben afgedragen, wat onwaar was.

---

(1) Het bedoelde vlugschrift is getiteld: „Adresse du citoyen Le Même à ses concitoyens en réponse aux calomnies et aux bruits injurieux, répandus sur son compte dans sa dernière course à Padang (Isle de France, chez Ernq Frères, Imprimeurs, 1794).

Het is ons niet gelukt een gedrukt exemplaar van dat geschrift te verkrijgen. Alle moeite daartoe, die men met de meeste bereidwilligheid op Mauritius, zelfs bij de afstammelingen van de drukkers, heeft aangewend, was te vergeefs. Ik heb mij daarom beholpen met eene schriftelijke kopij, welke de heer Chassé aan zijne verantwoording aan de Regering heeft toegevoegd en ik hierachter als bijlage VI teruggeef.

Eenige belangrijke mededeelingen omtrent Le Même vindt men in het werk: Final French Struggles in India and on the Indian Seas, by Colonel G. B. Malleson, C. J. J. Londen, 1878. Een vertaald uittreksel daarvan vergezelt deze als bijlage.

Uit de ommelanden kwam daarentegen allerlei gespuis naar Padang, om door brandstichting verwarring te doen ontstaan, waardoor hun de gelegenheid werd gegeven tot plunderen. Zelfs had het volk van Kota Tengah in een paar van onze batterijen de affuiten der stukken verbrand om het ijzer er van te stelen. Tot bestraffing daarvan waren door de Franschen een panghoeloe en eenige andere Maleijers dood geschoten, hetgeen de bevolking van Kota Tengah thans op de Nederlanders wilde wreken.

Van de te Padang gevonden Compagnie's geweren hadden de Franschen er slechts twintig aan de Europeanen achtergelaten; zestig hadden zij aan Maleijers gegeven, en de overigen medegenomen. De soldaten hielden zich nog in de omstreken schuil en kwamen eerst langzamerhand opdagen. Hoe ellendig dit volk ook had getoond te zijn, de heer Chassé moest zich met hen behelpen en hen weder in dienst nemen, daar niemand kon gespaard worden om de plaats, vooral des nachts, tegen overval te beschermen.

Als zich, zoowel bij den aanval als gedurende het verblijf der Franschen, bijzonder te hebben onderscheiden, werden door den heer Chassé genoemd de secunde D. ter Hoeff, de scriba F. L. A. van Bessel, de boekhouder en essaijeur P. Oland en de adsistent D. L. Ehlers. Van hen wordt gezegd: „zij zijn uit geene batterij „geweken, zonder met de bajonnetten van den vijand als op de hielen nagezet en „daaruit gedreven te zijn en dit was ook alleen oorzaak, dat ze niet al het geschut „van de ontweken batterijen hebben kunnen vernagelen."

Het aanwezen van deze energieke mannen werkte gunstig op het gemoed der burgers, die zich weldra weder krachtig genoeg gevoelden om te trachten hunne geleden verliezen te vergoeden en ijverig de handen aan het werk sloegen om de plaats hunner inwoning tegen nieuwe overvallen te beveiligen. Op hunne eigene kosten en geholpen door de inlandsche bevolking der pasar werden de bouwvallen van het oude fort eeniger mate hersteld en versterkt, opdat men immer een behoorlijk punt van retraite zou hebben.

En dat de zaken weldra een gunstigen keer namen, blijkt daaruit, dat op ultimo Augustus 1794 de inkomsten der Compagnie, sedert het vertrek der Franschen, de lasten met *f* 3168 te boven gingen en de bedienden verzekerden, dat het etablissement zich zou blijven vrij houden(¹).

De Regering vond het zeer aangenaam, dat haar het versterken van Padang niets koste, maar zij wilde, dat ook voor het onderhoud der werken een fonds werd gesticht. Zij weigerde pertinent alle „uitbreiding van omslag" te bekostigen, bij hare missive van 26 Augustus 1794, bij welke het bestuur van Padang ook werd gelast zich te verantwoorden omtrent de bij de capitulatie bedongen bijstand, te verleenen aan de Franschen en het hun toegekende regt om ter reede vijandelijke schepen prijs te maken, welk een en ander het bestuur niet geregtigd was te beloven. Overigens

(¹) Missive naar Patria 25 Augustus 1795.

erkende de Regering, dat men alles gedaan had, wat men kon, om Padang te behouden en besloot om daarin, als in een ramp van den oorlog, te berusten.

De ingezetenen, bekend met de weinige liefde der Regering voor het kantoor Padang, dat in de laatste jaren zooveel schade had berokkend, vreesden, dat zij, na de aanzienlijke schade, welke Padang nu geleden had, meer dan ooit geneigd zou zijn om de vestiging aldaar op te breken. Zij hadden daarom reeds den 3en Januari 1794 aan de Regering een adres ingediend, waarin zij betoogden, hoe zij, indien zij Padang moesten verlaten, door het verlies van hunne erven, rijstvelden en huizen het weinige, dat zij nog bezaten zouden verliezen. „Gedoog, gedoog dus HoogEdel Heeren, „vaderen dezer gewesten," schreven zij, „dat wij nogmaals onze smeekbeden, waaraan „ons te veel gelegen ligt, al moesten wij ook UHoog aandacht lastig vallen, herha„len! Trek immers de handen van ons ongelukkigen niet weg. Ontwijk onze zuchten „niet en geef ons aan geen rampzalig noodlot over, een lot, dat wij vertrouwen, dat „geen christen op dezen aardbodem, zonder ziels-ontroering en aandoening zal kunnen „aanhooren en de nazaat dit oogenblik niet dan met schrik zal herinneren."

Hun verzoek om Padang door de Compagnie te doen behouden werd krachtig gesteund door den heer Chassé, die verzekerde, dat, bij herstel van den vrede, Padang in het vervolg ruim zijne lasten zou kunnen opbrengen.

Ook de panglima en de panghoeloe's van Padang rigtten tot de Regering schriftelijk het verzoek, dat zij Padang niet mogt verlaten. Zij kregen daarop ten antwoord, dat zulks veel zou afhangen van hunne pogingen om de lasten der Compagnie te verminderen door meer uitbreiding te geven aan de peperkultuur, en dat ook verwacht werd, dat zij zouden bijdragen tot het herstel der versterkingen van Padang. Hun werd echter opgemerkt, dat, indien zij werkelijk zoo trouw aan de Compagnie waren, als zij het voorgaven, zij dan ook daarvan hadden behooren te doen blijken tijdens den aanval door de Franschen (¹).

De Regering onderwierp dit verzoek der Europesche ingezetenen aan de Kommissarissen Generaal, die daarop bij hunne resolutie van 18 October 1794 besloten: „de dispositie op dat rekest vooreerst aan te houden, en de Hooge Regering onder „het oog te brengen, dat Heeren Kommissarissen Generaal zich op het verzoek der „supplianten vooralsnog niet kunnen verklaren, eensdeels uit hoofde van den zonder„lingen eed, door Compagnies dienaren nevens de Padangsche burgers en ingezetenen „aan de Franschen gedaan, en ten andere omdat Hunne Hoog Edelheden, alvorens „finaal te disponeren over het voornoemde rekest of smeekschrift, grondig wenschen „te onderzoeken, in hoeverre het aanhouden of opbreken van de kantoren op Sumatra's „Westkust met 's Compagnies belangen zij overeen te brengen."

Deze beschikking werd niet in haar geheel aan het bestuur of de ingezetenen van Padang medegedeeld. Alleen schreef de Regering, bij brief van 14 April 1795,

(¹) Brief van 29 Augustus 1794; die der hoofden was van 1 Februari te voren. Zij herhaalden hunne betuigingen bij schrijven van 21 Januari 1795 en kregen daarop bij brief van 14 September nagenoeg een gelijk antwoord.

aan het Opperhoofd en den secunde, dat zij het verzoek bij Kommissarissen Generaal had ondersteund, er bijvoegende: „Wij mogen vertrouwen, indien UE. in staat zijn „het geformeerd plan omtrent de lasten en den omslag ten uitvoer te brengen of ten „minste, volgens de aangeboden borgstelling, zorgen, dat Padang in het vervolg de „lasten, te weten zooals die volgens koopmansstijl berekend moeten worden, ruim zal „kunnen goed maken uit de tollen en inkomsten van de opengestelde vaart, en de „burgers en ingezetenen daartoe mede naar billijkheid het hunne toe contribueeren, „dat Hoog-gem. Heeren Kommissarissen Generaal niet ongenegen zullen zijn te hun„ner faveure eene gunstige schikking te maken; doch vooralsnog zijn wij nog niet „gequalificeerd en vinden ook, uithoofde van de redenen, welke de omstandigheden „doen geboren worden, niet raadzaam om de zaken van Padang direct aan te trekken."

Deze brief heeft Padang niet bereikt en is waarschijnlijk te Benkoelen aangehouden, zooals uit het vervolg van dit verhaal zal blijken.

De opmerking, door Kommissarissen Generaal gemaakt, omtrent den eed, die zou zijn afgelegd, had hare aanleiding in het volgende.

Te Poeloe Tjinko was als resident Johan Frederik Zügel, dien wij hiervoren in die hoedanigheid te Ajer Adji hebben leeren kennen. Gewaarschuwd omtrent de nabijheid van Fransche kapers, zond hij den burger P. G. Woutersz op kondschap naar Padang, die bij zijn terugkeer een vreesselijk tafereel ophing van de Franschen en verzekerde, dat zij voornemens waren eene boot met veertig man af te zenden om Poeloe Tjinko te vermeesteren.

Hieraan geloof slaande, geene bevelen van het Opperhoofd te Padang ontvangende en geen kans ziende om zijn post tegen de verwacht wordende Franschen te verdedigen, terwijl ook de omliggende kust-Maleijers eene vijandige houding aannamen, besloot hij zich te verwijderen. Een gedeelte van 's Compagnie's eigendommen ter waarde van *f* 10482 zond hij met kleine vaartuigen naar Benkoelen. Hij en al de dienaren en burgers trokken over land, gevolgd wordende door kwaadwillige inlanders, naar Ajer Adji, van waar zij met de daar aanwezige militairen over zee gingen naar Moko-Moko en van daar over Benkoelen naar Batavia.

Het etablisement te Poeloe Tjinko met de daarin achtergelaten goederen ter waarde van *f* 9195, werd in bewaring gegeven aan de naburige regenten, maar naauwelijks was de bezetting vertrokken of de plaats werd door de Maleijers geplunderd en hetgeen de Engelschen daar nog hadden laten staan vernield.

Poeloe Tjinko was bewapend met vier 3ponders, een 1- en 1 halfponder, welke beide laatste stukjes nagenoeg onbruikbaar waren. Te Ajer Adji was geen geschut.

De bezetting bestond:

te Poeloe Tjinko uit:

1 onderchirurgijn,
1 korporaal,
2 Europesche soldaten,

6 Boegische soldaten.
4 slaven.

Die van Ajer Adji uit:

1 Europeesch korporaal, posthouder,
4 Boegische soldaten,

Zoodra de Franschen Padang hadden verlaten, liet Chassé Poeloe Tjinko weder bezetten door den oppermeester, Michiel Ruijs, twee panghoeloe's van Padang, twee Europesche en drie inlandsche militairen. Een paar der door de bevolking weggevoerde stukken geschut werden door de panghoeloe's teruggevonden.

Te Benkoelen deed Zügel zulke verhalen van hetgeen te Padang zou zijn voorgevallen, dat het Engelsche bestuur er uit opmaakte, dat de plaats feitelijk eene Fransche bezetting was geworden. Men zond daarom eene kleine brik, the Research, en later den ambtenaar Edward Coles naar Padang, om naauwkeurige berigten in te winnen.

De heer Chassé gaf de noodige inlichtingen en verklaarde, dat de capitulatie van 9 [eigenlijk 17] December 1793 als hem door de Franschen opgedrongen en hij weerloos zijnde, zich niet kunnende verzetten, volstrekt geen verbindende kracht had en ook nimmer door hem als zoodanige kracht te bezitten was aangemerkt.

Hiermede stelden zich de Engelschen tevreden, maar de Kommissarissen Generaal, onder den indruk van de verhalen van Zügel, die eene verantwoording had ingediend, waarbij hij den heer Chassé beschuldigde van hem opzettelijk aan zijn lot te hebben overgelaten, door Poeloe Tjinko niet te begrijpen in de capitulatie van Padang, wilden, dat de zaak nog bij het bestuur van Benkoelen werd onderzocht. Tevens droegen zij, bij hunne vorenaangehaalde resolutie van 18 October 1794, de Hooge Regering op „om het Padangsch opperhoofd, Petrus Theodorus Chassé, hoe „eer hoe beter, van daar naar deze hoofdplaats op te ontbieden, als aller noodzakelijkst „geoordeeld zijnde ten einde hem bij aankomst alhier zich te kunnen laten verant„woorden, wegens de overgave van Padang en de capitulatie met den Franschen „kaper-kapitein Le Même aangegaan."

Zügel, die aan Kommissarissen Generaal „de geschiktste voorkwam," werd bij provisie belast met de waarneming van het ambt van Opperhoofd op Sumatra's Westkust, nadat hij „hoewel, als zijne verantwoording naauwkeurig werd onderzocht, „daar wel iets te zeggen zoude vallen" — was vrijgesproken van den blaam, hem door de Padangsche Ministers aangewreven, dat „hij den hem aanbetrouwden post, zonder „de minste schijn van reden, als een bloodaard, uit bangigheid, regelregt strijdig met de „pligten van een braaf en trouw dienaar, op eene ontijdige en onverantwoordelijke „wijze had verlaten en schandelijk was gevlugt en weggeloopen, eenlijk op een los, „van waarheid ontbloot gerucht of gezegde."

Het bepaalde bij de resolutie van Kommissarissen Generaal van 18 October 1794 werd op voorstel der Regering, bij hun besluit van 21 Maart 1795, voorloopig buiten uitvoering gesteld, daar men vreesde, dat indien de Franschen terugkwamen

te Padang en zij den heer Chassé niet, maar zijn vervanger daar vonden, zij de plaats op nieuw zouden plunderen. Kommissarissen Generaal wilden zich daarom vooreerst van alle *openbare* daden van souvereiniteit omtrent Padang onthouden. Dit besluit bereikte den heer Chassé echter niet, want op 8 Mei 1795 was hij met het Deensche schip, de Generaal Anker, naar Batavia gegaan, het bestuur overlatende aan den secunde ter Hoeff.

Hij verklaarde te zijn overgekomen om zich te kunnen zuiveren van den blaam, die, zooals hij uit particuliere berigten had vernomen, op zijn naam was geworpen, en die zijn aanzien bij Europeanen en inlanders te Padang zulk een knak hadden gegeven, dat het hem onmogelijk was met den noodigen klem het bestuur te voeren in een tijd, waarin door de onthouding van bemoeijenis der Regering met Padang, 's Compagnie's aanzien zoodanig gedaald was, dat de inlanders zeiden, dat de Compagnie *tam* geworden was, en herhaaldelijk wenschten te weten, of zij zich al of niet verder met Sumatra's Westkust wilde inlaten.

Daarom had hij, met instemming van de overige Compagnie's dienaren en van de ingezetenen, het gezag tijdelijk aan ter Hoeff opgedragen en was hij naar Batavia overgekomen, waar hij verzocht de gelegenheid te mogen hebben om zijne handelingen te regtvaardigen.

Dit werd hem toegestaan en onder dagteekening van 11 Augustus 1795 diende hij eene verantwoording in, die gestaafd werd door 41 verklaringen van oog- en oor-getuigen en door andere stukken; en hij had de voldoening, dat, bij de resolutie van Kommissarissen Generaal van 26 December 1795, werd verklaard;

„dat aan Hoogstdezelven bij de examinatie van de verantwoording van het meermeld „Opperhoofd Chassé en de verdere stukken daartoe en generalijk tot de overgave van Padang „aan de Franschen betrekkelijk, geen blijken waren voorgekomen, dat hij zich in de „verdediging van dat kantoor, zooveel de aanhanden zijnde middelen zulks hadden toe„gelaten, niet als een man van eer en getrouw dienaar van de Compagnie had gedra„gen, of dat hij, nadat de Franschen zich van die plaats hadden meester gemaakt, „niet, zooveel van hem afhing, voor de belangen van de Compagnie, mitsgaders die „der ingezetenen had gezorgd; — dat ook overvloedig bleek, zelfs uit de narigten, die „van de Mauritius daaromtrent waren ontvangen en speciaal uit een gedrukt relaas, „door den Franschen kapitein Le Même zelf in het licht gegeven, dat ter deze „hoofdplaats circuleert, dat de Franschen zich bij het overmeesteren van Padang „eerder hebben gedragen als eene bende roovers en plunderaars dan als edelmoedige „vijanden, die altijd de wetten der natuur en daarop gegronde regten van den oorlog „gewoon zijn te eerbiedigen, zoodat alles in vele confusie en verwarring was toegegaan „en daardoor het dikwerf gemelde Opperhoofd Chassé wel genoodzaakt was geweest, „om in sommige opzigten, voor het geweld te moeten zwichten en zich naar die „fatale omstandigheden te schikken, niet zooals hij begeerde, maar zoo goed als hij kon;

„en dat Hun Hoog-Edelheden, om al deze redenen en omstandigheden, het meer„meld Opperhoofd Chassé, mits hij den voorschreven eed plegtiglijk aflegge, volko-

„men vrij spreken van eenig pligtverzuim ofte verwaarloozing der belangen van de
„Compagnie in het hem toebetrouwd kantoor, bij de verovering van Padang door de
„Franschen in de maand December 1793, met decharge van alle verdere verantwoor-
„ding deswege."

De hiervoren bedoelde eed betrof de administratie van Padang en werd den heer Chassé bij de resolutie der Indische Regering van 2 Januari 1796 opgelegd in de volgende bewoordingen:

„Voorts denzelven voor den Raad van Justitie dezes kasteels plegtiglijk te
„laten afleggen den voorschreven eed, — dat namelijk bij de verovering van Padang
„door de Franschen al de restanten van 's Compagnies effecten, welke er moesten
„wezen, waarlijk en indedaad aanwezig geweest en door de Franschen geroofd zijn,
„zoomede dat de gelden, behoord hebbende tot den boedel van het geaufugeerde
„Opperhoofd Van der Stengh en die op verzoek van den reddenaar van gemelden
„boedel in 's Compagnies geldkamer waren overgebragt, door de Franschen van daar
„zijn weggeroofd."

De heer Chassé was bereid dezen eed af te leggen, met de wijziging, dat onder de bewoording van *door de Franschen weggeroofd* niet zouden zijn begrepen de goederen, die zij bij hun vertrek van Padang hadden achtergelaten en bij de boeken weder ingenomen waren. Hierin door de Regering genoegen genomen zijnde, had de eeds-aflegging op 6 Juli 1796 in vollen Raad van Justitie plaats, waarna de heer Chassé onmiddelijk beëedigd werd en zitting nam als geassumeerd lid van dat collegie, tot welk ambt hij door kommissarissen generaal was benoemd, die hem ook al zijne inkomsten als opperhoofd van Padang, van den dag waarop de Franschen die plaats ontruimd hadden tot op dien, waarop hij die verliet, deden uitbetalen ([1]).

VI.

In het vorige hoofdstuk hebben wij gezien, dat het Opperhoofd van Padang, de heer Chassé, in Mei 1795, uit eigen beweging naar Batavia was gegaan, het bestuur overlatende aan den secunde Dirk ter Hoeff, en dat hij niet naar Padang terugkeerde.

De toestand, waarin hij Padang achterliet, was allerellendigst. Verdedigingsmiddelen waren er niet. De weinige soldaten, die, na het vertrek der Franschen, hun dienst hadden hervat, waren sedert nog verminderd.

([1]) Petrus Theodorus Chassé was een broeder van onzen beroemden generaal, David baron Chassé. Hij werd in 1799 benoemd tot gouverneur van Makassar en vervulde die betrekking twaalf jaren. Onder Daendels was hij Directeur Generaal en Raad van Indie. In 1819, na onder het Engelsch tusschenbestuur ambteloos te zijn geweest, werd hij Raad van Indie en fungeerde als zoodanig van 1826 tot 1829 als Luitenant Gouverneur Generaal. In 1830 trad hij af met den titel van honorair Lid van den Raad van Indie. In dat jaar werd hij door den Koning verheven tot den Nederlandschen adelstand, met den titel van baron. Hij had toen een en vijftig jaren den lande gediend. Zie Mr. P. Mijer: Jean Chrétien Band.

Naar hulp van Batavia werd te vergeefs gewacht. Zelfs geen tijding kwam van daar, en was ook niet te wachten, sedert Kommissarissen Generaal bij hun voren aangehaald besluit van 21 Maart 1795 hadden besloten zich vooreerst van alle openbare daden van souvereiniteit omtrent Padang te onthouden.

Gelukkig voor de ingezetenen van Padang was hun dit niet bekend, want zij zouden zich niet tegenover de Maleijers hebben kunnen staande houden, zoo dezen niet door vrees voor bestraffing weerhouden waren hen met vereende magt aan te vallen.

Zij leefden dus voort geheel en al onwetend van de zaken, die op het wereldtooneel voorvielen en waarin ook Nederland zoo ernstig betrokken was. Zij bestuurden hunne zaken, even alsof zij nog onder geregeld toezigt van Batavia stonden en dreven een weinig handel voor 's Compagnies rekening en nog meer voor eigen baat, daar sedert het vertrek der Franschen, in December 1793, aan de Compagnie's dienaren geen gazien of kostgelden meer werden uitbetaald, zijnde het verzoek van den heer Chassé om magtiging daartoe door de Regering onbeantwoord gelaten. Het is trouwens niet duidelijk, waarom die magtiging noodig was, tenzij de heer Chassé, na het vertrek van Le Même, Padang als eene Fransche plaats bleef beschouwen.

Wel werd door particuliere tijdingen soms berigt, dat de Regering zich het lot van Padang niet meer wilde aantrekken, maar officieel werd niets medegedeeld en feitelijk had alle gemeenschap tusschen Batavia en Padang opgehouden.

Gedeeltelijk lag daarvan de schuld aan den secunde ter Hoeff, die, na het vertrek van den heer Chassé, de vaart van Padang op Benkoelen had verboden, om daardoor den uitvoer van rijst tegen te gaan. Het bestuur van Benkoelen maakte daaruit op, dat de bestuurders te Padang hunne plaats beschouwden als te zijn Fransch eigendom op grond van de verovering door Le Même, en verboden op hunne beurt niet alleen de vaart op Padang, maar hielden al de voor die plaats bestemde vaartuigen, welke Benkoelen aandeden, aan en namen kennis van de daarmede overgevoerd wordende brieven en papieren.

Natuurlijk was ook de aanvoer van manschappen, goederen en geld geheel gestremd. De handel had niets meer te beteekenen en hoe minder de inlanders, door het vermeerderen der gemeenschap met Poeloe Pinang, de Nederlanders noodig hadden om zich van lijnwaden en andere benoodigdheden te voorzien, des te vijandiger werden zij jegens hen gestemd. Vele maanden lang leefden de ingezetenen van Padang in vrees van een algemeenen aanval door de bevolking van Kota Tengah en Pau, die ook zeker zou hebben plaats gehad, indien niet de onderlinge afgunst en naijver der hoofden telkens, wanneer het op uitvoeren aankwam, de zamenwerking verhinderden.

De gansche militaire magt te Padang bestond in het laatst van 1795 uit den ziekelijken en voor den dienst ongeschikten vaandrig Merklein met 13 Europesche en 3 inlandsche soldaten, van welke getuigd werd, „dat daaronder naauwelijks drie zijn, „waarop men zoude vertrouwen kunnen, zijnde de rest altijd bedronken, in de hoogste „(mate) bedorven, en door geene correctien meer op betere wegen te brengen."

Van de vroegere batterijen en versterkingen was, na de vernieling door de

Engelschen en de Franschen, niets meer overgebleven. Aan de monding der rivier stond een vernageld stuk van 18 ℔; aan de boomwacht een stuk van 12 ℔, dat in de affuit was gezakt. Het overige zware geschut lag op den grond, zonder affuiten, zijnde die, zooals vroeger is aangeteekend, tijdens het verblijf der Franschen, door de inlanders verbrand.

Het kleinere geschut was opgesteld op drie punten zonder borstweringen, rondom een kruidkelder, die het Opperhoofd Chassé had doen bouwen op de plaats, waar het oude fort had gestaan.

Overigens was de militaire magt op Sumatra's Westkust verdeeld, als volgt:

te Priaman:

3 Europeanen, onder welke een posthouder,
5 Boeginezen;

te Ajer Adji.

3 Europeanen, onder welke een posthouder,
5 Boeginezen;
3 Europeanen „om de zuid met twee Padangsche panghoeloe's, om den radja van „Kambang te dwingen de peper uit zijne negorie te laten volgen;"

te Poeloe Tjinko.

4 Europeanen,
1 Boeginees,
1 kanonnier (onbekwaam).

In dezen ellendigen toestand sleepte Padang zijn treurig bestaan voort, eene gemakkelijke prooi voor een ieder, die zich daarvan meester zou willen maken.

Aldus was het gesteld, toen in den namiddag van 3 November 1795 het waarnemende Opperhoofd ter Hoeff een brief ontving, gedagteekend Poeloe Tjinko den 1en van die maand, van den heer Edward Coles, lid in den Raad van bestuur te Benkoelen, waarin deze hem schreef, dat hij op reis was naar Padang om met hem eenige zaken te behandelen en verzocht om bij aankomst met eene sloep van boord te worden afgehaald.

Omtrent een uur later was het schip, waarmede de heer Coles de reis deed, in het gezigt van Padang en zond ter Hoeff den scriba van Bessel naar boord om, zooals gebruikelijk was, wanneer een hoog ambtenaar van Benkoelen te Padang kwam, hem naar den wal te begeleiden en om tevens te vernemen naar het doel van zijne komst.

Kort na het vertrek van den scriba ontving de heer ter Hoeff weder twee brieven, door Coles afgezonden van Ajer Manis, bezuiden den Apenberg, en overgebragt door twee Boeginesche militairen.

Bij den eenen werd medegedeeld, dat de heer Coles was aangekomen ter reede van Poeloe Pisang en dat hij door het bestuur van Benkoelen was afgevaardigd om met ter Hoeff eene zamenkomst te hebben, betreffende den hagchelijken staat van zaken tusschen Engeland en de Nederlandsche Republiek, den val der Nederlanden en den moeijelijken toestand van Batavia; daarbij verzekerende, dat hij niet kwam

als een vijand, maar, alvorens aan wal te komen de verzekering, op het woord van eer van ter Hoeff, verzocht, dat hij niet zou worden gemolesteerd of aangehouden, in welk geval hij een vaartuig verzocht om naar den wal te gaan, ten einde geen opschudding te veroorzaken door zulks te doen in zijne eigene sloep met zijne wacht van zes Sipajers.

De tweede brief behelsde nogmaals de verzekering, dat Coles uitsluitend overgekomen was in het belang van den heer ter Hoeff en van de overige ingezetenen en dat niemand zich behoefde ongerust te maken, daar hij niets beoogde dan hun voordeel.

Beide brieven waren in de meest vriendschappelijke bewoordingen geschreven. Het antwoord er op werd niet afgewacht, want omstreeks 8 ure des avonds kwam de heer Coles aan wal in gezelschap van den scriba van Bessell, die geen bezwaar daartegen had ingebragt, toen hij omtrent de reden van de komst van den heer Coles was ingelicht.

Dadelijk gaf hij den heer ter Hoeff, die van alles, wat buiten Padang was voorgevallen, ten eenemale onkundig was, uitgebreide inlichtingen omtrent den staat van zaken. Hij verhaalde hem, dat de Nederlanden waren in handen gevallen van de Franschen,-dat de stadhouder de wijk had genomen naar Engeland en als Opper-bewindhebber de Oost- en West-Indische kolonien had gesteld onder de bescherming van de Britsche kroon, opdat zij niet zouden worden in bezit genomen door den vijand; ook vertoonde hij eenige Engelsche nieuwsbladen, waaruit bleek, dat sommige van 's Compagnies bezittingen die bescherming reeds hadden aangenomen. Verder deelde de heer Coles mede, dat, aangezien de vaart op Benkoelen te Padang verboden was, men daar verondersteld had, dat zulks was geschied op last van de Regering te Batavia en dat Padang zich dus beschouwde als te staan in vijandschap tot de Engelsche natie; waarom het bestuur te Benkoelen had besloten Padang met geweld aan te tasten en daartoe eene magt van 200 Europesche militairen, waarbij gevoegd was het personeel voor een civiel bestuur, in drie schepen had afgezonden, die echter door tegenwind tot drie malen waren teruggeslagen, waarna men vernomen had, dat Padang niet de minste hulp van Batavia ontvangen had en geheel weerloos was, zoodat men besloten had eerst den weg van overreding te beproeven, waartoe de heer Coles thans was afgezonden. Den volgenden dag zou hij zijne kommissie en verdere papieren aan ter Hoeff vertoonen.

Deze ongelukkige beambte, die zoo eensklaps geroepen werd omtrent het lot van de hem toevertrouwde post te beslissen, verzocht den heer Coles hem de zaak in geschrifte voor te leggen en besloot tevens diens zending als geheel van vriendschappelijken aard op te vatten, ten bewijze waarvan hij den heer Coles den volgenden morgen de aan zijn rang verschuldigde eerbewijzen liet geven, zooals ook de heer Chassé te Benkoelen ontvangen had.

Den 4 November schreef de heer Coles zijn brief, waarvan het volgende eene vertaling is naar een Engelsch afschrift.

Aan
den Heer Dirk ter Hoeff, gezaghebber van Padang.

Mijnheer,

Door u uitgenoodigd om in geschrift te brengen den inhoud van de voorstellen, welke ik u gedaan heb van wege de Britsche natie als gemachtigde van Zijne Koninklijke Hoogheid den Prins stadhouder, acht ik het noodig u mede te deelen, dat de Ministers van Zijne Britsche Majesteit aan het Gouvernement van Bengalen hebben opgedragen uitvoering te geven aan zijn (Zijner Majesteit's?) besluit om bezit te nemen van de nederzettingen der Hollandsche Republiek in Oost Indie en die in bewaring (in rust) te houden voor den stadhouder, onder voorwaarde dat zij zullen worden teruggegeven aan de Republiek bij het sluiten van den algemeenen vrede, waarbij hare onafhankelijkheid en hare constitutie, gelijk die in 1788 gewaarborgd zijn, zullen worden gehandhaafd en verzekerd. Op de ontvangst van die opdracht heeft het Gouvernement van Bengalen bevelen gegeven om zich het bezit te verzekeren van Trinkonomale, Malakka en Cochin.

Immers sedert de overrompeling van uwe plaats door de Franschen onder den heer Le Même hebt gij erkend geen hulp van eenigen aard van Batavia te hebben ontvangen en inderdaad de bevonde toestand van uw garnizoen, thans niet meer dan elf Europeanen bedragende, stelt u bloot, zoowel aan het verraad en den aanval van elk klein Maleisch staatje van uwe nabuurschap, als aan de vernielzucht van elken kaper, die op deze kust mocht komen.

Ik ben goed bekend met de artikelen van capitulatie, aangegaan door Le Même met den heer Chassé, het laatste opperhoofd van deze plaats. Het zinnebeeld van den boom der vrijheid, dat zij voor het Gouvernements huis lieten oprigten, thans vernield zijnde, stelt u bloot, zoowel aan de schandelijkste vernedering, als aan de strengste bestraffing van de zijde der overmoedige veroveraars (†). Zonder eenig voordeel te willen trekken van uwe machteloosheid bied ik u de volgende voorwaarden aan:

dat de eigendommen en militaire goederen der Hollandsche Compagnie zullen worden overgegeven aan mij, als handelende voor de Britsche Natie, in bewaring (in trust) voor den stadhouder;

dat door u, als hoofd van de vrije ingezetenen, een speciale inventaris zal worden opgemaakt in triplo, die zal worden onderteekend en bewaard als eene openbare acte voor de ontvangst van het geheel, wanneer de vrede op een behoorlijken grondslag zal zijn gesloten;

dat de heer ter Hoeff, de Hollandsche dienaren en ingezetenen van elken stand ongemolesteerd op de plaats zullen blijven, hun eigendom verzekerd en de handel

(†) De vrijheids-boom had niet lang tot een sieraad van Padang gestrekt. Vier maanden na het vertrek van Le Même werd dat zinnebeeld door een Deenschen koopvaardij-kapitein (Down van de »Generaal Anker") en een Engelschen luitenant (Pudner) onder den voet geloopen en in de rivier gesleept. Geen van Padang's burgers schijnt vrijheidsliefde, naar de Fransche opvatting, genoeg gehad te hebben om te trachten den boom aan de vernieling te ontrukken.

vrij zal gelaten worden aan al die ingez-tenen van Padang, tegen betaling alleen van zoodanige rechten en belastingen als vroeger zijn geheven;

dat alle geschillen van ingezetenen zullen worden uitgemaakt gezamelijk door het Engelsche opperhoofd en door den heer ter Hoeff of zijn opvolger;

dat de bezoldiging van den heer ter Hoeff en de Hollandsche dienaren bij voortduring zal worden betaald;

dat de vijf Europeanen en Boeginezen, thans in garnizoen, in betaling zullen worden gehouden, zoolang zij zich goed gedragen.

dat de Engelschen zullen onderhouden een voldoende macht, gelijk aan die, welke in dienst was van de Hollanders voor de inname der plaats door den heer Le Même;

dat er geregelde rekening zal worden gehouden van al de uitgaven van de plaats, gezamelijk door het Engelsche hoofd en door den heer ter Hoeff. Die uitgaven zullen worden voldaan van het provenu der inkomsten en der veroverde eigendommen (the property captured). Indien de uitgaven de inkomsten overschrijden, zal het noodige worden voorgeschoten door de Engelschen.

Dit is de algemeene schets van de voorstellen, welke ik aan u heb te doen en welke ik veronderstel, dat niet afgewezen kunnen worden, daar zij geheel en al zijn in uw belang en in dat der ingezetenen, die er bescherming door zullen verkrijgen, benevens de voordeelen van de tegenwoordige positie.

Het doet mij genoegen te hebben bevonden, dat het bericht, alsof de eigendom van Britsche onderdanen door u zou zijn aangehouden, ongegrond is. Gij kunt er staat op maken, dat de prauwen, booten en andere vaartuigen, behoorende te Padang en te Marlborough in beslag genomen, zullen worden vrijgegeven.

Menschlievendheid en bijzondere achting, welke ik voor vele ingezetenen koester, leiden mij tot het doen van deze voorstellen; en, indien zij worden verworpen, zullen maatregelen worden genomen om uitvoering te geven aan de laatstelijk van het Gouvernement van Bengalen ontvangen bevelen.

Ik heb de eer te zijn, mijnheer uw zeer gehoorzame

en onderdanige dienaar.

EDWARD COLES.

Padang den 4 November 1795.

Toen ter Hooff bij den heer Coles er op aandrong, det hij hem zou mededeelen de magtiging, krachtens welke hij de omschreven voorwaarden kon stellen, gaf deze hem inzage van zijne kommissie en overhandigde hem het volgende extract uit een brief van den Gouverneur Generaal van Bengalen in Rade van den 22[en] Augustus 1795.

„Secret Dept. Par. 2nd. They have directed us at the same time to carry into „effect His Majestys determination to protect the settlements of the Republicq in „the East Indies from any attempts that the French may, from their late success in „Holland, be induced to make upon them and for the more effectual assurement of „this object to take possession of those zettlements and to retain them in trust for

„the Stadholder under the condition of their being restored to the Republicq at the „conclusion of a general peace bij which its independence and its constitution as „guaranted in 1788 schall be maintained and secured.

„3rd. It is also necessary to advise you that we have been furnished with letters „trom the Prince Stadholder addressed to all the governors of the Dutch settlements „in India, directing them to admit the British troops; but in the event of a refusal „we are authorised to take possession of them, in consequence of the directions, measures „have been taken to secure the possession of Trinconomale, Malacca and Cochin.

„a true extract

(wg) WILL. GRANT Secry."

In dit stuk werd wel gesproken van brieven van den Stadhouder aan de gezaghebbers der Nederlandsche bezittingen, maar voor Padang schijnt zoodanige brief niet te zijn geschreven, zooals wel het geval was voor andere bezittingen (1).

Waarschijnlijk heeft Prins Willem V, bekend met het innemen van Padang door Le Même, verondersteld, dat die plaats nog in het bezit der Franschen was, zoodat er geen sprake van zijn kon om, op vredelievende wijze, haar voor Zijne Hoogheid in bescherming te nemen. Dat deze onderstelling onjuist was, had voor het Britsch bestuur van Bengalen geen aanleiding mogen zijn om eigenmagtig dit verzuim te herstellen. Het heeft dus alle schijn, alsof dat bestuur van den verlaten toestand van Padang heeft willen gebruik maken om de Engelsche bezittingen op Sumatra's Westkust uit te breiden. Zooals het handelde, was Padang veeleer eene veroverde dan eene in bescherming genomen plaats.

In deze opvatting wordt men versterkt door de schriftelijke verklaring van Edward Coles, dat „de besluiten waren genomen den 21 September door den Raad „van Marlbro om Padang bij geweld te attakeren met eene aanzienlijke force van „200 Europezen, Sipajers en Boeginezen, welke afgescheept waren in drie schepen, „onder kommando van kapitein Thomas Brown, om op te eischen de kommando van „Padang, doch alzoo positieve informatien bekomen waren, dat geen batterijen waren „geformeerd en dat het garnizoen van Padang was gedaald tot 12 Europezen, de toe- „rusting was opgeschort en ik was geordonneerd naar Padang te gaan met 50 Sipajers „en Boeginezen, om de zaak met UE. te schikken."

Blijkbaar is dus het eerste denkbeeld van het bestuur van Benkoelen geweest om Padang in *bezit* te nemen, daar men zich niet kon beroepen op een last van den Stadhouder om de plaats *in bescherming* over te geven.

De ongelukkige secunde ter Hoeff, die van de zaken niets meer wist dan hetgeen de heer Coles hem mededeelde en eenige Engelsche couranten hem te lezen gaven, was waarlijk in eenen vertwijfelenden toestand gebragt.

---

(1) Zie o. a. aan den directeur van Bengalen in »de Vermeestering van Chinsnra in 1781 en 1785" door G. C. Klerk de Reus, in Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, deel XXXVIII, en aan den gouverneur van Banda in »Bandasche aanteekeningen" in het »Indisch archief" deel II.

Beide aanschrijvingen zijn gedagteekend te Kew 7 Februarij 1795.

Hij meende, dat hij, door den last van Zijne Hoogheid den Prins van Oranje, die tevens Opperbewindhebber der O. I. Compagnie was, niet na te komen, welligt eene zeer groote verantwoordelijkheid op zich zou laden; maar daar stond tegen over, dat 's Compagnies dienaren op geen bevelen van den Prins hadden acht te slaan, daar hun alle orders van Batavia werden toegezonden. Evenwel, zoo redeneerde hij, het was mogelijk, dat in den benarden staat, waarin de Nederlanden verkeerden, het inroepen van de hulp der Engelschen om te voorkomen, dat de Oost Indische bezittingen vielen in handen van de Franschen, had plaats gehad in overeenstemming met de wenschen van heeren Bewindhebbers, terwijl ook de last om die bezittingen in de bescherming der Engelschen over te leveren zeer goed aan de Regering te Batavia kon zijn gegeven. In dit gevoelen werd ter Hoeff gesterkt door het feit, dat eenige bezittingen, zonder verzet, onmiddelijk de Engelsche bescherming hadden aangenomen. Dat Padang daartoe geen bevel van de Regeering had ontvangen, kon daaraan liggen, dat de plaats door haar werd beschouwd als eene Fransche bezitting, hetgeen te meer waarschijnlijk was, omdat zij in twee jaren geen brieven derwaarts had afgezonden ([1]).

Hoewel de slotsom van ter Hoeffs beschouwingen was, dat hij in geen geval mogt handelen naar de bevelen van den Prins van Oranje, zoo die niet door de Regering waren bekrachtigd, niettegenstaande Padang door de Compagnie verlaten was, hing hetgeen hem te doen stond, geheel af van de middelen van verdediging, waarover hij kon beschikken, en van den geest der ingezetenen.

De eersten ontbraken geheel; hij had geen fort, geene batterijen, geene amunitie en geen soldaten. Om den geest der ingezetenen te kennen, hield hij met hen eene algemeene vergadering, waarin hij hun de reden van de komst van den heer Coles voorhield en afvroeg, in hoever zij meenden de door hem aangeboden bescherming te kunnen aannemen.

Zij dienden daarop de volgende verklaring in:

„Wij ondergeteekenden, burgers en ingezetenen van Padang, verklaren bij „deze nooit of nimmer tegen Zijne Hoogheid den heer Prins Erfstadhouder van Holland „te zullen de wapenen opnemen of ons tegen deszelfs orders te opponeren, behoudens „echter, dat nooit of numaals tegen haar zin en wille zullen gedwongen worden tegen eene „Europesche mogendheid, die deze kolonie mogt aandoen, te vechten; waarentegen wij

---

([1]) Ter Hoeff had dus ook geene mededeeling ontvangen van de circulaire aanschrijving der Kommissarissen Generaal van 11 Augustus 1795, waarbij de hoofden der buiten-kantoren, naar aanleiding van de berigten omtrent de vermeestering der Vereenigde Provincien door de Franschen, werden gelast: „op hoede te zijn, om „door geen Europeschen vijand te worden overvallen, waartegen directelijk zoude strijden, wanneer men eene „gewapende magt van eenige Europesche mogendheid en dus ook van de Engelschen, in 's Compagnies bezittin„gen admitteerde en dat het zelfs des te noodzakelijker is, die behoedzaamheid speciaal tot de Engelschen uit „te strekken, daar het blijkt hun voornemen te zijn de voormelde bezittingen, immers bij provisie, te brengen „onder eene soort van dependentie van Zijne Majesteit van Groot Brittanien, daartoe gebruik makende van „propositien, waaraan niemand van ons ofte Compagnies verdere dienaren, welke ook die zijn mogen, behou„dens zijn eed en pligt, het oor kunnen leenen, zonder daartoe wettiglijk en door een expres bevel van wege „den souverein te zijn geauthoriseerd."

„ons echter alle tijd zullen bereid en willig toonen tegen een inlandschen vijand de „wapenen op te nemen en de veiligheid dezer plaats van binnen te verdedigen.

„Padang, op Sumatra's westkust, den 5[en] November 1795."

wg. C. J. van Mosschel, J. Krijgsman.

G[t]. Krijgsman, A[s]. Karels, Theunis In 't Veld, H. M. van den Acker, J. Boudewijns, G[d]. Stok, J. C. Landtrehr, G[t]. Mannisame, F. Theuvenet, M. Godliep, J. Nolting, W van Lier, J. G. Ahlbron, P. Stein, J[l]. Weisheijr, Jan van Straten, J. A. van Zeelen, P[s]. van der Maas, Jan Ginter Snip, L. Vreederiks, P. Oland Junior, Dirk Coerte, C. K. Rooghard, Jan Lesnouw, M. Godliep, F. van Daalen, Jonas Alexander, Johannes Alexander, Jacob Lend, P. Juriaan, R. J. Muller, P. Riekerk, P. Lend, Jacob de Wind, Johannes Leopatie, J. M. Steenback.

Deze verklaring was door de ingezetenen zeer voorzigtig opgesteld. Aan den eenen kant zouden zij zich niet verzetten tegen de bevelen van den Stadhouder, — in het midden latende of deze tot het uitvaardigen daarvan geregtigd was, — waardoor zij zich geen kwaad deden bij de Engelschen; aan de andere zijde verklaarden zij niet tegen eene Europesche natie, die Padang mogt aandoen, te zullen vechten, — waardoor zij zich de wraak der Franschen niet op den hals haalden. Het beste, wat deze arme lieden konden doen, was, zooveel mogelijk, alle partijen te ontzien.

Hierna verzocht het waarnemende opperhoofd ook de Compagnies dienaren om schriftelijk mede te deelen, wat, volgens hun gevoelen, behoorde te worden verrigt. Zij voldeden daaraan in de volgende bewoordingen.

„Wij ondergeteekenden, 's E. Comps. dienaren, hebben de eer UwEd. thans „in geschrifte bekend te maken, hetgeen wij, na alles rijpelijk overwogen te hebben, „noodig oordeelen tot UwEd. kennisse te gelangen.

„UwEd. heeft ons laten zien verscheidene papieren, die tusschen UwelEd. en „den Heer Edward Coles zijn gewisseld, handelende over de overgave van deze plaats „aan de Engelsche natie, welke dezelve uit naam en van wegen Zijne Hoogheid den „Heere Prins van Oranje en Nassau heeft opgeëischt, hebbende wij tevens ontwaard, „dat de Engelschen op Marlbro van het Gouvernement van Bengalen orders ontvan-„gen hebben om dusdanig te werk te gaan, als hebbende voormelde Zijne Hoogheid „zulks van hen zelfs verzocht.

„Dit alles op zijne plaats gelaten, zoo gelooven wij, dat gemelde Heer Coles, „thans hier in loco zijnde om wegens de overgave dezer plaats te handelen, „thans niet wel in staat zoude zijn dezelve per force te veroveren, als hebben-„de de tweede teekenaar aan boord van het schip geweest, al zijne force gezien, en „verklaard, dat, ofschoon dezelve niet te verachten is, echter nog wel zoude kunnen „tegengegaan worden. Wij hadden dus, volgens onze meening, in zoo een geval niets „méer te doen als gen. Heer Coles te verzoeken deze plaats wederom te verlaten, „waarin hem de toegang niet heeft kunnen geweerd worden, terwijl wij niet het „allerminste van eenige vijandschap weten, die tusschen de Hollandsche en Engelsche „natien konde existeren en Zijn Ed. uit dien hoofde als gewoonlijk een consul

„van Marlbro alhier ontwaard wordt en de Opperhoofden van Padang, de Heeren „Von Erath en Chassé, te Marlbro aanwezig zijnde, door hen ginter zijn ont„haald geworden. Dit nu gedaan zijnde, zouden wij mogelijk, als ons de inlan„ders in dien tijd niet afloopen, deze plaats nog wel vier weken, maar niet langer „kunnen houden. Echter wat zoude men hier mede winnen? Waarlijk niets: want „niets is zekerder, als dat wij toch naderhand met geweld zouden genomen worden, „al konden wij ons leven ook nog vier weken tegen de Maleijers verdedigen, hetwelk „het hoogste is, dat wij mogelijkheid zouden kunnen doen

„Alvorens echter onze meening ten volle te zeggen, vinden wij het noodig de „ondervolgende punten te statuceren:

„1°. Wij zouden reeds per force genomen zijn, als de Heer Coles niet verkozen „had de zaken liever in der minne te schikken, want wij weten heel wel, niet uit „de mond van gem. heer Coles alleen, maar mede van andere geloofwaardige oogen„getuigen, dat de Engelschen tot verovering dezer plaats al reeds geembarkeerd hadden „en nog embarkeren wilden eene force, die, zoo niet aan manschap echter aan geschut „en amunitie veel formidabler was als diegeene, waarmede de Franschen deze plaats „veroverd hebben en welke force gevolgelijk, dewijl de attake door gedisciplineerde „en onder behoorlijke krijgstucht staande troepen stond te geschieden, al gansch niet „kon vergeleken worden met hetgeen de Franschen met hun ruw en ongedisciplineerd volk konden uitvoeren. Wij weten verder, dat deze force door contrarie „winden opgehouden en men in dien tusschentijd van meening veranderd en besloten „heeft eerst den weg der minne te verzoeken en alleen in cas van oppositie force te „gebruiken.

„2°. Zijn het nu bijna twee jaren, dat men zich te Batavia in 't geheel niet met „ons bemoeid en wij niet de minste orders van die plaats ontvangen hebben; ja, wat „nog meer is, zoo gaar de particuliere correspondentie tusschen ons en de hoofdplaats „schijnt afgesneden te zijn, en wij kunnen van zoodanig geen ander vermoeden, als „dat men Padang wezenlijk voor eene Fransche plaats houdt; anders zoude de Hooge „Indische Regering, denken wij, met Hare dienaren toch eenige mededoogenheid ge„had en ons, die nu bijna twee jaren lang zonder gagie dienen, niet geheel en al „vergeten en aan ons noodlot overgelaten hebben; moetende wij voor God en de „geheele wereld verklaren, dat gedurende dien geheelen tijd ons leven niet anders „was als eene schakel van vrees, schrik, gevaar en vertwijfeling.

„3°. Men eischt de plaats voor Zijne Hoogheid den Heere Prins van Oranje van „Nassau en wij weten niet of wij wel geregtigd zijn ons tegen zoodanigen eisch te „opposeren. Van Batavia hebben wij geene orders ontvangen; dus is ons de meening „van de Hooge Indische Regering onbekend. Onze geheele wetenschap bestaat alleen „in een verward bericht, dat de Franschen de Republiek Holland veroverd hebben, „dat Zijne Hoogheid naar Engeland gevlugt is en ginter assistentie gevonden heeft; „voor zeker weten wij alleen, dat wij oorlog met de Franschen hebben, en zulks wel „door onze eigen ondervinding, als zijnde door die natie uitgeplunderd en stonden op

"het punt om op een trouwlooze, infame en allerschrikkelijkste wijze vermoord te "worden, alles tegen hun gegeven woord en capitulatie; en deze onmenschte voorne- "mens, die alleen door den edelmoedigen kapitein Le Même tegengegaan werden, "toonen ons wat wij te verwachten hebben, als menschen van zulke calibre, die de "aller christelijkste wetten schenden en God verloochenen, ons nog eens overmees- "teren zouden.

"Hier tegen biedt men ons hulp en bescherming; en moeten wij die van de "hand wijzen? Om ons nog eens bloot te stellen aan dezelfde mishandelingen, die "wij bereids eenmaal ondergaan hebben? De beantwoording dezer vraag laten wij "over aan het gevoel van ieder onpartijdig beoordeelder, die zich zal verledigen willen "deze zaak in een zoodanig licht te beschouwen als waarin dezelve dient geplaatst "te worden.

"4°. Weten wij voorzeker, dat Kota Tengah en een gedeelte van Pau reeds "te zamen gespannen hebben om ons te vernielen en dat het maar alleen aan de Malei- "sche langdradige besluiteloosheid toe te schrijven is, dat men zoodanig plan nog niet "ten uitvoer gebragt heeft. Wie zal ons nu in dat geval beschermen? Zullen het "misschien onze 12 militairen doen, waaronder er naauwelijks 3 zijn, waarop men "zoude vertrouwen kunnen, zijnde de rest altijd bedronken, in de hoogste (mate) "bedorven en door geen correctien meer op betere wegen te brengen.

"5°. Hebben wij gehoord, dat de Franschen de Nederlanden hebben ingenomen "en dat Zijne Hoogheid gevlugt is. Wij veronderstellen echter, dat de innaam van "Holland aan de Fransche natie nog lang geen regt geeft op deze landen, en ons "dunkt het billijk te zijn te voldoen aan de orders van een hoofd, algemeen daarvoor "erkend, ofschoon gevlugt, te meer zulks de eerste orders zijn, die ons ten blijke "strekken, dat er nog aan Padang gedacht wordt en die juist te pas komen om "mogelijk eene generale massacre, die ons bevoren staat, te doen stuiten.

"6°. Kunnen wij niet veronderstellen te misdoen, als wij Zijne Hoogheid voormeld "voor ons hoofd erkennen en er in toestemmen, dat een Fransche plaats, als Padang "wezenlijk is, zijnde de boom der Vrijheid kortelijks eerst omvergevallen, aan zijne "regte en wettige bezitters weerom gerestitueerd wordt; hebbende wij nog van nie- "mand gehoord, dat Zijne Hoogheid van zijne eigene natie (de Franschen komen hier "niet in aanmerking) van het eerambt van Eersten Bewindhebber der Ed. O. I. "Compagnie beroofd is geworden, en dat Hooggem. Zijne Hoogheids interest van "het algemeene interest der Ed. Maatschappij, waarvan Hoogst dezelve een medelid "is, zoude verschillen.

"Zoude mogelijk dit laatste het geval zijn, zoo is het niet onze schuld zulks "niet te weten, want ons zijn in geen twee jaren orders toegezonden, en al hadden "wij positieve orders ons tegen den wil van Zijne Hoogheid te opposeren, zoo hebben "wij geene magt om zulks ten uitvoer te brengen, want dat kanaal, waaruit onze "ressources moeten vloeijen, te weten Batavia, is thans voor ons verstopt en gesloten.

"Uit het tot dus verre geposeerde zal UwEd. onze intentien wel reeds ten

„vollen begrepen hebben en wij sluiten met deze declaratien, dat wij ondergeteeken-„den geene redenen vermeenen te hebben ons te kanten tegen de orders van Zijne „Doorluchtige Hoogheid voorm: en ons niet kunnen, noch mogen opposeren tegen een „vorst, aan wiens voorouders onze Republiek hare vrijheid, tot dus verre genoten „welvaren te verdanken heeft, en dat het in onze ziel smert dezen vorst zoodanig „onder gebragt te zien van in den schoot eener andere natie hulp en bescherming te „moeten zoeken en in derzelver edelmoedigheid zijn eenigsten toevlugt en steun te „vinden.

„Hiermede hebben wij de eer ons met alle onderdanigheid te onderschrijven,

„WelEdele Heer,

„UwelEdele onderdanige en gehoorzame dienaren."

(wg) F. Mercklein, F. L. van Bessel, P. Oland, Z. Bastensz, D. L. Ehlers, W^{m}. Krijgsman, Th. Dederingh, F. van Ginkel C. F. Ungerer.

Al moge er wat af te dringen zijn op de kracht der redenering van de Padangsche bedienden omtrent hunne verpligting om te gehoorzamen aan de bevelen van den Stadhouder, welke bevelen zij niet, zooals de bestuurders van andere kantoren, regtstreeks hadden ontvangen, maar welke zij alleen kenden voor zoover de heer Coles hun Zijner Hoogheids bedoeling kon aantoonen, — indien wij ons plaatsen op het standpunt der onpartijdige beoordelaars, die de bedienden inroepen, dan kunnen wij stellig niet anders verklaren, dan dat de verlaten en hulpelooze toestand, waarin Padang zich bevond, niet toeliet anders te doen dan de aangeboden bescherming der Engelschen aan te nemen.

Die ingezetenen van het tegenwoordige Padang, wier voorouders tot dezen maatregel medewerkten, hebben de genoegdoening van te weten, dat daardoor geen smaad van flaauwhartigheid op hun geslachtsnaam kleeft en dat hunne grootvaders niet minder opregtelijk getrouw waren aan het Nederlandsche Vaderland als zij zelven.

Ten allen overvloede verzocht ter Hoeff den vaandrig Mercklein nog hem mede te deelen, of hij eenig middel van verdediging wist aan te geven, hetgeen deze ontkennend beantwoorde.

Desniettemin meende ter Hoeff nog bij wijze van protest den heer Coles te moeten mededeelen, dat hij zich bezwaard achte om, zonder bevel van zijne meesters, den hem toevertrouwden post zonder verzet over te geven; waarop deze te kennen gaf, dat bij het minste teeken van tegenstand de ingezetenen zouden worden beschouwd als vijanden en als tegenstanders van hunnen meester, hetgeen hij bevestigde door te vertoonen het artikel van zijne instructie, waarin gezegd werd, dat bij het minste teeken van verzet en daarop gevolgde verovering van Padang, al de Compagnies dienaren en ingezetenen moesten worden gezonden naar Benkoelen.

Het eenige, wat ter Hoeff nog kon verkrijgen, was de toezegging, dat de ingezetenen niet zouden worden gedwongen tegen de Nederlanders of de Franschen de wapens op te vatten, hetgeen de Heer Coles bevestigde door de volgende verklaring:

"Ik ondergeteekende, Edward Coles, Raad van het fort Marlbro, thans in 't "bezit gesteld met de bevelen van Padang uithoofde van de artikelen, overeengekomen "dezen dag, declareer bij deze, dat in geval van een attakke van de Fransche of de "Hollandsche natie, de ingezetenen zullen niet gevergd worden eenige wapenen tegen "dezelven op te nemen, alzoo tegenstrijdig is met den eed, door hen gedaan aan de "Hollandsche Compagnie en den Generaal Le Même."

Hierna besloot het waarnemende Opperhoofd de aangeboden bescherming aan te nemen, hetgeen hij deed in de volgende bewoordingen:

"Ik heb uit UwelEd. Achtb, mij op gisteren toegezonden brief ontwaard, dat "de Raad van Marlbro, op ontvangen order van het Gouvernement te Bengalen, de "dato 21 September p^r^., de resolutie had genomen met eene magt van 200 militairen, "welke in drie schepen geëmbarkeerd waren, deze plaats voor Zijne Hoogheid den "Heere Prins van Oranje en Nassau in bezit te nemen, doch dat men van dit besluit "wederom had afgezien, uithoofde van den algemeen bekenden weerloozen staat dezer "plaats. Dat UwEd. Achtb. hierop tot kommissaris aangesteld zijnde, eenlijk met "toevoeging van eene magt, bestaande uit vijftig koppen, herwaarts was gezonden om "den weg der minne in te slaan en met mij over deze zaak te contracteren.- Om dus "kortelijk te antwoorden op UwelEd. Achtb. eisch, vervat in UwelEd. missive van "gisteren, waarvan de korte inhoud is, dat deze plaats zal gesteld worden in handen "van de Engelsche natie, voor ende van wegen Zijne Hoogheid den Heere Prins van "Oranje en Nassau, onzen Stadhouder en Opperbewindhebber, moet ik UwEd. Achtb. "te kennen geven, dat ik en alle verdere Compagnies dienaren en ingezetenen, zon- "der exceptie, zijn overeengekomen in UwelEd. Achtb. eisch te consenteren, onder "voorbehoud, dat de conditien, in UwelEd. missive vermeld, behoorlijk opgemaakt en "van weerskanten, als gebruikelijk, onderteekend worden.

"Wij weten van geen de minste vijandschap tusschen onze en de Engelsche "natie en wij kunnen in deze gevaarlijke tijds omstandigheid UwelEd. gehouden han- "delwijze niet anders aanmerken als een middel om 's Compagnies bezittingen te "beschermen en voor hare wettige eigenaars te bewaren.

"Of ik in de met UwEd. Achtb. gepleegde onderhandelingen mij vreesachtig "of laag gedragen heb, zulks laat ik aan UwelEd. eigen oordeel over; terwijl ik ech- "ter vertrouw, dat mijn karakter van niemand, ten minste van geen weldenkend "man, met zulke beschuldiging zal bezwaard worden, geloove ik integendeel gedaan "te hebben wat mij in zoodanig geval te doen staat, tot behoudenis dezer plaats en "welzijn der ingezetenen.

Hiermede heb ik de eer mij met hoogachting te noemen,

UwEdel Achtbare onderdanigste dienaar,

(w.g.) DIRK TER HOEFF.

"Padang, op Sumatra's Westkust, den 5^en^ November 1795."

Hierna werd gesloten en onderteekend de volgende capitulatie:

"dat de Hollandsche Compagnies effecten, al de amunitie goederen, zullen

„overgeleverd worden in mijne bewaring, agerende voor de Engelsche natie, in het „vertrouwen voor den Stadhouder, en dat eene behoorlijke inventaris daarvan zal „genomen worden bij UE. als een hoofd van de vrije ingezetenen, en kopijen, welke „zullen geteekend worden als een instrument van regten voor de terug verkrijging „van al het overgeleverde, wanneer er een vrede op een behoorlijken voet zal zijn.

„dat ter Hoeff, de Hollandsche dienaren en ingezetenen van alle soort zullen „blijven ongemollesteerd, hun eigendommen gesecureerd, toegestaan eene vrije vaart „en handel aan al de ingezetenen van Padang, alleenlijk betalende dezelfde regten en „taxen als bevorens hier betaald werden;

„dat alle verschillen van de ingezetenen zullen afgemaakt worden gezamenlijk door het Engelsche hoofd en Dirk ter Hoeff of wel zijn vervanger;

„dat de maandgelden van ter Hoeff en de Hollandsche dienaren zullen be„taald worden;

„dat de weinige Europesche en Boeginesche militairen zullen in betaling ge„houden worden, zoolang zij zich wel gedragen;

„dat de Engelsche zullen formeren eene force, overeenkomende als er ten tijde „was bij het nemen dezer plaats bij de Hollanders in voorgaande tijd, bij 't overne„men dezer plaats door Monsr. Le Même;

„dat eene behoorlijke rekening van al de onkosten van deze plaats zal gehou„den worden, gezamenlijk door het Engelsch hoofd en ter Hoef, en welke onkosten „zullen betaald worden van de ontvangst van de revenuen en de eigendom overwon„nen, en in geval van meerder onkosten het te kort komende door de Engelschen „zal uitbetaald worden.

„Gedaan te Padang, heden den 8en dag van November 1795".

Het vorenstaande is de vrij gebrekkige vertaling, overgelegd door ter Hoeff, van het in de Engelsche taal opgemaakte document. De uitdrukking van „eigendom overwonnen," welke in de laatste alinea waarschijnlijk staat voor „property captured", is duister. Er was niets overwonnen of genomen, want de Engelschen kwamen, volgens hunne eigene verklaring, niet als vijanden, maar als vrienden om Padang, en bijgevolg de zich daar bevindende eigendommen, in bescherming te nemen.

Op 30 November had de overgave der Compagnies bezittingen plaats bij eene acte, welke den aard van de overdragt nog eens duidelijk deed uitkomen en luidt, als volgt:

„Generaal transport en overgave van alle zoodanige goederen, als er op heden „op Padang op Sumatra's Westkust en de verdere buitenposten of comptoiren zich in „ware wezen bevinden, dewelke op order van het ministerie van Benkoelen, gedateerd „Fort Marlbro den 5en November (1) 1795, werden opgenomen, overgegeven en „getransporteerd door den alhier pro interim opperhoofd dezer kust, den onderkoop„man en secunde Dirk ter Hoeff, aan den van 't Fort Marlbro gearriveerden en op

(1) Dit schijnt eene schrijffout te zijn.

„den 4[en] November 1795 alhier aangelanden Engelschen consul en gedeputeerde „Kommissaris, den WelEdelen Achtbaren Heer Edward Coles, welke overgave ge- „schiedt aan welgemelde WelEd. Achtb. uit naam en van wegen Zijne Koninklijke „Majesteit van Brittannie, om voor rekening van zijne doorluchtige Hoogheid den „Heere Prins van Oranje en Nassau, Erfstadhouder, Kapitein Generaal en Admiraal, „mitsgaders Opperbewindhebber van de Ed. geoctroyeerde O. I. Compagnie, als voren „te blijven voortloopen, tot tijd en wijle Zijne Doorluchtige Hoogheid voornoemd „nadere orders en bevelen in deze gewesten zal hebben gegeven, te weten:

. . . .

. . . .

„Padang, op Sumatra's Westkust, adij ultimo November 1795."

(Onderstond): „The balances and credits are totally unknown to me respecting „the sums charged."

(w.g.) EDWARD COLES.

„Voor de overgave."

(w.g.) DIRK TER HOEFF.

„als gecommitteerden."

(w.g.) Z[s]. BASTENSZ.

F. VAN GINKEL.

De totale waarde der aan de Engelschen overgeleverde goederen bedroeg *f* 39476.5.8.

Bij een kort briefje van 15 December 1795 gaf ter Hoeff aan de Regering te Batavia kennis van de termen, waarop Padang door de Engelschen was bezet, en dat er in het bestuur van de plaats geen andere wijziging was gebragt dan dat de militairen stonden onder de bevelen van het Engelsche Opperhoofd, dat ook in de uitgaven voorzag. De zaken der inlanders en der Europesche ingezetenen bleven ter kennisname van ter Hoeff.

Eerst in September 1798, dus bijna drie jaren na de overgave van Padang, ontving de Regering te Batavia dienaangaande het verslag van ter Hoeff, gedagteekend 22 December 1797.

Men schijnt zich overigens het lot van Padang, hetzij men bij geruchte wist, dat het in handen der Engelschen was gevallen, al zeer weinig of niet te hebben aangetrokken; althans wij hebben in de papieren van dien tijd geene melding van die plaats gevonden, dan alleen, dat in het Jaarlijksche verslag over 1798 gezegd wordt, dat men de tijd niet had gehad om over de Sumatrasche papieren te besoigneren, maar dat dit in het volgende jaar zou plaats hebben, hetgeen echter niet blijkt te zijn geschied.

Wij zijn dus ook geheel onkundig van hetgeen na de overgave te Padang voorviel. Het schijnt wel, dat ter Hoeff, overeenkomstig de voorwaarden met den heer Coles aangegaan, eenig gezag is blijven bekleeden, althans na zijn terugkomst te Batavia in Junij 1799, waartoe hij van het bestuur te Benkoelen vergunning had

verkregen, diende hij een rapport in betreffende zijne handelingen omtrent 's Compagnies boeken, de Weeskamer, enz., na de bezetting door de Engelschen, maar ook deze stukken schijnen niet bewaard te zijn gebleven. Zelfs maakten zij bij de Regering geen punt van behandeling uit, want in het algemeen verslag over 1799 leest men weder, dat de Regering daartoe de tijd nog niet had gehad, en in de archieven der volgende jaren hebben wij te vergeefs gezocht naar eenig blijk, dat de zaak is ter tafel gebragt.

Eene nadere verantwoording van Dirk ter Hoeff hebben wij ook niet aangetroffen. Hij is echter door de Regering in genade aangenomen, daar hij op 19 Juni 1804 werd bevorderd tot provisioneel koopman, ter gelegenheid dat hij werd aangesteld tot geassumeerd lid van den Raad van justitie des Kasteels Batavia, eene betrekking, welke alzoo ten derde male werd opgedragen aan gezaghebbers, die verpligt waren geweest Padang in vreemde handen over te geven.

Alsof Padang gedurende de laatste twintig jaren der vorige eeuw nog niet genoeg geteisterd was door staatkundige en oorlogs-rampen moest de plaats ook nog de vreeselijke gevolgen ondervinden van eene hevige aard- en zee-beving. Het Engelsche Opperhoofd van Padang, F. Waters, rapporteerde daaromtrent het volgende aan het bestuur van Benkoelen, onder dagteekening van 17 Februari 1797.

Aan
den Heer Robert Broff, waarnemend Gouverneur, en den Raad te Fort Marlbro.

Mijne Heeren,

Met bijzonder leedwezen heb ik u te berichten omtrent eene verschikkelijke aardbeving, welke plaats greep op Vrijdag nacht den 10 dezer omstreeks half elf, die gevolgd werd door eene vreeselijke overstrooming der zee, welke bijna de nederzetting Padang tot een puinhoop hebben gemaakt. De schok was allerhevigst en wel zoodanig, dat de oudste inwoners van deze plaats er zelfs geen denkbeeld van konden maken, ofschoon zij dikwijls veel sterkere schokken hadden ondervonden. De schok duurde zonder tusschenpoozen voort en liet geen twee stevige huizen in hun geheel staan. De schepen in de rivier en vele bamboe gebouwen, die van den schok waren vrijgeloopen, hadden op hunne beurt, een half uur daarna, te lijden van de overstrooming, waarvan de woede alles voor zich uitsleepte. Alle vaartuigen werden van hunne ankers geslagen; vele werden omver geworpen, die geheel verloren gingen, en andere werden een aanmerkelijken afstand op den oever geslingerd, waar zij bleven liggen. Groote ontwortelde boomen, huizen, bruggen, pakhuizen en gebouwen van allerlei aard, bij den oever gelegen, werden zonder onderscheid weggeslagen (weggeveegd), zoodat er op dit oogenblik noch een enkel gebouw overschiet om de openbare nederzetting voort te zetten, noch een pakhuis is om de Compagnie's peper, goederen, enz. in te bergen. De Gouvernements sloep, geladen met rijst en goederen voor rekening der Compagnie, zeilklaar naar Marlbro, werd op het strand gedreven; men denkt, dat het schip weer zal kunnen worden afgebragt, maar een groot gedeelte van de lading is be-

schadigd; een Klingalesche schoener met rijst aan boord voor Marlbro verkeert ook in denzelfden toestand, maar sloepen en vele praauwen zijn geheel en al met hunne lading verloren gegaan.

Het getal menschen, dat moet zijn omgekomen bij deze vreeselijke ramp in en omstreeks Padang, bedraagt tachtig zielen en het verlies aan privaat eigendom van personen wordt, bij eene matige berekening, geschat op 50.000 dollars. Het verlies, dat zijne Hoogheid de Prins van Oranje zal lijden, is betrekkelijk gering, maar afzonderlijke gebouwen voor mij en het Hollandsche Opperhoofd, ter behandeling van openbare zaken, moeten onmiddelijk worden opgericht, als ook nieuwe pakhuizen en een tolhuis worden gebouwd en de bruggen worden vernieuwd, hetgeen alles zal worden gedaan met de stiptste inachtneming van spaarzaamheid en met zoo weinig onkosten als mogelijk is. Het doet mij genoegen u te berichten, dat ik van geen stoffelijke schade heb gehoord, toegebracht aan de versterking op den heuvel, en dat niemand van het garnizoen eenig persoonlijk letsel heeft bekomen.

Sints de eerste groote schok verkeert de bodem in voortdurende schudding en nog gevoelen wij dagelijks twee of drie schokken van meer of mindere hevigheid.

Het heeft de inboorlingen dermate ontsteld, dat ik geen boot de rivier uit kan krijgen, hetgeen mij verhinderd heeft deze zaak eerder te behandelen.

Ik ben met achtinge, mijne Heeren.

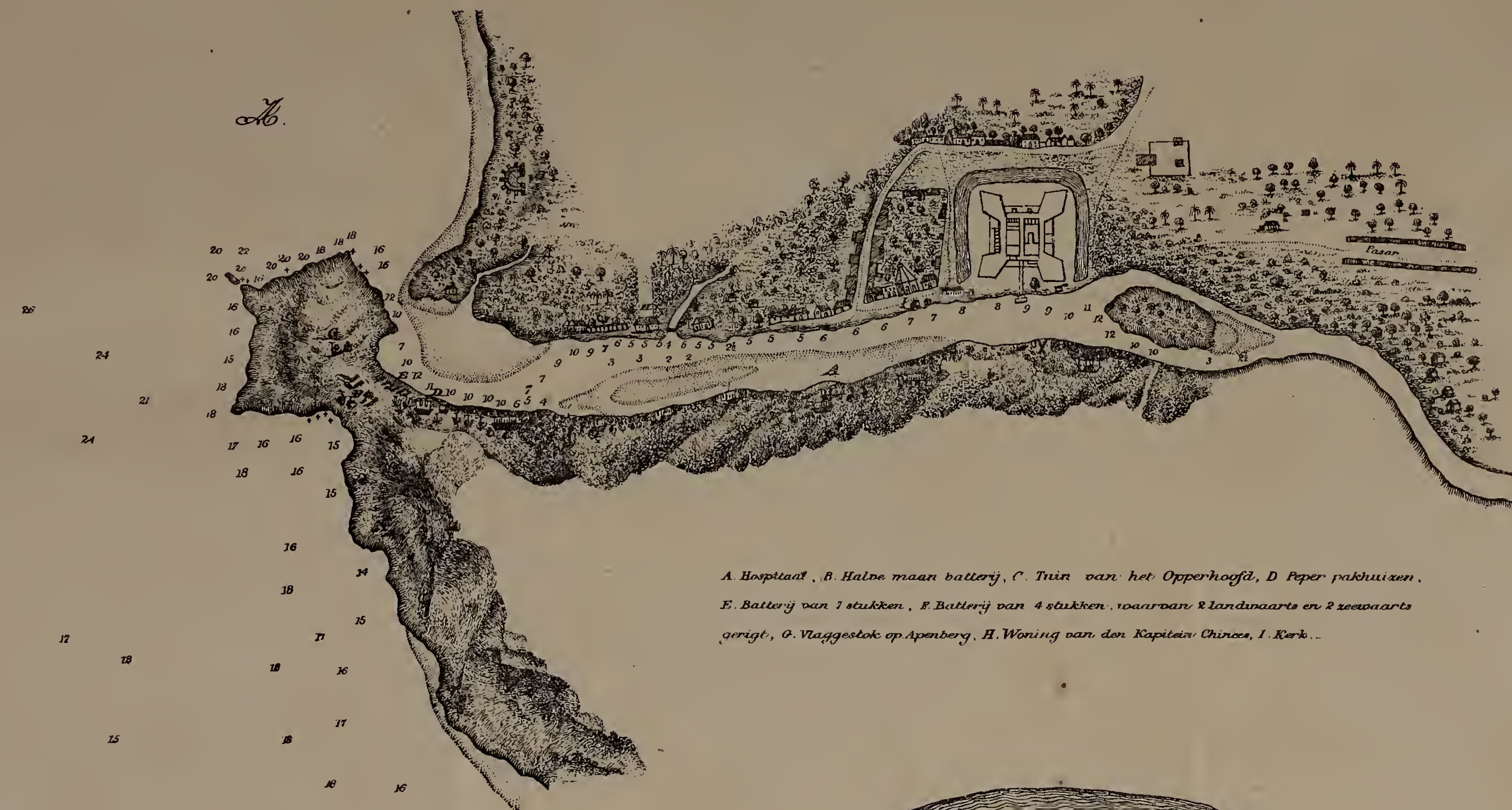
Uw meest gehoorzame dienaar
F. WATERS.

Padang 17 Februari 1797.

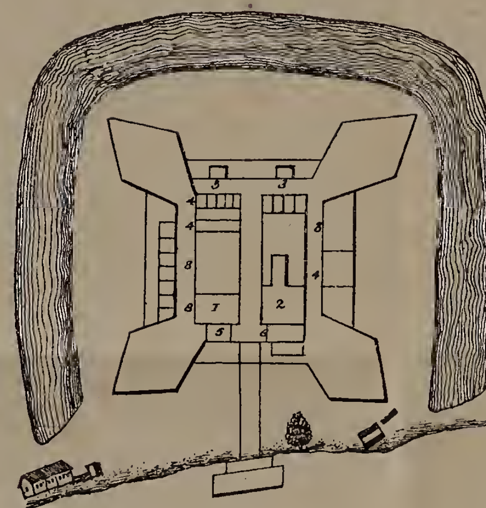
BIJLAGEN.

I

A.

B.

1. Woning van het opperhoofd en raadkamer.
2. Woning van den Secunde.
3.3.3. Bureaux.
4.4.4. Pakhuizen.
5. Wachthuis.
6. Woning van den kommandant.
7. Kruidmagazijn.
8.8. Kazernes

A. Plan van Padang opgenomen na de overgave aan de Engelschen in 1781, volgens de Collection of plans of ports in the East Indies, door A. Dalrimple 3e uitgaaf.

B. Vergrootte plattegrond van het fort te Padang naar het boven bedoeld plan.

II.

VERDEELING DER LASTEN,

zooals dezelve naar 't hooge welbehagen van uw Hoog Edelheden thans provisioneel zouden kunnen bepaald worden, te weten:

SOLDIJEN AAN LAND

TE PADANG, PRIAMAN, TIKOE EN AIJER BANGIS.

1 Opperhoofd, Koopman, zijnde aan gage		's maands.	f	60.—
1 Secunde, onderkoopman,		d°.	″	40.—
3 Boekhouders, als:				
1 Scriba en Soldij Boekhouder,				
1 Essayeur,				
1 Negotie overdrager,				
3 als boven	à f 30.—	d°.	″	90.—
6 Assistenten, als:				
2 voor de Secretarie en soldij comptoir				
4 negotie werk, en in de pakhuizen				
6 Assistenten, stelle 's maands ieder	″ 24.—	d°.	″	144.—
1 Vaandrig:		d°.	″	40.—
2 Sergeanten, als:				
1 te Padang.				
1 ″ Priaman.				
2 Sergeanten, stelle à f 22.— ieder		d°.	″	44.—
2 Korporaals.	″ ″ 16.— ″	d°.	″	32.—
2 Pijpers en Tamboers.	″ ″ 11.— ″	d°.	″	22.—
50 Gemeene Militairen.	″ ″ 10.— ″	d°.	″	500.—
68 Koppen, die, Transportere, winnen maandelijks			f	972.—

68 Koppen		Per Transport.	ƒ 972.—		
1 Opper Chirurgijn.		s maands.	" 50.—		
1 Equipage Opzigter.		d°.	" 24.—		
1 Krankbezoeker.		d°.	" 24.—		
1 Onder Chirurgijn.		d°.	" 30.—		
3 Kwartiermeesters, als:					
2 Op de Pentjalang dienstdoende.					
1 Aan den wal.	d°. à ƒ 16.— ieder	d°.	" 48.—		
20 Matrozen, als:					
14 Op de Pentjalang		d°.			
6 Aan den wal	d°. " " 10.— "	d°.	" 200.—		
1 Kanonnier.		d°.	" 16.—		
1 Handlanger.		d°.	" 12.—		
1 Cipier of geweldiger.		d°.	" 16.—		
1 Opziener van de ambachtslieden.		d°.	" 24.—		
7 Ambachtslieden, als:					
2 Smeden.					
1 Huistimmerman.					
1 Metselaar.					
1 Scheepstimmerman.					
1 Kuiper.					
1 Zeilmaker.					
7 Koppen als boven à ƒ 18.—		d°.	" 126.—		
106 Koppen te Padang en Priaman, waarvan de soldijen beloopen.		d°.	ƒ 1542.—		
106 id. waarvan de soldijen bedragen jaarlijks.			ƒ 18504.—		
Waarvan thans gewoonlijk staan blijft om in Europa uitbetaald te worden. .			" 5002.10		
Dus ten laste van dit Comptoir blijft.			ƒ 13501.10		
Dat in Indisch geld uitbetaald wordende bedraagt.					ƒ 8353.19

OP DE BUITEN COMPTOIREN.

Zooals men denkt, dat bij den minsten omslag noodzakelijk dient, te zijn. . .

106 Koppen Transportere. ƒ 8353.19

106 Koppen Per Transport.			*f* 8353.19

TE POELOE TJINKO EN AIJERHADJI.

12 Koppen, waarvan:			
1 Boekhouder en Resident.	's maands *f*	30.—	
1 Assistent tot het schrijfwerk en bij ziekte van den resident in de pakhuizen	d°. 〃	24.—	
1 Ondermeester	d°. 〃	24.—	
2 Korporaal, als:			
1 te Poeloe Tjinko, en			
1 Posthouder te Aijerhadji			
2 als boven à *f* 16.— 's maands.	〃	32.—	
6 Koppen Militairen à *f* 11.— 's maands.	〃	66.—	
1 Matroos of Handlanger	〃	12.—	
12 Koppen Europesche te Poeloe Tjinko en Aijerhadji winnen 's maands.	*f*	188.—	
of jaarlijks.	*f*	2256.—	
Waarvan thans staan blijft om in Europa uitbetaald te worden.	〃	840.—	
Blijft dus ten laste van 't Comptoir	*f*	1416.—	
Waarvoor naar Indisch geld stellen.	. . . .		〃 876.3
108 Koppen Europesche te zamen beloopen hunne soldijen jaarlijks.	. . . .		*f* 9230.2

MOORSCHE ZEEVARENDEN TE PADANG.

12 Koppen, als:			
1 Serang.	's maands 〃	22.10	
1 Tandil.	d°. 〃	18.—	
10 Gemeene mooren à *f* 9.—	d°. 〃	90.—	
12 Mooren bedragen.	*f*	130.—	
of jaarlijks	*f*	1566.—	
Hiervan afgetrokken 1/6, dat op Souratten wordt uitbetaald	〃	261.—	
Blijft ten laste van dit Comptoir.	*f*	1305.—	
130 Koppen Transportere.			*f* 11326.2 8

130 Koppen Per Transport. ƒ 1305.— ƒ 11326.2.8

INLANDSCHE MILITAIREN.

36 Koppen te Padang, Priaman, Tikoe en Aijer Bangis, als:
2 Sergeanten à Rds. 5.— 's mds. of ƒ 9.18.— ƒ 19.16
4 Korporaals „ „ $4^1/_2$ d°. „ „ 8.18.— „ 35.12
30 Gemeene „ „ 4 d°. „ „ 7.18.8 „ 237.15

's maands. ƒ 293.3.—
of jaarlijks. . . . . „ 3517.16.—

Op de Buiten Comptoiren.
10 Koppen Inlandsche Militairen, als:
6 Koppen te Poeloe Tjinko, en
4 id. „ Aijerhadji.

10 Koppen gemeene militairen, 's maands Rds
ƒ 4.— of ƒ 7.18.8 ƒ 79.5
of jaarlijks. . . . . „ 951.— „ 5773.16

176 Koppen Europeschen en Inlandschen hunne
soldijen beloopen in een jaar. . . . . ƒ 17099.18.8

RANDSOENEN ORDINAIR TE PADANG.

1 Opperhoofd aan kostgeld in 't jaar. . . . . ƒ 380.4.—
1 Secunde „ id. „ „ . . . . „ 247.10.—
5 Koppen 's maands à Rds. $6^1/_{24}$ of. . . . ƒ 11.19.8
1 Vaandrig.
1 Scriba en soldij boekhouder.
1 Essayeur.
1 Oppermeester.
1 Negotie overdrager.

5 Koppen genieten jaarlijks . . . . „ 718.10.—
12 Koppen 's maands à Rds. $3^{19}/_{96}$ of. . . . ƒ 6.6.8
6 Assistenten voor het schrijfwerk.
1 Equipage opzigter.
1 Krankbezoeker.
2 Sergeanten.
1 Cipier.
1 Opzigter over de ambachtslieden.

12 Koppen genieten jaarlijks . . . . „ 910.16.—

19 Koppen Transportere met. . . . . ƒ 2257.—

19 Koppen Per Transport			/ 2257.—
11 id. In diverse dienst à Rds. $1^7/_8$ of 5.14.8			
1 Ondermeester.			
3 Kwartiermeesters.			
7 Ambachtslieden.			
11 Koppen genieten jaarlijks			〃 419.14.—
2 Koppen, als: twee korporaals à Rds. $1^1/_2$ of	/ 2.19.8		〃 71.8.—
53 id. à Rds. 1.—.— of / 1.19.8, als.			
2 Pijpers en Tamboers.			
50 Gemeene militairen.			
1 Handlanger.			
53 Koppen genieten in 't jaar			〃 1256.2.—
1 Kanonnier à Rds. $1^1/_4$ of / 2.9.8 genieten jaalijks			〃 29.14.—
20 Matrozen 〃 〃 $^{13}/_8$ 〃 〃 2.14.8 id. id.			〃 654.—.—
106 Koppen Europeschen genieten aan contant 's jaars			〃 4759.18.—

Aan provisien.

2280.— ℔ Rijst aan 57 koppen à 40 ℔ ieder per maand.		
960.— 〃 id. 〃 32 〃 〃 30 〃 〃 〃 id.		
3240.— ℔ Rijst 's maands kosten	/ 64.16.—	
281.— kan arak aan de volgende:		
8 kan aan den Equipage opzigter.		
18 d°. aan 4 koppen à $4^1/_2$ kan ieder:		
1 Ondermeester.		
3 kwartiermeesters.		
4 Koppen als gezegd.		
255 Kan aan 85 koppen à 3 kan ieder:		
2 sergeanten.		
2 korporaals.		
2 pijpers en tamboers.		
50 gemeene militairen.		
1 kanonnier.		
1 handlanger.		
7 ambachtslieden.		
20 matrozen.		
281 kan 's maands	〃 66.12.—	
106 Koppen Transportere	/ 130.8—	/ 4759 18.—

106 Koppen Per Transport. ƒ 130.8.- - ƒ 4759.18.—

2 ℔ Boter aan den Equipage opzigter. 〃 —18.—

445 〃 Zout 〃 89 kopp. à 5 ℔ ied. p. maand 〃 2.1.—

$2^{25}/_{32}$ 〃 Peper 〃 89 id. 〃 1 lood 〃 〃 id. 〃 —7.—

$22^{1}/_{4}$ kan Azijn (inl.) 〃 id. 〃 $^{1}/_{2}$kan 〃 〃 id. 〃 2.15.8

Aan Provisien in eene maand. 〃 136.9.8

of in een jaar. 〃 1637.14.—

Aan 't Opperhoofd volgens Reglement jaarlijks 〃 542.4.—

voor specerijen stelle. 〃 5.—.— ƒ 2184.18.—

89 Koppen Europeanen genieten aan provisien jaarlijks 〃 . . . . . . 〃 6944.16.—

48 Koppen Inlanders, als:

12 Mooren, als:

1 Serang à Rds. $3^{19}/_{96}$'s maands ƒ 6.6.8.

1 Tandil 〃 〃 $1^{7}/_{8}$ id. 〃 3.14.8.

10 gemeene 〃 〃 $1^{3}/_{8}$ of ƒ 2.10.8 〃 27.5.—

bedraagt in een maand 〃 37.6.—

of in 't jaar. ƒ 447.12.—

Aan provisien.

440 ℔ Rijst aan 11 kopp. à 40 ℔ ied. ƒ 8.16.—

33 kan arak 〃 11 〃 〃 3 kan 〃 〃 7.16.8

33 ℔ zout 〃 11 〃 〃 3 ℔ 〃 〃 —3.—

bedraagt in eene maand 〃 16.15.8

of in 't jaar ƒ 201.6.—

36 Koppen Inlandsche militairen.

1440 ℔ Rijst aan 36 kopp. à 40 ℔ ied. ƒ 28.16.—

108 kan arak 〃 36 〃 〃 3kan 〃 〃 25.12.—

108 ℔ zout 〃 36 〃 〃 3 ℔ 〃 〃 —.10.—

bedraagt in eene maand 〃 54.18.—

of in 't jaar aan rantsoenen. 〃 658.16.— 〃 1307.14.—

154 Koppen Europeanen en Inlanders te Padang, Priaman, Tikoe en Aijer Bangis, waarvan de Rantsoenen Ordinair te zamen bedragen. . . . . ƒ 8252.10.—

OP DE BUITEN COMPTOIREN, ALS: POELOE TJINKO EN AIJER HADJI.

Aan contant.

154 Koppen Transportere met. ƒ 8252.10—

151 Koppen Per Transport. ƒ 8252.10.—

12 Koppen, als:

1 boekhouder en resident.	's maands	ƒ 6.6.8	
1 assistent.	id.	〃 6.6.8	
1 ondermeester.	id.	〃 3.14.8	
1 matroos of handlanger.	id.	〃 2.14.8	
2 korporaals à ƒ 2.19.8.	id.	〃 5.19.—	
6 militairen 〃 〃 1.19.8.	id.	〃 11.17.—	
Aan contant in een maand		ƒ 36.18.—	
of jaarlijks.			ƒ 442.16.—

Aan provisien.

380 ℔ Rijst aan de volgende:

320 ℔ aan 8 militairen à 40 ℔ ieder per maand.	ƒ 6.8.—
30 〃 〃 1 onderm. 〃 30 〃 〃 〃 〃	—.12.—
30 〃 〃 1 matroos 〃 30 〃 〃 〃 〃	—.12.—
380 ℔ Rijst kost 's maands	ƒ 7.12.—

31 ½ Kan arak, als:

4½ kan aan een ondermeester.

27 〃 〃 twee korporaals, 6 militairen en 1 handlanger.

31½ kan als gemeld kost	ƒ 7.9.—	
50 ℔ zout aan 10 koppen à 5 ℔ ieder per maand	〃 —.4.8	
1/16 〃 peper 〃 10 〃 〃 1 lood 〃 〃 〃	〃 —.1.—	
2½ kan inl. azijn 10 〃 〃 ¼ kan 〃 〃 〃	〃 —.6.—	
Aan provisien in een maand	ƒ 15.12.8	
of jaarlijks aan de Europeanen		〃 187.10.—

10 Koppen Inlandsche militairen, als:

400 ℔ Rijst aan 10 koppen à 40 ℔ ieder per maand	ƒ 8.—.—	
30 〃 zout 〃 10 id. 〃 3 〃 〃 〃 〃	〃 —.2.8	
30 kan arak 〃 10 id. 〃 3 kan 〃 〃 〃	〃 7.2.—	
Aan provisien in een maand	ƒ 15.4.8	
of jaarlijks aan de Inlanders		〃 182.14.—

22 Koppen te Poeloe Tjinko en Aijerhadji, waarvan de rantsoenen bedragen . . . . . . 〃 813.—.—

176 Koppen Europesche en Inlandsche dienaren genieten jaarlijks aan rantsoenen ordinair. ƒ 9065.10.—

ONKOSTEN ORDINAIR

TE PADANG, PRIAMAN, TIKOE EN AIJER BANGIS.

240 ℔ waskaarsen,
180 ℔ aan 't opperhoofd.
60 〃 〃 den Secunde.

240 ℔ als gemeld . . . . ƒ 210.2.—
60 〃 smeerkaarsen tot het doen der rondes. . . 〃 30.19.— ƒ 241.1.—
840 kan klapper olie, als:
36 kan aan de hoofdwacht.
36 id. 〃 〃 batterij.
36 id. 〃 〃 id. aan de monding van de rivier.
36 id. 〃 〃 groote id. aan strand.
72 id. 〃 〃 Europesche militairen.
72 id. 〃 〃 Boegineesche wacht en id.
36 id. 〃 〃 Boomwacht.
36 id. 〃 〃 kanonniers.
108 id. 〃 zes paallantarens.
108 id. voor Priaman.
24 id. aan de wapenkamer.
180 id. 〃 't opperhoofd.
60 id. 〃 de secunde.

840 Kan à 8 stf. bedraagt jaarlijks. . . . . . . 〃 277.4.—
15 ℔ katoenen garen jaarlijks. . . . . 〃 3.15.—
72 kan arak tot lavement in het hospitaal jaarlijks . . . . 〃 17.1.—

AAN CONTANT.

1784½ Rds. daarvan:
600 Rds. huishuur voor 't opperhoofd à Rds 50.— 's maands.
240 id. id. 〃 den secunde 〃 〃 20.— id.
72 id. id. aan den vaandrig 〃 〃 6.— id.
72 id. id. 〃 〃 opperchirurgijn à 〃 6.— id.
48 id. voor een hospitaal à Rds. 4 's maands.
240 id. tot devroijeren der inlanders à 〃 20 id.
52½ id. 〃 inkoop van padi à 4⅜ Rds. id.
25 id. 〃 id. 〃 zilver tot essaijeren.

Transportere. ƒ 539.1.—

	Per Transport.	*f* 539.1.—
165 Rds.	aan 3 koppen gegageerden, als: 2 koppen à Rds. 5.— 1 id. 〃 〃 $3^3/_4$	
150 d°.	voor Expresse en Brieven loon en andere kleinigheden, die onvermijdelijk zijn.	
150 d°.	tot inkoop van manden, waterloopen en andere voorvallende kleinigheden.	
$1784^1/_2$	Rds. Contant jaarlijks.	*f* 3533.6.—
	Aan papier, schrijfgereedschappen, equipage goederen, het bouwen, Artillerie en wapens, kamergoederen, ambachtsgereedschappen, Essaij behoeften, binden der boeken, geringe verstrekkingen en andere goederen, die tot dagelijksch gebruik in Comps. dienst dienen moeten, stelle in 't jaar	*f* 4000.—.—
	Omtrent deze vier duizend gulden merke nog aan, dat dit alsnog maar een berekening is ten ruwen gemaakt, waarvan de negotie boeken van de drie laatste jaren als dezelve geformeerd zijn, eerst zullen kunnen aantoonen of 't na billikheid berekend is, dan wel vermeerderd dient te worden.	
	Alzoo bedragen de onkosten ordinair te Padang, Priaman, Tikoe en Aijer Bangis	*f* 8072.7.—

BUITEN COMPTOIREN, ALS: POELOE TJINKO EN AIJER HADJI.

60 ℔	waskaarsen aan den Resident	*f* 51.18.—
330 kan	lampolie.	
	72 kan aan de residentswoning.	
	36 〃 〃 〃 Medicijnwinkel.	
	36 〃 〃 〃 Europesche wacht.	
	36 〃 〃 〃 Boegineesche wacht.	
	36 〃 〃 〃 slaven.	
	72 〃 voor de Paallantarens.	
	36 〃 〃 Aijerhadji.	
	6 〃 〃 Wapenkamer.	
	330 kan	*f* 108.18.—

Transportere. *f* 8072.7.—

	Per Transport.	ƒ 108.18.—	ƒ 8072.7.—
54	kan arak tot lavement aan den ondermeester. . . .	〃 14.12.8	
10	℔ katoenen garen voor lampenpitten	〃 2.8.—	

AAN CONTANT UIT CASSA.

130 Rds. als:

60 Rds. aan den resident 's jaars tot desroijeren der inlanders.

50 Rds. voor expresse loon.

20 〃 〃 den inkoop van bamboe.

130 Rds. in 't jaar. ƒ 257.8.—

De verdere lasten ten dezen comptoiren voor schrijfgereedschappen, Artillerie goederen, wapenkamer en equipage goederen, Medicijn winkel en verdere geringe benoodigheden zal men voegelijk stellen kunnen op . . . . . . 〃 600.—.—

De onkosten ordinair bedragen te Poeloe Tjinko en Aijerhadji . . . . 〃 1035.4.8

Somma . . . . ƒ 9107.11.8

ONKOSTEN EXTRA ORDINAIR.

Deze rekening zich niet te accuraat latende bepalen, doordien 't ééne jaar van 't ander te veel verschilt, zoude men provisioneel daartoe stellen kunnen: te Padang, Priaman, Tikoe en Aijer Bangis . . . . ƒ 500.—.—

te Poeloe Tjinko en Aijerhadji . . . . 〃 60.—.—

Onkosten extra ordinair tellen ƒ 560.—.-

TIMMEREN EN REPARATIE.

Deze rekening kan thans onmogelijk accuraat bepaald worden, doordien de Maatschappij thans maar vier kleine steenen gebouwen hier heeft, en de rest allen van niboong, bamboe en atap is, die met een weinig onderhoud omtrent telkens drie jaren staan kunnen, echter ook dikwijls gevaar loopen opgeligt of omvergewaaid te worden en dus enkele jaren ƒ 200 à ƒ 300

en in andere weer tot ƒ 2000. loopen kunnen, voornamelijk in dat jaar, wanneer een nieuwen pagger om den tuin moet gemaakt worden, zoo oordeelt men, dat het eene jaar door het andere gerekend, thans voor onderhoud van al deze gebouwen benevens een groote brug en den pagger om Comps. tuin dient in 't jaar te stellen. . . . . ƒ 1000.—.—

Te Poeloe Tjinko en Aijerhadji . . . . 〃 250.—.—

Dus aan timmeren en reparatie . . . . 〃 1250.—.—

FORTIFICATIE ONGELDEN.

Deze zijn thans weinig, daar nu en dan tot onderhoud van het geschut, alsmede voor de batterijen eenige koelies en niboong, bamboe en planken zouden moeten geëmploijeerd worden, hetgeen een enkel jaar gebeuren kan en vervolgens voor 2 à 3 cesseren, zoude men daarvoor kunnen stellen. . . . . ƒ 200.—.—

Te Poeloe Tjinko en Aijerhadji nog geen werken verrigt zijnde, stelle voor onderhoud van het geschut. . . . . 〃 30.—.—

Somma. . . ƒ 230.—.—

MAANDGELDEN DER INLANDSCHE DIENAREN.

Wanneer deze rekening door geen nieuwe lastpost bezwaard wordt, kan die stellen voor hetgeen die tot nu toe 's jaars beloopen heeft, te weten:

1	Inlandsche leermeester	à Rds.	6.—	of 11.17.8.	.	ƒ 142.10.—
1	Maleische secretaris	〃 〃	6.—	〃 11.17.8.	.	〃 142.10.—
2	Kaffers	〃 〃	$3^3/_4$	〃 7.8.8.	.	〃 178.10.—

Dus bedraagt deze rekening jaarlijks . ƒ 463.10.—

SLAVEN ONGELDEN.

Doordien Hunne HoogEdelheden gunstig toegestaan hebben om nu en dan huurlingen te mogen nemen, zoude het tegenwoordig aan de hand zijnde getal toereikend kunnen zijn, en diens kostende aan rijst, kostgeld, rantsoenen en kleederen gesteld worden voor:

31 koppen, als:

25 te Padang		*f* 600.—
6 〃 Poeloe Tjinko		〃 158.—
31 Koppen als gemeld	jaarlijks	*f* 758.6.—

VAARTUIGEN ONGELDEN.

Daar men oordeelt, dat bij den tegenwoordigen omslag het beste zal zijn, om zich te bepalen bij slechts eene Pantjalang en twee Praauwmaijangs van 15 à 20 lasten, en dus 't principaalste van deze kosten verwekt wordt en zich reguleren moet na 't kostende van de reparatie, die een pantjalang om de 3 jaren te Batavia dient te krijgen, alsmede de gevoellige verliezen van ankers, kabeltouwen, etc., zoo stelle, dat daarvoor in 't jaar moet genomen worden *f* 3500.—.—

Te Poeloe Tjinko . . . . 〃 ——.—.—

Somma. . . . . *f* 3500.—.—

HOSPITAAL ONGELDEN.

Deze rekening laat zich niet accuraat opmaken, doordien dezelve dependeert van het groote of kleine getal der zieken, gelijk alsdan blijkt, dat die in het jaarboek 178⁸/₉ geweest is slechts ten getale van 72 koppen, en daarentegen weer in 't jaarboek 178⁹/₉₀ 218 koppen. Men zoude twee jaren, door elkander gerekend, omstreeks 10 koppen per maand kunnen stellen, waarvoor, volgens de bepaling, die van den Heer Senf daartoe gemaakt is en alsnog aangehouden werd, dagelijks voor ieder kop betaald wordt 8 stvs. Dus voor 10 koppen in een rondjaar stelle aan contant . . . . *f* 1460.—.—

4800 ℔ rijst stelle de 100 ℔ *f* 2.— . . . . . 〃 96.—.—

's jaarlijks . . . . 〃 1556.—.—

Waarvan afgetrokken moet worden de halve gage van de. . . . (?), die stelle *f* 10.— per man of in een jaar 〃 600.—.—

Welke *f* 600 van de bovenstaande *f* 1556 afgetrokken wordende, zoude deze rekening een lastpost blijven jaarlijks van . . . . *f* 956.—.—

CONDEMNATIE EN CONFISKATIE.

Hoewel deze rekening niet groot is, echter ook zelden occasie is tot boetens of aanhalingen dient men iets daarvoor te stellen, hetgeen zonde kunnen bepaald worden op *f* 1000.—.—

EQUIPAGE VAN SCHEPEN.

Hieronder te begrijpen al hetgeen aan het naar herwaarts komend schip alhier verstrekt wordt, en hetgeen aanmerkelijk bezwaard wordt, als hier eene verstrekking van gedroogde visch geschieden moet, en waarvoor . . . . (?) verstrekkingen daar buiten gerekend men zal stellen moeten voor een schip van omtrent 300 lasten. . . . " 700.—.—

SCHEEPS-SOLDIJEN.

Nadien ordinair het scheepsvolk gedurende zijn legdagen alhier een maand gage verzoekt, zonde men daarvoor stellen moeten . . . . " 800.—.—

REKENING VAN GESCHENKEN.

Deze rekening, altoos een lastpost gebleven zijnde, blijft alsnog op de daartoe gestelde . . . . " 1000.—.—

PRO MEMORIA.

Thans notere nog, dat met betrekking tot Padang onder de onkosten ordinair de *f* 1000.— voor diverse uitgaven bepaald, alsmede onder vaartuigen-ongelden de *f* 5500.— en onder geschenk-rekening de *f* 1000.— nog niet ten eenenmale als meer of minder benoodigd kunnen aangemerkt worden,, doordien de negotieboeken nog niet opgemaakt zijn, die dit gedeeltelijk eerst zullen elucideren kunnen.

Terwijl te Poeloe Tjinko de berekening van *f* 600.— onder onkosten ordinair mede voor diverse bekostigingen gesteld, het één jaar door het andere ook een aanmerkelijk verschil baart, doordien de resident nu en dan in de 2 à 3 jaren eene afschrijving doet van equipage goederen, die

gedurende den loop van dien tijd verbruikt zijn, welke manier van boekhouden eene onduidelijke vertooning maakt en 't een of ander jaar aanmerkelijk tegen elkander bezwaart of verlicht.

SOMMEN VAN DEZE LASTEN.

Soldijen aan land.		
Te Padang, Priaman, Tikoe en Aijer Bangis.	f 13176.15.—	
〃 Poeloe Tjinko en Aijerhadji.	〃 1827.3.—	f 15003.18.—
Rantsoenen ordinair.		
Te Padang, Priaman, Tikoe en Aijer Bangis.	f 8252.10.—	
〃 Poeloe Tjinko en Aijerhadji.	〃 813.—.—	〃 9065.10.—
Onkosten Ordinair.		
Te Padang, Priaman, Tikoe en Aijer Bangis.	f 8072.7.—	
〃 Poeloe Tjinko en Aijerhadji.	〃 1035.4.8	〃 9107.11.8
Onkosten Extra ordinair.		
Te Padang, Priaman, Tikoe en Aijer Bangis.	f 500.—.—	
〃 Poeloe Tjinko en Aijerhadji.	〃 60.—.—	〃 560.—.—
Timmeren en Reparatie.		
Te Padang.	f 1000.—.—	
〃 Poeloe Tjinko en Aijerhadji.	〃 250.—.—	〃 1250.—.—
Fortificatie ongelden.		
Te Padang.	f 200.—.—	
〃 Poeloe Tjinko en Aijerhadji.	30.—.—	〃 230.—.—
Slaven ongelden.		
Te Padang.	f 600.—.—	
〃 Poeloe Tjinko en Aijerhadji.	158.6.—	〃 758.6.—
Vaartuigen ongelden.		
Te Padang.	f 3500.—.—	
〃 Poeloe Tjinko.	〃 —.—.—	〃 3500.—.—
Maandgelden der Inlandsche dienaren.	f 463.10.—	f 463.10.—
Hospitaal ongelden.	〃 956.—.—	〃 956.—.—
Condemnatie en Confiscatie.	〃 100.—.—	〃 100.—.—
Equipage van schepen.	〃 700.—.—	〃 700.—.—
Scheeps soldijen.	〃 800.—.—	〃 800.—.—
Rekening van geschenken.	〃 1000.—.—	〃 1000.—.—

Verliezen, nadeelige posten. onkosten voor koopmanschappen 5 pc. risico penningen, Essaij en smeltverlies stelle [1]	″ 15000.—.—
Somma. . . .	*f* 58494.15.8

[1] Deze opgaaf is mede maar naar gissing en kunnen de Negotieboeken van de twee laatste jaarboeken eerst ten naastenbij aantoonen of zij naar billijkheid gesteld is, regulerende dezelve zich veel naar den ruimen verkoop en inzamelen van goud om reden het smeltverlies en Risicopenning het grootste gedeelte daarvan uitmaken, zoodat hoe meer 't gesteld saldo gesurmonteerd wordt, grooter zijn de winsten en grooter het inzamelen van goud, hoe meer zulks verminderd te geringer zijn dan ook de winsten.

Men kan dus deze penningen eigentlijk niet onder de lasten brengen, dan daar de ruwe winsten aangetoond worden moeten ook alle uitgaven wat benaming, zij hebben mogen bekendgesteld worden om daaruit de zuivere winsten te kunnen vinden.

III.

LE MÊME.

In 1763 te St. Malo geboren, nam Le Même als vrijwilliger dienst aan boord van het kaperschip, le Prince de Monbazy, gekommandeerd door Boynard. Dit geschiedde gedurende den Amerikaanschen vrijheidsoorlog, toen voor de zonen van Bretagne en Normandië ruim de gelegenheid bestond den handel van Frankrijks grooten tegenstander te benadeelen. Het kruisen van den Prince de Monbazy was echter gansch niet gelukkig.

Boynard vermeesterde, wel is waar, eenige koopvaardijschepen, maar was zelf genoodzaakt zich aan een Engelsch fregat over te geven; „en het was in de gevan-„genissen van Groot-Brittannië", zegt de heer Gallois, „dat Le Même in zijne vroege „jeugd met eenen geheel nationalen haat de eilanders leerde haten, die hij later zoo „vaak zoude weerstaan en overwinnen."

Door 't verdrag van Versailles uit zijne gevangenschap in Engeland bevrijd, zette Le Même zijn zeevarend leven voort. Het gebeurde, dat hij in 1793 op Ile de France was, als bevelhebber van eene kleine koopvaardij brik, l' Hirondelle, toen het berigt kwam, dat de oorlog tusschen Frankrijk en Engeland verklaard was.

Dadelijk herschiep Le Même de Hirondelle in een kaperschip.

Hij bewapende het met twaalf vierponder caronades en bemande het met tachtig man. Ter vermeerdering er van boden vrijwilligers zich aan om onder hem te dienen; hij kon evenwel slechts dertig hunner aannemen.

Zoodanig gewapend en bemand, zeilde Le Même in Julij 1793 van de eilanden (Ile de France en Bourbon) naar den Indischen Oceaan. Op den 16en Augustus ontmoette en enterde hij eene Hollandsche korvet, gewapend met 18 negenponders, de Goede Verwachting genaamd.

Men verhaalt, dat, vóór dat Le Même in staat was de Hirondelle langs zijde van zijn magtigen tegenstander te brengen, 't vuur van den laatste den Franschen kaper zoo zeer beschadigd had, dat een zijner officieren hem de opmerking maakte, dat 't vuur des vijands het schip zou doen zinken.

„Dat is juist, wat ik wil", antwoordde Le Même, „wij zullen dan genoodzaakt „zijn op 't dek van dat andere over te stappen."

Onmiddelijk daarna bragt hij de Hirondelle langs zijde en enterde hij.

Vergezeld en bijgestaan door zijnen prijs, viel Le Même, negen dagen later, de Willem de Vierde aan, een groot Hollandsch Oost-Indiëvaarder, voor 60 kanonnen

geboord, doch slechts 40 voerende, en vermeesterde het na een gevecht van veertig minuten. Met deze twee buitgemaakte schepen keerde Le Même naar de eilanden terug.

Hij bleef daar echter niet lang. Van de Hirondelle op la Ville de Bordeaux overgegaan, die 32 kanonnen voerde en eene équipage had van 200 man, ligte Le Même in de maand October weder het anker en begaf zich naar zijnen ouden kruisgrond.

Regtstreeks naar Sumatra zeilende, bestormde hij de vestingwerken van Padang, een van de Mentawei-eilanden, dat 't digtst bij den vasten wal lag, en maakte zich van al de schepen meester, welke in de nabijheid lagen.

Na zeer voordeelige voorwaarden van den Hollandschen Gouverneur verkregen te hebben, verliet hij Padang, zijn schip vol geladen met de opbrengst van zijne onderneming, en keerde naar Ile de France terug, terwijl hij op zijne terugreis zich nog van een Portugeesch koopvaardijschip, de Santa Sacramenta, meester maakte.

Het deel van den buit, dat aan Le Même van dezen togt toekwam, bedroeg 1,100,000 francs.

Met de Amphitrite, waarover hij vervolgens het bevel voerde, maakte Le Même verscheidene groote schepen prijs, maar het is mij niet gelukt de bijzonderheden er van ergens vermeld te vinden. Weder op de Uni overgegaan zijnde, die 21 kanonnen en eene équipage van 200 man voerde, werd hij de schrik van de Indische zeeën. Men verhaalt, dat, gedurende den korten tijd van zijn kruisen, dat schip zich meester maakte van zes koopvaarders, waarvan twee zeer rijke ladingen aan boord hadden, en vier inlandsche goerabs, alle geladen met geld. Daar Le Même echter te weinig van zijn volk op deze vaartuigen geplaatst had, sloegen de Moplahs, waarmede zij oorspronkelijk bemand waren, aan het muiten en bragten hunne overwinnaars om 't leven.

Onder de brieven, die men bij het lijk van den eersten officier vond, was er een van Le Même aan de eigenaars van de Uni, waarin hij zijn plan mededeelde „om de kusten van Malabar en Coromandel schoon te vegen en Tranquebar aan te „doen om ververschingen in te nemen."

Het schijnt, dat hij zijn woord gehouden heeft.

Na de terugkomst van de Uni op de eilanden, kruiste Le Même nog twee malen in de Indische zeeën; eerst met de Clarisse en later met de Grande Hirondelle.

Zijne togten met de Clarisse waren even gelukkig als zijne vroegere. Vijandelijke oorlogsschepen werden met geluk gemeden en koopvaarders met het meeste voordeel aangevallen. Doch dezelfde voorspoed wachtte niet de Grande Hirondelle. Nadat het drie schepen buit gemaakt had, was dat schip zelf genoodzaakt zich op den 31en December 1801 aan het Britsche fregat Sybille, gekommandeerd door den kapitein Charles Adam en gewapend met 48 stukken, over te geven.

Door den vrede van Amiens uit zijne gevangenschap ontslagen, stapte Le Même, die met zijne togten een verbazend groot fortuin gemaakt had, van het zeeleven af en werd koopman.

Hij beheerde zijne zaken echter zóó slecht, dat, toen de oorlog op nieuw in 1803 uitbarstte, hij alles, wat hij bezat, verloren had.

Hij nam toen weder zijn vroeger beroep bij de hand, en na zijne vlag geheschen te hebben aan boord van eenen driemaster, la Fortune, van 12 stukken en bemand met 160 man, zeilde hij tegen het einde van 't jaar 1803 naar de Golf van Bengalen.

Deze keer was hij buitengemeen gelukkig. In zeer korten tijd maakte hij op zijn minst vijftien schepen buit. De sommen gelds, die hij door 't verkoopen van deze schepen in handen kreeg, waren verbazend groot, en de officiële verslagen melden, dat de eerste zes er van voor bijna 1,200,000 francs verkocht werden. Ongelukkig voor Le Même leefde hij niet lang genoeg om van zijne verdiensten genot te kunnen hebben. Op den 7en November 1804 bevond hij zich in de wateren van de Arabische zee, 's morgens in de vroegte, in de nabijheid van de Concord, een Britsch fregat van 48 stukken, dat men van Bombay had uitgezonden om hem op te sporen. Te vergeefs trachte hij te ontsnappen. De Concord was een vlugge zeiler en om half vier kwam men binnen het bereik van het geschut. Le Même deed alles, wat hij kon, om zijnen tegenstander te ontredderen. Doch 't was te vergeefs. Om half elf, toen zijn schip wrak geschoten was, moest hij de vlag strijken. Met dit gevecht eindigde zijn loopbaan.

Den 15en Februarij 1805 aan boord van de Walthamstow als gevangene naar Engeland ingescheept zijnde, stierf hij op de reis (den 30sten Maart.)

Frankrijk verloor in hem een zijner stoutmoedigste avonturiers ter zee en de Engelsch-Indische maatschappij was ontheven van de verpligting om, op de vraag naar den naam van den kaperkapitein, door wien haar laatste koopvaardijschip veroverd was, het gestereotypeerde antwoord te geven: „steeds Le Même."

(Uit: Final French Struggles in India and on the Indian Seas, by Colonel G. B. Malleson, C. S. I. London 1878.)

IV.

Tot ons leedwezen moeten wij aanteekenen, dat bij de vorenstaande omschrijving van de gevechten van Le Même met de schepen de Goede Verwachting en Willem de Vierde sterk gefantaseerd is. De officiële bescheiden doen ons zien, dat deze vaartuigen zich niet alleen niet verdedigd hebben, maar dat zelfs de kapitein van het tweede zich verregaand lafhartig heeft gedragen.

De Goede Verwachting was volstrekt geene korvet van 18 stukken.

Het was eene particuliere snaauw (kleine brik zonder scheg), bewapend met zes twee-ponders en gevoerd door Wilke Lange Remke, die vroeger als kapitein-luitenant in 's Compagnies zeedienst was geweest.

De heer P. T. Chassé, tot opperhoofd van Sumatra's Westkust benoemd zijnde, had met de Goede Verwachting de reis naar Padang gemaakt.

Op de terugreis naar Batavia werd dit vaartuig den 17den Augustus 1793 in Straat Sunda, benoorden Prinsen-eiland, door l'Hirondelle gejaagd.

Deze, een vlugge zeiler zijnde, was de Goede Verwachting weldra zoo genaderd,

dat ontzeilen onmogelijk was, terwijl, met de geringe bemanning en bewapening daar aan boord, aan verdediging niet te denken viel.

Schipper Remke moest zich dus wel overgeven. Hij werd met zijne équipage en passagiers, zijnde eenige soldaten van Padang, bij Le Même aan boord genomen, terwijl volk van de Hirondelle op den prijs overging.

Nog twee kleine vaartuigen, gevoerd door Chinezen, werden door Le Même genomen, en den volgenden dag of twee dagen later ontmoette hij het Compagnies schip Willem de Vierde.

De bijzonderheden van de overgave van dat schip kunnen thans niet meer met volkomene juistheid en volledigheid worden beschreven, want de gansche bundel stukken van het tegen den kapitein Jacob Thomsen gevoerde crimineele proces is uit de archieven van den voormaligen Raad van Justitie des Kasteels Batavia spoorloos verdwenen en was, blijkens een brief van 1796, reeds toen niet meer te vinden. Hetgeen hier en daar is aangetroffen, doet het volgende kennen.

De Willem de Vierde was een vol driemastschip, in 1790 te Amsterdam gebouwd en in Junij 1791 voor de Kamer van die stad te Batavia aangekomen met eene bemanning van 329 koppen, waaronder 2 passagiers, 143 militairen en 23 ambachtslieden. De scheepsbemanning zou dus bestaan hebben uit 161 koppen, hetgeen wijst op een zeer groot schip. Maar men vergete niet, dat de uit Nederland komende Compagnies schepen alle zeer zwaar bemand waren, daar het volk bestemd was om meerendeels in Indië te blijven, en dat de retourschepen bemand werden met lieden, wier dienstverband verstreken was, met personen, die uit Indië verwijderd werden, en ook met niet weinigen, wier gezondheid hun terugkeer naar Europa noodig maakte.

Het schip was lang 150, wijd 42 en hol 18 voeten, en was gemeten op 400 last. Het had slechts een tusschendek, zoodat het, daar de terugkeerende schepen zeer vol geladen werden, niet waarschijnlijk is, dat het, zoo als Kolonel Malleson zegt, voor 60 stukken geboord was of 40 stukken in batterij had. Trouwens ik heb nergens aangetroffen, dat een schip van het charter van de Willem de Vierde, geen oorlog- of ten oorlog uitgerust schip zijnde, in het laatst der vorige eeuw zoo zwaar bewapend was.

Het schip was bestemd naar Nederland via Ceilon, waar het zou vol laden. Waaruit de lading van Batavia bestond, is niet volledig kunnen worden nagegaan; alleen is melding gevonden van 100,000 ponden peper en van stofgoud, maar de waarde van de gansche lading moet zeer aanzienlijk zijn geweest.

Wat er tusschen de Willem de Vierde en de Hirondelle is voorgevallen, is slechts beknopt na te gaan uit een brief van den waarnemenden advocaat-fiscaal, Mr. W. Popkens, aan de Hooge Regering dd. 5 Augustus 1794, waaruit blijkt, dat Jacob Thomsen was in confessie:

dat hij, van de reede van Batavia vertrekkende, niet overladen was:

dat hij, op Onrust aangelegen hebbende, tegen de bepalingen in, van den baas van dat eiland nog goederen had ingenomen;

dat hij, bij vertrek van Batavia, instructie had geene vlaggen te vertrouwen en geweld met geweld te keeren;

dat hij voorzien was van het noodige geschut, kruid, lood, kogels en alles, wat tot verdediging noodig was;

dat hij echter bij den aanval niet meer dan vijf stukken, geladen met losse kardoezen, gereed had, die zouden dienen voor saluutschoten, zonder één stuk met scherp geladen of de noodige toebereidselen daartoe gemaakt te hebben, waartoe hij opgaf, dat hem de tijd ontbrak;

dat er geen kruid voorhanden was en de sleutels van het scherpgat niet te vinden waren, toen men hem aanviel;

dat hij ten opzigte van het strijken der vlag en het over boord werpen der geheime papieren heeft gezegd: „loop er een bij de vlag" en aan een jongen bevolen heeft die papieren in zee te werpen, zonder dat hij echter stellig wist of dit gedaan was.

De w^d^. advocaat-fiscaal voerde bij dit schrijven, ter verontschuldiging van Thomsen aan: dat een koopvaarder geen oorlogschip is; dat de officieren eigenlijk niet ten oorlog uitgerust waren; dat het volk zwak, ziekelijk en weinigen ter verdediging geschikt waren; dat eenige noodige opredderingen hadden moeten plaats hebben; terwijl hij eindelijk, door de snaauw de Goede Verwachting gedupeerd en verbaasd, ras door Le Même werd aangevallen.

Daar de snaauw reeds in handen van den kaper was, heeft zij zeker de Fransche vlag vertoond, waardoor Thomsen zal gedacht hebben met twee aanvallers te doen te hebben.

In elk geval hebben tusschen de Goede verwachting, de Willem de Vierde en de Hirondelle geene gevechten plaats gehad, zoodat in dit opzigt het verhaal van Kolonel Malleson onjuist is.

Even buiten Straat Sunda werden Thomsen, Remke, de beide Chinesche gezagvoerders, de bottelier en een scheepsjongen van de Willem de Vierde, Dirk Marten van Duijvenboode (¹) en Jan Tijssenbaart door Le Même van een sloep voorzien en in vrijheid gesteld, met een brief aan de Regering, waarvan wij den inhoud niet aangeteekend vinden.

Zij landden te Anjer en begaven zich van daar naar Batavia, waar Thomsen onmiddelijk op het admiraalschip in civiel arrest werd gesteld met last om zich binnen acht dagen wegens het overgeven van zijn schip te verantwoorden.

Remke, Duijvenboode en Tijssenbaart werden omtrent het voorgevallene gehoord en hunne verklaringen waren bezwarend genoeg om tegen Thomsen eene vervolging tot straf te doen instellen.

De procedure vorderde zeer langzaam, zoo zelfs, dat de Regering den Raad van Justitie daarover eene aanmerking maakte, waarop eene verantwoording volgde van

(¹) In 1803 wat deze luitenant ter zee te Ternate (zie Bijdragen tot de Taal- Land- en Volkenkunde van N. I. 4e reeks, 3e deel, bl. 222). Hij heeft zich daar vast nedergezet.

den Advocaat-fiscaal, die de Regering echter niet bevredigde. Zij merkte die verantwoording „als geheel onvoldoende" aan en gaf hem Haar ongenoegen te kennen „zoo „over de verkeerde wijze, waarop hij in de voorschreven zaak is te werk gegaan, als „de abusieve begrippen, die hij zich formeert van zijne betoonde vigilantie," terwijl den sedert opgetreden advocaat-fiscaal, Mr. Paul Mounier, werd aanbevolen om met de afdoening der zaak alle mogelijke spoed te maken (Resolutie 11 September 1794).

De eisch van den advocaat-fiscaal was, dat Thomsen zou worden veroordeeld tot de straf van het zwaaijen van het zwaard boven het hoofd, bannissement, enz., doch de Raad van Justitie verminderde dezen eisch en veroordeelde hem bij vonnis van 28 November 1794, om te worden gedeporteerd van ambt en qualiteit, voorts verklaard inhabil te wezen tot het bekleeden van eenige bediening bij de Compagnie, met confiscatie van zijne te goed hebbende gage, mitsgaders gebannen uit alle steden en forten onder de magt en het gebied van de Compagnie gehoorende, om met een der eerst vertrekkende schepen naar Nederland te worden gezonden, ten einde voor de kost scheepsdienst te doen; met condemnatie verder in de kosten van de justitie.

De Kommissarissen Generaal waren van oordeel, dat dit vonnis niet streng genoeg was.

Zij meenden, dat het pligtverzuim van Thomsen, „waarvan de gevolgen zoo „noodlottig zijn voor het Vaderland, als is geweest het nemen van een kostelijk „schip, met een overvloed van levensmidden beladen, waardoor de vijand in staat is „gesteld geweest zijne vijandelijke oogmerken tot deze hoofdplaats uit te strekken, „volgens de wetten en plakkaten van den Lande met den dood moest worden gestraft. „Dat derhalve de Raad van Justitie door het ontzeggen van het voornaamste gedeelte „van den zoo moderaten eisch van den advocaat-fiscaal over dit geval al vrij wel met „de zachte hand scheen heengeloopen te zijn enz."

Dit werd den Raad van Justitie medegedeeld, onder te kennen geving van het vertrouwen van Kommissarissen Generaal, „dat de Raad de gegrondheid van „de remarque zal moeten erkennen en zich derhalve dezelve in 't vervolg ten nutte „zal maken." (Resolutie K. K. G. G. 6 December 1794).

V.

Je vous ai écrit, mon cher Chassé, par un navire de votre nation, parti d'ici il y a 15 jours pour Batavia. Je crain que le Bateau ne se rendent. Soyez persuadé du contraire que je ne voudrois pas me priver du plaisir de vous écrire par notre ami Perot; dans ma précédente je vous témoigne, combien j'ai été sensible à votre souvenir et encore plus aux desagréments que vous a fait subir la calomnie. Des hommes tel que vous, mon ami, ne s'en mettent jamais à l'abrie, mais aussi vous avez eu la douce satisfaction de voir ses vils ennemis tomber dans la poudierre d'où il étoient sortis, quelque' un seul pourtant a encore auser levez la tête car de votre coté on m'a envoyé un anonime pour me faire croire que vous aviez entièrement refuté mon adresse contre mes calomniateurs de ma croisière sur la Ville de Bordeau; ils ont bien mal réussi, ses hommes, ils me rendent bien peu de justice, s'il ne me croyent capable de connoitre l' homme honnette et vertueux, de celui vil rempant et méchant; ils croyoient peut être m'engager à écrire contre vous! encore preuve qu'ils ne me connoissent pas. Je suis incapable d'écrire ni dire rien contre la vérité, même serais je sur que sela pouroit m' être d' une grande utilité — en concéquence ses corps sans ame creveront de [dépit, mais ils me verront muet, peu inquiet de l'opinion qu'il ont de moi, je me connois et s'ai que d'honnette gens me rendent justice, cela sufit, ils ne m' enpecheron pas de dire que dans toute la Hollande il n'existe qu' un Chassé.

Né vous goufle (gonflez?) pas, mon ami, quoi que ce soit un françois qui vous parle, se n'est pas le langage de Larattation (sic) qu'il tient, il en est trop ennemi mais c'est un homme qui fier d'avoir eu le bonheur de conquérir un ennemi tel que vous à été son scrupuleux observateur tout le temps qu' il a passé avec vous qui dans des crises peu fait pour me plaire vous a vu le front serin anoncant L'homme intreté [intègre] et qui n'a saisé et ne saiséra de dire que nul n'est autorisé à vous faire le moindre reproche.

Je me proposois, mon ami, vous envoyer par Perot un cadot pour votre dame, mais la penurie de joli chose m' empêche, je ne chaperai pas la p[re] occassion qui me sera assé favorable pour la faire; prié la de vouloir bien agrée le respect de ma nouvelle femme et les miens; recevez particulierement la continuation du sincère et inviolable atachement que vous a voué votre ami sincère Le Meme. Isle de france le 21e avril 1796, ou 3 florial an 4e.

VI.

Adresse du Citoyen Lemême à ses Concitoyens, en réponse aux calomnies et aux bruits injurieux, répandus sur son compte dans sa dernière course à PADANG.

Citoyens :

Il est étonnant que je sois obligé de mettre à jour ma conduite pour rappeller à l'ordre plusieurs citoyens qui ont aussi facilement cru l'inculpation sur mon compte, relativement à ma course dernière.

Pouvais-je croire que ceux qui d'un commun accord me donnèrent leur estime, auraient, sur des propos sans fondement et tenus par de tels gens, ébranlé (si elle n'est pas détruite) la réputation que j'avais (j'ose le dire) aussi bien méritée. L'honnêteté que j'ai toujours mise dans mes procédés tant envers mes équipages que mes prisonniers, mon désintéressement envers ces deux, prouvés en diverses occasions, me l'avaient, je le repète, meritée.

Aurais-je pu croire, chers Citoyens, qu'il eût fallu avoir recours à un mémoire pour me blanchir à vos yeux? Tel est pourtant le fait. Si ces propos gangrénés n'eussent gangréné l'esprit que des gens tels que mes accusateurs, je les eusse méprisés et j'aurais gardé le silence, mais la majeure partie est séduite (je ne sais par quel motif, si ce n'est celui d'aimer à entendre dire du mal d'autrui); c'est cette majorité que je veux éclairer et leur rappeller les époques les plus reculées, c'est à dire celle où on a commencé à s'apercevoir qu'il existait un Lemême dans la colonie. C'est la course de l'Hirondelle. S'il eût été dans mon caractère d'aimer à m'approprier des richesses, sauf de quelle manière, j'eusse commencé à la prise du Wilhiams de Furde. Le capitaine, lorsqu'il me fit la déclaration du contenu de sa cargaison, m'annonça deux caisses d'or, qui n'étaient portées sur aucun livre ni connaissement. Elles étaient dans sa chambre, lieu où personne ne fût que moi, qui l'ai occupé depuis l'epoque de la prise, jusqu'à l'atterrage de Rodrigue. Cette déclaration me fût faite en anglais. Personne que moi à bord ne l'entendait; en conséquence il m'eut été facile de soustraire tout ou partie de ce métal, qui eût été une fortune pour moi. Mais non, je méprisai cet or et je l'ai déclaré à tout l'univers.

J'ai réarmé sur la Ville de Bourdeaux, je me suis rendu maître de Padang le 7 Décembre 1793. Lorsque j'ai été possesseur de la colonie je me suis occupé de

visiter les magasins de la Compagnie. J'ai pour ce fait invité le plus possible de chaque classe de mon équipage et en leur présence j'en ai fait l'inventaire. Les richesses n'étaient pas à beaucoup près ce que nous espérions. Les habitans nous espéraient (sic) depuis deux mois. Pendant ce temps ils ont soustrait ce qu'ils ont pû, et celles que nous y avons trouvées consistent en ce qui suit: 26 lingots d'or de divers numéros, 3 caisses d'argent, 200 tails d'or, 7 barils de monnaie de cuivre, 207 balles de diverses marchandises, 1110 sacs de poivre, 1869 sacs de riz et divers autres articles de peu de valeur, tels que les pompes, les brancards, les poids en fonte etc.

Croyant les habitans riches je leur imposai une capitulation de 150,000 piastres. A cette demande ils se consignèrent tous prisonniers. Je diminuai ma demande d'un tiers et je l'accompagnai de menaces faites pour intimider. J'eus la désolation de voir des familles entières se prosterner à mes pieds, me suppliant de les faire mourir, étant dans l'impossibilité de payer cette somme. Quelle est l'âme honnête qui eût pu souffrir un tel spectacle sans gémir et s'attendrir (si non mon équipage)? Je fis une troisième diminution et je bornai ma demande à 50,000 piastres, dont 30,000 aux habitans Hollandais et 20,000 à la caste Chinoise. Ces pauvres gens préférèrent plutôt se saigner aux quatre membres que de ne pas satisfaire à ma demande. Mais de quelle manière le firent-ils? les uns apportant leurs byoux, ceux de leurs femmes (le tout de peu de valeur). Une particulièrement m'apporta 5 piastres en me disant: voilà tout ce que je possède, je les avais destinées à acheter du riz, mais je préfère plutôt mourir de faim, que de voir mes compatriotes sacrifier à votre avidité.

Jour funeste où j'ai versé plus de larmes que je ne pourrai jamais l'exprimer, faut-il que je te rende publie lorsque j'ai fait tout pour te bannir de ma mémoire..... Mais tu es nécessaire à ma justification, je m'y soumets. Cependant je prie ceux qui me liront d'être persuadés que mon coeur démentait toutes ces abominations; cette conduite et ces procédés humaines et généreux n'ont pas empêché que ces âmes viles et les mêmes qui font en ce jour des accusations jouissaient de cet affreux spectacle, murmuraient même entre eux de ce que la sensibilité me faisait refuser l'unique ressource de ces malheureux. Ce fût en vain, car en dépit d'eux et de l'univers (s'il s'y fût opposé) je prouvai à mes prisonniers que personne mieux que le Français ne sait respecter les droits de l'humanité.

Le Gouverneur, que j'avais imposé pour 10.000 piastres, les paya en un lingot d'or No. 1 (celui qu'on a eu le front d'accuser, même affirmer péser 10 livres), 4 paquets de poudre d'or, pesant ensemble 200 tails, le reste en roupies doubles, sols etc.

Le second Gouverneur étant imposé pour 3000 piastres en une partie d'acier, le seul que j'ai apporté, n'ayant pas un piastre chez lui. Les autres payèrent, je ne peux dire pour quelle somme, car ce fut en marchandise, en fanons, doubles sols, en m'apportant tout ce qu'ils avaient. J'étais obligé de prendre sans compter et si je n'avais écouté que mon coeur je leur eus fait tout remporter.

C'est de cette même capitulation que j'ai eu le drap écarlate, quelques pièces de mouchoirs, une négresse, et les Chinois plus pauvres ne me donnèrent pas pour

leur imposition, qui était de 10.000 piastres, la valeur de 2.000. Le capitaine de cette caste, que j'avais rendu responsable des autres, voyant l'impossibilité de payer, fit banqueroute, abondonna sa maison et toutes ses propriétés.

Je profitai de cet abandon pour assouvir la vile passion des hommes que j'avais le malheur de commander.

Je leur abandonnai cette maison au pillage, après en avoir fait tirer les nids d'oiseaux, la canelle, le benjoin, le fer, le sucre etc.

C'est en vain que je cherche à tirer un rideau sur cette scène! Elle m'est toujours présente. Il me semble les voir, ces tigres dévorant leur proie, dépouillant inhumainement l'homme, la femme, enfants, cassant, brisant tout ce qui s'offrait à leurs yeux; ne consultant que ce qu'ils appelaient leur vengeance et jamais le droit de l'humanité; pas un meuble ne resta entier, pas une pièce de hardes (quoique ne pouvant leur servir) n'échappa à leur cupidité. Telle se passa cette affreuse journée, faite pour dégouter à jamais de tenter de pareilles descentes.

Je croyais, d'après les désastres ci-dessus, avoir satisfait leurs désirs, mais j'étais dans l'erreur; ils firent une assemblée et osèrent m'adresser une pétition tendant à leur abandonner la ville au pillage et m'observant que j'avais l'âme trop honnête pour faire le métier de corsaire; qu'en conséquence ils me prièrent d'aller à bord pour n'être pas spectateur de leurs faits.

Ce fût à cette epoque, où, m'armant de toute la fermeté possible, je leur prouvai que la multitude des hommes de leur trempe ne pouvaient rien sur l'homme (sic.). Je m'annonçai le défenseur de ces gens et ils n'osèrent aller plus loin. Indépendamment ils ont poussé la cruauté jusqu'au point d'aller déterrer un Chinois, qui, selon eux avait de l'or avec lui.

Sans écouter les sentiments de la nature, sans respecter les droits de l'humanité, violant tout ce que nous avons de plus sacré, ils ont osé troubler les cendres de leurs semblables pour assouvir leurs vils intérêts; ils ont pourtant, d'après ces faits, dit ici, que si j'avais voulu laisser la délicatesse à côté, j'aurais apporté quatre millions de plus.

Comment est-il possible que des gens de qui nous avions tiré, comme on le voit, la quintessence, comment, dis-je, était-il possible qu'ils payassent même un 124me de la somme ci-dessus? Non, ils auraient été entièrement ruinés, car, sans écouter sentiment, ils auraient agi chez chaque individu comme ils avaient fait chez les Chinois, et la masse n'eût pas été plus riche d'une obole.

J'aurais eu la douleur de voir le nom Français, ce nom qui est actuellement respecté de toutes les nations, être en horreur à Padang, seulement j'aurais été spectateur d'un incendie général. Ces pauvres gens, qui n'avaient d'autres torts envers nous que d'être nos prisonniers, auraient été, faute d'asile, abandonné à la fureur et à l'animosité des insulaires du pays. J'aurais plutôt perdu la vie que de le souffrir et mon corps aurait servi d'égide pour leur défense.

Il me reste encore à prouver l'emploi de 7 barils de monnaie de cuivre. Qu'on se rappelle que dans le coffre de la Compagnie j'ai trouvé quatre paquets de poudre

d'or formant ensemble 200 tails ; que le Gouverneur, en payant sa capitulation m'en a donné autant, ce qui fait en tout 400 tails. J'en ai remis ici 737. L'excédent des 400 est le produit de cette monnaie. Il est vrai que je n'ai pas vendu aux Malais cette monnaie aussi chère que le ferait la Compagnie, mais il m'était plus avantageux d'apporter de la poudre d'or qu'une monnaie qui eut été de nulle valeur. J'observe encore que pendant les 15 jours que j'ai passé à Padang, la provision journalière a été payée avec cette monnaie et que je la donnai sans compter.

J'ai aussi entendu ces mêmes accusateurs demander ce que j'avais fait du sel.

On verra sur ma capitulation que je l'ai donné au Gouverneur, n'en pouvant tirer aucun parti. J'en ai cependant donné à peu près 4 à 5 milliers pour payer les provisions du départ.

Ces mêmes accusateurs veulent que la prise de Padang produise 8 à 9 millions, parce que je l'ai estimé telle à mon arrivée. Cette demande est aussi absurde que ces accusateurs sont méprisables. Prétendent ils, parce que j'ai mal estimé, me faire tenir compte de mon erreur? Quel est l'homme qui ne se soit pas trompé comme moi, d'après les déclarations de plusieurs qui m'assurèrent avoir vu le contenu des balles, que c'était toutes marchandises fines, lorsqu'elles se trouvent trés grosses ; les lingots, que je n'avais vu que très-peu et que j'estimais (d'après les mêmes rapports) peser autant que ceux de l' Hirondelle, n'ont pas pu contribuer à mon erreur.

Mais dans tous les cas, on ne peut tirer aucune conséquence de ce fait à mon désavantage, car à supposer que je ressemblerais à celui que ces accusateurs veulent dépeindre, au lieu d'avoir accusé en plus, je l'aurais fait en moins.

Mais je ne me donnerai pas la peine d'entrer dans d'autres détails, car le but de ce mémoire est seulement de dissuader le public sur mon compte en mettant ma conduite au jour et nullement pour répondre à ces aboyeurs ; je les méprise trop.

Que pouvez vous maintenant, Citoyens, espérer de ces mêmes gens?

Quelle foi voulez vous ajouter à leurs propos? Eux qui, non content des faits mentionnés dans ce mémoire (faits que je n'aurais jamais revélés, s'ils ne m'y eussent forcé eux-mêmes) ont eu le front de renier leur signature aux procès verbaux portant le détail du produit de Padang en disant qu'ils signaient sans savoir que signaient, qu'en conséquence cette signature n'était rien pour eux. Hommes sans sentiment, sans foi, sans honneur, faux accusateurs, ne devriez vous pas rougir (si vous en êtes susceptibles) d'oser exercer vos langues médisantes sur celui qui ne vous a fait que du bien et dont la conduite a été des plus intactes.

Mais je cesse de m'entretenir de vos faits ; ils occuperaient trop de papier et m'apprendraient de nouveau (sic) me reposant entièrement sur l'équité du public et mon honnêteté.

(Signé) T. LEMÊME.

A l'Isle de France, chez Erny Frères, Imprimeurs. 1794.

VERHANDELINGEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP

VAN

KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

Deel XLI.
Derde aflevering.

BATAVIA,
W. BRUINING & Co.

's HAGE,
M. NIJHOFF.

1881.

RAPPORT

VAN DEN

staat en gesteldheid van het Landschap Sourabaija; met de daarin gevonden wordende Negorijen en Dorpen, item velden, bevolking enz., enz., zoodanig als het een en ander bevonden is bij de daarvan gedanen opneem

DOOR

F. J. ROTHENBUHLER (*).

Van alle de Landen, welke tot den Oosthoek gehoren, verdiend dat van Sourabaija zeekerlijk den voorrang! Niet alleen dat zich daarin de Hoofd- of voornaamste plaats bevindt, waar het Opperbestier over dit gedeelte van Java deszelvs Residentie houd; maar Hetzelve kan ook roemen op eene der schoonste en snelvlietendste Revieren van het geheele Eiland, wier wateren zich in de Beneeden-landen in onderscheidene kanalen verdeelende, allerwegen vruchtbaarheid verspreiden en tevens ook aan derzelver uitloop, veilige Havens formeeren voor chaloupen en andere niet te diep gaande vaartuigen, welke tot den handel naar Batavia, Sumatra, Borneo en zelvs de Grote Oost worden geëmploijeerd; — terwijl dit Landschap, in opzicht der uitgestrektheid en Bevolking, meede een der aanzienlijksten is, ofschoon deeze laatste thans merkelijk minder bedraagd, als noch voor eenige jaren het geval is geweest.

Het schijnt echter, niet zeer lange voor de komst der Europeërs in deeze Gewesten, geweest te zijn, dat dit Landschap tot zulk een voordeeligen staat is geraakt; — en inderdaad, zoo men aan het verhaal der Javanen geloof mag slaan, dan zijn zelvs alle de daartoe gehorende Distrikten, welke aan de Oostzijde der gemelde Revier leggen, noch onder de Madjapahitsche vorsten, geheel door de zee overspoeld geweest, uitgezonderd alleen eenige weinige hoge Gronden, welke zo veele Eilanden formeerden, en waar zich met er tijd Inwoonders kwamen neederzetten, die door het leggen van kleene Dammetjes teegen den aanloop der zee, dezelven allenskens tot de bebouwing bekwaam maakten, en tevens ook meer en meer Grondt aan-

(*) De schrijver van dit rapport was lid van de in 1811 benoemde commissie tot het instellen van plaatselijke onderzoekingen over het geheele eiland Java naar alwat de kennis van den maatschappelijken toestand daarvan kon vermeerderen, ter voorbereiding van de groote, voorgenomen hervormingen.

wonnen, tot dat de Eilanden zich eindelijk geheel verloren en het Land die gedaante aannam, waarin hetzelve zich thans bevindt. — Het is wel niet te ontkennen, dat eene diergelijke importante verandering voor zulk een gering tijds-verloop, als door den Inlander daar voor gesteld word, veel te uitgebreid schijnt te weezen, nadien men genoegzaam als zeeker kan aanneemen, dat seedert de vernietiging van het Madjapahitsche Rijk, noch in lange na geene vier honderd jaren zijn verloopen; — doch aan de zaak zelve is echter geenzints te twijffelen. In eene Hollandsche Beschrijving toch, die noch geene volle honderd jaren oud is, word de Campong Ampel, die even beneeden de Maleische Campong aan de Oostzijde der Revier, teegen over de teegenwoordige Constructie winkel, is geleegen; — duidelijk een Eiland genoemd, daar deeze Campong echter thans hoegenaamd geene gelijkenis daarna heeft. Ook treft men nergens in deeze Distrikten, eenige andere Aarde aan, als de gewone grauwe zeekleij, die slechts van boven een weinig vermengd is met zand, dat jaarlijks door de zware overstroming n, uit het gebergte word meede gesleept en dan bij het aflopen van het water, op de velden terug blijft; — zijnde alles laag, vlak Land, zonder een enkelde Berg, of Heuvel, uitgezonderd twee of drie kleene aanhoogtens in het Distrikt van Djangolo, doch die meede enkel uit zee-kleij bestaan en zich aldaar zelve schijnen geformeerd te hebben, door eene bij tusschen posingen, plaats hebbende opborreling, of liever geweldige opwerping van eene massa van gem. kleij en zout water, uit eene opening in het midden van dezelven en waardoor de grond rondsom, in der tijd, natuurlijk al hoger en hoger heeft moeten worden.

Daar en boven heeft men, noch niet zeer lang geleeden, bij het maken van doorgravingen en ook eens bij een andere geleegentheid, heel verre van zee af, overblijfzelen aangetroffen van zeer grote en na het maakzel van Chinaze Jonken zweemende vaartuigen, welke gewis niet daar zouden gekomen zijn, indien dit niet voorheen werkelijk zee ware geweest.

En behalven dat word ook thans noch zeeker gedeelte van de gem., voorheen door de zee overspoeld geweest zijnde streeken, Rawa Poelo genaamd, waarvan het eerste woord letterlijk een Binnen water, Meir of overstroomd Land beteekend, en het laatste een Eiland of Eilanden, eene benaming, welke blijkbaar is ontleend van de gesteldheid, waarin zich deeze Contrij, bij het ontstaan van gedachte benaming, werkelijk bevonden heeft.

Wel is waar, dat de overige distrikten, die bewesten de voorschreven Revier zijn geleegen, al vroeg en wel zeer goed schijnen bevolkt te zijn geweest, ten minsten te oordeelen, na de veele sporen van Tempels en andere gebouwen, welke men overal in dezelven aantreft, ofschoon die thans geheel onder de voet leggen en niets meer daarvan overgebleven is, dan de zich wijd en zijd uitstrekkende fondamenten en 5 à 6 op onderscheidene plaatsen, opgerichte zware steenen, ter weeder zijden en van voor en achter beschreeven met oude Javasche Letters, die echter van den ijzeren Tand des tijds meede veel geleeden hebben en omtrent het oogmerk van welker oprichting, tijd en door wien, ik hoegenaamd geene elucidatie heb kunnen erlangen; dan, volgens

het verhaal der Javanen, waren deeze Landstreken ook toen en noch lange naderhand onder den Sulthan van Demak, die een tot het Mahometthanendom overgegane zoon van den laatsten der Madjapahitsche vorsten is geweest en zich, met behulp zijner geloofsgenoten, van het Rijk zijns vaders meester heeft gemaakt, in onderscheidene kleine Distrikten verdeeld, waarvan ieder zijn bijzonder Hoofd had, en die onder niemand als den vorst zelve stond.

En het schijnt inderdaad ook eerst onder den tweeden der Javasche keizers uit het teegenswoordige stamhuis geweest te zijn, dat alle de gem. Distrikten te zamen tot een Regentschap zijn versmolten.

De naam van Sourabaija zelve, welke toen aan dit Regentschap gegeeven wierd, is meede van geen zeer hogen ouderdom. Dezelve was echter in die tijd reeds bekend; en is, volgens het verhaal der Javanen, zijnen oorsprong aan eene zeer zonderlinge gebeurtenis verschuldigd. Een voornaam Mahometthaans Priester, welke van Moeders zijde noch eenigzints aan den laatsten vorst van Madjapahit vermaagschapt was en derhalven van Denzelve verlof had bekomen, om zich, met zijnen aanhang, in de hier voorwaards vermelde Campong Ampel ter needer te zetten, en alwaar ook thans noch zijn Graf, als dat van een Groot Heilig, vereerd word — had op zeekeren dach, zich met zijn vaartuig van huis begeeven hebbende, omstreeks, waar thans de Campongs Wono Coessoemo en Oendakkan leggen, circa een quart uur gaans beneeden Simpang, aan de oostelijke arm van de Revier doch toen noch meest door de zee overspoeld, een verwoed gevecht aanschouwd, tusschen een zeekere visch, bij de Javanen onder de naam van Soera bekend, zijnde eigentlijk een soort van stompneus, en een kaijman of Baija, zo als die hier door den Inlander word genoemd. Dit geval konde niet missen veel geruchts te maken! Men beschouwde het als een wonder. Ieder wilde de plaats zien, waar de Soera en de Baija gevochten hadden; en daaruit ontstond met er tijd de benaming van Sourabaija, welke zich in den beginne echter alleen tot die streek bepaalde, waar het feit was voorgevallen, doch langzamerhand ook tot de omgeleegene Campongs uitstrekte, en eindelijk de naam wierd, waarbij èn de Hoofdnegorij èn het Regentschap zelve seedert is bekend geweest.

Tot in het Jaar 1799, toen ik tot Gezachhebber over den oosthoek wierd aangesteld, was noch geen kaart van dit zo min als van eenig ander der daartoe gehorende Regentschappen aan handen, dewijl men hier nimmer een Ingenieur of Landmeeter had gehad. Ik verkreeg echter, dat Sourabaija van een zodanig Perzoon voorzien wierd, en ik stelde denzelve dadelijk aan het werk; doch de veele andere beezigheden, welke door hem moesten verricht worden, lieten niet toe, het in deezen bedoelde oogmerk volkomen te kunnen bereiken. Een goed gedeelte van de aan de westzijden der grote Revier geleegene Distrikten tot dit Regentschap gehorende, is onopgenomen moeten blijven, en ten opzichte van zommige der overigen heeft men ook geene genoegzame waarnemingen kunnen doen, om de punten behoorlijk te bepalen, waar de zelven teegen andere Landschappen aanstoten, zo als ten duidelijksten blijkt uit de onlangs mij door den President der Commissie, den Lieutenant Colonel Mackenzie toe-

gezonden kaart, die ten vollen overeenkomt, met de geene, welke ik ter dier tijd had doen formeeren, en die ik, bij het aftreeden uit de Post van Gezachhebber, aan mijnen vervanger, of den toenmaligen Militair Commandant heb overgegeeven.

Het spreekt dus ook van zelve, dat het voor mij niet wel mogelijk kan zijn, eene volkomen juiste opgaaf te suppediteeren van de ware grote van dit Landschap en deszelvs eigentlijke strekking, doch om evenwel niets te verzuimen van hetgeen werkelijk in mijn vermogen was, heb ik bij den door mij van dit Distrikt jongst gedanen opneem, mij allerweegen, zo veel tijd en geleegentheid het maar eenigzints wilden toelaten, na alles geinformeerd, wat ten deezen eenig ligt konde geeven; en ik ben daardoor in staat gesteld, aan den geweezen Capitain der Genie bij het vorige Gouvernement, W. B. Wardenaar, die zich gereedelijk daartoe aangeboden heeft, genoegzame elucidatie te kunnen suppediteeren om de gapingen in de voorschr. kaart eenigzints aantevullen, hetgeen wel is waar niet met die accuratesse heeft kunnen geschieden, als wanneer de waarneeming door hem zelve of een ander deskundig Perzoon, ware verricht, doch evenwel zo als ik mij vlije, niet veel van de waarheid zal afwijken, en waarom ik dan ook geen zwarigheid make het daarvan geformeerd kaartje hierneevens te laten overgaan.

Volgens deeze kaart, is het Sourabaijasche inderdaad van eene zeer grote uitgestrektheid! Hetzelve beslaat eene oppervlakte van ten naasten bij 28 Duitsche quadraat mijlen. En ik calculeere, dat daarvan thans werkelijk reeds 170,000 Morgens bebouwd, bewoond en tot andere eindens geëmploijeerd zijn; en dat van de overige gronden, bij een toeneemende volkrijkheid en verstandige inrichting, in der tijd, meede noch wel 14,636 Morgens op de een of andere wijze zullen kunnen worden benuttigd, invoegen dit hier onder bij ieder distrikt in het bijzonder nader zal aangetoond worden.

Aan de Oost en Noord kant, word het Sourabaijasche bepaald door de zee, die aldaar het kanaal of de zogenaamde Trechter tusschen de Javasche wal en het Eiland Madura formeerd; — aan de zuidzijde, door de Grote Revier en een arm van dezelve, waardoor dit Distrikt van des Keizers en Sulthans Landschappen Wirasaba en Djapan en vervolgens ook van het onder Passourouang gehorende Regentschap Bangil afgescheiden word; — aan de Noordwest en west zijde, gedeeltelijk door de Revier van Jono, die tusschen dit en het Regentschap Grisse doorloopt en voor het overige door het Regentschap Lamongang, voorts een gedeelte van Sidaijoe, en dan de onder den Sulthan gehorende Djepangsche Distrikten Bahoewerno en Radjekwessie en eindelijk aan de zuid west kant door het insgelijks den gem. vorst toegehorende Regentschap Kartasana; — zo als dit een en ander nader uit het gem. kaartje zal kunnen beoogd worden.

Thans is dit Landschap in bijzondere Distrikten verdeeld, te weeten:

1e. Kotta, hetgeen dat gedeelte is, waarin zich de eigentlijke stad en ook de verblijfplaats der Regenten bevind, en allen de Campongs en wijken in zich bevat,

welke ter weeder zijde van de Revier zijn geleegen van Simpang af, tot aan zee toe, in zo verren namentlijk geene Rijst of andere Landen daaraan gehoren.

Dit distrikt is over het geheel genomen, zeer goed bewoond, dewijl de handel en gemakkelijkheid, om aan de kost te komen, door den tijd veel volk hier na toe gelokt heeft. Jammer is het maar, dat de meeste deezer Campongs zeer laag leglen en daarin veele kuilen en diepe grachten gevonden worden, waarin het water, dat dezelve in de Reegentijd aanvuld, het grootste gedeelte van het jaar door staan blijft en den dampkring met vergiftige uitwazemingen besmet, welke de plaats ongezond maaken en gewis de verderffelijkste gevolgen zouden te weege brengen, zo de vlakte van het Land niet aan de wind een vrij veld aanbood, om deeze dampen gedurig te verstrooijen.

2e. Djabakotta, hetwelk de eigentlijke ommelanden uitmaakt, en zich uitstrekt rondsom het eerstgem. Distrikt, aan de noord en Oostzijde tot aan zee; — aan de westzijde tot aan het Distrikt van Simimie en aan de zuid zijde, bewesten de Revier tot aan de kleine spruit van Goenoeng Sarie en beoosten de Revier tot aan die van Kedoeng. — In dit Distrikt ontbreekt het meede aan geene Inwoonders. Ook is het zelve voor de Rijstculture bijzonder goed geschikt en doorgaans noch al wel gecultiveerd, uitgezonderd alleen aan de zeekant, waar dit door de ziltigheid van de grond en veele moerassen volkstrekt ondoenlijk word gemaakt, doch welke landen daar en teegen weeder dienen tot zogenaamde Tambaks of vischplaatsen, item brandhoutbosschen en Nipa of Attapplantagien, zo dat men eigentlijk zeggen kan, dat in dit even zo min als in het eerstgem. Distrikt eenige noemenswaardige gronden gevonden worden, welke niet tot het een of ander nuttig einde worden geëmploijeerd.

3e. Djangolo; liggende aan de Oostkant der Rivier en lopende van de zo evengem. spruit Kedoeng tot aan die van Tangolangie, en bijna alles in zich bevattende, wat tusschen deeze twee armen der Revier geleegen is. In opzicht van de bevolking en geschiktheid voor de Rijstculture kan dit distrikt gelijk gesteld worden met dat van Djabakotta, en de moerassige gronden langs de zeekant dienen daar meede voor Tambaks, Nipaplantagien en brandhoutbosschen, doch daar en teegen treft men hier noch verscheidene streeken aan, welke thans van geen het minste gebruik zijn. Zo heeft men bij voorbeeld de hier voorwaards vermelde twee à drie aanhoogtens van kleij, die door het ziltige slijk, dat dezelven gestadig opwerpen, de grond rondsom onvruchtbaar maken, en daarbij is het Land aan de zijde van de Hoofd Rivier, op veele plaatsen ook zo laag, dat het zelven het gantsche Jaar door, overstroomd blijft en volstrekt niet kan bebouwd worden, zijnde eenelijke bewassen met onbruikbaar hout, riet en schilf, dat in het water groeid en eene bijna ondoordringbare wildernis formeerd. Voor zo veel ik heb kunnen nagaan, beslaan deeze woest leggende gronden thans te zamen eene oppervlakte van ten minste 2544 Morgens; doch ik twijffele niet, dat wanneer de nodige kosten worden aangewend, om allerweegen langs de Hoofd Revier en de daaruit voortkomende kanalen, goede dijken aanteleggen, voorts doorgravingen te maken en het Land zelve van het thans daarop groeijende wild hout en Riet te

zuiveren als dan wel noch circa 2480 Morgens, tot de bebouwing en zulks meest voor de Rijstculture zullen kunnen bekwaam gemaakt worden.

4e. Rawapoelo, insgelijks aan de Oostkant der Revier geleegen en meede noch al wel bevolkt; beslaande alles wat zich bevindt tusschen de twee spruiten van Tangolangie en Porrong, van derzelver uitwatering af tot aan de Hoofd Revier toe en zelvs noch een gedeelte van het Land aan de overzijde der eerstgem. spruit. Met dit Distrikt is het even zo geleegen als met dat van Djangolo. Ook hier worden de moerassige gronden langs zeekant geemploijeerd tot Tambaks, Nipaplantagien en brandhoutbosschen en de meer binnenwaards geleegene voor de Rijstculture, terwijl de Landen aan de kant der Hoofd Rivier, meede op veele plaatsen overstroomd, met wild hout en riet bezet zijn en waardoor men reekenen kan dat er wel 933 Morgens geheel woest leggen, doch ik mij echter verbeelde, dat in der tijd meede noch wel ruim 894 Morgens in vruchtbare Rijstvelden en andere goede Bouwlanden zullen kunnen worden herschept, wanneer namentlijk hiertoe meede die zelvde middelen aangewend worden, als ik zo even ten opzichte van Djangolo heb opgegeeven.

5e. Simimie, aan de westkant van de Revier geleegen. Dit Distrikt is slechts van een geringe grote doch na evenreedigheid meede tamelijk van Inwoonders voorzien. Hetzelve strekt zich uit in de lengte van het Distrikt van Djabakotta, tot aan de Rivier Jono, die het Grisseesche van het Sourabaijasche afscheid, en in de breedte van zee tot aan de voorschr. spruit van Goenoeng Sarie, die in de gem. Rivier van Jono valt. Dit gantsche Distrikt is zeer laag, bar en ziltig van grond. Hetzelve kan derhalven ook niets anders voortbrengen, als Rijst, en die noch maar dan alleen als in de westmouzon, genoegzame reegens vallen, op plaatsen, die wat verre van zee zijn afgeleegen, wel wil slaagen; doch dit gebrek word weeder rijkelijk vergoed, door de geschiktheid, welke de grond langs zee heeft tot de bereiding van zout; en waarom dit Distrikt dan ook van ouds is verpacht geworden. Men vindt in hetzelve echter ook noch een meenigte moerassen, welke zo min voor de bereiding van zout als de culture van Rijst geschikt zijn. Dezelven dienen thans gedeeltelijk tot Tambaks, Nipaplantagien en brandhout bosschen, doch de overige, die men wel op omtrent 115 Morgens kan reekenen, zijn van geen het minste gebruik. Ik twijffele echter niet, of in der tijd, zullen ook deeze alle tot het een of ander nuttig einde kunnen bekwaam gemaakt worden, als daartoe de noodige middelen en kosten worden aangewend.

6e. Goenoeng Kandang; — hetwelk ook aan de west zijde der Revier is geleegen en opwaards langs dezelve loopt, van de voorm. spruit van Goenoeng Sarie af tot aan het Distrikt van Kabo en wordende ten westen begrensd, door het Regentschap Grissee of de voorm. Rivier van Jono, welke tusschen beiden heenen loopt. Dit Distrikt is genoegzaam het teegen over gestelde, van de reeds gewaagde! De bevolking is na gelang van de uitgetrektheid, alhier veel minder en ook bestaat het zelve bijna enkeld uit dorre en slechts hier en daar met wild hout, en Jatijbomen bewassene Heuvels. De vlakten of valeijen, welke men tusschen deeze Heuvels en ook aan de kant der grote Rivier aantreft, kunnen slechts in de westmouzon met

Rijst en weinige andere articulen beplant worden, en zelvs dan hebben er noch dikwijls misgewassen plaats, als namentlijk de reegens niet lange genoeg aanhouden, of dezelve te zwak zijn. De grond, die uit een vette geelen kleij of soort van leemaarde bestaat, is, doorweekt zijnde, noch al reedelijk vruchtbaar, doch splijt bij droog weer direct van eene en verkrijgd dan eene hardigheid, welke aan die van steen bijna gelijk komt en zonder, dat daar teegen iets te doen is, dewijl in het Land zelve geen een Revier, spruit of waterleiding word gevonden en de Revieren, die voorbij lopen, te laag van bed zijn, dan dat het water van dezelven op de velden zoude kunnen worden gebragt. Ik kan echter niet ontkennen, dat deeze misgewassen ook wel eens aan andere oorzaken moeten toegeschreeven worden. De Javaan zelve is zomwijlen te lui of achteloos, om van de rechte tijd gebruik te maken ter bearbeiding en beplanting zijner velden, en niet zelden ook ontbreekt het hem daartoe aan de nodige tijd, of eenige onontbeerlijke articulen, waarvan hij niet spoedig genoeg zich weet te voorzien. In dit opzicht laten zich dus noch veele verbeeteringen aanbrengen en ook komt het mij voor, dat van de 1800 Morgens geheel woeste gronden, welke thans in dit distrikt gevonden worden, bij een toeneemende bevolking, wel noch 1572 Morgens, langzamerhand meede zullen kunnen worden ontgonnen en aan de onvruchtbaarheid ontrukt.

7ᵉ. Kabo; leggende insgelijks aan de westzijde der grote Revier en lopende opwaards langs dezelve, van het Goenoengkendangsche af, tot aan een reeks Heuvelen en een daaruit voortkomende kleine Revier, welke dit Distrikt, aan de zuidkant, van des sulthans Regentschap Kartasana afscheiden, terwijl het zelve aan de westkant door het meede onder dien vorst gehorende Djepangs Landschap Radjakwessie word bepaald, en aan de Noordkant door het Distrikt van Lingkier. Voor een gedeelte bestaat dit Distrikt meede uit dorre onvruchtbare heuvelen waar van echter ook eenige met Jatijbomen bewassen zijn, doch het overige is alles vlak Land, het welk voor het grootste gedeelte, genoegzaam het gantsche jaar door onder water legd en meest bewassen is met onbruikbaar hout, riet en schilf, dat op verscheidene plaatzen eene ondoordringbare wildernis formeerd en hetgeen men te meer beklagen moet, daar de grond, schoon oorspronkelijk meede uit niets anders dan kleij bestaande, echter, door de gedurige aanvoering van zand en slik uit het gebergte, thans veel verbeeterd is. De oorzaak van deeze overstroming is alleen te zoeken in de gesteldheid van het Land zelve. Op veele plaatsen staat het water in de drie takken of armen van de grote Revier, die hier door of voorbij stromen en zich beneeden hetzelve weeder te zamen vereenigen, veel hoger als het Land en op andere kan aan het water dat zich daar in de reegentijd verzameld, geen genoegzame afloop worden bezorgd. In weerwil van alle deeze zwarigheden, vermeen ik echter het hier even zo wel, als in het Djangolo en Rawapoeloesche doenlijk zal zijn, deeze vlakte, door den aanleg allerweegen van goede suffiziente dijken langs de oevers der Revieren, en het maken van geschikte doorgravingen, voor den vervolge meede teegen een al te zware overstrooming te beveiligen. Dan hiertoe zal vooraf noodig weezen, dat men uit de

nabij geleegene vorsten Landen meerder Inwoonders derwaards zoekt te lokken, dewijl de bevolking, na evenreedigheid der grote van het Distrikt hier noch veel minder is als in het Goenoengkendangsche. Dit alles zal natuurlijk veel tijd, moeite en kosten vereischen, maar daardoor zullen ook van de 5645 Morgens welke ik calculeer, dat deeze en de verdere thans alhier van hoegenaamd geen gebruik zijnde Landen uitmaken, ten minsten noch 5645 [*sic*] Morgens, voor de Rijst en andere Culturen kunnen worden aangewonnen; en

8e. of laatstelijk Lingkier, zijnde almeede bewesten de groote Revier geleegen. Dit Distrikt grensd aan de Oost en Zuidzijde aan dat van Kabo; ten Noorden of Noordwesten aan Grissee, Lamongan en Sidaijoe; en ten westen aan het onder den Sulthan gehorend Djepangs Landschap Bahoewerno. Hetzelve heeft een allezints wild en woest voorkomen! Alles bestaat uit Heuvelen, die met onbruikbaar hout en gedeeltelijk ook met Jatijbomen bewassen zijn. De grond is een dorre kleij, die daar en boven veel met een soort van kalksteen vermengd is en waardoor dies bewerking noch moeijelijker word gemaakt, als die in de twee vorige is. Revier, spruiten, of waterleidingen zijn er niet, althans niet in het droge Jaargetijde, terwijl de geenen, welke in de reegentijd ontstaan, na het cesseeren derzelve, weeder komen optedrogen. De Jagongs, oebies en andere diergelijken gewassen, zijn dus de eenigste, welke hier met succes kunnen gecultiveerd worden. Aan rijstvelden ontbreekt het echter ook niet, wordende hiertoe, even zo als in het Goenoengkendangsche, de valeijen tusschen de heuvelen geëmploijeerd; doch deeze het benodigde water meede eenelijk van de reegens kunnende hebben, zijn gevolgelijk ook even zo dikwijls, ja zelfs noch meerder, na mate de grond hier slechter is, aan misgewassen bloot gesteld. Daar en boven is hier weinig geleegentheid de Producten voordeelig te kunnen van de hand zetten, als zijnde het Distrikt daartoe al te verre van de stranden afgeleegen. Wel is waar, dat dit laatste, ten opzichte van Goenoeng Kandang en inzonderheid Kabo, meede het geval is en gevolgelijk ook in die Landschappen, op de aldaar gecultiveerd wordende Producten niet zo veel voordeelen zijn te behalen, als in de meerder nabij of aan de stranden geleegenen; maar dezelven hebben echter daarbij noch het voordeel aan de groote Sourabaijasche Revier geleegen te zijn, waar langs de vervoer van goederen kan geschieden, daar hier inteegendeel alles over land moet worden getransporteerd en wel noch door Menschen handen, nadien de gesteldheid van het Land niet toelaat karren of eenig ander voertuig te gebruiken. Het getal der inwoonders zelve is hier ook weinig geëvenreedigd aan de grote van het Distrikt; en dit alles maakt, dat de velden, welke in de twee evengem. Landschappen ten minsten noch eenigzints eene tamelijke waarde bezitten, aldaar bijna geheel in geen prijs zijn, invoegen men een gantsche Jonk rijstland voor slechts anderhalve spaansche mat huur in het Jaar kan bekomen en dikwijls zelvs voor noch minder. Het is zeker niet onwaarschijnlijk, dat, bij eene toeneemende bevolking, ook hierin veel verandering zal plaats vinden en de Landbouw in het generaal op een beteren voet zal kunnen worden gebragt, en zelvs wil ik ook wel geloven, dat het als dan niet onmogelijk zal zijn aan de voortbrengzelen van het

Land een meerder en beeter debiet te bezorgen, maar de grond zelve zal evenwel altijd ondankbaar en de vervoer van goederen meede noch steeds met moeite verzeld blijven, en deeze inconvenienten laten mijns bedunkens weinig vooruitzigt over, van dit Landschap ooit veele voordeelen te kunnen verwachten, ofschoon het echter niet mogelijk zal zijn van de 5359 Morgens thans geheel woest leggende gronden, in der tijd meede noch een aanwinst van wel 4430 Morgens voor de rijst en andere culturen te doen.

De natuurlijke Inwoonders van alle deeze Distrikten, zijn het Mahometthaansche geloof toegedaan. Nergens heb ik meer overblijfselen van het Heidendom aangetroffen. De kennis, welke zij van gen. hunne Godsdienst hebben, is echter zeer gering; zij laten doorgaans alles op hunne Priesters aankomen en meenen al heel wel aan haren plicht te hebben voldaan, als zij eenige uiterlijke plechtigheden onderhouden, zo als de vasten, besnijdenis, zuiveringen, het mijden van verbodene spijzen en andere diergelijken. Het character deezer Inwoonders beantwoord volkomen aan de algemeene schets, die ik in mijn voorlopig Advies, omtrent de al of niet mogelijkheid der invoering op dit Eiland van een ander stelzel van handel en Culture, van den Javaan gegeeven heb. Door de hitte der Luchtstreek verzwakt en door eene bijgelovige en verwijfde opvoeding verlaagd, schijnt zich hun geheel aanzijn tot een zorgeloos leeven te bepalen, vermijdende gaarne alle arbeid, waartoe zij niet volstrekt verplicht zijn. In de rondsom de stad geleegene kampongs, treft men zeeker noch verscheidene aan, welke in het een of ander Ambacht vrij goede vorderingen hebben gemaakt, doch deeze bestaan gemeenlijk uit zulken, welke in hare, meestal noch kindsche jaren, hetzij door hare ouders, of andere Naastbestaande, voor eenig geld, bij Europeesche handwerkslieden in pand waren gegeeven, om voor de Intressen van hetzelve en het genot van een behoorlijk onderhoud tot zo lange te dienen, tot dat de geleende zom weeder konde terug gegeeven worden, en welke Perzonen dan ongevoelig tot hunner Meesters Ambachten wierden opgeleid, zo dat derzelver meerdere geoeffendheid eenelijk het gevolg is van eene onvermijdelijke noodzakelijkheid, waaraan zij zich niet wel onttrekken konden, terwijl zij voor het overige ook even zo lui, vadzig en onverschillig zijn als andere Javanen en gewis heeden niet zullen werken, als zij bereekenen kunnen, noch voor de dach van morgen eenige penningen in voorraad te hebben.

De Revieren, waarvan dit Landschap voorzien is, bepalen zich slechts tot twee, namentlijk de meergedachte grote of Hoofd-revier en de Revier van Jono. De eerste is invoegen voorm. een schone, breede en sterk vlietende stroom, die in het Malangs gebergte ontspringd en na eenige Landen van de vorsten te hebben doorgelopen, in het Sourabaijasche valt en zich aldaar, door onderscheidene armen, in zee ontlast. Deeze Revier heeft, voordat dezelve zich in zo veele takken komt te verdeelen, eene vrij aanmerkelijke diepte, doch meer na beneeden toe verminderd die zeer, zo dat over het geheel genomen, daarop geen zwaarder vaartuigen, als van een, twee op hoogstens drie koijangs te gebruiken zijn, doch waarmeede men ook van zee af

tot verre in der vorsten Landen toe kan opvaren, terwijl aan de monding zelve doorgaans water genoeg is voor kleene brikken en chaloupen, om bij hoog getij in dezelve te kunnen komen. En de tweede Revier ontspringd in het Distrikt van Lingkier. Dezelve is echter meer als een Bergstroom, dan een weezentlijke Revier aantemerken. Het zijn alleen de Reegens in de westmouzon, welke die doen ontstaan. Dezelve is dan zeer opgezwollen en stort zich met groot geweld uit het gebergte, om vervolgens, zo als gezegd, tusschen het Sourabaijasche en Grisseesche in zee te lopen. Na het ophouden der Reegens droogd deeze stroom ook gemeenlijk weeder op, houdende als dan eenelijk aan de zeekant noch eenig water, doordien de zee zelve aldaar een inham formeerd en bovendien ook de hier voorwaards gewaagde spruit van Goenoeng Sarie, zich niet verre van daar in dezelve ontlast, en waarom dan ook deeze Revier alleen aan de monding kan bevaren worden en zulks noch maar met kleine Inlandsche Prauwen, welke niet diep gaan.

Eigentlijke Bergen worden in het Sourabaijasche niet gevonden. Het geene men dien naam zoude willen geeven, zijn slechts heuvelen, welke geene noemenswaardige hoogte hebben. Deeze heuvelen zijn, zo als reeds aangehaald is, op zommige plaatsen geheel dor en steenachtig en op andere bewassen met wild hout en tusschen beiden ook, met Jatijbosschen; doch voor het vorige is mij omtrent dezelven hoegenaamd niets merkwaardigs voorgekomen.

Het zand van de grote Revier is veel vermengd met zeer kleene fijne ijzerdeeltjes, doch deeze schijnen door de stroom uit het hoger gebergte in der vorsten Landen te zijn meede gevoerd. Het komt mij echter niet onwaarschijnlijk voor, dat deeze en misschien ook noch andere Delfstoffen, in zommige der Sourabaijasche Distrikten, meede gevonden worden, ten minsten schijnt het aanzien van aard-olij, waarvan men in de valeijen tusschen en aan de voet van de voorschr. heuvelen verscheidene bronnen vindt, niet onduidelijk het bestaan van steenkolen te bewijzen, ofschoon alle mijne, in vroegere Jaren, daarna gedane onderzoekingen vruchteloos zijn geweest.

Rijst en zout zijn de voornaamste articulen, welke Sourabaija opleeverd. Jaarlijks worden daarvan aanzienlijke quantiteiten uitgevoerd. De overige Producten zijn van weinig belang. Het katoen, de olij, strozakken en andere goederen, waarvan meede uitvoer geschied, komen meest uit der vorsten Landen. De kleijachtige gesteldheid van de grond maakt het Sourabaijasche weinig geschikt, om iets anders als het eerstgem. gewasch te cultiveeren. Te vergeefs heeft men, seedert een reeks van Jaren, in elk Distrikt, de beste stukken gronds doen uitzoeken en dezelve met koffij en Peeper laten beplanten. Veele van deeze Plantagien heeft men seedert weeder moeten abandonneeren, en de overigen bevinden zich grootendeels meede in geen zeer voordeelige toestand, zoo als in den vervolge nader zal worden aangetoond.

De stadt zelve is zeer aangenaam geleegen aan de westelijke oever van de Hoofd kil der Grote Revier, welke beneeden dezelve in zee valt. Het is echter te beklagen, dat men in de opbouwing, niet meerder reegelmatigheid heeft geobserveerd! De Huizen leggen verspreid door elkander en daardoor worden meest al kromme,

nauwe straten, geformeerd, die aan de stadt een niet zeer fraaij voorkomen geeven en dezelve boven dien minder luchtig maken, als wel te wenschen zoude zijn; en dit inconvenient, wierd voorheen zelvs noch vermeerderd door een rondsomgaande walmuur en een kleen hoog Fortje even daar buiten, doch welke beiden voor eenige Jaren uit den weg zijn geruimd. Andere verbeeteringen aantebrengen geloof ik niet, dat thans meer mogelijk zal zijn, ten ware het Gouvernement mogt gelieven goed te vinden, veele deezer Huizen, het zij geheel of gedeeltelijk, na mate zulks nodig mogt worden geoordeeld, in requisitie te stellen en die dan te doen afbreeken en verbouwen, doch, in welk geval, het ook niet meer dan billijk zoude zijn, dat de Eigenaars desweegens schadeloos wierden gesteld, en het geen zeeker al vrij hoog op stok zoude lopen. Daar en boven komt het mij voor, dat, alhoewel eene vrije doorspoeling van lucht, in een heet klimaat, voor de gezondheid, als eene der noodzakelijkste vereischten is aantemerken, echter de voorschr. geringe belemmering, in zulk een kleene stad als Sourabaija is en waarin zich bovendiën bijna geene andere als lage huizen van slechts een verdieping hoog bevinden, van weinig of geen nadeeligen invloed kan zijn, ten minsten niet, als dezelve voor het overige slechts zindelijk en zuiver word gehouden. Wel is waar, dat thans op de gezondheid van Sourabaija weinig meer te roemen valt, doch dit is, mijns bedunkens, alleen toeteschrijven aan de hier voorwaards vermelde veele Poelen, kuilen en stilstaande waters, welke zich in en bij de rondsom geleegene kampongs bevinden en die door hare vergiftige uitwazemingen, den dampkring bezmetten. Ik heb om die reeden ook, ten tijde van mijn bestuur over den Oosthoek, alle de gem. Poelen en kuilen doen opneemen en daarvan een naderhand meede aan mijnen vervanger overgegeevene exacte kaart laten formeeren, ten einde op middelen te kunnen bedacht weezen, dezelven te doen opvullen, of aan het daarin verzamelde water eene geschikte afleiding te bezorgen. Dit is mij als toen ten opzichte van veelen werkelijk ook gelukt, doch na die tijd zijn weeder verscheiden andere daarbij gekomen en deeze ontstaan gewoonlijk daardoor, dat elk ingezeetene zijn huis, zo veel mogelijk, tracht optehogen, om bij zware afwateringen ten minste een droog plekje in het zelve overtehouden en hij daartoe van geen andere spijs in de nabijheid is voorzien, als de grond van het eigen erf, dat door hem word bewoond, en waarvan hij zich dan ook dadelijk bediend, weinig denkende aan de nadeelige gevolgen, welke zulks moet te weege brengen. Indien men derhalven aan Sourabaija eene meerdere gezondheid wil verschaffen, dan zal het, mijns bedunkens, noodzakelijk zijn, dat alle de voorschr. Poelen, kuilen, grachten, in een woord alle die lage plekken gronds, waar het water thans staan blijft en na het ophouden der Reegens tot bederf overgaat, geheel worden opgevuld, gedempt en droog gemaakt, het geen zeeker, door de lage legging der meeste kampongs, veele moeite zal kosten, doch echter, zo als ik mij verbeelde, niet geheel onmogelijk is. Dan vermits er thans ook verscheidene stukjes grond aan en bij de stad door Europeërs aangevraagd met het oogmerk, om aldaar woonhuizen te bouwen en het niet onwaarschijnlijk is, dat dit voorbeeld van tijd tot tijd, door noch veele anderen zal worden gevolgd en er op die wijze, wanneer het Gouvernement in den afstand van die gronden komt

te bewilligen, langzamerhand notabele voorsteeden zullen ontstaan, zo zal het zeeker ook niet onnodig weezen, zorg te dragen, dat de te doene opbouwing van gem. huizen in dier voegen geschiede, dat die overal regelmatige straten komen te formeeren, welke ruimte genoeg hebben, om dan eene vrije doorspoeling van lucht, zo min, als het gemak der passanten hoegenaamd eenige belemmering toetebrengen.

De Inwoonders der stadt zijn alle Christenen, zo Europeërs, als die hier in het land geboren zijn. De Chineezen bewonen eene eigene wijk of kampong, en de Maleijers, Bougineezen en verdere vreemde Inlandsche Natien een andere, beide aan de oostzijde der Revier teegen over de stad geleegen en makende eene vrij goede vertoning, doordien dezelven meest al meede van steene Huizen zijn voorzien. De overige kampongs worden daar en teegen enkeld door Javanen bewoond. Men vindt in dezelve slechts hier en daar eenige weinige steene Huizen, die de Regenten van tijd tot tijd voor hunne kinderen en Naastbestaande hebben doen oprichten. Alle de overige zijn van Bamboezen en Atappen. De straten, tusschen en langs deeze Campongs, zijn echter gemeenlijk zeer ruim en goed, en overal vindt men de nodige bruggen over de onderscheidene armen en kanalen der Revier aangebragt.

Het Inlandsch bestuur in dit Landschap is thans noch op die zelvde wijze ingericht, als het was, toen de stranden aan de voormalige Hollandsche Oost-Indische Compagnie wierden afgestaan. Voor zo veel ik heb kunnen nagaan, is echter in de eerste tijden, slechts een enkelde Regent aan het Hoofd van dit bestuur geweest. Deeze was gewoonlijk een Naastbestaande van den vorst zelve, of ten minsten een zijner voornaamste Gunstelingen, tot dat het gedrach van eene derzelve, bij geleegentheid van een ontstane oorloch, deed inzien, hoe gevaarlijk het konde worden, zo een uitgestrekt en volkrijk Land aan een Perzoon alleen toe te betrouwen, en van die tijd af zijn hier steeds twee Regenten geweest.

Deeze Regenten worden onderscheiden door de benaming van Eerste en Tweede, doch dit heeft eenelijk betrekking tot de voorrang, die de eene boven de andere heeft, terwijl dezelve in alle andere opzichten, geheel aan elkander gelijk zijn; hebbende, ieder zijn eigen aandeel in het Regentschap, het geen genoegzaam even zo groot als dat van den anderen is en waarmeede zich deeze op geenerhande wijze mag bemoeijen, zo dat dit Landschap eigentlijk gezegd kan worden twee Regentschappen uittemaken, ofschoon de Landen zo geheel door elkander lopen, dat men telkens bij een dorp of Negorij van den Eerste, ook eene van den Tweeden Regent aantreft, en waarom het dan ook eene volstrekte onmogelijkheid is geweest van deeze verdeeling bij de voorschr. kaart meede aanwijzing te kunnen doen.

Met deeze zo zonderlinge inrichting heeft men waarschijnlijk niets anders tot oogmerk gehad, als den eene Regent niet boven de andere te bevoordeelen, hoewel ik echter ook niet ontkennen wil, dat dit enkeld het uitwerkzel van een staatkundig beginzel kan zijn geweest. Men kan zich misschien hebben verbeeld gehad, op deeze wijze de ontrouw der Regenten best te kunnen voorkomen, dewijl het daardoor genoegzaam onmogelijk wierd gemaakt, dat in het eene Regentschap iets ondernomen

wierd zonder dat men in het andere daarvan kennis erlangde, en daardoor in staat wierd gesteld de nodige maatregelen daar tegen te beramen en den vorst zelve daarvan terstond ook de nodige informatie te doen toekomen. Dan, wat hiervan ook zijn moge, dit althans is zeeker, dat zulk eene verdeeling aan veele invonvenienten onderheevig is en inzonderheid aanleiding geeft tot eindeloze verwarring en gedurige disputen tusschen de weederzijdsche Ingezectenen en waarom het dan ook wel te wenschen ware, dat als de Regenten verder worden aangehouden, ten minsten in dit opzicht, bij overleiden, of anderzints, verandering gemaakt word, het zij door de twee Regentschappen in een te zmelten, zo als bij het vorige Gouvernement reeds werkelijk het plan is geweest, of anders de Landen zodanig te verdeelen, dat het aandeel van ieder Regent een meer te zamen hangend geheel formeerd.

Het Gouvernement steld deeze Regenten na goedvinden aan en kan dezelve ook even zo weeder afzetten, zonder in het eene, zo min als het andere geval, hoegenaamd aan eenige regels gebonden te zijn; doch des niet te min zijn dezelven, echter even zo als andere Regenten, steeds meede met toegevendheid en op zulk een voet behandeld geworden, als of zij een soort van werkelijke Leenmannen waren, dewelken hunne waardigheid wel niet erfelijk bezaten, doch evenwel na hun overleiden, gewoonlijk door een van hare zoons, of andere Bloedverwanten, wierden opgevolgd; en aan wien tevens het bestuur over het eenmaal aan hun toebetrouwde Landschap geheel overgelaten wierd, onder zeekere bepalingen eenelijk, die zij, bij hunne aanstelling, moesten bezweeren, en waaraan men dan de naam van contracten gaf. Seedert eenige Jaren is hier in wel veel verandering gekomen; doch met dat al blijven dezelven evenwel noch steeds van een groot aanzien jouisseeren, en kunnen ook als noch in hun Regentschap genoegzaam alles na goedvinden derigeeren, mits binnen de voorgeschreevene bepalingen blijvende, welke hoofdzakelijk hierop uitkomen, om namentlijk alles wat mogelijk is aantewenden, tot bloeij en welvaart van het aan hen toe betrouwd Regentschap en vermeerdering van 's Gouvernements voordeelen, hunnen ondergeschikte Hoofden en Priesters tot derzelver plicht aantehouden, geene deezer Hoofden in hare Posten te surcheeren, of aftezetten, geene nieuwe belastingen aan de Ingezeetenen opteleggen, of extra ordinaire heffingen van Producten, vee, enz. te doen; en voorts te zorgen, dat niemand of door hun zelve, dan wel hare Naastbestaande, of ondergeschikte Hoofden, verongelijkt worde: maar dat de onderlinge geschillen der Ingezeetenen, na behoren worden beslecht en aan een ieder kort en goed recht kome te weedervaaren.

Men begrijpt echter ligt, dat dit laatste eenelijk opzicht heeft, tot geringe voorvallen en in geenen deele betrekking kan hebben tot zaken van werkelijke Rechtspleeging. Wel is waar, dat het vorige Gouvernement de inschikkelijkheid heeft gehad deeze Rechtspleeging steeds na de Mahomettaansche wetten te laten geschieden, wanneer geene andere als Javanen in de zaak gemeleerd waren; maar daartoe waren expresse Gerechtshoven, onder de naam van Landraden, opgericht, eerst een enkelde te Samarang voor het geheele toenmalig Gouvernement van Java, en naderhand een tweede te

Sourabaija voor den oosthoek alleen, en beide bestaande uit de geschiktste der Regenten, welke men daartoe had uitgekozen, onder voorzitting van den Gouverneur zelve en den Gezachhebber in den oosthoek, en met bijvoeging voorts van de Translateurs als Scriba en de gesworen Tolken der Javaansche Taal als Fiscaal; behalve noch een mindere rechtbank voor ieder Drostambt in het bijzonder, meede te zamengesteld uit den Drost als voorzitter, de daar onder gehorende Regenten, met derzelve Pepattijs en Panghoeloes, als Leeden, neevens den Boekhouder als scriba en den eerste of Groot Jaxa als Fiscaal, en dienende, ter afdoening van zulke zaken, als niet voor de Grote Landraden hoorden te komen; met uitzondering eenelijk van kleene geschillen over huwelijks zaken, injurie, wanbetaling en andere diergelijke, en dewelke dus de eenigste waren, die men aan den Regenten had overgelaten, neevens hunne Pepattijs, Jaxas en opperpriesters te beslissen.

Thans zijn Hoofden over dit Landschap de Raden Adipattij Pandjie Tjockro Nogoro, Eerste, en Maas Adipattij Pandjie Djoijo Dironno, Tweede Regent, waarvan de eerste in 1793 en de laatste in 1768 is aangesteld, doch beiden toen slechts met den Titul van Tomongong, terwijl die van Adipattij hun eerst voor korte Jaren, door zijne Excellentie den geweezen Gouverneur Generaal Daendels, is toegevoegd. Deeze Regenten zijn noch eenigzints aan elkander vermaagschapt, dewijl zij in het tweede en derde lid afstammen van zeekeren Ongo Djoijo, die zich bij den Keizer Amangkoerat de 1e verdienstelijk had gemaakt en derhalven door denzelve tot Regent van Passourouang aangesteld was. Ieder deezer Regenten heeft verscheidene zo echte als onechte kinderen en een meenigte van andere Naastbestaande te veel, om hier te kunnen worden aangehaald en waarom ik mij dan ook desweegens gedrage aan de stamlijsten, welke ik daar van hierbij laat overgaan.

De naaste in rang op de Regenten zijn de Pepattijs en deeze voeren den Titul van Ingabeij. Ieder Regent heeft twee deezer Pepattijs, te weeten een Buiten en een Binnen Pattij. De eerste is eigentlijk de geene, die het gantsche Distrikt onder den Regent bestierd, en is dus in het kleene hetzelvde, als de Rijksbestierders bij de vorsten. De Regent zelve ontvangd en geeft slechts beveelen en het is de Pepattij, die dezelve moet laten ten uitvoer brengen. Om deeze reeden is het dan ook, dat men bij het vorige Gouvernement, diergelijke Posten altijd met de geschiktste voorwerpen heeft trachten te vervullen en het in vroegere jaren zelvs ook nodig geoordeeld heeft, die meede onder eede te stellen. De Binnen Pattijs daar en teegen hebben enkeld het bestuur over het huisweezen van den Regent en de Landen en Negorijen, die voor zijn bestaan zijn afgezonderd, en waarom men het dan ook gemeenlijk aan den Regenten zelve heeft overgelaten, daartoe te neemen, wien zij wilden. De teegenswoordige Buiten Pepattijs zijn genaamd Ongo Djoijo, van den Eerste en Krommo Widjoijo, van den Tweede Regent.

En de Binnen Pattijs Pandjie Notto Coessoemo, van den Eerste en Ario Prawiro Diredjo, van den Tweede Regent.

Van een gelijken rang met de gem. Pepattijs is ook de hier voorwaards ged.

Tolk en Fiscaal van den Landraad. Wel is waar, dat hij in het bijzonder aan dit gerechtshof geattacheerd is en voor het overige geen de minste betrekking tot het bestuur van het Landschap zelve heeft, maar daar hij evenwel bestendig te Sourabaija zijn verblijf houd en ook alhier de inkomsten van eenige Dorpen en velden geniet, zo heb ik vermeend van hem meede gewach te moeten maken. Hij voerd insgelijks de Titul van Ingabeij en is genaamd Karta Bassa.

De gem. titul van Ingabeij is echter niet enkeld tot de voorschr. Pepattijs en Fiscaal van den Landraad alleen bepaald. Dezelve word ook, zonder onderscheid, gegeeven aan alle de Broeders, Neeven en kinderen van de Regenten, en dan ook aan de zodanige der voornaamste Hoofden, welke bijzondere Posten bekleeden en die almeede min of meer gelijkstandig met de Pepattijs worden gereekend, en van welke laatste zich 18 onder den Eerste en 15 onder den Tweeden Regent bevinden, doch dewelken echter gewoonlijk door de Regenten zelve, met voorkennis van het plaatselijke bestuur, aangesteld en meest al genomen worden, uit hunne eigen kinderen, of Naastbestaanden, met uitzondering eenelijk van de tegenswoordige Hoofden over het Distrikt van Rawapoelo, welke beide, expres door het vorige Gouvernement daartoe zijn aangesteld.

Op deeze Hoofden volgen direct de Wedonos, of zo als die ook in zommige Distrikten genoemd worden, Niakas, of Groot Mantries, welke bij gewichtige omstandigheeden, door de Regenten en Pepattijs meede tot raad worden getogen, en die voor het overige als Adjuncten van deeze laatsten aantemerken zijn, en op wien dus, in het bestuur van het Regentschap, meede veel aankomt. Van deeze wedonos heeft ieder Regent 6, behalve noch drie anderen van gelijken rang, doch die tot verschillende werkzaamheeden geëmploijeerd worden, als de eene tot Jaxa, of Regentschaps Fiscaal; de tweede tot Hoofd over de kadjienemans, die een soort van gerechtsdienaar zijn, welke worden geëmploijeerd tot het opsporen van Misdadigers, het bewaken der gevangenen en wat dies meer is; en de derde tot kabaijan, welke diend, om de orders van den Regent of Pepattijs overtebrengen en dus zo veel als een Adjudant is.

Hierop komen de zogenaamde Bebakkals, Demangs, Kandoeroeans en anderen, die alle ordinaire Mantries zijn, doch onder de voorm. Wedonos of Groot mantries staan, en gedeeltelijk dienen tot derzelver behulp; en voor het overige tot opzichters, over bijzondere werkzaamheeden; en waarvan 24 onder den Eerste en 27 onder den Tweede Regent gehoren.

En eindelijk volgen na deeze, de mindere of kleene Mantries, welker getal vrij aanzienlijk is, als hebbende de Eerste Reg nt 175 en de Tweede 157 onder zich. Veelen van deeze Mantries hebben geen bepaalde Posten, maar moeten de dagelijkse werkzaamheden verrichtten, zo als die komen voortevallen, doch de overigen worden geëmploijeerd, tot schrijvers, tot opzichters over de waterleidingen, bij de koffijcultuure, tot mindere Hoofden in de o .derscheidene Distrikten en eindelijk ook tot het vaccineeren van de kinderen der Ingezeetenen, iets dat ik ten mijnen tijde alhier en overal elders in den Oosthoek heb ingevoerd, en waartoe ik vooraf aan eenige der ge-

schiktste Lieden uit elk Distrikt, in het behandelen van de inenting der koepokstof het nodige onderwijs had laten geeven.

Van de namen van alle de voorschreeven, zoo groote, als ordinaire en mindere Hoofden, heb ik, om deeze niet al te volumineus te doen worden, hierbij geen gewach gemaakt, doch ik laat daarvan aparte lijsten overgaan, zodanig als dezelven onder ieder Regent gehoren en waarbij tevens de werkzaamheden nader zijn bekend gesteld, waartoe ieder derzelven geëmploijeerd word, en waaraan ik mij dan ook gedrage onder aanhaling verders, dat alle deeze Hoofden, in vorige jaren slechts op voordracht van de Regenten, door het plaatzelijke bestuur zijn aangesteld, doch dezelven seedert de komst van zijne Excellentie den geweezen Gouverneur Generaal Daendels, meede alle van Actens zijn voorzien geworden.

Behalven alle deeze Hoofden heeft iedere kampong, Negorij of Dorp, hoe kleen ook, hare eigenen Patingie of Burgerlijke bestuurder, aan wien de Ingezeetenen, in de eerste plaats, onderworpen zijn en die alleen de verdeeling maakt, zo wel van de gronden en andere voordeelen, welke aan de Negorij komen toetevallen, als de lasten en diensten, welke van dezelven gevergd worden. Deeze Patingie word altijd en zonder tusschenkomst van iemand anders, door de Ingezeetenen zelve gekozen en wel uit hun eigen midden, doch duurd zijn bestuur niet langer als 2 of 3 jaren, wanneer men tot een nieuwe verkiezing overgaat, en de oude Patingie weeder in de klasse der Gemeenen terug keerd, zonder als dan hoegenaamd iets meer boven de anderen voor te hebben. Dit gebruik heeft van oudsher zo in het Sourabaijasche plaats gehad, en geen Regent of Hoofd zal het ligt wagen, daarop inbreuk te maken, uit vreeze, dat dit misschien verloop van volk zoude veroorzaken, daar de Ingezeteenen ten uitersten aan deeze gewoonte gehecht zijn, en niet zonder reeden wijl op die wijs, een ieder der hunnen op zijne beurt ook Patingie word en niemand hoevt te vreezen, dat ooit eene partijdige verdeeling in de lasten en voordeelen zal komen plaats te vinden.

Het Lichaam der Geestelijkheid is meede vrij aanzienlijk. Er zijn echter slechts twee opper Priesters, te weeten eene van de Eerste Regent, die de Titul van Tambak Adjie voerd; en een van de Tweede, Kiaij Akim genaamd, hebbende ieder van dezelve het opzicht over eene der twee voornaamste, of liever eenigste Tempels, welke in het Sourabaijasche aan handen zijn, wijl de overigen slechts als kapellen, of gebeede Huizen zijn aantemerken, te weeten: de eerste over die, welke in de kampong Ampel, bij het Graf van den hier voorwaards vermelden, thans als een Heilige vereerd wordende Mahomettaans Priester, is geleegen, en welke, schoon de kleinste van beiden, echter voor de voornaamste word gehouden, doordien die door den gem. Heilige zelvs zoude zijn gesticht geworden; en de laatste, voor die, welke zich bij de Passeban, vlak teegen over het verblijf der Regenten bevindt. Deeze opperpriesters zijn het, die het bewind over den Godsdienst hebben. Voor hun geschieden de Echtverbintenissen en zo ook de scheidingen, en zij beslissen de verschillen, die tusschen Man en vrouw, dan wel over Ervenissen en besterffenissen ontstaan, namentlijk in zo

verre Parthijen zich zelve komen te adresseeren en geneegen zijn zich aan hare uitspraak te onderwerpen. De mindere Geestelijken bestaan in 9 ketibs, 31 kaums en 480 Moedins, onder ieder opperpriester: doch veele daarvan zijn in de voornaamste der Dorpen verdeeld, om de kinderen in het leezen en schrijven te onderwijzen, de Godsdienst te verrichten en voorts ook, als de plaatsen al te verre van de Hoofdnegorij afgeleegen zijn, de Ingezeetenen in den Echt te verbinden en hunne godsdienstige geschillen te beslechten, mits daartoe expresse qualificatie van den opperpriester hebbende erlangd, aan wien zij dan ook van hun doen en laten verantwoording schuldig zijn. Het Gouvernement zelve heeft zich nimmer veel met deeze Geestelijkheid bemoeid. De waardigheid van Hogepriester blijft gewoonlijk in hetzelvde geslacht. De vader leid zorgvuldig de geschiktste zijner zonen op, om hem, bij overleiden, te kunnen opvolgen, en deeze word, zo hij dit anders waardig is, alsdan op voordragt der Regenten ook altijd daarvoor erkend. De mindere geestelijken staan ter benoeming van den opperpriester, waar onder zij gehoren: doch zomwijlen worden de wijk- of dorp-Priesters, ook door den Ingezeetenen zelve gekozen, mits die werkelijk tot den Priesterstand gehoren en daartoe de vereischte geschiktheid bezitten.

Buiten deeze Priesters bevindt zich alhier ook noch een ander Geestelijk Perzoon, doch die in geene betrekking tot eenige publicque waardigheid staat. Dezelve houd zich eenelijk beezig, met de jeugd in de beginzelen van den Mahomettaanschen Godsdienst te onderwijzen en is braaf en van alle dweeperij vrij. Zijn menschlievend Character en oprecht deugdzame handel en wandel, zo wel als van zijnen vader, die eerst voor eenige jaren overleeden is, hebben al seedert lange veele jongelingen, uit alle streeken van Java, naar het Dorp gelokt, in het welk dezelven zich hebben ter needer gezet, zijnde circa 3 uren gaans van Sourabaija geleegen, en alwaar deeze jongelingen gewoonlijk eenige Maanden en zelvs zomwijlen een of twee jaren lang verblijven, om zich zelven te oeffenen, en dan door anderen vervangen te worden; zo dat men dit als een soort van hoge school zoude kunnen aanmerken, die echter, noch aan het Regentschap zelve, noch aan iemand anders, tot eenig beswaar strekt, nadien de aankomende Jongelingen gemeenlijk zelve eenig reisgeld van huis meede brengen en zich voor het overige erneeren met het vervaardigen van allerleij kleinigheeden, die zij op de Markten verkopen, terwijl de Geestelijke meede niets anders bezit, als de grond rondsom zijn huis, die hij zorgvuldig beplant, als het eenigste zijnde, waarvan hij met de zijnen leeven moet, hoewel hem echter ook nu en dan eenige vrijwillige geschenken worden gedaan, doch die dan meest in een weinig Pady of rijst bestaan.

Van de successive, naar herwaards gezondene geweezene Regenten en andere voorname Inlandsche Hoofden, bevinden zich thans ook noch de volgende te Sourabaija, als:

1. De vorig geweezen Sulthan van Bantam, Samsoedin Ishak Makmoedin, met zijne Famillie. Deeze is door het vorige Gouvernement naar Amboina verzonden

geweest, doch in het gepasseerde jaar alhier teruggekomen en zo het schijnt eenigzints gekrenkt in zijn verstandelijke vermogens.

2e. De Ingabij Marto Prodjo, Broeder van den overleeden oud Eerste Regent te Grissee, den Adipattij Ardjo Nogoro en Famillie, zijnde in 1809 van Ceilon terug gekomen, werwaards dezelve voorheen verzonden was.

3e. De geweezen Pepatty van Tangerang, Raden Demang Gandja, en Famillie, die voor eenige jaren van Batavia herwaards gezonden is.

4e. Den geweezen Regent te Sidaijoe, Soero Adiningrat en Famillie, die in 1810, uit zijne Post is gesteïd, op eene naderhand valsch bevondene beschuldiging.

5e. Den oud Eerste Regent te Patty, Pangerang Aria Magetsarie en Famillie, in 1809 herwaards gezonden.

6e. De Raden Tomongong Aria Megatsarie, zoon van evengem. Pangerang, zijnde, in steede van deeze zijnen vader geweest Regent te Patty, doch afgezet en meede in 1809, met zijne Famillie herwaards gezonden.

7e. De geweezen Pepatty van Bogor, Radeen Aria Soero Nogoro, en Famillie, die in 1808 van Batavia herwaards is gezonden.

8e. De geweezen Pepatty van Tjianjoor, Maas Ingabeij Sossro Widjoijo, en Famillie, welke meede in 1808, van Batavia herwaards is gezonden en

9e. Een Cheribons Prins, genaamd Pangerang Adiwidjoijo, welke in dit jaar van Banda hier is aangekomen, en innocent is.

De meeste deezer evengem. Perzonen genieten ingevolge eene desweegens bevorens gemaakte schikking, een bepaald Tractement jaarlijks, invoegen blijkt uit eene Lijst, welke ik daarvan hierneevens laat overgaan, en de overigen worden gedeeltelijk door de Regenten onderhouden. De geweezen Tomongong van Sidaijoe is de eenigste, welke tot noch toe niets genoten heeft, hetgeen hem, met zulk een zware Famillie, als waarmeede hij zich beladen vind, ten uitersten hard valt, en waarom het dan ook wel te wenschen ware, dat het Gouvernement, ook ten zijnen opzichte, eene gunstige dispositie geliefde te neemen, hetzij door hem insgelijks eenig onderhoud toetevoegen, of anders, wanneer de Regenten toch zullen aanblijven, hem bij geleegentheid, weeder te plaatsen, en in welk laatste geval, de geweezen Pangerang en Tomongong van Patty als dan meede zouden verdienen in aanmerking te komen, daar, althans voor zo veel ik weet, nimmer iets rieels ten hunnen laste is geweest en zij bovendien ook van het hun tot bestaan toegelegde met Hare talrijke Famillie, niet dan bekrompen kunnen leeven, inzonderheid hier te Sourabaija, waar de leevensmiddelen en alle andere benodigdheeden zo duur zijn.

Het zal niet ongevoeglijk weezen, hier ter plaatse ook gewach te maken van de inkomsten, welke de Sourabaijasche Regenten zelve en de verdere tot dit Landschap gehorende Hoofden en Priesters genieten. Gaarne had ik gewenscht dit met volkomene juistheid te kunnen doen; doch daar veele posten, waaruit deeze inkomsten voortvloeijen, aan gedurige veranderingen onderworpen zijn en andere daar en teegen

geheel als toevallig zijn te beschouwen, zo is het mij onmogelijk geweest dit mijn oogmerk te kunnen bereiken: en derhalven kan ik daarvan ook geene andere dan gebrekkige opgaven aanbieden.

Uit het geene hier voorwaards aangehaald is, ten opzichte van de grote uitgestrektheid van dit Landschap, deszelvs vruchtbaarheid, bevolking en de macht der Regenten, kon men ligt opmaken, dat het inkomen deezer Regenten ook allezints aanzienlijk moet zijn; doch gewis zoude het zelve noch veel importanter weezen, indien daaromtrent eene beetere administratie plaats vond en niet veel, door achteloosheid en gebrek aan doorzicht verloren ging. Zo hebben zij, bij voorbeeld, van de Passers en Tambangers of overvaarten, met hun beiden thans niet meerder dan rd^s. 9936 's jaarlijks, daar ik mij nochthans verzeekerd houde, dat dezelven, bij een beetere inrichting, ten minsten twee derde meerder zouden kunnen afwerpen, en zo is het veel al met het overige meede geleegen. Behalven nu deeze Passers en Tambangers, komt der Regenten inkomen voort, uit het equivalent, dat hen door het Gouvernement te goed gedaan word voor het gemis van het Landschap Simimie, dat tot de zoutpacht gehoord, de zogenaamde Grabaks of Tjatjas-gelden, het bezit van eigen Landerijen, Dorpen, de leverancie van rijst aan het Gouvernement en dan noch eenige zaken van minder belang.

En dit alles te zamen genomen, kan men wel reekenen op circa rd^s. 18537 van de Eerste en rd^s. 18048 van den Tweeden Regent, ongereekend noch de geschenken bij extra ordinaire geleegentheeden, zo als huwelijken, sterfgevallen, enz., en andere toevallige, of onbepaalde winsten. Doch van dit bedrag moeten echter ook weeder afgetrokken worden de aan het Gouvernement betaald wordende Recognitie-penningen en andere noodzakelijke lasten, en derhalve zal daarvan niet meerder overschieten, als rd^s. 10638 voor den Eerste en rd^s. 9215 voor den Tweede Regent, en dit zelvs noch maar dan alleen, als de oogst na wensch is uitgevallen en zij alles kunnen inkrijgen, wat hun daarvan toekomt, het geen men echter begrijpt, dat niet altoos het geval kan weezen.

In vergelijking teegen het inkomen der Regenten, is dat van hunne Eerste of Buiten Pepattijs zeer gering. Vast bepaald hebben zij niets anders als de voordeelen van de aan hen afgestane Dorpen, Landerijen en vischplaatzen, en deeze bedragen jaarlijks slechts rd^s. 1002 van die van de Eerste en rd^s. 1616 van die van den Tweeden Regent; doch de lasten, waartoe zij zich, uit hoofde van hunne Posten, verplicht vinden, belopen daar en teegen ook nauwelijks 100 rd^s. in het Jaar voor ieder derzelven en boven dien kunnen zij noch op veel stille en toevallige voordeelen reekenen, zo dat zij meede zeer wel bestaan kunnen.

De Binnen Pattijs hebben natuurlijk noch minder. Hun bepaald inkomen, dat meede eenelijk uit het bezit van Landerijen, Dorpen, enz. voorkomt, bedraagd niet meerder dan rd^s. 892,30 van die van den Eersten en rd^s. 795 van die van den Tweede Regent, jaarlijks; niet veel van aanbelang, doordien hun gezach zich niet verder uitstrekt als over zaken, die het huisweezen van de Regenten zelve aangaan, doch daar

en teegen zijn zij, uit hoofde van hunne Posten, ook in het geheel aan geene lasten, of kosten onderworpen, en derhalven kunnen zij dit geheele inkomen voor hun onderhoud alleen laten dienen.

De inkomsten van den Fiscaal van den Landraad zijn bijna gelijk aan die van de Binnen Pattijs. Hij kan reekenen van de Tractementen, die het Gouvernement hem als gezworen Tolk heeft toegelegd, item de door de gezamentlijke tot den Oosthoek gehorende Regenten betaald wordende zogenaamde Landraadsgelden, en de voordeelen van eenige hem in het Sourabaijasche afgestane Landerijen — des Jaars circa rd^s. 1110 te hebben; doch daarvan moeten door hem ook verscheidene oppassers, schrijvers, enz. onderhouden worden, en derhalven zal hem ten naasten bij noch overschieten rd^s. 818.

Veel aanzienlijker daar en teegen is het inkomen der twee Hoofden van het distrikt Rawapoelo. Deze, volgens gewoonte, door het Gouvernement zelve hiertoe, zonder eenige tusschenkomst der Regenten, benoemd zijnde, zijn derhalven ook minder van dezelven afhankelijk, dan ten opzichte van de Hoofden der andere Distrikten plaats vindt.

Behalve eenige Tambaks of vischplaatsen, die het Hoofd onder den Tweeden Regent bezit, hebben zij beiden ook het voorrecht de inzameling van hetgeen, door den Ingezeetenen, voor de leverancie in natura van rijst aan het Gouvernement moet opgebragt worden, zelve te mogen laten geschieden en daarvan slechts eene bepaalde hoeveelheid jaarlijks in de Pakhuizen te voldoen; zoo dat al wat overschiet, ten hunnen voordeele blijft; hetgeen, na aftrek der onkosten en daar en teegen met de voordeelen der voorschr. Tambaks er bij gereekend, wel gesteld kan worden op circa rd^s. 5713 van het onder den Eerste en rd^s. 6092 van het onder den Tweeden Regent gehorende Hoofd; wel te verstaan, als het gewasch overal na wensch is uitgevallen en anders niet, dewijl de opbrengsten als dan na evenreedigheid ook minder zijn.

Een Echte zoon van de Regenten staat, voor zo verre die geen Binnen Pattij is, of eenigen andere Post bekleed, bekend, als 20 Jonken Rijstland, tot zijn bestaan, genietende, doch de Jonken zijn hier onderscheiden in rieele en in naam velden. De eerste zijn de zulken, welke werkelijk in bezit worden afgestaan en waarmeede de Eigenaar na welgevallen kan handelen, doch de laatste blijven aan den gemeenen Man gehoren en daarvan moeten door denzelven eenelijk drie Amatten Padij van ieder Jonk in natura aan zulk een Hoofd afgegeeven worden, als daarop aanwijzing heeft ontvangen.

Alle de velden van de Naastbestaanden der Regenten en ondergeschikte Hoofden zijn van deeze laatste soort; doch als zij het verlangen, worden hun wel velden in natura afgestaan, doch altijd in die evenreedigheid, dat zij daarvan niet meerder kunnen hebben, als het genot der Pady in natura zoude bedragen. Op deeze voet, kan men dus de opgem. 20 Jonken, welke ieder Echte zoon van den Regenten geniet, op niet meer dan 60 Amatten Padij stellen, en gevolgelijk bedraagd deszelvs inkomen, de Amat Padij teegen 5 Ropijen gereekend, circa rd^s. 150 's Jaars, te weeten buiten hetgeen zij noch van hare vaders in gelde of anderzints mogten bekomen.

De onechte zoons, welke tot manbare Jaren zijn gekomen en reeds op haar zelve wonen, hebben doorgaans van 12 tot 13 Jonken Rijstland ieder, onverschillig of zij al of niet tot eenige werkzaamheden zijn of worden geëmploijeerd doch met deeze velden is het even zo geleegen, als zo even van die der Echte zoons gezegd is, en derhalven bedraagd hun geheel inkomen slechts circa rd^s. 90 à 97 's Jaars.

Aan ieder der Broeders en verdere Naaste Bloedverwanten der Regenten, zijn op dien zelfden voet, 10 Jonken Rijstland toegelegd; en gevolgelijk genieten zij eenelijk van circa rd^s. 75.

Een Wedono of Groot Mantrie heeft doorgaans niet meerder dan 8 Jonken rijstland, als voren; en dus blijkt, dat deszelvs inkomen geen hoger beloop heeft als circa rd^s. 60 in het jaar.

Van de ordinaire Mantries heeft ieder 5 tot 6 Jonken Rijstland, almeede op den voet als boven; zo dat derzelver inkomen niet meerder monteerd dan jaarlijks circa rd^s. 37 à 45 voor ieder.

Jeder kleen Mantrie heeft doorgaans 4 Jonken Rijstland, doch meede op den voorschr. voet, en dus zal deszelvs inkomen niet meerder bedragen dan circa rd^s. 30 in het Jaar; doch moet ik ten aanzien van alle deeze, zo wel als de bovengem. Groot en andere Mantries aanmerken, dat dezelve alle, een ieder namentlijk in zijne Post, op de Commissien, waartoe hij word geëmploijeerd, buiten dit opgegeeven bepaald inkomen, ook noch eenige toevallige of onbepaalde voordeelen genieten, doch deeze met geen mogelijkheid zijn nategaan, en derhalven ook door mij bij de opgaven, even zo als die van de Pepattijs en Regenten zelve, niet meede in reekening gebragt zijn, ofschoon ik denke, dat dezelve, van den eene meer en de andere minder, wel twee derde zullen bedragen van het geen zij aan bepaald inkomen hebben.

Van de Geestelijkheid, zijn het de twee opperpriesters alleen, welke Landerijen bezitten. Ieder van dezelven heeft 10 jonken Rijstland en daarbij genieten zij ook noch eenige voordeelen bij het trouwen der Javanen, de echtscheidingen, boedelverdeelingen, en dan ook een gedeelte van de zogenaamde Padij Djekat en Bras Pietra, waarvan in den vervolge nader zal gesproken worden, zo dat men het inkomen van elk deezer opperpriesters wel op circa rd^s. 500 in het jaar stellen kan.

De kaums en ketibs daar en teegen hebben niets anders als het overschot der gem. Djekat en Pietra, hetgeen, als alles richtig uitkomt, jaarlijks bestaat in 173 Amatten Padij en $9\frac{1}{8}$ koijangs Rijst voor ieder Tempel, en dan noch de gerechtigheid, welke bij het trouwen ook ten hunnen behoeve moet betaald worden, en welk alles door de opperpriesters zelve onder hun word verdeeld, nagelang van een ieders verdiensten, zo dat van elks aandeel in het bijzonder niet wel eenige aanwijzing te doen is.

En wat eindelijk de Moedins of Dorppriesters betreft, deeze genieten in het geheel geen onderhoud, zo min van de Regenten, als uit de inkomsten der Tempels, maar zij moeten zich zelven zoeken te erneeren, met den Landbouw, het onderwijs der kinderen en dan de geschenken der Ingezeetenen, welke nooit minder als 5 katjes Rijst voor ieder Hoofd bedragen en die zelden een Huisvader verzuimen zal na het

eindigen der vasten, onder de naam van vrijwillige Pietra, ter onderscheiding van de straksgemelde, die een weezentlijke belasting is, aan den Priester van zijn Dorp te vereeren, indien deeze namentlijk zijn vertrouwen heeft weeten te winnen, terwijl hij zich, in een contrarie geval, met dit zijn geschenk bij een anderen vervoegd.

Volgens mijn bestek thans overgaande, tot de beschouwing van de Negorijen, Dorpen, Ingezeetenen, Landen, enz., die in het Landschap Sourabaija gevonden worden, moet ik vooraf aanmerken, dat verscheiden van deeze Landerijen, ten tijde van het vorige Gouvernement, aan Particulieren, in eigendom zijn afgestaan, en ik vereere mij daarvan eene Lijst hierneevens aantebieden, in zo verre namentlijk die Landerijen van eenige uitgestrektheid en niet slechts aantemerken zijn, als blote stukken gronds, geschikt tot den opbouw van huizen of aanleg van kleene Thuintjes, en aan welke lijst ik verzoeke mij kortheidshalven te mogen gedragen. De overige Landerijen, Dorpen, en kampongs, heb ik zo veel mogelijk zelven opgenomen en daarvan accurate Registers geformeerd, waarvan de Generale te zamen trekking meede hierbij overgaat, alzo de Registers zelve te volumineus zijn, om die meede te kunnen overzenden.

Uit de gem. te zamen trekking consteerd: dat het getal der Dorpen en Kampongs, welke thans noch aan het Gouvernement gehoren, bedraagd, als:

929 Onder den Eersten Regent, en
1020 Onder den Tweeden Regent, dan wel

1949 in het geheel, te weeten.

In het Distrikt van Kotta.

68 Campongs van den Eerste Regent en
62 do. 〃 〃 Tweede do. of

130 te zamen.

In het Distrikt van Djabakotta.

123 Neg. en dorpen van den Eerste Regt, en
135 do. 〃 do. 〃 〃 Tweeden do. of

258 Te zamen.

In het Distrikt van Djangollo.

256 Neg. en dorpen van den Eerste Regt. en
254 do. 〃 do. 〃 〃 Tweeden do. of

510 te zamen.

In het Distrikt van Rawapoelo.

141 Neg. en dorpen van den Eerste Regt. en
181 do. 〃 do. 〃 〃 Tweeden do. of

322 te zamen.

In het Distrikt van Simimie.
20 Neg. en dorpen van den 1 Regent. en
16 do. 〃 do. 〃 〃 2 do. of

---

36 te zamen.
In het Distrikt van Goenoeng Kendeeng.
140 Neg. en dorpen van den 1 Regent. en
175 do. 〃 do. 〃 〃 2 do. of

---

315 te zamen.
In het Distrikt van Kabo.
90 Neg. en dorpen van den 1 Regt. en
99 do. 〃 do. 〃 〃 2 do. of

---

189 te zamen.
En in het Distrikt van Lingkier.
91 Neg. en dorpen van den 1 Regt. en
98 do. 〃 do. 〃 〃 2 do. of

---

189 te zamen.

Makende dus, gelijk gezegd, in alles een getal uit van 1949 Negorijen, Dorpen en kampongs.

De bevolking deezer Negorijen, dorpen en Campongs, is aan gemeene Javanen, als volgd.

In het Distrikt van Kotta van den Eerste Regent.
4195 Mansperzonen
4638 vrouwsperzonen en
3475 kinderen of

12308 te zaamen, uitmakende 3275 Huisgezinnen.
En van den Tweeden Regent.
4142 Mansperzonen
4523 vrouwsperzonen, en
3932 kinderen, of

12597 te zamen, uitmakende 3475 Huisgezinnen.
In het Djabakottasche van den Eerste Regent.
3330 Mansperzonen
3610 vrouwsperzonen, en
4330 kinderen, of

11270 te zamen, uitmakende 3016 Huisgezinnen.
En van den Tweeden Regent.
3165 Mansperzonen
3249 vrouwsperzonen, en
4400 kinderen, of

10814 te zamen, uitmakende 3047 Huisgezinnen.
In het Djangollosche van den Eerste Regent.
4291 Mansperzonen
4598 vrouwsperzonen, en
6533 kinderen, of

15422 te zamen, uitmakende 3725 Huisgezinnen.
En van den Tweeden Regent.
4588 Mansperzonen
4880 vrouwsperzonen, en
6748 kinderen, of

16216 te zamen uitmakende 4140 Huisgezinnen.
In het Rawapoeloesche van den Eerste Regent.
2635 Mansperzonen
2786 vrouwsperzonen, en
4540 kinderen, of

9961 te zamen, uitmakende 2451 Huisgezinnen.
En van den Tweeden Regent.
3377 Mansperzonen
3480 vrouwsperzonen, en
4957 kinderen, of

11814 te zamen, uitmakende 2917 Huisgezinnen.
In het Simimiesche van den Eerste Regent.
598 Mansperzonen
624 vrouwsperzonen, en
916 kinderen, of

2138 te zamen, uitmakende 544 Huisgezinnen.
En van den Tweeden Regent.
444 Mansperzonen
490 vrouwsperzonen en

639 kinderen, of

1573 te zamen, uitmakende 409 Huisgezinnen.
In het Goenoengkendangsche van den Eerste Regent.
1173 Mansperzonen
1199 vrouwsperzonen en
2508 kinderen, of

4780 te zamen, uitmakende 1054 Huisgezinnen.
En van den Tweeden Regent.
1464 Mansperzonen
1478 vrouwsperzonen en
2420 kinderen, of

5362 te zamen, uitmakende 1306 Huisgezinnen.
In het Kabosche van den Eerste Regent.
913 Mansperzonen
981 vrouwsperzonen, en
1525 kinderen, of

3419 te zamen, uitmakende 891 Huisgezinnen.
En van den Tweeden Regent.
1888 Mansperzonen
2045 vrouwsperzonen en
3610 kinderen, of

7543 te zamen, uitmakende 1777 Huisgezinnen.
En in het Lingkiersche van den Eerste Regent.
1829 Mansperzonen
1979 vrouwsperzonen, en
3304 kinderen, of

7112 te zamen, uitmakende 1746 Huisgezinnen.
En van den Tweeden Regent.
1210 Mansperzonen
1498 vrouwsperzonen, en
2245 kinderen, of

4953 te zamen, uitmakende 1153 Huisgezinnen.

Bedragende dus het getal der gemeene Inwoonders van alle de gem. Distrikten te zamen genomen, als:

66410 Onder de Eerste Regent en
70872 do. 〃 tweeden do. of

137282 zielen in het geheel, waarbij voege het getal der gezamenlijke Hoofden met derzelver vrouwen en kinderen tot
2356 koppen, en dan de Inwoonders der aan Particulieren afgestane Landen, tot
4024 koppen. En dus blijkt, dat zich in het geheel aan Javaansche Inwoonders in het Landschap Sourabaija bevinden

143662 zielen, behalven noch de Regenten zelve, met hare vrouwen, dochters en ook de zoons, die noch geen eigen Posten bekleeden.

Hoe aanzienlijk ondertusschen deeze bevolking ook zijn moge, blijkt echter uit het geene ik desweegens, bij de beschrijving der onderscheidene Distrikten gezegd heb, dat dezelve in geenen deele geëvenreedigd is aan de uitgestrektheid van het Land zelve. De rondsom de stad geleegene kampons hebben zeeker geen gebrek aan Inwoonders, doch in de meeste der afgeleegene Distrikten is dit op verre na het geval niet en vooral niet in het Goenoengkendang, Kabo en Lingkiersche. In vorige jaren is het daarmeede echter vrij beeter gesteld geweest, en zelvs noch in het laatste jaar van mijn bestuur over den Oosthoek, heeft de bevolking van dit Landschap veel meerder bedragen, als thans, ofschoon ook toen reeds hier en daar eenige vermindering wierd bespeurd. Veele Dorpen zijn derhalven ook thans geheel, of gedeeltelijk verlaten. Van de laatsten eene optelling te doen, is volstrekt onmogelijk, doch van de eerste heb ik gevonden:

In het Djangolosche,
14 te weeten 6 van den Eersten en 8 van den Tweeden Regent.
In het Rawapoeloesche,
36 als 4 van den Eerste, en 32 van den Tweeden Regent.
In het Goenoengkendangsche,
23 te weeten, 17 van den Eersten, en 6 van den Tweeden do.
In het Kabosche,
109 als 41 van den Eerste, en 68 van den Tweeden Regent.
En in het Lingkiersche,
70 als 8 van den Eersten, en 62 van den Tweeden Regent, dan wel,

252 in het geheel, en waar onder zelvs ook eenige zijn, die bevorens tot de aanzienlijkste hebben gehoord en van de welken thans meede niets anders overgebleeven is, als een parttij vruchtbomen, terwijl al het overige gedeeltelijk reeds is vergroeid en met struiken bewassen.

Werkelijke Lijfeigenen of gekogte slaven, heb ik onder de Javaansche Ingezeetenen geene gevonden. De Regenten eenelijk zijn daarvan voorzien, doch dit be-

paald zich slechts tot eenige weinige, en derhalven zal ik daarvan ook geen bijzonder gewach maken.

Het getal van hoorn- en ander vee, is meede niet zeer aanzienlijk. Het eerstgem. is vooral in de beneeden Landen zeer aan sterfte onderheevig en moet gedurig uit den vorsten Landen en van elders aangevuld worden en wel voornamentlijk in het droge jaargetijde, wanneer de velden van geen genoegzaam voedzel zijn voorzien, en het vee zich dus veel al behelpen moet met bladeren van Bomen en andere gewassen, die voor het zelve nadeelig zijn; en voor de fokkerij van het overige schijnt dit Landschap meede niet zeer te zijn geschikt. Dan evenwel heb ik noch gevonden:

In de Landen van den Eersten Regent.

9998	Buffels
706	Koebeesten
931	Paarden, en
473	Schapen en Geiten.

En in die van den Tweeden Regent.

8357	Buffels
995	Rundvee
1046	Paarden, en
775	Schapen en Geiten.

De Rijstvelden bestaan in:

van den Eerste Regent.

$1298^7/_8$	Jonken die zeer goed zijn
$454^3/_8$	〃 middelmatige
$303^1/_{16}$	〃 Sobere, en
$60^1/_8$	〃 Slechte, of
$2116^7/_{16}$	te zaamen.

En van den Tweeden Regent.

$1135^7/_8$	Jonken zeer goede
$758^3/_8$	do. middelmatige
$332^3/_4$	do. Sobere, en
$159^1/_8$	do. Slechte, of
$2386^7/_8$	te zaamen.

Bedragende dus van de beide Regenten $4502^9/_{16}$ Jonken in het geheel, te weeten zo als die worden opgegeeven en bij de Registers bekend staan, doch eigentlijk zijn er veel meer en kan men derzelver getal met geen mogelijkheid nagaan, dewijl de Inlanders dit zelve niet weeten en in dit Landschap noch hoegenaamd geene meetingen zijn geschied.

Deeze Jonken reekend men hier doorgaans eene oppervlakte intehouden van 5600 vierkante Javasche Roeden, doch de Roeden zelve zijn zeer verschillende. In

het eene Distrikt zijn die van $8\frac{1}{2}$ of 9; in het andere van $9\frac{1}{2}$; in een volgend van 10 en in een vierde van $10\frac{1}{2}$ voeten Rhijnlandsche maat, zo dat het van zelve spreekt, dat de inzaam van een jonk niet overal dezelvde kan zijn, ongereekend noch het verschil in vruchtbaarheid der onderscheiden soorten van Padij, welke men tot het planten heeft gebruikt, nadien de zogenaamde Padij Dalm veel grotere korls en ook langere aren heeft, als de Padij Gendja, doch daar en teegen ook eenige maanden langer nodig heeft om tot rijpheid te komen, en waarom men zich van dezelve dan ook alleen op zulke plaatzen kan bedienen, waar men verzeekerd is geen gebrek aan water te zullen hebben Gewoonlijk echter reekend men, dat een goede jonk van het kleenste soort bij een ordinair goed gewasch, van 40 tot 45 Amatten Padij zuiver aan den Eigenaar kan opleeveren, dat is, na aftrek van het geene, volgens de alom op Java plaats hebbende gewoonte, aan de Maijers, of Eigentlijk snijders, dewijl de Padij hier halm voor halm gesneeden word, daarvan moet worden afgegeven, en het geen hier doorgaans een van de 5 bosschen is, voorts een middelmatige van 30 tot 35, een sobere van 20 tot 25, en een slechte van 15 tot 18 Amatten, en zo de andere na rato.

De amat houd altoos 25 gedengs; doch deeze gedengs worden op de eene plaats kleen en op de andere groot gemaakt, volgende een ieder daarin zijne eigene verkiesing, of liever de wijze, waaraan hij gewoon is, uitgezonderd eenelijk voor zo veel de zodanige betreft, welke in natura geleeverd worden en die altijd eene bepaalde zwaarte moeten houden; zo is, bij voorbeeld, een gedeng in het distrikt van Djabakotta en Djangolo gewoonlijk 25 katjes zwaar en leevert 12 à 13 katjes zuivere rijst op, terwijl dit in die van Rawapoelo en Simimie een derde meerder en in die van Goenoeng kendang, Kabo en Lingkier een quart minder bedraagd.

Tot zaad voor zo een jonk, is gemeenlijk een Amat Padij toereikende, iets min of meerder, na mate van deszelvs uitgestrektheid en de onderscheidene wijs in de behandeling, alzo de Javaan zijne Padij niet overal zaaid, maar in zommige Distrikten de zonderlinge gewoonte heeft, dezelve bij geheele halmen in den grond te leggen, waar door veel verloren gaat, dewijl niet alle korrels geschikt zijn, om optekomen en men deeze, bij het zaaijen, eerst zorgvuldig daaruit schift, en die dan tot andere eindens gebruikt.

Over het algemeen is de bewerking der Rijstvelden in het Sourabaijasche, uit hoofde van de kleijachtige gesteldheid der gronden, zeer moeijelijk, doch men reekend doorgaans twee spannen Buffels, — de eenigste Dieren, welke alhier kunnen worden gebruikt, dewijl het Rundvee en de Paarden voor zulk een zware grond al te zwak zijn, — voldoende voor een geheele jonk, doch het spreekt van zelve, dat, na mate deeze jonk groter of kleiner is, ook de gem. Dieren, min of meer lang tot den arbeid moeten worden aangehouden.

Voor het overige zijn de Rijstvelden in het Sourabaijasche slechts voor één beplanting in het jaar vatbaar. De grond word, na het ophouden der Reegens, veel te hard, om noch eens te kunnen bewerkt worden. Op enkelde lage velden, die

dicht aan een rivier of waterleiding zijn geleegen, worden wel nu en dan wat jagons, oebies en andere diergelijke articulen geteeld, doch dit is slechts van weinig belang en kan derhalven ook onmogelijk opgegeeven worden.

Het Gouvernement zelve bemoeid zich niet, met de beschikking over de voorschr. Rijstvelden. Dit is geheel aan den Regenten overgelaten, uitgezonderd alleen voor zo veel de zodanigen betreft, welke expres voor eenige bijzondere werkzaamheeden, zo als het boschweezen, voor de Djaijeng sekaars, bestemd zijn; en zij, Regenten, kunnen dus de verdeeling daarvan na hun eigen goedvinden maken en zo veele van die velden voor hun zelve en hare Famillien houden als zonder nadeel van de verplichte Leverantien aan het Gouvernement en de Heeren diensten geschieden kan. Het aandeel der Hoofden blijft echter gewoonlijk op die zelvde hoeveelheid bepaald, maar dat van den gemeene Man is dikwijls aan verandering onderworpen. De diensten, waarvan het bezit deezer velden het loon uitmaakt, zijn nu eens meer en dan weder minder, na de benodigdheid zulks komt te vereischen en derhalven worden ook niet alle jaar evenveel gronden aan den gemeenen Man overgelaten, alzo het geene van deeze gronden bespaard kan worden, weederom tot vermeerdering diend der eigen inkomsten van den Regenten, en men ligt begrijpen kan, dat het eigen belang nimmer verzuimd van elke geleegentheid gebruik te maken, die zich daartoe komt aantebieden.

Voor zo veel ik heb kunnen nagaan, zijn deeze Rijstvelden voor dit jaar, in volgender voege verdeeld. De Regenten zelve hebben met hun beiden en hare Famillien, voor zo veel die geen eigen posten bekleeden . . . . Jk. 415.—

De Pepattijs en verdere Hoofden	"	505.—
De beide opperpriesters	"	20.—
De Djaijeng sekaar hebben	"	337.—
De oppassers	"	40.—
De Negorijen, die tot het Boschweezen zijn afgezonderd . . .	"	$33\,{}^{1}/_{4}$
En aan den overige Ingezeetenen zijn overgelaten	"	$3151\,{}^{5}/_{16}$

Bedragende dus juist te zamen het voorschr. werkelijk bevondene getal Rijstvelden, of . . . . Jk. $4502\,{}^{9}/_{16}$

De velden der Regenten, Pepattijs en sommige der voornaamste Hoofden, zijn, zo veel mogelijk, bij den andere geleegen, en daarbij hebben deeze ook noch eenige Negorijen of Dorpen in bezit, en wel meest de zulken, waartoe de gem. velden gereekend worden te gehoren en welkers Ingezeetenen als dan geen aandeel in die velden bekomen, tenzij de Bezitter zelve eenige aan hun verkiest overtelaten, om des te meer diensten van dezelven te kunnen vergen, daar in teegendeel bij de verdeeling der velden van de overige Negorijen altijd in acht word genomen, dat daarvan, voor den Ingezeetenen zelve meede iets overschiet, en die Negorijen dus kunnen geattacheerd blijven aan de publicque werkzaamheeden, waartoe dezelven komen nodig te weezen, zo dat de gem. Regenten, Pepattijs en voornaamste Hoofden, het

alleen zijn, die werkelijk Dorpen of Negorijen bezitten, en van deeze vereere ik mij eene Lijst hier bij te laten overgaan.

De velden der overige Hoofden, enz. leggen daar en teegen zelden bij een, en dikwijls zelfs zijn die over 4, 5 en meer bijzondere plaatzen verspreid, zo dat de Bezitter bij voorbeeld in de eene Negorij voor $^1/_8$ van een jonk in de velden deeld, in een andere voor $^1/_4$ en zo vervolgens. Wel is waar, dat aan ieder Hoofd, welke maar van eenig aanzien is, ook gewoonlijk een of meerder Negorijen toegestaan zijn, doch dit bepaald zich enkeld tot het recht, om uit dezelven een bepaald getal Manschappen, tot zijnen bijzondere dienst te mogen trekken, en de geschenken te ontvangen van den Inwoonders bij geleegentheid van de drie grote Mahomettaansche Feesten, Mouloet, Poeassa en Bezaar, waarvan hier onder nader zal gesproken worden, en zonder dat hij voor het overige met de Negorij zelve hoegenaamd iets uitstaande heeft.

Het spreekt van zelve, dat deeze Hoofden, zo wel als de Regenten en alle andere Perzonen, door wien eenige velden bezeeten worden, het recht hebben, die zelve of voor eigen reckening te doen bewerken, doch de uitvoering hiervan blijft steeds eene onmogelijkheid. Volk van elders is tot dat einde niet wel te gebruiken en de eigen Ingezeetenen der Negorij, waaraan die velden gehoren, laten zich meede niet gaarne daartoe emploijeeren. De Bezitter is dus altijd genoodzaakt de velden in zijn geheel aan den Ingezeetenen overtelaten, die de zelven dan bewerken, beplanten en gade slaan, en waarvoor zij bij den oogst, de helvt van het gewasch genieten en daar en boven ook volstaan kunnen, met voor de weederhelft slechts 21 Amatten Padij aan den Eigenaars te voldoen, doch die zij als dan ook verplicht zijn, aan deezen Eigenaar zelve te huis te moeten bezorgen en boven dien ook noch eenige andere diensten ten zijnen behoeve te verrichten.

De velden, die aan den Gemeenen Man zijn overgelaten, worden in iedere Negorij, gelijkelijk onder den Ingezeetenen verdeeld. Het aandeel van de eene moet volmaakt even groot zijn, als dat van den anderen. De Patingie alleen heeft eene dubbelde portie, en ook kan of mag niemand hiervan uitgesloten worden, behalven nieuw aangekomenen en oude gebrekkige Lieden, die niet meer geschikt zijn, tot het verrichten der diensten, welke tot het bezit van deeze velden staan, en waaruit dus volgd, na mate het getal der Inwoonders min of meer groot is, ook het aandeel van ieder invidu meer of minder moet bedragen, invoegen er plaatzen zijn, waar een Man alleen een geheele jonk bezit, terwijl deeze jonk elders onder 4, 5 tot 8 en meer Perzonen is verdeeld. Geen Regent, Pepattij, of ander Hoofd bemoeid zich met deeze verdeeling. De zelve geschied alleen door den gem. Patingie en wel ieder jaar op nieuws, dewijl het getal der Ingezeetenen aan gedurige veranderingen onderheevig is en ook niet altijd even veel Rijstvelden voor dezelven worden overgelaten.

In zommige der voornaamste Negorijen, is echter het getal der Ingezeetenen, in evenreedigheid van de aan hun verbleevene velden, al te groot, dan dat ieder derzelven aandeel daarin zouden kunnen bekomen, en derhalven heeft men aldaar de

gewoonte ingevoerd, om deeze velden het eene jaar aan die helvt en het volgende aan de andere helvt der Inwoonders overtelaten, doch altijd die zelvde gelijkheid in de verdeeling in acht neemende, als waarvan zo even de reeden is geweest.

De Inwoonders nu, welke in deeze en andere Negorijen, geen aandeel in de velden komen te ontvangen, erneeren zich op verschillende wijzen. Eenige vervaardigen allerlei kleenigheeden, als matwerk; anderen houden zich onleedig met de visscherijen, verkopen van vruchten, transporteeren van goederen en wat dies meer is, en noch anderen met de velden van hunne meede Ingezeetenen, welke zelve geen tijd of lust daartoe mogten hebben, te bewerken en waarvoor zij dan hetzelvde aandeel genieten, als door den Regenten en Hoofden word gevalideerd, mits als dan ook voor de helvt deelende in het geen van zo een veld in natura moet worden opgebragt.

De zodanige der Inwoonders daar en teegen, welke werkelijk in de velden komen te deelen, worden voor dat jaar, volstrekte Eigenaars van het aandeel, dat hun toegevallen is, kunnende hetzelve verhuren, verpanden, wegschenken, dan wel zelve bearbeiden, of door anderen laten bearbeiden, zo als zij komen goed te vinden, en zonder tot eenige verdere lasten of diensten, boven de eenmaal daarvoor vastgestelde, verplicht te zijn, als zij hun veld voor de tweede, ja zelvs voor de derde maal in een jaar konden en wilden beplanten, het geen dus veel verschild van de gewoonte, welke in zommige andere Regentschappen plaats vindt, alwaar, bij een tweede of derde beplanting in een jaar, telkens een derde gedeelte van het gewasch aan de Regent of Hoofden moet worden opgebragt.

De Rijstvelden zijn ondertusschen de eenigste gronden niet in het Sourabaijasche, welke voordeelen opleeveren Er worden ook noch verscheidene andere gevonden, die meede verdienen in aanmerking te komen en deeze bestaan, behalven de jatijbosschen en koffij plantagien, van dewelken in den vervolge nader zal worden gesproken, in de zogenaamde zoutpannen, of velden, waar dit zilt bereid word, voorts Tagals of hoge Landen, Nipa-plantagien, Brandhoutbosschen. Aard- olijputten, Tambaks of vischplaatzen, en dan het thuinland rondsom de Huizen of binnen het bestek der Negorijen, kampongs en dorpen zelve.

De eerstgem. of zoutpannen, bepalen zich slechts tot het Landschap Simimie en dit Landschap is, gelijk gezegd, door het Gouvernement verpacht. De Pachter beschikt derhalven, na goedvinden, daarover. Hij laat de velden, welke deeze zoutpannen uitmaken en die wel op eene uitgestrektheid van 12 Jonken kunnen gereekend worden, na het einde der reegentijd, tot den ontvangst van het oplopende zeewater, in gereedheid brengen en dezelve als dan rondsom van kleene dammetjes voorzien, om het weeder aflopen van dit water te beletten, hetwelk uitwazemende, vervolgens op deeze velden het zout terug laat, dat dan door den Ingezeetenen verder bewerkt, gedroogd en voor den Pachter opgeschuurd word en zonder dat zij zelve eenig aandeel daarin hebben, doch waarteegen de Rijstvelden en een gedeelte der

vischplaatzen ook aan hun zijn overgelaten, en zij daar en boven bij de opschuring van het zout altoos 16 dubbeltjes voor elke koijang van 40 pikols genieten.

Door Tagals of hoge Landen, verstaat men hier zodanige gronden, die wel bebouwbaar zijn, doch welker legging dezelven echter ongeschikt maakt, om tot de Rijstculture te kunnen geëmploijeerd worden, en die men derhalven eenelijk met oebies, jagons, en zo die zeer goed geleegen en vruchtbaar zijn, ook wel eens met jarak, zuikerriet en Indigo beplant. In andere Regentschappen, waar men gebrek aan Rijstvelden, en gevolgelijk zo veel te meer Tagals heeft, worden de eerstgem. velden door deeze vervangen en de Bezitters daarvan zijn als dan ook in eevenreedigheid van de meer of mindere waarde aan die zelvde lasten en diensten onderworpen, doch hier in het Sourabaijasche heeft dit geen plaats. De gantsche hoeveelheid deezer velden bedraagd niet meerder dan $119^{13}/_{24}$ Jonken, en daarvan zijn zelden zo veel bij een Negorij alleen geleegen, dat die in aanmerking zouden kunnen komen, invoegen die dan ook doorgaans, ter beschikking van de eigen Ingezeetenen der Negorij, waartoe die gehoren, worden overgelaten, en die dezelve onder den anderen verdeelen, zonder daarvan iets anders optebrengen, dan een gering gedeelte van het gewasch in natura, dat zij, volgens een algemeen plaats hebbende gewoonte, aan het Hoofd, waaronder hunne Negorij gereekend word te staan, na den inzaam vrijwillig aanbieden.

De Nipa plant, welkers bladeren gebruikt worden tot dekking van huizen, enz., groeid in een moerassige grond langs de Revieren, waar het water brak is. Men vindt dezelve doorgaans in geheele plantagien bij een, welke men te zamen wel op $46^{35}/_{64}$ Jonken bereekenen kan. Dezelven worden, even zo als de Tagals, doorgaans ter beschikking van den Ingezeetenen overgelaten, doch deeze zijn als dan ook verplicht, daarvan zo veel voor niet te moeten leeveren, als voor den dienst van het Gouvernement en die der Regenten komt nodig te zijn.

De bosschen, waarin het hout groeid, dat voor brand geschikt is, beslaan te zamen eene uitgestrektheid van $198^{21}/_{32}$ Jonken. Met dezelve is het meede zo geleegen als daar even ten aanzien van de Nipa gezegd is. De Inwoonders van het Dorp, waartoe dezelve gehoren, kappen na welgevallen daarin en kunnen het hout ook verkopen daar en aan wien zij willen, mits voor die vergunning ook dagelijks eene zeekere hoeveelheid, ten dienste van het Gouvernement en de Regenten voor niet leeverende, doch het spreekt van zelve, dat die boschen, welke verre landwaards in zijn geleegen, eene uitzondering op de reegel maken, alzo derzelver afgeleegenheid het transport van hout al te moeijelijk maakt, en deeze bosschen overzulks ook voor den Ingezeetenen zelve van weinig of geene waarde zijn.

De Aardolij bronnen of putten worden, gelijk hier voorwaards reed saangehaald is, eenelijk tusschen de Heuvels van het Distrikt van Goenoeng kendang en even beneeden dezelven in dat van Djaba kotta gevonden. Derzelver getal bedraagd in het geheel 62, waarvan de helvt onder den Eerste en de overige onder den Tweede Regent gehoren, doch de olij zelve word aan het Gouvernement geleeverd tot 800

kannen jaarlijks voor niet, terwijl het overschot gedeeltelijk dient tot het calvaten en onderhouden der laad-, los- en andere vaartuigen, die de Regenten verplicht zijn te moeten leeveren, en voor het overige door de Ingezeetenen verkogt word, die voor deeze Putten en het opzamelen der olij zorg moeten dragen en die daarvan dan ook verder geene lasten hoeven optebrengen.

Het geene men hier Tambaks of vischplaatzen noemd, zijn gemeenlijk niets anders als min of meer diepe doorgravingen, of grachten in den modderachtigen grond langs de zeekant, en welke eenelijk dienen tot het houden van visch, wijl de zee zelve hier omstreeks weinig daarvan voorzien is. Men begrijpt ligt; dat deeze Tambaks oneindig in uitgestrektheid van elkander verschillen, doch derzelver getal bedraagd 522 in het geheel, te weeten 219 van den Eersten en 303 van den Tweeden Regent en dezelve maken te zamen eene uitgestrektheid uit van ten minsten 1140 Jonken. Van deeze vischplaatzen dienen eenige tot eigen gebruik van de Regenten, Pepattijs en zommige der voornaamste Hoofden, andere daar en teegen zijn aan den Ingezeetenen afgestaan, onder voorwaarde, om behalven het verrichten der tot het bezit van zodanige gronden staande diensten, ook noch een zeeker gedeelte van den opbrengst, in natura, of ook wel in geld, te voldoen, en noch anderen worden in zijn geheel aan den gem. Ingezeetenen overgelaten, zonder dat die desweegens aan eenige verderen lasten, als de voorschr. diensten onderworpen zijn.

En wat eindelijk de vruchtbomen, Sierithuinen en Bamboezen betreft, welke in den omtrek der Negorijen, Dorpen en Kampongs zijn geleegen, deeze worden in zo verre wel aangemerkt, als den Ingezeetenen zelve toegehorende; doch de gronden, waarop die plantagien zijn, mogen echter nimmer verkogt of verdaan worden, en ook zijn de Bezitters gehouden, wanneer deeze gronden tot eenig ander eindens nodig zijn, als dan van daar te moeten verhuizen, ofschoon men dit doorgaand, zo veel mogelijk tracht te vermijden, alzo diergelijke, tot het verhuizen gedwongen wordende opgezeetenen, wel eens, uit verdriet, zich geheel in een ander Distrikt begeeven, wanneer het Regentschap zelve daarbij nadeel komt te lijden, en waarom dan ook, ingevalle eene absolute noodzakelijkheid voor het emplooi van zulke gronden plijt, nimmer verzuijmd word, in tijds aan den Bewoner derzelven aanwijzing van andere stukken te doen, waar zij zich kunnen ter needer zetten. Ook worden van diergelijke gronden geene bijzondere lasten opgebragt, doch als er Bamboezen voor 's Gouvernements dienst en zomwijlen ook voor die der Regenten benodigd zijn, moeten de Ingezeetenen zich laten welgevallen, daarvan leverancie te doen en zelvs ook nu en dan van oude afgedragene klappus en andere vruchtbomen.

Alle de voorschr. gronden gehoren derhalven den Souverain in eigendom toe. De Javaan zelve heeft hoegenaamd geen aanspraak daarop, en het is ook alleen, onder voorwaarde van eenige lasten optebrengen, en diensten te verrichten, dat hij het vruchtgebruik daarvan erlangd. Hier in kan zeeker geen onbillijkheid geleegen zijn. De Javaan beschouwd dit meede zo, en hij laat zich derhalven ook gaarne welgevallen alle beschikkingen, welke door den Regenten desweegens gemaakt worden, zich

alleen dan beswaard vindende, wanneer in de verdeeling der gem. lasten en diensten geene behoorlijke eevenreedigheid, in vergelijking teegen het werkelijk genot, in acht genomen is, of daarvan misbruik word gemaakt.

De order nu, welke in de bepaling deezer lasten en diensten, bij derzelver eerste instelling, gevolgd wierd, was zeer eenvoudig en des niet te min volkomen geschikt, na het oogmerk, dat daarmeede bedoeld wierd. Men had namentlijk alle de voordeel geevende gronden van iedere Negorij, dorp, Ja van elk gehucht, hoe kleen ook, bereekend in aandeelen van een min of meerdere uitgestrektheid, na mate van de soort der gronden, derzelver voortbrengzelen, vruchtbaarheid en anderen omstandigheeden, doch altijd in die evenreedigheid, dat elk deezer aandeelen juist toereikende was, tot het opleeveren van een genoegzaam bestaan voor een enkeld Man, en zulk een aandeel wierd dan een Tjatja genaamd en kwam gemeenlijk uit op een halve Jonk Rijst of andere daarmeede in het opleeveren van voordeelen gelijk staande gronden, en ook wel op meerder, als de omstandigheeden daarna waren. Een gedeelte deezer Tjatjas diende tot onderhoud van de Regenten en hare Famillien, een ander gedeelte voor de Pepattys, Groot Mantries en verdere Hoofden, en het overschot was dan voor den gemeenen Man. De Tjatjas, welke door de Regenten en Hoofden bezeeten wierden, deelden niet in de algemeene lasten, dewijl die het loon uitmaakten van de werkzaamheeden hunner bijzondere Posten, doch die van den Gemeenen Man waren alle daaraan onderworpen. En gelijkerwijs nu deeze Tjatjas overal even veel voordeelen opleeverden, alzo ook had men de lasten voor dezelven overal op een eguale voet gesteld; van de eene Tjatja wierd niet meerder opgebragt als van de andere en de diensten waren meede overal gelijk, zo dat de plaats, waar deeze diensten moesten verricht worden en het soort der opbrengsten in natura, het eenigste onderscheid uitmaakten, welk daaromtrent konde plaats vinden, onverschillig het zij zo een Tjatja slechts door een enkeld Man, dan wel door twee, drie op meerder Perzonen bezeeten wierd. De Negorijen en Kampongs, welke in het geheel geene voordeel gevende gronden bezaten, waren des niet te min meede op Tjatjas gesteld, en zelvs vond dit insgelijks ook plaats, ten opzichten van dat gedeelte der Dorpbewoners, welke in de aan hunne Negorij gehorende velden geen aandeel hadden bekomen, doch men had in beide deezen tot grondslag der bereekening genomen het getal der Inwoonders, de gesteldheid en afstand der plaatzen en de meer of mindere geschiktheid van deeze tot het drijven van Ambachten, handel en andere neeringen, invoegen in de eene Negorij of Kampong 3, 4 á 5 Huisgezinnen voor een Tjatja wierden gereekend en in een andere 6, 7, tot 15 toe, en ieder van welke Tjatjas verplicht was voor de vrije inwoning en het genot van bescherming, een even groot Tjatja of Hoofdgeld te moeten opbrengen als de anderen, doch zonder als dan ook aan eenige verdere lasten of diensten, uitgezonderd die als burgerlijke konden worden beschouwd, onderworpen te zijn.

Volgens deeze bereekening had het Landschap Sourabaija toen in het geheel 6000 Tjatjas en daarvoor is hetzelve seedert ook altijd bekend gebleeven; zo als die

zelvde bereekening ook als noch de grondslag uitmaakt, waarna alle bepalingen van lasten en diensten worden ingericht, ofschoon men wel begrijpen kan, dat in veele opzichten van de oude instellingen is moeten afgeweeken worden en er vooral thans geene algemeene gelijkheid van lasten en diensten meer kan plaats vinden, nadien de opbrengsten, die aan het Gouvernement moeten geschieden, ook in lange na niet meer die zelvde zijn; daar en boven van tijd tot tijd veele nieuwe werkzaamheeden zijn bijgekomen, waarvan men voorheen zelvs geen denkbeeld had, en de Landen en Negorijen zelve seedert meede veele veranderingen hebben ondergaan, en men om alle deeze reedenen wel verplicht is geweest, het eene gedeelte der Negorijen met meerder opbrengsten en minder diensten en de overige daar en teegen met meerder diensten en minder opbrengsten te moeten bezwaren, alles na mate dit met de locale gesteldheid en andere omstandigheeden van ieder derzelven, best konde overeenkomen en geëvenreedigd was aan de voordeelen, welke door de Ingezeetenen wierden genoten.

Hoe noodzakelijk ondertusschen deeze verandering ook geweest zij, kan men echter niet ontkennen, dat dezelve ook veele inconvenienten heeft te weege gebragt. Men ontmoet thans genoegzaam in elke Negorij andere inrichtingen Dit maakt het bestuur ten uitersten verward en omslagtig en er blijft derhalven ook geene mogelijkheid meer over, alles zo nauwkeurig te kunnen nagaan, dat voor ondergeschikte baatzuchtige Hoofden niet altijd noch geleegentheid zoude te vinden weezen, om van het in hun gestelde vertrouwen misbruik te maken; dan hierover verder uit te weiden laat mijn bestek niet toe en dus zal ik overgaan, om aantetoonen waaruit de gem. zo wel als alle andere lasten en diensten, waaraan de Javanen thans onderworpen zijn, eigentlijk bestaan.

De Lasten op zich zelve kunnen gevoeglijk onderscheiden worden in bepaalde, onbepaalde en bijzondere, of zulke, welke in geene betrekking staan tot het bezit van Landerijen of indeeling in Tjatjas en dus bloot aantemerken zijn, als een gevolg van Burgerlijke instellingen en particuliere handelingen.

BEPAALDE LASTEN.

1e. Het hier voorwaards vermelde Hoofd- of Tjatja-geld, dat ook wel Grabak of Petek word genoemd, zijnde bepaald op 4 Ropijen van elke Tjatja 's jaars, zo dat na mate er meer of minder Perzonen tot zo een Tjatja gehoren, door elk derzelven ook min of meerder word betaald, doch van de opbrengst van dit Tjatjas-geld zijn reeds seedert veele jaren ontheeven de Inwoonders van de Distrikten van Rawapoelo en Simimie, de eersten, om dat die met het onderhoud van verscheidene zware dammen in de Rivieren en andere servituten zijn belast, waaraan die der overige Distrikten minder onderheevig zijn, en de laatsten, wijl dit Landschap verpacht is en dezelven tot het bereiden van zout moeten worden geëmploijeerd, voorts ook de Inwoonders der rondsom de stad geleegene Kampongs, te zamen het Distrikt van Kotta uitmakende, en wel bij wijze van equivalent voor de verplichting, welke men, uit hoofde van de meenigvuldigheid der werkzaamheeden, genoodzaakt is geweest, hun opteleggen, om namentlijk, schoon hoegenaamd geene gronden bezittende, waar-

toe eigentlijk het doen van diensten zoude staan, deeze echter meede van tijd tot tijd te moeten verrichten, invoegen de Ambachtslieden, welke in de constructiewinkel arbeiden en zo ook het volk van de Munterij meest alle uit de zodanige Inwoonders bestaan, en waarbij men eindelijk noch voegen kan de Inwoonders van zulke Negorijen, Dorpen en gehuchten, welke veel door misgewassen hebben geleeden, dan wel waarvan het volk, na verlopen te zijn geweest, eerst weeder is terug gekomen, en andere diergelijke, welke zich volstrekt niet in staat bevinden het gem. Hoofdgeld te kunnen opbrengen en die derhalven ook gewoonlijk voor den tijd van een of twee jaren daarvan kwijtschelding erlangen. Dit Petek word alleen door de Regenten genoten, die het zelve jaarlijks op vastgestelde tijden, door ondergeschikte Hoofden of wel hunne schrijvers laten ophalen, doch de inzameling van den gemeenen Man geschied altijd door de Patingie van het dorp zelve, die weet, hoeveel een ieder voor zijn aandeel Contribueeren moet en die daartoe vooraf ook al de nodige schikkingen heeft gemaakt.

2. De Rijst voor de leverancien aan het Gouvernement. Het komt mij voor, dat deeze zo wel als alle andere leverancien in vroegere jaren in een derde gedeelte van het gewasch hebben bestaan, namentlijk wanneer de Bezitters tevens aan Heerendiensten onderworpen waren, en anders in de helvt; dan invoegen voormeld, heeft men omtrent dit alles seedert veele veranderingen moeten maken en de leverantien in natura op de eene plaats vermeerderen en op de andere verminderen, na mate de noodzakelijkheid zulks kwam te vorderen, en het is dienvolgende, dat men thans Negorijen of Dorpen vind, waar tot 40 en zelvs 45 zakken zuivere Rijst van een enkelde Jonk Padijland moeten op gebragt worden, terwijl dit op andere plaatzen slechts 5, 10 à 15 zakken bedraagd, en zommigen zelvs geheel daarvan vrij zijn. Over het algemeen echter kan men reekenen, dat dit 20 tot 30 zakken van een Jonk bedraagd, en deeze zakken houden altijd aan rijst juist 95 katjes, die meede door den Patingie van ieder Dessa zelvs ingezameld worden en welke Patingie dezelven vervolgens ook moet doen afbrengen om in der Regenten Pakhuizen nader gewogen en aldaar opgeschuurd te worden, alles zonder betaling, nadien de leverancie aan het Gouvernement meede voor niet geschied; doch in de Distrikten van Rawapoelo en Simimie word in steede van Rijst, slechts Padij opgebragt, te weeten van een vruchtbare of wel geradene Jonk $^2/_5$ en van een slechte $^1/_3$ gedeelte van het gewasch, en deeze Padij word ook niet aan den Regenten zelve, maar in het eerstgem. aan de daarover gestelde Hoofden en in het laaste aan den Pachter geleeverd, welke daaruit als dan vinden moeten het aandeel, dat hunne Distrikten van ouds in de leverantie is opgelegd en het geen bedraagd, van Rawapoelo 395 en van Simimie 20 koijangs 's jaars á $5521^1/_2$ pond ieder, en zonder, dat dit aandeel, zelfs bij de opulentste gewasschen eenige vermeerdering ondergaat, gelijkerwijs het zelve ook niet verminderd word, wanneer de oogst is teegengevallen, daarin dus van het plaats hebbende in de overige Distrikten verschillende, alwaar de Regenten zich, in kas van misgewassen,

wel verplicht vinden de leverantie van den gemeenen Man eenigzints te moeten verliehten, ten einde geen verloop van volk te veroorzaken.

3e. De zogenaamde Padij-panadjoeng. Deeze bestaat doorgaans in drie Amatten Padij, welke van ieder Jonk Rijstland, meede voor niet, moeten worden opgebragt en bestemd zijn tot onderhoud van de zodanige Hoofden, welke geene eigen of althans geene genoegzame velden hebben, en die, na het snijden der Padij, daarop aanwijzing erlangen, om door hun zelve te kunnen ontvangen worden; doch de Inwoonders der zo evengem. Distrikten van Rawapoelo en Simimie zijn van deeze opbrengst geheel ontheeven.

4e. Het zogenaamde Pagandekan, zijnde dit gewoonlijk 5 á 6 Gedengs Padij, die de Pepattijs, na de oogst, van ieder Jonk Rijstland doen op halen, doch alleen voor zo veel de Distrikten van Djabakotta, Djangolo en Goenoeng Kandang betreft, dewijl de overige daarvan meede vrij zijn. Deeze Padij word insgelijks voor niet geleeverd en is bestemd, om daaruit te vinden, de buiten gewone uitgaven van het Regentschap, zo als bij voorbeeld, het onderhoud van de naar herwaards verzonden wordende Perzonen; item de van elders aankomende zendelingen, vreemde Regenten, en andere diergelijke meer; en waarvoor de zorg aan den gem. Pepattijs is opgedragen.

5e. Het zogenaamde Pakasak. Dit bestaat in 3 of 4 Gedengs Padij van ieder Jonk, almeede voor niet en dienende tot onderhoud der zogenaamde Towowos of opziehters over de waterleidingen, wier werk het is te zorgen, dat deeze ter behoorlijken tijd gezuiverd, ook de vereischte Dammen in orde gebragt en dan ieder veld op zijn beurt, van het nodige water voorzien word, iets dat inzonderheid te passe komt, als er geene genoegzame reegens vallen en de rivieren laag blijven. Deeze Towowoos zijn het zelve, die de gedachte Contributie heffen, een ieder in de streek, waartoe hij gehoord, doch in de Distrikten van Goenoeng Kandang, Kabo en Lingkier heeft dit geen plaats, om dat aldaar geene Rivieren en gevolgelijk ook geene waterleidingen gevonden worden, en inzelvervoegen ook niet in dat van Rawapoelo, wijl men aldaar aan den Towowoos eigen velden heeft gegeeven, waarvan zij bestaan kunnen.

6e. Het zogenaamde Djakat. Dit is bepaald op een Amat Padij, ook voor niet, van ieder Jonk, en dezelve is bestemd tot onderhoud van de opper en mindere Priesters der Tempels; doch de heffing geschied thans eenelijk in de Distrikten van Djabakotta, Djangolo, Goenoeng Kandang, Kabo, en Lingkier en zulks noch maar alleen van die velden, welke volkomen wel geslaagd zijn en anders niet, wordende, na het snijden der Padij, opgehaald door expres daartoe, van weegens den Hogepriesters, afgevaardigde Perzonen, en waarna het ook deeze Hogepriesters zijn, die de verdeeling daarvan maken.

7e. De leverantie van Nipabladeren of Atappen, item bamboezen en brandhout. Uit het geene ik desweegens hier voorwaards reeds heb aangemerkt, blijkt, dat de leverancie van de twee eerstgem. artieulen slechts dan plaats vindt, als men van dezelven gebruik moet maken, en die van het laatste meede niet verder, als de dage-

lijkse benodigdheid komt te vorderen. Er is dus op deeze leeverancie niet wel eene vaste bereekening te maken, doch voor zo veel ik heb kunnen nagaan, mag men die door den anderen, wel op een derde gedeelte van de jaarlijkse inzaam stellen, en zonder dat daarvoor insgelijks eenige betaling geschied, uitgezonderd alleen ingevallen de werkelijke benodigdheid de gewone leverantien verre overtreft, wanneer de gemeene Man desweegens ook eene behoorlijke te gemoet koming erlangd, doch de bosschen van ver afgeleegene plaatzen zijn van alle belastingen vrij, nadien de leverantie van daar in natura al te moeijelijk en kostbaar zoude vallen en deeze bosschen aldaar, invoegen voorm. voor de Ingezeetenen zelve ook van te weinig nut zijn, om daarvoor iets in gelde te kunnen opbrengen, of met andere lasten te worden beswaard.

8e. De opbrengsten van de Tambaks of vischplaatzen. Met deeze opbrengsten is het even zo gesteld als met de leverantie van Rijst; van de eene Tambak word, in evenreedigheid, veel minder opgebragt, als van de andere en zommige daarvan zijn zelvs geheel vrij, reguleerende zich dit insgelijks na mate van de andere lasten, welke de Ingezeetenen te dragen hebben, doch veele van deeze Tambaks worden ook door de Regenten, Pepattijs en andere voorname hoofden bezeeten, en als dan laten zij die gemeenlijk aan de Ingezeetenen over, voor een bepaalde zomma gelds in het jaar, of een zeekere hoeveelheid van de opbrengst in natura, hetgeen nu eens een derde, dan weeder een vijfde en zomwijlen ook slechts een thiende gedeelte van het geheel bedraagd.

9e. De leverantie van Aardolij. De Bronnen of Putten, welke deeze olij opleeveren, worden door de Regenten zelve aangehouden. De Ingezeetenen der rondsom geleegene Negorijen hebben slechts het opzicht daarover en zijn belast met de inzameling, moetende zij van de olij ten minsten twee derde gedeelten opbrengen, om daaruit te kunnen vinden, de verplichte leverantie aan het Gouvernement en het benodigde voor de eigen vaartuigen der Regenten, zo dat aan de Ingezeetenen voor hunne moeite niet meerder dan een derde gedeelte overschiet, waarmeede zij na welgevallen kunnen handelen.

10e. De opbrengsten van de zogenaamde Tagals of hoge Landen. Ik heb hier voorwaards reeds aangehaald, dat deeze Tagals als een toegift op de Rijstvelden zijn aantemerken en daarvan ook geen bijzondere lasten hoeven opgebragt te worden. Eenelijk word door de Ingezeetenen een gedeelte van het gewasch aan het Hoofd der Negorij, waartoe deeze Tagals gehoren, bij wijze van een vrijwillige gift aangeboden, en dit bedraagd nooit meerder als een vierde of hoogstens een derde gedeelte van het geheel.

11e. De opbrengst van kaijer-draden voor de leverantie aan het Gouvernement. Ieder Regent moet daarvan een bepaalde quantiteit in het jaar voldoen, en daar dit gaarn niet van de verlangde soort en hoedanigheid te koop is te bekomen, hebben de Regenten zich verplicht gevonden elk Distrikt, na mate van de meenigte der klappusbomen, uit welker veezels deeze draden gesponnen worden, de leverantie van

eenige pikuls, na een bepaald monster, jaarlijks te moeten opleggen en waarvoor door hen die zelvde betaling word gegeeven, welke het Gouvernement daarvoor doed.

12e. Het zogenaamde Pietra. Dit bestaat eenelijk in Rijst, en diend meede tot onderhoud der Priesters, doch gelijk gezegd, men moet het zelve niet verwarren met het geschenk van dien zelvden naam, dat gewoonlijk, na het eindigen der vasten door de Ingezeetenen van ieder Dorp of Campong aan den Priester van hunne wijk gegeeven word en waarvan hier boven onder het articul der Dorppriesters is gesproken, alzo dit laatste eene vrijwillige gift is, waartoe zich niemand gehouden vindt, daar het andere integendeel eene reele belasting uitmaakt, waarvan zich niemand kan ontrekken. Het zelve is echter niet overal eguaal. In zommige Negorijen reguleerd zich dit na de Tjatjas der gronden en alsdan kan men reekenen, dat het op 20 á 30 tot 40 katjes voor een Jonk Rijstland en zo van de overige na rato uitkomt, en elders weeder na andere omstandigheeden, doch, bij de eerste instelling, wierd deeze belasting over alle huisgezinnen geheeven, zonder onderscheid en dezelve was alstoen bepaald op drie Pietras of 15 katjes rijst, voor elke derzelve, wordende gereekend een Pietra te zijn voor de Man, een voor de vrouw en een voor de kinderen, onverschillig of er deeze al of niet waren, en op welken voet het op zommige plaatzen ook noch is. Dit Pietra word meede kort na het eindigen der vasten ingezameld, en deeze inzameling geschied altijd door den eigen Moedin of Priester van het Dorp of de wijk, zo er een is, of anders door die van de naastbijgeleegene Dessa, moetende hij vervolgens daarvan behoorlijke verantwoording doen aan den Hogepriester, waaronder hij gehoord, en die dan meede de verdeeling daarvan maakt; doch in de Distrikten van Rawapoelo en Simimic word dit Pietra door de aldaar zijnde Priesters zelve genoten, zonder dat de Hogepriesters te Sourabaija eenig aandeel daarin bekomen.

13e. Het zogenaamde Malamman. Dit is eene belasting, welke door de gezamentlijke Ingezeetenen driemalen in het jaar aan de Regenten, of het Hoofd, waaronder men hunne Negorijen of kampongs reekend te gehooren, moet opgebragt worden en wel ter geleegentheid van de drie grote Mahomettaansche Feesten Mouloet, Poeassa en Bezaar. Deeze belasting is na het getal der Tjatjas ingericht, en men kan door den anderen reekenen, dat dezelve, bij elke deezer Feesten, voor een Tjatja (insteede van een Jonk, zo als bij mijn voorm. Advies, door een ingeslopene schrijfvout gesteld is) uitkomt op 10 katjes Rijst, 8 3/4 St. aan geld, 1 Leghoen, 5 Eijeren, 4 klappers, 1 Tros Piesangs en 1/4 bottel olij, en welk alles dienen moet, om de gem. Feesten met des te meer luister te kunnen vieren, gelijkerwijs de geenen der Ingezeetenen, door wien deeze articulen worden aangebragt, gemeenlijk ook daarbij vergast worden.

ONBEPAALDE LASTEN.

1e. Het leeveren aan de Regenten van Hoenders, Eendvogels en Eijeren, wanneer die geeischt worden en anders niet, doch gewoonlijk kan men reekenen, dat dit drie á vier malen in het jaar geschied, en wel vervangen der wijze, dan in het eene en dan weder in een ander Distrikt, uitgezonderd alleen in die

van Rawapoelo en Simimie, alwaar de leverancie geen plaats vind. De hoeveelheid is meede niet altijd dezelvde, maar word bij iedere eisch opgegeeven, wanneer door den Patingie van het Dorp daarvan een verdeeling over de gezamentlijke Inwoonders word gemaakt, dewijl zich dit niet naar de Tjatjas, maar wel na de huisgezinnen reguleerd, doordien de opbrengst teegen betaling geschied, ofschoon deeze, volgens de oude gewoonte, doorgaans zo gering is, dat ieder Huisgezin wel eenige dubbeltjes in het jaar daarbij schade komt te leiden.

Secundo. Het fourneeren van geschenken aan de Regenten, bij geleegentheid, dat een van hunne kinderen of andere Naastbestaande trouwd, sterft, dan wel besneden word, of ook wel iets anders voorvald, dat aanleiding tot plechtige vertoningen of feestelijkheeden geevt. In zo een geval word gewoonlijk aan de Patingies der gezamentlijke Dessas daarvan kennis gegeeven, en deeze reekenen zich dan verplicht een ieder in de zijne, van den Inwoonders eenige vruchten, vee en zelvs zomwijlen ook geld, als de geleegentheid daarna is, intezamelen en daarvan vervolgens, uit naam der Negorij, aan den Regent een geschenk te maken, ofschoon dit eigentlijk eene Contributie zoude kunnen worden genoemd en ook wel degelijk verwacht wordt; doch de Distrikten van Rawapoelo en Simimie zijn hiervan uitgezonderd, dewijl de Inwoonders in het eerste slechts met hunne eigene Hoofden en die van het laatste met den Pachter uitstaande hebben.

Tertio. Het fourneeren van Boetens. Dit heeft alleen dan plaats, als de Inwoonders van eene Negorij zich aan het een of ander groot verzuim schuldig gemaakt hebben, en wanneer hun gewoonlijk door de Pepattijs met voorkennis der Regenten eene boete word opgelegd van 4, 5 tot 10 en meer Sp. matten toe, na mate het gem. misdrijf en het vermogen der Ingezeetenen is, zijnde dit eene gewoonte, die zo van oudsher heeft plaats gehad en alleen schijnt ingevoerd te zijn, om den Ingezeetenen tot eene beetere plichtsbetrachting aan te sporen, doch voor zo veel ik heb kunnen nagaan, deelen de Regenten zelve nimmer in deeze Boetens, maar die komen altijd ten voordeele van de Pepattijs en Wedonos, welke dezelve onder elkander verdeelen.

Quarto. Het zogenaamde Palakoe, of Commissie geld der Wedonos. Dit is meede van een ouden oorsprong en het zelve word betaald, als er geschillen tusschen naburige Negorijen ontstaan, het zij over het bezit van gronden, die zich beiden toeeigenen, dan wel het gebruik maken van weegen, aanleggen van nieuwe waterleidingen, en wat dies meer is. De Negorij, die zich verongelijkt acht, brengd, in zo een geval, hare klachten in bij de Regenten of Pepattijs en dan word een wedono of groot Mantrie gecommitteerd, om de zaak te onderzoeken en deeze beslist dan na bevinding van zaken, doch de triumpheerende parthij moet zich als dan ook de kosten der Commissie getroosten, dewelken echter gewoonlijk niet meerder dan $1\frac{1}{4}$ á $1\frac{1}{2}$ Sp. Mat bedragen, en het geen een der buiten kansjes uitmaakt, waarop de gem. Wedonos reekenen kunnen.

Quinto. Het onderhoud van de Mantries of Hoofden, welke door of voorbij eenige Negorij passeeren. Het is een algemeen gebruik op Java en dus ook in het Soerabaijasche,

dat nimmer eenig Hoofd, ja zelvs geen Regent, van huis gaande, zich van eenige benodigdheeden voorziet, zo min voor hem zelve, als zijn gevolg; overal waar hij aankomt, worden hem deeze, zo wel als de vereischte Manschappen en Paarden tot voortzetting zijner reis door de Ingezeetenen voor niet geleeverd, en zo hij werkelijk in de Negorij zelve een Commissie heeft te verrichten, dan moet hem ook noch bovendien het een of ander voor zijne moeite gegeeven worden, zo als bij voorbeeld, een halve stuiver van ieder huisgezin, wanneer deeze zijne Commissie in den opneem van den staat der bevolking heeft bestaan, eenig pluimvee en vruchten, als dit eenelijk tot de landerijen betrekking heeft gehad, en zo vervolgens.

BIJZONDERE LASTEN.

A. Het zogenaamde Palakoe Jaxa. Deeze belasting is voorheen betaald geworden, wanneer een huisbraak geschiede, iemand gekwetst, dan wel vermoord wierd: of eenig ander feit van gewicht kwam voortevallen, waarbij het onderzoek van den Jaxa nodig was, en wel altijd aan deeze Jaxa zelve, of de door hem daartoe afgezondene Perzonen, om te dienen, tot beloning voor de daarmeede gehad hebbende moeite. In de nabijheid van de stad bedroeg dit Commissie geld gewoonlijk niet meerder als 15 dubbeltjes, doch in de verder afgeleegene Distrikten tot 20, 25 en zelvs 30 dubbeltjes, na mate van de meer of mindere afstand der plaats, waar het onderzoek had plaats gevonden, doch het zelve kwam eenelijk ten laste van het Huisgezin, of de Perzoon, die het onderwerp van dit onderzoek had uitgemaakt, onverschillig of hij al of geen aanleiding tot de zaak gegeeven had en zonder dat de overige Ingezeetenen van het Dorp of Kampong daarin hoevden te deelen. Deeze zo onbillijke belasting is echter bij het vorige Gouvernement reeds afgeschaft en ook moet ik bekennen, mij geen blijken voorgekomen te zijn, dat dezelve noch word geheeven, ofschoon ik echter niet gelooven kan, dat dit altijd het geval is, ten minsten dan niet, als zich eenige waarschijnlijkheid opdoed, dat de zaak verborgen kan blijven.

B. Het zogenaamde Panombo, of de gerechts-onkosten, bij geleegentheid, als zich iemand over eenige zaak bij den Jaxa vervoegd. Deeze onkosten bestaan vooreerst in 15 dubbeltjes, die zo wel de klager, als de beklaagde, aan gem. Jaxa, volgens een aloude gewoonte, moet betaalen en wel voor dat deeze parthijen noch gehoord, of de zaak zelve onderzogt heeft en dan, als de uitspraak is gedaan, noch eenige dubbeltjes, namentlijk, als het geschil geen geld of goed tot onderwerp heeft gehad, doch in dit laatste plaats moet de Jaxa gemeenlijk 10 Pret voor zijne moeite hebben en deeze worden altijd door de triompheerende partij betaald, doch waarteegen de Jaxa als dan ook zorgen moet, dat deeze door den verliezer behoorlijk word te vreede gesteld. Het geld, dat hiervan komt is echter niet enkeld voor de Jaxas zelve. Zij zijn verplicht daarvan jaarlijks een zeekere zomma aan de Regenten optebrengen, ter voldoening van het zogenaamde Landraads geld, hetgeen, volgens een oude instelling, van ieder Regentschap aan den Fiscaal van den Landraad moet gefourneerd worden, om daaruit te vinden de kosten van het onderhoud der aan dien

Raad komende gevangenen, en welk geld voor Sourabaija jaarlijks bedraagd rds. 54¼ van ieder der beide Regenten.

C. De gerechtigheid, welke betaald moet worden, wanneer iemand zich in den huwelijken staat begeevt. Hiertoe moet hij zich eerst van een permissiebriefje van den Regent, of het Hoofd, waaronder hij gehoord, voorzien, hetgeen hem 13 dubbeltjes kost en twee strengen katoene garens voor hem en zijn Bruid; en vervolgens het huwelijk voltrokken zijnde, moet de Hoge Priester, welke dit heeft verricht, meede 5 dubbeltjes hebben en twee strengen katoene garens voor zijne moeite en 10 andere dubbeltjes, voor de mindere Priesters, welke daarbij als getuigen geadsisteerd en het huwelijks Contract in het kerkboek hebben opgeteekend, zo dat dit altijd een affaire word, die op ruim 30 dubbeltjes komt te staan. Ondertusschen zijn de gem. garens, welke de opperpriester ontvangd, niet voor hem zelve, maar hij moet daaruit het garen fourneeren, dat benodigd is, wanneer kleeding stukken voor de Djaijeng sekars, oppassers en andere moeten worden aangemaakt, zo als van het geld meede een zeeker gedeelte aan de Regenten moet afgegeeven worden, die dan van hun zelve zo veel daarbij leggen, dat dit te zamen voor hun beiden de zomma uitmaakt van rds...... die jaarlijks onder de naam van wang Panahiban, insgelijk aan voorschr. Fiscaal van den Landraad moeten opgebragt worden, en almeede tot onderhoud der gevangenen diend.

D. De ongelden in kas van Echtscheidingen. Deeze Echtscheidingen geschieden gemeenlijk voor den zelvden Priester, door wien het huwelijk voltrokken is, doch dit kan echter ook voor andere Priesters plaats vinden, mits deeze tot diergelijke handelingen gequalificeerd zijn en voor het overige de nodige solemniteiten, welke de wet voorschrijft, daarbij worden in acht genomen. De kosten, welke hierop lopen, zijn zeer gering, als bedragende niet meer dan 3½ dubbeltjes in het geheel; wel te verstaan als parthijen de zaak volmaakt met elkander eens zijn en er geen uitkoop hoeft te geschieden, zo als wel eens plaats vindt, wanneer namentlijk de vrouw de scheiding begeerd en de Man daarin volstrekt niet toestemmen wil, en in welk geval de vrouw doorgaans hare toevlucht neemd tot een der opperpriesters, die zijne pogingen om de zaak bijteleggen vruchteloos ziende, daarop met de Man in onderhandeling treed, hem zoekende overtehalen, om voor een zeekere zomma gelds, die de vrouw heeft aangeboden, aan haren wensch te voldoen, en van welk geld, als de voorslag aangenomen word, de gem. Priester volgens gewoonte, voor zijne moeite een thiende gedeelte geniet.

E. De kosten bij Boedel verdeelingen. Wanneer iemand komt te overleiden, die weinig heeft nagelaten, of welks Erfgenamen zich in der minne verstaan kunnen, dan maken zij onder zich zelve eene verdeeling van den Boedel, eenelijk als zij het verkiezen, de Patingie en eenige der oudsten van hunne wijk of Negorij daarbij tot getuigen neemende, zonder daar voor hoegenaamd iets te betalen en zonder dat zich dan iemand verder daarmeede bemoeijen mag. Dan in contrarie gevallen, of wanneer er veele en onderscheide Erfgenamen zijn en deeze geene genoegzame kennis bezitten

van de wet, dan wel zich teegen alle onaangenaamheeden en de toekomst willen dekken, gaan dezelven gemeenlijk een der Hoge Priesters daarover raadpleegen, die dan de Boedel in de behoorlijke portien verdeeld, zo als dit weezen moet, en voor welke moeite hem volgens de gewoonte, meede 10 pct. moeten gevalideerd worden, doch is niemand verplicht zich aan des zelvs uitspraak te onderwerpen, maar elk een, die vermeend daardoor verongelijkt te zijn, kan zich aan de Jaxa en des noods zelvs aan het gerecht adresseeren.

F. De belasting of het Tandak spel of de Dansseressen. Deeze Dansseressen zijn gewoonlijk uit de laagste klasse van het volk, wier ouders haar, noch heel jong zijnde, bij een houder van diergelijke Dansseressen doen, alwaar zij het Ambacht leeren en vervolgens, op het beste uitgedost en steeds door eenig Musicq verzeld, overal gaan danssen, werwaards zij geroepen worden, en bij gebrek van dien, ook wel 's avonds op de grote weegen in de nabijheid van volkrijke kampongs, alwaar zij nooit missen een grote toeloop van Menschen te hebben, die het vermaak, om eenige ogenblikken met haar te danzen, altijd met gereede penningen moeten betalen. Alle Javanen, zo groot als klein, zijn op deeze soort van uitspanning zeer verslingerd en dikwijls zelvs ontstaat de grootste strijd, wanneer twee Perzonen te gelijk in het dansperk treeden, doch het geen de meer vermogende weeten voortekomen, door deeze Dansseressen aan hare huizen te ontbieden. Ondertusschen verdienen deeze schepzels niet alle evenveel. De eene is meer geoeffend en weet zich beeter voortedoen, als de andere en gevolgelijk heeft die ook meerder aftrek. Dit onderscheid is dan ook de maatstaf, waarna de belasting op deeze Dansseressen bereekend word, zo dat er zijn, welke 's maands slechts 6 á 8 dubbeltjes betaalen, terwijl dit van anderen een tot twee matten bedraagd: voorheen wierd voor de vergunning, om in de Regentschappen het Tandakspel te mogen aanhouden jaarlijks door ieder Regent, na evenreedigheid van zijn Distrikt, een zeekere somma gelds aan het Gouvernement gefourneerd, het geen uit de zo evengem. belasting gevonden wierd en voor de beide Sourabaijasche Regenten te zamen bedroeg rds. 64, doch dit fournissement seedert afgeschaft zijnde, komt de geheele belasting thans ten hunne voordeele en welke zij maandelijks of om het halv jaar eens doen op halen en daarvoor als dan aan den houders dier dansseressen nieuwe permissiebrievjes verleenen.

G. De belasting op de waijang en Toppengspeelen. Het eerste is een soort van Marionetten spel, waarin men zich van leedere Poppen bediend; doch het laatste word door Menschen vertoond en kan dus eenigermate bij onze Toneelspellen vergeleeken worden. Tot beide deezen word meede het verlof van de Regenten vereischt, doch dezelven laten dit doorgaans over aan de Hoofden van hunne eigene waijang en Topengspeelers, welke met den Aanvoerders der Particuliere Troupen een accoord maken en hun dan de nodige verlofbriefjes verleenen. Ook word het daarvan komende geld door hun zelve genoten, doch dit is niet veel van belang, nadien maar weinige zulke Troupen zijn en er zelden meer als een of twee Sps. matten in de maand door ieder derzelven betaald word.

De diensten, waaraan de Javanen zich onderworpen vinden, zijn, even zo als de lasten en opbrengsten, meede van verschillende aart. Men kan dezelve echter gevoeglijk onder deeze twee Hoofdverdeelingen brengen, namentlijk Algemeene diensten, en zulken, die onder den naam van Heerendiensten bekend staan.

De eerstgem. of Algemeene diensten zijn slechts als Burgerlijke verplichtingen aantemerken. Dezelven bestaan in het onderhouden der weegen, het zuiveren en uitdiepen der grachten en waterleidingen, het houden van wacht op de grote weegen en langs de Negorijen en ander diergelijke tot algemeen gerief, rust en veiligheid strekkende verrichtingen, Niemand, die een eigen huis bewoond, het zij hij al of niet eenige voordeel geevende gronden bezit, kan zich aan deeze diensten onttrekken. De Hoofden zelve zijn verplicht daarbij als opzichters te moeten ageeren en te zorgen, dat alles behoorlijk gedaan word, en ook nimmer geschied daarvoor eenige betaling of andere tegemoetkoming, ten zij dat importante verbeeteringen worden ondernomen, of geheele vernieuwingen geschieden, waartoe het volk veel langer als gewoonlijk moet worden aangehouden, en in welke gevallen de Regenten doorgaans aan den Arbeiders de nodige mondkost doen verstrekken, ten minsten aan die geenen, welkers woonplaatzen al te verre afgeleegen zijn om zich het nodige van huis te kunnen bezorgen, ten einde daardoor het verloopen voortekomen, waartoe dezelve anders zeeker zouden overgaan. De instelling deezer Burgerlijke verplichtingen of Campongs diensten, — zo als men die ook wel zoude kunnen noemen, nadien dezelven zich meest bepalen tot de eigen Negorij of Campong, waar iemand woonachtig is, ofschoon dit altijd ook niet even strikt kan worden genomen, dewijl er wel eens omstandigheeden voorkomen, die het noodzakelijk maken van de algemeene reegel te moeten afwijken, — ik zegge, deeze diensten zijn van een zeer ouden oorsprong, en zelvs had men in den beginne daaraan die extensie gegeeven, dat de Ingezeetenen van elke Campong of Negorij in massa verantwoordelijk waren, voor alle wanorden, ja zelvs misdaden, welke binnen den omtrek van haar grondgebied kwamen voortevallen, al ware het ook, dat niemand eenige kennis daarvan had gedragen, en er zelvs ook geene mogelijkheid ware geweest het feit voor te kunnen komen. Dit laatste is echter reeds seedert lange afgeschaft en dus blijven de burgerlijke verplichtingen eenelijk tot de opgem. Campongs diensten bepaald.

De Heeren diensten daar en teegen zijn zulke werkzaamheeden, welke ten behoeve van het Gouvernement, als ook de Regenten en hare ondergeschikte Hoofden worden verricht. Volgens de eerste instelling, was niemand tot deeze diensten verplicht als hij, die eenige Rijst of andere voordeel geevende gronden, daarvoor in beloning had ontvangen, en daartoe waren deeze gronden in evenreedige porties, onder de naam van Tjatjas verdeeld, elk groot genoeg, om een voldoend bestaan voor een enkeld Man te kunnen opleeveren. Voor ieder van deeze Tjatjas moest bij benodigdheid een Man daar gesteld worden en deeze was dan gehouden op zijn eigen kosten en zonder daarvoor eenige verdere betaling te erlangen te moeten dienen en wel meest vervangender wijze met den bezitter van een andere Tjatja, zo dat, bij voorbeeld, eene

Negorij, van welkers gronden 10 Tjatjas aan den Gemeenen Man waren overgelaten, op een en dezelvde tijd niet meerder als de helvt aan den arbeid waren en deeze dan na verloop van een of meer weeken, na mate der min of meerdere afgelegenheid van hunne woonplaatzen, door de andere helft wierden vervangen, en zo beurt om beurt, zo lange men hun nodig had, ten zij bij extra ordinaire voorvallen, wanneer de dienstdoenders ook wel eens in massa wierden ontboden, doch daarvoor als dan ook, na het ophouden der oorzaak, welke tot deeze ontbieding aanleiding gegeeven had, zo veel te langer van anderen arbeid verschoond bleeven. Dan ik heb hierboven reeds aangetoond, hoe dat de gedurige vermeerdering van werkzaamheeden en andere omstandigheeden, het seedert lange noodzakelijk hebben gemaakt veel van deeze instelling te moeten afwijken. Van de Ingezeetenen der rondsom de stad geleegene Campongs, welke geene andere gronden bezitten, als waarop hunne Huizen staan en zo ook die van de zodanige Negorijen of Dorpen, waaraan insgelijks geene voordeel geevende Landen gehoren, of dewelken daarin geen aandeel hebben kunnen erlangen, worden thans meede Heerendiensten gevergd en vooral van die der eerstgem. Campongs, waaruit het meeste volk, dat voor de Constructiewinkel en Munterij is benodigd, getrokken word, hoewel dezelven daarvoor echter ook van de Regenten kwijtschelding hebben erlangd van het Tjatjas-geld, dat zij anders zouden moeten opbrengen en daar en boven bij hun werkelijk emplooi ook altoos noch eenige bijzondere betaling genieten, na mate het werk is, dat door hun word verricht. En van de overige Ingezeetenen hebben de diensten meestal meede grote veranderingen ondergaan, en dezelven zijn bovendien ook thans veel zwaarder als bevorens, ten minsten komt het mij voor, dat de diensten, welke eertijds voor het bezit van een Tjatja voordeel geevende gronden moesten verricht worden, het gantsche jaar door bij een genomen, op niet meerder uitkwamen, dan 4 of hoogstens 5 maanden arbeids voor een enkeld Man, daar dezelven nu in teegendeel, alle andere omstandigheeden gelijk zijnde, wel op 6 en zomwijlen zelvs meer maanden kunnen worden gesteld, en het geen dan ook wel de voornaamste reeden schijnt te zijn geweest, waarom men allerweegen in het Sourabaijasche de hier voorwaards vermelde gewoonte heeft ingevoerd, om namentlijk in alle Negorij, waar eenige gronden voor Heerendiensten bestemd zijn, aan alle de Ingezeetenen, welke zich noch bekwaam tot den arbeid bevinden en niet als nieuw aangekomen zijn aantemerken, een even groot aandeel in deeze gronden te geeven, alzo dezelve daardoor ook in de verplichting gebragt worden, met hun allen gelijkelijk in de tot die gronden staande diensten te moeten participeeren, en daardoor dit dubbeld voordeel word behaald, dat eerstens het bezwarende der gem. Diensten, over zo veele verdeeld zijnde, minder word gevoeld, als anders het geval zoude weezen, en tweedens, het getal Manschappen, dat in evenreedigheid der gem. gronden bij benodigdheid, moet daar gesteld worden, ook altoos Compleet kan blijven, zonder dat het zelve, uit hoofde van ziekte of anderzints behoeft te verminderen, nadien de Participanten elkander gedurig vervangen, en aan welke gewoonte de Ingezeetenen thans ook zo zeer gehecht zijn, dat dezelven niet ligt zullen dulden,

dat ten aanzien van iemand der hunne hoegenaamd eenige uitzondering op de algemeene reegel worde gemaakt, alzo zij zich overtuigd houden, dat eene zodanige uitzondering niet anders dan nadeelig voor de overigen zoude kunnen zijn. Dan in weerwil van alle deeze veranderingen, word de dienst zelve echter noch op de oude voet verricht, dat is: elke Negorij of dorp leeverd dagelijks de helvt van de Manschappen, waarop dezelve na hare Tjatjas bepaald is, en deeze helft word na verloop van zekere tijd door de andere vervangen en zo beurt om beurt, doch echter is men uit hoofde van de meenigvuldigheid der werkzaamheeden, ook al dikwijls verplicht boven dit bepaald getal noch eenige meerder Manschappen te moeten eischen en dit is dan ook de oorzaak, waarom voor een Tjatja voordeel geevende gronden, invoegen voorm. thans wel op 6 en zomwijlen zelvs meer maanden in het jaar kunnen gereekend worden. Echter gebeurt het ook wel eens, dat er minder Manschappen benodigd zijn, als de bepaling komt te dicteeren, dan dit is maar zeer zelden het geval, dewijl als het eene werk voltooid is, altoos weeder wat anders te doen valt, al ware het dan ook slechts voor de Regenten en Hoofden, die van het overtollige volk dan gebruik maken, tot het opbouwen of voorzien van hunne eigene Huizen en andere werken, waartoe hun gewoon aantal volk niet toereikende is, en het geen te gemakkelijker kan geschieden, daar men hier de gewoonte heeft, om de Manschappen door elkander te laten dienst doen, bij voorbeeld, van een Negorij, die 6 á 7 Man dagelijks leeveren moet, trekt het Hoofd, waaraan de Negorij gereekend word te gehoren, een of twee tot zijnen bijzonderen dienst, een word bij het Postweezen geemploijeerd, een snijd gras voor de Djaijeng sekars, een doed dienst bij de opgericht wordende gebouwen, een moet goederen transporteeren, een gaat na de koffijthuinen en zo vervolgens; eene gewoonte, welke meede wel geen anderen oorsprong schijnt te hebben, als het verlangen van den gemeenen Man, om de lasten en voordeelen, zo veel mogelijk onder hun gelijk te doen zijn, doch evenwel ook niet vrij van inconvenienten is, doordien op deeze wijs niet altijd een en dezelvde man tot den eigensten arbeid word geemploijeerd, maar hij, die heeden gras heeft gesneeden, als het weeder zijne werkbeurt word, aan de gebouwen moet arbeiden of naar de koffijthuinen word gezonden en dit natuurlijk ten gevolge moet hebben, dat de diensdoenders over het geheel, minder geschiktheid voor de werkzaamheeden verkrijgen, als anders het geval zoude zijn, ongereekend noch, dat de Hoofden deezer werkzaamheeden daardoor ook hun volk niet in eens kunnen bij den anderen hebben, maar het zelve uit verscheidene Negorijen moeten halen en dit al dikwijls aanleiding geevt tot vertraging in den dienst en ander misbruik. Het spreekt echter van zelve, dat hier alleen de reede kan zijn van zulke werkzaamheeden, welke niet bestendig op een en dezelvde voet blijven en geenzints van de overige, alzo voor de laatsten doorgaans vast bepaalde Negorijen zijn afgescheiden, waarvan de Inwoonders alleen aan die en geene andere Heeren diensten onderworpen zijn en het geen men ligt begrijpt, dat ten aanzien van het Lanschap Simimie meede op die wijze plaats vond, daar het zelve, zo als ik reeds te meermalen heb aangemerkt, tot den zoutpacht gehoord en de In-

woonders aldaar, zodra de reegentijd voorbij is, tot dat dezelve weeder staat te beginnen, in massa moeten worden geemploijeerd, tot de werkzaamheeden aan het vervaardigen van het gem. zilt verknocht, doch dezelve daarvoor ook gedurende het overig gedeelte van het jaar vrij van andere Heeren diensten blijven en daar en boven noch bij de opschuring van het zout 16 dubbeltjes voor elk 40 pikuls van dat zilt, tot eene beloning komen te erlangen. Voor het overige moet ik noch aanmerken, dat behalven de Ambachtslieden en andere Arbeiders, welke uit de rondsom de stad geleegene Campongs en andere geen eigen velden hebbende plaatzen getrokken worden, seedert eenige jaren, aan zommige der overige dienstdoenders meede eenige te gemoetkoming word gegeeven, het zij in tijd, of in geld, dan wel in beiden te gelijk. En wat nu het getal betreft, dat dagelijks moet geleeverd worden, dit bedroeg ten tijde ik den opneem heb gedaan, invoegen als volgd, te weeten:

ten dienste van het Gouvernement.

186. koppen voor de Constructiewinkel, bestaande gedeeltelijk uit Ambachtslieden en voor het overige uit koelies, of Gemeenen, en meest getrokken uit de rondsom de stad geleegene en andere geen eigen velden hebbende plaatzen, en daarvan genieten de eerste van 8 tot 10 stv. zilver per dach en de laatste eenelijk vier duiten en een katje Rijst ieder.

494. koppen voor de Munterij, zijnde meede gedeeltelijk Ambachtslieden en voor het overige andere Arbeiders en insgelijks uit de nabijheid der stad, wanneer de eerste van 5 tot 10 en meer stuivers 's daags na rato van ieders werk verdiend, doch de laatsten slechts 4 duiten en zonder rijst.

65. koppen voor de Pakhuizen, ieder van welke niets anders erlangd, als een katje rijst 's daags.

10. koppen tot het malen van Tarwe, die ieder 2 stv. en 1 katje rijst genieten.

44. voor het Hospitaal, waarvan ieder 4 duiten 's daags ontvangd, doch zonder rijst.

407. koppen voor de opgericht wordende Casernen en andere gebouwen, bestaande gedeeltelijk uit Ambachtslieden en voor het overige uit gemeenen, en daarvan hebben de eerste doorgaans 10 en ook wel eens meer stuivers per dach, en de laatsten slechts 4 duiten en 1 katje rijst ieder.

56. koppen gemeenen, tot het schoonhouden der stadt, en waarvan een gedeelte 4 en zommige 6 tot 8 duiten 's daags ieder genieten, na mate het werk is, dat zij verrichten moeten.

20. koppen gemeenen aan de werf, dewelken hoegenaamd noch rijst, noch geld ontvangen.

44. koppen, die als zeevarenden op de kruissers en andere vaartuigen worden geemploijeerd en die doorgaans als dan 3 rds. ieder 's maands genieten.

108. koppen, voor de door de Regenten geleeverd wordende vaartuigen, tot lossen en laden der scheepen en andere diergelijke diensten, en die buiten hare rijstvelden niets genieten.

54. koppen voor de almeede door de Regenten onderhouden en geleeverd wordende Buffels, met derzelver karren, en die daarvoor insgelijks niets genieten.

27. koppen gemeenen en eenige Paarden, welke dagelijks op de Paseban gereed moeten zijn, als er goederen te transporteeren vallen, of andere beezigheeden zijn te verrichten, en aan dewelke meede hoegenaamd geene verstrekkingen geschieden.

264. koppen gemeenen en een aantal Paarden voor het Postweezen, op de onderscheidene verspan- of halte-plaatzen in het Sourabaijasche, uitgezonderd noch eenige Trekpaarden, koetziers en andere Bediendens, welke door de Regenten zelve worden onderhouden, en dewelken zo min als de eerste hoegenaamd iets verder genieten.

212. koppen tot het branden van houtskolen, dewelken 2 duiten ontvangen voor elke krandjang kolen, die zij leeveren.

80. koppen gemeenen, tot het kappen en aanbrengen van het dagelijks benodigd brandhout, doch waarvoor zij niets ontvangen.

158. koppen bij de steenbakkerijen, waarvoor zij gemeenlijk de helvt ontvangen van de betaling, die door het Gouvernement voor de steenen geschied, terwijl de andere helvt besteed moet worden voor brandhout en andere benodigdheeden.

1500. koppen voor de Coffijkulture, dewelke, buiten hunne velden, niet anders genieten, als de betaling, welke hun voor de geleeverd wordende koffij toegekend is.

138. koppen voor de jatijbosschen, dewelke meede eenige te gemoetkoming genieten, zo als nader zal worden aangetoond.

176. Grassnijders voor de Djaijeng sekars, Paarden der oppassers en anderen, waarvoor dezelve meede niets genieten.

200. koppen voor het melken der Buffels in de Dorpen en het bereiden van Boter, en voor ieder pond van welke boter dan gemeenlijk een Ropij, of ook wel meer of minder betaald word en het welke de Arbeiders en Eigenaars der Buffels dan onder elkander verdeelen, en.

50. koppen voor diverse andere diensten en dewelke meest allen meede eenige betaling bekomen, van een of twee stuivers 's daags, met wat rijst, doch zommige ook eenelijk de kost en anderen in het geheel niets.

En voor de Inlandsche Hoofden volgens de door zijne Excellentie den geweezen Gouverneur generaal Daendels desweegens gemaakte bepaling, zouden de Regenten eigentlijk dagelijks tot hare bediening mogen hebben een getal van 170 koppen ieder, behalven de Musikanten en Topeng en Waijangspeelders. De Pepattijs een vierde gedeelte van dit getal. De groot Mantries, Jaxas en Naastbestaande der Regenten een achtste, de kleen Mantries een zestiende en de mindere Hoofden slechts een Man; doch het is alleen bij extra ordienaire geleegentheeden, dat te gelijk zo veel volk bij hun in emplooi is, terwijl dit anders veel minder bedraagd en door den anderen gesteld kan worden op

140. koppen voor beide de Regenten, of ieder 70 Man, alle zonder iets anders als hunne velden en de mondkost te genieten, behalven noch eenige Muzikanten, Ambachtslieden en anderen, die de Regenten uit prive beurs, of van hun eigen velden onderhouden.

40. koppen voor de beide Pepattijs en dus 20 voor ieder, meede op dien zelvden voet, en behalven eenige Ambachtslieden en andere door hun zelve onderhouden wordende Bediendens.

30. koppen voor de beide Binnen Pattijs, of 15 voor ieder, op den voet als even en meede behalven eenige andere Bediendens, die zij zelve onderhouden.

414. koppen voor de overige voornaamste Hoofden, die meede den Titul van Ingabeij voeren, als meede de twee Hoge Priesters en de Fiscaal van den Landraad, of 6. Man voor ieder derzelven, insgelijks zonder eenig ander genot.

54. koppen voor de 18 Groot Mantries, of 3 voor ieder derzelven, op dien eigendsten voet als boven.

102. koppen voor de ordenaire Mantries, of 2 Man voor ieder derzelven, almeede op den voet voorschr. en

332. koppen voor de kleen Mantries, dus voor ieder een, insgelijks zonder eenig verder genot.

Bedragende dus te zamen een getal van

5405. koppen, ongereekend noch het volk van Simimie, dat, gelijk gezegd, door de Pachter eenelijk tot de werkzaamheeden van het zoutmaken word geemploijeerd.

En behalven alle deeze diensten legd van ouds ook noch een bijzonder servitut op de Bewoners der aan strand geleegene Dorpen, en Campongs rondsom de stadt, om namentlijk, wanneer er brieven of iets anders Gouvernements weegen over zee naar Grissee, Madura, of andere nabij geleegene plaatzen moeten verzonden worden, dan wel te Sourabaija zelve iets voorvalt, waartoe de gewone laad- en los-schouwen van de Regenten niet geschikt of althans niet toereikende zijn, als dan de daartoe benodigde Djangolans en Tjomprengs, de eenigste soort vaartuigen, die de Inlander hier op de revieren en langs strand gebruikt, met de vereischte twee of drie Man op ieder derzelven voor niet te moeten leeveren, doch het geen weinig bezwaar kan aanbrengen, als het maar niet al te dikwijls voorvalt, doordien dit buirt om buirt, de eene Negorij en kampong na de andere gaat, en er veele zodanige vaartuigen alhier gevonden worden.

Meerder diensten, lasten en opbrengsten als de bovengemelde, heb ik niet kunnen ontdekken, dat thans in het Sourabaijasche plaats vinden, en uit het geene ik desweegens voorwaards aangehaald heb, blijkt, dat, ofschoon men in zommige opzichten wel eenigzints van de oude of origineele instelling is afgeweeken en inzonderheid ook de diensten thans veel zwaarder zijn als bevorens, deeze lasten en diensten echter in geenen deele als onwettig kunnen worden beschouwd, nadien de tijds omstandigheeden de gedachte veranderingen noodzakelijk gemaakt hebben en dezelven

bovendien ook niet eerst nu, maar reeds voor lange en successive zijn ingevoerd en door het Gouvernement nimmer daar omtrent iets speciaals bepaald is.

Ook zijn mij hier geene blijken hoegenaamd voorgekomen, dat iemand zich, door geld of anderzints, vrijkopen kan van de lasten en diensten, waaraan hij volgens zijne omstandigheeden en genot, onderworpen is. Daar het de gewoonte meedebrengd, dat geen Regent of Hoofd zich met de huishoudelijke inrichtingen der Negorijen, Dorpen en Campongs, kan of ten minsten niet ligt zal bemoeijen, zoude eene zodanige vrijlating door den Patingie van het dorp of de wijk, waar die Perzoon woonachtig is, zelve moeten geschieden, doch om dit te kunnen doen, zoude deeze ook de toestemming der overige Ingezeetenen nodig hebben, en hier aan is, na het geen ik desweegens hier boven heb aangehaald, gewis nimmer te denken, ten zij dan ingevalle er iemand eerst nieuw aangekomen is, dewelke doorgaans voor een geheel jaar vrij word gelaten, doch zonder daarvoor hoegenaamd iets te betalen, of aan eenige andere verplichtingen onderworpen te zijn, als de verrichting der gewone Burgerlijke of Campongs diensten.

De Patingie zelv kan zich meede niet van de hem opliggende lasten en diensten bevrijden. Wel is waar, dat deeze laatsten eenigzins van een anderen aart zijn, als die van den Gemeenen Man, maar evenwel is hij gehouden die zelve in Perzoon te moeten verrichten en ook blijft hij altijd aan de betaling van het Tjatjas geld en opbrengst van andere lasten, even zo als de overige Ingezeetenen onderworpen, met dit onderscheid eenelijk, dat hij van de dubbelde portie, welke hem invoegen voorm. van de velden toevalt, slechts voor de eene helvt, in de gewone leverantien deeld en voor de overige helvt daarvan gelibereerd is, doch daarvoor ook weeder onder de verplichting legd, om alle Hoofden, welke in zijn Dorp of wijk aankomen, zelve te moeten logeeren en hun alle gemak te verschaffen, en zonder dat de gemeenen tot iets anders als derzelver onderhoud meede behoeven te Contribueeren.

De Hoofden en Naastbestaanden der Regenten zijn neevens de Djaijeng sekars, oppassers en andere van onder het gezach der gem. Regenten afgescheidene Perzonen, de eenigsten, welke, buiten hunne eigene diensten en de Burgerlijke verplichtingen, van alle verdere lasten bevrijd zijn. Door geen een der zelven word eenig Tjatjas of ander geld betaald, en van de gronden, welke zij bezitten, hoevd meede hoegenaamd niets opgebragt te worden, zo min in natura, als in gelde, doch dit strekt zich echter niet verder uit, als tot hare eigene Perzonen en die van zulken harer Famillien, welke noch niet op haar zelve wonen, terwijl alle overigen daar en teegen en zo ook het volk, dat zij voor hare bediening houden, in allen opzichten met andere Ingezeetenen gelijk staan.

Hoe veel nu een dienstdoende Javaan van de voordeelen der hem toegevallen gronden, na voldoening der voorschr. Lasten, noch kan overhouden en in hoe verre dit toereikende is, om met de zijnen daarvan te kunnen bestaan, begrijpt men ligt, dat niet wel bepaald is nategaan, nadien dit altijd van de plaats hebbende omstan-

digheeden afhangd, en dus zal ik daarvan ook eenelijk een generaal denkbeeld trachten te geeven. Ik heb hier boven reeds aangehaald, dat de diensten en lasten der Javanen zich reguleeren na de verdeeling der voordeel geevende gronden in Tjatjas, en dat zo een Tjatja gewoonlijk op een halve Jonk rijst, of andere daarmeede in waarde gelijk staande Landen, uitkomt; dan daar de Jonken zelve oneindig veel van elkander verschillen, zo wel in opzicht van de vruchtbaarheid, als andere omstandigheeden, kan men hier alleen zulke Jonken verstaan, welke de grootste quantiteit Padij opleeveren en daar en boven goed geleegen, niet te moeijelijk te bewerken en vooral ook niet zeer aan misgewassen blootgesteld zijn, zo als doorgaans met die van Goenoengkendang, Kabo en Lingkir het geval is en alwaar buiten dien ook de beste Jonken wel meede 45 Amatten Padij opleeveren, doch van ieder der 25 Gedengs, waaruit een Amat bestaat, niet meerder zuivere rijst komt dan 9 katjes, daar dit in de andere Distrikten van 12 tot 16 katjes bedraagd, ongereekend noch de minder goede geleegentheid, om het overgehoudene van de hand te kunnen zetten, en waarom men dan ook aldaar dikwijls een geheele Jonk voor een enkelde Tjatja reekend en zomwijlen zelvs voor noch minder. De hier bedoelde Jonken nu kunnen bij een ordinair goed gewasch, zo als ik reeds hier voren aangemerkt heb, na aftrek van het aandeel der snijders, wel tot 45 Amatten Padij ieder voortbrengen en, als de oogst bijzonder wel is uitgevallen, noch iets meerder, doch stelle slechts door den anderen 40 Amatten, dewijl men niet verwachten kan, dat die altoos even goed zal weezen. Van deeze 40 Amatten Padij, moeten bij den inzaam, al direct afgetrokken worden, de zogenaamde Padij Panadjoeng, Pagandekan, Pakasak, en Djekat en dan vervolgens de rijst voor de leverantie aan het Gouvernement, item het Pitra voor den Priester en wat dies meer is en welk alles op de eene plaats wel eenigzints verschilt van het geen men op een andere ontmoet, doch echter doorgaans, bij een genomen, op niet minder dan 16 tot 18 Amatten uitkomt, zo dat van een Jonk op zijn ruimst genomen slechts 24 Amatten kunnen overschieten en dus voor een Tjatja niet meerder dan 12 Amatten, dewelke tot Rijst gestampt en ieder gedeng, door den anderen, teegen 12 katjes gereekend zijnde, eene quantiteit van dit graan uitmaakt van circa katjes. . . . . 3600.—

wanneer men nu steld, dat het Huisgezin van den Bezitter van zo een Tjatja uit vier koppen bestaat, gelijk dit, de bevolking door een geslagen zijnde, ook werkelijk op omtrent zo veel uitkomt, en dat deeze met haar vieren dagelijks drie katjes nodig hebben, het geen inderdaad zeer gering is, als men aanmerkt, dat een gezond Javaan zelvs met een geheel katje voor zich alleen niet kan rondschieten, door dien al zijn voedzel in deeze rijst alleen bestaat, met wat zout, een ritsgen, een weinig moeskruiden en nu en dan een kleen stukje visch, of gedroogd vleesch, en het welk dus in een jaar bedraagd . . . . 1095.—

zo blijkt, dat den Bezitter eenelijk noch aan rijst voor den verkoop overblijft circa katjes . . . . 2505.—

het geen aan Padij iets meerder als Acht Amatten uitmaakt, dewelke men door den anderen wel op vijf Ropijen ieder reekenen kan en zelvs noch meer, doch stelle daarvoor evenwel slechts rds. . . . . 20.—

De Bezitter van een Tjatja heeft daar en teegen, buiten zijn Rijst voor de Consumtie, in het jaar ten minsten noch 30 tot 35 rds. nodig, zo ter voldoening van de Hoofdgelden, welke alleen invoege voormeld reeds 2 rds. voor een Tjatja uitmaken en andere Lasten, als om de vereischte reparatien aan zijn eigen woning te kunnen doen, item tot inkoop van huisraad, akkergereedschappen, kleedingstukken voor hem en zijn huisgezin, zout, olij, gedroogd vleesch of visch en andere articulen van benodigdheid stelle . 30.—

En gevolgelijk komt hij jaarlijks noch te kort rds. 10, doch de bomen, welke hij rondsom zijn huis geplant heeft, zijne bamboezen; surithuinen en andere plantagien, van welk alles hij geen bijzondere lasten hoevt optebrengen, leeveren hem jaarlijks ook al eenige spaansche matten op en daar en boven kan men reekenen, dat zijne vrouw met spinnen, weeven, aanfokken van pluimvee, verkopen van snoeperijen en anderen kleinigheeden, doorgaans meede wel $1\frac{1}{2}$ à 2 stv. 's daags verdiend, zo dat een dienstdoende Javaan, als hij en de zijnen slechts niet te lui zijn, over het algemeen genomen, noch al reedelijk wel kan uitkomen, want, ofschoon er ook veele onder deeze dienstdoenders zijn, welke geen geheele Tjatja voordeel geevende gronden voor zich alleen bezitten, maar daarin met twee, drie en zelvs meer andere Perzonen gelijkelijk deelen, komt daar teegen ook in aanmerking, dat, na mate hun aandeel kleiner is, hunne lasten en diensten meede zo veel te minder zijn en zij gevolgelijk ook na rato meerder tijd en geleegentheid kunnen hebben, om de velden der Hoofden en anderen, welke dit zelve niet kunnen doen, te bewerken, of zich op een andere kostwinning toeteleggen.

Voor dat ik nu tot de beschouwing van andere zaken overga, zal ik, volgens mijne hier voorwaards gedane belofte, eerst noch eenig nader gewach maken van de staat, waarin zich de koffij culture en de jatij bosschen in dit Landschap bevinden.

Men kan reekenen, dat de koffij culture eerst seedert een jaar of 20 in het Sourabaijasche is ingevoerd, dewijl dezelve voor die tijd in het generaal, op alle plaatzen, tot het toenmalige Gouvernement van Java gehorende, verboden was. De eerste plantagien waren kleen en van weinig aanbelang, doch successive en vooral gedurende de laatste 5 jaren zijn die zeer vermeerderd en uitgebreid geworden, zo dat dezelven thans wel een getal uitmaken van 160 thuinen en deeze te zamen genomen eene oppervlakte beslaan van ruim 978 Morgen lands. In den beginne had men voor deeze thuinen slechts zulke gronden genomen, welke daartoe best konden gemist worden, dan daar deeze natuurlijk de slechtste van allen waren, dewijl de beetere reeds voor andere culturen waren geemploijeerd, zag men zich weldra in de verplichting dezelven te moeten abandonneeren en in dies steede nieuwe gronden uittekiezen, welke echter meest al ook onvoldoende wierden bevonden en dus insgelijks moesten verwisseld worden, tot dat men eindelijk zulke streeken had aangetroffen, waar de grond

beeter aan het bedoelde oogmerk scheen te zullen beantwoorden. Geene der voorschr., thans in weezen zijnde thuinen, is derhalven van een hogeren ouderdom als het jaar 1800, want ofschoon men wel noch eenige der besten van de oude plantagien aangehouden had, waren deeze echter alle geleegen op de seedert aan Particulieren afgestane Landen, en de Eigenaars hebben dezelven gaande weg meede geheel vernietigd. Het Landschap Simimie en de zogenaamde kotta of Kampongs rondsom de stad, zijn de eenigste gedeeltens van Sourabaija, waar geene der gem. thuinen gevonden worden. Alle de overige distrikten hebben ieder een meer of minder getal van de zelven, na mate van hare gronden, uitgestrektheid en inwoonders, en elk deezer distrikten is ook van een ruim en goed, hoewel slechts van Bamboezen opgericht Pakhuis voorzien, alwaar de koffij uit alle de tot zo een distrikt gehorende thuinen bij eengebragt en zo lang opgeschuurd word, tot dat den inzaam geheel is voleindigd, wanneer de koffij in zakken word gedaan, en vervolgens, het zij met vaartuigen, dan wel Paarden, of Menschen handen, zo als zich dit best schikken wil getransporteerd en in 's Gouvernements Pakhuizen afgeleeverd word de pikul van 225 ℔ teegens eene betaling van rds. hollds. $5\frac{97}{128}$ zilver geld, te weeten rds. $1\frac{97}{128}$ voor de Regenten en opzichters en rds. 4 voor den gemeenen Man, door wien de aanplanting en leverancie is geschied en aan dewelken dit aandeel alsdan ook terstond, in presentie van de Pepattijs en hunne Eigene Hoofden, word uitgekeerd, doch waarteegen zij voor de moeite van het transport, de bezorging der zakken en het onderhoud der Pakhuizen niets genieten, dewijl dit word gereekend onder de gem. betaling begreepen te zijn. De directie over deeze thuinen, was eerst aan de Regenten zelve overgelaten, doch het Gouvernement heeft het seedert nodig geoordeeld de culture van de koffij over het geheele Eiland, te brengen onder eene aparte administratie en de thuinen zelve te stellen onder het opzicht van Europeers, zonder eenige verdere bemoeijenis van de Regenten en op welken voet het dan ook tot noch toe gebleeven is. Ook had men ter zelver tijd, voor de bearbeiding dier thuinen eenige der best daartoe geleegene Negorijen afgezonderd, met alle de daaraan gehorende velden en derzelver Inwoonders, te zamen een getal van wel 2000 Huisgezinnen uitmakende. en aan ieder van welken de verplichting was opgelegd, om de eerste aanplanting tot op 500 boomtjes te moeten brengen en vervolgens jaarlijks noch 200 daarbij te voegen, tot het getal van 1000 toe, doch met vrijlating daar en teegen van alle verdere diensten en zo ook lasten en opbrengsten en met toezegging daar en boven, dat zij ook het bestendig genot zouden blijven behouden van de gedachte, door het Gouvernement voor de geleeverd wordende koffij vast gestelde betaling; dan hoe veel reedenen men ook scheen te hebben zich van deeze schikking de beste gevolgen te mogen beloven, leerde de ondervinding echter, dat men zich daarin geheel had misgist. De kleijachtige gesteldheid, welke de grond overal in het Sourabaijasche en dus ook in de gedachte thuinen heeft, maakte het aan de eene zijde ondoenlijk de verlangde aanplantingen eerder als in de reegentijd te kunnen bewerkstelligen, en aan de andere kant volstrekt noodzakelijk de jonge boomtjes, gedurende de oostmouzon dagelijks te moeten begieten, ten einde

het weeder te niet gaan derzelven voortekomen, en gevolgelijk konde de Ingezeetenen weinig geleegentheid overblijven, aan het bearbeiden hunner eigene velden te denken, veel minder deeze bewerking ter behoorlijker tijd te kunnen laten geschieden, doordien juist als dan het meeste werk in de thuinen moest verricht worden en niemand anders in de Negorijen konde terugblijven, als oude Lieden, vrouwen en kinderen, welke daartoe niet geschikt waren. Natuurlijk moesten hieruit misgewassen voortkomen, en de gemeene Man — daardoor van alle middelen van bestaan zijnde ontbloot en geene geleegentheid hebbende het ondergane verlies op een andere wijze te kunnen herstellen, daar hij gelijk gezegd genoegzaam het gantsche jaar door in de thuinen zijne beezigheeden vond — zag zich eindelijk tot het punt gebragt, zijne Negorijen te moeten verlaten en zich naar elders te begeeven. Men is om deeze reeden dan ook wel verplicht geweest, het met den arbeid in de meerm. thuinen weeder op den vorigen voet te brengen, dat is dezelve gelijkelijk met de andere diensten, waarvoor geen apart volk is afgezonderd, te doen roulleeren, over alle de rondsom geleegene Negorijen, zo dat thans uit ieder van deeze Negorijen, na mate van derzelver omstandigheeden, een, twee en meer Man dagelijks naar de thuinen gezonden en deeze op haar beurt weeder door anderen vervangen worden, en waardoor dus het vereischt getal Manschappen altoos voltallig blijft en dit bij overkropt werk zelvs noch eenigzints kan vermeerderd worden. In deeze thuinen nu staan thans volgens de daarvan, dezen bijgevoegde, generale lijst, werkelijk in groei:

5932.	koffij	boomtjes		van	1800.
15490.	do.	do.	.	"	1801.
20074.	do.	do.	.	"	1802.
20264.	do.	do,	.	"	1803.
30270.	do.	do.	.	"	1804.
30600.	do.	do.	.	"	1805.
45903.	do,	do.	.	"	1806.
54657.	do.	do.	.	"	1807.
144227.	do.	do.	.	"	1808.
441462.	do.	do.	.	"	1809.
590256.	do.	do.	.	"	1810 en
515802.	do.	do.	.	"	1811 of

1914937. boomtjes in het geheel, te weeten 367417 volwassene, en 1547520, die eerst seedert 1809 aangeplant zijn en dus noch maar weinig vruchten dragen. In de Bataviasche Bovenlanden en overal elders, waar de grond goed is voor de koffij Culture, word doorgaans voor een boom $^1/_3$ ℔ in het jaar gereekend, en volgens deeze reekening, zoude de gem. quantiteit volwassene bomen jaarlijks moeten opleeveren circa 122472 ponden, dan het is verre van daar, dat dit hier werkelijk het geval zoude zijn. In teegendeel heeft de geheele leverande dit jaar niet meerder bedragen als 33918 ponden en daaronder zijn 16625 ℔ geweest, welke bereeds in

het vorige jaar ingezameld waren, doch toen, uit hoofde der plaats gehad hebbende veranderingen, niet hebben kunnen geleeverd worden: zo dat de leverantie in dit jaar eigentlijk niet meerder heeft bedragen dan ponden 17293.

In of voor het jaar 1811 ponden 16625.
In 〃 〃 〃 〃 1810 〃 14000.
In 〃 〃 〃 〃 1809 〃 12000.
In 〃 〃 〃 〃 1808 〃 9835:

en zo verder opwaards, elk jaar minder, na mate er weiniger volwassene bomen aan handen waren, en gevolgelijk kan men reekenen, dat hier noch geen 7 bomen zo veel geeven, als in de Bataviasche Bovenlanden een enkelde doed. Dit onderscheid is inderdaad te important dan dat het de opmerking van het Gouvernement niet zoude meriteeren. Aan gebrek van oppassing en toezicht kan het zelve ondertusschen niet wel toegeschreeven worden, daar uit het hier boven aangehaalde blijkt, welk een meenigte volk dagelijks in de thuinen aan den arbeid word gehouden; en even min aan eene verkeerde, of oneigene behandeling der plantagien, dewijl men daaromtrent in alles die zelvde wijze volgd, welke in de Bataviasche Bovenlanden plaats vindt. De oorzaak van dit verschijnzel kan en moet derhalven eenelijk gezogt worden in de gesteldheid van de grond zelve, en waarlijk, als men deeze laatste met oplettendheid beschouwd, laat zich die oorzaak ook wel spoedig ontdekken. De koffij heester een zachte, losse en eenigzints vochtige grond beminnende, kan de zware taije kleij zeeker weinig daarvoor geschikt weezen, nadien deeze kleij, in de Oostmonzon, geheel uitdroogd, van een splijt en dan zo hard word als steen, zo dat zelvs het gras en alle andere gewassen, welker wortels niet diep genoeg kunnen doordringen, moeten te niet gaan, of ten minsten zeer aan het kwijnen raken, en zonder dat daarin op eenigerhande wijze is te voorzien, nadien de Revieren en spruiten als dan veel te laag zijn, om het water op de velden te kunnen laten lopen, en het in de thuinen arbeidend volk ook met geen mogelijkheid eenige andere als de laatst geplante boomtjes kan begieten, nadien deeze thuinen gemeenlijk op eenige afstand van de Revieren hebben moeten worden geplaatst, om de verwoestingen door de jaarlijks plaats hebbende overstromingen voortekomen, en de gegravene Putten in het heetste van het jaar getijde, gewoonlijk geheel uitdrogen, zo dat op veele plaatzen zelvs de Ingezeetenen verplicht zijn hun drinkwater van heel verre te moeten halen. En het is dan ook om alle deeze reedenen, ik vermeene, dat van de voorschr. thans in weezen zijnde koffij plantagien, zo wel als van alle verdere, welke men in den vervolge noch in het Sourabajasche mogt komen aanteleggen, nimmer veel goeds zal te verwachten weezen en het in teegendeel voor 's Gouvernements belangens als veel voordeeliger is te beschouwen van deeze Culture, voor zo veel dit Regentschap betreft, geheel en al aftezien, dewijl de winst op de koffij, hoe aanzienlijk die ook zijn moge, of in der tijd noch mogte worden, echter op verre na in geene vergelijking kan komen, bij de oneindige moeite en arbeid, welke aan de Plantagien alhier moet worden besteed, ik zwijge noch van de kosten der administratie en dan het gemis der gronden, waarop

zich de gem. Plantagien bevinden en die gewis met meerder nut tot andere eindens zouden kunnen worden geemploijeerd.

En wat nu de Hout of Jatijbosschen betreft: deeze zijn, zo als ik hier voorwaards reeds aangemerkt heb, alle geleegen in de Distrikten van Goenoengkandang, Kabo en Lingkier; en ik voege daarvan deezen eene aparte beschrijving bij, waaruit blijkt: dat dezelven, na de gem. Distrikten, ook in drie Hoofdbosschen zijn verdeeld, te weeten:

1e. dat van Goenoengkandang. Het zelve is enkeld bij deezen algemeenen naam bekend en formeerd inderdaad ook een eenig te zamen hangend bosch, het geen wel hier en daar zo door valeijen als anderzints een weinig afgebroken is, doch zich echter nimmer geheel van een scheid; en het zelve is lang circa 3½ uren gaans en breed 2 uren.

2e. dat van Kabo. Dan dit is in twee bijzondere bosschen verdeeld, dewijl die van den anderen zijn afgescheiden en ieder op zich zelve legd, namentlijk dat van Kabo zelve, zijnde lang circa 2½ en breed 2 uren gaans, en dat van Kletek, hetwelk echter slechts eene lengte heeft van ½ en een breedte van ¼ uur gaans, en

3e. dat van Lingkier, het welk men reekenen kan in het geheel lang te zijn circa 6 uren gaans en breed 2½ uren; doch geen te zamen hangend bosch formeerd, maar op veele plaatzen afgebroken is en daarom ook in 21 bijzondere bosschen is verdeeld, waar van elk zijn bijzondere naam heeft, en die meest ontleend is van de benaming der Negorijen, die daar het dichtste bij leggen.

Deeze bosschen staan, even als de koffij culture, onder eene aparte administratie en daarover zijn insgelijks Europeesche opzichters aangesteld geworden; doch het is eerst seedert eenige jaren, dat het Gouvernement daartoe overgegaan is. Bevorens waren die geheel ter beschikking van de Regenten en gebruik voor den Ingezeetenen overgelaten, met die bepaling eenelijk, dat de Hout werken, die voor 's Lands diensten kwamen nodig te zijn, voor niet moesten worden geleeverd en tevens ook daar uit gevonden worden het onderhoud der Bruggen, beschoeijing langs de revier, de benodigde vaartuigen tot lossen en laden der scheepen en veele andere dingen meer; en men kan derhalven ook wel nagaan, dat deeze bosschen al vrij wat verwaarloosd en op zommige plaatzen zelvs bijna geheel van goed zwaar hout ontbloot zijn; dan met dat al worden in dezelven echter noch een meenigte bomen gevonden, waaruit balken van 20 tot 30, 40 en zelvs wel van 50 vt. lang kunnen vallen en daarbij zijn die ook, over het geheel genomen, noch al zeer goed van jong hout voorzien, dat zeer fleurig uitziet en gaande weg meede tot de kapping zal bekwaam worden; reedenen waarom ik dan ook vermeene, en dit is mij zelvs ook door den Hoofd opzichter over de bosschen in den oosthoek verzeekerd geworden, dat jaarlijks ten minsten 2000 balken van de straks gem. sorteering en een goede parthij meerdere houtwerken uit deeze bosschen kunnen getrokken worden en wel bij Continuatie, zonder dat dezelven zullen behoeven stil te staan, als slechts de nodige zorg word gedragen, dat, in steede der gevelde bomen, terstond weeder andere worden aangeplant

en men bij de kapping zelve ook alle behoedzaamheid in acht neemd, om geene andere bomen te ruineeren Eenelijk is het te beklagen, dat de vervoer deezer houtwerken, zo ten uitersten moejelijk valt. De afstand der bosschen van Sourabaija wil zeeker op zich zelve niet veel zeggen, ofschoon die meede al vrij aanzienlijk is, na dien men ten minsten 5 of 6 uren gaans nodig heeft, eer men het begin van het naast bij geleegene bosch kan bereiken en de overige noch wel twee en drie malen verder zijn; maar het grootste bezwaar bestaat daarin, dat alle deeze bosschen op bergen of heuvelen zijn geleegen en deeze alle met min of meer diepe valeijen voorzien zijn, waardoor het hout dan eens op en dan weeder af moet worden gesleept, het zij door trekbeesten of Menschen handen, wijl op zulk een ongelijken en meest al stijlen grond, aan geene hout wagens of andere voertuigen te denken is, zo dat het vrij lange aanloopt, eer men de houtwerken buiten de bosschen kan hebben, en van waar die dan noch eenige uren verder moeten worden gesleept naar de boorden der revieren, van waar de afvoer kan geschieden, zijnde dit voor de houtwerken van Goenoengkendang en Kabo een arm, die in het laatstgem. Distrikt uit de grote Sourabaijasche revier voortkomt en zich beneeden het zelve weeder daarmeede vereenigd, en langs dewelke de houtwerken vlotsgewijze naar Sourabaija worden afgebragt, doch het geen uit hoofde der veele bogten van de revier en andere hindernissen zelden in minder als 5 of 6 dagen geschieden kan; en voor die van Lingkier, een arm der zogenaamde Solosche Revier, welke tusschen Sidaijoe en Grissee in zee valt en naar welke laatstgem. plaats deeze houtwerken dan vervoerd worden, en waarmeede gemeenlijk ook wel 14 en zomwijlen zelvs meerder dagen verlopen.

Voor deeze bosschen zijn in het geheel afgezonderd 20 Negorijen, met derzelver Inwoonders en alle de daaraan gehorende velden, en daarover is tot Hoofd aangesteld de Demang Sebo Djoijo, welke noch 11 andere Hoofden onder zich heeft, die de titul van Loera voeren, en als onder opzichters bij de onderscheiden werkzaamheeden in de bosschen en tot den afvoer der houtwerken geemploijeerd worden en van welke Hoofden ik de naamlijst deezen meede bijvoeg, waarbij tevens ook bekend is gesteld het getal Inwoonders, dat zich thans in de gem. Negorijen bevind, neevens derzelver vee en Landerijen, bedragende.

224. Mansperzonen
238. Vrouwen en
426. Kinderen, of

———————

888. Koppen te zamen.
Voorts.
421. Buffels
23. Koebeesten
22. Paarden en
35. Schapen en Gijten.
neevens

62. Jonken Rijstvelden, en dan noch een aantal hoge Landen, of Tegals, geschikt voor den aanplant van Jagongs en andere articulen.

De Demang zelve heeft tot zijn bestaan twee Jonken van de gem. Rijstlanden en ieder der mindere Hoofd omtrent 1 Jonk en het overschot is onder den gemeenen Man verdeeld, op die zelvde wijs, als ten opzichte der overige Negorijen plaats vindt en waardoor dus ook de Ingezeetenen alle tot den arbeid zijn gehouden, welke gewoonlijk met het begin van Maart een aanvang neemd en tot het einde van de maand October voortduurd en zomwijlen ook wel iets langer, als de houtwerken noch niet alle afgevoerd zijn, doch altijd beurt om beurt, zo dat wanneer de eene helft der tot den arbeid bekwame Inwoonders daarmeede beezig is, de andere helvt zich te huis bevind en gevolgelijk een ieder derzelven geleegentheid genoeg heeft, om zijne velden behoorlijk en ten gepaster tijd te kunnen bewerken en als hij niet te lui is zelvs ook noch iets anders bij der hand te neemen.

Buiten de werkzaamheeden aan dc houtkap geaccrocheerd, zijn deeze Bosch volkeren hoegenaamd aan geene andere diensten onderworpen; en ook zijn dezelven bevrijd van alle opbrengsten in gelde en leverantien in Producten, uitgezonderd alleen de Padij Djekat en Bras Pietra, welke als noch gefourneerd worden; doch eenelijk dienen tot onderhoud van hunne eigene Priesters en om het bestaan der Hoofden, die buiten hunne rijstvelden, volstrekt niets ander hebben, eenigzints te verbeeteren, terwijl boven dit alles ook noch door het Gouvernement, voor ieder kop, zo lange hij werkelijk dienst doed, dagelijks een katje rijst word verstrekt, neevens wat zout, en voorts jaarlijks in massa het benodigde ijzer en staal tot het aanmaken van bijlen en andere vereischt wordende gereedschappen, item kruit voor het wacht hebbende volk, en dan een zeekere zomma in geld, onder de naam van sleeplonen en Buffels gelden en dienende om daaruit de kosten te vinden tot den aankoop van nieuwe buffels, in steede der gecrevcerde of onbekwaam geraakte en voor het overige onder de Gemeenen Man zelve verdeeld te worden. Men ziet dus hieruit, det de Ingezeetenen der voor de bosschen afgezonderde Negorijen, in vergelijking tegen de andere dienst doende Javanen, zeer aanmerkelijk bevoordeeld zijn. Het is zeeker waar, dat de werkzaamheeden, waartoe zij moeten dienen, in geenen deele onder de minst bezwarende kunnen geteld worden, maar deeze diensten worden door hun, even zo als overal elders, meede bij beurten verricht en daar en boven hebben zij doorgaans ook noch eenige maanden in het jaar over, gedurende dewelken zij in het geheel niets behoeven te doen; zo dat men reekenen kan, hunne werkzaamheeden, in steede van zwaarder, zelvs noch eenigzints lichter zijn, als die van de andere dienstdoenders.

Ik moet derhalven ook betuigen, geene reedenen te kunnen vinden, waarom het noodzakelijk zoude zijn, de Boschvolkeren zo zeer boven hare Landsgenoten te favorizeeren; en zelvs komt het mij voor, dat een zodanige ongelijke behandeling nimmer met de belangens van het Gouvernement kan overeenkomen, daar hier uit noodzakelijk jaloezie en ontevredenheid moet onstaan en dit al ligt aanleiding tot verloop van volk zoude kunnen geeven; dan het zij hiermeede zo het wil, deeze In-

woonders zijn ondertusschen neevens hare Trekbeesten volgens verzeekering van den Europeesch Hoofd opzichter, volkomen geevenreedigd aan de werkzaamheeden, welke door hun moeten verricht worden, uitgezonderd alleen in zulke gevallen, als er in eens eene grote quantiteit houtwerken word geeischt en deeze spoedig moeten geleeverd worden, wanneer ook door de Inwoonders van andere in de nabijheid geleegene dorpen assistentie moet worden verleend. Voor het overige had ik wel gewenscht bij deeze geleegentheid, eene opgave te kunnen supediteeren, hoe veele en welke soort houtwerken, in de twee vorige jaren, uit de Sourabaijasche bosschen getrokken zijn; dan vermits van deeze houtwerken geene distincte aanteekening is gehouden, maar dezelven met de ook van elders aangebragte, en door de Boschvolkeren van Passourouang, Bangil, Grissee, Lamongang en Sidaïjoe gekapte, door den anderen geleeverd zijn, zo kan ik eenelijk hierbij de lijsten overleggen van de gem. houtwerken zodanig als die alhier aangebragt en werkelijk bij de specificatien zijn ingenomen, en volgens welke lijsten deeze houtwerken, na de bij het vorige Gouvernement bepaalde prijscourant, waardig zijn geweest, als.

Die van het jaar 1810	Rds.	15695: 14.
En die 〃 〃 〃 1811	〃	18009: 47.
of te zamen	Rds.	33705: 13.
en daar de in gem. jaren aan de boschvolkeren gedane verstrekkingen van Rijst, zout, ijzer, staal, Buffels gelden enz. niet meerder bedragen hebben dan.	〃	2932: 11.
zo zouden gevolgelijk de voorschr. houtwerken aan winst hebben opgeleeverd.	Rds.	30,773 : 2

te weeten buiten de kosten der administratie op de stapelplaatsen, de Salarissen der Europeesche Boschgangers en opzichters en andere daartoe betrekking hebbende ongelden.

Het eerste, dat mij, na deeze afzonderlijke beschrijving der koffij-culture en Jatij bosschen, voorkomt opmerking te verdienen, zijn de Markten, of zo als de Inlander die noemd Passers, met de Tambangans of veeren, welke men verplicht is geweest, op zommige plaatsen, waar geene bruggen over de Revieren en kanalen zijn, tot gerief van de ingezeetenen te moeten aanleggen. De beschikking over deeze Passers, zo wel als de daarvan komende voordeelen, is tot dus verre geheel aan de Regenten overgelaten geweest; doch het is eerst seedert eenige jaren, dat zij dezelven voor hunne eigene reekening doen administreeren, terwijl zij die in teegendeel bevorens altijd aan het Hoofd der Chineezen alhier hadden afgestaan, dewelke deeze Passers en Tambangans dan weeder in het klein aan anderen verpachte en daarop een aanzienlijk voordeel behaalde. Voor zo veel ik heb kunnen nagaan, zijn onder deeze Passers en Tambangans geene, die eerst nu zijn aangelegd geworden, maar dezelven hebben van ouds her op den teegenswoordigen voet bestaan, zo dat die allen als vol-

komen wettig zijn te beschouwen. Het getal der eerste bedraagd vijf-en-vijftig en dat van de laatste zes-en-dertig, en dezelven hebben in het gepasseerde jaar, conform de bijgaande lijsten, te zamen aan de Agenten opgebragt Rd^s. 9936. In dit jaar zullen dezelze, volgens eenige nieuwe daaromtrent gemaakte arangementen, wel noch iets meerder afwerpen. Dan hoe aanzienlijk dit meerdere ook weezen moge, houde ik mij echter verzeekerd, dat het zelve noch op verre na in geene vergelijking kan komen, bij het geene men van die Passers en Tambangans zoude kunnen trekken, wanneer dezelven regulier verpacht, of ten minsten een beeter opzicht daarover gehouden wierd, daar nu de eene vertrouweling het op den anderen laat aankomen en deeze weeder op een volgende, en hier door natuurlijk veel verloren gaat. Ondertusschen moet men echter ook bekennen, dat de heffingen, welke op deeze Passers en de Tambangans geschieden, allezints gematigd zijn en dus ook in geenen deele tot eenig bezwaar kunnen strekken. Ik heb mij overal moeite gegeeven, om dit nategaan en ik heb nergens gevonden, dat van de op de Passers aangebragt wordende goederen meerder dan 4 of hoogstens 5 pCt. betaald word, en dit noch maar alleen als die goederen werkelijk van de hand zijn gezet en anders niet. Wel is waar, dat, navolgens eene aloude gewoonte, voor de vrijheid van intreede op de Passers en het genot der zitplaatsen ook iets in natura van de goederen zelve moet afgelangd worden, doch dit geschied eenelijk van vruchten, bloemen, versnaperingen en wat dies meer is, doch nimmer van rijst, lijwaden, garens, of andere articulen van belang en daar en boven is de quantiteit ook in evenreedigheid van het aangebragte, altijd zeer gering en word zelvs dikwijls in het geheel niets genomen, als het aangebragte niet werkelijk zo veel bedraagd, dat de afgaven, zonder belemmering te veroorzaken, geschieden kan. — En aan de overvaarten of Tambangans is de betaling noch veel minder, als bedragende, voor ieder kop, die zich laat overzetten en een dragt goederen bij zich heeft, niet meerder dan een enkelde duit, en voor die geen goederen hebben een halve. Buiten deeze Passers en Tambangans zijn geen andere plaatsen in het Sourabaijasche, alwaar voor de aan of voorbij gebragt wordende goederen eenige gerechtigheid betaald word, hetzij tolpoorten, salarangs, of wat benaming deeze plaatsen ook zouden mogen hebben, en ook weet men hier niets van de heffing van bruggengeld, het tjappen den Piculansstokken, of andere diergelijke belastingen. Eenelijk moet van goederen, welke door of voorbij de Passers gebragt en naar elders gevoerd worden, om die aldaar te verkopen, op elke deezer Passers meede eene geringheid worden betaald, het geen gewoonlijk voor een geheele dragt, die men een ropij schat waardig te zijn, op een enkelde duit uitkomt en zo vervolgens na rato; wel te verstaan, als deeze goederen over land getransporteerd worden en geenzints, ingevalle dezelve zich in vaartuigen bevinden, alzo deeze laatste geheel vrij zijn, ten ware die uitgeladen en meede op of voorbij de Passers mogten worden gebragt, wanneer die aan dezelve betaling als de anderen onderworpen zijn. Voor het overige zijn de Ingezeetenen in geenen deele verplicht hunne goederen naar deeze Passers of Markten te moeten brengen. Een ieder kan die vervoeren, werwaards hij wil, mits de zo evengen. gerechtigheid bij het passeeren der

Passers betalende, en ook heeft elk een het recht zijne goederen in zijn eigen dorp te verkopen en zonder dat hij daarvoor hoegenaamd iets hoeft te betalen, uitgezonderd alleen, wanneer hij daartoe voor zijn huis of aan de weg een zogenaamde warong of kraamtje houd, en in welk geval hij dan voor zo een kraamtje dagelijks een duit moet opbrengen aan den eigenaar van de Passer, welke in dat Distrikt geleegen is.

De vaart en handel naar en van de Grote Oost, overwal, Batavia en andere plaatsen is hier meede noch al vrij levendig. En dit kan insgelijks ook gezegd worden van de zogenaamde kleine handel, het geen eigentlijk die is, welke in de nabijheid word gedreeven, zo als met Madura, Grissee, Passourouang, enz., en waartoe men zich eenelijk van kleine Inlandsche vaartuigen bediend, gelijk Pranwmaijangs, Djangolans, Joekoengs en andere diergelijken, welke geschikt zijn, om overal langs de ondiepe stranden en in de revieren te kunnen doorkomen en het gantsche jaar door over en weeder te varen. – Dan daar evenwel veele der Ingezeetenen hunne voorheen gehad hebbende vaartuigen, successive, zo door den oorlog, als zeerovers en ander zints verloren hebben en de daardoor veroorzaakte vermindering van algemeene welvaart, gevoegd bij de in teegendeel zo zeer toegenomene schaarsheid en duurte van hout. — het niet hebben toegelaten veele nieuwe te kunnen aanbouwen, zo kan men derhalven ligt nagaan, dat, hoe leevendig deeze beide takken van handel thans ook zijn mogen, dezelven echter, in vergelijking teegen het geene die bevorens geweest zijn, eene aanmerkelijke vermindering hebben ondergaan, ofschoon eene zodanige vergelijking thans niet wel meer te maken is, daar, volgens de opgaaf der toenmalige Pachters, de door hen gehoudene aanteekeningen van de des tijds uit en ingevoerde goederen, seedert alle te zoek zijn geraakt; en waarom ik dan ook slechts van die van de twee laatste jaren of 1811 en 1812 de lijsten hierbij kan laten overgaan.

De Binnenlandsche Handel, die met der vorsten Landen word gedreven, is meede noch al van eenig aanbelang. Jaarlijks worden er aanzienlijke quantiteit van zout, gamber, ijzer, koperwerken, chinase wharen, Patholen en andere westersche lijwaden derwaards vervoerd en in dies steede weeder andere articulen van daar getrokken zo als kappas, garen, Palmachristie of Jarak, Olij, strozakken en zelvs ook rijst, als het gewasch daar wel is uitgevallen; doch bediend men zich hiertoe gemeenlijk meede alleen van vaartuigen, alzo die, gelijk gezegd, tot verre in der vorsten landen de revier kunnen opkomen en het transport overland daar en teegen al te moeijelijk en kostbaar valt, nadien alles moet gedragen, of op Buffels en Paarden geladen worden, die meede niet veel kunnen verdienen. — In der vorsten Landen zijn de op- en afgevoerd wordende goederen, bij zommige plaatsen, aan de betaling van Thol onderworpen, doch in Gouvernements Landen vindt dit geen plaats, wijl deeze handel steeds als zeer nuttig voor de Ingezeetenen en tevens ook voordeelig voor het Gouvernement zelve beschouwd is, na dien de gem. goederen toch meest al van elders komen, of naar elders worden uitgevoerd, en men dezelve uit dien hoofde zo min mogelijk heeft zoeken te bezwaren.

De jaarlijkse Contingenten en vast bepaalde leverantien aan het Gouvernement

bestaan thans, buiten de houtwerken en koffij, waarmeede de Regenten niets meer uitstaande hebben, in

11000 Rd^s. aan recognitie penningen, te weeten 5000 van den Eerste, en 6000 van den Tweede Regent, welke in gelde moeten voldaan en gevonden worden uit de inkomsten der Passers en het Tjatjas geld, dat door den gemeenen Man word opgebragt.

1000. Koijangs rijst, a 5515$^1/_2$ ℔ ieder, te weeten 500 van elke Regent, en wel voor niet, wordende bijeengebragt uit de leverancien, die van de aan den gemeenen Man overgelatene velden en door de Hoofden van het Distrikt van Rawa poelo en den Pachter van Simimie geschied en waarvan hierboven reeds gewach is gemaakt.

800. kannen aard olij of 400 ieder Regent, met een toegift van 40 op ieder 100, en dus 1120. kannen in het geheel, almeede voor niet en wordende getrokken uit de wellen of Putten, welke deeze vettigheid opleeveren, en

168. pikuls kaijir draden a 130 ℔ ieder en waarvan meede elk Regent de helvt leeverd, doch teegen de betaling van rd. 3 per pikul, en welk gespin, door de gezamentlijke Distrikten moet worden opgebragt, na eene daarvan in vroegere jaren gemaakte verdeeling en waarvoor door de Regenten die zelvde betaling aan den Leveranciers geschied, welke zij van het Gouvernement komen te ontvangen.

En voor den jare 1808, zijn deeze leverancien geweest:

113: 8. Rd^s. aan Calanger gelden.

64 Rd^s. aan Tandars gelden.

1000. Koijangs rijst, even zo als thans voor niet en meede teegen 5512$^1/_2$ ℔ de koijang, doch waarvan toen slechts 3400 ℔ verantwoord wierden en het overigen gedeeltelijk het bestaan uitmaakte van de gezachhebber en Administrateur, welke toen noch geen bepaalde Tractementen hadden.

800. Kannen aard olij, insgelijks voor niet en met die zelfde toegift als thans, doch welke laatste toen meede eenelijk ten vooordeele van gem. Administrateur kwam.

198. pikuls kaijer draden, ook even zo als thans; teegen de betaling van Rd^s. 3. — de pikul van 130 ℔ en zonder eenige verdere overwichten.

38 pikuls katoene garens, waarvan door den gezachhebber zelve 18 pikuls moesten geleeverd worden, door de Pachters der sabandharijen en andere Domainen 10, en het overige door de Regenten, doch alles teegen betaling, welke bepaald was op Rd^s. 45.10 voor de pikul van 125 ℔ eerste, Rd^s. 35.10 voor de tweede en Rd^s. 25.10 voor de derde soort. Voorts Indigo, koffij en Peeper, van alles zo veel, als de gewassen konden opleeveren, meede teegen de daarvoor vastgestelde prijzen en zonder eenige andere overwichten als die voor het indrogen in de pakhuizen nodig waren, en dan ook 4 Kruissers-vaartuigen teegen de zeerovers, op ieder Regent twee, met het daarvoor benodigde volk en wapenen, doch zonder ammunitie, alzo die door het Gouvernement wierd verstrekt, en welke vaartuigen, na het eindigen van de kuistocht, weeder aan de Regenten teruggegeeven wierden, ten zij die mogten zijn vergaan, wanneer in het volgende jaar weeder nieuwe moesten worden geleverd en zonder dat door het Gouverne-

ment deswegens eenige vergoeding geschiede, ongereekend noch een aantal Inlandsche Militairen, welke door de Regenten steeds moesten in gereedheid gehouden en ook tevens van het nodige voorzien worden, om in cas van nood terstond daarvan gebruik te kunnen maken en veele andere verplichtingen meer, zo ten behoeve van het Gouvernement zelve, als sommige der Ambtenaren en andere Perzonen.

Dan behalven deeze vast bepaalde Contingenten, hebben ook noch eenige andere leverancien plaats, waarvan de hoeveelheid niet wel optegeeven is, dewijl die zich na de benodigdheid reguleerd en wanneer deeze geen plaats vindt, insgelijks ook komt optehouden, bestaande dezelve in:

1. Het benodigde brandhoud tot gebruik van het Hospitaal, guarnizoen en het geen invoegen voorm. door de Ingezeetenen, welke het vruchtgebruik der boschen hebben, voor niet moet worden geleeverd.

2e. De vereischt wordende stappen en Bamboezen, meede als even door de Bezitters dier Plantagien voor niet geleeverd wordende.

3e. Houtskolen, die weekelijks, na mate de benodigdheid is, worden gebrand en afgebragt, en waarvoor gewoonlijk 2. duiten per krandjang aan den gemeenen Man betaald word.

4e. Metzelsteenen, welke de Regenten ten dienste van het Gouvernement moeten laten vervaardigen, doch waarvoor zij eene betaling genieten van Rd^s. 2.24. voor de 1000. p^s. en waarvan zij dan weeder de helvt uitkeeren aan den gemeenen Man, welke tot die vervaardiging word geemploijeerd, en het overige besteeden tot inkoop van het benodigde brandhout, wijl dit niet onder de opgedachte leverancien begreepen is, maar apart moet worden betaald, en andere daarop lopende onkosten.

5e. Rijst, namentlijk wanneer het gebeurd, dat de gewone Contingenten niet toereiken en het gewasch goed genoeg is uitgevallen, om een extra leverantie te kunnen doen, wanneer door het Gouvernement, na mate der benodigdheid, noch een of twee honderd koijangs boven het Contingent worden geeischt en die dan door de gezamentlijke distrikten moeten opgebragt worden, doch altijd teegen betaling van eene alsdan na billijkheid vastgesteld wordende prijs. — en

6e. Strozakken, Jarak olij en andere articulen van benodigdheid en welke als die in de begeerde quantiteit, of hoedanigheid, niet door den administrateure zelve te bemachtigen zijn, alsdan meede van de Regenten geeischt worden en die daarvan vervolgens over de gezamentlijke Distrikten eene verdeeling maken en daarvoor die zelvde betaling valideeren, welke door of van weegens het Gouvernement word gedaan.

En wanneer men nu bij dit alles ook noch voegd de meenigte Manschappen, item Paarden, Buffels, karren en vaartuigen, welke dagelijks benodigd zijn en waarvan hiervoren onder het articul van diensten is gesproken, en ook tevens daarbij in aanmerking neemd, dat de Regenten met hare uitgestrekte Familie, item Hoofden, Djajengsekars, Oppassers en anderen meede door dit Landschap moeten onderhouden worden; dan kan men niet ontkennen, dat de voorschr. leverancien, hoe gering die anders ook in vergelijking teegen de uitgestrektheid van het Landschap schijnen mogen —

echter inderdaad zeer aanzienlijk zijn; en het is ook uit dien hoofde, ik niet geloven kan, dat, zo lange het met dit alles noch op den teegenwoordigen voet blijft, deeze leverantie veel zullen kunnen vermeerderd worden, ten minsten moet ik betuigen niet te weten, op welke wijze dit mogelijk zoude kunnen zijn, zonder voor den gemeenen Man een al te groot beswaar aantebrengen, nadien de lasten van eene zoodanige vermeerdering toch alleen op hem zoude moeten ter needer komen, daar de Hoofden, gelijk gezegd, van alle lasten en opbrengen vrij zijn; en hij thans reeds met zo veele andere afgaven is bezwaard, dat hij het weinige wat hem, na voldoening derzelven, noch van de voordeelen zijner velden en de arbeid zijner vrouw overschiet, ruim genoeg nodig heeft, om met de zijnen ordentelijk te kunnen bestaan. De leverancie van Rijst eenelijk zoude na mijn inzien, des noods noch eene verhoging van 150 a 200 koijangs kunnen ondergaan, doch ook niet anders, als onder bepaling, dat daarvan niets ten laste kome van den Gemeenen Man, maar alles worde gevonden, uit de $^2/_5$ gedeeltens, die de Ingezeetenen in het Rawapoeloesche van het gewasch aan de twee aldaar zijnde Hoofden opbrengen moeten, en die daarvan ook genoeg overhouden, om deze leverancie te kunnen doen. Dan is men eenmaal zo verre gekomen, dat de veele thans noch geheel woest leggende streeken mede zullen ontgonnen en tot de bebouwing bekwaam gemaakt weezen, in dat geval twijffele ik niet, of bij de gedachte vermeerdering zullen wel noch 5 a 600 andere koijangs rijst kunnen worden gevoegd, alzo zich onder de voorschr. Landen, na mijne reekening, ten minsten noch 1478. Jonken bevinden, welke meede voor de Culture van dit graan geschikt zijn en als dan zeeker ook wel 25 a 30 zakken ieder aan het Gouvernement zullen kunnen opleeveren, even zo als dit thans door de andere velden geschied, hoewel echter voor als noch geene bereekening daarop is te maken, nadien hiertoe vooraf nodig zal weezen eene merkelijke toeneeming van bevolking, alzo de Ingezeetenen der rondsom de stad geleegene kampongs, alle hare bijzondere neeringen hebben en dus niet wel tot de ontginning en bewerking den gem. velden kunnen worden geemploijeerd, en de Bewoners der overige Negorijen en Dorpen reeds zelve genoeg van velden zijn voorzien, uitgezonderd eenelijk een getal van 4026 Koppen, die daarin geen aandeel hebben ontvangen, doch ook voor een gedeelte uit oude Lieden bestaan, welke niet meer tot den arbeid geschikt zijn, en voor het overige uit de zulken, door wien de velden der Regenten en andere Hoofden, item Djageng sekars, oppassers, en ook gemeenen, welke zelve geen tijd of lust daartoe hebben, worden bewerkt.

De overige inkomsten, welke het Gouvernement van dit Landschap trekt, komen voort uit de Thollen en andere Domeinen en gerechtigheeden. Dezelve kunnen gevoeglijk onderscheiden worden in verpachte en onverpachte; — en daarvan bepalen zich de eerste tot de zoutkeetens van Simimie, de in en uitgevoerd wordende Rijst, suiker en andere goederen, het Hoofd geld der Chineezen, slachten van vee, houden van kroegen of Tapperijen, en verkopen van Amphioen, en de laatste bestaan in de gewone 's Heeren gerechtigheid bij verkoop van vaste goederen en scheepen en vaartuigen,

het Ankeragie geld, gestempeld papier, de Munterij, belasting op de slaven en eenige andere gecollecteerd wordende gelden. Deeze voordeelen zijn seedert eenige jaren aanmerkelijk toegenomen en ik twijffele niet of dit zal ook noch verder het geval zijn, inzonderheid dan, als het Gouvernement komt overtegaan, om, boven de reeds bepaalde, noch meerder Landerijen in eigendom aan Particulieren aftestaan, alzo dit onstrijdig den Landbouw zeer zal bevorderen, den uitvoer vermeerderen en gevolgelijk ook de Pachten en Thollen in evenreedigheid doen stijgen, om nu noch niet eens te spreeken van de gelden, welke uit den verkoop zelve zullen voortkomen en die gewis aller importants zullen zijn, het zij deeze verkoop teegen Contante betaling binnen zeekere termijnen geschied, of bij wijze van eene jaarlijksche Contributie, welk laatste echter, mijns bedunkens, wel het verkiezelijkst is; want, ofschoon het een zeer onverschillige zaak schijnt te weezen, op welke wijze de betaling geschied, als slechts de nodige evenreedigheid daar omtrent is of word in acht genomen, geloov ik evenwel, dat dit met meerder waarheid gezegd kan worden van verkopingen tusschen Particuliere Perzonen, welke altijd geleegentheid kunnen hebben de in eens ontvangen koopschat weeder tot andere voor hun niet minder nuttige eindens te emploijeeren, — dan van een gevestigd Gouvernement, het welk duurzame voordeelen nodig heeft, om de even zo bestendig aanblijvende uitgaven op den duur te kunnen bestrijden; en ook komt het mij voor, dat men bij den afstand van Landerijen teegen eene jaarlijks te betalene recognitie altoos veel meerder daar voor zal kunnen bedingen, als wanneer de geheele koopschat in eens of bij termijnen moet worden voldaan, alzo de schaarsheid van geld het genoegzaam ondoenlijk maakt, op dien voet, eenige aankoop teegen de behoorlijke waarde te kunnen doen, uitgezonderd alleen misschien eenige weinige stukken gronds, waartoe reeds voor lange aanvraag is gedaan en waarvan de verzoekers genoeg tijd en geleegentheid hebben gehad zich van het daartoe benodigde geld te kunnen voorzien; gelijkerwijs dit mijn gevoelen ook inderdaad schijnt bevestigd te worden door de aanzienlijke jaarlijksche Contributie, welke onlangs voor het bezit van de Distrikten Djangolo en Rawapoelo geboden is, alzo ik mij verzeekerd houde, dat dit in evenreedigheid verre alles overtreft wat men ooit verwachten kan, dat deeze distrikten bij eene werkelijk te doene verkoop teegen Contante betaling, met eenige mogelijkheid zouden kunnen afwerpen.

En behalven dit alles zouden de voordeelen ook al terstond aanzienlijk kunnen vermeerderd worden, wanneer het Gouvernement verkiest gebruik te maken van de daartoe reeds, bij mijn voorlopig advies, voorgeslagene middelen en die bestaan in:

1e. De Passers en Tambangans of overvaarten, welke tot dus verre aan de Regenten zijn overgelaten, meede onder de Domainen van het Gouvernement te trekken en daar en teegen de jaarlijks gefourneerd wordende Recognitie penningen der gedachte Regenten voor zo veel te verminderen, als zij thans werkelijk daarvan trekken, het geen invoegen voorm. in lange na zo veel niet bedraagd, als deeze Passers en Tambangans bij een te doene verpachting, zullen kunnen afwerpen.

2e. Door de Eigenaars van de bij het vorige Gouvernement aan Particulieren

afgestane en verkogte Landen, voor dezelven meede eene gerechtigheid te doen opbrengen, al ware het slechts een halv pCt. 's jaars van het werkelijk inkoops kostende, en

3e. Van de alhier remoneerende Parnakans, Maleijers, Bougineezen en andere vreemde Inlanders, uitgezonderd alleen de Moren, die steeds op Java als werkelijke Burgers zijn geconsidereerd, — even zo als van de Chineezen, een jaarlijks Hoofdgeld te heffen, van ten minsten een of twee Sp. matten voor ieder Huisgezin, dat op zich zelve woond, om door hunne eigene Hoofden ingezameld en jaarlijks verantwoord te worden.

Dan hoe aanzienlijk de voordeelen in der tijd ook worden mogen, welke het Gouvernement van dit Landschap zal kunnen trekken, — is het echter eene zeekere waarheid, dat dezelven, althans voor het teegenwoordige, noch in geenen deele geevenreedigd zijn aan de Lasten en uitgaven, welke daar en teegen gedragen moeten worden. Ik had wel gewenscht hiervan een accurate aanwijzing te kunnen doen; — doch de boeken noch niet zo verre in gereedheid gebragt en dus ook niet alles behoorlijk nategaan zijnde, verzeld deezen eenelijk een calculative opgave, waarbij ik zelvs genoodzaakt ben geweest, ten aanzien van zommige Posten en vooral die van de lasten, slechts na blote gissingen te werk te moeten gaan, en waarom ik deeze opgave dan ook niet anders wil aangemerkt hebben, dan als een ruwe schets, geschikt om een oppervlakkig idee van de zaak te geeven; — en uit welke opgave dan blijkt, dat de gezamentlijke Pachten, gedurende den loop van dit thans eindigende jaar 1812

hebben afgeworpen.	Rd^s. 133,191	″ 34	″ —	″
dat de revenuen der onverpachte domeinen en eenige gehoudene verkopingen, enz. bedragen hebben. . .	″ 162,064	″ 63	″ 10	″
dat door de Regenten aan Recognitie penningen zijn of zullen worden voldaan.	″ 10,000	″ —	″ —	″
dat de vast bepaalde Contingenten van Producten, in gelde bereekend, monteeren.	″ 23,710	″ 33	″ —	″
dat de ook in de bosschen gekapte houtwerken gesteld kunnen worden, op.	″ 13,098	″ 11	″ —	″
dat de te behalene winst op de ingezamelde koffij circum circa bedragen kan.	″ 384	″ 20	″ 8	″
en dat overzulks de winsten en inkomsten, — uitgezonderd eenelijk het voordeel van de Heerendiensten en eenige voor niet geleeverde kleenigheeden, zo als bamboezen, enz., enz. waarvan onmogelijk eenige bereekening is te maken, te zamen komen te rendeeren. .	″ 342,449	″ 30	″ 2	″
dat daar en teegen de gezamentlijke uitgaven, zo aan				
Transporteere	Rd^s. 342,449	″ 80	″ 2	″

Per Transport	Rd^s^. 342,449	„ 30	„ 2	„
Tractementen, als onkosten van gebouwen, item de Munterij en Constructie winkel, de gedane verstrekkingen enz. enz, in het geheel wel gesteld kunnen worden op circum circa	„ 484,240	„ 55	„ 14	„
en dat overzulks het Gouvernement te Soerabaija werkelijk meerder lasten dan inkomsten heeft gehad, een montant van wel.	Rd^s^. 141,791	„ 25	„ 12	„

ongereekend misschien noch veele andere zaken, welke ten deezen meede in aanslag dienen te komen, doch waarvan ik in het geheel geene kennis heb gehad en van dewelke ik dus ook onmogelijk eenige aanhaling heb kunnen doen.

En hier meede alles afgehandeld hebbende, wat mij ten aanzien der onderscheidene Landen van dit Regentschap, de daarin gevonden wordende Negorijen en Dorpen, derzelver natuurlijke Inwoonders, en de lasten en diensten, waaraan deeze onderworpen zijn, enz., enz., is voorgekomen eenige opmerking te verdienen, — schiet mij thans eenlijk noch over, ook eenig bijzonder verslag te suppediteeren, nopens de Europeërs en andere Christenen, item Chineezen, Parnakans, Maleijers, Bougineezen en andere vreemde Inlanders, welke zich meede in dit Distrikt bevinden; en hetgeen ik, met opzet, tot dus verre uitgesteld heb, ten einde de zaken niet onder elkander te verwarren.

De eerstgem. of Christenen zijn, gelijk ik hier voorwaards reeds aangetoond heb, genoegzaam alle in de stad en derzelver voorsteeden woonachtig; — en de Chineezen en overige vreemde Natien in de twee vlak tegen over de stad geleegene kampongs; — doch veele van dezelven hebben zich ook in andere kampongs needergezet en zommigen zelven in ver afgeleegene Negorijen en Dorpen of Deszas. Ik laat van ieder deezer Landaarten een afzonderlijke te zamentrekking hierbij overgaan; — en daaruit consteerd: dat de Europeërs en andere Christenen bestaan in:

312. Mansperzonen
118. Vrouwen
180. Jongens en
237. Meisjes; — of

877. Koppen in het geheel.

De Chineezen in:

543. Mansperzonen
525. Vreuwen
181. Jongens en
471. Meisjes; — of

2020. Koppen in het geheel.

De Parnakans in:
68. Mansperzonen
65. Vrouwen
31. Jongens en
25. Meisjes: — of

189. Koppen in het geheel.

En de Maleijers en andere vreemde Inlanders in:
198. Mansperzonen
248. Vrouwen
103. Jongens en
108. Meisjes; — of

657. Koppen in het geheel.

Zoo dat dezelven gezamentlijk een getal uitmaken van wel 3743 koppen; — ongereekend de Slaven, die aan dezelven gehoren en meede wel 2081 koppen bedragen.

De Europeërs en andere Christenen zijn gedeeltelijk in dienst van het Gouvernement zelve, en de overigen bestaan uit Burgers, welke zich op onderscheidene wijzen erneeren; — doch de Chineezen en verdere vreemdelingen houden zich meest met den handel bezig zoo binnen als buitenlandsche, item de zeevaart en andere diergelijken; — doch onder de eerstgen. of Chineezen vind men ook veel geschikte handwerklieden en ook zulken, die bij de meer gegoede hunner landgenoten, als schrijvers, opzichters en andere Bedienden worden geëmploijeerd.

De Huizen, welke door deeze onderscheidene Landaarten bewoond worden, zijn meest van steen en hun in eigendom toegehorende. Ik voege daarvan deezen eene lijst bij en daaruit blijkt, dat derzelver getal zich wel op 749 stuks beloopt. De overige zijn slechts van Bamboezen, die den Bewoners meede wel toegehoren, doch waarvan evenwel de grond als noch in eigendom van het Land is en waarom ik daarvan dan ook geen verdere aanhaling zal doen.

De steedelijke of plaatzelijke lasten, waaraan deeze onderscheidene Natien onderworpen zijn, bestaan, zo als overal elders op Java, in:

1e. een halve maand huishuur van de geene, welke in de stad in de Chineezen en Maleidsche kampongs woonachtig zijn.

2e. Het Collateraal, in Cas van Erffenissen, doch waaraan eenelijk de Christenen zijn onderworpen.

3e. 's Heeren gerechtigheid bij verkoop van vaste goederen, zijnde van de eerste 5 en van de laatste 9, namentlijk als de koper een eigen onderdaan is, doch in het contrarie geval, 13 pCt., behalven noch 1 pCt. voor de stads Cassa; —

4e. een Piaster voor elke slaaf in het Jaar; — en.

5°. het hoofdgeld, dat door de Chineezen, onder de naam van Soerat Konde, moet worden opgebragt en jaarlijks verpacht word.

En waarbij dan noch de verplichting komt, dat de Europeërs en andere Christenen, welke niet in dienst van het Gouvernement zijn, in Cas van nood, de wachten moeten bezetten en de stad bewaken; — en dit door de Chineezen en vreemde Inlanders, in de respective kampongs, welke door hen bewoond worden, meede moet geschieden.

Voor dat ik nu deeze eindige, zal het niet ongevoeglijk zijn eerst ook eene aantooning te laten volgen van de Rijst, welke men reekenen kan, dat in het geheel jaarlijks in het Sourabaijasche ingezameld word, hetgeen, na aftrek der eigen Consumtie en leverantie aan het Gouvernement, noch voor den uitvoer kan overschieten.

Ik heb hier voorwaards aangetoond, dat het getal der Rijstvelden, en de als noch aan het Gouvernement gehorende Landen te zamen 4502 $^{9}/_{16}$ Jonken bedraagd, en die zich op de aan Particulieren afgestane Landerijen bevinden 108, — of 4610 $^{9}/_{16}$ Jonken in het geheel. Wanneer men nu steld, dat ieder deezer Jonken, met het vijfde gedeelte er bij gerekend, dat aan de Maijers of Snijders, voor de inzameling moet worden gegeeven — door den anderen jaarlijks 40 amatten Padij opleeverd, het geen inderdaad niet te weinig is, als men aanmerkt, dat het gewasch nimmer of ten minsten zeer zelden zo gezeegend uitvalt, dat niet noch hier en daar misgewassen zouden plaats vinden, en behalven dit ook onder het gem. getal Jonken veele zijn, welke in opzicht der vruchtbaarheid slechts als middelmatig en zommige zelvs als sober en geheel slecht kunnen aangemerkt worden; — dat ieder van de 25. Gedeng, waaruit zo een amat bestaat, door den anderen 12 katjes zuivere Rijst inhoud, zo zoude de inzaam, gereekend teegen 3000 katjes ieder koijang, als dan jaarlijks bedragen . . . . Koij^s. 18440 :—

doch daarvan decorteere hetgeen aan het Gouvernement moet worden geleeverd tot 1000 koijangs van 5512$^1/_2$ ieder, of. . 〃 1470 :—:—

Rest dus Koij^s. 16970 :—:—

De geheele bevolking nu, zo aan Europeërs, als Chineezen, Javaansche en andere Inwoonders, met derzelven slaven, bedraagd blijkens eene door mij daarvan geformeerde Generale te zamentrekking, welke ik deezen meede kome bijtevoegen;— in het geheel wel 153,843 zielen, en van deezen stelle ik, dat elke 4 koppen drie katjes Rijst 's daags nodig hebben, het geen te zamen in een jaar uitmaakt ruim. . . . . 〃 14071 :—

zo dat er voor den uitvoer naar andere plaatzen slechts zoude overschieten . . . . 〃 2599 :—

doch hierbij komt tevens in aanmerking, dat als het gewasch in der vorsten Landen wel is uitgevallen, als dan van tijd tot tijd ook van daar eenige parthijen van dit graan herwaards worden afgebragt, en behalven dat zich onder de gemeene Inwoonders

ook veele bevinden, welke, wanneer zij hunne voorraad van Rijst of Padij voordeelig aan de Man kunnen brengen, niet schroomen zich in zo verre daarvan te ontdoen, dat zij zich zelve naderhand gedeeltelijk met Jagongs, Oebies en andere aardvruchten behelpen moeten.

Voor het overige moet ik bij deezen noch noteeren, dat de opneem van dit Landschap door mij bereeds in de maand Meij en gevolgelijk noch bij het leeven van den seedert overleeden Tweeden Regent geschied en dit rapport toen ook al gedeeltelijk opgesteld is.

Soerabaija, den 31 December 1812.

(*Bijlagen ontbreken.*)

APPENDIX

LEVENSBERICHT VAN F. J. ROTHENBÜHLER

DOOR

E. KETJEN.

Frederik Jacob Rothenbühler, geboren te Tweebruggen (Zweibrücken) in de Paltz, kwam in 1771 voor de kamer Amsterdam als jongen in Indie, op een traktement van *f* 7 s' maands.

In 1780 ging hij van Batavia met den rang van boekhouder naar Samarang tot aanleering der Javaansche taal, kreeg den 26 Julij 1785 den rang van onderkoopman en droeg destijds den titel van translateur. Den 26 September 1785 werd hij bevorderd tot Secretaris van politie te Samarang, welke belangrijke betrekking hij tot 1794 bekleedde, toen hij bij resolutie van den 14 Julij werd aangesteld tot Resident te Pekalongan. Den 6 September 1799 werd hij benoemd tot gezaghebber van Java's Oostkust te Soerabaija met den rang van koopman, doch wordt in latere bescheiden opperkoopman genoemd.

Dit ambt werd vroeger steeds door opperkooplieden bekleed, en in het naamboek der Compagnies dienaren komt hij dan ook onder de opperkooplieden voor.

In 1809 wordt hij vermeld als Ridder van de koninklijke order van Holland, en schijnt in datzelfde jaar 's lands dienst te hebben verlaten. Onder zijne nagelaten papieren wordt eene afscheidsrede aangetroffen, waarin hij verklaart na een bijna tienjarig bestuur over den Oosthoek benoemd te zijn tot Raad Extra ordinair Supernumerair van Indie, met vergunning om in den Oosthoek te mogen verblijven, en dat deze dispositie van den Maarschalk Daendels ten volle met het verlangen van zijn hart overeenstemde, daar de last des ouderdoms, welke hij reeds begon te voelen, en zijn gedurig sukkelende toestand den wensch daartoe reeds lang bij hem hadden doen ontstaan.

In 1808 had hij het land Goenoengsari nabij Soerabaija gekocht en werd in 1813 ook eigenaar van het land Djagir. Vermoedelijk heeft hij derhalve zijne verdere levensjaren in stille rust wenschen door te brengen, doch in 1811 werd hij

door Raffles benoemd tot lid van de kommissie voor de Javasche zaken, waarvan Luitenant Kolonel Colin Mackenzie President, en de Hollandsche ambtenaren Knops en Lawick van Pabst de andere leden waren.

Deze kommissie moest over het geheele eiland Java onderzoekingen instellen naar alles, wat de kennis van den maatschappelijken toestand van Java kon vermeerderen, ter behoorlijke voorbereiding van de groote, door Raffles voorgenomen hervormingen.

Hij heeft derhalve aandeel gehad in de invoering van het landelijke stelsel en een rapport ingediend, waarvan een extract, door Raffles gepubliceerd in zijne Substance of a minute, vertaald te vinden is in de Bijdragen tot het landelijk stelsel van den Heer S. van Deventer, deel I, pag 211—214. Onder zijne nagelaten papieren komen rapporten voor omtrent de residentie Soerabaija, de regentschappen Soemenap, Bangil, de vroegere landschappen Probolinggo, Bezoekie en Panaroekan en Banjoewangie, welke van het jaar 1812 dagteekenen en derhalve voor Raffles bestemd zullen zijn geweest.

Omtrent zijn lateren levensloop is alleen bekend, dat hij de vraagbaak was der Residenten van Soerabaija, hun dikwijls met zijn raad en kunde bijstond, mededeelingen deed omtrent zijne partikuliere landen nabij Soerabaija en aldaar den 21 April 1836 overleed.

De Heer Bleeker vermeldt in zijne reis-aanteekeningen over Java (Tijdschrift van Ned. Indie, 1849, deel II, pag 18), dat zich op het land Goenoengsari een grafmonument van Rothenbuhler bevindt. Hij behoorde tot die oude dienaren der O. J. Compagnie, die niet met voorspraak in Indie aangekomen en spoedig tot winstgevende betrekkingen bevorderd, in tegendeel alleen door kunde, vlijt en ijver zich langzamerhand tot hooge en belangrijke waardigheden hebben weten te verheffen. Dat zijne verdiensten door tijdgenooten werden erkend, blijkt niet alleen uit de keuze van Raffles, om aan een afgetreden dienaar het lidmaatschap van bovenomschreven kommissie op te dragen, doch reeds in 1800 legde de Raad van Indie, van IJsseldijk, in een officieel rapport de volgende vleijende getuigenis omtrent hem af: „Zoo ben ik „van begrip, dat, indien de Hooge Regering mocht besluiten tot de voorziening in „dat alles (nam. verbeterde regeling der Javaansche huishouding en tegengang van „knevelarij) over te gaan, men aan den volgenden heer Gouverneur zoude moeten „toevoegen den eerlijken en van Java's inlandsch bestuur veel kennis hebbenden Soe„rabaija 's gezaghebber Rothenbuhler om zoodanige veranderingen en verbeteringen in „te voeren, als het beste met de plaatselijke gesteldheid zal overeenkomen."

Dat Rothenbuhler een ijverig en kundig ambtenaar was, kan voorts blijken uit de belangrijke verslagen, door hem uitgebracht over de Residentien Pekalongan en Soerabaija; zij leveren weder het bewijs, dat de slechte naam, aan de oude dienaren der Compagnie gegeven, niet op allen toepasselijk was, en dat er onder hen personen waren, bezield met goede bedoelingen en met een open oog voor de behoeften der aan hen toevertrouwde landen en volken.

Hunne belangrijke rapporten worden eerst thans onttogen aan het stof der vergetelheid, waartoe de geheimhouding der Compagnie hen veroordeelde, en waarvan Raffles gebruik heeft gemaakt om hun arbeid en verdiensten te verkleinen en zich de resultaten daarvan toe te eigenen.

Zijne memorie van overgave tijdens het nederleggen van zijn gezaghebberschap in 1809, gericht tot zijn opvolger, bevat eene naauwkeurige beschrijving van den geheelen oosthoek en het eiland Madura, terwijl zijne rapporten van 1812 nog uitvoeriger zijn, en onmisbaar geacht mogen worden voor den geschiedvorscher, die later den toestand dier dagen zal willen te boek stellen. Deze rapporten doen tevens het verlangen opkomen om ook kennis te nemen van de verslagen der andere residentien, ten behoeve van Raffles opgesteld, doch waarvan deze slechts weinig in zijne geschriften heeft medegedeeld, en welke hij vermoedelijk heeft medegenomen bij zijn vertrek van Java.

Omtrent den persoon van Rothenbuhler is ons niets bekend; alleen blijkt het, dat hij een zeer hoogen leeftijd bereikte en algemeen geacht was, terwijl tevens kan worden vermeld, dat hij alleen vrouwelijke afstammelingen heeft nagelaten, welke kinderloos zijn overleden, zoodat zijn geslacht thans geheel is uitgestorven.

In zijne afscheidsrede deed hij een beroep op zijn gewone rondborstigheid, en al wat van hem is overgebleven, geeft den indruk, dat hij recht had dit van zich zelven te getuigen. Zijne geschriften dragen de blijken van ernst en studie, van gemoedelijkheid en welwillendheid; zijne oordeelvellingen over personen en zaken ademen een humanen geest, en slechts zelden laat hij zich ongunstig over zijne ondergeschikten uit.

Het mag dan ook verrassend heeten kennis te maken met een man zoo geheel verschillend van het beeld der oude Compagnies dienaren, gelijk dit ons door velen en vooral door de Engelschen is geschetst, en het valt moeijelijk aan te nemen, dat een man als Rothenbuhler ten eenenmale afweek van zijne tijdgenooten, die vermoedelijk beter hoedanigheden bezaten, dan later bij hen verondersteld is.

Batavia Oct. 1881.

DE HINDOE-RUINEN

BIJ

MOEARA-TAKOES AAN DE KAMPAR-RIVIER

DOOR

R. D. M. VERBEEK en E. Th. VAN DELDEN,

MET AANTEEKENINGEN

VAN

W. P. GROENEVELDT.

LITERATUUR.

Corn. de Groot, Kota Tjandi (*Sumatra's Westkust*). Met eene plaat.— Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde. Deel IX 1860, blz. 531—533.

G. du Rij van Beest Holle, Beschrijving van de Hindoe-oudheden te *Moeara-Takoes*, *XII Kotta Kampar* Met eene plaat.— Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde. Deel XXV, 1879 blz. 217—220(¹).

De overblijfselen van bouwwerken uit den Hindoe-tijd zijn op het eiland *Sumatra*, in vergelijking met Java, zeer weinig talrijk.

Des te meer waarde heeft het, dat weinige goed af te beelden en te beschrijven, en het was daarom reeds lang mijn wensch geweest de bouwvallen van *Moeara-Takoes* aan de *Kampar-rivier* te bezoeken, ten einde die op te meten en er eene goede teekening van te leveren, daar de van die ruïnen bestaande teekeningen blijk-

(¹) Nu dit belangrijke bouwwerk ons door eene nauwkeurige en aan de vereischten voldoende opname in zijn oorspronkelijken vorm wordt voorgesteld, kan men ook, wat ik vroeger niet waagde te doen (zie Tijdschr. voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde, deel XXV bladzijde 218), in eene vergelijking treden der zeer uiteenloopende afbeeldingen, door de heeren de Groot en Du Rij van Beest Holle gegeven. De geringe waarde, die thans blijkt aan die afbeeldingen te moeten worden toegekend, is misschien voor een deel te wijten aan mindere bedrevenheid in het teekenen, maar meen

baar onvoldoende waren en bovendien niet met elkaar overeenkwamen. Die wensch werd eindelijk vervuld, doordat ik in December 1879 de opdracht der Regeering ontving, de sedert kort onder geregeld bestuur gebrachte landstreken *Pangkalan-Kotta-Baroe* en *XII Kotta-Kampar* te bereizen, ten einde eene geologische overzichtskaart van dat terrein te vervaardigen. — In de laatstgenoemde landstreek liggen de bedoelde bouwvallen.

Gaarne voldeed ik daarom aan het verzoek van den heer *E. Netscher*, vroeger Gouverneur van *Sumatra's Westkust*, daarna lid in den Raad van Nederlandsch-Indië, die zich, kort vóór mijn vertrek naar *Pangkalan*, te *Padang-Pandjang* bevond, om de bedoelde Hindoe-ruïnen op te meten en in teekening te brengen.

In Februarij 1880 kon ik hem te *Batavia* de kladteekeningen der ruïnen laten zien, wat hem blijkbaar groot genoegen verschafte.

Die aangename oogenblikken zouden echter tot de laatste zijns levens behooren. De kwaal, waaraan hij reeds lang lijdende was, verergerde weldra zoozeer, dat hij zijn einde voelde naderen.

Kort daarop ontving ik van hem een pak, inhoudende verscheidene wetenswaardigheden met betrekking tot de ruïnen van *Moeara-Takoes*, verzameld door den controleur van *Pangkalan*, den heer *E. Th. van Delden*, met verzoek die beschrijving samen met de mijne uit te willen geven.

Slechts weinige dagen later behoorde hij niet meer tot de levenden!

Het bedoelde verslag van den controleur *van Delden*, dat ik met zijne toestemming slechts op enkele plaatsen een weinig heb omgewerkt, zal men hieronder aantreffen. Daarop volgt mijne beschrijving van de *Stoepa*, waarbij de groote teekening behoort, terwijl de heer *Groeneveldt*, conservator van het archeologisch museum te *Batavia*, nog eenige opmerkingen van algemeenen aard aan onze beschrijvingen heeft toegevoegd:

De nieuw ingelijfde landstreken *Pangkalan-Kotta-Baroe* en *XII Kotta-Kampar* behooren tot de assistent-residentie L Kotta's van de residentie Padangsche-bovenlanden.

De reis naar *Moeara-Takoes* geschiedt het gemakkelijkst op de volgende wijze (Zie kaartje fig. I.)

---

ik voornamelijk te moeten zoeken in de omstandigheid, dat de teekenaars niet geschetst hebben wat zij zagen, doch integendeel getracht hebben in de met aarde en planten bedekte en op vele plaatsen afgebrokkelde massa, den vorm van het bouwwerk zelf te gissen; van die gissingen bleek echter in hunne teekeningen niet en zoo kregen deze een positief karakter, dat vermoedelijk niet in de bedoeling gelegen heeft. Vooral de door den heer Du Ry van Beest Holle geleverde teekening gaat aan dit euvel mank, terwijl hij ook in andere opzichten minder gelukkig geslaagd is, daar b. v. het soubassement, dat gemakkelijk toegankelijk en dus in zijn waren vorm weer te geven was, door hem zeer onnauwkeurig is voorgesteld, terwijl dit gedeelte der afbeelding van den heer de Groot, behoudens kleine afwijkingen, vrij wel met de gezaghebbende opname van den heer Verbeek overeenstemt.

Aan de heeren de Groot en Du Ry van Beest Holle blijft de eer deze ruïne ontdekt en weer onder de aandacht gebracht te hebben; zij baanden den weg tot de vollediger kennis, die wij nu daarvan bezitten, maar toch kwam het wenschelijk voor op de gebreken van hunnen arbeid te wijzen, omdat zulke gebreken meer zijn voorgekomen en eene waarschuwing ter zake niet overbodig is. Wie eene ruïne teekent, moet ze weergeven zooals ze daar voor hem ligt, en mag niet streven naar eene voorstelling van den oorspronkelijken vorm, tenzij hij door zorgvuldige opname daartoe gerechtigd is. Gr.

Van Pajakoemboe, de hoofdplaats der L Kotta's, 512 Meter boven zee gelegen, volgt men den grooten weg naar de kloof van *Harau* in noordelijke richting tot aan *Loeboeq-Liempato;* dit traject, 9½ Java-palen, is geheel vlak en per as te doen.

Bij *Loeboeq-Liempato* bevindt men zich aan den ingang van de te recht beroemde kloof van *Harau*, waarin de rivier *Harau* loopt. De kloof is een zeer nauw dal met loodrechte zandsteen- en conglomeraatwanden, die zich 170 tot 200 meter aan beide zijden boven den dalbodem verheffen. Een van de linkerzijtakjes van de *Harau* valt over den loodrechten wand als watervalletje in fijn stof naar beneden.

De nauwe kloof heeft eene lengte van 1½ paal; het dal verbreedt zich zoodra de zandsteenen plaats maken voor oude leigesteenten.

Het rijpad klimt nu weldra sterk over de kampoengs *Harau* (540 meter), *Robo* (690^{m}) en *Landei* ($\pm$ 960^{m}) naar het hoogste punt van den weg, de boekit Api, 988 meter boven zee. Het is een punt van eene secundaire waterscheiding tusschen de rivier *Harau* en een harer zijtakken, de *Ajer-Poeti*. Van hier daalt men naar *Oeloe-Ajer* (834^{m}), alwaar een redelijk passantenhuis is en gewoonlijk overnacht wordt.

De afstand van *Pajakoemboe* tot *Oeloe-Ajer* bedraagt 19¼ paal. Van *Oeloe-Ajer* klimt men weder naar den *Boekit Betoeng*, 900 meter boven zee, een punt van de waterscheiding tusschen de *Sinamar* en de *Mahi*, dus tusschen het stroomgebied van de *Koeantan* en de *Kampar*-rivieren. Van dit punt daalt men voortdurend langs de kampoengs *Kotta-Toea*, *Kotta-Ranah*, en *Kotta-Alam* (285 meter) naar *Kotta-Baroe* aan de *Mahi*-rivier gelegen, de standplaats van den Controleur van *Pangkalan*. Het ligt volgens mijne barometrische waarnemingen slecht 66 meter boven zee. De afstand van *Pajakoemboe* tot *Kotta Baroe* bedraagt 32¼ paal.

De reis naar *Moeara-Takoes* gaat nu verder te water. Van *Kotta Baroe* zakt men eerst de *Mahi*-rivier af, die zich met talrijke bochten tuschen oude leigesteenten doorwindt, om zich bij de kleine kampoeng *Moeara-Mahi* in de *Kampar-kanan* te storten. Te *Moeara-Mahi* is een passantenhuis en wordt gewoonlijk overnacht.

De richting van de *Mahi*-rivier van *Kotta-Baroe* naar *Moeara-Mahi* is in hoofdzaak van zuid naar noord; de *Kampar*-rivier komt van het N. W. en stroomt beneden *Moeara-Mahi* in oostelijke richting verder. Beneden dit punt ligt slechts ééne kampoeng, *Poeloe-Gadang*, op ons gebied; verder stroomafwaarts beginnen de V Kotta's, eene onafhankelijke landstreek, die nog door geen Europeaan is betreden.

Van *Moeara-Mahi* vaart men de *Kampar*-rivier op, langs de kampongs *Tandjoeng-Alei*, *Silakoet*, *Batoe-Besoerat*, *Benamang*, *Pangkai*, en *Kotta-Toea*, naar *Moeara-Takoes*. Door den snellen stroom kan die reis niet in één dag gedaan worden, men moet overnachten in het passantenhuis van *Batoe-Besoerat*, dat tusschen de kampoeng van dien naam, en de kampoeng *Benamang* ligt. Van het passantenhuis te *Moeara Takoes* volgt men in Z. W. richting een voetpad aan den rechteroever der *Kampar-rivier*, ter lengte van 1345 meter, en bevindt zich dan vóór den ingang der Hindoe-ruïnen, bij het punt A van onze situatieteekening (fig. 4). De reis van *Pajakoemboe* tot *Moeara-Takoes* duurt dus 5 dagen. Ter oriëntering van den lezer in deze

verafgelegen en weinig bekende streken dienc het reeds aangehaalde kleine kaartje (fig. I) van de reisroute; het is eene copij van de nieuwe kaart van het Mijnwezcn op verkleinde schaal.

Ik laat hier nu eerst volgen de belangrijke nota van den heer *van Delden*, de eerste persoon die als controleur over de nieuw ingelijfde gewesten werd aangesteld.

In Junij 1879 door het eerelid van het Bataviaasch Genootschap *E. Netscher* uitgenoodigd, bij een bezoek aan de Hindoe-ruïnen te *Moeara-Takoes*, op den top van het monument te onderzoeken of zich dáár geen holte of opening kon hebben bevonden, tot het houden of dragen van eene certijds daar wellicht aanwezige spits ([1]), vertrok ik in Augustus daaraanvolgende naar *Moeara-Takoes* en bezocht de bouwvallen.

Het larashoofd van *Moeara-Takoes* had op mijn verzoek, ten behoeve van een beter overzicht van het geheel, het hout dat vroeger het uitzicht belemmerde, doen wegkappen.

Beter dan iemand te voren was ik daardoor in staat de uitgestrektheid dezer ruïnen na te gaan. Het licht viel tevens zoo helder op de schoongemaakte plek, dat ik vormen en lijnen der gebouwen, duidelijker dan vroegere bezoekers, vermocht te onderscheiden. Ook was ik zoo gelukkig de gegiste opening op den top der *Stoepa* aan te treffen.

De Heer *Netscher*, van een en ander verwittigd, vond het nu wenschelijk van eene nadere opnamc en beschrijving werk te maken. Partij trekkende van de omstandigheid dat de Eerstaanwezend Mijningenieur ter kuste, de Heer *R. D. M. Verbeek*, dit landschap nog ten behoeve der Mijnbouwkundige opname zoude bereizen, overreedde hij dezen, bij gelegenheid zijner komst te *Moeara-Takoes* de bouwvallen in kaart te brengen. Die opname geschiedde in Januarij van dit jaar (1880).

Het zij mij vergund dien arbeid aan te vullen met hetgeen verder strekken kan tot eene waardeering en beschouwing van voormalige toestanden.

Luidens de traditie (trombo's of tamba's zijn hier niet) werd *Moeara-Takoes* van overoude tijden reeds bewoond. De nederzetting ontleende haar naam aan de afvloeiing van de Soengei *Takoes* in de *Kampar-Kanan.*

Zij moet zich voornamelijk langs de *Kampar-Kanan* hebben uitgebreid, want achtereenvolgens ontstonden: *Kota-Tjandi*, *Menangsabar* en *Kota-barat-padang-tjandi*, alle eenige palen meer stroomafwaarts.

Uit het van ouder op ouder overgegaan bericht:

„*Tjandi di oeloe — tjandi di ilir — oeloe di Doerian-tinggi — di ilir di Bangkinang dan tengah di Moeara-Takoes*" zou ook tot de meening kunnen besloten worden, dat de vestigingen te *Doerian tinggi* (fig. 1) (laras *Kapoer nan Sembilan*) en *Bangkinang* (onafhankelijke V Kotta's aan de *Kampar-Kanan*) éénmaal onderdeelen van de

---

([1]) Zie Tijdschr. voor Ind. Taal-, Land- en Volkenkunde deel XXV, bladz. 220.

nederzetting te *Moeara-Takoes* hebben uitgemaakt en de heerschappij der vorsten dezer plaats zich tot daar heeft uitgestrekt.

Maar het volksverhaal zwijgt daarover en werpt uitsluitend op de gebeurtenissen, onder het bestuur van een der laatste vorsten van *Moeara-Takoes* voorgevallen, een weinig licht.

Die vorst heette *Radja-Bitjau* (*Bi-thiau*); de gebeurtenissen behelzen den inval van de Bataks en den ondergang van het rijk.

Zelf beleefde hij dien ondergang waarschijnlijk niet, maar de aanleiding werd onder zijne regeering volgenderwijze opgewekt.

Radja Bitjau had slechts dochters, en bij gelegenheid dat in *Moeara-Takoes*, — toenmaals zoo groot dat, luidens de volksuitdrukking „een kat drie maanden achtereen van nok op nok had kunnen voortwandelen" — het huwelijk zou worden gesloten van de oudste dochter, verloofd aan een der kinderen van den *Maharadja Djohor*, kwam de menigte van wijd en zijd bijeen, om zich bij de dan gebruikelijke hanenkampen te vermaken.

Onder deze was ook zekere *Singa-Mendjadiiën* ([1]), die zich met zijn broeder *Singa-Mendédéheën* ([2]) kort te voren in de nabijheid van het tegenwoordige *Goenoeng Malelo* (zie fig. 1) bovenstrooms van *Moeara-Takoes* had gevestigd.

Van waar deze broeders kwamen, valt niet zeker te zeggen, omdat de overlevering zoowel van eene Palembangsche, als van eene Rau-Mandhelingsche origine gewaagt.

Met het oog op *Mendjadiiën's* bekendheid met de Bataks, waarvan iets lager blijken zal, zou ik tot de meening overhellen, dat zij van laatsgenoemde afkomst waren, en beiden in de *Boven-Kampar* te huis behoorden, maar dat hunne nazaten, thans over het geheele stroomgebied van de *Kampar-Kanan* verspreid, alleen uit schaamte over die afkomst ([3]) voorgeven dat die beide broeders — hunne voorouders — van *Palembang* over zijn gekomen.

Hoe dit ook zijn moge, zijne komst te *Moeara-Takoes* had geen minder oogmerk, dan zich met het regeerend stamhuis te vermaagschappen.

Te vergeefs dong hij evenwel naar de hand van eene van *Radja Bitjau's* dochters.

Met eene afschuwelijke huidziekte behebt, verwekte zijn aanzoek ergenis. Gehoond en bespot moest *Singa Mendjadiiën* de plaats ruimen.

([1]) *Singa* beteekend „leeuw", ook in het algemeen „fabelachtig dier". *Mendjadiiën* grondwoord „djadie" „worden".

([2]) *Mendedéheeën*, grondwoord „*dédéh*" „verleiden", op den slechten weg brengen; ook „sussen".

([3]) Eene *Rau-Mandhelingsche* afkomst klinkt minder voornaam. Mandhelinger beteekent zooveel als Batakker; voor een bekeerling, dat is iemand die de Maleische zeden en gewoonten heeft aangenomen, en den Islam belijdt, is dit eene onaangename herinnering aan menschenvleesch etende voorouders. Het smalen van den arroganten Maleijer op Batakkers en Niassers, alsof dat wezens waren van eene lagere orde dan hij, heeft er veel toe bijgedragen dat „*Batak*" en „*Nias*" als scheldnamen kunnen gebezigd worden.

Verbitterd over die bejegening, op wraak zinnende, zond hij nu, na zijn terugkeer te *Goenoeng-Malelo*, zijn zusters kind ([1]) met een gantang sakoei (eene fijnkorrelige graansoort, op Java djawawoet geheeten) en zijn eigen hoofddoek, naar den meer bovenstrooms te *Koeamang* (*Panti*) wonenden Batak-vorst, wien hij daarbij het verzoek deed overbrengen, zooveel volk te verzamelen als zijn gantang graan inhield, om hem daarmede te helpen ([2]).

Die bende kwam, en met die in het land gevallen Bataks vergingen de laatste sporen van de vroegere grootheid van *Moeara-Takoes*.

De jongste spruit uit het regeerend stamhuis, bekend onder den vreemden naam van *Radja Pandjang Djoengoer* ([3]), verloor bij den aanval op *Moeara-Takoes* het leven, de bevolking werd verstrooid, en de plaats ontruimd.

Alleen de *Tjandi's* leggen voor den nazaat eene onvervalschte getuigenis af, dat, in die thans zoo dorre, slecht bewoonde streek, voorheen een bloeiend rijk bestaan heeft, waar de Hindoe-godsdienst in eere gehouden werd.

Gelijk het Maleisch bericht ons zegt, zijn er *drie* Tjandi's.

Die van *Bangkinang* heb ik niet bezocht. Gelegen in de onafhankelijke V Kotta's, kan eene beschrijving daarvan nu niet geleverd worden. In de onmiddelijke nabijheid van den rechteroever van de Kampar Kanan opgebouwd, heeft dat monument, zooals men zegt, reeds veel geleden van het water.

Die te *Doerian-Tinggi* (zie fig. 1) (*Kapoer nan Sembilan*) werd niet afgebouwd en ligt nu geheel in puin.

Die te *Moeara-Takoes* bleef het best bewaard, ofschoon de Batak in het sloopen hier gedeeltelijk de hand gehad heeft.

Op de bijgaande situatieteekening (fig. 4) is de onderlinge ligging van de verschillende bouwwerken te zien. Ofschoon de stoepa door hare schoone vormen eene eerste plaats bekleedt, mag zij de aandacht niet uitsluitend boeien.

Op den voorgrond ligt de grootste massa, door de inlanders Tjandi-toea genoemd; het is een puinhoop, bijna 8 meter hoog, met ongeveer 100 meter omtrek. Daarnaast ligt de iets lagere en veel kleinere, min of meer kegelvormige puinhoop, de „Tjandi-Bongsoe." Van beide bouwwerken is niet veel meer te zien, ten minste niet zonder vooraf belangrijke uitgravingen te doen. Alleen aan den Z O. hoek

---

([1]) *T. w.* zijn kamanaqan. Door deze handelwijze legt hij ook van zijne bekendheid met Rau'sche gebruiken eenigermate getuigenis af.

([2]) In het onafhankelijke landschap *Gloegoer VI Kotta*, aan de boven *Kampar-Kanan*, waar ik in Februarij van dit jaar een week vertoefde, is dezelfde legende bekend, en werd mij de bijzonderheid medegedeeld dat de gebroeders *Singa* ook een broeder te *Koeamang* gehad hadden, met name *Singa-Merdékéh*.

De inval zou door *Radja Si Takoeg* zijn bewerkstelligd.

([3]) Hij zal dus een kind geweest zijn uit het te *Moeara-Takoes* gesloten huwelijk van de oudste dochter van *Radja Bitjau*.

van de Tjandi-toea is een klein gedeelte van het metselwerk te zien, dat ik in fig. 2 heb afgebeeld.

Naar mijn idée moet de Tjandi-toea uit twee of meer étages hebben bestaan, waarvan de onderste op een regelmatigen achthoek, de middelste op een vierkant rechthoekig opgebouwd was.

De blootliggende muur der benedenste étage heeft in het midden eene opening of nis; de vier muren van den aangedniden veelhoek sluiten niet recht op elkaar aan, maar schijnen door 4 of 6 rechthoekig inspringende dwarsmuren aan elkander verbonden te zijn, zooals ik in fig. 3 heb voorgesteld; en ofschoon hieromtrent geene zekerheid kan verkregen worden, komt het mij voor, dat de vier lange, rechte zijden van den achthoek, eene dergelijke opening bezaten. Enkele dezer nissen hielden wellicht beelden in, want de overlevering gewaagt van een aantal steenen afgoden, die bij de verwoesting van Moeara-Takoes verbrijzeld of in den stroom geworpen werden (¹).

Nasporingen kunnen niet dan met moeite worden gedaan, omdat de stroom daar snel en het water diep is. Ter plaatse heet de oever „tepi larangan", dat is „verboden oever."

Ten opzichte van vorm en omvang der overige étages kan, evenmin als van hunne hoogte, eenig gegrond vermoeden worden uitgebracht.

Van de „Tjandi-bongsoe" kan niet veel anders gezegd worden, dan dat zij waarschijnlijk in vorm veel overeenkomst heeft gehad met de Tjandi-toea; na den inval der Bataks is er niets dan een puinhoop overgeschoten.

Aan deze *Tjandi* sluit zich een rechthoekig uit den grond opgebouwd viervlak of plate-forme aan van ongeveer 1½ meter hoogte, waarvan een tweede exemplaar aan de andere zijde van de stoepa ligt; deze laatste ligt nagenoeg in puin. De inlanders noemen beide voorwerpen „*palangka*" (²).

Zooals het plate-forme zich voordoet aan de niet beschadigde zijde, is het eene massieve rechthoekige massa van op elkander gestapelde roode steenen, waaraan geen andere ornamenten voorkomen dan een band van zandsteen en een weinig lijstwerk.

Ofschoon hooger, en minder massief, is de stoepa het best geconserveerd. De inlanders noemen dat monument „maligêh" (paleis).

Ik daalde de eerste maal van een overhellenden boomtak op het monument af, bekeek den top nauwkeurig, vond het gat, en zag verder tot mijne verrassing, omdat zulks van beneden niet kon worden gezien, dat de bouwmeester op nagenoeg 1½ meter van den bovenkant, den cirkelvormigen opbouw onderbroken en vervangen had door regelmatige veelhoeken, met gebeeldhouwde randen.

(¹) Het is dus aan te nemen dat de in het land gevallen Bataks eene andere godsdienstige gezindheid voorstonden.

(²) Grondwoord „*langka*" stappen.

Op den cirkelvormigen toren rustte onbeweeglijk, met het front van de *tjandi-toea* afgewend, een in steen uitgebeitelde olifantskop. Ook op andere plaatsen zijn bewerkte zandsteenstukken aanwezig, die waarschijnlijk leeuwenkoppen moeten voorstellen.

Beneden, rondom den toren, liggen ook hier en daar bewerkte zandsteenen, van meer dan 50 kilo zwaarte, die gedeeltelijk van boven kunnen afkomstig zijn. Misschien diende een der grootste ook voor versiering van den trap. Zij zijn te weinig scherp, om goed afgebeeld te kunnen worden. Voor nadere bijzonderheden wordt verwezen naar de beschrijving van den heer *Verbeek*.

Over den ouderdom van deze gebouwen kan alleen eene niet geheel onwaarschijnlijke gissing gemaakt worden. De *Tjandi-toea*, naar den omvang der ruïnen te oordeelen, het hoofdgebouw, zal waarschijnlijk een tempel geweest zijn, waarom heen de gebouwen die wij nu *Tjandi-bongsoe*, *Palangka* en *Stoepa* noemen, met verschillende doeleinden werden opgericht. Zoo was de Stoepa het gebouw waar de reliquien bewaard werden, terwijl het doel van de overige gebouwen minder duidelijk is.

Nu lezen wij op blz. 65 van de "Notes on the Malay Archipelago and Malacca, compiled from Chinese Sources", van den heer W. P Groeneveldt, gedrukt in de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen Deel XXXIX bl. 1—144, het volgende:

"In the year 1003 the king *Sê-li-chú-la-wu-ni-fu-ma-tiau-hwa* sent two envoys to bring tribute; they told that in their country a Buddhist temple had been erected in order to pray for the long life of the emperor, and that they wanted a name and bells for it, by which the emperor would show that he appreciated their good intentions: an edict was issued by which the temple got the name of *Ch'êng-t'ien-wan-shou* and bells were cast to be given to them."

Daar op *Sumatra* zeer weinig tempels schijnen bestaan te hebben, zoo is het niet onmogelijk dat met dien tempel de tjandi aan de *Kampar-rivier* is bedoeld, en hij dus dateert van het begin der 11de eeuw.

Dit zoude zelfs zeer waarschijnlijk worden, indien het mocht blijken dat bij het geven van den Chineeschen naam *Ch'êng-t'ien-wan-shou*, eene opzettelijke klanknabootsing van den wellicht reeds in gebruik zijnden naam *Tjan-di-bong-soe* heeft plaats gehad. (1)

Na deze mededeelingen van den Heer *van Delden* kan tot de beschrijving der gevonden ruïnen overgegaan worden.

(1) Ik durf de juistheid dezer gissing niet bevestigen. De Chineesche naam beteekent, letterlijk vertaald, "ontvangen — van den Hemel — eeuwigen — duur" en daar de twee laatste woorden "wan-shou", gewoonlijk gebruikt worden voor "lang leven van den Keizer", is de naam vermoedelijk gekozen als toespeling op de vermelde omstandigheid, dat de tempel gebouwd was om daarvoor te bidden. De gissing blijft mogelijk, maar waarschijnlijk acht ik ze niet. Bovendien acht ik het steeds gewaagd aan de tegenwoordige namen van oude bouwwerken eenig gezag voor het verleden toe te kennen. Gr.

Zooals ik hierboven opmerkte, moet men van het passantenhuis te *Moeara-Takoes* een voetpad van 1345 meter lengte in Z. W. richting volgen, en dan bevindt men zich bij het punt *A* van onze Situatieteekening, fig. 4, op 10 meter afstand van den ingang tot de ruïnen. Onder dien ingang moet men echter geenszins een poort of iets dergelijks verstaan; de plaats waar de ruïnen liggen is van het omringende bosch nergens afgescheiden; rondom de gebouwen schijnt vroeger een aarden wal van hoogstens 1 meter opgetrokken te zijn geweest, waarvan de stukken *aa* (zie Situatie-teekening) nog zijn overgebleven. In dien aarden wal vond ik enkele gebakken steenen, maar of die wal daarom vroeger een steenen muur is geweest, komt mij twijfelachtig voor, omdat het aantal steenen daartoe wel niet groot genoeg is; aan den zuid- en oostkant is bovendien niets van een wal of muur te bespeuren; het vlakke terrein, waar de ruïnen staan, verloopt in het even hooge boschterrein.

De twee overgebleven stukken *aa* van den aarden wal hebben respectievelijk eene richting van 75° en van 165°, en dit zijn dezelfde richtingen, die de kanten van *alle* gebouwen bezitten. De richting wijkt dus 15° van het W.- O, en evenzoo van het N.- Z af.

Waarschijnlijk liep vroeger de aarden wal geheel rond, zooals ik in de teekening heb voorgesteld met gestippelde lijnen; de daardoor ingeslotene ruimte kan niet veel korter geweest zijn dan 64 meter, bij eene breedte van 45 meter, waardoor een rechthoek van 2880 □ meter werd ingesloten.

Of zich vroeger in een van de zijden van dien rechthoek een hoofdingang bevond, is volstrekt niet meer te zien.

Juist op het punt waar de twee stukken van den aarden wal samen stooten, dus in een van de hoekpunten van den zooeven genoemden rechthoek, betreedt men over het $^1/_2$ meter hooge walletje de vierkante ruimte, en dit punt wordt tegenwoordig „de ingang" genoemd; maar zeker was dit vroeger de ingang niet.

Bij het rondwandelen bemerkt men dat hier 5 verschillende bouwwerken bij elkaâr hebben gestaan, die nu, met uitzondering van de Stoepa, niet veel meer dan troostelooze puinhoopen zijn.

Zij zijn in de Situatie-teekening aldus aangegeven:

b. *De Tjandi toea*,

c. *De Tjandi bongsoe*,

dd. *Twee palangka's*,

e. *De Stoepa*, bij de inlanders *Maligéh* geheeten.

De *Tjandi toea*, het meest noordelijke monument, is verreweg het grootste van de vijf; de omtrek van den puinhoop bedraagt bijna 100 meter, de hoogte 7.8 meter. Alleen aan de Zuidzijde, bij den Zuidoostelijken hoek, is een klein gedeelte van het soubassement ontbloot, dat een dergelijk lijstwerk vertoont als de Stoepa. In fig. 2 is dit stuk, eene schets van den heer *van Delden*, voorgesteld.

De richting van dezen muur, die uit rooden gebakken steen bestaat, is 75°, dus evenwijdig aan den bovengenoemden aarden wal. — Meer is er niet van den

Tjandi toea te zien, maar ik ben overtuigd dat bij eene voorzichtige uitgraving en opruiming van de omliggende aarde en het puin, van dit monument minstens het soubassement, en misschien ook nog wel een gedeelte van den bovenbouw, voor opmeting en in teekening brenging vatbaar zal blijken te zijn. Die opruiming moet echter zeer langzaam en voorzichtig geschieden; en daar hiermede verscheidene dagen gemoeid zijn, ontbrak mij de tijd voor dit werk, dat ik overigens gaarne verricht zoude hebben.

Het soubassement van de *Tjandi toea* heeft waarschijnlijk den vorm gehad van een vierkant, met twee of drie inspringende muren aan alle vier de hoeken, zooals voorgesteld is in fig. 2, dan wel aan slechts twee der hoeken, evenals de onderbouw van de *Stoepa*. Van een trap aan een van de vier kanten is nergens iets te bespeuren. Meer is er over den vorm van dit monument, zonder voorafgaande uitgravingen, niet te zeggen.

Zuidelijk van de *Tjandi toea* en slechts $3^1/_2$ meter daarvan verwijderd, ligt de *Tjandi bongsoe*, eene $5^1/_2$ meter hooge, afgeknot kegelvormige puinhoop, waarvan de oorspronkelijke vorm in het geheel niet meer is waar te nemen. Maar ook hier zoude eene zorgvuldige uitgraving misschien nog wel een gedeelte der vormen ontblooten.

Tegen de *Tjandi bongsoe* stoot aan de zuidzijde een rechthoekig, van boven plat lichaam, dat van steen is opgetrokken; het is niet hooger dan $1^1/_2$ meter boven den grond, en vertoont op enkele punten onder de puinbedekking een eenvoudig lijstwerk. Een dergelijk lichaam, echter nog meer vervallen en nog meer met aarde bedekt, ligt meer oostelijk aan de andere zijde der Stoepa.

Zij worden door de inlanders „*palangka*" genoemd.

Terwijl er over het doel van de genoemde vier bouwwerken wel allerlei hypothesen op te stellen zijn, maar zonder verdere uitgravingen weinig met zekerheid is te zeggen, doet het vijfde bouwwerk zich door zijne nog vrij goed geconserveerde vormen, als eene „Stoepa," eene bewaarplaats voor reliquïen kennen.

De hoogte van dit monument bedraagt 12 meter; het bestaat, met uitzondering van enkele versieringen, geheel uit roode gebakken steenen, die *zonder kalk* op elkaar zijn gestapeld. Intusschen schijnt het mij toch dat een of ander klevend vocht moet zijn gebruikt, om de steenen eenigen samenhang te geven. Aan den voet van den toren vond ik verscheidene stukken metselwerk, die van den muur naar beneden waren gevallen, waarvan de steenen zeer vast aan elkaar hingen, en alleen van elkaar waren te splijten, door op de voegvlakken een kapmes te zetten en hierop een korten sterken hamerslag aan te brengen. Het bleek dat de kanten der steenen zeer glad en vlak, waarschijnlijk glad geslepen, waren.

En dat dergelijke gladde steenen, alleen door drooge opeenstapeling, zouden kunnen dienen om een hoogen toren, dikwijls met overhangend metselwerk, op te bouwen, is wel zeer onwaarschijnlijk.

Van de roode gebakken steenen werden er verscheidene gemeten, de dikte is altijd even groot, maar breedte en lengte varieeren een weinig.

De lengte werd gemeten 23, 24, 25 en 26 centimeter.
De breedte........... 14, 15, en $15^1/_2$ centimeter.
De dikte............. 4 centimeter.

Het materiaal dat voor de versieringen is gebruikt, is een geelgrijze, fijne, niet zeer harde, kleiachtige zandsteen, die waarschijnlijk ergens uit de omstreken afkomstig is.

Het omliggend terrein behoort namelijk tot eene afdeeling der eocene (oud tertiaire) formatie, die de „mergelzandsteenétage" genoemd wordt en die gewoonlijk, behalve mergelachtige, ook kleiachtige zandsteenen van verschillende hardheid bevat. De juiste vindplaats van de bij den bouw gebruikte zandsteenen is echter niet bekend.

De Stoepa bestaat uit:

I. Een onderbouw of soubassement.
II. De eigenlijke toren; deze is beneden hoekig, van boven rond.
III. Een bovenbouw.

I. DE ONDERBOUW.

Op de bijgevoegde teekening zijn drie projectiën van de stoepa voorgesteld. Fig. 5 A is de horizontale projectie; fig. 5 B is de projectie op een vertikaal vlak, evenwijdig aan de lijn *A B* van fig. 5 A; men ziet hier dus de stoepa van voren, dat is van die zijde waar zich de trap bevindt; fig. 5 C is eveneens eene projectie op een vertikaal vlak, maar loodrecht op het vorige, dus evenwijdig aan de lijn *A C* van fig. 5 A; hier is de stoepa met de trap van ter zijde te zien. In de drie teekeningen zijn dezelfde lijnen met dezelfde letters aangegeven. In den plattegrond zijn alleen de belangrijkste lijnen opgenomen, om de teekening niet te verward te maken.

De schaal is 3: 100, zijnde de kleinste schaal, waarop alle details nog met voldoende duidelijkheid konden aangegeven worden.

Eene grootere schaal was zeker verkieselijk geweest, maar dan had de teekening al te groote afmetingen verkregen.

Het Soubassement heeft den vorm van een rechthoek *A B D C* (fig. 5 A); de afmetingen zijn: $AB = CD = 10{,}60$ meter, richting 75°.
$AC = BD = 9{,}44$ „ „ 165°.

De achterkant van het monument is een weinig aan het verzakken; de toren staat eenigszins scheef en de muur *CD* is op verschillende punten gescheurd, en uit elkaar gegaan: daardoor is de oorspronkelijke afstand *CD* van 10,60 meter nu 10,73 meter geworden. In de teekening is deze onregelmatigheid met opzet *niet* aangegeven.

Aan den voorkant (noordzijde) bevindt zich eene breede trap, die met uitspringende muren aan den voormuur *AB* van het Soubassement aansluit. Merkwaardigerwijze zijn deze muren aan beide zijden van de trap *niet* even breed.

$Aa = 2{,}36$	$Bb = 2{,}39.$
$cd = 1{,}02$	$ef = 0{,}98.$
Som $Ad = 3{,}38.$	Som $Be = 3{,}37.$

De trap bevindt zich dus wel in het midden, maar *cd* is grooter dan *ef*. Waartoe deze onregelmatigheid dient, die zeker niet toevallig is, heb ik niet kunnen ontdekken. Misschien is het gedeelte *cd* met opzet een weinig breeder genomen, om ruimte te winnen voor de smalle rechthoekige opening α, die in het metselwerk is uitgespaard. De bedoeling van deze ruimte is niet duidelijk. Eene nis, om een beeld in te plaatsen, is het zeker niet, want daartoe is de ruimte te smal, te ondiep en te laag.

Ook zoude er dan, als pendant, wel eene nis in *ef* aangebracht zijn. Eene dergelijke, maar grootere ruimte β, vindt men alleen nog in den achtermuur *CD;* deze is 0,40 meter breed en ongeveer even hoog en diep. Van achteren is het gat door gewoon metselwerk gesloten.

De trap is, inclusive de zijmuren, breed 3.85 meter, en dus, zooals het behoort: Ad + trap + $Be = 3.38 + 3.85 + 3.37 = 10.60$ meter $= AB$.

Het geheele soubassement, dus ook de inspringende muren, maar niet de zijwanden van de trap, zijn met een zeer gecompliceerd lijstwerk voorzien, dat in de fig. 5 B en 5 C is voorgesteld.

Men kan rekenen dat het soubassement begint bij het punt *k* (fig. 5 B en 5 C); op enkele punten is boven den grond ook nog een gedeelte van den vertikalen wand *g k* zichtbaar, zooals in de figuren is voorgesteld; door uitgraving vond ik de hoogte $g\,k = 0.18$ meter, daaronder schijnt geen metselwerk meer voor te komen. Ik reken *g k* tot de fundering onder den grond, en het gedeelte *k l* dat eene hoogte heeft van 1.78 meter, tot het eigenlijke soubassement; het lijstwerk springt het meest naar binnen bij den vlakken wand *m*, ongeveer even ver als bij *m′ m′*. Aangezien dus de lengte en breedte van het soubassement verschillend moet uitvallen, al naarmate die bij *m* of bij *l* wordt gemeten, moet hier nog aangegeven worden, dat de lengten $A\,B = 10.60$ en $A\,C = 9.44$ gemeten zijn langs den vlakken wand *m* en wel voornamelijk omdat de hoeken van het vooruitstekende lijstwerk bij *l* zeer dikwijls zijn afgebroken en men dus langs den wand *m* veel zuiverder meten kan.

In de horizontale projectie is de rechthoek *A B C D* gestippeld aangegeven, omdat de vooruitspringende lijst *l l l l* dien rechthoek bedekt. Het lijstwerk is niet overal volmaakt gelijk, maar vertoont hier en daar kleine, trouwens onbeduidende, afwijkingen.

Ook komt onze teekening in hoofdzaak vrij wel overeen met de fig. 3, die de mijningenieur *C. de Groot* in zijn hierboven opgenoemd geschrift van het lijstwerk geeft; de hoogte komt zelfs geheel overeen.

De trap begint, zooals hierboven reeds werd gezegd, niet onmiddelijk bij *AB*, maar 1.50 meter meer naar voren, bij de lijn *d e*. Van die trap zijn de horizontale zijmuren *dp* en *eq*, lang 3.70 meter, nog voorhanden; daar de trap nog 1.50 meter

verder doorloopt, zijn wel waarschijnlijk tusschen *p* en *r* en tusschen *q* en *s* ook nog lagere zijmuren voorhanden geweest, die echter tot puin zijn vervallen.

Ik heb deze niet meer voorhandene stukken in fig. 5 C met gepunte lijnen (puntjes) aangeduid.

De treden zijn niet meer aanwezig; men daalt nu van *d e* geleidelijk over een hellend vlak van puin en aarde naar *r s*; daar de lengte van de trap (3.70 + 1.50 = 5.20 meter) ongeveer 3 maal zoo groot is als de hoogte, moeten de treden ook 3 maal breeder dan hoog geweest zijn. Ik heb, in de figuur, 12 treden aangegeven, echter weder met puntjes, aangezien zij in werkelijkheid niet meer bestaan. Het is echter zeer goed mogelijk dat er minder treden geweest zijn; de trappen die men bij sommige Hindoe-monumenten aantreft, hebben niet zelden onbehouwen afmetingen.

Tusschen de trap en den rechthoek *A B D C* bevindt zich, op dezelfde hoogte als het overige soubassement, een rechthoekig gedeelte *a b c f*, lang 5.85, breed 1.50 meter, een soort van voorportaal.

Daar de torenvormige bouw in het midden van *A B D C* is opgetrokken, kan men op het soubassement rondom den toren wandelen.

II. DE TOREN.

Nadat het soubassement was opgemeten, begon ik den toren aan alle kanten nauwkeurig op te nemen, en kwam daarbij eerst, tot mijne groote teleurstelling, tot de overtuiging, dat het niet meer mogelijk zoude wezen, eene juiste voorstelling van den toren, zooals die geweest was, te geven. Aan de Zuid-, West- en Oostzijde waren de randen van het metselwerk overal afgebrokkeld, daarbij met aarde en gras bedekt; aan de Oostzijde lag zelfs een vrij groote hoop aarde en puin tegen den toren aan, zoodat hier alles overdekt was, het geheel zag er als een vormeloozen klomp uit, waartusschen slechts hier en daar metselwerk te voorschijn kwam, en ik begon reeds te wanhopen den bouw van den toren te zullen kunnen ontcijferen.

De eenige hoop die overbleef, was dat het metselwerk onder de aarde en het puin aan de Oostzijde goed bewaard zoude wezen, en dit bleek nu bij voorzichtige uitgraving werkelijk het geval te zijn. Hierdoor was ik in staat om aan die zijde alle details van het benedenste gedeelte van den toren in kaart te brengen, terwijl, meer naar boven, de toren ook aan de Noordzijde voldoende goed geconserveerd was, om eene zuivere opmeting toe te laten. Zoo konden dan door nauwkeurige opmetingen, nu hier, dan daar, de gegevens verzameld worden voor de samenstelling van de bijgevoegde teekening; zij stelt dus den toren gerestaureerd voor, dat is, met weglating van alle afbrokkelingen; zóó als de toren bij de oprichting geweest moet zijn.

De as van den toren staat juist in het midden van den rechthoek *A B D C*, en valt dus samen met het snijpunt der diagonalen *A D* en *B C* (zie fig. 5 A); zooals hierboven reeds werd opgemerkt, is de toren een weinig naar achteren verzakt, en is de as dus niet geheel vertikaal meer.

De geheele bovenbouw, de toren, en ook het gedeelte *A B D C* van het soubassement, zijn symmetrisch ten opzichte van deze as.

De toren begint met een fraaijen 28 - hoek, bestaande uit 4 lange kanten *w w*, die door 4 × 6 = 24 kortere rechthoekig inspringende dwarsmuurtjes *wx*, *xx* (fig. 5 A) verbonden zijn.

De 28 - hoek is rondom met lijstwerk voorzien, dat eene herhaling is van het lijstwerk van het soubassement, echter eenvoudiger en wat kleiner, daar de hoogte van den 28 - hoek 1.42 meter bedraagt. De vlakke wand *t* komt hier overeen met den vlakken wand *m* van het soubassement, de punten *t' t'* met *m' m'*, *v* met *l*, enz.

De lange kanten *w w*, gemeten langs den vlakken wand *t*, hebben eene lengte van 2.25 meter, de dwarsmuren *wx* en *xx*, gemeten op dezelfde plaats, eene lengte van 0.66 meter.

In den plattegrond is de omtrek *w w x x x x x w* gestippeld aangegeven, omdat de bovenste rand van het lijstwerk *v v v v* vooruitspringt en hem dus overdekt.

In den vlakken wand *t* treffen wij de eerste versieringen aan; het zijn kubusvormige gele zandsteenblokken *γ γ*, ter lengte van 22 centimeter; van deze steenen zijn er 4 in iederen langen kant *w w* aangebracht, twee op de hoeken en twee daar tusschen, op afstanden van 48 centimeter. Zij springen alle een weinig vooruit, zooals in fig. 5 A duidelijk is te zien, en zijn voor het grootste gedeelte in den muur ingelaten.

Verder is in iederen inspringenden hoek van de kleine muurtjes *x x* een gele zandsteen *δ* aangebracht van dezelfde grootte als de steenen *γ*; de zandsteenen *δ* zijn aan een der hoeken uitgekeept (zie fig. 5 A), springen ook een weinig vooruit, maar zijn eveneens voor het grootste gedeelte in den muur ingelaten en dus van buiten slechts gedeeltelijk zichtbaar.

In het geheel bevat dus de 28 - hoek.

4 × 4 = 16 steenen *γ*
4 × 3 = 12 steenen *δ*

Samen: 28 zandsteenblokken.

Op den 28 - hoek ligt eene dunne plaat *ij ij*, hoog 7 centimeter; het is een 52 - hoek, de vier lange kanten zijn 2.38 meter, de 4 × 12 = 48 daar tusschen liggende in- en uitspringende kanten ieder $32\frac{1}{2}$ centimeter lang (zie fig. 5 A).

De uitspringende hoeken van deze plaat liggen een weinig over de inspringende hoeken van het bovenvlak (*v v v*) van den 28 - hoek heen, zooals uit den plattegrond te zien is.

Daarop volgt een regelmatig 8 - hoekig ligchaam *z z*, ter hoogte van 0.37 meter; het is niet prismatisch, maar een weinig pyramidaal, aangezien het grondvlak iets grooter dan het bovenvlak is. Het grondvlak valt overal binnen de inspringende hoekjes van de 52 - hoekige plaat. Met den 8 - hoek wordt de hoekige bouw van den toren besloten, het daarboven volgende gedeelte van den toren is rondbouw.

De basis van dezen rondbouw is de ingeschreven cirkel (No. 1) van den 8 - hoek

en raakt dus de 8 zijden van het bovenvlak van den 8 - hoek in hun midden (zie plattegrond). De eerste cirkelvormige ring *E* springt met kromme lijn naar buiten uit, het bovenvlak, cirkel No. 2, heeft de grootste doorsnede van den rondbouw, namelijk 5.70 meter, terwijl het grondvlak, cirkel No. 1, 5.37 meter doorsnede heeft.

Op den ring *E* volgt de cylinder *F*, en dan *de eerste ring van gelen zandsteen G*; de hoogte bedraagt 13 centimeter; de vierkante zandsteenblokken hebben dezelfde grootte, maar zijn aan den buitenkant halfcirkelvormig afgeslepen, de vooruitstekende ronde rand is bij de meeste steenen afgebroken.

Nu volgen twee zeer merkwaardige ringen *H* en *K*, waarvan de eerste met bevallig gebogen vorm naar binnen, de tweede naar buiten loopt. De hoogte van den ring *H* is 0.43 van *K* 0.56 meter

De ringen *H* en *K* stellen samen blijkbaar het *„lotoskussen"* voor, het kussen waarop de Hindoe-goden zittende afgebeeld worden. Beide ringen zijn bewerkt; op den ring *H* is de teekening der bloembladen nog duidelijk te zien, ofschoon de randen zeer veel geleden hebben, en daardoor niet meer scherp zijn. In den ring *K* zijn bijna alleen vrij diepe groeven te zien, de afronding is slechts op enkele plaatsen, en flauw, waar te nemen.

Op het lotoskussen volgt een afgeknot kegelvormige ring *L*, dan twee cylinders *M* en *N*, daarna weder een nagenoeg cylinder-vormig stuk *O*, dat in het midden het smalst is; hier bereikt de toren de geringste dikte (cirkel No. 3 in fig. 5 A) namelijk 3.07 meter, en neemt nu naar boven weder in dikte toe.

Eerst volgt de cylinder *P*, dan, ingevat tusschen twee dunne lijsten *Q* en *S*, een ronde vooruitspringende rand van gewone roode baksteenen *R*, die goed bewaard is gebleven; dan de cylinder *T*, vervolgens, tusschen twee dunne lijsten *V* en *X*, de *tweede rand van gelen zandsteen W;* deze is dikker dan de eerste, de hoogte bedraagt 16 centimeter, de steenen zijn even breed als hoog, en van voren weder rond geslepen, maar het vooruitstekende gedeelte is bij vele afgebroken.

Eindelijk besluit een 2.20 meter hoog cylindervormig stuk *Z* den ronden torenbouw. Dit stuk is beneden veel smaller dan boven, verbreedt zich langs eene kromme lijn, om dan weder zuiver cylindervormig op te loopen. De doorsnede van den ronden toren bedraagt van boven 4.33 meter (cirkel No. 4). Het overhangende gedeelte van dezen cylinder is overal erg afgebrokkeld, de meeste steenen, die men beneden rondom den toren verspreid vindt, zijn van dit gedeelte afkomstig.

De hoogte van den geheelen toren is:

van den 28 - hoek	1.42	meter
van den 52 - hoek	0.07	„
van den 8 - hoek	0.37	„
van den rondbouw.	6.77	„
Samen . . .	8.63	meter.

III. DE BOVENBOUW.

Op den ronden toren verheft zich nog een hoekige bovenbouw, die eene herhaling is van den hoekigen torenbouw, maar eenvoudiger en veel kleiner.

Op het platte bovenvlak van den ronden toren verheft zich eerst een 0.30 meter hooge 20 - hoek *a a a a;* de 4 lange zijden zijn 1.15 meter, de 4 × 4 = 16 korte in- en uitspringende kanten ieder 0.30 meter lang. De 20 - hoek is gericht even als de benedenbouw, dat wil zeggen dat het azimuth van 2 der lange kanten 75°, van de 2 andere 165° is.

In de 4 lange kanten van dezen 20 - hoek zijn versieringen van den gewonen rooden gebakken steen aangebracht, die ik eerst voor aangezichten had gehouden. De controleur *van Delden* zond mij later op mijn verzoek eene schets van de paarsgewijze in de lange kanten voorhandene bewerkte steenen, welke schets in fig. 6 is weergegeven; de figuren schijnen de stijlen van een hekwerk te moeten nabootsen (volgens den heer *Groeneveldt*). Zij zijn aangebracht op naar buiten gebogen steenen in den vorm onzer dakpannen; merkwaardig is het dat de twee naast elkaar staande figuren ongelijk zijn.

Daarop volgt een 0.25 meter hooge 36 - hoekige plaat *b b b*, welker 4 lange kanten 0.98 meter, en welker 4 × 8 = 32 korte kanten 0.15 meter lang zijn. Ook hier springen de uitspringende hoeken van den 36-hoek een weinig over de inspringende hoeken van den 20-hoek heen, zooals te zien is uit fig. 5 A. Daarop volgt een regelmatige 8-hoek *c c*, welks kanten 0.83 meter lang zijn, de hoogte is 10 centimeter; dan nog een regelmatige iets grootere 8 - hoek *d d*, hoog 8 centimeter; vervolgens een wederom iets grootere regelmatige 8 - hoek *e e* met rond geslepen vooruitstaanden rand, hoog 9 centimeter; eindelijk de bovenste 8 - hoek *f f*, hoog 12 centimeter, welks kanten 0.97 meter lang zijn. In het midden van vier zijden van dezen 8-hoek *f f* is eene versiering aangebracht, en wel een leeuwenkop van gelen zandsteen; de steenen zijn 0.34 meter breed, waarvan het middelste $^1/_3$ gedeelte gebeeldhouwd is, terwijl aan weerskanten $^1/_3$ gedeelte van den zandsteen onbewerkt, glad, is.

Het beeldhouwwerk is niet zeer scherp meer.

Op den 8-hoek *f f* ligt een conisch stuk *gg*, *hh* dat aan den buitenkant tamelijk afgebrokkeld is; een hoekige bouw schijnt dit niet geweest te zijn, waarschijnlijk was dit bovenste gedeelte van het monument weder rond. Het stuk is 0.47 meter hoog; het bovenvlak *hh*, dat geheel plat is, heeft eene doorsnede van 1.50 meter. In het midden bevindt zich een 0.25 meter groot gat *k*, dat 2 meter diep is; bij herhaald stampen in dit gat met een scherpen stok kon niet verder worden doorgedrongen en scheen men op steen te stuiten

Dit gat heeft vroeger hoogstwaarschijnlijk gediend tot opname van eene houten spits, zooals men gewoonlijk op de stoepa's vindt.

Volgens opgave van den heer *Groeneveldt* heb ik eene dergelijke spits *l* met gepunte lijnen op het monument geteekend, zonder natuurlijk in het allerminst te

willen aangeven dat de spits, die onze stoepa eertijds versierde, werkelijk dien vorm heeft gehad ([1]).

De geheele hoogte van den bovenbouw, zonder de spits, bedraagt 1.41 meter.

Op de hoogte van den 20-hoek *aaaa*, en rustende met zijne basis op den ronden toren, ligt de grootste bewerkte steen die aan de stoepa is gevonden. Het is een olifantskop van gelen zandsteen, ter lengte van 0.68 meter. Er is slechts één olifantskop aanwezig, en deze ligt aan *die* zijde van de stoepa, welke van de Tjandi toea is afgewend, (zie fig. 5 A), dat is dus aan de Zuidoostzijde ([2]).

De 4 leeuwenkoppen liggen hier *boven* den olifantskop, eene combinatie, die men ook elders bij Hindoe-monumenten heeft aangetroffen.

De geheele hoogte van het monument is dus:

Metselwerk onder den grond. . . .	0.18
Soubassement	1.78
Toren	8.63
Bovenbouw	1.41
Samen . . .	12.— meter,

waarbij vroeger nog eene spits van 4 meter, of meer, kwam.

De groote uitvoerigheid der beschrijving zal, zoo ik meen, voldoende gerechtvaardigd zijn door de nog grootere zeldzaamheid van dergelijke oude bouwwerken op Sumatra, en de werkelijk zeer fraaie constructie van het monument, die getuigenis aflegt voor de bekwaamheid der bouwmeesters.

([1]) Ik heb dezen vorm gekozen, omdat de belangrijke diepte van het gat, waarin de houten paal van de spits gestaan heeft, op eene aanzienlijke hoogte schijnt te wijzen. Een zonnescherm, meestal bestaande uit meerdere boven elkaar verrijzende en telkens kleinere étages, is de oorspronkelijke en ook later de meestgebruikelijke vorm, die aan de spits der Boeddhistische dagoba's en stoepa's werd gegeven. In den archipel was deze vorm evenmin ongewoon, zooals blijkt uit een basrelief in het museum van het Bataviaasch Genootschap, dat zulk eene spits voorstelt. Ook mag ik er op wijzen dat een driedubbel zonnescherm, geheel gelijk aan het door mij aangegevene, nog heden op Java bij feestelijke gelegenheden gebruikt wordt, en wat bij feestelijke gelegenheden dient, mag in den regel voor oud gehouden worden.

Overigens kan de spits van dit monument honderd andere vormen gehad hebben, behoudens de stellige voorwaarde, dat men op de eene of andere wijze daarmede een zonnescherm heeft voorgesteld.

Het geheel moet van hout geweest zijn en was vermoedelijk fraai beschilderd of verguld; ik meen deze veronderstelling te mogen wagen met het oog op de zorg en den smaak, waarmede het monument gebouwd is en die zich ook wel tot de spits zullen uitgestrekt hebben. Gr.

([2]) Ik ben geneigd te denken, dat er vier olifantskoppen geweest zijn, evenals een der hoogere randen met vier leeuwenkoppen versierd is. Regelmatige randen van olifanten en leeuwen komen veelvuldig als versiering van Boeddhistische bouwwerken voor, en onveranderlijk in de hier aangetroffen volgorde, d. i. de olifanten onder en de leeuwen boven. De symbolische beteekenis van dit ornament is nog niet voldoende verklaard (zie ook Fergusson, History of Indian and Eastern Architecture, pag. 403). Gr.

De regelmatige en gedeeltelijk vrij gecompliceerde figuren, die bij den hoekigen torenbouw zijn gebruikt, de niet overdadig aangebrachte versieringen en de hier en daar voorkomende zeer bevallige karakteristieke kromme lijnen, doen ons een hoogen dunk opvatten van de kunde en van den smaak der bouwmeesters uit den ouden Hindoetijd (1).

Batavia, 21 September 1880.

---

(1) De heer Verbeek behoeft niet te vreezen dat hij te veel van ons geduld heeft gevergd, want hij en de heer van Delden hebben voor de Indische archeologie eene bijdrage van zelden geëvenaarde waarde geleverd.

Uit hunne uitvoerige beschrijving der *stoepa,* die aantoont met hoeveel kunst en smaak deze gebouwd is, verkrijgen wij de wetenschap dat we hier te doen hebben met een monument uit den bloeitijd der Hindoe-beschaving.

Dit monument stond niet alleen, maar maakte een deel uit van een omvangrijken bouw, waarvan de andere deelen, uit den aard hunner bestemming minder hecht dan de massieve stoepa, den sloopenden invloed der eeuwen minder goed hebben weerstaan. Wij mogen echter aannemen dat aan de andere gebouwen dezelfde zorg is besteed, als aan dat wat wij nu nader hebben leeren kennen.

De *stoepa* is een monument van zuiver Boeddhistischen aard en wij zullen zien dat de andere gebouwen, voor zooveel wij uit de daarover geleverde oppervlakkige mededeelingen kunnen oordeelen, datzelfde karakter bezitten.

Het bestaan van zulk een omvangrijken Boeddhistischen bouw moet ons doen aannemen, dat in die streken eene belangrijke Hindoe-vestiging geweest is, die uitsluitend dan wel voornamelijk het Boeddhisme beleden heeft.

Vermoedelijk is die vestiging van uit de oostkust van het eiland gesticht geworden, met welke deze streek door de Kampar-rivier in verbinding staat en met welke het handelsverkeer, bij gebreke aan behoorlijke wegen naar de dichter bij gelegen westkust, wel uitsluitend zal hebben plaats gehad. Trouwens ten huidigen dage is dat nog ongeveer hetzelfde.

Reeds vroeger bezaten wij aanwijzingen omtrent Boeddhistische Hindoe-vestigingen in het oostelijk gedeelte van Sumatra (zie de boven door den heer van Delden aangehaalde passage mijner Notes en het bericht van Dr. Kern in de notulen der vergaderingen van het Bataviaasch Genootschap van 6 Juli 1880 IV*a*), en die aanwijzingen worden door de ontdekkingen van dit monument bevestigd.

Misschien zelfs mag men aannemen dat deze vestiging, zoo diep in het binnenland, haar ontstaan te danken heeft aan de omstandigheid, dat de Boeddhistische kolonisten op Sumatra, toen zij zich bugen moesten onder de heerschappij hunner Sivaïtische stamgenooten op Java, ook om godsdienstige redenen zich buiten hun bereik naar het binnenland teruggetrokken hebben.

Terwijl de stoepa te Moeara-Takoes ons thans geheel in haren uiterlijken vorm bekend is, zijn de heeren Verbeek en van Delden niet in de gelegenheid geweest ons omtrent de andere ruïnen meer dan een oppervlakkig bericht te geven.

Dat bericht leert ons weinig omtrent de inrichting van elke dier ruïnen in het bijzonder, maar geeft toch belangrijke aanwijzingen omtrent den geheelen bouw.

De zoogenaamde *tjandi toea* is waarschijnlijk eene *vihara,* dat is een gebouw met twee of meer naar boven telkens kleinere verdiepingen, bestemd tot het plaatsen van beelden, tot woning voor de priesters, en somtijds voor beide doeleinden te gelijker tijd gebruikt. Inwendig zou het dan eene opene ruimte of zaal vertoond hebben, omgeven door cellen voor de monniken of nissen voor de beelden.

De *tjandi bongsoe* kan een kleiner tempeltje geweest zijn, bestemd tot het plaatsen van beelden, ex voto's enz., zooals vaak bij Boeddhistische tempels voorkwam.

Voor de twee *palangka's* weet ik geene bestemming op te geven; alleen moet ik er op wijzen dat

men bij het ontgraven van Boeddhistische ruïnen bij Peshawer soortgelijke platformen gevonden heeft, zoowel rond als vierkant, die echter niet afzonderlijk stonden, maar op eenigen afstand door nissen omgeven waren. Ook daar heeft men de beteekenis er van niet kunnen nagaan (Fergusson op. cit. pag. 170).

Men ziet dat de ruïnen van Moeara-Takoes ons nog veel leeren kunnen en een nader deskundig onderzoek daarvan zou bijzonder belangrijk wezen, omdat de inrichting der Boeddhistische kloosters of tempels, zooals die bij de Hindoe's gebruikelijk was, slechts zeer onvoldoende bekend is.

Zooals men weet heeft in eigenlijk Hindoestan het Boeddhisme voor andere godsdiensten moeten wijken en wat men daar nog van Boeddhistische bouwwerken vindt, zijn zeer oude stoepa's en rotstempels, welke laatste van de gewone tempels slechts eene zeer onvolledige voorstelling geven. Al het andere is verwoest of voor andere doeleinden aangewend en daardoor onkenbaar gemaakt.

Daardoor bestaat in de geschiedenis der Boeddhistische bouwkunde eene lacune, die slechts van elders kan worden aangevuld.

Herhaaldelijk is daarvoor uitgezien naar den Indischen archipel, waar de Hindoe-vestigingen zeer oud waren en belangrijk genoeg om groote bouwwerken te stichten; tot nog toe echter te vergeefs.

Het schijnt dat Java ons hierin niet kan helpen, want, behalve Boro Boedoer, is daar nog geen zuiver Boeddhistisch monument aan den dag gebracht. Onze kennis der Java-oudheden is niet voldoende om te beweren dat zulke monumenten op dat eiland inderdaad niet voorkomen, maar zeldzaam zijn ze er dan toch in elk geval. Zouden ze er nimmer bestaan hebben, dan wel door vervolging van den kant der overheerschende Sivaïten zijn verdwenen? Wederom eene vraag, waarop nader onderzoek het antwoord zal moeten leveren.

Maar hoe dit ook zij, de ruïnen te Moeara-Takoes beloven nog veel zoowel voor de archeologie van den archipel, als voor de geschiedenis der Boeddhistische bouwkunst in het algemeen; laat ons hopen dat spoedig eene bevoegde hand de daar verborgen gegevens zal kunnen gaan onthullen, maar vooral dat het, even als thans met de stoepa geschied is, eene bevoegde hand zal zijn; want gelijk de bedekkende aarde vele der scherpe lijnen van de stoepa voor de opname van Verbeek heeft bewaard, zoo zag ik ook liever de overige ruïnen voorloopig in haren beschermenden schoot gelaten, dan dat ze, op onoordeelkundige wijze ontgraven, ter wille van ijdele nieuwsgierigheid voor de wetenschap verloren gaan. GR.

HINDOE MONUMENT.

(STOEPA)

BIJ MOEARA TAKOES AAN DE KAMPAR RIVIER

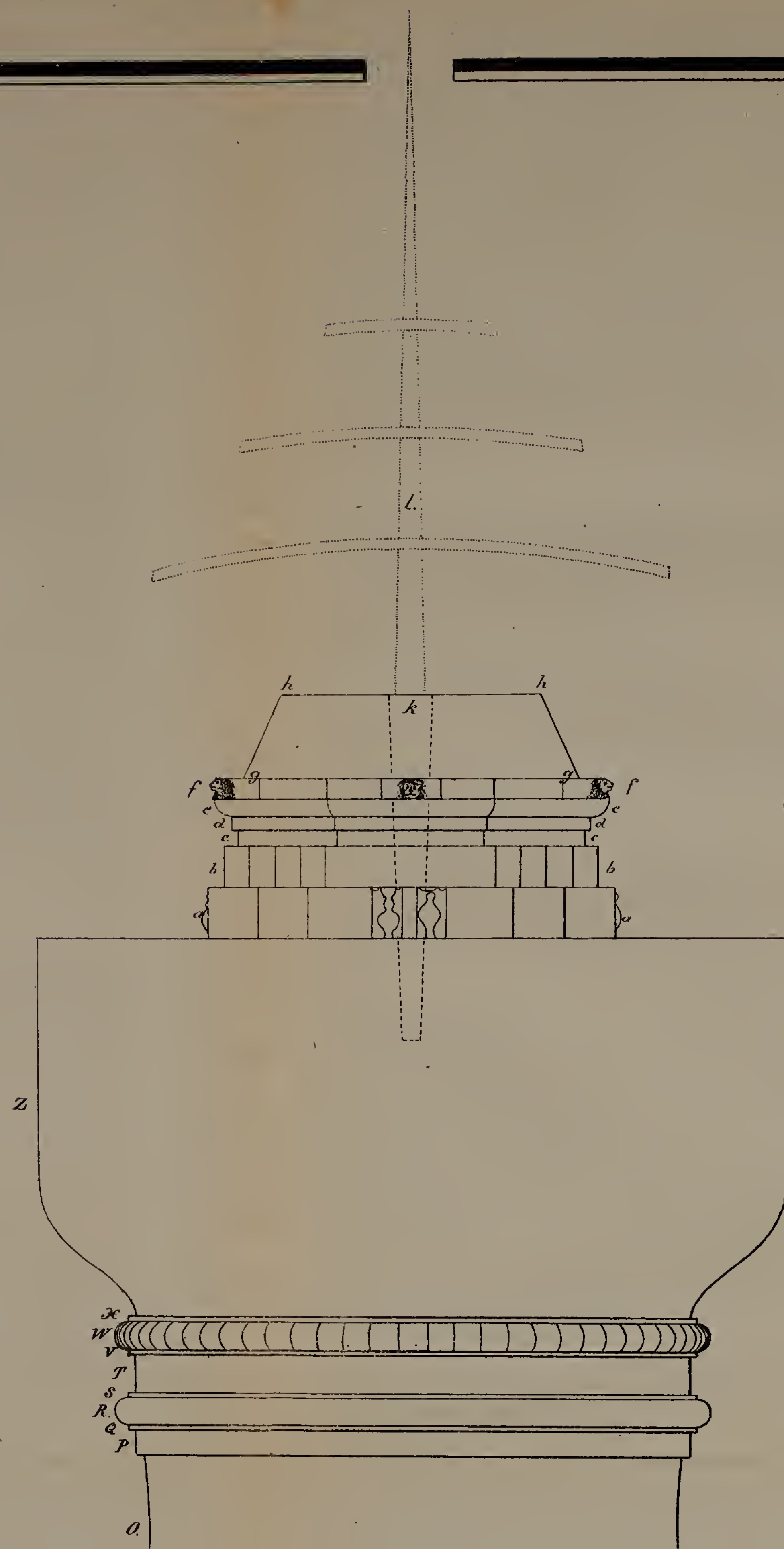
ONDERAFDEELING Pangkalan Kotta Baroe XII Kotta Kampar – AFDEELING L Kotta's.

RESIDENTIE Padangsche Bovenlanden.

Gouvernement Sumatra's Westkust

Schaal 3:100.

Opgenomen in Januarij 1880

l.
h
h
k
f
g
g
f
e
e
d
d
c
c
b
b
a
a
Z
X
W
V
T
S
R.
Q
P
O.

Gouvernement Sumatra's Westkust

Schaal 3:100.

Opgenomen in Januarij 1880

Door den Mijn-Ingenieur

R. D. M. VERBEEK.

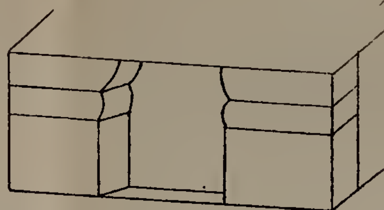

Fig. 2. Gedeelte van het soubassement der Tjandi-toea (Schetsteekening)

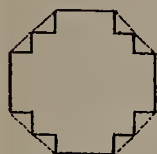

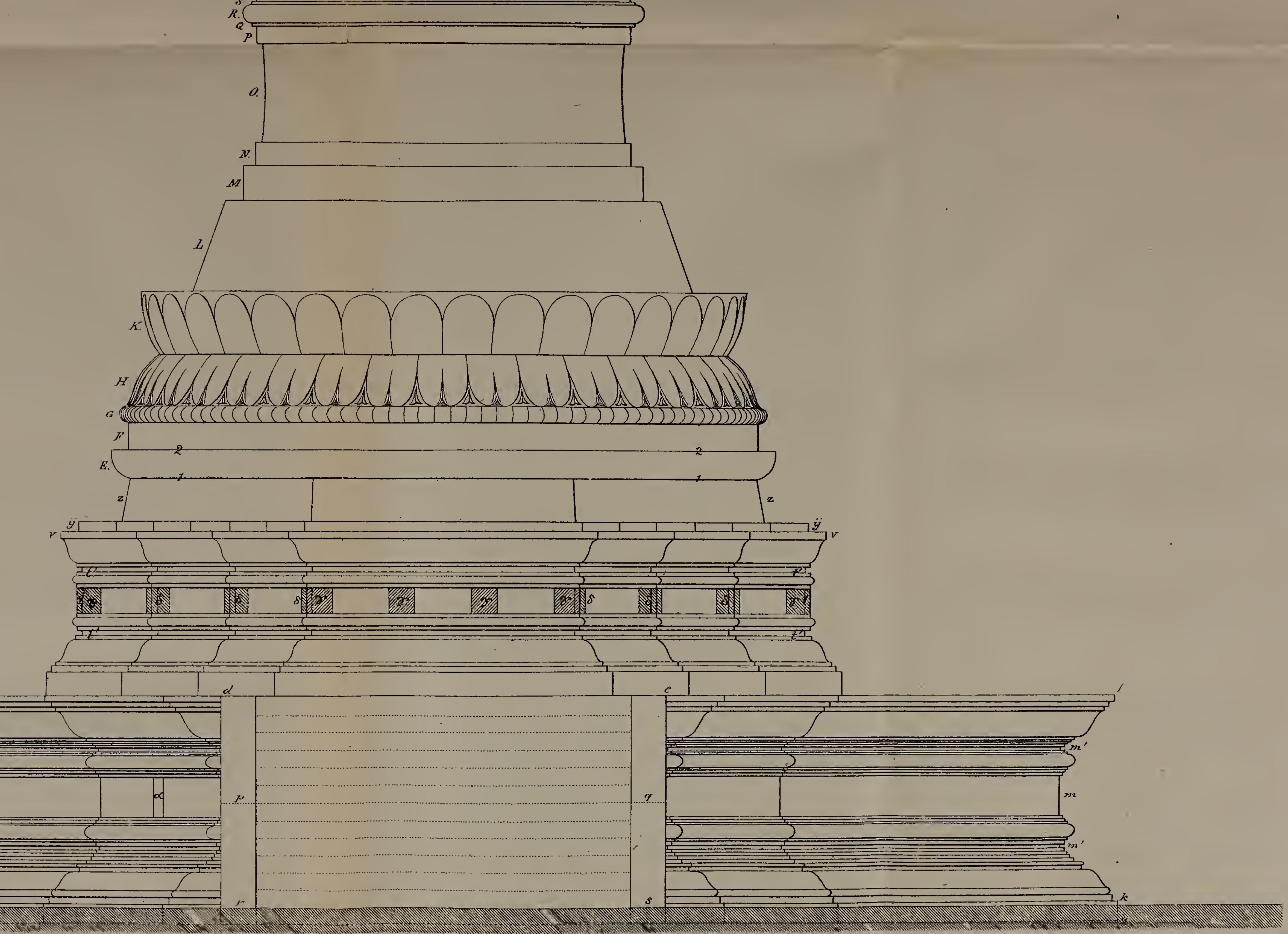
Fig. 3. Waarschijnlijke grondvorm van den Tjandi-toea.

Fig 6. Versieringen in rooden gebakken steen aangebracht in den 20-hoek a.a. van den bovenbouw der Stoepa
Schaal 1:100.

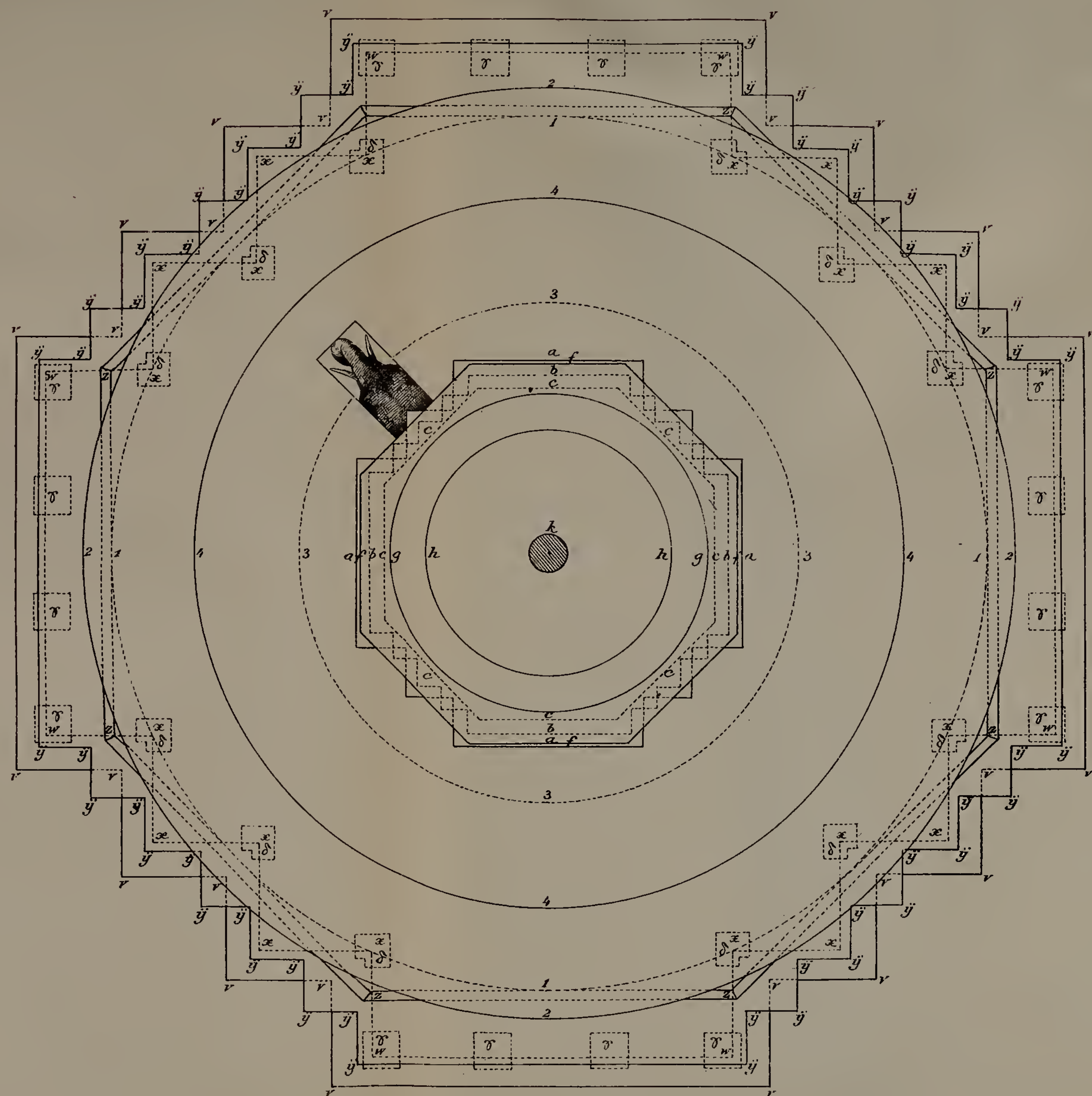
Fig: 5 B.

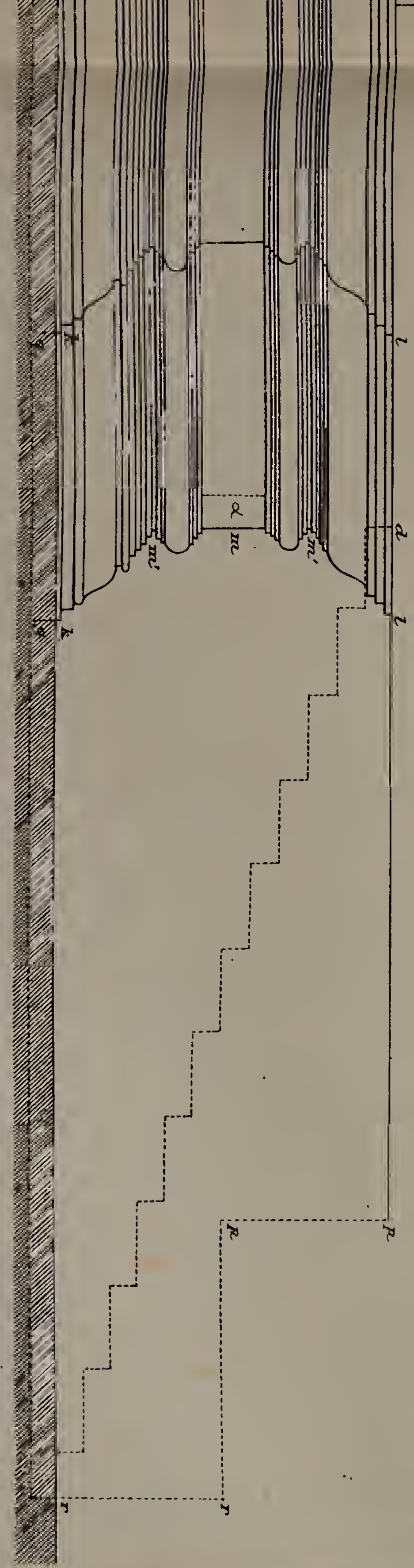
…g. 5 B. Vertikale Projectie, op een vlak evenwijdig aan AB van fig 5 A.

Fig. 5 C. Verticale Projectie, op een vlak evenwijdig aan AC van Fi

β

van Fig. 5A.

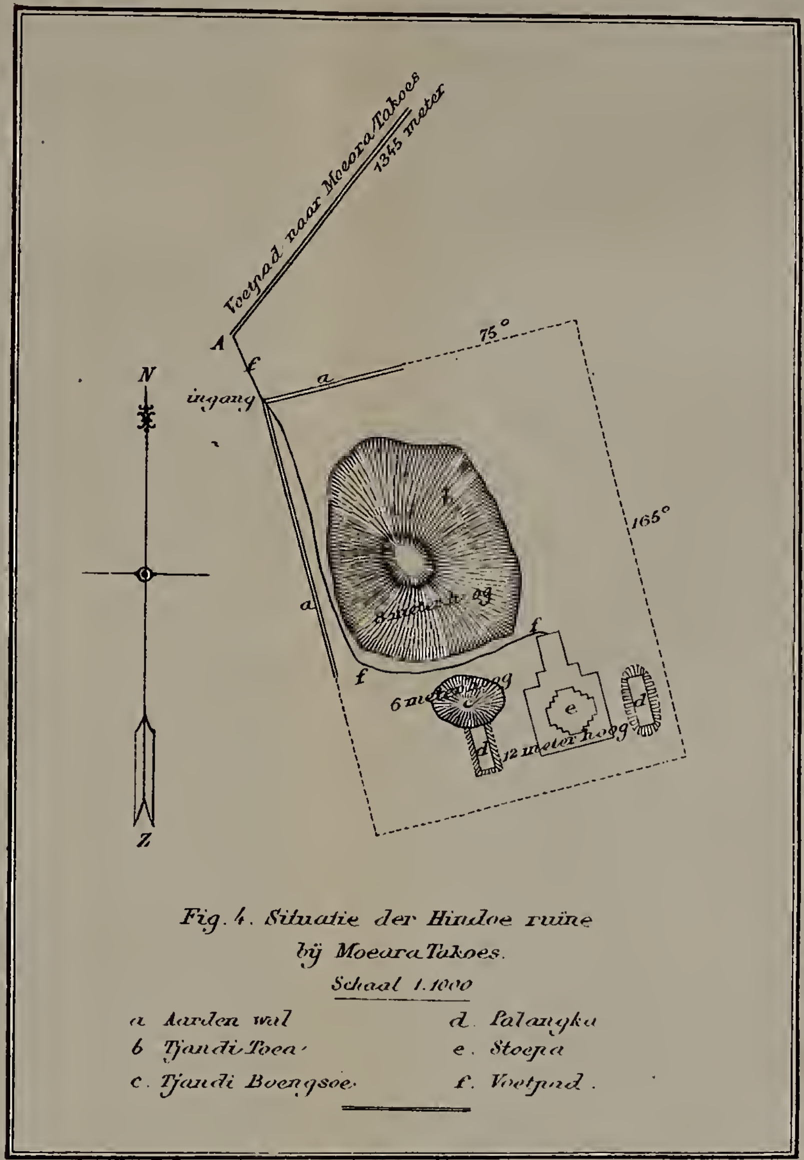

Fig. 4. Situatie der Hindoe ruïne bij Moeara Takoes.

Schaal 1.1000

a. Aarden wal
b. Tjandi Toea
c. Tjandi Boengsoe
d. Palangka
e. Stoepa
f. Voetpad.

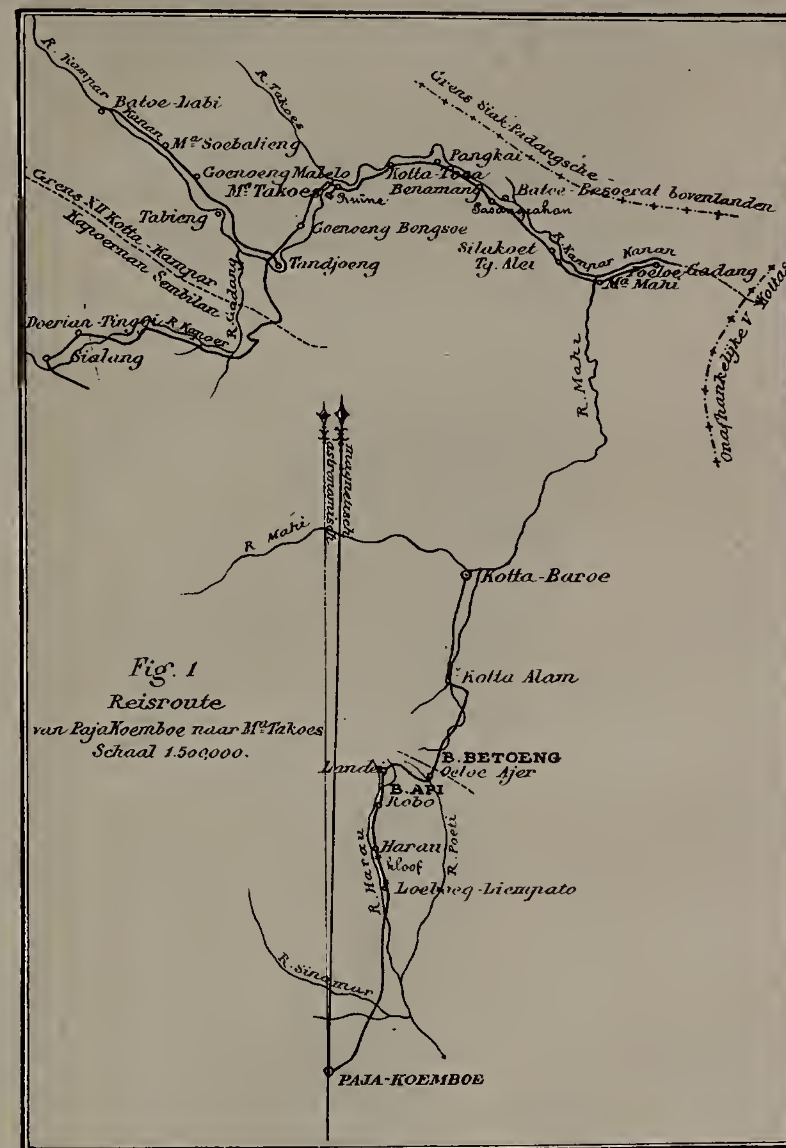

Fig. 1
Reisroute
van Paja Koemboe naar Ma. Takoes
Schaal 1.500,000.

Fig. 5 A. Horizontale Projectie.

ALPHABETISCH REGISTER

OP DE

41 eerste deelen

DER

VERHANDELINGEN

VAN HET

BATAVIAASCH GENOOTSCHAP VAN KUNSTEN EN WETENSCHAPPEN.

1779—1881.

INLICHTINGEN

OMTRENT

het gebruik van het Alphabetisch Register.

1°. De Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap werden uitgegeven en herdrukt in de volgende jaren:

NUMMER der DEELEN.	1ste druk.	2de druk.	3de druk.	NUMMER der DEELEN.	1ste druk.	NUMMER der DEELEN.	1ste druk.	NUMMER der DEELEN.	1ste druk.
I[a]	1779	1820	1825	XI	1826	XXI[d]	1847	XXXI	1864
II[a]	1780	1823	1826	XII	1830	XXII	1849	XXXII	1866
III[a]	1781	1824	—	XIII	1832	XXIII	1850	XXXIII	1868
IV[a]	1786	1824	—	XIV	1833	XXIV	1852	XXXIV	1870
V[a]	1790	1827	—	XV	1833	XXV	1853	XXXV	1870
VI	1792	1827	—	XVI	1836	XXVI[e]	1857	XXXVI	1872
VII[b]	1814	—	—	XVII	1839	XXVII	1860	XXXVII	1875
VIII	1816	1826	--	XVIII	1842	XXVIII	1860	XXXVIII	1875
IX	1823	—	—	XIX	1843	XXIX	1862	XXXIX[f]	1880
X	1825	—	—	XX[c]	1845	XXX	1863	XL[f]	1879
								XLI	1881

a. Van de drie eerste deelen bestaat bovendien nog een Nederlandsche herdruk van de eerste uitgave.

Blijkens resolutie der dirigeerende leden van 8 Juli 1783 werden 20 exemplaren dezer herdrukken uit Nederland besteld. Wellicht hebben deze herdrukken aanleiding gegeven tot de onjuiste opgave der jaartallen van uitgave van het Iste en IIde deel, voorkomende in het Chronologisch register van deel XVIII.

Ook in het 4de stuk van deel XXV geeft Bleeker voor het Iste deel niet altijd het juiste jaartal.

De platen, voor de eerste deelen der Verhandelingen benoodigd, konden in Indië niet vervaardigd worden, zoodat ze tijdens het verschijnen dier deelen nog ontbraken.

Blijkens resolutie der dirigeerende leden van 25 Maart 1784 waren destijds de 300 stellen in Nederland vervaardigde platen, behoorende bij het I^ste^ deel, ontvangen; en den 20 Mei 1786 werd besloten die platen aan de leden te zenden.

In de vergadering van 18 Maart 1785 werd eene Commissie benoemd om te bepalen, welke platen voor het II^de^ en III^de^ deel vervaardigd zouden moeten worden; doch het is mij niet gebleken, dat deze Commissie hieromtrent verslag heeft uitgebracht.

Het IV^de^ deel werd in Nederland gedrukt, wegens gebrek aan geschikte drukletters en papier in Indie.

Blijkens resolutie van 5 December 1791 had „de geleerde boekverkooper „Nicolai te Berlin eene Hoogduitsche vertaling van de verhandelingen be„zorgd". Of hier al de vijf destijds reeds verschenen deelen bedoeld worden, blijkt niet nader uit de resolutie.

b. De twee eerste stukken werden reeds in 1791 uitgegeven.

c. Op het titelblad staat ten onrechte: 1844.

d. Bestaat uit twee gedeelten. Op het titelblad staat 1846—1847.

e. Op het titelblad staat 1854—1857.

f. Daar het XXXIX^ste^ deel, hoewel vroeger ter perse gelegd dan het XL^ste^, eerst later dan dit gereed gekomen is, heeft het 1880 als jaar van uitgave bekomen, hoewel het XL^ste^ deel 1879 op het titelblad voert.

2°. De verwijzingen in het Alph. register hebben betrekking:
op den 1sten druk: voor de deelen VII en IX t/m XLI.
op den 2^den^ druk: „ „ „ III, IV, V, VI, en VIII.
op den 3^den^ druk: „ „ „ I en II.

3°. Met uitzondering van het VII^de^ en XVII^de^ deel, zijn de eerste 18 deelen doorloopend gepagineerd; het XVII^de^ deel is eerst doorloopend gepagineerd van bladz. 1—288, en dan volgt eene nieuwe pagineering van bladz. 1—176.

Het VII^de^ deel en de deelen XIX t/m XLI hebben geene doorloopende pagineering, doch in de deelen VII en XXIII t/m XLI is eene inhoudsopgave geplaatst, waaruit blijkt, welk volgnummer de verschillende stukken hebben.

In verband met een en ander wordt in de laatste kolom van het Alph. register verwezen:

naar de pagina's, voor de deelen I t/m VI, VIII t/m XVIII, waarbij de beide seriën der pagineering van het XVII^de^ deel, door *a* en *b* onderscheiden zijn;

naar het in de inhoudsopgave bekend gestelde volgnummer, voor de deelen VII, en XXIII t/m XLI;

naar het volgnummer volgens de orde, waarin de stukken geplaatst zijn, waarbij het stuk volgende op het voorbericht als 1ste stuk beschouwd is, voor de deelen XIX t/m XXII.

4°. *Vóór-en Naberichten* zijn in den regel niet, en naamlijsten nergens in het register vermeld.

Waar een enkele maal het opnemen van 't een of ander uit een vóór- of nabericht nuttig voorkwam, is het nummer der pagina, daarop betrekking hebbende, tusschen haakjes geplaatst.

5°. De titel van eenig stuk komt slechts eenmaal voor in 't register en wel, zoo de schrijver bekend is, bij den naam van dien schrijver. Achter de woorden, die de behandelde onderwerpen aanduiden, wordt steeds verwezen naar het woord, waarachter de betrekkelijke titel voorkomt, terwijl tevens altijd het deel der Verhandelingen en de pagina of het volgnummer, de plaats aanduidende, waar die titel te vinden is, worden bekend gesteld.

6°. Vele onderwerpen, in de verschillende stukken behandeld, — ook dezulke welke niet zoo direct uit den titel te raden zijn, — werden in het Alphabetisch register opgenomen

Een register te maken, dat in dit opzicht óf aan de eischen der consequentie óf aan die der volledigheid voldoen moet, zou eene geregelde bestudeering der 41 deelen van de Verhandelingen vorderen.

Het register maakt dan ook noch op zuivere consequentie, noch op volledigheid aanspraak. Men beschouwe al wat opgenomen is, behalve de titels en de daaruit blijkende onderwerpen, als toegift.

ALPHABETISCH REGISTER.

Aanmerkingen op de vraag: „Welke zijn de spoedigst voortkomende wortelen om het behoeftig gemeen bij misgewas van graan te spijzigen?" . III pag. 175.

Aap (Langstaartige), zie v. Wurmb . . . . . . { I ″ 213. / IV ″ 361. }

Aardbeving, zie Radermacher . . . . . . II ″ 369.

Acupunctuur, zie v. Siebold . . . . . . XIV ″ 379.

Adder (De groote), zie v. Wurmb . . . . . . III ″ 213.

Adelstand op Java, zie Mac Gillavry . . . . XVI ″ 29.

Alfoeren van Boeroe, zie Wilken . . . . . . XXXVIII 1ste stuk.

Algae, zie v. Siebold . . . . XII pag. 1.

Algodendom, zie Buddingh . . . . XXII 9de ″

Alphabet (Bimaasch-), zie Zollinger . . . . XXIII 4de ″

″ (Karaw Bataksch-), zie de Haan . . . XXXVIII 2de ″

″ (Mallabaarsch-), zie Cellarius . . . . III pag. 187.

Alphabetisch register op de Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap, zie „Register". . . { XVIII ″ (7). / XLI 5de stuk. }

Alting (W. A.), zie de Klerk . . . . . . XXXIII 3de ″

Altingia excelsa, zie Norona. . . . . . . V pag. 41.

″ (De voortreffelijke) in het Maleisch en Javaansch genaamd: Rasamala, en bij Rumphius in zijn Ambonsch Kruidboek 11de deel blz. 57 genaamd: lignum papuanum. . . . . . V ″ 48.

Ambergris (Poeloe), Chineesche schrijvers over — zie Groeneveldt. . . . . XXXIX 1ste stuk.

Amboina (Ziekte van 1838), zie Schindele . . . XVII pag. 159b.

Ambonsch Kruidboek, zie Radermacher . . . . I ″ 60.

Amentaceae, zie v. Siebold . . . . XII ″ 1.

Amerika (Ontdekkingen op de Westkust), zie Radermacher IV ″ 265.

Anacardium of Ranghas, zie Norona . . . . V ″ 57 en 60.

Angelbeek (C. van), Korte schets van het eiland Lingga en deszelfs bewoners . XI ″ 1.

Animalia (Register), zie Radermacher	I pag. 60.
Anoneae, zie v. Siebold	XII 〃 1.
Anthropologie, zie van Iperen	I 〃 215. II 〃 125.
〃 zie Radermacher	II 〃 115.
〃 zie Halewijn	XIII 〃 277.
Arabische handschriften van het Bat. Gen., zie Friederich	XXV 10de stuk.
Arakbranderijen, zie Hooijman	II pag. 81.
〃 〃 Duurkoop	II 〃 311.
Ardjoenā-sāsrā-baoe (Javaansch gedicht), zie van den Broek	XXXIV.
Ardjoenā-Wiwāhā volgens Balineesch manuscript, zie Friederich	XXIII 15de stuk.
Ariesche taal, zie Schlegel	XXXVI 3de stuk.
Aroe (Chineesche schrijvers over het koninkrijk), zie Groeneveldt	XXXIX 1ste stuk.
Aroideae, zie v. Siebold	XII pag. 1.
Asperifoliae, idem	XII 〃 1.
Astrologische kalender op Bali, zie Friederich	XXIII 13de stuk.
Atjeh (Beschrijving), zie Radermacher	III pag. 1.
〃 (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt	XXXIX 1ste stuk.
Atjehsche woordenlijst, zie „Bijvoegsels"	III pag. 271.
Aurantiaceae, zie v. Siebold	XII pag. 1.
Azie (Ontdekkingen op de Oost-kust), zie Radermacher	IV pag. 265.

B.

Badjos (Orang), zie Vosmaer	XVII pag. 61*a*.
Badong (Geslachts register der vorsten van), zie Friederich	XXIII 13de stuk.
Bakoeng, zie Horsfield	VII 5de 〃
Balangingische taal, zie Riedel	XXXIII 2de 〃
Bali (Beschrijving), zie Radermacher	IV pag. 143
〃 (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt	XXXIX 1ste stuk.
〃 (Reis), zie Zollinger	XXII 10de 〃
〃 (Taal en letterkunde, wetboeken, godsdienst, enz.), zie Friederich	XXII 11de 〃
〃 Idem. Vervolg	XXIII 13de 〃
〃 (Visschen), zie Bleeker	XXII 6de 〃
〃 (Witte neger), zie van Iperen	I pag. 215
Balineesch gedicht, zie van Eck	XXXVIII 3de stuk.
〃 manuscript op lontarbladen, zie Friederich	XXII 12de stuk.

Balineesch manuscript, zie Friederich	XXIII 15de stuk.
Balineesche literatuur, zie van Eck	XXXVIII 3de 〃
〃 woordenlijst, zie Radermacher . .	VI pag. 143.
Balistini, zie Bleeker.	XXIV 11de stuk.
Balkis (Prinses) of Baloekih, zie Gerth van Wijck . .	XLI 1ste stuk.
Bandjereesche woorden, zie Radermacher . . .	II pag. 43.
Bandjermasin (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt	XXXIX 1ste stuk.
〃 (Dajakkers), zie Halewijn . . .	VIII pag. 277.
Banka (Chineesche schrijvers over Ha-kang), zie Groeneveldt .	XXXIX 1ste stuk.
Bantam (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt. .	XXXIX 1ste stuk.
〃 (Mineralogie), zie Horner.	XVII pag. 29a.
Bantiksche taal, zie Riedel	XXXIII 2de stuk.
Barometer- en thermometer-stand te Batavia, Kaap de goede hoop en Nagasaki, zie Bericht. . .	II pag 381.
〃 in de Batak-landen, zie de Haan . .	XXXVIII 2de stuk.
〃 op Soembawa, enz., zie Zollinger . . .	XXIII 4de 〃
Batak- landen (Aanteekeningen), zie Netscher . . .	XXXIX 3de stuk.
〃 (Beschrijving), zie Radermacher	III pag. 1
〃 (Chineesche schrijvers over Nakur), zie Groeneveldt .	XXXIX 1ste stuk.
〃 (Reis enz.), zie de Haan	XXXVIII 2de 〃
Bataksch Karaw-alphabeth, zie de Haan. . . .	XXXVIII 2de 〃
Bataksche woordenlijst, zie Bijvoegsels	III pag. 271.
Batang-hari-districten (Aanteekeningen), zie Netscher.	XXXIX 3de stuk.
Batavia, Aardbeving van 1780, zie Radermacher . .	II pag. 369.
〃 Barometer-, thermometer- en water-stand. Weer en wind, zie Bericht	II 〃 381.
〃 Beschrijving, zie Radermacher.	I 〃 1.
〃 (Beschrijving der Omme- en Bovenlanden van), zie Teisseire	VI 〃 23.
〃 (Doodlijsten van de Stad) van A°. 1759 tot 1778	II pag. 377.
〃 Kinderziekte, zie van der Steege . .	I 〃 49 en 232.
〃 Landbouw en suikermolens, zie Hooijman . .	I 〃 123.
〃 Landbouw, arakbranderijen en katjang-tuinen, zie Hooijman	II 〃 81
〃 Suikermolens, zie Teisseire	V 〃 107
〃 Tarwe, zie Hooijman	V 〃 87
〃 idem, zie Teisseire	V 〃 92.
〃 Visschen, zie Bleeker	XXI 2de en 3de stuk XXII 2de stuk.

Batavia (Ziekten, in verband met huizen, drinkwater, begraafplaats, varkensfokkerijen, leêrbereiding, arakbranderijen, kalkovens, schorren, zeestrand, hospitalen, en krijgsdienst te), zie Duurkoop . . .	11 pag. 311.
Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen.	
〃 Adres aan Raffles. . . .	VIII pag. (II).
〃 Antwoord van Raffles. . .	VIII 〃 (VI).
〃 Arabische handschriften, zie Friederich. .	XXV 10de stuk.
〃 Correspondentie met lord Minto .	VII pag. (I, VI, XI, XIII).
〃 (Geschiedenis en inhoudsopgave der werken van het), zie Bleeker.	XXV 4de stuk.
〃 Kabinet van oudheden, zie van Hoëvell .	XXI 5de stuk.
〃 idem zie Friederich . .	XXIII 14de 〃
〃 Redevoering van Raffles, zie Raffles . .	VII pag. (1). VIII 〃 1.
〃 Register op de 18 eerste deelen der verhandelingen, zie „Register"	XVIII 〃 (7).
〃 Register op de 41 eerste deelen van de verhandelingen, zie „Register"	XLI 5de stuk.
〃 Toezang, zie van Iperen	II pag. 79.
Verslagen en berichten in het algemeen, zie voorberichten der eerste deelen . . .	
〃 Verslagen van 1823, zie Maurisse . .	IX pag. (XXV).
〃 〃 〃 1824, idem . . .	X 〃 (XXIII).
〃 〃 〃 1825, idem . . .	X 〃 (LIII).
〃 〃 〃 1826, idem . . .	XI 〃 (XVII).
〃 〃 〃 1843, zie Mijer . . .	XIX 〃 (1).
〃 〃 〃 1845, zie van Hoëvell . .	XX 1ste stuk.
〃 〃 〃 1847, idem . . .	XXI 1ste 〃
〃 〃 〃 1849, zie Buddingh . .	XXII 1ste 〃
〃 〃 〃 1850, idem . .	XXIII 2de 〃
〃 〃 〃 1852, zie Bleeker. . .	XXIV 1ste 〃
〃 Wetten of reglementen (1) van 1813.	VII p. (VIII en XIV)

(1) Van 1778—1791 werd het Genootschap beheerscht door de bepalingen, voorkomende in het „Programma," vastgesteld den 1sten Juni 1778, dat het bestuur bij de oprichting uitvaardigde.

Den 3den October 1791 werden de grondwetten van het Genootschap vastgesteld.

Den 4den Mei 1800 werden nieuwe wetten gearresteerd, die nog in 't zelfde jaar door de regeering werden goedgekeurd, maar pas bij resolutie van het bestuur dd. 2 Augustus 1802 ingevoerd.

Bovengenoemde wetten en bepalingen komen niet in de „Verhandelingen" voor.

Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. Wetten of reglementen van 1823	IX X	pag. (LV). ″ (LXXV).
Beadjou's van Borneo, zie Halewijn	XIII	″ 277.
Beadjousche woorden, zie Radermacher. . . .	II	″ 43.
Begraven te Batavia, zie Duurkoop	II	″ 311.
Bengalen (Cholera in), zie Vos	X	″ 147.
″ Vermeestering van Chinsura, zie Klerk de Reus.	XXXVIII	4de stuk.
″ Visschen, zie Bleeker	XXV XXVI	8ste ″ 5de ″
Benkoelen, zie Nahuis	X	pag. 209.
Berberidiae, zie v. Siebold	XII	″ 1.
Bericht wegens de hoogte der Barometer en Thermometer, de gesteldheid van weer en wind, en hoogte van het water aan het zeehoofd en in de rivieren in 1779 op Batavia, en van weer en wind tot Kaap de Goede Hoop en Nangazaki. .	II	″ 381.
Bezittingen der Ned. O. Ind. maatschappij (Korte schets), zie Radermacher	I	″ 1.
Bibliographie (Ned. Indische), zie van der Chijs .	XXXVII XXXIX	 4de stuk.
Bicker (Dr. L.), Antwoord op de vraag: welke redenen zijn er om te mogen vaststellen, dat de inenting der Kinderziekte in de Oostersche volkplantingen met even zoo goeden uitslag zou kunnen worden aangewend, als in de Noordelijke gewesten van Europa enz. .	IV	pag. I.
Bidasari (Sjair), zie v. d. Hoëvell	XIX	2de stuk.
Bignoniae, zie Blume.	IX	pag. 127.
″ zie v. Siebold	XII	″ 1.
Bijbeltekst, zie v. Hogendorp	II	″ 271.
Bijvoegsels tot de beschrijving der Sundasche eilanden Java, Borneo en Sumatra.	III	″ 271.

De in 1813 vastgestelde wetten zijn opgenomen in het VIIde deel dier „Verhandelingen."

De wetten van 1823 treft men aan in het IXde en Xde deel der „Verhandelingen."

In de algemeene vergadering van 16 November 1861 werd het thans nog vigeerende reglement vastgesteld, om ingevoerd te worden op 1° Januari 1862.

Ook dit reglement komt niet voor in de „Verhandelingen", maar is opgenomen in het XIIde deel van het „Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde."

Billiton (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt .	XXXIX	1ste stuk.
Bima en Bimasche taal, zie Zollinger	XXIII	4de 〃
Bisaiasche taal, zie Riedel	XXXIII	2de 〃
Bleeker (Dr. P.), Siluroideorum Bataviensium conspectus diagnosticus .	XXI	2de stuk.
〃 Labroideorum ctenoideorum Bataviensium diagnoses et adumbrationes	〃	3de 〃
〃 Nieuwe bijdrage tot de kennis der Siluroieden van Java .	〃	4de 〃
〃 Overzicht der te Batavia voorkomende Gladschubbige Labroieden met beschrijving van 11 nieuwe species . . .	XXII	2de 〃
〃 Bijdrage tot de kennis der Percoiden van den Malayo-Molukschen archipel, met beschrijving van 22 nieuwe soorten	〃	3de 〃
〃 Bijdrage tot de kennis der Scleroparei van den Soenda-Molukschen archipel . . .	〃	4de
〃 Bijdrage tot de kennis der Blennoiden en Gobioïden van den Soenda-Molukschen archipel, met beschrijving van 42 nieuwe soorten	〃	5de 〃
〃 Bijdragen tot de kennis der Ichthyologische Fauna van het eiland Bali, met beschrijving van eenige nieuwe species .	〃	6de 〃
〃 Bijdragen tot de kennis der Ichthyologische Fauna van het eiland Madura, met beschrijving van eenige nieuwe soorten .	〃	7de 〃
〃 Bijdrage tot de kennis der Sciaenoïden van den Soenda-Molukschen archipel, met beschrijving van 7 nieuwe soorten.	XXIII	5de 〃
〃 Bijdrage tot de kennis der		

	Sparoïden van den Soenda-Molukschen archipel . .	″	6de	stuk.
Bleeker (Dr. P.),	Bijdrage tot de kennis der Maenoïden van den Soenda-Molukschen archipel . .	″	7de	″
″	Bijdrage tot de kennis der visschen met doolhofvormige kieuwen van den Soenda-Molukschen archipel	″	8ste	″
″	Bijdrage tot de kennis der Chaetodontoïden van den Soenda-Molukschen archipel .	″	9de	″
	Bijdrage tot de kennis der Teuthiden van den Soenda-Molukschen archipel . . .	″	10de	″
″	Bijdrage tot de kennis der Notacanthini van den Soenda-Molukschen archipel. .	″	11de	″
″	Bijdrage tot de kennis der Ichthyologische Fauna van midden- en Oost-Java, met beschrijving van eenige nieuwe species	″	12de	″
″	Verslag der werkzaamheden van het Bat. Genootschap van September 1850 tot April 1852.	XXIV	1ste	″
″	Bijdrage tot de kennis der Makreelachtige visschen van den Soenda-Molukschen archipel	″	5de	″
″	Bijdrage tot de kennis der Snoekachtige visschen van den Soenda-Molukschen archipel	″	6de	″
″	Bijdrage tot de kennis der Chirocentroidei, Lutodeiri, Butirini, Elopes, Notopteri Salmones, Echeneoïdei, en Ophidini van den Soenda-Molukschen archipel . . .	″	7de	″
″	Bijdrage tot de kennis der Haringachtige visschen van			

	den Soenda-Molukschen Archipel	〃	8ste	stuk.
Bleeker (Dr. P.),	Bijdrage tot de kennis der Pleuronecteoïden van den Soenda-Molukschen Archipel .	〃	9de	〃
〃	Bijdrage tot de kennis der Blootkakige visschen van den Soenda-Molukschen Archipel	〃	10de	〃
〃	Bijdrage tot de kennis der Balistini en Ostraciones van den Indischen Archipel. .	〃	11de	〃
〃	Bijdrage tot de kennis der Plagiostomen van den Indischen Archipel	〃	12de	〃
〃	Overzigt der geschiedenis van het Bat. Genootschap enz. van 1778—1853	XXV	4de	〃
〃	Bijdrage tot de kennis der Muraenoïden en Symbranchoiden van den Indischen Archipel	〃	5de	〃
〃	Bijdrage tot de kennis der Troskieuwige visschen van den Indischen Archipel. . .	〃	6de	〃
〃	Nalezingen op de Ichthyologie van Japan	〃	7de	〃
〃	Nalezingen op de Ichthyologische Fauna van Bengalen en Hindostan	〃	8ste	〃
〃	(Register op de Ichthyologische bijdragen van), afgedrukt achter:	〃	8ste	〃
〃	Bijdrage tot de kennis der Sphyraenoïden van den Indischen Archipel	XXVI	3de	〃
〃	Nieuwe nalezingen op de Ichthyologie van Japan . .	〃	4de	〃
〃	Zes platen, behoorende bij de Ichthyologie van Bengalen en Hindostan	〃	5de	〃
〃	Index specierum piscium, in vo-			

luminibus XXI, XXII, XXIII, XXIV, XXV et XXVI Actorum Societatis Artium et Scientiarum Bataviensis descriptarum, adjectis citationibus ubi descriptiones Bleekerianae recentiores emendataeque reperiuntur . . .	〃	6de	stuk.
Blennoïden, zie Bleeker	XXII	5de	〃
Bliksemafleider (de klapperboom als), zie le Dulx .	V	pag.	1.
Blootkakige visschen, zie Bleeker	XXIV	10de	stuk.
Blume (Dr. C. L.), Beschrijving van eenige gewassen, waargenomen op een togt naar den Salak, in 1822.	IX	pag.	127.
〃 Bijdrage tot de kennis onzer Javaansche eiken . . .	〃	〃	203.
〃 Over de gesteldheid van het gebergte Gedé	X	〃	55.
〃 Monographie der Oost-Indische pepersoorten . . .	XI	〃	137.
Boeddha en zijne leer, zie Overbeek	〃	〃	293.
Boekhold (F. van), Relaas van een reisje naar en op den berg Merbaboe of ook wel den berg van Salatiga genoemd, zijnde volgens voorgeven der Javanen de hoogste op geheel Java.	VI	〃	10.
〃 Relaas van een togt naar den brandenden berg op Java.	〃	〃	14.
〃 Relaas van een tweeden togt naar den brandenden berg of vervolg van den eersten togt van den 18den Juli 1786.	〃	〃	17.
〃 Opmerking over de gelegenheid en gezondheid van Salatiga. . . .	〃	〃	20.
〃 Uittreksels uit eenige aanteekeningen nopens den Javaan in het oostelijk gedeelte van het eiland Java; 1775.	VIII	〃	73.

Boeoolsche taal, zie Riedel	XXXIII 2de stuk.
Boeroe (de Alfoeren van), zie Wilken	XXXVIII 1ste 〃
Bolaangosche taal, zie Riedel	XXXIII 2de 〃
Boma Kawja, Kawi-gedicht, zie Friederich . .	XXIV 14de 〃
Boni en Bonische taal, zie Radermacher	IV pag. 143.
Bonische of Boegische taal, zie Zollinger . . .	XXIII 4de stuk.
Borneo, Beschrijving, zie Radermacher	II pag. 43.
〃 idem, zie 〃Bijvoegsels"	III 〃 271.
〃 (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt. .	XXXIX 1ste stuk.
〃 (Dajakkers van), zie Halewijn	XIII pag. 277.
〃 Geologie en mijnen, zie Horner. . . .	XVII 〃 87*b*.
〃 Loranthaceae, zie Korthals.	〃 〃 197*a*.
〃 Orang-outang, zie Wurmb	II 〃 137
〃 Sampitsche en Katingansche taal, zie Tiedtke .	XXXVI 4de stuk.
〃 Schets, zie Leijden	VII 11de 〃
〃 Wapenfabricatie, zie Hendriks	XVIII pag. 1.
Botanie, zie Blume	IX 〃 127. 〃 〃 203.
〃 zie Horsfield	VIII p. 93 en 175.
〃 zie Junghuhn	XVII pag. 1*b*.
〃 zie Korthals	XVII 〃 185*a*. 〃 〃 197*a*.
〃 zie Norona	V 〃 41,57 en 64
〃 zie v. Siebold.	XII 〃 1.
Botok (De vogel), zie v. Wurmb	IV 〃 361.
Brambanan, Oudheden, zie Mackenzie	VII 9de stuk.
Brandende berg op Java, zie v. Boekhold . . .	VI pag. 14 en 17.
Brandstof voor suikermolens, zie Jacobi.	II 〃 333.
Bras (Poeloe), Chineesche schrijvers over Lambri, zie Groeneveldt .	XXXIX 1ste stuk.
Brata-Joeda, zie Cohen Stuart	XXVII ——— XXVIII ———
Broek (Dr. W. Palmer van den), Ardjoenă sǎsrǎ-baoe, Javaansch gedicht, in kleine versmaten opgesteld door Raden Ngabehi Sindoesastrǎ, voor de uitgave bewerkt, en vertaald. . . .	XXXIV ———
Broenei (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt. .	XXXIX 1ste stuk.
Bromo (Opgezetenen van den), zie van Rijck . . .	VII 2de 〃
Bronwel van Parakan-Moentjan, zie Horsfield. . .	VII 8e 〃
Brumund (J. F. G.), Bijdragen tot de kennis van het Hindoeïsme op Java. . .	XXXIII 1s 〃

Buddingh (Dr. S. A.), Verslag van den staat der werkzaamheden van het Bat. Genootschap op 8 Maart 1849. . XXII 1ste stuk.
" Geschiedenis en beoordeeling van het Pantheisme of Algodendom. " 9de "
" Verslag van den staat der werkzaamheden van het Bat. Genootschap op 13 September 1850 . . . XXIII 2de "
Buikloop, zie Wolf . . . . II pag. 355.
Burger (Dr. H.), Beschrijving der Japansche kopermijnen en der bereiding van het koper . . . . XVI " 1
" Aanmerkingen gehouden op eene reize door eenige districten van de Padangsche Bovenlanden. . . . " " 157.
Butirini, zie Bleeker. . . . . XXIV 7de stuk.
Bylon (D.), Korte aanteekeningen wegens eene algemeene ziekte, doorgaans genaamd de knokkelkoorts. . . . . . . II pag. 345.

C.

Calapus-boom, zie le Dulx. . . . . . . V pag. 1.
Caprifoliae, zie v. Siebold. . . . . . . XII " 1.
Caryophylleae, idem . . . . " " 1.
Cedrela febrifuga, zie Blume. . . . . . IX " 127.
Celebes (Beschrijving), zie Radermacher. . . . . IV " 143.
" (Eenige plaatsen op), zie Zollinger . . . . XXIII 4de stuk.
" (Goudmijnen), zie Duhr. . . . . III pag. 105.
" (Noord- en Midden-) Taal, zie Riedel. . . . XXXIII 2de stuk.
" (Ziekten gedurende de expeditie van 1824), zie Degenhard. . . . . XII pag. 255.
" (Zuid Oostelijk schiereiland van), zie Vosmaer . XVII " 61*a*.
Cellarius (I. A.), Aanteekeningen over de spraak, wetenschappen en kunsten der Malabaren. . . . . III " 187.
Chaetodontoiden, zie Bleeker. . . . . . XXIII 9de stuk.
Chenopodeae, zie v. Siebold . . . . . . XII pag. 1.
Cheribon (Tarwe op) geplant, zie Teisseire . . . . V " 92.
Chijs (Mr. J. A. van der), Proeve eener Nederlandsch-Indische bibliographie, 1659—1870. . . . . XXXVII ——

Chijs (Mr. J. A. van der), Proeve eener Nederlandsch-Indische bibliographie 1659—1870. Vermeerderde en verbeterde herdruk voor de jaren 1659—1720; supplement en verbeteringen voor de jaren 1721—1870 . . . . XXXIX 4de stuk.
" zie ook Netscher. . . . . XXXI 2de "
China (Bedenkingen), zie Radermacher . . . . IV pag. 247.
" (Prostitutie), zie Schlegel . . . . . XXXII 3de stuk.
Chineesch doodenfeest, zie Vogelaar . . . . VI pag. 1.
Chineesche geheime genootschappen, zie Schlegel . . XXXII 2de stuk.
" gerechtelijke geneeskunde, zie de Grijs. . XXX 3de "
" katoenspinnerijen en weverijen, zie Hooijman . II pag. 257.
" roman, zie Schlegel . . . . . . XXXII 1ste stuk.
" schrijvers oven den Maleischen archipel en Ma-
" lakka, zie Groeneveldt. . . . . XXXIX 1ste "
" taal, zie v. Siebold . . . . . . XIII pag. 183.
" idem, zie Schlegel . . . . . . XXXVI 3de stuk.
Chinsura (Vermeestering van- en rechtswezen te), zie Klerk de Reus. . . . . XXXVIII 4de "
Chirocentroïdeï, zie Bleeker . . . . . . XXIV 7de "
Cholera, zie Vos. . . . . X pag. 147.
" zie Muller . . . . XIII " 1.
" zie Schillet . . . . " " 113.
Chronologisch overzicht der geschiedenis van Bima, Dompo, Sanger, Tambora, Papekat en Soembawa, zie Zollinger . . . . . XXIII 4de stuk.
" register op de Verhandelingen van het Bat. Genootschap, zie Register. . . . . . XVIII pag. (7).
Clupeotoiden, zie Bleeker . . . . . . XXIV 8ste stuk.
Coen, Jan Pietersz. (Lofrede op), zie Serière . . XI pag. 247.
Cohen Stuart (A. B.) Brata Joeda, Indisch-Javaansch heldendicht, voor de uitgave bewerkt door —. Eerste deel. Vertaling enz. . . XXVII
" Idem. Tweede deel. Javaansche tekst en kritische aanteekeningen XXVIII
Compagnie (Oost Indische), Bezittingen, zie Radermacher I pag. 1.
" (Oost Indische), Recht der- op de Groote Oost, zie de Klerk . . . . XXXIII 3de stuk.

Compositae, zie v. Siebold. . . . . XII pag. 1.
Coniferae, idem . . . . XII 〃 1.
Coniomycetes, zie Junghuhn . . . . . . XVII 〃 16.
Convolvuleae, zie Siebold. . . . . XII 〃 1.
Copies (¹) of two of the ancient Inscriptions on Copper-plates dug op in the vicinity of Surabaia, etc. . . . . . VIII 〃 327.
Cornabé (A.), Beschrijving van den paradijsvogel aan het Bat. Genootschap bezorgd door— . . . . V 〃 105
Cornets de Groot (A. D.), zie Gericke . . . XV
Coromandel (Deensche zending in), zie Hooijman . . II 〃 177.
Coronariae, zie v. Siebold . . . . XII 〃 1.
Couperus (A.), Berigt aangaande de Gambir derzelver planting en bewerking op Malakka . . . . II 〃 217.
Cratoxylum, zie Blume . . . . IX 〃 127.
Crawfurd, An inscription from the Kawi or ancient Javanese language, taken from a stone, found in the district of Surabaia on Java translated in the modern idiom by Nata Koesoema, Panumbahan of Sumanap, rendered into English by Mr. . . . VIII 〃 313.
Crinum Asiaticum, zie Horsfield . . . . . . VII 5de stuk.
Cruciferae, zie v. Siebold . . . . XII pag. 1,
Cucurbitaceae, Idem . . . . 〃 〃 1.
Cyperoideae, Idem . . . . 〃 〃 1.

D.

Dajakkers van Bandjermasin, zie Halewijn . . . XIII 〃 277.
Dajaksche woorden, zie Radermacher . . . . . II 〃 43.
〃 woordenlijst, zie „Bijvoegsels" . . . III 〃 271.
Damar-Woelan, Lajang . . . . . . XXX 2de stuk.
Deensche zending op Coromandel, zie Hooijman . . II pag. 177.
Degenhard (Dr), Korte schets der legerziekten, waargenomen tijdens de Celebesche expeditie, en de jongste onlusten op Java tot 30 Junij 1827. Medegedeeld door Fritze, Med. Dr. XII pag. 255.

(¹) Medegedeeld door „den president" Raffles.

Delden (E. Th. van), zie Verbeek . . . . . XLI 4de stuk.
Dewall (H. von), De vormveranderingen der Maleische taal . . . . . . XXXI 1ste "
Dialecten, zie "Talen" . . . .
Diamantmijnen, zie Horner . . . . . . XVII pag. 87*b*.
Dictionnaire (Soendaneesch-Engelsche), zie Rigg . . XXIX
" zie verder op "Woordenboek" . . .
Dieduksman (J.), Koperplaten uit de collectie, zie Holle. XXXIX 6de stuk.
Diospyros Chinensis, zie Blume . . . . . IX pag. 127.
Dipterocarpus, zie Blume . . . . . . " " 127.
Djambi (Chineesche schrijvers over San-bo-tsai), zie Groeneveldt . . . . XXXIX 1ste stuk.
Djohor (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt . . XXXIX 1ste "
" (De Nederlanders in), zie Netscher . . . XXXV
Domis (H. I.), Salatiga, Merbaboe en de zeven tempels . . . . X pag. 105.
" Beschrijving van een misvormd kind, hetwelk op den 2de Augustus 1824 in de residentie Samarang is geboren. Aangeboden door . . . . . . X " 131.
" Journaal eener reis van Welerie naar het gebergte Praauw . . . . . XII " 357.
" Aanteekeningen over het gebergte Tinger. . . . . XIII " 323.
Dompoe, zie Zollinger . . . . XXIII 4de stuk.
Doodenfeest der Chineezen, zie Vogelaar . . . VI pag. 1.
Doodlijsten van de stad Batavia van Ao 1759 tot 1778 . . . . II " 377.
Doodstraf, zie Radermacher. . . . . . " " 191.
Doolhofvormige kieuwen (Visschen met), zie Bleeker XXIII 8ste stuk.
Doorn-rolpalm, zie v. Wurmb . . . . . . II pag. 283.
Drinkwater te Batavia, zie Duurkoop . . . . " " 311.
Drukkers en drukwerken van Ned. Indie, zie van der Chijs XXXVII ———
" Idem . . . . XXXIX 4de stuk.
Duhr (G. F.), Berigt aangaande de goudmijnen op de kust van Celebes . . . . III pag. 105.
Dulx (Dr. G. P. le), Natuurkundige verhandeling, waarin de Calappus-boomen als natuurlijke afleiders van den bliksem beschouwd en verdedigd worden. . . V " 1.
" Berigt wegens eene watervrees, ver-

oorzaakt door de in eene hevige woede toegebragten beet van een mensch . . V pag. 93.
Duurkoop (I. A.), Bekroond antwoord der vijfde algemeene Prijsvrage: Welke zijn de oorzaken der meeste, vooral Epidemique, of gewone ziekten van Batavia, inzonderheid van de rotkoorts? En welke zijn de geschiktste middelen die tot voorkoming en tot genezing derzelven, voortaan moeten worden aangewend . . . . . II pag. 311.
Dwergbokje, zie v. Wurmb . . . . . . III „ 213.
Dysenteria, zie Degenhard. . . . . . . XII „ 255.

E.

Echenioïdei, zie Bleeker . . . . . . XXIV 7de stuk.
Eck (R. van), Tekst en vertaling van de Mégantaka, Balineesche Gagoeritan, voorafgegaan door eenige algemeene opmerkingen over de Balineesche kidoeng . . XXXVIII 3de „
Eenige Japansche woorden . . . . . III pag. 161.
Eiken (Javaansche), zie Blume . . . . . . IX „ 203.
Elopes, zie Bleeker . . . . . . XXIV 7de stuk.
Endesche taal, zie Zollinger. . . . . . . XXIII 4de „
Engano (Beschrijving), zie Radermacher . . . . III pag. 1.
Engelsch- Soendaneesch-Woordenboek, zie Rigg . . XXIX ———
Epidemieën te Batavia, zie Duurkoop . . . . . II pag. 311.

F.

Favorlangsche taal op Formosa, zie Happart . . XVIII „ 31.
Febris intermittens, zie Degenhard . . . . . XII „ 255.
Febris remittens biliosa, idem . . . . . . „ „ 255.
Filices, zie v. Siebold. . . . . „ „ 1.
Flora cryptogamica, zie Junghuhn . . . . . . XVII „ 16.
Flores (Beschrijving), zie Radermacher . . . . IV „ 143.
„ (Reis, Taal enz.), zie Zollinger . . . . XXIII 4de stuk.
Fluxus ventris, zie Wolf . . . . . . II pag. 355.
Formosaansche taal, zie van der Vlis . . . . XVIII „ 431.
Friedrich (R.), Voorloopig verslag van het eiland Bali . . . . XII 11de stuk.

Friedrich (R.), Wretta-santjaja, of vergadering der "metra" medegedeeld door . XXII 12de stuk.
" Voorloopig verslag van het eiland Bali. (Vervolg van deel XXII). . XXIII 13de "
" Javaansche oudheden van het Kabinet van oudheden van het Bat. Genootschap. Vervolg van Godenbeelden; en twee Sanscrit-inscriptieën . . . . " 14de "
" Ardjoena-Wiwaha, een oorspronkelijk Kawi-werk, volgens een Balineesch manuscript, met interlinearen commentarius. . . . " 15de "
" Boma-kawja, een oorspronkelijk Kawi-gedicht . . . . XXIV 14de "
" Codicum manuscriptorum Arabicorum in bibliotheca societatis artium et literarum quae Bataviae floret, asservatorum catalogi, Pars prima . . . . . . XXV 10de "
" Over inscripties van Java en Sumatra voor het eerst ontcijferd door . . . . XXVI 1ste "
" zie ook van Hoëvell . . . . . XXI 5de "
Fritze (Dr. E. A.), zie Degenhard . . . . . . XII pag. 255.
Fungi, zie v. Siebold . . . . " " 1.
" zie Junghuhn . . . . XVII " 1*b*.

G.

Gagoeritan (Balineesche), zie van Eck . . . . XXXVIII 3de stuk.
Gambir, zie Couperus . . . . II pag. 217.
Ganges (Half-eiland beoosten de), zie Radermacher . . IV " 225.
" (Half-eiland bewesten de), zie Radermacher . . " " 197.
Garcinia Dioica, zie Blume . . . . IX " 127.
Gasteromycetes, zie Junghuhn . . . . . . XVII " 1*b*.
Gatip-boom, zie Horsfield . . . . VII 6de stuk.
Gedé, zie Blume . . . . X pag. 55.
" zie Horner . . . . XVII " 1*a*.
Geheime genootschappen der Chineezen, zie Schlegel. . XXXII 2de stuk.
Geitenmelker, zie v. Wurmb . . . . . . IV pag. 361.

Geneeskunde (Gerechtelijke) bij de Chineezen, zie de Grijs	XXX	3de stuk.
" (De magneet toegepast in de), zie van der Steege	I	pag. 75.
Gentianeae, zie v. Siebold.	XII	" 1.
Geographie van de Vorstenlanden, zie Horsfield . .	VIII	" 175.
Geologie van Borneo, zie Horner.	XVII	" 87*b*.
" van de Gedé, idem	"	" 1*a*.
" " Jasinga, zie Rigg	"	" 121*b*.
" " Nieuw Holland, zie v. Sommer .	XXII	13de stuk.
Gerania, zie v. Siebold	XII	pag. 1.
Gerechtelijke geneeskunde bij de Chineezen, zie de Grijs.	XXX	3de stuk.
Gericke (I. F. C.), Javaansche spraakkunst door wijlen A. D. Cornets de Groot, uitgegeven door—	XV	———
" Iets over de Javaansche tijdrekening.	XVI	pag. 63.
" Wiwoho of Mintorogo; een Javaansch gedicht, van eene vertaling en aanteekingen voorzien.	XX	2de stuk.
Gerth van Wijk (D.), De geschiedenis van prinses Balkis. Een Maleische vertelling.	XLI	1ste "
Geschiedenis van het Bat. Genootschap, zie Bleeker. .	XXV	4de "
" van Bima, Dompo, Sanger, Tambora, Papekat en Soembawa, zie Zollinger . .	XXIII	4de "
" van den Maleischen archipel en Malakka, volgens Chineesche bronnen, zie Groeneveldt .	XXXIX	1ste "
" der Nederlanders in Djohor en Siak, zie Netscher.	XXXV	———
" der oorlogen op Java van 1747 — 1757, zie "Kort Verhaal"	XII pag. 75 en 385	
" der oorlogen tusschen de Portugeezen en Malijers, zie Hageman	XXIV	4de stuk.
" van Padang in 't laatst der 18de eeuw, zie Netscher.	XLI	2de "
" der Preanger Regentschappen, zie van Rees.	XXXIX	2de "
" der vermeestering van Chinsura, zie Klerk de Reus	XXXVIII	1ste "
Geslachtslijst van een Javaansch vorst (Aangevende de titels der afstammelingen), zie Mac Gillavry. .	XVI	pag. 29.
" der vorsten van Badong, zie Friederich .	XXIII	13de stuk.
" der familie Kaleran-den Passar, zie Friederich	"	13de "

Geslachtslijsten van Pangeran Adipati Poerbåjå en andere Javaansche vorsten, zie van den Broek. . .	XXXIV	———
Geslachtsregister (Bijna woordelijk Translaat van een Javaansch) van de vorsten van Java	VIII	pag. 333.
Gewichten van Ned.-Indië, zie Verhandeling . .	IV	〃 281.
Gobioïden, zie Bleeker.	XXII	5de stuk.
Godenbeelden, zie v. Hoëvell	XXI	5de 〃
〃 zie Friederich	XXXIII	14de 〃
Godsdienst der Balineezen, zie Friederich . . .	XXII	11de 〃
Goudmijnen, zie Duhr.	III	pag. 105.
〃 zie Horner	XVII	〃 87b.
Gramberg (I. S. G.), Eene maand in de binnenlanden van Timor	XXXVI	2de stuk.
Graminiae, zie v. Siebold	XII	pag. 1.
Gratiaen (J. F.), Redeneringen over nuttige muzikale onderwerpen, tot onderzoek van kenners, tot verlustiging van geoefende en tot onderrigting van weetgierige muziekliefhebbers. (1)	VI	〃 95.
Grijs (C. F. M. de), Geregtelijke geneeskunde, uit het Chineesch vertaald door— .	XXX	3de stuk.
Grissee (Chineesche schrijvers over Sukitan), zie Groeneveldt.	XXXIX	1ste 〃
Groeneveldt (W. P.), Notes on the Malay Archipelago and Malacca compiled from Chinese sources. . .	〃	1ste 〃
〃 zie ook Verbeek	XLI	4de 〃
Groote-Oost (Recht der O. I. Compagnie op de), zie de Klerk.	XXXIII	3de 〃
Gymnognathen, zie Bleeker	XXIV	10de 〃

H.

Haan (C. de), Verslag van eene reis in de Bataklanden	XXXVIII	2de 〃
Hageman J., Geschiedenis der verovering		

(1) Dit stuk zou volgens het aanvankelijk plan vervolgd worden.

Blijkens resolutie van 2 Augustus 1802, werd evenwel besloten:

„het vervolg van gezegde verhandeling, niet alleen nimmer in het vervolg te plaatsen, maar „dat eerste gedeelte derzelve uit de voorhanden zijnde exemplaren van het VIde deel te rooieeren, „en de andere weinige stukjes, aan het vrij klein uitgevallen Vde deel toe te voegen, en dus op „nieuw in 't licht te geven."

Blijkens de in 1827 uitgekomene 2de drukken van het Vde en VIde deel, is aan dat besluit echter geen gevolg gegeven.

van Malakka en der oorlogen tusschen de Portugeezen en Maleijers . XXIV 4de stuk.
Ha-kang (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt . XXXIX 1ste „
Halewijn (M. H), Iets over de Daijakkers (Beajous) van Bandjermassing op Borneo XIII pag. 277.
Handel op Japan, zie Meijlan . . . . . . XIV „ 1.
Handleiding tot het overzenden van naturalieën, zie het Naberigt van . . . . I pag. (XIV)
Hangling Darmo, zie Winter . . . . . . XXV 9de stuk.
Happart (G.), Woord-boek der Favorlangsche taal; medegedeeld en toegelicht door W. R. Bn. v. Hoëvell. . . XVIII pag. 31.
Haringachtige visschen, zie Bleeker . . . . . XXIV 8ste stuk.
Hasskarl (K.) Over de ontwikkeling van warmte in planten . . . . . . XVII pag. 137b.
Havik (De), zie v. Wurmb. . . . . . . III „ 213.
Heldendicht (Brătă joeda), zie Cohen Stuart. . . XXVII ——— / XXVIII ———
Hempoe-kanno, Dichter van 't oorspronkelijk Kawi gedicht Wiwoho, zie Gericke . . . . XX 2de stuk.
Hendriks (Kapitein A.), Iets over de wapenfabricatie op Borneo . . . . XVIII pag. 1.
Herwerden (I. D. van), Bijdrage tot de kennis van het Tengersch gebergte en deszelfs bewoners . . . . . XX 3de stuk.
Hindoeïsme op Java, zie Brumund . . . . . XXXIII 1ste „
Hindostan (Schets), zie Rademacher . . . . . IV pag. 197.
„ Visschen, zie Bleeker. . . . . . XXV 8ste stuk / XXVI 5de „
Historiekennis, zie van Iperen. . . . . . II pag. 3.
Hoa-Tsien-Hi, Chineesche roman, zie Schlegel. . . XXXII 1ste stuk.
Hoëvell (Dr. W. R. Bn. van), Sjaïr Bidasari, een oorspronkelijk Maleisch gedicht; voorzien van eene vertaling en van aanteekeningen . . . . . . XIX 2de „
„ Verslag van den staat der werkzaamheden van het Bat. Genootschap, uitgebracht 4 April 1845 . XX 1ste „
„ Idem uitgebracht 8 Mei 1847. . XXI 1ste „
„ en R. Friederich, Beredeneerde beschrijving der Javaansche monu-

menten van het kabinet van oudheden van het Bat. Genootschap, Eerste gedeelte: Inleiding en Godenbeelden	XXI	5de stuk.
Hoëvell (Dr. W. R. Bn. van), zie ook „Happart" . .	XVIII	pag. 31.
Hogendorp (Mr. W. van), Beschrijving van het eiland Timor, voor zoo ver het tot nog toe bekend is	I	„ 192.
„ Redevoering der Inenting tot de Ingezetenen van Batavia . .	„	„ 201.
„ Historische opheldering en verdediging van 1 Chronyk: 22 vs 14, tegen de zwarigheden van den heer de Voltaire.	II	„ 271.
„ Vervolg der beschrijving van het eiland Timor en eenige naburige eilanden	„	„ 405.
„ Verzameling van eenige Timoreesche woorden	„	„ 432.
„ zie ook Radermacher	I	„ 1.
Hollander (Dr. J. J. de), Manik Maja; een Javaansch gedicht met aanteekeningen.	XXIV	13de stuk.
Holle (K. F.) Kawi-oorkonden. Facsimile met transscriptie van een Inscriptie op koperen platen van 782 en 1295 van Çaka (A. D. 856 en 1369)	XXXIX	5de „
„ Kawi-oorkonden, No. 2. Transscriptie van koperen platen. . . .	„	6de „
Holontalosche taal, zie Riedel	XXXIII	2de „
Hoogte-tafels voor Bantam, zie Horner. . . .	XVII	pag. 29a.
„ „ Nias, zie Nieuwenhuisen . . .	XXX	1ste stuk.
„ „ Preanger, zie Reinwardt . . .	IX	pag. 1.
„ „ Soembawa, zie Zollinger . . .	XXIII	4de stuk.
Hooijman (J.), Verhandeling over den tegenwoordigen staat van den landbouw, in de ommelanden van Batavia .	I	pag. 123.
„ Vervolg op het bovenstaande. .	II	„ 81.
„ Kort verhaal van den oorsprong, voortgang en tegenwoordige gesteltenis der Deensche zending ter voort-		

	planting van den Christelijken godsdienst op de Kust Coromandel .	II	pag. 177.
Hooijman (J.),	Berigt omtrent het katoenspinnen en weven onder de Javanen en Chineezen	〃	〃 257.
〃	Beschrijving der vogelnestjes. .	III	pag. 91.
〃	Vervolg op de Verhandeling over den tegenwoordigen staat van den landbouw in de ommelanden van Batavia	〃	〃 297.
〃	Berigt aan het Genootschap wegens Tarwe, gezaaid en geoogst in zijn tuin op Jaccatra.	V	〃 87.
Hoorn-uil	(De kleine), zie v. Wurmb. . . .	IV	〃 361.
Horner (Dr. L.),	Geologische gesteldheid van de vulkaan Gedé op Java . . .	XVII	〃 1a,
〃	Verslag van eene mineralogische reis in de residentie Bantam op Java .	〃	〃 29a,
〃	Verslag van een geologisch onderzoek van het Zuid-Oostelijk gedeelte van Borneo	〃	〃 87b.
Horsfield (Dr. Th.),	Scheikundige ontleding		
〃	van vulkaansch zand en ijzererts.	VII	3de stuk
〃	Over de rivier van Solo, en een reis naar de Ooster-streken van Java.	〃	4de 〃
〃	Beknopte beschrijving van het crinum Asiaticum, of het Bakoeng der Inlanders	〃	5de 〃
〃	Beschrijving van den Gatipboom.	〃	6de 〃
〃	Scheikundige ontleding der vruchten van den Rarakboom, sapindus saponaria van Linnaeus. .	〃	7de 〃
〃	Berigt van een met vaste lucht bezwangerde bronwel in het Regentschap Parakan-Moentjan .	〃	8ste 〃
	An essay on the oopas or poison tree of Java, etc.	〃	10de 〃
〃	Short account of the medicinal plants of Java	VIII	pag. 93.
〃	On the Mineralogy of Java Essay I.	〃	〃 139.

Horsfield (Dr. Th.), Essay on the geography, minerelogy and botany of the Western portion of the territority of the native Princes of Java . . . VIII pag. 175.
Hospitalen te Batavia, zie Duurkoop. . . . . II ″ 311.
Huizen Idem . . . . ″ ″ 311.
Hydrocharideae zie v. Siebold. . . . . . XII ″ 1.
Hygiène te Batavia, zie Duurkoop . . . . II ″ 311.
Hymenomycetes, zie Junghuhn . . . . . XVII ″ 16.
Hyphomycetes, Idem . . . . . . ″ ″ 16.

I.

Ichthyologie van Japan, zie Bleeker. . . . XXV 7de stuk. / XXVI 4de ″
Ichthyologische bijdragen van Dr. Bleeker (Register op de), afgedrukt achter . . XXV 8ste ″
Ichthyologische fauna van Bali, zie Bleeker . . XXII 6de ″
″ ″ ″ Bengalen en Hindostan, zie Bleeker. . . . . . XXV 8ste ″ / XXVI 5de ″
″ fauna van Java (midden-Oost), idem . XXIII 12de ″
″ ″ ″ Madura, idem . . XXII 7de ″
IJsvogel (De groote), zie v. Wurmb . . . . III pag. 213.
IJzer-erts, zie Horsfield . . . . VII 3de stuk.
Ilong-Ilong Taal, zie Riedel . . . . . XXXIII 2de ″
Index van de visschen door Bleeker behandeld in de deelen XXI t/m XXVI der Verhandelingen, zie Bleeker . XXVI 6de ″
Indie (Geheime Genootschappen der Chineezen in), zie Schlegel. XXXII 2de ″
Indigo, zie Hooijman . . . . III pag. 297.
Indische archipel, Balistini en Ostraciones, zie Bleeker. XXIV 11de stuk.
″ Muraenoïden en Symbranchoïden, zie Bleeker. . . . . XXV 5de ″
″ Plagiostomen, zie Bleeker. . . XXIV 12de ″
″ Sphyraenoïden, Idem . . XXVI 3de ″
″ Troskieuwige visschen, Idem. . XXV 6de ″
Indisch-Javaansch heldendicht Brata-Joeda, zie Cohen Stuart XXVII —— / XXVIII ——
Indragiri (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt . XXXIX 1ste stuk.
Inenting, zie van der Steege. . . . . . . I pag. 49. / ″ ″ 232.

Inenting, zie van Hogendorp	II	pag.	201.
〃 〃 Bicker	IV	〃	1.
〃 〃 v. Nielen	〃	〃	61.
Inhoudsopgave der werken van het Bat. Genootschap, zie Bleeker	XXV	4de	stuk.
Inlandsche medicijnen, zie Horsfield . . .	VIII	pag.	93.
Inscripties ([1]) Kawi, 〃 Crawfurd	VIII	〃	313.
〃 ([1]) 〃 op koperplaten, zie 〃Copies". .	〃	〃	327.
〃 ([1]) 〃 zie Domis.	X	〃	105.
〃 ([1]) 〃 op Soekoe en Tjetto, zie v. d. Vlis.	XIX	1ste	stuk.
〃 ([1]) 〃 van Java en Sumatra, zie Friederich.	XXVI	1ste	〃
〃 zie Holle	XXXIX	5de en 6de	〃
〃 Sanskriet, zie Friederich. . . .	XXIII	14de	〃
Iperen (Dr. J. van), Begin van eene Javaansche historie, genaamd: Sadjara Radja Djawa, met de aanmerkingen van . . .	I	pag.	94.
〃 Eenige waarnemingen over de nuttigheid van het verbeteren onzer Hollandsche zeekaarten naar de Engelsche en Fransche	〃	〃	185.
〃 Beschrijving van een witten neger van het eiland Bali.	〃	〃	215.
〃 Verhandeling over de historiekennis.	II	〃	3.
〃 De Belemmeringen, Treurzang . .	〃	〃	73.
〃 Toezang aan het Bat. Genootschap .	〃	〃	79.
〃 Beschrijving van eene blanke negerin uit de Papoesche eilanden . . .	〃	〃	125.
〃 Vervolg van eene Javaansche historie genaamd Sadjara Radja Djawa enz.	〃	〃	149.
〃 en F. Schouman, Beschrijving van de Wouwouwen	〃	〃	235.
〃 Vervolg van eene Javaansche historie genaamd Sadjara Radja Djawa enz. .	III	〃	117.
Isma-Jaticm (Geschiedenis van), zie Roorda. . .	X	〃	1.
Ismael, zie Roorda	〃	〃	1.

J.

Jacobi (C.), Verhandeling om het toenemend

([1]) Zie omtrent de vier eerst vermelde inscripties het 〃voorwoord" bij Friederich.

houtgebrek der suikermolens in de bovenlanden spoedig en duurzaam te verhelpen. Bekroond antwoord van .	II	pag.	333.
Jagt (A. van der), Beschrijving der Kokos- of Keeling-eilanden	XII	"	293.
Jakatra (Beschrijving), zie Rademacher	I	"	1.
Japan, Beschrijving, Idem	III	"	135.
	IV	"	265.
" (Handel op), zie Meijlan	XIV	"	1.
" Ichthyologie, zie Bleeker	XXV	7de	stuk.
	XXVI	4de	"
" Koper, en Kopermijnen, zie Burger. . . .	XVI	pag.	1.
" Mineralen en steenen, zie v. Wurmb . . .	IV	"	361.
" Nagasaki, zie "Bericht".	II	"	381.
Japanners (Afkomst der), zie v. Siebold . . .	XIII	"	183.
Japansche keizers, zie Kaempher.	II	"	71.
" Naaldensteekkunde, zie Siebold . . .	XIV	"	379.
" planten, zie v. Siebold.	XII	"	1.
" Taal Idem	XI	"	63.
	XIII	"	183.
" vroedkunde, Idem	X	"	191.
" woorden, zie "Eenige"	III	"	161.
Jasinga (Geologie van), zie Rigg	XVII	"	121b.
Jasmineae, zie v. Siebold	XII	"	1.
Java (Beschrijving), zie "Bijvoegsels".	III	"	271.
" (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt . .	XXXIX	1ste	stuk.
" (Cholera op), zie Muller.	XIII	pag.	1.
" Flora Cryptogamica, zie Junghuhn	XVII	"	1b.
" Geneeskrachtige planten, zie Horsfield . . .	VIII	"	93.
" Geographie, Botanie en Mineralogie van een gedeelte der vorstenlanden, zie Horsfield	"	"	175.
" Hindoeïsme, zie Brumund	XXXIII	1ste	stuk.
" Ichthyologie, zie Bleeker	XXIII	12de	"
" (Katoenspinnen op), zie Hooijman	II	pag.	257.
" (Loranthaceae van), zie Korthals	XVII	"	197a.
" Mineralogie, zie Horsfield	VIII	"	139.
" (Oosterstreken van), Idem	VII	4de	stuk.
" Planten, zie Norona	V	pag.	64.
" Reis, zie van Oort	XVI	"	81.
" Siluroieden, zie Bleeker.	XXI	4de	stuk.
Javaansch (Proeve van hoog-gemeen en berg).	II	pag.	169.

Javaansch gedicht, zie Winter	XXI	6de stuk.
〃 〃 zie de Hollander . . .	XXIV	13de 〃
〃 〃 zie Winter	XXV	9de 〃
〃 〃 zie Damar-Woelan . . .	XXX	2de 〃
〃 〃 zie van den Broek . . .	XXXIV	———
〃 Heldendicht, Indisch, zie Cohen-Stuart . .	XXVII XXVIII	——— ———
〃 Gedicht, zie Gericke	XX	2de 〃
Javaansche historie (Eene), zie v. Iperen . . .	I II III	pag. 94. 〃 149. 〃 117.
〃 〃 zie Overbeek. .	X	〃 247.
〃 Monumenten, zie v. Hoëvell . . .	XXI	5de stuk.
〃 〃 , zie Friederich. . . .	XXIII	14de 〃
〃 Spraakkunst, zie Gericke	XV	———
〃 Tijdrekening, Idem	XVI	pag. 63.
〃 Vorsten, zie "Geslachtsregister" . . .	VIII	〃 333.
〃 Wayang, zie Wayang-Stukken . .	XL	———
Javanen (Adelstand bij de), zie Mac Gillavrij. . .	XVI	pag. 29.
〃 van Oost Java, zie v. Boekholtz . . .	VIII	〃 73.
Java-oorlog van 1741—1757, zie kort verhaal . .	XII	〃 75 en 385.
〃 (ziekten gedurende den laatsten) tot 1827, zie Degenhard	〃	〃 255.
Jezo taal, zie v. Siebold.	XIII	〃 183.
Joso Dhipoero, zie Winter	XXI	6de stuk.
Junceae, zie v. Siebold	XII	pag. 1.
Junghuhn (F.), Praemissa in floram cryptogamicam Javae insulae . . .	XVII	〃 16.
Juno-vogel, zie v. Wurmb	II	〃 283.

K.

Kaap de Goede Hoop, Barometer- en thermometerstand; weer en wind, zie Bericht	II	〃 381.
Kaempher (E.), Lijst der geestelijke en wereldlijke keizers van Japan, zijnde een vervolg op de beschrijving van den heer — uitgegeven ten jare 1733	〃	〃 71.
Kahau (De), zie v. Wurmb	III	〃 213.
Kaidipansche taal, zie Riedel	XXXIII	2de stuk.
Kalender (Astrologische) op Bali, zie Friederich . .	XXIII	13de 〃

Kal ran-den-Passar (Tafel der familie van), zie Friederich	XXIII	13de	stuk.
Kalkovens te Batavia, zie Duurkoop	II	pag.	311.
Kambing (Poeloe), zie v. Hogendorp	〃	〃	405.
Kampar-Kiri, zie Netscher.	XXXIX	3de	stuk.
Kamparlanden in 't algemeen, Idem	〃	3de	〃
Kampar-nan-XII Kota, Idem	〃	3de	〃
Kampar-Poeloe Lawan, Idem	〃	3de	〃
Kampar-rivier (Hindoe-ruinen aan de), zie Verbeek .	XLI	4de	〃
Kan-da-li (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt .	XXXIX	1ste	〃
Kapanoean, zie Netscher	〃	3de	〃
Karaw- Bataksch alphabet, zie de Haan	XXXVIII	2de	〃
Karimata, eilanden (Chineesche schrijvers over de), zie Groeneveldt	XXXIX	1ste	〃
Kastenverdeeling op Bali, zie Friederich . . .	XXIII	13de	〃
Katingansche taal, zie Tiedtke	XXXVI	4de	〃
Katjang-tuinen, zie Hooijman	II	pag.	81.
Katoen (Bereiding van) uit den pisangboom, zie Paringauw.	I	〃	57.
〃 Spinnen en weven, zie Hooijman.	II	〃	257.
Kawi op Bali, zie van Eck	XXXVIII	3de	stuk.
〃 〃 〃 zie Friederich.	XXII	11de	〃
Kawi gedicht, zie Friederich	XXIV	14de	〃
〃 〃 〃 zie Gericke	XX	2de	〃
〃 inscripties, zie Crawfurd	VIII	pag.	313.
〃 〃 〃 zie Copies	〃	〃	327.
〃 〃 〃 zie Domis	X	〃	105.
〃 〃 〃 zie v. d. Vlis.	XIX	1ste	stuk.
〃 〃 〃 zie Friederich	XXVI	1ste	〃
〃 manuscript, zie Friederich	XXIII	15de	〃
〃 metriek, Idem	XXXII	12de	〃
〃 oorkonden, zie Holle	XXXIX	5de en 6de	stuk.
Keizers van Japan, zie Kaempher	II	pag.	71.
Kekawin, Balineesche gedichten, zie v. Eck . . .	XXXVIII	3de	stuk.
Kelatan. (Chineesche schrijvers aan), zie Groeneveldt .	XXXIX	1ste	stuk.
Kendari of Vosmaers-baai, zie Vosmaer. . . .	XVII	pag.	16*a*.
Ketjen (E.), Levensbericht van F. J. Rothenbuhler, zie Rothenbuhler	XLI	3e	stuk.
Kindoen (Balineesche), zie v. Eck	XXXVIII	3de	stuk.
Kinderziekte. zie v. d. Steege	I	pag.	49 en 232.
Kitip een dwerg, zie v. Wurmb	III	pag.	213.
Klapperboom als bliksemafleider, zie le Dulx . .	V	〃	1.

Klerk (R. de), I. E. van Mijlendonk en W. A. Alting, Rapport over 's Compagnie's regt op de groote Oost . . . . . . XXXIII 3de stuk.

Klerk de Reus (G. C.), De vermeestering van Chinsura en 1781 en 1795, Historische studie . . . . XXXVIII 4de 〃

Knokkelkoorts, zie Bylon . . . . . . II pag. 345.

Koento (Kota intan en Kota lama), zie Netscher . . XXXIX 3de stuk.

Kokos- of Keeling eilanden, zie v. d. Jagt . . . XIII pag. 293.

Koper en kopermijnen in Japan, zie Burger . . . XVI 〃 1.

Kora of Kala (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt. XXXIX 1ste stuk.

Korea Taal, zie v. Siebold . . . . . . XIII pag. 183.

Korintji, zie Netscher. . . . . XXXIX 3de stuk.

Kort verhaal van de Javasche oorlogen, welke met onderscheidene prinsen gevoerd zijn, sedert den jare 1741, tot den algemeenen vrede, gesloten in den jare 1757 . . . . XII pag. 75.

〃 verhaal, enz. als boven. Verklaring der daarin voorkomende eigennamen, zie „Verklaring" . . . 〃 〃 385.

Korthals (P. W.), Over het geslacht Tupeia. XVII 〃 185a.

〃 Verhandeling over de op Java, Sumatra en Borneo verzamelde Loranthaceae . . . . . . 〃 〃 197a.

V Kota, zie Netscher . . . . XXXIX 3de stuk.

VI 〃 Gloegoer, Idem. . . . . 〃 3de 〃

IX 〃 Idem. . . . . 〃 3de 〃

Krafto-taal, zie v. Siebold . . . . XIII pag. 183.

Kriel (Dr. S. C.), en Dr. J. Scott, Chymicale ontleding van het warme water, dat aan den voet van den zoogenaamden Blauwen berg ontspringt, bij den Inlander onder den naam van Tjipannas bekend. VIII 〃 85.

Kuikendief (De) van Java, zie v. Wurmb. . . . II 〃 283.

Kwantan, zie Netscher. . . . . XXXIX 3de stuk.

L.

Labiatae, zie v. Siebold . . . . . . , XII pag. 1.

Labroieden (Gladschubbige), zie Bleeker . . . XXII 2de stuk.

〃 (Kamschubbige), Idem. . . . . XXI 3de 〃

Lajang Damar Woelan. . . . . . . XXX 2de 〃

Lakon's, zie Wajang stukken	XL.	
Lambri (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt . .	XXXIX	1ste stuk.
Lampongs, zie Radermacher	III	pag. 1.
Landbouw, zie Hooijman	I	〃 123.
	II	〃 81.
	III	〃 297,
Laurineae, zie v. Siebold	XII	〃 1.
Lederbereiding te Batavia, zie Duurkoop . . .	II	〃 311.
Leguminaceae, zie v. Siebold	XII	〃 1.
Lengte- en breedte van eenige plaatsen op Soembawa, zie Zollinger	XXIII	4de stuk.
Lesoeng of Luzon. Taal, zie Riedel	XXXIII	2de 〃
Letterkunde (Balineesche), zie Friederich . . .	XXII	11de 〃
〃 〃 zie van Eck . . .	XXXVIII	3de 〃
Leyden (Dr.), Sketch of Borneo. . . .	VII	11de 〃
Lignum papuanum, zie Norona	V	pag. 41.
〃 〃 zie 〃Altingia".	〃	〃 48.
Lingga (Beschrijving), zie Angelbeek	XI	〃 1.
〃 (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt . .	XXXIX	1ste stuk.
〃 (Geschiedenis), zie Netscher	XXXV	
Linnaeus (C.), Register der geslachten van de drie rijken der natuur volgens. — Zie Radermacher . .	I	pag. 60.
Lipvisschen, zie Labroieden.		
Liriodendron, zie Blume.	IX	〃 127.
Litai (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt . .	XXXIX	1ste stuk.
Liukiu- taal, zie v. Siebold	XIII	pag. 183.
Loeinansche taal, zie Riedel	XXXIII	2de stuk.
Logan (J. R.), The rocks of pulo Ubin, with some remarks on the formation and structure of hypogene rocks and on the metamorphic theory. . . .	XXII	8ste 〃
Lombok, Beschrijving, zie Radermacher. . . .	IV	pag. 143.
〃 Reis, zie Zollinger.	XXII	10de stuk.
Loranthaceae, zie Korthals	XVII	pag. 197a.
Loranthus, zie Blume	IX	〃 127.
Lutodeiri, zie Bleeker	XXIV	7de stuk.
Luzon of Lesoeng, Taal, zie Riedel	XXXIII	2de 〃
Mac-Gillavry (H.), Korte verhandeling of aanteekeningen omtrent den adelstand der Javanen . . .	XVI	pag. 29.
Mackenzie, Narrative of a Journey to exa-		

mine the remains of an Ancient city and Temples at Brambana in Java . . . . VII 9de stuk.
Madura (Chineesche schrijvers over Tiong-ka-lo), zie Groeneveldt . . . . XXXIX 1ste 〃
〃 Visschen, zie Bleeker . . . . . . XXII 7de 〃
Maenoïden, 〃 〃 . . . . . . XXIII 7de 〃
Magneet (Aanwending in de geneeskunde), zie van der Steege . . . . I pag. 75.
Magnolia, zie Blume. . . . . IX 〃 127.
Makassaarsche taal, zie Zollinger . . . . . XXIII 4de stuk.
〃 woordenlijst, zie Radermacher . . IV pag. 143.
Makreelachtige visschen, zie Bleeker. . . . . XXIV 5de stuk.
Malakka (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt . XXXIX 1ste 〃
〃 (Gambir van), zie Couperus . . . . . II pag. 217.
〃 (Geschiedenis van), zie Hageman . . . XXIV 4de stuk.
〃 (Tin-erts van), zie v. Wurmb . . . . IV pag. 361.
Maleijers (Oorlogen der) met de Portugeezen, zie Hageman XXIV 4de stuk.
Maleisch gedicht, zie v. Hoëvell . . . . . . XIX 2de 〃
Maleisch-Molukschen archipel (Percoïden van den), zie Bleeker XXII 3de 〃
Maleischen archipel (Chineesche schrijvers over den), zie Groeneveldt . . . . XXXIX 1ste 〃
〃 geschiedenis (Eene), zie Roorda . . . . X pag. 1.
〃 spelling, zie Netscher . . . . . . XXVI 2de stuk.
〃 taal, zie v. Dewall . . . . . . XXXI 1ste 〃
〃 vertelling, zie Gerth v. Wijk . . . . XLI 1ste 〃
Mallabaren, zie Cellarius . . . . III pag. 187.
Maloe (De vogel), zie v. Wurmb . . . . . . IV 〃 361.
Malvaceae, zie v. Siebold. . . . . XII 〃 1.
Manglietia zie Blume . . . . IX 〃 127.
Manik-Maja, Javaansch gedicht, zie de Hollander. . XXIV 13ste stuk.
Mantrā (Balineesche tooverformulieren), zie van Eck. . XXXVIII 3de 〃
Mantschu-taal, zie v. Siebold . . . . . . XIII pag. 183.
Mapas toenggoel, zie Netscher . . . . . . XXXIX 3de stuk.
Maros (Steenkolen-mijnen), zie Zollinger . . . . XXIII 4de 〃
Maten van Ned.-Indie, zie „Verhandelingen" . . . IV pag. 281.
Maurisse (Mr. P. S.), Verslag van den staat des Genootschaps, gedaan in de algemeene vergadering van den 7 October 1823 . . . . IX pag. (XXV).
〃 Idem van 24 April 1824 . . . . X 〃 (XXIII).

Maurisse (Mr. P. S.), Verslag van den staat des Genootschaps, gedaan in de algemeene vergadering van 2 Februari 1825. . . . . X pag. (LIII).
〃 Idem van 13 Januari 1826 . . XI 〃 (XVII).
Mégantaka (Balineesche Gagoeritan), zie van Eck . . XXXVIII 3de stuk.
Meijlan (G. F.), Geschiedkundig overzigt van den handel der Europeezen op Japan. XIV pag. 1.
Meliceae, zie v. Siebold . . . . XII 〃 1.
Menschen (Gedaante en kleur der), zie Radermacher . . II 〃 115.
Merbaboe, zie v. Boekhold . . . . VI 〃 10.
〃 zie Domis . . . . X 〃 105.
Michelia, zie Blume . . . . IX 〃 127.
Middden-Sumatra, zie Netscher . . . . . XXXIX 3de stuk.
Mijer (Mr. P.), Beknopt bericht van den staat des Genootschaps, op 9 October 1843. XIX pag. (1).
Mijlendonk (J. E. van), zie de Klerk . . . . XXXIII 3de stuk.
Mijnen (Goud- en diamant-) van Borneo, zie Horner. . . XVII pag. 87b.
〃 (Goud-) op Celebes, zie Duhr . . . . . III 〃 105.
〃 (Koper-) in Japan, zie Burger . . . . . XVI 〃 1.
〃 (Steenkolen-) van Maros, zie Zollinger . . . XXIII 4de stuk.
Mimamunzo, zie v. Siebold. . . . . X pag. 191.
Mineralen (Indische- en Japansche-), zie v. Wurmb. . IV 〃 361.
Mineralia (Register), zie Radermacher . . . . . I 〃 60.
Mineralogie (Bantam), zie Horner . . . . . XVII 〃 29a.
〃 (Java), zie Horsfield. . . . . . { VIII 〃 139. / 〃 〃 175. }
Minto (Right Hon. Gilbert lord), His lordships reply to the Hon. T. S. Raffles, president of the Litterary Society of Batavia . . . . VII pag. (XI).
〃 Idem, Nederlandsche tekst . . . . 〃 〃 (XIII).
Mintorogo (Javaansch gedicht), zie Gericke . . . . XX 2de stuk.
Misvormd Kind, zie Domis . . . . X pag. 131.
Moeara-Takoes (Oudheden), zie Verbeek . . . . XLI 4de stuk.
Moespalm (De krullende), zie v. Wurmb . . . . III pag. 213.
Molukken (Chineesche schrijvers over de), zie Groeneveldt. XXXIX 1ste stuk.
Moluksche archipel (Percoïden), zie Bleeker . . . . XXII 2de 〃
〃 〃 (Andere visschen), zie 〃Soenda-Moluksche archipel" . . . .
Mongondooesche taal, zie Riedel . . . . . XXXIII 2de 〃

M'poe Tanakoeng (Vermoedelijke schrijver van Wretta-Santjaja), zie Friederich . . . XXII 12de stuk.
Muller (Dr. M. J. E.), Kort verslag aangaande de Cholera-morbus op Java. . . XIII pag. 1.
Müller (Dr. S.), zie van Oort. . . . . . . XVI 〃 81.
Munten van Ned.-Indie, zie Verhandeling. . . . IV 〃 281.
〃 〃 〃 zie Netscher . . . . XXXI 2de stuk.
Muraenoïden, zie Bleeker . . . . . . XXV 5de 〃
Musaceae, zie v. Siebold . . . . . . XII pag. 1.
Muziek, zie Gratiaen . . . . VI 〃 95.
Myrteae, zie v. Siebold. . . . . . . XII 〃 1.

N.

Naaldensteekkunde, zie v. Siebold . . . XIV pag. 379.
Nachtuil, zie v. Wurmb . . . . . . III 〃 213.
Nagasaki, Barometer- en thermometerstand, weer en wind, zie 〃Bericht" . . . . II 〃 381.
Nahuis (Mr. G. H.), Schets van Benkoelen op de westkust van het eiland Sumatra. X 〃 209.
Nakur (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt . . XXXIX 1ste stuk.
Narrative of the effects of the eruption from the Tomboro mountain in the Island of Sumbawa on the 11th and 12th of April 1815 . . . . VIII pag. 341.
Nata-Koesoema, zie Crawfurd . . . . . 〃 〃 313.
Naturalia (Handleiding tot het verzenden van), zie 〃Nabericht" van . . . . I 〃(XIV).
Natuurlijke historie, zie v. Wurmb . . . . II 〃 283.; III 〃 213.; IV 〃 361.
Nederlandsch Indie. Bibliographie, drukkers, uitgevers enz. zie van der Chijs. . . . . XXXVIII; XXXIX 4de stuk.
〃 Munten, maten en gewichten, zie Verhandeling . . . . . . IV pag. 281.
〃 Munten, zie Netscher . . . . XXXI 2de stuk.
Neger (Witte), zie v. Iperen . . . . . . I pag. 215.
Negerin (Blanke), Idem. . . . . . . II 〃 125.
Netscher (E.), (Proeve tot opheldering der Maleische spelling door W. Robinson; uit het Engelsch vertaald door) . XXVI 2de stuk.

Netscher (E.) en Mr. J. A. van der Chijs, De Munten van Nederlandsch Indië beschreven en afgebeeld.	XXXI	2de stuk.
〃 De Nederlanders in Djohor en Siak; 1602—1865. Historische beschrijving	XXXV	
〃 Aanteekeningen omtrent Midden-Sumatra aan officiëele bescheiden ontleend, (nl. aan het in 1877 ingediend rapport van —). . . .	XXXIX	3de stuk
〃 Padang in het laatst der XVIIIde eeuw.	XLI	2de 〃
Nias, Beschrijving, zie Radermacher	III	pag. 1.
〃 Bewoners, taal, enz. zie Nieuwenhuizen . . .	XXX	1ste stuk
Nielen (Dr. P. M. van), Antwoord op de vraag: welke redenen zijn er om te mogen vaststellen, dat de inenting der kinderziekte in de Oostersche volkplantingen met even zoo goeden uitslag zou kunnen worden aangwend, als in de Noordelijke gewesten van Europa enz.	IV	pag. 61.
Nieuw-Holland, Geologie, zie v. Sommer . . .	XXII	13de stuk.
Nieuwenhuisen (J. T.) en H. C. B. van Rosenberg, Verslag omtrent het eiland Nias en deszelfs bewoners. Met platen en eene kaart.	XXX	1ste 〃
Nieuwsbladen (Overzicht der Ned. Indische), zie v. d. Chijs	XXXVII	
Norona (F.), Altingia excelsa Malaice et Javanice Rasamala, lignum papuanum Rumphii Herb. Amb. vol 2 pag. 57.	V	pag. 41.
〃 (Vertaling der Altingia van), zie Altingia . .	〃	〃 48.
〃 Descriptio arboris Ranghas . .	〃	〃 57.
〃 (Vertaling der Ranghas van), zie Ranghas . .	〃	〃 60.
〃 Relatio plantarum Javanensium; iter factione usque in Bandong recognitarum.	〃	〃 64.
Notacathini, zie Bleeker	XXIII	11de stuk.
Notopteri, Idem	XXIV	7de 〃
Nyctagineae, zie v. Siebold	XII	pag. 1.

O.

Oenarang- gebergte, zie Domis	X	pag. 105.
Oepas- vergift, zie Horsfield	VII	10de stuk.
Ontdekkingen der Russen aan de Oost-kust van Azië en de Westkust van Amerika, zie Radermacher	IV	pag. 265.
Oorlogen op Java van 1741—1757, zie „Kort Verhaal"	XII	pag. 75 en 385.
〃 der Portugeezen en Maleijers, zie Hageman	XXIV	4de stuk.
Oort (P. van) en S. Muller, Aanteekeningen gehouden op eene reize over een gedeelte van het eiland Java, door de leden der natuurkundige kommissie (wijlen) — in den aanvang van het jaar 1833	XVI	pag. 81.
Oost (Recht op het bezit van de Groote), zie de Klerk	XXXIII	3de stuk.
Ophidini, zie Bleeker	XXIV	7de 〃
Orang-Badjo's, zie Vosmaer	XVII	pag. 61a.
Orang-Outang, zie v. Wurmb	II	〃 137.
Ostraciones, zie Bleeker	XXIV	11de stuk.
Otter (Grijze), zie v. Wurmb	II	pag. 283.
Oudheden, zie Mackenzie	VII	9de stuk.
〃 〃 Crawfurd	VIII	pag. 313.
〃 〃 Copies	〃	〃 327.
〃 〃 Domis	X	〃 105.
〃 〃 v. d. Vlis	XIX	1ste stuk.
〃 〃 v. Hoëvell	XXI	5de 〃
〃 〃 Friederich	XXIII / XXVI	14de 〃 / 1ste 〃
〃 〃 Brumund	XXXIII	1ste 〃
〃 〃 Holle	XXXIX	5de en 6de 〃
〃 〃 Verbeek	XLI	4de 〃
Overbeek (D. A.), Vluchtige aanmerkingen, ten papiere gesteld onder het lezen der Javaansche geschiedenis genaamd: Sadjara Radja Djawa enz.	X	pag. 247.
〃 Iets over Boeddhoe en zijne leer	XI	〃 293.

P.

Padang in 't laatst der XVIIIde eeuw, zie Netscher	XLI	2de stuk.
Padangsche Bovenlanden. Reis, zie Burger	XVI	pag. 157.

Padi-muis, zie v. Wurmb	IV	pag. 361.
Pahang (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt . .	XXXIX	1ste stuk.
Pahigische taal, zie Riedel	XXXIII	2de 〃
Palembang, Beschrijving, zie Radermacher . . .	III	pag. 1.
〃 Hoofdplaats, zie v. Sevenhoven . . .	IX	〃 39.
〃 Chineesche schrijvers over Kan-da-li en San-bo-tsai, zie Groeneveldt	XXXIX	1ste stuk.
Palmae, zie v. Siebold	XII	pag. 1.
Palmboomen (De orde der), zie v. Wurmb . . .	I	〃 234.
	IV	〃 361.
Palmer van den Broek (Dr. W.), zie v. d. Broek .	XXXIV	
Panai of Ilong-Ilong. Taal, zie Riedel	XXXIII	2de stuk.
Pangkalan-Indawong; Kapas; VI Kota en Sari, zie Netscher	XXXIX	3de 〃
Pantheïsme, zie Buddingh	XXII	9de 〃
Papavereae, zie v. Siebold	XII	pag. 1.
Papekat, zie Zollinger	XXIII	4de stuk.
Papoesche eilanden (Blanke negerin van de), zie van Iperen.	II	pag. 125.
Paradijs-vogel, zie Cornabé	V	〃 105.
Parakan-Moentjan (Bron in), zie Horsfield. . .	VII	8ste stuk.
Paringauw (J. H.), Over de bereiding van eene soort van katoen uit den pisangboom.	I	pag. 57.
Patjă-paliring of Patjă-pariring (Balineesch proza), zie van Eck	XXXVIII	3de stuk.
Peper, zie Blume.	IX	pag. 127.
	XI	〃 137.
Percoïden, zie Bleeker	XXII	3de stuk.
Philander, zie v. Wurmb	IV	pag. 361.
Pijnigen, zie Radermacher	II	〃 191.
Pisang-boom (Katoen, bereid uit den), zie Paringauw .	I	〃 57.
Plagiostomen, zie Bleeker.	XXIV	12de stuk.
Plantagineae, zie v. Siebold	XII	pag 1.
Planten (Warmte-ontwikkeling in), zie Hasskarl . .	XVII	〃 137b.
Pleuronecteoiden, zie Bleeker.	XXIV	9de stuk.
Poeloe-Bras (Chineesche schrijvers over Lambri), zie Groeneveldt	XXXIX	1ste 〃
Poeloe-Semaauw en Kambing, zie v. Hogendorp . .	II	pag. 405.
Poeloe-Sembilan (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt	XXXIX	1ste stuk.
Poeloe-Ubin, zie Logan	XXII	8ste 〃
Poeloe-Way (Chineesche schrijvers over Ambergris), zie Groeneveldt	XXXIX	1ste 〃
Poelpalm (De heesterachtige), zie v. Wurmb . . .	II	pag. 283.

Poerbăjă (Pangeran Adipati), Geslachtslijsten, zie v. d. Broek.	XXXIV		
Poli (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt. . .	XXXIX	1ste	stuk.
Poligoneae, zie v. Siebold.	XII	pag.	1.
Polyporus, zie Junghuhn	XVII	〃	16.
Pongo, zie van Wurmb.	II	〃	137.
〃 wijfje, idem	IV	〃	361.
Portugeezen (Oorlogen der), en Maleijers, zie Hageman.	XXIV	4de	stuk.
Portulaceae, zie v. Siebold.	XII	pag.	1.
Pososche taal, zie Riedel	XXXIII	2de	stuk.
Prauw-gebergte, zie Domis	XII	pag.	357.
Preanger Regentschappen, Bergen, zie Reinwardt . .	IX	〃	1.
〃 Geschiedenis, zie v. Rees	XXXIX	2de	stuk.
Premna-parositica, zie Blume.	IX	pag.	127.
Proeve van hoog- gemeen- en berg-Javaansch.	II	〃	169.
Prostitutie in China, zie Schlegel	XXXII	3de	stuk.
Pu-ni of Westkust van Borneo (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt.	XXXIX	1ste	〃

Q.

Quercus, zie Blume	IX	pag.	203.

R.

Raden Ngabehi Sindoesastră, zie v. d. Broek. .	XXXIV		
Radermacher (Mr. J. C. M.) en Mr. W. van Hogendorp, Korte schets van de bezittingen der Ned. Oost-Indische Maatschappij, benevens een beschrijving van het Koningrijk Jaccatra en de Stad Batavia .	I	pag.	1.
〃 Register der geslachten van de drie rijken der natuur (naar den 12den druk) van het Systema Naturae van Carolus Linnaeus tot No. 1228 van de Vegetabilia, vervolgens naar den Herbarius Amboinensis	〃	〃	60.
〃 Verschil der Tijdrekening bij de Aziatische volkeren en derzelver vergelijking voor de jaren 1779 en 1780	〃	〃	85.

Radermacher (Mr. J. C. M.), Beschrijving van het eiland Borneo voor zoo verre hetzelve tot nu toe bekend is.	II	pag. 43.
〃 Proeve nopens de verschillende gedaante en kleur der menschen.	〃	〃 115.
〃 Verhandeling over de Doodstraffe en het Pijnigen	〃	〃 191.
〃 Waarnemingen over de verbetering onzer Hollandsche zeekaarten naar de Engelsche en Fransche	〃	〃 197.
〃 Berigt wegens de zware Aardbeving van den 22ste Januari A°. 1780.	〃	〃 369.
〃 Beschrijving van het eiland Sumatra in zoo verre hetzelve tot nog toe bekend is. . .	III	〃 1.
〃 Bijdragen tot de beschrijving van Japan	〃	〃 135.
〃 Korte beschrijving van het eiland Celebes en de eilanden Floris, Sumbauwa, Lombok en Balij.	IV	〃 143.
〃 Korte schets van den tegenwoordigen staat van het Hindostansche rijk en het half-eiland bewesten de Ganges. . . .	〃	〃 197.
〃 Korte schets van den tegenwoordigen staat van het half-eiland beoosten de Ganges. . . .	〃	〃 225.
〃 (1) Bedenkingen over den tegenwoordigen staat in China. . .	〃	〃 247.
〃 (1) Bedenkingen over Tartarijen en Japan, en de ontdekkingen der Russen aan de Oosterkusten van Azia en Wester- van America .	〃	〃 265.
Raffles, (Hon Th. Stamford), Discourse delivered at a Meeting of the Society		

(1) De naam van den schrijver wordt in dit deel der Verhandelingen niet opgegeven. Dat Radermacher de schrijver is, blijkt uit de resolutie der dirigeerende leden van 8 Juli 1783.

of Arts and Sciences in Batavia, on the twenty fourth day of April 1813 being the Anniversary of the Institution . . . . VII pag. (1).
Raffles (Hon Th. Stamford), A Discourse delivered on the 11th September 1815 . VIII „ 1.
„ (Correspondentie van het bestuur van het Genootschap met) . . . „ pag. (II en VI).
„ (1) Woordenlijst, zie „Woordenlijst" en Zollinger . XXIII 4de stuk.
Ramba, zie Netscher . . . . XXXIX 3de stuk.
Ranghas (Beschrijving van den boom, genaamd) . . . . V pag. 60.
„ zie Norona . . . . „ „ 57.
Ranunculae, zie v. Siebold . . . . . . XII „ 1.
Rarak-vruchten, zie Horsfield . . . . VII 7de stuk.
Rasamala, zie Altingia . . . . . . V pag. 48.
„ zie Norona . . . . . . „ „ 41.
Recht der O. I. Compagnie op de Groote Oost, zie de Klerk . . . . XXXIII 3de stuk.
Rechtswezen te Chinsura, zie Klerk de Reus . . XXXVIII 4de „
Redevoering van Raffles, zie Raffles . . . . VII pag. (1).; VIII „ 1.
Rees (O. van), Overzigt van de geschiedenis der Preanger Regentschappen ontleend aan het rapport van het lid van den Raad van Ned. Indië, belast met eene zending naar die Regentschappen . XXXIX 2de stuk.
Register (Alphabetisch) op de 41 eerste deelen der „Verhandelingen" van het Bat. Genootschap van Kunsten en Wetenschappen 1779—1881 . . . XLI 5de „
„ (Beknopt chronologisch en alphabetisch) op de 18 eerste deelen der „Verhandelingen" van het Bat. Genootschap, 1781—1842 . . . . XVIII pag. 7.
op de Ichthyologische bijdragen van Bleeker 1846 — 1854, zie Bleeker . . . . . . XXV 8ste stuk.
„ op de vischsoorten door Bleeker behandeld in de deelen 21 t/m 26 der „Verhandelingen," zie Bleeker XXVI 6de „
Reiger (De kleine witte), zie v. Wurmb . . . . III pag. 213.

(1) Zie ook noot bij „Copies."

Reinwardt (C. G. C.), Over de hoogte en verdere natuurlijke gesteldheid van eenige bergen in de Preanger Regentschappen	IX	〃 1.
Rekenkunde, Tafel van multiplicatie der Mallabaren, zie Cellarius	III	〃 187.
Residenten van Bima, zie Zollinger	XXIII	4de stuk.
Reus, zie Klerk de —.	XXXIII	4de 〃
Rhamneae, zie v. Siebold	XII	pag. 1.
Riedel (J. G. F.), Bijdrage tot de kennis der talen en dialecten voorkomende op de eilanden Luzon of Lesoeng, Panai of Ilong-Ilong, Balangingi, Solog, Sangi, alsmede op Noord- en Midden-Celebes	XXXIII	2de stuk.
Rigg (J.), Sketch of the Geology of Jasinga. .	XVII	pag. 121b.
〃 A dictionary of the Sunda-language of Java	XXIX	
Rijck (A. van), Berigt wegens de zeden en gewoonten der opgezetenen van den berg Brama, en bijgelegen volken op het eiland Java; gevolgd door een Verhaal, zooals de Oudsten der volken van Brama, Tingers en verdere aangrenzende gebergten tegenwoordig van hunne aloude afkomst opgeven, en ook de reden waarom thans daar veel uijen etc. doch geene Padie planten.	VII	2de stuk.
Rijst en rijstmolens, zie Hooijman	III	pag. 297.
Riouw (Geschiedenis), zie Netscher	XXXV	
Robinson (W.), zie Netscher.	XXVI	2de stuk.
Rokan, zie Netscher	XXXIX	3de 〃
〃 (Chineesche schrijvers over), "The country of the Fresh-water Sea, zie Groeneveldt.	〃	1ste 〃
Rolpalm (De Doorn), zie v. Wurmb.	II	pag. 283.
Roman (Een Chineesche), zie Schlegel	XXXII	1set stuk.
Romo (Een Javaansch gedicht), zie Winter . . .	XXI	6de 〃(1)
Roorda van Eysinga (P. P.), Maleische geschiedenis van Isma Jatiem bevattende inzettingen of instellingen voor alle vorsten, rijksgrooten,		

(1) Dit stuk komt voor in het tweede gedeelte van het XXIste deel.

legerhoofden, en anderen; vervaardigd door Ismael; nagezien en van fouten gezuiverd door—	X	pag.	1.
Roos (S.), Bijdrage tot de kennis van taal, land en volk op het eiland Soemba . .	XXXVI	1ste	stuk.
Rosaceae, zie v. Siebold	XII	pag.	1.
Rosenberg (H. C. B. von), zie Nieuwenhuisen . .	XXX	1ste	stuk.
Rothenbuhler (F. J.), Rapport van den staat en gesteldheid van het landschap Soerabaija met de daarin gevonden wordende Negorijen en Dorpen, item velden, bevolking enz., enz. zoodanig als het een en ander bevonden is, bij de daarvan gedane opneem. Gevolgd door E. Ketjen; levensbericht van F. J. Rothenbuhler.	XLI	3de	stuk.
Rotkoorts, zie Duurkoop	II	pag.	311.
Rotti, zie v. Hogendorp	〃	〃	405.
Rubiaceae, zie v. Siebold	XII	〃	1.
Rumphius (De lignum papuanum van), zie Altingia. .	V	〃	48.
〃 zie Norona	〃	〃	41.
Russen, (Ontdekkingen der), zie Radermacher . . .	IV	〃	265.

S.

Sacki, Bereiding, zie Titsing	III	pag.	153.
Sadjara-Radja Djawa, zie v. Iperen	I	〃	94.
	II	〃	149.
	III	〃	117.
〃 zie Overbeek	X	〃	247.
Salak (Gewassen), zie Blume	IX	〃	127.
Salatiga, zie v. Boekhold	VI	〃	20.
〃 zie Domis	X	〃	105.
Saleijer, zie Zollinger	XXIII	4de	stuk.
Salmones, zie Bleeker.	XXIV	7de	〃
Sampitsche taal, zie Tiedtke	XXXVI	4de	〃
San-bo-tsai (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt .	XXXIX	1ste	〃
Sandansche taal, zie v. Siebold	XIII	pag.	183.
Sangarsche taal, zie Zollinger	XXIII	4de	stuk.
Sangische taal, zie Riedel	XXXIII	2de	〃

Sanscrit (Inscripties), zie Friederich	XXIII	14de stuk.
" Manuscript, Idem.	XXII	12de "
" Werken op Bali, Idem.	"	11de "
Santaliae, zie v. Siebold	XII	pag. 1.
Sapindeae, Idem.	"	" 1.
Sapindus-Saponnaria, zie Horsfield	VII	7de stuk.
Sarmentaceae, zie v. Siebold	XII	pag. 1.
Sassaksche taal, zie Zollinger	XXIII	4de stuk.
Savoe, zie v. Hogendorp	II	pag. 405.
Saxifrageae, zie v. Siebold	XII	" 1.
Scheikundige ontleding van Rarak-vruchten, zie Horsfield	VII	7de stuk.
" " van vulcanisch zand en ijzererts, zie Horsfield	"	3de "
" ontleding van 't warme water van Tjipanas, zie Kriel	VIII	pag. 85.
Schillet (H.), Eenige waarnemingen omtrent de cholera-orientalis.	XIII	" 113.
Schindele (P. F.), Beknopt verslag omtrent de te Amboina gedurende 1838 heerschende ziekte	XVII	" 159b.
Schlegel (G.), Hoa-Tsien-Ki of geschiedenis van het gebloemde briefpapier. Chineesche roman. Uit den oorspronkelijken tekst vertaald door —	XXXII	1ste stuk.
" Thian-Ti-Hwui. The Hung-league or Heaven-earth-league. A secret society with the Chinese in China and India	"	2de "
" De prostitutie in China	"	3de "
" Sinico-aryaca ou recherches sur les racines primitives dans les langues chinoises et aryennes. Etude philologique.	XXXVI	3de "
Schorren te Batavia, zie Duurkoop.	II	pag. 311.
Schouman (F.), zie v. Iperen	"	" 235.
Sciaenoïden, zie Bleeker	XXIII	5de stuk.
Scitamineae, zie v. Siebold	XII	pag. 1.
Scleroparei, zie Bleeker	XXII	4de stuk.
Scott (Dr. J.) zie Kriel	VIII	pag. 85.
Sedeae, zie v. Siebold	XII	" 1.

Sekar Kawi, Javaansche benaming voor Wretta-Santjaja, zie Friederich	XXII	12de stuk.
Semaauw (Poeloe), zie v. Hogendorp	II	pag. 405.
Serière (G. de), Lofrede op Jan Pieterszoon Koen enz.	XI	" 247.
Sevenhoven (J. J. van), Beschrijving van de hoofdplaats van Palembang. .	IX	" 39.
Siak (De Nederlanders in Djohor en), zie Netscher . .	XXXV	———
Siebold (Dr. P. F. von), Beantwoording van eenige vragen over de Japansche vroedkunde, door mijnen leerling Mimamunzo, enz.	X	pag. 191.
" Epitome linguae Japonicae. . .	XI	" 63.
" Synopsis plantarum oeconomicarum universi regni Japonici . . .	XII	" 1.
" Verhandeling over de afkomst der Japanners	XIII	" 183.
" Iets over de acupunctuur (naaldensteekkunde) getrokken uit eenen brief van den Japansch keizerlijken naaldensteker Isi Saka Sotels, en medegedeeld door.	XIV	" 379.
Siluroieden van Batavia, zie Bleeker	XXI	2de stuk.
" " Java. Idem.	"	4de "
Simpang- Kanan en Kiri, zie Netscher.	XXXIX	3de "
Sindoesastră (Raden Ngabehi), zie v. d. Broek . .	XXXIV	———
Singapore, Chineesche schrijvers over Tong-Si-Tiok, zie Groeneveldt	XXXIX	1ste stuk.
Singkel, zie Netscher.	"	3de "
Sjaba (De Koningin van) of prinses Balkis, zie Gerth van Wijk.	XLI	1ste stuk.
Sjaïr-Bidasari, zie v. Hoëvell	XIX	2de "
Snoekachtige Visschen, zie Bleeker	XXIV	6de "
Soekoeh (Oudheden enz. op), zie v. d. Vlis. . .	XIX	1ste "
Soeloe-eilanden (Chineesche schrijvers over de), zie Groeneveldt.	XXXIX	1ste "
Soemba, zie v. Hogendorp	II	pag. 405.
" Taal, land en volk, zie Roos	XXXVI	1ste stuk.
Soembawa, Beschrijving, zie Radermacher	IV	pag. 143.
" (Reis, taal, land, volk, woordenlijsten, geschiedenis, enz.), zie Zollinger	XXIII	4de stuk.
" (Uitbarsting van de Tambora op), zie Narrative.	VIII	pag. 341.

Soenda-Moluksche arcihpel, Blenneoïden en Gobioïden, zie Bleeker	XXII	5de	stuk.
〃 Blootkakige visschen, zie Bleeker	XXIV	10de	〃
〃 Butirini, Chirocentroïdei, Echeneoïdei, Elopes, Lutodeiri, Notopteri, Ophidini, Salmones, zie Bleeker.	〃	7de	〃
〃 Chaetodontoïden, zie Bleeker	XXIII	9de	〃
〃 Haringachtige visschen, zie Bleeker	XXIV	8ste	〃
〃 Maenoïden zie Bleeker	XXIII	7de	〃
〃 Makreelachtige visschen, zie Bleeker	XXIV	5de	〃
〃 Notacanthini, zie Bleeker	XXIII	11de	〃
〃 Pleuronecteoïden, zie Bleeker	XXIV	9de	〃
〃 Sciaenoiden, zie Bleeker	XXIII	5de	〃
〃 Scleroparei, zie Bleeker	XXII	4de	〃
〃 Snoekachtige visschen, zie Bleeker	XXIV	6de	〃
〃 Sparoïden, zie Bleeker	XXIII	6de	〃
〃 Teuthiden, zie Bleeker	〃	10de	〃
〃 Visschen met doolhofvormige kieuwen, zie Bleeker.	〃	8ste	〃
Soendaneesch-Engelsch woordenboek, zie Rigg	XXIX	———	
Soerabaia, zie Rothenbuhler.	XLI	3de	stuk.
Soija, Bereiding, zie Titsing.	III	pag.	159.
Solaneae, zie v. Siebold	XII	〃	1.
Solanum Parasiticum, zie Blume.	IX	〃	127.
Solo-rivier, zie Horsfield	VII	4de	stuk.
Sologsche taal, zie Riedel.	XXXIII	2de	〃
Solor, zie v. Hogendorp.	II	pag.	405.
Sommer (Dr. F. van), Catalogus der geologische bestanddeelen van Nieuw-Holland	XXII	13de	stuk.
Sotels (Isi Saka), zie v. Siebold.	XIV	pag.	379.
Sparoïden, zie Bleeker	XXIII	6de	stuk.
Sphyraenoïden, Idem	XXVI	3de	〃
Spinnen en weven, zie Hooijman	II	pag.	257.
Spraakkunst (Japansche), zie v. Siebold	XI	pag.	63.
〃 (Javaansche), zie Gericke	XV	———	
Steege (I. van der), Berigt nopens de kinderziekte te Batavia en tot hoeverre men met de inenting gevorderd is, en wat daarbij is waargenomen.	I	pag.	49.
〃 Berigt van de proefnemingen met den door kunst gemaakten magneet	〃	〃	75.

Steege J. van, Nader berigt omtrent de inenting der kinderziekte te Batavia . I pag. 232.
" Berigt wegens eene doodelijke watervrees. III " 169.
Steenkolen-mijnen van Maros, zie Zollinger . . . XXIII 4de stuk.
Styrax-Benzin, zie Blume . . . . IX pag. 127.
Suikermolens, zie Hooijman . . . . . . I " 122.
" zie Jacobi. . . . . . . II " 333.
" zie Teisseire . . . . . . V " 107.
Sukitan (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt. . XXXIX 1ste stuk.
Sumatra, Beschrijving, zie Radermacher. . . . . III pag. 1.
" " , zie "Bijvoegsels". . . . . " " 271.
" (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt . XXXIX 1ste stuk.
" Inscripties, zie Friederich . . . . . XXVI 1ste "
" Loranthaceae, zie Korthals . . . . . XVII pag. 197*a*.
" (Midden), zie Netscher . . . . . . XXXIX 3de stuk.
" Oudheden, zie Verbeek . . . . . . XLI 4de stuk.
Symbranchoïden, zie Bleeker . . . . . . XXV 5de "

T.

Taal- en letterkunde der Balineezen, zie Friederich . . XXII 11de en 12de "
Taalstudie (Vergelijkende), Arysche en Chieesche talen, zie Schlegel . . . . XXXVI 3de "
Tagalasche taal, zie Riedel . . . . . . XXXIII 2de "
Talauma, zie Blume . . . . IX pag. 127.
Talen en dialecten van Luzon, Panai, Balangingi, Solog, Sangi, Noord- en midden-Celebes, zie Riedel . . XXXIII 2de stuk.
Tamboesi, zie Netscher . . . . XXXIX 3de "
Tambora, zie "Narrative" . . . . VIII pag. 341.
" Taal, enz., zie Zollinger . . . . . XXIII 4de stuk.
Tapong, zie Netscher. . . . . XXXIX 3de "
Tartarije, zie Radermacher. . . . . . . IV pag. 265.
Tarwe op Jakatra geplant, zie Hooijman. . . . V " 87.
" op Batavia en Cheribon geplant, zie Teisseire. . " " 92.
Teek (De), zie v. Wurmb . . . . III " 213.
Teisseire (A.), Berigt aangaande het planten van Tarwe zoo als daarvan op Cheribon en alhier proeven genomen zijn. . . . . V " 92.
" Verhandeling over den tegenwoordigen staat der Suikermolens omstreeks de stad Batavia enz. . " " 107.

Teisseire (A.), Beschrijving van een gedeelte der omme- en bovenlanden dezer hoofdstad, enz.	VI	pag. 23.
Tempels van Brambanan, zie Mackenzie.	VII	9de stuk.
〃 (De zeven) van Oenarang, zie Domis.	X	pag. 105.
Tengereezen, Afkomst enz., zie v. Rijck	VII	2de stuk.
Tengersch gebergte, zie Domis	XIII	pag. 323.
〃 〃, zie v. Herwerden	XX	3de stuk.
Terne (Dr. C.), Antwoord op de vraag, voorgesteld door het "Genootschap" enz. over het beste voedsel om nieuw geboren kinderen zonder borst of moedermelk op te voeden enz.	VII	1ste 〃
Teuthiden, zie Bleeker	XXIII	10de 〃
Therebinthaceae, zie v. Siebold	XII	pag. 1.
Thermometer-Stand te Batavia, Kaap de Goede Hoop en Nangazaki, zie Bericat.	II	〃 381.
〃 Stand in de Batak-landen, zie de Haan	XXXVIII	2de stuk.
〃 〃 op Nias, zie Nieuwenhuisen	XXX	1ste 〃
〃 〃 op Soembawa, enz., zie Zollinger.	XXIII	4de 〃
Thian Ti Hwui, Geheim Genootschap der Chineezen, zie Schlegel	XXXII	2de 〃
Thymeleae, zie v. Siebold	XII	pag. 1.
Tiedtke (K. W.), Woordenlijst der Sampitsche en Katingansche taal.	XXXVI	4de stuk.
Tijdrekening der Aziatische volkeren, zie Radermacher.	I	pag. 85.
〃 der Balineezen, zie Friederich.	XXIII	13de stuk.
〃 der Javanen, zie Gericke.	XVI	pag. 63.
Tijdrekenkundige tafels der Chineezen, zie Radermacher.	IV	〃 247.
Tijdschrift van het Bataviaasch Genootschap, Inhoudsopgave der zes eerste deelen, zie Bleeker.	XXV	4de stuk.
Tijdschriften (Ned.-Indische), Overzicht, zie v. d. Chijs.	XXXVII	———
Tiliaceae, zie v. Siebold	XII	pag. 1.
Timor, Beschrijving, zie v. Hogendorp	I	〃 192.
	II	〃 405.
〃 Binnenlanden, zie Gramberg.	XXXVI	2de stuk.
〃 (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt	XXXIX	1ste 〃
Timorsche woordenlijst, zie v. Hogendorp	II	pag. 432.
Tin-erts van Malakka, zie v. Wurmb	IV	〃 361.
Tiong-Ka-lo (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt.	XXXIX	1ste stuk.
Titels (Javaansche), zie Mac-Gillavry	XVI	pag. 29.

Titsing (Mr. J.), Bereiding van de Sacki. .	III	pag.	153.
〃 Bereiding van de Soya . . .	〃	〃	159.
Tjembing of doodenfeest der Chineezen, zie Vogelaar .	VI	〃	1.
Tjetto (Oudheden, enz. op), zie v. d. Vlis . .	XIX	1ste	stuk.
Tjipanas (Scheikundige ontleding van het water van), zie Kriel	VIII	pag.	85.
Tjoentjoera of Chinsura, zie Klerk de Reus. . .	XXXVIII	4de	stuk.
Todjosche taal, zie Riedel.	XXXIII	2de	〃
Toezang aan het Bat. Genootschap, zie v. Iperen . .	II	pag.	79.
Tominische, Tomini Kailische, en Tomini Mandarsche talen, zie Riedel	XXXIII	2de	stuk.
Tong-si-tiok (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt.	XXXIX	1ste	〃
Toocoen-Pakewasche en Seasehsche talen, zie Riedel .	XXXIII	2de	〃
Tooehiasche taal, zie Riedel	〃	2de	〃
Tooeoenboeloesche taal, zie Riedel. . . . ,	〃	2de	〃
Tooverformulieren (Balineesche), zie van Eck. .	XXXVIII	3de	〃
Treurzang, zie v. Iperen	II	pag.	73.
Trichodermaceae, zie Junghuhn	XVII	〃	16.
Tricoceae, zie v. Siebold	XII	〃	1.
Tripangvangst, zie Vosmaer	XVII	〃	61*a*.
Troskieuwige visschen, zie Bleeker	XXV	6de	stuk.
Tuinspin (De), zie v. Wurmb	III	pag.	213.
Tun-sun (Chineesche schrijvers over), zie Groeneveldt. .	XXXIX	1ste	stuk.
Tupeia, zie Korthals	XVII	pag.	185*a*.

U.

Ubin (Poeloe), zie Logan	XXII	8ste	stuk.
Uien (Planten van) op het Tengersch gebergte, zie v. Rijck.	VII	2de	stuk.
Uil (Hoorn), zie v. Wurmb	IV	pag.	361.
〃 (Nacht), zie v. Wurmb	III	〃	213.
Uitgevers en drukkers in Ned.-Indie, zie v. d. Chijs .	XXXVII	——	
	XXXIX	4de	stuk.
Umbelliferae, zie v. Siebold	XII	pag.	1.
Urticeae, Idem	〃	〃	1.

V.

Varkens-fokkerijen te Batavia, zie Duurkoop . . .	II	〃	311.
Vegetabilia, Register, zie Radermacher . . .	I	〃	60.
Verbeek (R. D. M.) en E. Th. van Delden, De Hindoe-ruinen bij Moeara Takoes aan			

de Kampar-rivier; met aanteekeningen van W. P. Groeneveldt . . . XLI 4de stuk.

Verhandeling der Munten, Maaten en Gewigten van Nederlandsch-Indie. IV pag. 281.

Verhandelingen van het Bat. Genootschap, Inhoudsopgave der 25 eerste deelen, zie Bleeker XXV 4de stuk.

〃 Inhoudsopgave en register op de 18 eerste deelen, zie 〃Register" . . XVIII pag. (7.)

〃 Register op de 41 eerste deelen, zie 〃Register" . . . . . . XLI 3de stuk.

Verklaring van eenige Eigennamen voorkomende in het kort verhaal der Javasche oorlogen, sedert den jare 1741 tot 1757. . . . XII pag. 385.

Visschen zie Bleeker . . . . XXI 2de t/m 4de stuk; XXII 2e 〃 7de 〃; XXIII 5e 〃 12de 〃; XXIV 5e 〃 12de 〃; XXV 5e 〃 8de 〃; XXVI 3e 〃 6de 〃

Viticeae, zie v. Siebold . . . . XII pag. 1.

Vlis (Dr. C. I. van der), Formosaansche woordenlijst volgens een Utrechtsch handschrift, voorafgegaan door eenige korte aanmerkingen betreffende de Formosaansche taal. XVIII 〃 431.

〃 Proeve eener beschrijving en verklaring der oudheden en opschriften op Soekoeh en Tjetto. XIX 1ste stuk.

Voeding bij misgewas, zie 〃Aanmerkingen" . . . III pag. 175.

〃 van zuigelingen, zie Terne . . . . . VII 1ste stuk.

Vogelaar (J. J.), Korte en eenvoudige Beschrijving van de Tjembing of het zoogenoemde Doodenfeest der Chinezen, enz. . . . . VI pag. 1.

Vogelnestjes, zie Hooijman . . . . . . III 〃 91.

Voltaire bestreden, zie v. Hogendorp . . . . . II 〃 271.

Vorsten van Badong, Geslachtsregister, zie Friederich . XXIII 13de stuk.

〃 van Java, Geslachtsregister, zie 〃Geslachtsregister . VIII pag. 333.

〃 〃 〃 Geslachtsregister, zie v. d. Broek . . XXXIV

Vos (Dr. J. R.), Begin, voortgang, toevallen

en genezing der Cholera-morbus, zoo als zij zich sedert het jaar 1824 in Bengalen vertoonde	X	pag. 147
Vosmaer (J. N.), Korte beschrijving van het Zuid-Oostelijk schiereiland van Celebes, in het bijzonder van de Vosmaers-baai, of van Kendali; verrijkt met eenige berigten omtrent den stam der Orang-Badjo's . .	XVII	〃 61*a*.
Vroedkunde (Japansche), zie v. Siebold . . .	X	〃 191.
Vulkaan, Uitbarsting, zie 〃Narrative"	VIII	〃 341.
Vulkanisch zand, zie Horsfield	VII	3de stuk.

W.

Wall (von de), zie von Dewall	XXXI	1ste stuk.
Wapenfabricatie op Borneo, zie Hendriks . . .	XVIII	pag. 1.
Warmte-ontwikkeling in planten, zie Hasskarl .	XVII	〃 137*b*.
Waterhoogte te Batavia in 1779, zie 〃Bericht" . .	II	〃 381.
Watervrees, zie v. d. Steege	III	〃 169.
〃 zie le Dulx	V	〃 93.
Way (Poeloe), zie Poeloe Way.	XXXIX	1ste stuk.
Wayang-stukken, (Lakon's), Drie en twintig schetsen van — gebruikelijk bij de vertooningen der Wayang-Poerwa op Java	XL	
Weer-en wind te Batavia, Kaap de Goede Hoop en Nagasaki, 〃zie Bericht"	II	pag. 381.
Welerie, zie Domis	XII	〃 357.
Wetboeken der Balineezen, zie Friederich . . .	XXII	11de stuk.
Weven en spinnen, zie Hooijman	II	pag. 257.
Wilken (G. A.), Bijdrage tot de kennis der Alfoeren van het eiland Boeroe . .	XXXVIII	1ste stuk.
Winter (C. F.), Romo. Een Javaansch gedicht, naar de bewerking van Joso Dhipoero, uitgegeven door	XXI	6de 〃 (1)
〃 Hangling Darmo; bevattende de regeering, wonderlijke lotgevallen en krijgsbedrijven van den vorst Hangling Darmo te Melowo Pati, tot de		

(1) Dit stuk komt voor in het tweede gedeelte van het XXIste deel.

	verheffing van zijnen kleinzoon Bambang Gondo Kesoemo tot vorst van genoemd rijk Melowo Pati, naar een oorspronkelijk Javaansch handschrift, afkomstig van Soerakarta, in poëzij (tembangmotjopat, of kleine zangmaat) bewerkt door—. . . .	XXV	9de stuk.
Wiwaha-Kawi	of Ardjoenå Wiwåhå, zie Friederich. .	XXIII	15de 〃
Wiwoho,	Javaansch gedicht, zie Gericke. . . .	XX	2de 〃
Wolf (B.),	Verhandeling over de Fluxus ventris of Buikloop	II	pag. 355.
Woordenboek	(Favorlangsch), zie Happart . . .	XVIII	pag. 31.
〃	(Soendaneesch-Engelsch), zie Rigg . .	XXIX	———
Woordenlijst	(Atjehsche, Bataksche en Dajaksche), zie 〃Bijvoegsels".	III	pag. 271.
〃	(Bandjareesche, Beadjousche of Dajaksche), zie Radermacher	II	〃 43.
〃	(Formosaansche), zie v. d. Vlis . .	XVIII	〃 431.
〃	(Japansche), zie 〃Eenige" . . .	III	〃 161.
〃	(Makassaarsche, Balineesche en Bonische), zie Radermacher.	IV	〃 143.
〃	(Maleisch-Soembawareesche Sangarsche-Bimaneesche) van Raffles verbeterd door Zollinger, zie Zollinger	XXIII	4de stuk.
〃	(Niassche), zie Nieuwenhuisen. . .	XXX	1ste 〃
〃	(Sampitsche en Katingansche), zie Tiedtke.	XXXVI	4de 〃
〃	(Soembaneesche), zie Roos . . .	〃	1ste 〃
〃	(Timorsche), zie v. Hogendorp . .	II	pag. 432.
〃	(Vergelijkende) van China, Korea, Mantschu en Sandan, Krafto en Jezo, Japan en Liukiu, zie v. Siebold. . . .	XIII	〃 183.
〃	(Vergelijkende) der Maleische, Sassaksche, Soembawasche, Sangarsche, Bimasche, Boegische, Makassaarsche, Endesche en Tamborasche talen, zie Zollinger . . .	XXIII	4de stuk.
Wouwouwen,	zie v. Iperen.	II	pag. 235.
Wrëtta-Santjaja,	zie Friederich.	XXII	12de stuk.
Wurmb (F. Br. von),	De orde der Palmboomen	I	pag. 234.
〃	Beschrijving van de groote Borneosche orang-outang of de Oost-Indische Pongo	II	〃 137.

Wurmb ([1]), Bijdragen tot de Natuurlijke historie.	II	pag. 283.
	III	" 213.
	IV	" 361.

Z.

Zeekaarten, zie v. Iperen	I	" 185.
" zie Radermacher	II	" 197.
Zeestrand bij Batavia, zie Duurkoop	"	" 311.
Zending (Christelijke) op Coromandel, zie Hooijman . .	"	" 177.
Ziekten te Amboina in 1838, zie Schindele . . .	XVII	" 159*b*.
" te Batavia, zie Duurkoop	II	" 311.
" Leger, zie Degenhard	XII	" 255.
" Buikloop, zie Wolf	II	" 355.
" Cholera, zie Vos	X	" 147.
" " zie Muller	XIII	" 1,
" " zie Schillet	"	" 113.
" Kinderziekte, zie v. d. Steege	I	pag 49 en 232.
" " zie ook "Inenting"		
" Knokkelkoorts, zie Bylon	II	pag. 345.
" Watervrees, zie v. d. Steege	III	" 169.
" " zie le Dulx	V	" 93.
Zollinger (H.), Reis over de eilanden Bali en Lombok.	XXII	10de stuk,
" Verslag van eene reis naar Bima en Soembawa, en naar eenige plaatsen op Celebes, gedurende de maanden Mei tot December 1847 . .	XXIII	4de stuk.
Zwaluw (De Nestjes), zie v. Wurmb	III	pag. 213.

([1]) Uit deel IV pag. 361 en 362 blijkt, dat von Wurmb de schrijver is van deze bijdrage.

Date Due

~~12 Mar '56~~	
SEP 4, 1951	

